Paradigmy zmien v 21. storočí

Adaptačné procesy a pulzujúca ekonomika

Zborník statí

Iveta Pauhofová
(editor)

Editor:
doc. Ing. Iveta PAUHOFOVÁ, CSc., hosťujúca profesorka
Ekonomický ústav, Slovenská akadémia vied

Vydal:
© Ekonomický ústav SAV
Bratislava 2016
Prvé vydanie

Tlač: Equilibria, s. r. o. Košice

Náklad: 150 ks

Grafický návrh obálky: Martin Kramer

Technické spracovanie: Michaela Barátová, Mária Lacková

Za jazykovú stránku a obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori.

Recenzenti:
doc. Ing. Eduard Glatz, CSc.
prof. Ing. Peter Staněk, CSc.
prof. RNDr. Beáta Stehlíková, CSc.

ISBN 978-80-7144-265-3
e-ISBN 978-80-7144-266-0

Vydanie zborníka bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠ SR a SAV v rámci riešenia vedecko-výskumného projektu VEGA 2/0026/15 „Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizovania slovenskej spoločnosti do roku 2030“ a Západoslovenskou energetikou, E-on a. s.

Ekonomický ústav SAV
Institute of Economic Research SAS

Západoslovenská energetika

O B S A H

Úvodné poznámky 7

I. Adaptácia na meniaci sa svet a nové paradigmy

Volba paradigmatu a metodologie v sociálních a ekonomických vědách a její dopad na řešení vědeckých problémů 11
František Ochrana

Adaptačné procesy a pulzujúca ekonomika 20
Iveta Pauhofová

Civilizačný zlom a 4. priemyselná revolúcia 33
Peter Staněk

Hypotézy o singularite a postsingularite 43
Robert Burgan

Průmysl 4.0: dopad digitalizace hospodářské činnosti na trh práce 56
Magdalena Kotýnková

Zmeny na trhu práce vyvolané novými informačnými a komunikačnými technológiami 64
Mária Glatz

Nové tendencie v adaptácii funkcií štátu v súčasných podmienkach globalizačných a integračných procesov 74
Milan Šikula

Čína a Západ. Co spojuje hedvábná stezka 87
Oskar Krejčí

Россия и ЕС: развитие в условиях «экономики санкций» 98
Нина Климова – Лариса Исмагилова

Determinanty zmien energosektora z pohľadu pulzujúcej ekonomiky (implikácie pre Slovensko) 109
Štefan Volner

II. Aspekty riadenia národného hospodárstva a podnikov

Финансовые индикаторы национальной безопасности территорий: страновой и региональный аспекты 135
Павел Иванов

Some comparative macroeconomic analysis of Visegrad countries in the period 1997-2010 using differential geometry approach 145
Ladislav Lukáš

Основные направления экономического развития Кыргызстана в условиях ЕврАзЭс 153
Кыял Биримкулова – Назгуль Якупова

Inštitucionálne pozadie konkurencieschopnosti Slovenskej republiky v medzinárodnom porovnaní 163
František Okruhlica

Торгово-экономическое сотрудничество Кыргызстана в условиях ЕАЭС 170
Назгуль Якупова

Structural problems of modernization underdeveloped industries Republic Bashkortostan 179
Mazgar Isjanbaev – Elvira Chuvashaeva – Alija Habilova

К вопросу развития агропродовольственной политики России 187
Фанус Гарипов – Зухра Гарипова

Problems of social and economic development improvement of regional systems 196
Mazgar Isjanbaev – Lyaysan Akhunova

Формирование инновационной экономики в регионах России в XXI веке: проблемы и пути их решения 204
Виталий Печаткин

Адаптационный потенциал малого и среднего предпринимательства как доминанта национальной безопасности: Словацкий и Российский опыт 211
Татьяна Алтуфьева

Производство машин и оборудования региона в условиях санкционных возмущений 221
Лариса Исмагилова – Лилия Бухарбаева – Татьяна Матягина

Využitie kompetenčných modelov manažérov ako cesty k udržateľnému rozvoju priemyselných podnikov 231
Lukáš Jurík – Peter Sakál

Tvorba pozitívneho imidžu priemyselných podnikov vs. sociálny pilier udržateľného rozvoja vs. trendy v marketingovej komunikácií 241
Monika Šujaková – Peter Sakál

Управление адаптационными процессами на предприятиях с целью повышения результативности труда менеджеров: микроэкономический аспект 251
Галина Гагаринская – Ирина Кузнецова – Антон Алимов – Александр Гагаринский – Диана Спулбер

III. Sociálne a ekonomické otázky polarizovaného sveta

Vplyv globalizácie a integrácie v koncepcii riadenia ľudských zdrojov 265
Marcela Galovská

Sociálna kompetentnosť a nové formy ľudského kapitálu 271
Mária Antalová

Problém sociálnej inklúzie z pohľadu sociálnej a politickej filozofie 281
Zuzana Palovičová

Дифференциация доходов и социальное неравенство в мире и в России 291
Ирина Дегтярева – Гузель Токарева – Ольга Шалина

Проблема бедности работающего населения как фактор дифференциации экономического пространства 300
Ринат Гатауллин – Айбулат Каримов

Dopad štruktúrnych zmien ekonomiky podnikov na vývoj miezd 307
Ivan Láska – Ľubomír Kadlečík

Собственность и доходы населения России с позиций экономической безопасности 320
Гузель Биглова

Дифференциация доходов и социальное неравенство в России: причины и пути снижения 327
Ирина Дегтярева – Гузель Токарева – Ольга Шалина

Politická geografia kvality života. Význam jej skúmania v polarizovanej Európe 335
František Murgaš

Faktory vplyvu zdravotnej starostlivosti na kvalitu života občanov štátu 344
Eva Smolková

Socio-economic situation of people with disabilities in the realities of modern society on the example of the Podkarpackie Province in Poland 355
Krzysztof Prendecki – Beata Rejman – Krzysztof Rejman

Znižovanie majetkovej nerovnosti prostredníctvom zvyšovania finančnej gramotnosti pomocou internetovej platformy 364
Marek Šarmír – Peter Sakál

Úvodné poznámky

Posun v poznaní reality globálneho sveta, ktorý nastal od „Hľadania kontúr v mozaike“ (v publikácii Paradigmy zmien v 21. storočí, vydanej v roku 2012), reprezentujú monografie a zborníky vedeckých statí, na ktorých sa podieľala široká obec slovenských i zahraničných autorov v rokoch 2013 až 2015. Bola to veľmi zaujímavá a objavná cesta, dotýkajúca sa súvislostí infraštruktúry spoločnosti a kontrolovanej spoločnosti, vývoja v Európe a na Slovensku vo väzbe na globálny ekonomický a mierový potenciál, predpokladov spolupráce či konfrontácie v zostrených podmienkach vývoja vo svete a možností adaptácie Európy a Slovenska na meniace sa globálne prostredie i formovania vnútorných podmienok v krajinách EÚ. Vždy bolo našim zámerom analyzovať problematiku v širších súvislostiach a na interdisciplinárnom základe, vystavať štruktúru publikácií prostredníctvom vzájomnej previazanosti a postupného radenia statí tak, aby čitateľovi umožnili odkrývať podstatu konkrétnej problematiky a prebudili v ňom záujem porozumieť jej hlbšie.

Ambíciou tejto publikácie je prepojiť názory jednotlivých odborníkov v rámci troch tematických okruhov, ktoré sú istým doplnením k teoretickým a praktickým pojednaniam v monografii Adaptačné procesy a pulzujúca ekonomika, autorov Iveta Pauhofová a Peter Staněk.

Zborník statí Paradigmy zmien v 21. storočí: Adaptačné procesy a pulzujúca ekonomika ponúka vo svojej štruktúre pohľad na otázky adaptácie na meniaci sa svet a nové paradigmy, prezentuje vybrané aspekty riadenia národného hospodárstva a podnikov, venuje sa niektorým sociálnym a ekonomickým otázkam polarizovaného sveta. V prvom okruhu je kladený dôraz na problém paradigmy a metodológie v sociálnych a ekonomických vedách, vysvetľujú sa základné súvislosti adaptácie spoločnosti a pulzujúcej ekonomiky, rozvíja sa jeden z jej aktuálne hlavných determinantov – nástup nových technológií a akým spôsobom vplývajú na blížiaci sa civilizačný zlom. Súčasťou tohto okruhu je mimoriadne dôležitý pohľad na nové tendencie v adaptácii funkcií štátu v globalizačných a integračných procesoch. Pochopiť nielen jednotlivé aspekty geopolitických procesov, ale aj otázky stability v ázijskom regióne a vplyvu na ekonomiku a civilizačné modely v ostatných regiónoch sveta umožňuje pojednanie o vývoji vzťahu Číny a Západu. Potrebný uhol pohľadu na ďalší vývoj vzťahov EÚ a Ruska prezentuje príspevok o dôsledkoch rozvoja v podmienkach ekonomických sankcií. Neodmysliteľnou súčasťou problematiky pulzujúca ekonomika, vo väzbe na adaptáciu spoločnosti, je otázka zmien v sektore energetiky, ktorá je obohatená implikáciami pre Slovensko. Druhý a tretí okruh v štruktúre publikácie reprezentujú state s významným zastúpením zahraničných autorov, ktorí na jednotlivé problematiky reagujú cez optiku rôznych teoretických platforiem a empirických výsledkov.

Editorka

II. *Adaptácia na meniaci sa svet a nové paradigmy*

Volba paradigmatu a metodologie v sociálních a ekonomických vědách a její dopad na řešení vědeckých problémů

František Ochrana[1] Centrum pro sociální ekonomické strategie, FSV KU v Praze

The choice of the paradigm and the methodology in the social and economic sciences and its impact on the solving of scientific problems

Authors' contact details:

[1] Charles University,
Faculty of Social Sciences,
Center for Social and Economic Studies,
Smetanovo nábřeží 6,
102 00 Prague,
Czech Republic

ochrana@fsv.cuni.cz

Abstract: The paradigm and the methodology of science is of a crucial importance for the building of science as a whole as well as for the forming of different scientific branches. That is, it seeks to find out what is the nature of the scientific image of the world, what is substance of the "scientific law", what paradigm, methods and procedures could and should be used within scientific research. In the field of social sciences, these issues are also associated with question of the nature of clarifying statements that social sciences provide. Are the statements of social sciences similar to the explanations from natural sciences, or is it rather a revelation of meaning and understanding of social phenomena based on a clarification of the system of rules? Is social cognition by its nature a casual explanation and its rather an interpretation? This paper attempts to look for the answers to these questions and to establish possible grounds for their solutions.

Keywords: methodology of social science, non-normative discourse, normative discource, explanation, narrative discource, deductively formed theories, inductively formed theories.

Zpracování příspěvku bylo realizováno v rámci výzkumného projektu P-17 „Program rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově" Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

1 Úvod

Uplynulo již půlstoletí od vydání Kuhnovy práce *Struktura vědeckých revolucí* (Kuhn, 1962; 1982), v níž se autor zabýval problémem paradigmatu vědy. Kuhnovo vymezení pojmu „paradigma" má více významů. Je to jednak „model problémů a jejich řešení" (Kuhn, 1982, s. 31), ale i obecně uznávaný vědecký výsledek (tamtéž). „Paradigmou" se taktéž rozumí to, co spojuje vědce (vědecké společenství) při jejich výzkumu a výkladu problému. Kuhn, jako přírodovědec, se věnoval problému paradigmatu na příkladu přírodních věd.

Naše konference je zaměřena na sociální a ekonomickou problematiku. Pokusím se proto ukázat na některé souvislosti paradigmatu věd zabývající se výzkumem sociální reality. Z celé množiny „paradigmatu", která je vymezena extenzí a intenzí tohto pojmu, se soustředím jen na ty problémy, které považuji pro naši konferenční diskusi za klíčové pro další rozpravu. K těmto problémům patří především otázka volby metodologie a s tím související použití výzkumných metod.

Cílem mého příspěvku je ukázat, jaký dopad má na vědeckou rozpravu volba metodologie a výběr nosné vědecké metody. Volba metodologie je klíčová proto, poněvadž směřuje vědce k tomu, jakým způsobem bude výzkumný předmět „uchopován". Nabízí se dva základní přístupy (resp. jejich kombinace), a to přístup nenormativní

(pozitivní) a normativní přístup. Výsledkem použití takových přístupů jsou dva odlišné „vědecké obrazy“, resp. vědecké výpovědi o zkoumaném problému.

Všechny problémy, které jsou předmětem vědeckého sdělení naší konference, mohou být zkoumány z těchto odlišných metodologických přístupů. Proto považuji za vhodné se ve svém příspěvku zabývat, jaká je jejich povaha a jaké problémy přináší použití dvou klíčových metod – metody indukce a metody dedukce. Příspěvek navazuje na konferenční referát a diskusi otevřenou již v roce 2012 (viz Pauhofová a kol., 2012).

2 Přístupy ke zkoumání sociálních a ekonomických problémů

Ke zkoumání vědeckých problémů můžeme přistupovat ze dvou rozdílných zorných úhlů, a to buď nenormativně nebo normativně. Normativní i nenormativní přístup můžeme používat v různém časovém kontextu, a to na zkoumání minulých událostí, současných problémů, tak i na predikování budoucnosti. V uvedené temporalitě si při nenormativním zkoumání klademe tyto základní výzkumné otázky: Co bylo? Co je? Co bude? Jak je zřejmé, při nenormativním zkoumání hledáme odpovědi, které jsou svým obsahem „nezainteresované“ (objektivistické).

Při normativním zkoumání mají dané otázky následující podobu: co se mělo (raději) stát? Co má (raději) být? Co by se mělo (raději) stát? Jak je zřejmé, odpovědi obsahují hodnotící pohled na zkoumané události. Takový dvojí pohled zajisté zazní i v naší diskusi. Stojíme tak před problémem, který lze formulovat do těchto výzkumných otázek:

1. Jaká je „kvalita“(„hodnověrnost“) té či oné vědecké informace opřená o ten či onen metodologický přístup?
2. Jaké metody a postupy dané přístupy používají?
3. Jaká metodologická úskalí a interpretační problémy vznikají při použití metody indukce a metody dedukce?

Nenormativní přístup a problém explanace

Nenormativní přístup je založen na deskripci a na vysvětlování problému, přičemž stoupenci metodologického naturalismu nečiní podstatný rozdíl mezi explanací v přírodních vědách a v sociálních vědách. Jedná se totiž o explanaci „sjednocené vědy“, jak tento problém původně vymezil Neurath se stati *Fyzikalismus* (2006) a poté rozpracoval Hempel (1965). Z tohoto pohledu jsou sociální a ekonomické vědy legitimní součástí „sjednocené vědy“ spolu s přírodními vědami.

Tento přístup je vlastní řadě ekonomů, kteří jim „ospravedlňují“ potřebu zařadit ekonomické vědy na úroveň přírodních věd. Ve výzkumné praxi se tento přístup ekonomů projevuje v orientaci na kvantitativní výzkum jako v podstatě jediný legitimní výzkum, na nějž by se měly orientovat ekonomické vědy. Ideálem (programem) pak je „doběhnout“ přírodní vědy v „exaktnosti“ výzkumných přístupů, napodobit a převzít jejich vědecké metody na výzkum sociální reality. Sociální poznání je tudíž obdobou přírodních věd. Cílem sociálních věd je pak být „sociální fyzikou“ (Neurath, 2006). Vědecké

zkoumání má pak vědecky vysvětlit zkoumaný problém a podat „nezainteresované“ vědecké poznání (Hempel, 2006; Bunge, 1997; 2004). To se děje formou vědecké explanace. Explanace má různé formy, jak ukazuje např. Little (1991). Jednou z nich je explanace formou deduktivního vyvozování (Hempel, 1968). Ta má následující formu:

$C_1, C_2, \ldots C_k$

$L_1. L_2, L_r$

———

E

V tomto modelu $C_1, C_2, \ldots C_k$ jsou výpovědi o jedinečných jevech (výskytech), $L_1. L_2, L_r$ obecné zákony a E je věta, která vysvětluje to, co má být vysvětleno. Tento model je známý jako Hempel-Oppenheimův model (1968). Model má dvě složky, a to explanandum a explanans. Explanandum je věta, která popisuje vysvětlovaný jev. Explanans je ta třída vět, která je použita k výkladu jevu. Platí přitom, že věta, která popisuje vysvětlovaný jev, není totožná s jevem, který je vysvětlován. Množina $C_1, C_2, \ldots C_k$ tedy tvoří explanans, pomocí něhož vysvětlujeme nastalý jev. Pokud jev E ještě nenastal, hovoříme o predikci. Vědeckou explanaci uvažujeme nejčastěji jako kauzální explanaci (Little, 1991).

Problém kauzality má však v podmínkách ekonomických a sociálních systémů svoje zvláštnosti. Na podstatu problému ukazuje např. Bachelard (1981). Popisujeme-li určitý budoucí stav, děje se tak podle určitého počtu parametrů. Pozdější stav je také definován přesně určeným počtem parametrů, které je ale možné předvídat *jen* s určitou pravděpodobností. Teoreticky vzato, tato pravděpodobnost se přibližuje k jedné, jak se zvětšuje počet parametrů, které se berou do úvahy. Ve skutečnosti však nedovedeme vzít do úvahy všechny parametry reálné skutečnosti, protože společnost je dynamický systém. Proto také naše predikce sociálních a ekonomických jevů mnohdy selhávají. Problém je ještě o o více komplikován tím, že vysvětlování ekonomických a sociálních jevů je založeno na neúplné indukci.

Normativní přístup a problém vědecké výpovědi

Pokud k sociálnímu či ekonomickému problému přistoupíme normativně, pak taková výpověď vychází z hodnotových východisek (z normativní teorie) a dospívá k normativmím závěrům. Výsledkem normativního poznání je „zvýznamněná výpověď“ (Winch, 2004). Takové závěry a zjištění mají hodnotící charakter. Stoupenci normativního přístupu se pak od zastánců nenormativního přístupu liší mimo jiné tím, že usilují programově změnit daný stav regulačními zásahy. Požadují „společenskou nápravu“, poněvadž určitý (normaivně nežádoucí) stav se odchyluje od ideálu („od normy“).

Normativní přístup je založen na předpokladu, že společenský vývoj je výsledkem dějinné aktivity aktérů. Ti stojí před množinou voleb a ve vztahu k nim si staví určité cíle, projektují záměry s cílem dosáhnout určitý stav světa z množiny možných (uvažovaných) stavů. Vedle množiny uvažovaných stavů světa však existuje i (prozatím) nepoznaná podmnožina potenciálních stavů světa.

Výsledný společenský pohyb je tak kombinací záměrného i nezáměrného, projektovaného i neprojektovaného. Proto se „konečný výsledek“ společenského vývoje může

i podstatně lišit od původně zamýšleného cíle. Tato skutečnost značně komplikuje poznání sociální reality. V přírodě se pohyb uskutečňuje jako výsledek „slepých přírodních sil“. V přírodě nevystupují žádní aktéři obdaření rozumem a záměry. Pohyb je autonomním výsledkem evoluce.

Zkoumají – li přírodní vědy své výzkumné problémy, výsledná teoretická reflexe není „zatížena“ žádnou intencionalitou, žádnými záměry konajících aktérů, poněvadž takoví činitelé v přírodě nejsou, a proto ani nemohou být předmětem zkoumání přírodních věd.

Sociální realita je ve srovnání s přírodní realitou podstatně jinou formou bytí. Společenský pohyb se uskutečňuje jako výsledek (vědomé i nevědomé, projektované i neprojektované) činnosti realizované v daném *historickém čase.* To, že se konání subjektu realizuje v historickém čase, znamená, že konání subjektu je ovlivněno *historickou dobou,* v níž daný subjekt žije a koná. Obsahem historické doby je „odkázaná doba“, resp. „nalézané společenské poměry“, do nichž se daný subjekt narodil, ale i dobové tradice, hodnoty, normy, atd., které ve svém celku objektivně ovlivňují konání subjektu. To vše značně komplikuje poznávání sociální reality a v některých případech i zcela znemožňuje použití kvantifikačních (tzv. exaktních) explanačních vědeckých metod, které jsou běžné a žádoucí pro zkoumání přírody. Sociální vědy v takovém případě takové metody v principu nemohou uplatnit. Proto musejí hledat své specifické výkladové metody, které berou na zřetel realitu intencionality (Brentano, 1993) projektujícího subjektu.

Projektující subjekt stojí před volbou, jakou variantu vývoje volit. Klade si přitom otázky (Heidegger, 2002), které se vztahují k jeho motivům, cílům. Konajícímu subjektu můžeme proto porozumět tehdy, jestliže se „dovedeme předřadit“ před tyto otázky, které si klade (kladl) subjekt (Gadamer, 2010) a jestliže je dovedeme patřičně vyložit z hlediska významu, který jim subjekt se svém rozhodování a konání dává (dával). Odpovědí na tyto otázky odhalíme *smysl* daného konání (Derrida, 2003). Prostředkem k jeho odhalení je výklad. Chceme –li „porozumět“ dějinám, stojíme ve vědeckém bádání před problémem „odkrývání smyslu“. Odhalit skrývaný smysl můžeme tak, že před původní rozhodovací a motivační otázky projektujícího si subjektu „předřadíme“ cíle. Badatelem kladené otázky (v badatelském čase T_0) jsou „otázkami o otázkách“, jejichž účelem je „porozumět“ konání tázajícího se a projektujícího subjektu, který si svoje otázky kladl v předchozí (tedy minulé) době T_M.

Taktéž při zkoumání historických dokumentů si badatel klade otázky, které analyticky pokrývají množinu voleb (možností konání) historické osobnosti. Badatel zkoumá, jaké možnosti měla daná historická osobnost v dané době ke svému konání, a proč se právě rozhodla a konala tak, jak konala. Pochopit příčiny daného rozhodnutí znamená především odkrýt intencionální svět dané historické osobnosti. Badatel tak stojí před problémem umět rekonstruovat původní (tehdejší) možný svět (resp. jeho mody jako vývojové možnosti), a porozumět otázkám, které si v dané historické době T_M konající subjekt kladl. Takto rekonstruovaný původní svět má badatel „znovu před očima“ (Husserl, 1996), je (jakoby) účastníkem původního rozhovoru a klade si v kontextu té doby (T_M) otázky tázající se po konání daného historického subjektu. Rozumět konání historického subjektu předpokládá odkrýt cíle, motivy a možnosti pro jeho konání.

Taktéž porozumět dokumentu té doby předpokládá porozumět otázkám té doby, na které odpovídá. Jak uvádí Gadamer, je to problém hermeneutický: „Rozumět textu znamená rozumět této otázce. To se však, jak jsme ukázali děje tím, že získáváme hermeneutický horizont. Tento horizont nyní poznáváme jako *horizont otázky,* uvnitř něhož se určuje nasměrování smyslu textu“ (Gadamer, 2010, s. 320).

Dovede – li se badatel „předřadit“ před tehdejší dobové otázky, je schopen „porozumět textu“ historického dokumentu. Rozumí mu jako odpovědi na tehdy nastolené otázky, vývojové trendy, „výzvy doby“, možnosti jejich řešení, a je schopen porozumět hodnotovému kontextu tehdejších souvisejících problémů. Tím že se badatel „předřazuje“ před historický dokument, neboli navrací se *zpět* za řečené, svým tázáním toto řečené přesahuje (Gadamer, 2010). Badatel v epistemologické rovině odkrývá tehdejší možné světy („vrací se“ k času T_M), čím zároveň svým tázáním přesahuje výpovědi daného dokumentu. Klade si totiž otázky typu, „co by bylo, kdyby?“ a v intencích *té doby* (času T_M) na ně hledá odpovědi. Porozumět dějinným událostem pak můžeme tehdy, když dovedeme rekonstruovat otázky, které byly v dané době impulsem pro dějinné jednání dané historické osoby. Normativní přístup tedy pracuje s odlišným předpokladem nežli nenormativní přístup.

Klíčovým problémem normativního zkoumání je, že předmětem zkoumání je ve své podstatě „svět hodnot“, a skutečnost, že normativně orientovaný výzkumník „nalézá“ svět jako svět významů. Protože sociální svět je výsledkem činnosti konajících aktérů, úlohou teorie je pak umožnit rekonstruovat („porozumět“) světu významů „porozumět“ událostem z hlediska původní projekce aktérů. Oba zmíněné problémy reflektuje metodologie vědy při řešení otázky explanace a interpretace v sociálních vědách.

Jak je zřejmé, nenormativní teorie se obsahově liší od normativních teorií. Odpověď na to, zda normativní teorie patří do oblasti vědy, je z hlediska nenormativistů a normativistů otázkou spornou, a v rámci obou (logicky) uzavřených teoretických systémů, otázkou neřešitelnou. Existují však pokusy oba přístupy sjednotit (Fay, 2002).

3 Ošidnosti s interpretací výsledků induktivně a deduktivně budované sociální teorie

Oba zmíněné metodologické přístupy mají svoji dominantní vědeckou metodu. Je jí indukce či dedukce. Sociální vědy („zahleděné“ do vzoru přírodních věd – viz např. ekonomie) se výrazně orientují na metodu indukce. Normativně budované teorie jsou obvykle budovány jako deduktivní teorie. Obě metody však mají svá „úskalí“, jak ukazuje vědecká diskuse. Její analýzou se zabýváme v publikaci *Metodologie sociálních věd* (Ochrana, 2013). V následující části referátu je podáno zhodnocení této diskuse.

Deduktivně budované teorie

Deduktivní postup se v sociálních vědách typicky používá v normativně budované teorii. Východiskem pro budování normativně orientované sociální teorie je axióm. Axióm je výchozí teze, která plní v rámci daného normativního systému funkci „zákona vědy“. Pravdivost axiómu se předpokládá, nedokazuje se. V takto budované teorii se z výchozích axiomatických výpovědí vyvozují další výpovědi (teorémy).

Osvětleme problém axiomaticko-normativně budovaných sociálních teorií na následujícím příkladu: Nechť je příkladem takového axiómu teze: „Všichni lidé jsou si rovni“. Tuto tezi bereme jako nezvratný předpoklad pro konstituování normativně orientované teorie. Předpokládáme totiž, že „rovnost lidí“ je nezvratná, protože jsme „rovni od přírody“, či jsme „si rovni jako Bohem stvořené bytosti“, případně „jsme si rovni jako občané dané společnosti“.

Při konstituování deduktivně budované sociální teorie pak můžeme postupovat dvěma cestami, a to buď progresivní dedukcí nebo regresivní dedukcí. Progresivní dedukce je takovým postupem, kdy vycházíme z axiomu (axiómů) a odvozováním postupujeme k teorémům, resp. postupujeme od premis k závěru. Z pohledu deduktivně budované vědecké teorie jsou axiómy takové teze, které jsou v systému neodvozené a mají (mohou mít) povahu „zákonů vědy“. Teorémy jsou takovými tezemi, které jsou v daném logickém systému odvozené. Mají tedy povahu „zákonů vědy“, které jsou v rámci systému dané teorie odvozené. Budeme – li postupovat progresivní dedukcí, pak vycházíme z axiomů a odvozováním postupujeme k teorémům. Demonstrujme daný postup na použití následujícího axiomu „všichni občané v demokratické společnosti jsou si rovni“. Tedy: „Všichni občané v demokratické společnosti jsou si rovni“. „Jedinec *X* je občanem demokratické společnosti“. „Tedy jedinec *X* je si roven se všemi občany demokratické společnosti“. Protože jsme dodrželi všechna pravidla pro použití sylogismu, dospěli jsme k formálně nepopíratelnému závěru, který bude v námi konstruované normativní teorii mít podobu teorému.

Progresivní dedukce je odvozováním v užším smyslu. Při deduktivním budování teorie můžeme použít i regresivní dedukci. Regresivní dedukce vychází z teorémů a vede zpět k axiomům. Jde o takový způsob logického vyvozování, kdy závěr je vztažen k premisám. Protože i v tomto případě jsme dodrželi všechny pravidla použití sylogismu, je daný závěr (formálně) logicky správný.

Problémem při utváření axiomaticko-deduktivní normativně orientované sociální teorie je, že nemáme *empirické* nástroje k analýze takto budované teorie. Uvedené příklady ukazují, že při sociálně orientované normativní teorii bude její protagonista nacházet jako „nespravedlivé“ všechny ty stavy společnosti, kdy budou porušeny principy „rovnosti občanů“. Protagonista liberálně orientované normativní teorie bude jako normativně nežádoucí nalézat všechny ty případy, které *v kontextu teorie* budou v rozporu s axiomem „nezcizitelného práva všech občanů na vlastnictví“. Jak je ale zřejmé, normativní orientace obou případů (sociálně a liberálně orientované teorie) jsou protikladné. Přestože jsou protikladné, v rámci systému *deduktivně budované teorie* jsou oba postupy logicky korektní. Axiomatický systém je totiž čistě deduktivní. Normativně orientovaná sociální teorie budovaná jako deduktivní systém je množinou pravdivých výpovědí, která je uzavřená z hlediska vztahu vyplývání a tudíž i pravdivosti.

Induktivně budovaná sociální teorie

Sociální teorie je možné rovněž budovat na základě použití induktivní metody. Tento postup používají například ekonomové. Předností induktivní metody je, že svojí podstatou je empirickou metodou. Je založena na empirickém zkoumání jednotlivých jevů, jejich popisu jako „faktů“ a na následném zobecnění. Slabou stránkou induktivní metody je, že indukce je obvykle neúplnou indukcí. Na tento problém poukázal již

Russell (1992) a zejména výrazně kriticky Popper (1997). Pracujeme-li s hypotézou, její ověření není jednoznačně možné. Indukce tedy neposkytuje jistotu vědecké výpovědi. Zkušenostně (indukcí) totiž poznáváme jen omezenou množinu jevů, a ze zkoumání vyvozujeme závěry i na tu množinu jevů, které jsme empiricky nezkoumali. Jak máme jistotu, že zjištěné souvislosti platí i pro tuto „mimozkušenostní“ (empiricky neprobádanou) realitu?

Při induktivním zkoumání je totiž počet pozorovaných jevů *x* vždy konečný, avšak vědecká tvrzení jsou *univerzální.* Platí (přesněji řečeno, měla by platit) pro nekonečný počet možných případů. Ve skutečnosti tomu tak není. Empirické hypotézy a teorie, budované na indukci, nemají žádnou *objektivní* pravděpodobnost. Existují toliko jako pravděpodobnostní výroky v rámci *subjektivní* teorie pravděpodobnosti. Proto se Popper staví kriticky vůči indukci. Problém induktivního důkazu je v tom, že tvrzení „$[(p \rightarrow q) \wedge q] \rightarrow q$“ je logicky nekorektní. To znamená, že ověření hypotézy formulované jako obecné věty, není jednoznačně možné. To staví před induktivně budovanými vědami otázku, jaká je validita jejich výpovědí? Možné východisko navrhuje Popper v postupu, který označuje termínem „deduktivismus“.

Podle Poppera je výchozím krokem formulování hypotézy. Nezáleží na tom, jakým způsobem vědec přišel k hypotéze. Určující je její předložení a následné testování. Popper (1997, s. 9 – 10) předkládá čtyři možné způsoby deduktivního testování teorií. První cestou je logické porovnávání důsledků mezi sebou. Ty vypovídají o logické konzistentnosti teorie. Druhou cestou je zkoumání logické formy teorie, kdy zjišťujeme, zda teorie má povahu empirické, vědecké či tautologické teorie. Třetí formou je srovnávání s jinými teoriemi, kdy cílem komparace je zjistit přínos dané teorie pro oblast vědeckého poznání. Čtvrtou cestou je testování teorie empirickými aplikacemi závěrů, které se vyvozují z dané teorie. Procedura testování, píše Popper, je opět deduktivní. Z teorie vyvozujeme jednotlivé singulární tvrzení, které můžeme snadno testovat. Nenajdeme-li (prozatím) žádné důvody, proč by singulární tvrzení neměla platit, je teorie (prozatím) přijatelná. Obstála v testování. Taková teorie se „osvědčila“, protože prošla testem prověření. Pokud jsou závěry falsifikovány, pak také v souladu s pravidly deduktivní inference je teorie, z níž byly odvozeny jednotlivé závěry, falsifikována a je nahražena jinou „obstojitelnou“ teorií.

4 Závěr

Metodologie nabízí k vědeckému zkoumání dva základní přístupy – nenormativní přístup a normativní přístup. Jde o dva výchozí principy, jak přistupovat ke zkoumání vědeckých problémů. V oblasti sociálních a ekonomických věd má tato volba podobu sporu mezi objektivistickým (nenormativním) a „zvýznamněným“ (normativním) přístupem. Nenormativně orientovaní sociální vědci spatřují vzor vědeckého zkoumání v přírodních vědách. Domnívají se, že ve společnosti existují zákony, které se „podobají“ přírodním zákonům (Hempel). Pokud přijmeme toto stanovisko, pak je v principu možná „sjednocená věda“ (total science). Pokud tomu tak je, pak sociální vědy (ve srovnání s přírodními vědami) výrazně zaostávají za přírodními vědami jak ve vědecké explanaci, tak i v nízké úrovni použití „exaktních“ metod. Za takových podmínek lze

vyvodit závěr, že „explanační nůžky“ mezi přírodními vědami a sociálními vědami se nadále rozevírají.

Jinou pozici nabízí normativní přístup. Normativně orientovaní badatelé jsou toho názoru, že sociální realita je natolik odlišná od přírody, že na zkoumání společenských jevů není v principu možné uplatnit postupy přírodních věd. Pohyb ve společnosti je totiž kvalitativně odlišný od přírodních procesů. V přírodě se setkáváme s „nevědomou“ činností. Ve společnosti však jednají aktéři nadaní vědomím. Konají s určitými cíli a motivy. Za jejich konáním se skrývá určitý „smysl“. Chceme-li „pochopit“ společenské procesy, musíme umět odhalit jejich význam. To však nelze dosáhnout metodami přírodních věd, nýbrž ryze specifickými metodami sociálních věd. Normativisté tedy nabízejí jiný pohled na zkoumání sociální reality. Z normativního pohledu na sociální problémy vyplývá, že sociální vědy se nemají usilovat „doběhnout“ přírodní vědy, protože „nemají co dobíhat“. Přírodní vědy a sociální vědy jsou vzájemně „nesouměřitelné“. Je-li tomu tak, pak je iluzorní usilovat o naplnění pozitivistického programu „sjednocené vědy“.

Oba metodologické přístupy také jsou doprovázeny problémy s použitím metody indukce a metody dedukce. Pokud je metoda dedukce použita v normativních teoriích, pak vyvstává otázka validity („pravdivosti“) vědeckých teorií budovaných na axiomaticko-deduktivním přístupu. Indukce pak (priorizovaná objektivisty) pak nastoluje otázku, jaká je validita (univerzálních) vědeckých výpovědí budovaných na neúplné indukci. To vše jsou problémy, které vedou k závěru, že vědecké výpovědi jsou relativní. Tuto podmíněnost bychom měli ve vědeckém diskursu brát na zřetel.

5 Literatura

BACHELARD, G. 1981. *Nový duch vedy.* Bratislava: Pravda.

BRENTANO, F. 1993. *O původu mravního poznání.* Praha: Naše vojsko.

BUNGE, M. 1997. Mechanism Explanation 1997. *Philosophy of the Social Science*, 1997, 27, 410 – 465.

BUNGE, M. 2004. How Does It Works for Explanatory Mechanism. *Philosophy of the Social Science*, 2004, 34, 182 – 210.

DERRIDA, J. 2003. *Tradice vědy a skrývání smyslu.* Praha: OIKOYMENH.

FAY, B. 2002. *Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup.* Praha: Sociologické nakladatelství.

GADAMER, H.-G. 2010. *Pravda a metoda I. Nárys filosofické hermeneutiky*. Praha: Triáda.

HEIDEGGER, M. 2002. *Bytí a čas.* Praha: OIKOYMENH.

HEMPEL, C. G. 1965. *Aspecsts of Scientific Explanation.* New York: Free Press.

HEMPEL, C. G. 1968. Teoretikovo dilema. Studie z logiky konstrukce teorií. *Filosofie vědy.* Praha: Svoboda, s. 86 – 160.

HEMPEL, C. G. 2006. Funkcia všeobecných zákonov v histórii. In: MIHINA, F. – SEDOVÁ, T. – ZOUHAR, M. (eds.). *Logický pozitivizmus. Zväzok III.* Bratislava: IRIS, s. 413 – 425.

HEMPEL, C. G. – OPPENHEIM, P. 1968. Studie z logiky vysvětlení. *Filosofie vědy.* Praha: Svoboda, s.189 – 247.

HUSSERL, E. 1996. *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie.* Praha: Academia.

KUHN, T. S. 1962. *The Structure of Scientific Revolution.* Chicago: The University of Chicago. Slovenský překlad KUHN, T. S. 1981. *Štruktúra vedeckých revolúcií.* Bratislava: Pravda.

LITTLE, D. 1991. *Varieties of Social Explanation. An Introduction to the Philosophy of Social Science.* Colorado: Westview Press.

NEURATH, O. 2006. Sociológia z pohľadu fyzikalizmu. In: MIHINA, F. – SEDOVÁ, T. – ZOUHAR, M. (eds.). *Logický pozitivizmus.* Zväzok III. Bratislava: IRIS, s. 219 – 246.

OCHRANA, F. 2013. *Metodologie sociálních věd.* Praha: Karolinum.

PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV.

POPPER, K. R. 1997. *Logika vědeckého zkoumání.* Praha: OIKOYMENH.

RUSSELL, B. 1992. O indukcii. In: RUSSELL, B. *Problémy filozofie.* Bratislava: P a K, s. 37 – 43.

WINCH, P. 2004. *Idea sociální vědy.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Adaptačné procesy a pulzujúca ekonomika

Iveta Pauhofová[1] Ekonomický ústav SAV

Adaptation processes and pulsating economy

Authors' contact details:

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of World Economy, Sancova 56, 811 05 Bratislava, Slovak Republic

ipauhofova@yahoo.com

Abstract: In the treatise goes about approach alternative view on adaptation processes. We consider the issue of pulsating economy as object of theoretical and practical conceptual attitudes to explore reality of global economy and society. One of main assets is based on a new view on effect of time factor in relation to connection between processes of economic, financial, social and geopolitical character. From long-term view goes about relationship between adaptation and changes of natural environment. We emphasise the view on fundamental connection between mutual entanglements of processes of technological impact, labour market, unemployment, development of income inequality and global consumption. We give to the attention entanglement and cumulation of effect of individual factors in time and space. We document the whole line of influences of changes in consumer behaviour at generation change of population and in production systems in relation to technological changes, with development of the Internet of things and with spreading shared economy. We accept the importance of view on changes of work character and the whole need of work by impact of technological changes and their relation to growth of income inequalities and deeping of polarisation of wealth in society. Civilisation movement is characterised through some views on economy and geopolitics and basic conflicts, which came from opinions on development of civilisation to global unificated homogenous model. Some complaints are addressed to multiculturalism in relation to European labour market. It argues if technical development is not too quick according to system failures of economy and shortness of time on adaptation of social processes. What time will society have on adapting, acceptance of new paradigms? Will it be a tectonic break in society in the way of the fifth social revolution? Is it possible to expect, that society in a relatively short time will realise the reality of inside strains and will be able and reliable to prepare on solutions in adaptation? Size and character of adaptation will require gigantic financial sources. Firstly will be necessary to find common solutions on global level. We have to continue in reassessment of relationship between society and natural environment. It is necessary to make changes in redistribution processes.

Keywords: changes in natural environment, technological impact, civilisation movement, economy and geopolitic, shared economy, reduced society.

Napísanie príspevku bolo podporené z projektu VEGA 2/0026/15 „Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030".

1 Úvod

V posledných desaťročiach sa globálne prostredie vyznačuje nielen prudkými turbulenciami v procesoch ekonomických a geopolitických, ale tiež intenzívnymi prejavmi zmien v prírode, s ich väčšinou negatívnymi dopadmi na spoločnosť. Preto sa otázky reálnej adaptácie spoločnosti na už viditeľné zmeny a predpokladané zmeny

v budúcnosti stávajú stále aktuálnejšími. V jej doterajších prejavoch a neuspokojivých výsledkoch badať parciálne prístupy k riešeniu, akoby nebolo zjavné, že je potrebné riešiť problémy systémového charakteru v rámci komplexu úzko previazaných javov. Obraz posúvania sa civilizácie k bodu obratu (Capra, 2002), či zlomu, je nevyhnutne výzvou aj pre výskum v oblasti ekonómie. Ponúka sa množstvo výskumných tém, z ktorých sme zvolili tie, ktoré považujeme za najzreteľnejšie reprezentujúce súčasný charakter pohybu spoločnosti – vzťahy a súvislosti adaptačných procesov a pulzujúcej ekonomiky.

Alternatívny pohľad na adaptačné procesy poskytuje problematika pulzujúcej ekonomiky, ktorú považujeme za objekt teoretických aj praktických konceptuálnych prístupov ku skúmaniu reality globálnej ekonomiky a spoločnosti. Jeden z hlavných prínosov spočíva v novom pohľade na pôsobenie faktora času vo väzbe na súvislosti procesov ekonomického, finančného, sociálneho a geopolitického charakteru. Z dlhodobého pohľadu ide o jej väzby na zmeny prírodného prostredia. Vzhľadom k tomu, že narastá intenzita ich vzájomného ovplyvňovania sa, je faktor času dôležitý pri sledovaní kumulovania dopadov týchto vzájomne prepojených javov a tiež ako sa v dôsledku ich komprimácie v čase môžu efekty prejavovať pozitívne, alebo negatívne.

2 Základné súvislosti a obsah skúmania adaptačných procesov a pulzujúcej ekonomiky

Doterajšie nazeranie na úlohu času bolo v ekonomických teóriách, aj v oblasti empírie, v podstate koncentrované iba na kontinuálny tok času (od minulosti, cez súčasnosť, do budúcnosti). Väčšina ekonomických procesov bola postupne analyzovaná z hľadiska pôsobenia jednotlivých faktorov, sledovali sa zmeny v čase a následne na to sa určoval hlavný charakter/prúd zmien ekonomickej reality. Ukázalo sa však, že charakter sekvenovane „uzavretých“ ekonomických procesov nemusí vždy vysvetľovať javy, ktoré sú okolo nás. Istým príkladom sú materiály renomovaných medzinárodných inštitúcií, v ktorých sa ani krátko pred krízou v roku 2008 „netušilo“, že nastáva zásadný zvrat v globálnej ekonomike a ukončuje sa niekoľko desaťročí trendov, s výnimkou starnutia populácie. Z radov odborníkov sa ojedinelo upozorňovalo na potenciál „nástupu“ čiernych labutí a na „rozdanie divokých kariet“ (Taleb, 2011). Väčšina ekonometrických modelov, založených na pokračovaní ekonomického rastu, nezahŕňala možnosť totálneho zlomenia trendov či „vstup nových premenných na scénu“, napr. tých ktoré jednoznačne súvisia s rastom konkurencieschopnosti, s technologickými zmenami v ázijskom priestore a s geopolitickými zmenami. „Zohľadňovanie“ národných ekonomík, ale aj väčšina teoretických postulátov, vychádzajúcich z vývoja národných ekonomík ukazuje, že súčasný globalizovaný svet je neporovnateľne zložitejší ako snaha vysvetliť jednotlivé ekonomické procesy len na úrovni vývoja národných ekonomík.

Pokiaľ vychádzame z jednej z fundamentálnych príčin krízy z roku 2008, že dochádza k úplnému oddeleniu virtuálneho finančného sveta a reálnej ekonomiky, v takomto prípade môžeme mieru prekročenia marginálnej hranice rozdielnosti medzi virtuálnou a reálnou ekonomikou chápať ako skokovú zmenu, ako pulzovanie celkového potenciálu a charakteru ekonomického vývoja. Takáto zmena sa prvýkrát objavila v roku 2000, keď došlo ku kolapsu technologických trhov a ich výsledkom bol enormný

prepad akcií technologických počítačových firiem. Dôsledkom boli napr. presuny vlastníctva, keď americké domácnosti investovali do nákupu akcií počítačových firiem a po kolapse v marci 2000 prišli zhruba o osem biliónov dolárov úspor. Tento vývoj sa premietol do nárastu nerovnosti a do prehĺbenia polarizácie bohatstva v americkej spoločnosti. Preto je zarážajúce, že sa týmto súvislostiam nevenuje pozornosť a nie je skúmaná väzba medzi virtualizáciou finančného sektora a prehlbovaním polarizácie bohatstva vo svete. V ďalšom vývoji sa preukázala hlboká vnútorná previazanosť impaktu technológií, nezamestnanosti, rastu príjmovej nerovnosti a problémov globálnej spotreby. V priestore a čase dochádzalo/dochádza k zrýchľovaniu kumulácie, vzájomného až multiplikatívneho pôsobenia jednotlivých faktorov. Charakterizovať tento vývoj je možné nasledovne:

1. *Kumulácia vzájomného pôsobenia hlavných faktorov a procesov je neodhadnuteľná/ťažko odhadnuteľná.* Možno ju považovať za kľúčovú, nakoľko predpokladáme, že zvyšuje účinnosť tých procesov, ktoré predtým nemuseli nadobúdať vysokú intenzitu.
2. *Jednotlivé procesy majú rozdielnu dynamiku v čase.* Vychádzame z toho, že zmeny prírodného prostredia determinujú rozsah produkcie poľnohospodárskych komodít a potravín, spôsob výroby potravín, energie, spotrebu populácie celkom a spotrebu vody, ovplyvňujú dopravné systémy i systémy osídlenia. Jednotlivé oblasti/segmenty sa vzájomne ovplyvňujú, podmieňujú dlhodobo. Sú prepojené so spoločenskými systémami v rovine geopolitických procesov, ktoré tiež určujú ich dynamiku. Zmeny prírodného prostredia majú zatiaľ charakter plynulý, aj keď sa neustále diskutuje o dosiahnutí bodu zlomu, kedy už nebude možné zastaviť dôsledky globálneho otepľovania. Po prekročení určitej miery obsahu CO_2 v atmosfére môže dôjsť ku skokovým kvalitatívnym zmenám tak v oblasti hydrologických pomerov, produkcie poľnohospodárskych komodít a potravín, ako aj dostupnosti vody. Následne možno očakávať výraznejší „pohyb“ i v demografickej medzere a v presunoch populácie z oblastí bez udržateľných podmienok pre život do oblastí, ktoré budú pre život vhodné z dlhodobého pohľadu.
3. *Nevyhnutnosť absorbovať nové poznatky v oblasti prínosov technológií väčšinou populácie na vyššej ako užívateľskej úrovni a potreba prekonať izolované chápanie využitia novoobjavených, technologicky zaujímavých pokročilých materiálov,* produkčných systémov a služieb i oblasti informačného sektora. Len málo odborníkov chápe prínosy a negatíva kumulácie a vzájomnej previazanosti nových technologických zmien.

Do úvahy je potrebné brať nielen rýchly nástup technologických zmien, ktoré za poslednú dekádu ovplyvnili obraz fungovania spoločnosti z hľadiska produkčných kapacít, riadenia, spotreby a predpokladov ku spotrebe z pohľadu polarizácie bohatstva. Vidíme, že pre súčasné procesy je charakteristické neporovnateľne rýchlejšie tempo. To čo predtým vyžadovalo 15 – 20 rokov vývoja sa dnes uskutočňuje v časovom intervale 2 – 3 rokov. Celková zmena orientácie produkčného reťazca a štruktúry spotreby zásadným spôsobom kvalitatívne mení tlak na produkčné kapacity, konkurencieschopnosť, schopnosť realizovať produkciu a zaplatiť ju. Vytvára sa úplne nový mix ekonomických problémov, kde sa mení predovšetkým systém fungovania súvislostí a charakter času, ako kľúčovej ekonomickej veličiny. Vecné a systémové predpoklady

pre kvalitatívne zlomy vedú k takému obrazu ekonomiky, ktorá sa pohybuje v určitých pulzoch/ skokoch. Je charakteristická tým, že dlhšie obdobia zdanlivo pomalého vývoja sú v skutočnosti vyplnené kombináciou zásadných zmien a dosiahnutím nadkritickej hodnoty týchto zmien.

Vplyv technológií, aktuálne v súvislosti so 4. priemyselnou revolúciou, je nevyhnutné skúmať z pohľadu zmien v spotrebiteľskom správaní sa generácií (nastúpený trend starnutia – generácia X, miléniová generácia Y) (Jones – Higgs – Ekerdt, 2008; Sullivan – Heitmeyer, 2008) a zmien v produkčných systémoch. Ide o zásadné zmeny charakteru práce a napríklad o posun od Just-in-time ku komplexnejším zmenám charakteru výroby. Rastie význam budovania úzkeho vzťahu medzi producentom a zákazníkom, založený na detailnom poznaní preferencií klienta (Renvoise – Morin, 2007). Výrobcovia a poskytovatelia služieb sa sústreďujú na zdokonaľovanie nástrojov na riadenie kvality výrobkov a služieb (ISO, 2008; Oakland,2014). Pre zmeny vo výrobe, službách a v spotrebiteľskom správaní sa obyvateľstva má kľúčový význam rozvoj internetu vecí (Davenport, 2013; Evans, 2011). Na zmenšenú potrebu práce nástupom nových technológií sú v krajinách EÚ diferencované reakcie (napr. Eichhorst, 2013; Rinne – Zimmermann, 2012; Willsher, 2015). Zdôrazňuje sa potreba zrýchľovania inovačných procesov, ktorá je však značne polemická.

V súvislosti s novými ekonomickými, technickými a spoločenskými procesmi rastie význam tzv. zdieľanej ekonomiky. Možno predpokladať, že rozšírenie zdieľanej ekonomiky radikálnym spôsobom zmení potrebu fyzického vlastníctva vecí. Vychádzame z toho, že vysoká disponibilita peňažných príjmov a majetku nebude vo väzbe na zdieľanú ekonomiku nutná (reálne je zmenšená u väčšiny populácie; Oxfam, 2016). Nebude potrebné zaplatiť každý vyrobený produkt, bude stačiť ho na nejakú dobu zdieľať. Môže to znamenať, že dlhodobo fungujúca koncepcia individuálneho vlastníctva jednotlivých produktov ustúpi istej forme kolektívneho vlastníctva určitých produktov s individuálnym využitím v priestore a čase. Koncepcia zdieľanej ekonomiky má pri svojej realizácii možnosť preskupiť jednotlivé činnosti v spoločnosti podľa odvetví a odborov hospodárskej činnosti a postupne meniť prístupy k právu, ochote a zmysluplnosti niečo vlastniť. Môžu sa jej realizáciou zmeniť doterajšie dogmy o spoločnom vlastníctve a pravdepodobne i názory na bohatstvo ako také (Kramer, 2015). Význam využitia zdieľanej ekonomiky je spojený s bezprostrednou účasťou nových technológií najmä v oblasti špecifických aplikácií IT technológií. Potom môže mať rozvoj služieb v súvislosti so zdieľaním rastúcu váhu v ekonomike, v porovnaní s ostatnými druhmi služieb. Produkčná sféra sa stane vďaka novým technológiám flexibilnejšia v reakciách na potreby zdieľanej ekonomiky. Priemyselná sféra, ktorá v posledných desaťročiach strácala reálnu motiváciu a „dych“, získa vo väzbe na služby spojené so zdieľaním, „možnosť druhého nádychu“. Z tohto pohľadu už v súčasnosti meniaca sa štruktúra spotreby bude vo svojej transformácii rýchlejšie pokračovať vo väzbe na generačnú obmenu. Dnešná generácia nastupujúcich seniorov je oveľa vitálnejšia a adaptabilnejšia na pokrok v informačných technológiách ako generácia, ktorá ju predchádzala a v súčasnosti sa dožíva vysokého veku nad 80 rokov. V budúcnosti už preto nemožno počítať s tradičnou podobou spotrebiteľského správania sa. V štruktúre spotreby sa vplyvom technologických zmien premietne postupné zmenšovanie tlaku na surovinové zdroje. Pre etapy rozvíjania zdieľanej ekonomiky bude vysoko pravdepodobné, že novým kritériom bohatstva bude prístup k informáciám a ich vlastníctvo.

K obsahu adaptácie neodmysliteľne patrí prispôsobovanie sa spoločnosti nastúpeným klimatickým zmenám. Súčasná spoločnosť je stále intenzívnejšie konfrontovaná s dôsledkami zmien prírodného prostredia. Tieto zmeny ovplyvňujú i vývoj globálnej ekonomiky. Ústredným problémom však nie sú zmeny prírodného prostredia ako také, ale dlhodobo formovaný vzťah ľudskej spoločnosti a prírodného prostredia, ktorý v záujme udržania ďalšej existencie ľudstva musí nevyhnutne podstúpiť komplexnú zmenu. Okruh zmien prírodných podmienok je dnes diskutovaný zúžene a koncentruje sa prevažne na problémy spojené s otepľovaním a z globálneho aspektu iba na zmeny atmosféry (ako napr. Flannery, 2007). V skutočnosti sa fundamentálne problémy nachádzajú v oblasti zmien hydrologických a geologických pomerov a v zmenách v atmosfére, čo súvisí s premenou celkových podmienok pre život na planéte. Ide o zásadnú zmenu, ktorá vyžaduje zvoliť nové prístupy v adaptačných procesoch, ktoré ľudská spoločnosť bude musieť akceptovať. Ak jej pozornosť zostane koncentrovaná iba na problém globálneho otepľovania (celkový nárast teploty v priemere o určitý počet stupňov) bude to znamenať len obmedzené pochopenie súvislostí zmien prírodného prostredia a neúplnosť použitia prístupov a nástrojov v rámci adaptačných procesov. Najvážnejším problémom z pohľadu zmien hydrologických pomerov je nedostatok pitnej vody a stupňujúca sa potravinová kríza, ktorá súvisí i s demografickým vývojom. A vysoké teploty spôsobujú tiež kolabovanie fyzických systémov.

Vzťah ľudskej civilizácie a prírodného prostredia je možné rozpoznať cez pochopenie mechanizmu, v ktorom sa prejavuje schopnosť prírody absorbovať odpad produkovaný človekom a jej regenerácia. Pôvodne sa optimisticky predpokladalo, že počet obyvateľov, 9 či 15 miliárd, nie je z pohľadu prírodného prostredia determinujúci. V súčasnosti sa takýto rozsah populácie považuje za neudržateľný nielen z hľadiska zabezpečenia potravín a vody, ale predovšetkým z dôvodu neschopnosti prírodného prostredia absorbovať odpady ľudskej spoločnosti. Príkladom nech sú rastúce problémy s odstraňovaním neupotrebiteľných zvyškov z mestských aglomerácií. Väčšinou sa odpad odstraňuje spaľovaním, alebo zahŕňaním do pôdy. Napriek existujúcemu a vedecky zdôvodnenému nebezpečenstvu a mnohým zdravotným rizikám sa komunálny odpad naďalej odstraňuje, aj napr. v nových čínskych mestách, spaľovaním a zahŕňaním do pôdy. Nastupujú procesy fermentácie a uvoľňovania metánu, čím dochádza k posilneniu negatívnych javov v atmosfére.

História ponúka celý rad potvrdení, že zmeny prírodných podmienok sú cyklické, uskutočňujúce sa v istých časových intervaloch, nezávisia vždy a v plnom rozsahu iba od činnosti človeka. Preto názory na život v antropocéne, kedy sa človek stal rozhodujúcim faktorom pri pretváraní povrchu na planéte, sú chybné. Berieme do úvahy fakty, že mnohé civilizácie, ktoré vybudovali zložité zavlažovacie systémy a tým sa postavili viacerým zmenám prírodného prostredia, jeho rozsiahlu premenu „neprežili“, zanikli. Adaptácia na zmenšovanie životného priestoru človeka, v dôsledku zásadných zmien prírodného prostredia, úzko súvisí s tým ako sa formuje štruktúra ľudskej spoločnosti. Práve od vývoja tejto štruktúry závisí schopnosť a spôsob adaptácie. Je predpoklad, že bohatšie krajiny majú väčšiu disponibilitu investovania do adaptačných procesov ako tie krajiny, ktoré sú chudobné. Súčasné tendencie prehlbovania príjmovej polarizácie a bohatstva aj v bohatých krajinách, starnutie obyvateľstva, zväčšovanie počtu ľudí žijúcich v chudobe znamená, že schopnosť reakcie spoločnosti na potrebnú adaptáciu bude týmto vývojom poznačená. Rast sociálneho pnutia, vyplývajúci z polarizačných

tendencií, môže zrušiť aktivity smerujúce k nastaveniu adaptačných mechanizmov na zmeny prírodného prostredia. Migračné vlny, v dôsledku klimatických zmien a tým zhoršených podmienok pre život, predstavujú istý nástroj podpory rastu sociálneho pnutia v tých krajinách, v ktorých polarizačné tendencie silnejú.

Možno sa teda postaviť pred zásadnú otázku, či je spoločnosť pripravená na adaptáciu zmien prírodných podmienok ak nie je schopná/ochotná riešiť naakumulované protirečenia svojich vlastných rozhodnutí, ktoré vyznievajú nezmyselne? Je hlavnou technická adaptácia na premenu prírodného prostredia, alebo má byť primárnym riešenie vnútorných pnutí ako napr. vyhrievanie obrovských bazénov ultrabohatých, keď je nedostatok kvalitnej pitnej vody pre väčšinu populácie? V súčasnosti až 1,6 miliardy ľudí, ktorí nemajú prístup k pitnej vode, sú trvalo ohrození chorobami a nízkym vekom dožitia. Zvyšujúci sa počet ľudí, žijúci v slumoch na okraji veľkých mestských aglomerácií v absolútne nevhodných hygienických podmienkach, je zdrojom nákazy a potenciálom rýchleho šírenia vírusových ochorení pandemického charakteru. Pri hlbšom vnímaní stavu spoločnosti sa v tejto súvislosti zdá akoby absentovalo pochopenie nutnosti zmeny vzťahu spoločnosti a prírodného prostredia, že nie je v skutočnosti zreteľná potreba vnútorného vyladenia a optimalizácie v spoločnosti samotnej. Ale zviditeľňovanie prehlbovania polarizácie bohatstva a chudoby v globálnej spoločnosti (Oxfam, 2016) je nastaveným zrkadlom toho, čo si môže zabezpečiť z pohľadu života a prežitia úzka skupina elity, od vysoko kvalitných potravín, nielen dostatku pitnej vody, ale krištáľovo čistej vody z horských ľadovcov, cez rozľahlý životný priestor až po možnosti presunu do vysokohorských oblastí vrtuľníkom kvôli nadýchaniu sa čerstvého vzduchu. Oproti tomu väčšina populácie musí používať nekvalitnú vodu, časť z nej nemá k pitnej vode prístup vôbec, konzumuje závadné potraviny, časť z nej trpí podvýživou, žije v nebezpečných oblastiach zamorených smogom, prachovými časticami a kontaminovanou pôdou, tiesni sa v obmedzených priestoroch pre bývanie. A rastúci počet ľudí nemá prácu, je bez príjmu, ktorý je nutný nielen pre zabezpečenie obživy, ale aj na liečenie chorôb. Začarovaný kruh? Chyby v matrixe?

V zmenených podmienkach pre život, kedy nie je dostatok vody a potravín, sa oveľa viac zviditeľňujú chyby v prerozdeľovacích procesoch, stav polarizujúcej sa spoločnosti. Počítať s tým, že spoločnosť rozdelenú na úzku menšinu tých, ktorí majú dostatok a kvalitu a totálnu väčšinu tých, ktorí žijú v ničote a krátko, je možné zmeniť novými technológiami nie je reálne, ani pravdivé. Súčasné aplikácie pokročilých technológií, napr. v oblasti nanotechnológií, IT i beológie, skutočne dokážu technicky vyriešiť mnoho jednotlivých problémov. No vyriešením technických problémov sa neriešia hlboké rozpory v spoločnosti.

Tak ako sme začínajúcu krízu v roku 2008, ktorá postupne obnažila základné rozpory v globálnej ekonomike, zväčšovanie medzery medzi reálnou a virtuálnou ekonomikou a finančným svetom, označili za katalyzátor zmien, možno tento názor vztiahnuť aj na zmenu prírodného prostredia, ktorá sa stane katalyzátorom zmien v ľudskej spoločnosti. Prírodné prostredie, jeho zrýchľujúce sa zmeny, sa stane katalyzátorom premeny ľudskej civilizácie. Polarizácia spoločnosti je zase zrkadlom, v ktorom sa odrážajú absurdnosti činov ľudskej spoločnosti. Tej súčasnej spoločnosti, ktorá si prívlastok moderná môže dávať iba z titulu dosiahnutých výsledkov v technológiách a technike. Určite však nie z titulu dostupnosti a prerozdeľovacích procesov, ktoré neberú do úvahy dôstojnosť, zdravie a budúcnosť pre väčšinu populácie.

Súčasné prístupy spoločnosti ako sa adaptovať na premenu prírodného prostredia predstavujú víziu, ktorá je zrkadlom odrážajúcim psychologický a historický rámec vývoja civilizácie. Zobrazujú sa v ňom dlhodobo formované súčasné postoje a budúce ciele obyvateľstva všetkých regiónov sveta. Sú síce rôznorodé, vychádzajúce z diferencovaných kultúrnych fundamentov, ale nepopierajúce záujem o zachovanie prírodného prostredia pre život svojich budúcich generácií. Je preto zarážajúce, že politické elity počas funkčných období tieto postoje a záujmy väčšiny populácie nezastupujú.

Civilizačný posun je determinovaný širším súborom vzájomne previazaných a kumulujúcich sa účinkov faktorov, kde ekonomika a geopolitika sú dôležitými, ale iba nástrojmi na dosiahnutie konečného cieľa. Ak má byť posun civilizácie smerom k humanizmu, vynára sa otázka, či je euroamerický civilizačný model tým, ktorý je schopný za krátky čas, ktorý máme k dispozícii, uskutočniť zásadnú zmenu ku kolektívnej zodpovednosti ako základnému princípu. Súperenie civilizačných modelov bolo de facto utlmené, súviselo s procesom globalizácie, na ktorom sa zúčastňovali aj najvýznamnejšie transnacionálne korporácie z novo industrializovaných krajín. Hlavným cieľom sa stalo odstránenie prekážok brániacich expanzii a voľnému obchodu, ktoré boli na úrovni legislatívy národných vlád. Proces „uvoľňovania“ bariér obchodovania gradoval a došiel až tak ďaleko, že v rámci svetovej obchodnej organizácie (WTO) boli evidentné snahy o vytvorenie úplne homogénneho prostredia, bez akejkoľvek regulácie. Do úvahy sa vôbec nebral potenciál vojenských konfliktov. Konečným cieľom bolo vytvorenie globalizovaného trhu na základe odstránenia národných regulačných mechanizmov, čím sa mal zabezpečiť úplne voľný pohyb tovarov, služieb a kapitálu. Pri pohľade z inej strany išlo o realizovanie neokonzervatívnej stratégie úplnej liberalizácie svetového trhu, čoho automatickým výsledkom mala byť prosperita pre všetkých a výrazný ekonomický rast. V rámci tejto stratégie sa počítalo s presunom pracovne náročných výrob z ekonomicky vyspelých krajín do krajín rozvojových, čo malo prispieť k zvyšovaniu zamestnanosti, k vyššej úrovni tvorby bohatstva a stratifikáciu príjmov s väčším podielom vyššieho mzdového ohodnotenia a celkových príjmov. Táto „filozofia“ mala pre krajiny Európy a Severnej Ameriky zároveň zabezpečiť odbyt ich tovarov a služieb v krajinách, kde sa touto cestou predpokladal vznik skupín obyvateľstva s vyššími príjmami. Časť tejto stratégie sa skutočne naplniť podarilo, lebo mnohé ázijské krajiny sa stali priestorom, v ktorom „skončila“ väčšina tovarov z Nemecka, Francúzka i USA.

Predpokladáme, že determinantom vysokej miery adaptácie spoločnosti na zmenu prírodných podmienok je skupinový prístup a zodpovednosť pri riešení problémov, ktoré budú predstavovať mechanizmus redukcie založený skôr na zmene spotreby a celkovej reorientácii nie na nízkouhlíkovú, ale na bezuhlíkovú ekonomiku. Majú sa na mysli predovšetkým zmeny v štruktúre spotreby obyvateľstva a využitie technológií na báze napr. studenej jadrovej fúzie, magnetického poľa a energie z okolitého prostredia (vzduch, pôda). No, kým sa uskutoční postupný prechod na adaptáciu takýmto spôsobom, zostávajú krajiny všetkých civilizačných modelov v zajatí a v konkurenčnom boji za produkciu a spotrebu na báze uhlíkovej/nízkouhlíkovej ekonomiky. Ten civilizačný model, ktorý ovláda využitie prírodných zdrojov, vedie k alebo udržiava krajiny ostatných civilizačných modelov v určitej forme závislosti.

Významným determinantom prístupu k adaptácii na meniace sa podmienky je stav spoločnosti z pohľadu polarizácie tak v príjmovej oblasti, ako aj v bohatstve. Čím sa spoločnosť viac polarizuje, tým sú podmienky pre adaptáciu zložitejšie, obyvateľstvo nie je ochotné podstúpiť rôzne potrebné reformy, radikalizuje sa (Pauhofová, 2016). Tento aspekt je rovnaký pre všetky civilizačné modely a súvisí s vysokou mierou chaosu a neodhadnuteľnosti budúceho vývoja globálnej spoločnosti. Okrem polarizácie bohatstva a príjmov spoločnosti má vplyv na jej adaptáciu i vnútorná homogenita či heterogenita spoločnosti. Niektoré krajiny patriace do ázijského civilizačného modelu si vnútornú homogenitu viac menej zachovali. Príkladom je Japonsko, ktoré aj napriek otvoreniu pracovného trhu (pracuje tam viac ako milión Kórejcov) zostáva vnútorne homogénnou spoločnosťou. Takáto spoločnosť sa správa k vlastnej starnúcej generácii inak ako spoločnosť heterogénna, s rôznymi etnikami a náboženstvami. V heterogénnej spoločnosti sa časom vytvárajú podmienky pre potenciálny rast jej vnútorného sociálneho i ekonomického napätia. Za heterogénnu považujeme i spoločnosť tzv. multikultúrnu. Za takúto, s určitými „bielymi miestami“ vo východnej a strednej časti Európy, možno označiť spoločnosť a krajiny patriace do euroamerického civilizačného modelu. V tejto heterogénnej, multikultúrnej spoločnosti pretrváva sociálny štát s rastúcimi finančnými problémami v oblasti poistných systémov a starostlivosťou o starých ľudí i s diferencovaným pohľadom na úlohu seniorov a mládeže v spoločnosti. Ukazuje sa, že pokiaľ išlo o postupný, prirodzený vývoj nárastu počtu národov, etník a náboženstiev a z pohľadu množstva prírastku populácie bola zabezpečená jej prijateľná miera, aj napriek veľkým rozdielnostiam nedochádzalo k zásadným stretom vnútri spoločnosti a sociálne štruktúry nepodliehali destabilizácii. Ak však dochádza k výraznému vyhroteniu ekonomických problémov a multikultúrny program heterogenitu „urýchľuje“, vnútorné sociálne pnutie v spoločnosti narastá a dochádza k destabilizácii jej štruktúry. Forma homogenizácie prostredia civilizačných modelov cestou ekonomickej globalizácie sa ukazuje ako málo priechodná a výsledky nezodpovedajú predstavám podľa určeného časového rámca. Pre „účely globalizácie“ využívané transnacionálne korporácie sa vo väčšine krajín správajú s vysokou dávkou cynizmu tým, že prichádzajú/prenikajú ako istá forma ekonomického diktátu, nerešpektujú kultúrne a historické zázemie hosťujúcej krajiny, špecifickými prostriedkami si vynucujú od štátov podriadenosť. Procesy, ktoré možno sledovať v úrovni súčasnej geopolitiky, predpoklad a poznanie súvislosti vplyvu impaktu technologických zmien a možnosti zmien v sociálnych modeloch, ako aj nejednotnosť v prístupe k riešeniu zmien prírodného prostredia nás vedú k presvedčeniu, že ešte dlhé obdobie bude prevládať odpor k ďalšej homogenizácii v rámci zoskupení krajín. Navyše, tento odpor rastie, prejavuje sa odmietaním delegovania ďalších kompetencií na centrá integračných zoskupení (Staněk, 2015). Na príklade Európskej únie to znamená, že krajiny cez svojich zástupcov v Bruseli zdôrazňujú národné a historické špecifiká vlastné jednotlivým civilizačným modelom. V súvislosti s imigračnými vlnami to značí, že viaceré krajiny izolovane obhajujú historické základy, na ktorých bola EÚ vybudovaná viac, ako samotné centrálne orgány EÚ.

Globálna elita sa však myšlienky dokončenia homogenizácie globálneho prostredia drží pevne, čoho dôkazom je nastupujúci proces supraintegrácie, t. j. integrácie integrovaných. Príkladom sú mega projekty spolupráce ako TTIP (Transatlantické partnerstvo v oblasti obchodu a investícií medzi USA a EÚ), TTP (Transpacifické obchodné

partnerstvo medzi USA a 11 krajinami Ázie a Pacifiku) a TISA, projekt ktorý má zliberalizovať medzinárodnú oblasť služieb v oblasti bankovníctva, zdravotnej starostlivosti a dopravy. V prípade všetkých projektov sú jednania prísne utajené, pritom ide o 53 štátov sveta, 1,6 miliardy ľudí a dve tretiny svetového hospodárstva. Spomenuté projekty majú byť protiváhou aktívnej činnosti štátov, ktoré sú súčasťou BRICS (Brazílie, Ruska, Indie, Číny a Juhoafrickej republiky).

Miera schopnosti absorbovať nové poznatky spoločnosťou je podstatne nižšia ako sa pôvodne uvažovalo, skutočnosť hrozby populačnej bomby sa potvrdzuje. Napriek významným technickým posunom zostáva rastúci počet obyvateľstva rozhodujúcim limitujúcim a deštrukčným faktorom a pre zachovanie kvality života je nevyhnutná reálna zmena vzťahu jednotlivca k prírodnému prostrediu. Japonsko, krajina s najvýraznejším poklesom populácie vo svete, predstavuje určitý model zmenšujúcej sa spoločnosti. Ak by išlo zároveň o koncept zmenšujúcej sa ekonomiky, potom by ostatné koncepcie rastúcich produkčných kapacít a neustále sa zvyšujúcej spotreby preukázali svoju neudržateľnosť v čase. V takom prípade je potrebné hľadať iné ciele a „hýbateľov“ rozvoja spoločnosti ako tie a tých, ktoré predstavuje koncepcia trvale udržateľného a neklesajúceho ekonomického rastu. Japonskí autori (napr. Matsutani, 2006) vidia v zmenšujúcej sa japonskej spoločnosti a ekonomike v dôsledku starnutia založenie konceptu, ktorý bude veľmi aktuálnym pri riešení problémov pre väčšinu populácie v neďalekej budúcnosti. Môže sa dotýkať tak starnúcej Európy i Číny.

Pokiaľ v EÚ budú krajiny pod tlakom zmenšujúcej sa spoločnosti v dôsledku demografického vývoja, ale súčasne tlačené do polohy udržať sociálny status spoločnosti taký ako sa vytvoril a nútené udržať istú mieru homogenity civilizačného modelu, nebude priestor pre prijímanie ďalších migrantov. Koncept zmenšujúcej sa spoločnosti pracuje v rovine sociálneho modelu s jeho ďalšou neudržateľnosťou z pohľadu tak demografického vývoja, ako aj ekonomických problémov. Podoba, v ktorej je sociálny model dnes, je však pre imigrantov primárnym lákadlom. Otvorenou je otázka ako sa v zmenšujúcej spoločnosti prejaví dopad 4. priemyselnej revolúcie. Výrazný pokles potreby práce vo všetkých produkčných oblastiach i vo sfére služieb, pri udržaní výrobného potenciálu, bude orientovať väčšiu pozornosť nie na priemernú mzdu, ale na otázky prerozdeľovania vytvoreného bohatstva v spoločnosti. Adekvátne prerozdeľovacie procesy budú jediným „štítom“ proti prehlbovaniu príjmovej polarizácie a nerovnostiam v spoločnosti. Preto by v adaptačných procesoch mali byť obsiahnuté i nové konceptuálne východiská prerozdeľovania vytvoreného bohatstva.

Pôvodný zámer imigračnej politiky v Európe bol založený na dopĺňaní zamestnanosti a na úvahe, že sa takto zabezpečí udržanie existujúceho sociálneho modelu. Predpokladalo sa, že technické zázemie v danom technologickom stupni bude pokračovať a väčšina prichádzajúcich imigrantov sa zapojí do pracovného procesu. Prechod na nové technológie ale mení celkovú potrebu práce a účasť imigrantov na vyrovnaní demografického poklesu vyvolá problémy na európskom trhu práce. Stanú sa zbytočnými v hostiteľskej krajine a v materskej krajine môžu chýbať pri jej revitalizácii. Frustrácia imigrantov, ktorí chceli pracovať a prácu nenašli, nespokojnosť tých, ktorí sa spoliehali na vysoké sociálne dávky a nedostali ich v dôsledku celkovo sa zmenšujúcich finančných zdrojov, môže vyvolať vlny nepokojov, stretov s domácim obyvateľstvom a prudký rast kriminálnej činnosti imigrantov. A byť súčasťou veľkého vojnového konfliktu.

Napriek logike procesov obnovy po deštrukciách, ktorými sa vyznačujú tak hospodárske cykly, ako aj cyklické zmeny prírodného prostredia, je potrebné uvažovať či tieto majú byť podstatou ekonomickej dimenzie a ďalšieho ekonomického definovania procesov v rámci spoločnosti. Totiž, aj keby sme prijali stratégiu kreatívnej deštrukcie, znamenajú nielen cykly podľa Kondratieva, ale aj inovačné zmeny podľa Schumpetera rýchly časový sled procesov zmien. Je dôležité pochopiť, že naakumulované problémy skracujú cyklus/etapu konjunktúry a predlžujú dobu trvania krízových javov. „Zhusťovanie" kritických krízových momentov spôsobuje prehlbovanie vnútorného pnutia v globálnej spoločnosti a vyvrcholením môže byť rast extrémnych problémov v samotnom fungovaní globálnej spoločnosti. Tým skôr sa ale objaví paradigma nového prístupu k definovaniu ekonomiky a jej cieľov, ako aj paradigma novej úrovne vzťahov medzi ekonomikou a rozvojom spoločnosti.

3 Záver

Hospodárenie s časom naberá na významnosti z dôvodu naakumulovaných systémových problémov globálnej spoločnosti, ktorá je konfrontovaná s rastom intenzity zmien prírodných podmienok a zrýchľovaním impaktu nových technológií na spoločnosť. Zásadná otázka, ktorá stojí pred spoločnosťou je, aký čas má k dispozícii, aby boli prijaté opatrenia na riešenie súčasných naakumulovaných problémov, či doterajšie reakcie sú adekvátne alebo pomalšie, ako reálna disponibilita času. Majú sa na mysli najmä súvislosti urýchľovania technického rozvoja a 4. priemyselnej revolúcie, schopnosť spoločnosti zmeniť svoje priority, štruktúru pracovného času a pohľad na čas, ako kľúčovú dimenziu rozvoja spoločnosti. Predpokladá sa, že robotika, nanotechnológie, systém big data, smart systém či internet vecí, môžu radikálnym spôsobom zmenšiť celkovú potrebu času vo fungovaní spoločnosti. O to výraznejšie sa do popredia dostávajú otázky spôsobu zmeny mechanizmu vzťahu pracovného a ostatného času využívaného v spoločnosti, zmeny v odmeňovaní z hľadiska dĺžky pracovného času a akým spôsobom tieto zmeny realizovať. Nejde o jednoduché prístupy a riešenia, nakoľko úzko súvisia s ďalším oslabením už tak krehkých sociálnych štruktúr spoločnosti. S vysokou pravdepodobnosťou sa naplno obnaží „problém prebytočných ľudí", ktorí z hľadiska zabezpečenia výroby a služieb nebudú potrební. Logickým vývodom je, že možnosti účasti týchto ľudí na spotrebe, z pohľadu súčasného fungovania ekonomiky a sociálnych systémov, budú významne limitované. Je zrejmé, že v dôsledku zapojenia robotických a automatizovaných systémov riadenia vo väčšine výrob a služieb, bude podoba osemhodinového pracovného času, pri rigidnej štruktúre spoločnosti s delením na pracovný čas, vzdelávanie a odpočinok, neudržateľná. Podobne nebudú udržateľné ani poistné systémy (penzijný a zdravotný).

Nie je technický rozvoj až príliš rýchly vzhľadom na systémové poruchy ekonomiky a krátkosť času na adaptáciu spoločenských procesov, ktoré sa ukazujú ako mimoriadne zložité? Je možné, aby sa spoločnosť za relatívne krátky čas adaptovala na tieto zmeny bez výrazného vnútorného pnutia v sociálnych štruktúrach? Je reálne očakávať, že toto pnutie sa bude dotýkať len menšieho územia sveta, alebo sa treba pripraviť na to, že zasiahne celú globálnu spoločnosť? Ako dlho tieto procesy môžu trvať? Aký čas bude mať spoločnosť na adaptovanie sa, prijatie nových paradigiem? Pôjde o tektonický zlom v spoločnosti v zmysle 5. spoločenskej revolúcie? Je možné očakávať, že si

spoločnosť za pomerne krátku dobu uvedomí realitu vnútorných pnutí a bude ochotná a schopná sa v adaptácii pripraviť na riešenia? Veľkosť a charakter adaptácie bude vyžadovať gigantické finančné zdroje, čo zatiaľ nie je v spoločnosti pochopené v želateľnej miere. Čo je teda v adaptácii primárne? V prvom rade nájsť spoločné riešenia na globálnej úrovni. Pokračovať v prehodnocovaní vzťahu spoločnosti a prírodného prostredia. A v neposlednom rade urobiť „poriadok“ v tom, čo sme pomenovali ako polarizácia bohatstva a príjmov. Čo je pre všetky uvedené roviny podstatné? V krátkom časovom úseku rýchlo zasiahnuť, reagovať, prijímať opatrenia zásadného charakteru. Je možné uvažovať o stratégii krízového manažmentu, kedy je vhodné v kritických situáciách prijímať špecifické opatrenia. Elity dúfali/dúfajú, že jednotlivé krízové prejavy bude možné v čase postupne eliminovať. Domnievajú sa, že je možné ich „vyseparovať“ a riešiť jednotlivo. No vývoj krátko po roku 2008 ukázal, že to možné nie je. Ukázalo sa, že v globálnej ekonomike je skomprimované extrémne množstvo negatívnych procesov z hľadiska času, ktoré akútne vyzývajú k reálnym systémovým a komplexným zmenám v ekonomike a v spoločnosti. Rozsiahla korupcia, veľkosť šedej a čiernej ekonomiky, únik obrovských objemov finančných prostriedkov do daňových rajov a cestou transfer pricingu a rozmáhajúca sa podniková kriminalita predstavovali nelogické procesy, ktoré bránili zodpovedne riešiť napr. zadlženosť krajín (Staněk, 2014). Týmto spôsobom obmedzené disponibilné finančné zdroje posúvali krajiny do čoraz zložitejšej situácie, ktorá sa zhoršovala aj v dôsledku presunu jurisdikcie a mnohých riadiacich kompetencií na nadnárodnú úroveň. Vývoj vygradoval do pokračovania procesu integrácie a do transformácie integrácie na supraintegráciu (Staněk, 2015). V skutočnosti nemali integračné procesy za úlohu riešiť vnútorné rozpory. Tieto zostali zachované a „prišla“ ponuka na ďalšiu fázu integrácie už integrovaných zoskupení, čím sa mali prekryť resp. vyriešiť všetky vnútorné problémy, ktoré vývoj za posledných dvadsať rokov priniesol. Podstatou týchto procesov bolo jediné – získať čas. Čas na realizáciu reforiem a čas prípravy na adaptáciu. Celá genéza vývoja vzťahov, prehlbovania pnutí a kumulácie negatívnych javov je nielen mimo záujmu sféry výskumnej, ale aj elít. V pohľade na potrebu adaptácie, spôsob jej prípravy a samotnú realizáciu chýba pochopenie toho, ako faktor času pôsobí. Nepriznáva sa mu jeho kriteriálna funkcia pre budúci vývoj ekonomiky a spoločnosti. Ak sa bude poznanie na tejto platforme udržiavať akýmkoľvek spôsobom (umelo ovplyvňovaním v rámci kontroly spoločnosti, či degradáciou intelektu riadiacich zložiek), môže sa vo veľmi krátkom čase objaviť ďalšie riziko globálneho konfliktu. Z histórie poznáme, že pri kumulácii veľkého množstva negatívnych javov a rizikových faktorov v krátkom časovom úseku, ľudstvo zatiaľ vždy zvolilo spôsob riešenia v podobe vojnových konfliktov.

4 Literatúra

CAPRA, F. 2002. *Bod obratu.* Maťa & Dharmagaya. 514 s. ISBN 80-7287-024-6.

DAVENPORT, K. 2013. *How Internet of Things Will Change Industry*. CISCO. Dostupné na: <http://www.industrial-ip.org/en/industrial-ip/internet-of-things/how-the-internet-of-everything-will-transform-industries>.

EICHHORST, W. 2013. *The European Labour Market Succes through flexibility and mobility. Success via reform: The German Jobs miracle.* Konrad-Adenauer-Stiftung. CES. Dostupné na: <http://www.kas.de/wf/doc/kas_34465-544-2-30.pdf?140218161147>.

EVANS, D. 2011. *The Internet of Things. How the Next Evolution of the Internet Is Changing Everything.* CISCO. White Paper. Dostupné na: <http://www.cisco.com/c/dam/en_us/about/ac79/docs/innov/IoT_IBSG_0411FINAL.pdf>.

FLANNERY, T. 2007. *Měníme podnebí. Minulost a budoucnost klimatických změn*. Praha: Dokořán. 270 s. ISBN 978-80-7363-121-5.

ISO. 2008. ISO 9001. Quality management systems – Requirements. Dostupné na: <http://cucqae.cu.edu.eg/materials/ISO_9001_2008.pdf>.

JONES, I. R. – HIGGS, P. – EKERDT, D. J. eds. 2008. *Consumption and Generational Change: The Rise of Consumer Lifestyles.* Transaction Publishers. 218 p. ISBN-13: 978-1412808576.

KRAMER, B. 2015. *Shareology: How Sharing is Powering the Human Economy.* Morgan James Publishing. 220 p. ISBN 978-1630473846.

MATSUTANI, A. 2006. *Shrinking-population Economics: Lessons From Japan.* International House of Japan. 201 p. ISBN 978-4924971189.

McKinsey Digital 2015. Industry 4.0: How to navigate digitization of the manufacturing sector. McKinsey & Company. 62 p. Dostupné na: <https://www.mckinsey.de/sites/mck_files/files/mck_industry_40_report.pdf>.

OAKLAND, J. S. 2014. *Total Quality Management and Operational Excel-lence: Text with Cases.* Routledge. 500 p. ISBN 978-0415635509.

ORDUN, G. 2015. Millennial (Gen Y) Consumer Behavior, Their Shopping Preferences and Perceptual Maps Associated With Brand Loyalty. *Canadian Social Science*, Vol. 11, No. 4, pp. 40 – 55. Dostupné na: <file:///C:/Users/admin/Downloads/6697-14570-3-PB.pdf>.

Oxfam. 2016. Working for the Few. Political capture and economic ine-quality. Dostupné na: <https://www.oxfam.org/en/research/working-few>.

PAUHOFOVÁ, I. 2016. *Aktuálne prístupy v skúmaní príjmovej polarizácie a nerovností na Slovensku.* Working Paper, č. 82, 30 s. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. 2013. Súvislosti realizácie koncepcie striebornej ekonomiky v krajinách Európskej únie. *Ekonomický časopis*, roč. 61, č. 8, s. 861 – 876.

RENVOISE, P. – MORIN, CH. 2007. *Neuromarketing: Understanding the Buy Buttons in Your Customer's Brain.* Thomas Nelson. 256 p. ASIN B00FDYTW7U.

RINNE, U. – ZIMMERMANN, K. 2012. Another economic miracle? The german labor market and the great recession. *IZA journal of labor policy*, 1, article 3.

STANĚK, P. 2014. Šedá a čierna ekonomika. In: HOŠOFF, B. (ed.). *Finančné a sociálne aspekty dlhovej krízy z pohľadu ekonómie a práva*. Zborník vedeckých statí z konferencie 18. 9. 2014 v Bratislave. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 69 – 91. ISBN 978-80-89608-18-8.

STANĚK, P. 2015. Supraintegrácia ako nový fenomén globálnej ekonomiky. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Adaptačné procesy – budúcnosť Európy a Slovenska*. Zborník statí. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 33 – 40. ISBN 978-80-7144-248-6.

SULLIVAN, P. – HEITMEYER, J. 2008. Looking at gen Y shopping preferences and intentions: Exploring the role of experience and apparel involvement. *International Journal of Consumer Studies*, 32(3), pp. 285 – 295.

TALEB, N. N. 2011. *Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí.* Praha: Vydavateľstvo Paseka. 440 s. ISBN 978-80-7432-128-3.

VAN GYES, G. – SCHULTEN, T. (eds.). 2015. *Wage bargaining under the new European Economic Governance. Alternative strategies for inclusive growth.* Brussels: European Trade Union Institute. 419 p. ISBN 978-2-87452-373-1.

VOLNER, Š. 2012. *Dynamický ekonomický systém. Teoreticko-metodologické východiská skúmania dynamického ekonomického systému.* IRIS. 169 s. ISBN 978-80-89256-77-8.

WEISMAN, A. 2015. *Odpočítavání. Poslední naděje na budoucnost života na Zemi?* Praha: Dokořán. 454 s. ISBN 978-80-7363-729-3.

WILLSHER, K. 2015. *Health workers say 'non' as 35-hour week takes blame for France's problems.* Dostupné na: <http://www.theguardian.com/world/2015/may/30/35-hour-week-french-say-no-to-changes-reform>.

Civilizačný zlom a 4. priemyselná revolúcia

Peter Staněk[1] Ekonomický ústav SAV

Civilization break point and the 4th industrial revolution

Authors' contact details:

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovak Republic

peter.stanek@savba.sk

Abstract: The key process is the interconnection of hitherto isolated technological change, robotics and IT, nanotechnology, genetics. There is a new complex system of action on the economy and society, changing the structure of work necessary in the economy, changing the infrastructure of society. This process has accelerated significantly, thus changing the role and understanding of the factor of time and space. Lifelong learning, new concept and the role of services, information as the basis for success, but also a tool to shape and control the society. Many processes were shifted from the national to supranational and planetary level thanks to the globalization. At the same time, there are emerging new social phenomena as shared economy, new forms of ownership and understanding of the wealth. Technological revolution thus became a tool, but also a catalyst for changes in the economy and society. Actual development also poses new questions, creates the need for new interdisciplinary approach and for the finding of new tools and problems solutions. Finding the new architecture of the economy and society changes the position and role of the traditional economic subjects, changes the nature of production and consumption, but also raises new questions and visions for economic growth, but also for objectives of economy and society.

Keywords: technological revolution, shared economy, need for work, time factor, new architecture of the economy, globalization processes, production systems and global consumption.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA 2/0026/15 „Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030".

1 Úvod

Pri hodnotení súčasných adaptačných procesov možno konštatovať, že existuje niekoľko kľúčových tektonických zlomov, ktoré majú určitý charakter pulzovania. Priamo i sprostredkovane ovplyvňujú systém a mechanizmy globálnej spoločnosti. Ide o:

- charakter adaptačných procesov,
- impakt technológií na budúci vývoj globálnej ekonomiky a spoločnosti,
- nové definovanie vzťahu ekonomiky, geopolitiky a formovania civilizačných posunov vo väzbe na zmenu prírodných podmienok,
- civilizačný zlom v spoločnosti, a to v súčasnosti a budúcnosti (v strednodobom a dlhodobom časovom horizonte).

Jednou zo zásadných otázok je vplyv technológií na obraz spoločnosti. Nejde len o dôsledky ich dopadu na pracovný trh. Sledovať možno nevídaný „ošiaľ" z rýchlosti pribúdajúcich adaptácií informačných technológií, z nových foriem aplikácií pri rozvoji sociálnych sietí. Zdanlivo to vyzerá tak, že vďaka IT technológiám dochádza

principiálne ku skvalitneniu fungovania spoločnosti. Rozsah vplyvu technológií sa však dotýka i radikálnych zmien v oblasti robotiky, genetického inžinierstva, zmien v oblasti zdravotníctva, vzdelávania, štátnej správy, i riadenia veľkých korporácií.

2 Súvislosti posunu civilizácie a 4. priemyselnej revolúcie

Zavádzanie nových technologických „elementov“ mení zaužívané systémy riadenia. Zvlášť významne sa to prejavuje v oblasti subkontraktingu a outsourcingu. Dochádza i k novému definovaniu vzťahu medzi dodávateľmi komponentov a finalizujúcimi podnikmi, medzi tými, ktorí vlastnia informácie o vzťahu a komunikácii so zákazníkmi, ale aj tými, ktorí vďaka informačným technológiám mohli preniesť biznis a cielenú stratégiu z národnej na nadnárodnú, resp. planetárnu úroveň. Bez zásadného rozvoja informačných technológií (IT) by uvedené zmeny v kvalite a rozsahu vzťahov nevznikli.

V pohľadoch verejnosti uprených na zrýchlený nástup nových aplikácií v oblasti facebooku, ikomers či internetového elektronického obchodovania zatiaľ absentuje uvedomenie si blízkeho dôležitého zlomu, ktorý reprezentujú tri nové vývojové línie:

1. strategický koncept „Industrie 4.0“,[1] rozvíjaný predovšetkým v Nemecku;
2. systém big data,[2] využívaný v rastúcom počte oblastí a umožňujúci spracovávať extrémne veľké dátové súbory, čím rastie potenciál formovania rôznych pohľadov na vývoj ekonomických, geopolitických, finančných a iných javov;
3. rozvoj internetu vecí, ktorý predstavuje možnosť rozšírenia poznania všetkého, od fungovania konkrétnych spotrebičov až po „chod“ konkrétnej spoločnosti, od riadenia dopravných, energetických, informačných tokov až po oblasti činnosti finančného a bankového sektora.

V tejto súvislosti dochádza ku kontinuálnej zmene podmienok aj v samotných informačných technológiách. Je potrebné brať do úvahy vývoj internetu v 1., 2. a 3. generácií, rozvoj súčasných cloudových systémov, umožňujúcich delegovať spracovávanie

---

[1] Založený na inteligentných produkčných systémoch novej generácie, ktoré spájajú internet vecí, internet služieb, spolupracujúce roboty, prvky umelej inteligencie a ďalšie technológie. Predpokladá sa, že v najbližších desiatich rokoch bude každý stroj i súčiastka schopné spolu komunikovať. V spojení s ďalšími technológiami získa výroba schopnosť samoriadenia. Pôjde o systém s decentralizovaným riadením a autonómnym rozhodovaním. Odborníci hovoria o inteligentných fabrikách a označujú ich pojmom kyber-fyzikálne systémy. Kľúčovými budú experti schopní prepojiť IT, mechanickú a inžiniersku stránku výroby. Znamená to, že pôjde o crossover s úplne novými kvalifikačnými nárokmi. Konkrétnym príkladom je závod Siemens Elektronikwerk Amberg v Nemecku, vyrábajúci programovateľné logické automaty PLC Simatic (malé priemyselné počítače, riadiace jednotky určené na automatizáciu procesov v reálnom čase). Ide o príklad výrobného prostredia, ktoré by sa o niekoľko rokov malo stať štandardom. Cieľom je postupná digitalizácia všetkých krokov výrobného reťazca a ich začleňovanie nielen do komplexného výrobného procesu, ale i do celej dodávateľsko-odberateľskej siete. Dramaticky sa zmenili pracovné postupy i výsledky. Výrobná plocha a počet zamestnancov zostal od roku 1989 bez zmeny, výrazne sa však zvýšila kvalita. Ľudia sú stále dôležití, no najmä vo vývoji a dizajne produktov, výrobnom plánovaní a pri riešení neočakávaných udalostí. Dostupné na: <http://www.siemens.com/press/pool/de/events/2015/digitalfactory/2015-04-hannovermesse/presentation-e.pdf>.

[2] Big data predstavujú pre podniky a organizácie informácie o nových trendoch v rôznych oblastiach, napomáhajú tak v rozhodovaní či určovaní stratégie. Ich správne analyzovanie môže prispieť k zásadným zlepšeniam v ekonomike, podnikaní i v celkovom fungovaní spoločnosti. Aj na Slovensku umožňujú niektorým firmám efektívnejšie komunikovať so zákazníkmi a ponúkať im individuálne orientované produkty i služby. Podľa niektorých odborníkov sa využívanie big data zbytočne démonizuje v súvislosti s ochranou osobných údajov používateľov. Oponuje sa tým, že v komerčnej sfére sa s veľkými dátami pracuje výlučne v anonymizovanej podobe.

dát na externé subjekty, rast významu bezpečnostných protokolov v rámci ochrany správy dát, stále významnejšie rozširovanie systému 3D tlače, systému personalizovanej spoločnosti a systému individualizovanej ekonomiky. Na jednej strane dochádza k intenzívnemu procesu prepájania rôznych subjektov i jednotlivých členov spoločnosti, na druhej strane sa globalizačné procesy prehlbujú a rozširujú (väčšina procesov sa už neodohráva v národnom alebo kontinentálnom rámci, ale v globálnom rámci planetárneho typu). Zásadne sa mení celková produkčná, vývojová, ako aj spotrebiteľská štruktúra v rámci pôsobenia transnacionálnych korporácií. Systém 3D tlače umožňuje prvýkrát v histórií reálne osobitné postavenie malých a stredných výrobcov, pracujúcich pre konkrétneho zákazníka. Títo realizujú individualizovanú produkciu v parametroch, ktoré sú ekonomicky únosné a prinášajú dostatočnú mieru ekonomickej efektívnosti. Zároveň sú postačujúco atraktívne na to, aby boli priestorom pre nový spôsob podnikania.

V 90. rokoch minulého storočia transnacionálne korporácie posilnili svoju pozíciu a napriek úvahám futurológov nekompromisne ovplyvňujú globálny vývoj i naďalej. Preniesli problém konkurencieschopnosti a produktivity na svojich subkontraktorov. Títo musia v plnej miere znášať podmienky „nadiktované“ veľkými transnacionálnymi korporáciami. V súčasnosti sa korporácie vďaka informačným technológiám „zmocňujú“ kľúčovej pozície, ktorou je komunikácia so zákazníkom na jednej strane a komunikácia s výrobcom na druhej strane. Je zrejmé, že ten, kto vlastní kľúčový transmisný prvok, teda vie aký výrobok spotrebiteľa zaujíma a zároveň pozná výrobné štruktúry, môže malému lokálnemu výrobcovi definovať podstatnú informáciu o predstave výrobku alebo o službe pre konkrétneho zákazníka. Má sa na mysli taký lokálny výrobca, ktorý je vďaka novému posunu technológie schopný vyrábať malosériové výrobky špičkovej úrovne. Korporácie sa tak dostávajú na novú kvalitatívnu úroveň ovplyvňovania všetkých riadiacich procesov ekonomického, produkčného a spotrebiteľského charakteru. Pritom je zrejmé, že vďaka systému big data je možné vyrobiť dostatočne individualizované produkty a zároveň tiež univerzálnu produkciu založenú na modulárnych systémoch. To dovoľuje s minimálnymi nákladmi vyrábať a poskytovať nesmierne široký sortiment špecificky modifikovaných produktov a služieb.

Bez IT by sa nemohol „objaviť“ ani internet vecí, ani personalizovaná a individualizovaná ekonomika. Internet vecí umožňuje vyrábať komponenty kdekoľvek a optimalizovať štruktúru tvorby finálneho produktu. Personalizovaná ekonomika znamená ekonomiku, ktorá sa zaoberá priamou komunikáciou s konkrétnym subjektom, či už s občanom, spotrebiteľom alebo producentom. Väčšina objednávok sa už nerealizuje v obrovských sériách. Odchádza sa z predpokladu ekonomickej efektívnosti založenej na maximalizácii produkcie výrobkov v obrovských sériách, čím sa znižovali jednotkové náklady. Nové technológie umožňujú túto dogmu prelomiť. Ide o malosériovú výrobu špičkových produktov pre konkrétneho zákazníka, ktorý si individuálny prístup cení viac ako všeobecne klientsky orientovaný produkt.

Jednotlivé etapy kontrolovanej spoločnosti sú zviazané s rôznymi aspektmi bezpečnosti, stratou súkromia a s určitým obmedzovaním individuálnosti v spoločnosti. Dochádza k stále výraznejšej kooperácii a komunikácii diferencovaných entít v rámci tzv. zdieľanej ekonomiky. Má sa na mysli napríklad rozvoj poskytovania služieb v doprave a bývaní v dôsledku technologického posunu v oblasti IT: napr. Uber, Airbnb, ktoré znamenajú obrovský boom nového typu podnikania z pohľadu rozsahu zapojenej

populácie i štruktúry zdieľaných činností. Vzhľadom na rozsah nových vytváraných sietí však dochádza k nárastu potenciálu neodhadnuteľných problémov a neistoty v spoločnosti. Dotýka sa tak rôznych aspektov bezpečnosti, ako aj celkového poistného systému, či už vo väzbe na budúce starobné dôchodky, alebo na zdravie. Vytváranie podmienok, v ktorých je formovaná predstava o takmer absolútne slobodnom individuálnom rozhodovaní, zakrýva podobu toho čo predstavovalo bývalý štandard od 50. rokov 20. storočia. Toho čo znamenalo istotu a bezpečnosť tak v pracovnom prostredí, ako aj v rodinnom zázemí z pohľadu života jedinca.

Súčasťou tohto procesu je i určité znižovanie prahu citlivosti obyvateľstva na rôzne negatívne sociálne javy. Príkladom, kedy sa nové technológie prijímajú s „otvorenou náručou" pri kontrole bezpečnosti a znižuje sa prah jej citlivosti, napr. na vojnové konflikty, je použitie robotických zariadení (dronov) či robotických lietadiel, robotických vojakov, ktoré zdanlivo šetria ľudské životy alebo dokážu zabezpečiť dodávku liekov v ťažko dostupných oblastiach či na územia, kde je vojnový konflikt. V civilnej službe už drony napríklad zabezpečujú dodávky rôznych bežných tovarov. Že ide zároveň o potenciál sofistikovaného systému kontroly „bezpečnosti" občanov si uvedomuje len malá časť obyvateľov. Najmä u mladej generácie sa stále výraznejšie stiera rozdiel medzi virtuálnou počítačovou hrou a skutočným bojom v realite, čím sa znižuje miera citlivosti na prípadné vojnové konflikty a straty na životoch. Tiež frustrácia z rôznych negatívnych životných situácií presúva veľkú časť jedincov do určitej virtuálnej reality počítačových programov, s ktorou sa stotožňujú.

Aj v prípade rozvoja systémov ako sú sociálne siete, ktoré znamenajú zvyšujúci sa stupeň zdieľania, existuje celý rad závažných otázok. Dobrovoľné zdieľanie informácií jednotlivca v rámci skupín môže byť predpokladom pre ovplyvňovanie v oblasti módy, cestovania, rôznych zážitkov a pod., ktoré chcú byť videné ako to, čo rozšíri jeho poznanie. Toto dobrovoľné zdieľanie i intímnych informácií však môže byť bremenom a radikálnym problémom, napríklad pri prijímaní do zamestnania, kedy s určitým druhom citlivých informácií disponuje i potenciálny zamestnávateľ. Na jednej strane sa teda sociálnymi sieťami šíri voyeurizmus, na druhej strane stále reálnejšiu podobu má neistota a znepokojenie nad možným zneužitím osobných informácií proti jednotlivým členom spoločnosti. Je možnosť zneužitia osobných informácií vedľajším produktom rozvoja sociálnych sietí a zdieľania, alebo ide o zámerný prepracovaný systém a spôsob ovládania spoločnosti? Vytvorenie širokého zoznamu potenciálnych darcov orgánov pre čierny trh na základe zdieľaných informácií o zdraví tiež nie je nemožný. Vytvorenie špecifických spotrebiteľských zoznamov a pravidelné „atakovanie" potenciálnych klientov je otvoreným a priehľadným javom už v súčasnosti, ktorého je možné zbaviť sa jednoduchým nastavením v PC (na nejakú dobu od jedného „ponúkača").

Aj v bankovom sektore možno sledovať rastúcu koncentráciu informácií a kontroly spoločnosti, ktorá sa prejavuje vo vytváraní tlaku na prechod na kompletný bezhotovostný systém a vytvorenie virtuálnych peňazí. Cena, ktorú platí jednotlivec za takéto formy bezpečnosti sú pre niekoho relatívne vysoké, pre ďalších príliš vysoké, no veľká časť obyvateľstva to nepociťuje negatívne vôbec, aj keď ide o stratu súkromia a intimity všeobecne. Súčasne však s touto stratou neexistuje možnosť kontroly správcov informácií a ani tých, ktorí ich využívajú. Opäť možno položiť niekoľko otázok, súvisiacich s náhodnosťou či zámerom takéhoto jednostranného procesu riadenia bezpečnosti.

Čo však možno zodpovedať jednoznačne je to, že tieto procesy vedú v spoločnosti k maximalizácii koncentrácie moci.

Užšie prepojenie ekonomiky a geopolitiky je zreteľné aj v oblasti zvyšovania výdavkov na zbrojenie v kľúčových ekonomikách sveta, ako sú USA, Rusko a Čína, ale i v ďalších krajinách, snažiacich sa o participáciu na preformátovaní súčasnej štruktúry hegemónov. Pritom je potrebné uviesť, že verejnosť je stále častejšie informovaná o hrozbách vyplývajúcich zo zmien prírodných podmienok, ale financie na riešenie týchto problémov sú zásadne limitované v dôsledku celkového nedostatku voľných finančných zdrojov. Napriek uvedenému sa však pokračuje v prezbrojovaní armád, zavádzajú sa nákladné robotizované zbrojné systémy a buduje nová špeciálna logistika.[3]

V rámci americkej spoločnosti už také výrazné protivojnové demonštrácie aké boli v čase vojny vo Vietname neexistujú, a to aj napriek tomu, že počas „angažovanosti" USA v Iraku boli straty na životoch amerických vojakov veľmi vysoké. Dôvodom je postupné vybudovanie a živenie strachu obyvateľstva z iného nepriateľa – z teroristických útokov, ktorým sa následne akceptuje rozsiahla vojenská účasť USA v rôznych regiónoch sveta. O rastúcom počte vojenských cvičení a vytváraní rôznych vojenských zoskupení a aliancií sa verejnosť dozvedá takou formou, ktorá má jednoznačne „zrkadliť" záujem čelných predstaviteľov krajín o bezpečnosť obyvateľstva a demonštruje sa zároveň sila a pripravenosť k vytvoreniu podmienok tejto bezpečnosti.

Pokiaľ sa „intenzívne pracuje" na znižovaní prahu citlivosti spoločnosti voči obetiam vojenských operácií a nové zbraňové systémy upokojujú verejnosť tým, že ide o minimalizáciu vojenských strát a ak je väčšina vojenských operácií viazaná na určité teritóriá po celej planéte, jednoznačne možno hovoriť o eskalácii nebezpečenstva a vnútorného napätia globálneho charakteru. A zo strany jednotlivých krajín rastie ochota akceptovať vojnu ako súčasť presadzovania ekonomických záujmov.

Vytváranie vojenských zoskupení a ich aktívna činnosť je oficiálne odôvodňovaná teroristickou hrozbou, prípadne expanzívnymi snahami niektorých krajín. V súčasnosti je príkladom takejto činnosti postup voči Rusku, ktoré je zatláčané na svoje pôvodné územie (vedenie hybridnej vojny na Ukrajine). Zároveň ide o vytváranie takých podmienok, ktoré vedú k zostrovaniu vzájomných vzťahov a ku konfliktom v krajinách Ázie (medzi Čínou, Vietnamom, Japonskom, Taiwanom, Indonéziou a ďalšími krajinami). Najväčší stret záujmov je možné pozorovať v oblasti Juhočínskeho mora. Spory o suverenitu v prípade viacerých ostrovov existujú najmä z dôvodu obrovských ložísk fosílnych palív na jeho dne ako zdroja budúceho bohatstva tých, ktorí nimi budú disponovať. Ambície Číny sú posilňované budovaním vojnového loďstva, rozvojom raketovej jadrovej techniky a úspechmi vesmírnych programov, čím vznikajú oprávnené obavy nielen u jej susedov.

---

[3] Príkladom za USA je výrazná zmena vo výrobných programoch Pentagonu (v oblasti námorných síl – nová flotila torpédoborcov, v oblasti letectva – vývoj a výroba novej generácie strategických bombardérov, ale i výcvik jednotiek pre operácie špecifického charakteru). Mimo verejné diskusie sú postavené závažné otázky spojené s privatizáciou vojenských operácií. Majú sa na mysli zmluvní kontraktori, ktorí veľkú časť svojich aktivít realizujú nielen v oblasti logistiky, ale aj priamo vo vojenských operáciách. Vo väčšine prípadov ide o súkromné firmy, ktoré už svoju „užitočnosť" prejavili v Iraku, Afganistane a v Sýrii. Predstavujú náhradu profesionálnych poradcov, ktorí pôvodne pochádzali z armádnych zdrojov. Charakter vojnových operácií menia také faktory ako použitie zbraňových systémov s „chirurgicky" presným zásahom, realizácia vojenských operácií cez súkromných zmluvných kontraktorov a rozbehnutý proces privatizácie armády (vytváranie súkromných vojenských a profesionálnych zložiek, ktoré nahrádzajú/nahradili klasické využívanie záložných vojenských jednotiek.

Krajiny, do ktorých smerujú a budú smerovať migračné vlny i naďalej, sa postupne ocitnú v takých zložitých situáciách, ktoré v politike „vytlačia“ do popredia radikálne pravicové štruktúry. Tieto môžu prispieť k obnoveniu medzinárodných konfliktov v intenciách známych historických vojnových procesov, kedy sa zodpovednosť prenášala na iné etnické skupiny a susedov. Čiže procesy, ktoré sa zdali byť zhruba po roku 1990 zažehnané, sa obnovujú. Dôsledky etnických čistiek, ktoré boli súčasťou vojny v Juhoslávii sú ešte pomerne živé a prijatie vtedajších vojnových utečencov na územia krajín EÚ malo pozitívnu a humánnu formu. Pozerať sa však dnes na súčasný príval utečencov cez tú istú prizmu je veľmi zložité. Je možné očakávať, že vo viacerých regiónoch Európy vznikne protiimigrantský odboj zameraný na tzv. čistky. A nebude to v rozsahu symboliky upozornení, ako tomu bolo vo Francúzsku a v Nemecku.

Je zrejmé, že migrácia spojená s vlnami utečencov z vojnou skúšaných území má úzku väzbu na celkové geopolitické procesy, v ktorých sú zásadnými ekonomické nástroje, fungujúce ako cievny systém veľkého tela sveta. Na jednej strane sa púšťa žilou, aby sa na inom mieste infúziou podporil pohyb. Tento má priniesť i celkovú zmenu farby a vnútornej výbavy človečenstva s absolútne odlišnými vonkajšími prejavmi.

S geopolitikou sú úzko spojené i otázky civilizačných modelov. V tomto zmysle možno vnímať i súperenie medzi ázijským, euroamerickým, juhoamerickým a arabským civilizačným modelom a ich submodelmi. U každého z nich je viditeľná snaha o zvýraznenie svojej výnimočnosti, predurčenosti vládnuť svetu ako najvhodnejší model pre zabezpečenie pokroku a riešenia civilizačných problémov do budúcnosti. Zvlášť markantné sú snahy USA presadiť americký submodel vo všetkých ostatných regiónoch a krajinách sveta. Mnoho krajín tento model presadzuje dobrovoľne, po predchádzajúcom „masírovaní“ ukážkami dosiahnutých úspechov v podobe amerického sna. Pokiaľ k dobrovoľnému smerovaniu k americkému modelu nedochádza, využíva sa ďalšia mäkká i tvrdá cesta. Mäkkú cestu predstavujú rôzne tlaky v oblasti obchodu, kde podpísanie zmlúv vedie k prijatiu nielen ekonomických, ale i mnohých kultúrno-spoločenských princípov platných v USA. To sa deje napríklad v krajinách EÚ. Podobný prístup uplatňovania svojho vplyvu volí aj Čína v ázijskom priestore a v Afrike, stále výraznejšie ovplyvňuje ostatné národné modely cestou nepriamych operácií s priamymi zahraničnými investíciami. Postupným zväčšovaním investovania, predovšetkým v tých krajinách, ktoré disponujú obrovskými prírodnými zdrojmi, cieli cez vytváranie podmienok spolupráce na zabezpečenie budúcich potrieb svojho obyvateľstva. Nie všetky ambície však vychádzajú. Vojenský konflikt v Líbyi a odstránenie vodcu Muammara Kaddáfiho viedlo k strate možnosti pokračovať vo veľkom rozsahu investovania Číny v Afrike – v projektoch spracovania plynu. Ekonomický vplyv Číny vo väzbe na projekty spojené s ťažbou surovín v Afrike sa radikálne posilňuje veľmi sofistikovanými zahraničnými investíciami. Vo väčšine prípadov ide o financovanie nepriamo, aby finančné prostriedky nemohli byť rozkradnuté. Malá časť sa posúva miestnym elitám, zvyšok ostáva pod kontrolou čínskych pracovníkov, ktorí zabezpečujú prevádzku infraštruktúrnych projektov podľa potrieb Číny. „Presakovanie“ vplyvu Číny možno v poslednom období registrovať aj do krajín EÚ a USA. Ide predovšetkým o súkromné firmy, ktoré sú podporované i zo zdrojov čínskych štátnych suverénnych fondov.

Komplikované riešenie prijímania ďalších vĺn utečencov v krajinách EÚ môže vyvolať krízový stav a viesť k už spomínanému narastaniu preferencií radikálnych pravicových

politických strán. Myšlienky takéhoto charakteru podporuje samotný fakt vysokej úrovne nezamestnanosti i dlhodobej a mladých ľudí v mnohých krajinách EÚ. Týka sa tak vzdelaných ľudí, ako aj nízkokvalifikovaných. „Prichádzajúci“ v zásade neovládajú žiaden z jazykov prijímajúcich krajín, obvykle nemajú ambície pracovať, ale primárne sa zaujímajú o možnosť participovať na sociálnom systéme. Sociálny štát v EÚ slabne i bez imigrantov. Ďalšou oporou tvrdenia o potenciáli radikalizovania prístupov k imigrantom zo strany obyvateľstva je zvýšená frekvencia teroristických útokov a praktické skúsenosti s rastúcou kriminalitou spojenou s neschopnosťou adaptácie utečencov z nedávnych imigračných vĺn. Nie nezanedbateľné je i aktivizovanie sa „usadených“ imigrantov zo 70. rokov 20. storočia a ich potomkov v riešení prijímania „utečencov“, „bratov vo viere“. Vznikajú teda zásadné otázky nového pohľadu na realitu ktorú žijeme, otázky, ktoré nútia „vidieť“ v súvislostiach a riešiť v podobe adekvátnej adaptácie.

„Pôvodné úlohy“ boli po roku 1989 definované ako úplné víťazstvo amerického liberálneho kapitalizmu a zánik socializmu. Ukazuje sa však, že kapitalizmus samotný zaniká. Jeho dnešná podoba je výrazne odlišná v porovnaní s tou, ktorá existovala do deväťdesiatych rokov 20. storočia. Nové procesy radikálnym spôsobom transformujú nielen kapitalizmus samotný, ale zásadne menia i pohľad na spoločnosť a modely civilizácie. Je problematické hovoriť o kapitalizme založenom na liberalizme, ak TNK stále viac posilňujú svoju pozíciu v globálnej ekonomike aj „vďaka“ pôsobeniu a rozhodnutiam vlád. Je tiež problémom tvrdiť, že industriálny sektor je oddelený od finančného, ak dochádza k zásadnému „premiešavaniu“ kapitálových rezerv v rámci tokov z priemyslu (napr. z automobilového či elektrotechnického) do bankového sektora a späť, keď sa súčasne formuje nová kvalita spolupráce veľkých nadnárodných bánk a nadnárodných koncernov. Nemožno predsa hovoriť o klasickej podobe kapitalizmu, keď veľké TNK realizujú operácie systémom „transfer pricing“,[4] čiže „optimalizujú“ svoje záväzky a povinnosti, sú minimálne kontrolované a vlastne neporušujú zákon. Ako nazerať na skutočnosť, že takmer vo všetkých dôležitých oblastiach sociálnych istôt (zdravotníctvo, penzijný systém) sa uplatňuje ultra liberálna koncepcia? Že sa transformovali z dôvodu tzv. finančnej neudržateľnosti bez dôslednej analýzy jej príčin a definovania transparentných zámerov?

Po roku 1990 sa však „rozbieha“ prehlbovanie príjmovej polarizácie, extrémne narastajú diferencie vo veľkosti nadobudnutého majetku, objavuje sa chudoba a bezdomovci najmä v krajinách, kde tieto fenomény vôbec nepoznali. A deštruktívnou sa javí skutočnosť, že sa prestávajú „chápať“ väzby medzi prehlbovaním príjmovej polarizácie a následkami existujúcej štruktúry globálnej spotreby, ako aj samotný dopad veľkosti a „typu“ spotreby na prírodné prostredie.

V spoločnosti je zjavné zastieranie reality a permanentné „budovanie“ mýtov, ktoré sa dotýkajú nielen tvrdení o nedostatku zdrojov na penzijný systém či zdravotníctvo. Tam, kde sa v skutočnosti nachádzajú skryté zdroje na riešenie vážnych sociálnych a ekonomických problémov, „nesiahne“ svojou administratívou ani jedna strana politického spektra. Ide o nevyhnutnosť zásadného riešenia daňových a finančných únikov, ktoré v sebe nesie i etický rozmer. Rozsah finančných únikov je taký signifikantný,

[4] Optimálne nastavenie prevodných cien v rámci vnútroskupinových obchodov, ktoré je predovšetkým témou daňovou. Ide o to ako nastaviť peňažné toky v rámci holdingu čo najvýhodnejšie a zároveň tak, aby bolo možné maximálne eliminovať súvisiace daňové riziká.

že v jednotlivých krajinách ohrozuje fundamenty sociálneho modelu. Neriešenie uvedeného na jednej strane oslabuje národné štáty, na druhej strane posilňuje mocenské pozície TNK, ktoré majú možnosť ovplyvňovať v smere svojich záujmov „masu“ členov parlamentov. O tom, že ide o marginálny spoločenský a ekonomický problém svedčí aj skutočnosť, že viaceré nadnárodné organizácie (napr. OECD) prijímajú v oblasti finančných transferov sofistikované regulačné opatrenia. Mýtom sú i veľké úspechy privatizácie, čoho príkladom je genéza vývoja po privatizácii železničnej dopravy či vodárenstva vo Veľkej Británii v 80. rokoch 20. storočia. Naakumulované problémy sú v súčasnosti riešené i zoštátňovaním privatizovaného majetku.

3 Záver

Historicky ďalšia kríza, odštartovaná v roku 2008, naplno odkryla negatívne účinky kumulácie viacerých vnútorných ekonomických problémov systému. Jej „rozlievanie sa“ do mnohých regiónov sveta však vynieslo na povrch hlbšie problémy systémového charakteru než iba ekonomické. V krátkom časovom úseku sa hromadia negatívne účinky vzájomného pôsobenia geopolitických, ekonomických, spoločenských a prírodných procesov. Z pohľadu logiky prístupu k riešeniu kumulácie javov, ktoré ohrozujú fungovanie či dokonca existenciu globálnej spoločnosti, by malo dôjsť k zásadným zmenám predovšetkým v riadení a bezpečnosti. Je nevyhnutné položiť si otázky, ktoré súvisia s energetickou, potravinovou a informačnou bezpečnosťou tiež vo väzbe na migračné vlny a starnutie populácie. Odpovedať napríklad na otázku, či proces globálneho otepľovania nie je použitý iba ako zásterka na vytvorenie nového európskeho biznisu naviazaného na významnejšie využitie alternatívnych zdrojov. Či znižovanie uhlíkovej záťaže ekonomík môže podstatným spôsobom zvrátiť „naštrbený vzťah“ ľudskej spoločnosti a prírody, keď napríklad masívne uvoľňovanie metánu z permafrostu a rozklad prírodného metánu v oceánoch sú procesmi prírodnými a s človekom nesúvisia.

Je to fundament strachu obsiahnutý v našich génoch, ktorý vedie spoločenstvo sveta k akceptovaniu investovania biliónov USD na nové zbraňové systémy? Alebo sú to iba mocenské ambície získať vojenskú prevahu? Nech sú odpovede akékoľvek, konanie v tomto smere je absolútne nelogické v čase, keď chýbajú finančné zdroje na riešenie sociálnych a ekonomických problémov, ako je prehlbujúca sa polarizácia spoločnosti, resp. jej adaptácia na meniace sa prírodné prostredie. Základom problému je chýbajúce kolektívne systémové myslenie. Koncentrácia a urýchľovanie procesov sa totiž dotýka všetkých a všetkého, kumulácia a multiplikácia negatívnych javov môže vyústiť do exodu ľudskej civilizácie v pomerne krátkom čase. Vavrínový veniec za úvahy o tom, že v roku 2050 bude na planéte Zem žiť 12 miliárd obyvateľov si nezaslúži dostať nikto. Už dnes si so 7 miliardami planéta poradiť nevie a dáva to zreteľne najavo. Rozvoj ľudskej civilizácie totiž nie je založený na jej exponenciálnom raste. Sociálne a ekonomické problémy nie je možné vyriešiť rozvojom ľudského potenciálu cez vzdelávanie, aj keď celoživotné, či rastom inovačného potenciálu. Sú to len krásne formulácie, odrážajúce nepochopenie vzájomného hlbokého vzťahu medzi ekonomikou, spoločnosťou a prírodou, podobne ako nepochopenie v rovine úvah o trvalo udržateľnom rozvoji. Ak rôzne indície poukazujú na to, že sa ľudstvo približuje ku kľúčovému bodu zlomu, resp. sa v ňom už nachádza, je najvyšší čas uvedomiť sa v tom zmysle, či sa bude naďalej odborne utápať napr. v diskusiách o konkurencieschopnosti,

ekonomickom raste, či o tom ako nové technológie prinesú zásadný pokrok a prosperitu pre budúce generácie, o tom ako a čím sa má zvýšiť kvalita života, ako imigranti v Európe vyriešia akútnu otázku starnutia populácie … a zastaví sa oslabovanie sociálneho štátu. Tieto diskusie nie sú odrazom reálnej úlohy ekonómie v spoločnosti, ale sú skôr prejavom niektorých zvrátených predstáv o spoločnosti, ktorá má byť nástrojom pre dosiahnutie ekonomickej prosperity. Pravda, prosperity koho? Malých elitných skupín? Tých, ktoré mnohé desaťročia „riadia" a kontrolujú medzinárodné inštitúcie zamerané na mierové smerovanie globálnej spoločnosti a odstraňovanie nerovností a chudoby vo svete?

4 Literatúra

BESHAROV, D. J. – COUCH, K. A. 2012. Introduction. In: BESHAROV, D. J. – COUCH, K. A. eds. *Counting the Poor New Thinking About European Poverty Measures and Lessons for the United States*. Oxford, UK: Oxford University Press, pp. 3 – 23.

BIVAND, R. – KEITT, T. – ROWLINGSON, B. 2014. *rgdal: Bindings for the Geospatial Data Abstraction Library.* R package version 0.8-15.

BRADSHAW, J. – MAYHEW, E. 2011. *The Measurement of Extreme Poverty in the European Union*. European Commission, Directorate-General Employment Social Affairs and Inclusion.

CUPÁK, A. – STRACHOTOVÁ, A. 2015. *Výsledky druhej vlny HFCS.* Príležitostná štúdia 2/2015. Bratislava: Národná banka Slovenska, 70 s. ISSN 1337-5830.

DICKENS, W. T. – KATZ, L. F. 1986. *Interindustry wage differences and industry characteristics.* [NBER Working Paper, No. 2014.] Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

ESTEBAN, J. – RAY, D. 2011. Linking Conflict to Inequality and Polarization. *American Economic Review*, 2011, 101, pp. 1345 – 1374.

ESTEBAN, J. – RAY, D. 2012. Comparing Polarization Measures. In: GARFINKEL, M. – SKAPERDAS, S. *Oxford Handbook of the Economics of Peace and Conflict.* Oxford: Oxford University Press, pp. 127 – 151.

EEA. 2014. Assessment of global megatrends – an update. Global megatrend 8: Growing demands on ecosystems. Copenhagen: European Environment Agency. Dostupné na: <http://www.eea.europa.eu/publications/global-megatrend-update-8/at_download/file>.

GRANADOS, J. A. T. – HOUSE, J. S. – IONIDES, E. L. – BURGARD, S. – SCHOENI, R. S. 2014. Individual joblessness, contextual unemployment, and mortality risk. *American Journal of Epidemiology*, 180(3), pp. 280 – 287.

HARRIS, J. R. – TODARO, M. P. 1970. Migration, unemployment and development. A two-sector analysis. *American Economic Review*, Vol. 60, (1970), pp. 126 – 142.

HODRICK, R. J. – PRESCOTT, E. C. 1997. Postwar US business cycles – an empirical investigation. *Journal of Money credit, and Banking*, Vol. 16, No. 29, pp. 1 – 16.

HULTIN, H. – LINDHOLM, C. – MALFERT, M. – MÖLLER, J. 2012. Short-term sick leave and future risk of sickness absence and unemployment – the impact of health status. *BMC public health*, 12(1), 861.

Human Development Report 2002. 2002. Oxford University Press. New York. 292 p.

International Labor Organization (ILO). 2008. World of Work Report 2008. Income Inequalities in the Age of Financial Globalization, 181 p. ISBN 978-92-9-014868-5.

KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 978-80-7419-031-5.

KRIESEL, D. 2007. *Ein kleiner Überblick über Neuronale Netze.* Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms Universität Bonn.

MOCAN, H. N. 1999. Structural Unemployment, Cyclical Unemployment, and Income Inequality. *Review of Economics and Statistics*, 02/1999; 81(1):122 – 134.

NÁMEŠNÝ, L. – ĎURČEK, P. – ROCHOVSKÁ, A. 2012. Vzťah nezamestnanosti a chudoby pracujúcich – skúmanie geografickej nerovnomernosti v EÚ pomocou Theilovho indexu. *Geographia Cassoviensis*, Vol. 62 (2012), s. 141 – 151.

QIN, P. – AGERBO, E. – MORTENSEN, P. B. 2003. Suicide risk in relation to socioeconomic, demographic, psychiatric, and familial factors: a national register-based study of all suicides in Denmark, 1981-1997. *American Journal of Psychiatry*, 160(4), pp. 765 – 772.

REUVENY, R. 2007. Climate change-induced migration and violent conflict. *Political Geography*, *26* (2007), pp. 656 – 673.

STIGLITZ, J. E. 2012. *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers our Future*. New York: W.W. Norton & Company, Inc.

THOMAS, C. D. et al. 2004. Extinction risk from climate change. *Nature*, 427 (6970), pp. 145 – 148. ISSN 0028-0836.

TOMOHARA, A. – TAKII, S. 2011. Does globalization benefit developing countries? Effects of FDI on local wages. *Journal of Policy Modeling*, Vol. 33, No. 3, pp. 511 – 521.

World Economic Forum. 2014. Global Risks 2014. Ninth Edition. Insight Report. Geneva. 60 s. ISBN-13: 92-95044-60-6; ISBN-10: 978-92-95044-60-9MF.

World Economic Forum. 2015. Global Risks 2015. 10th Edition. Insight Report. Geneva. 69 s. REF: 090115. Dostupné na: <http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_2015_Report15.pdf>.

Hypotézy o singularite a postsingularite

Robert Burgan[1] Handlová

Singularity and postsingularity hypotheses

Authors' contact details:

[1] Okružná 7,
972 51 Handlová,
Slovak Republic

roboburgan@post.sk

Abstract: The still continuing isolation of economic science from the other scientific disciplines and especially from the modern analytic philosophy looks more and more fatal with regard to deep changes in the production base and the sole structure of contemporary postindustrial and (may be) postmodern society. The most important changes, meanwhile, are not the changes in the crude material parts of this production base (machines, raw materials, etc.), but the implicit or future changes in the intelligent human agents, who rule this base. It is possible to say that we are witnessing and at the same time inducing the transfer from human to posthuman beings but without full awareness of this process and without reflexivity that could be capable of helping us in a successful adaptation to it. Especially interesting is the fact, as we can see in the first part of our paper, that last phases of the before mentioned transfer are presented or can be detected in contemporary labour market. But a full understanding of this transfer is possible only in the frame of thoughtful discussion about the coming technological singularity or postsingularity, their scientific status and continually changing human nature, what is predominantly philosophical, not economic term. In harmony with all these basic ideas, we start our paper with short description of contemporary world labour market. After that, we continue with a short analysis of the source and dynamic problems of contemporary world economy. In the third part we discuss the singularity and post-singularity hypotheses and in the fourth and fifth parts of our paper we finish it with discussion about the deep impact of true nanotechnology and so called artificial (or machine) intelligence not only on the future labour market but on the deep structure of human beings and (their) complex society as well.

Keywords: contemporary labour market, technological singularity, nanotechnology, atomic precise machinery, artificial and machine intelligence.

Autor príspevku považuje za svoju povinnosť poďakovať sa pánovi Dušanovi Doliakovi za veľmi podnetné diskusie, ktoré v mnohom ovplyvnili jeho konečnú podobu, hoci si je dobre vedomý, že s niektorými jeho tvrdeniami by pán Doliak buď rozhodne nesúhlasil, alebo by ich akceptoval len s veľmi podrobne zdôvodnenými výhradami.

1 Výrazné zmeny na svetovom pracovnom trhu

Ako je možné zistiť na internetovej stránke Svetového ekonomického fóra, v častiach venovaných jeho poslednej konferencii v Davose, najmä v rámci panelovej diskusie o svete bez ľudskej práce (A World Without Work?), súčasný trh práce vo svete prechádza už dnes veľmi výraznými zmenami, keď v niektorých sektoroch svetovej ekonomiky pracovné miesta pribúdajú, zatiaľ čo v iných ubúdajú. Zjavný je napríklad nárast počtu pracovných miest v rámci architektonickej a inžinierskej tvorby, vo sfére výpočtovej techniky a matematických operácií, ale aj manažmentu, obchodných a finančných operácií, veľkoobchodu i maloobchodu; zatiaľ čo najrýchlejšie ubúdajú pracovné miesta (čo viacerých čitateľov možno prekvapí) v rámci úradníckych či administratívnych

prác, v priemyselnej výrobe, v rámci mediálnej, dizajnérskej či športovej sféry, ako aj stavebníctva, ťažiarenského priemyslu a inštalatérskych či údržbárskych prác. Veľmi zaujímavo vyzerajú aj tabuľky uvádzajúce a porovnávajúce najžiadanejšie zručnosti v rokoch 2015 a 2020, v ktorých sa v obidvoch prípadoch uvádza na prvom mieste *schopnosť riešiť komplexné problémy*, ale ďalej sa objavujú viaceré odlišnosti.

Schopnosť kriticky myslieť sa napríklad posúva zo 4. pozície v roku 2015 na 2. pozíciu v roku 2020, *kreativita* dokonca z 10. pozície v roku 2015 na 3. pozíciu v roku 2020, pričom v tabuľke najžiadanejších zručností v roku 2020 sa objavujú viaceré zručnosti, ktoré nenájdeme v tabuľke pre rok 2015 – napríklad *emocionálna inteligencia* na 6. pozícii či *kognitívna flexibilita* na 10. pozícii. Všetko pritom nasvedčuje tomu, že vyššie uvedené preferencie i posuny v tabuľkách súvisia s rozbiehajúcou sa Štvrtou priemyselnou revolúciou, v rámci ktorej, ako uvádza K. Schwab opäť na internetovej stránke Svetového ekonomického fóra (WEF) v apríli 2016, ešte doznieva Tretia priemyselná revolúcia, spojená s rozšírením výpočtovej a komunikačnej techniky, ale súčasne, po prvé, dochádza aj k oveľa rýchlejšej produkcii a distribúcii inovácií, po druhé, vytváraniu spoločne zdieľaných platforiem, ktoré umožňujú agregovať a koncentrovať „aktivity vo viacerých sektoroch“ a ťažiť nielen z klesajúcich hraničných nákladov, ale aj z úspor plynúcich z veľkého objemu produkcie, no a po tretie, generovaniu systematického „adaptívneho“ tlaku na všetky národné ekonomiky a ich sektory.

S profesorom Schwabom je možné súhlasiť aj v tom, že by sme nemali podceniť rozsah a tempo zmien spojených s práve sa rozbiehajúcou Štvrtou priemyselnou revolúciou, ktoré môžu vyústiť do tak radikálneho zdokonalenia človeka, že sa následne zmení „pravá povaha ľudskej existencie“, a to skôr, ako si väčšina ľudí vôbec dokáže predstaviť, ale v žiadnom prípade, ako sa domnievame, nie je možné akceptovať jeho tvrdenia o akomsi „rozpúšťaní bariér medzi človekom a strojom“, resp. akomsi nezvratnom „splývaní“ fyzikálnych, digitálnych a biologických svetov, pretože, ako je dávno známe v rámci filozofickej reflexie, vo všetkých týchto prípadoch ide o emergentné, svoju identitu si zachovávajúce kvality (alebo vývinové stupne), ktoré sa dokonca nemôžu navzájom ani prestupovať, ale len prepájať za jednoznačnej dominancie vývinovo vyššej kvality alebo pohybovej formy hmoty. Aby sme však mohli naše námietky všestranne odôvodniť a legitimizovať, musíme sa najprv zamyslieť nad najaktuálnejšími problémami svetovej ekonomiky, ktoré súvisia s jej ubúdajúcimi zdrojmi, rastúcou zadĺženosťou väčšiny jej subjektov a klesajúcou rastovou dynamikou.

2 Ubúdajúce zdroje, rastúce dlhy a spomaľovanie svetovej ekonomiky

Ak totiž budeme brať vážne väčšinu tvrdení a/alebo zistení, ktoré predkladajú A. Kelíšek a M. Kučák v práci Inflačné činitele svetovej ekonomiky (2012), tak budeme nútení konštatovať, že svetová ekonomika sa v súčasnosti nachádza v kombinovanej či „viacnásobnej“ *vývojovej pasci*, súvisiacej s tým, že tzv. vyspelý svet (pozostávajúci z USA a viacerých európskych ekonomík) narazil na vývojové limity vyplývajúce z obrovského, desaťročia sa kumulujúceho verejného (ale aj súkromného, firemného či municipálneho) dlhu, ktorý je možné splatiť len v prípade, ak tieto ekonomiky budú dlhodobo rásť relatívne vysokým tempom, aby mohli splácať nielen samotné dlhy, ktoré v mnohých z týchto krajín presahujú 100 percent ich HDP, ale aj úroky z nich. To však bude možné len v prípade, ak zostanú ceny rozhodujúcich energetických

zdrojov alebo výrobných vstupov relatívne nízke (ako je tomu vďaka zhode rôznych okolností práve teraz).[1] Ako však ďalej objasňujú K&K, je veľmi málo pravdepodobné, že ceny ropy ostanú na tak nízkej úrovni, ako je tomu v súčasnosti, pretože všetko nasvedčuje tomu, že najdostupnejšia ropa už bola vyťažená a jej cena teda bude stúpať.

Podľa K&K sa pritom nesmieme nechať oklamať relatívne optimistickými odhadmi existujúcich zásob uhľovodíkových zdrojov energie (tamže, s. 56), predloženými napríklad firmou British Petroleum (BP) v roku 2008, podľa ktorých „sa zásoby ropy pohybujú na úrovni 42 rokov", zemného plynu 60 rokov a uhlia dokonca až 133 rokov, pretože dané odhady vychádzali *z vtedajších úrovní spotreby týchto zdrojov*, pričom ich autori nebrali do úvahy, že „potreby svetovej ekonomiky rastú exponenciálne", čo platí aj pre spotrebu uhľovodíkových zdrojov, ktorá sa pri rastúcej populácii bude zvyšovať aj v prípade, ak ľudstvo prejde v masovom rozsahu na jazdenie na elektromobiloch, pretože aj v tomto prípade, dovolíme si doplniť K&K, sa bude väčšina elektriny na ich pohon vyrábať z uhľovodíkových zdrojov. Aj preto nám neostáva nič iné, ako *na tomto mieste* bez výhrad súhlasiť s radikálnym, ale aj veľmi podrobne zdôvodneným tvrdením K&K (tamže, s. 10), podľa ktorého: „Exponenciálny rast obyvateľstva, exponenciálny rast monetárnej bázy a požiadavky na niekoľkopercentný hospodársky rast ročne sú (na našej zdrojovo limitovanej planéte – R. B.) dlhodobo neudržateľné."

Extrémne problémy sa však dajú čoskoro očakávať aj v poľnohospodárskom sektore, resp. v sektore produkcie potravín, pretože tu sa okrem čoraz drahších pohonných hmôt a určite aj umelých hnojív onedlho stane vážnym limitujúcim faktorom aj nedostatok vody, ktorej spotreba, ako ďalej uvádzajú K&K (tamže, s. 77), v poľnohospodárstve medzi rokmi 1950 až 2000 „narástla päťkrát", v dôsledku čoho pri dosiahnutí limitov jej dennej spotreby vo svete už naozaj nie je realistické uvažovať nad ďalším, nieto exponenciálnym zvyšovaním jej spotreby. Pri viac-menej nevyhnutnom nedostatku pohonných hmôt na prepravu tovarov to v konečnom dôsledku musí vyústiť najprv do situácie (tamže, s. 98), keď bude svetová ekonomika „pravdepodobne čeliť dlhovej, energetickej aj potravinovej kríze zároveň, pretože všetky tri menované prvky svetového hospodárstva – dlhom produkované peniaze, energetická báza a potravinové zabezpečenie – sú úzko prepojené." Dôjde tak najprv k spomaľovaniu svetového hospodárskeho rastu[2] a následne aj k zániku globálnej ekonomiky, tak ako ju poznáme, keďže voľný kapitál prudko ubudne a ceny energií a potravín výrazne stúpnu.

---

[1] S týmito okolnosťami či príčinami sa čitateľ môže detailne oboznámiť napríklad v práci S. M. Obadiho a kol. (2015), v ktorej sa na 57. strane pri zdôvodňovaní pretrvávajúcich extrémne nízkych cien ropy spomínajú „nadbytočná produkcia, nižší dopyt, zmena monetárnej politiky u hlavných hráčov či burzové špekulácie", ale z pomyselnej rovnice vraj nesmú byť vynechané ani „geopolitické faktory", konkrétne snaha Saudskej Arábie, ako krajiny, ktorá je schopná získavať ropu s najnižšími nákladmi, o ekonomické oslabenie Ruska ako hlavného spojenca režimu Baššára al-Asada v Sýrii, ktorý sa Saudská Arábia snaží čo najviac oslabiť a postupne odstrániť.

[2] Ktoré je už aj napriek zúfalým geopolitickým manévrom súčasnej administratívy USA a EÚ, zameraným na presun tzv. krátkodobého investičného alebo špekulatívneho kapitálu z veľkých, rozvíjajúcich sa ekonomík zoskupenia BRICS späť do USA a EÚ (a takejto krajne neférovej *a vari až gaunerskej* podpore miestneho hospodárskeho rastu), realitou súčasnej svetovej ekonomiky, pretože hlavný dynamický impulz bol v nej až donedávna realizovaný práve daným zoskupením, v rámci ktorého, aj v dôsledku interných príčin (inštitucionálne či štrukturálne zaostávanie a pod.), čo treba objektívne priznať, došlo v roku 2014, ako sa uvádza v citovanej publikácii S. M. Obadiho a kol. (tamže, s. 145 – 247), nielen k faktickému zastaveniu či až poklesu hospodárskeho rastu v Rusku a v Brazílii, ale výrazne sa spomalil aj hospodársky rast v Číne a v Indii, kde sú dvojciferné čísla pri ich ročnom hospodárskom raste len obdivuhodnou, *ale zjavne sa už nikdy viac realizujúcou minulosťou*.

K&K sú preto presvedčení (tamže, s. 69 – 70), že po takomto „obrate globalizácie“ sa ekonomické aktivity „začnú lokalizovať“, pretože: „S rastom cien prepravy bude výroba hľadať substitúty vstupov v blízkom okolí výroby.“ Veľké nadnárodné či transnacionálne spoločnosti alebo monopoly tak budú postupne vystriedané malými a stredne veľkými firmami a lokálnymi producentmi, ktorí už budú vyrábať spotrebný tovar „z lokálnych surovín“. Namiesto rozsiahlej a nákladnej sieťovej energetickej infraštruktúry, „ktorú budú postihovať výpadky a bude postupne kolabovať (čo je proces, ktorého prvé prejavy môžeme sledovať už v súčasnosti – R. B.)“, preto začnú byť zavádzané „decentralizované systémy elektrickej energie z obnoviteľných zdrojov“, zatiaľ čo výraznou zmenou prejde aj priemyselná výroba, v rámci ktorej sa „budú výrobky konštruovať s vedomím následnej recyklácie a využiteľnosti v inom sektore výroby“, pričom namiesto nákladného zakupovania výrobkov sa stane bežným ich prenajímanie. V každom prípade je zrejmé, že za týchto okolností sa svetová ekonomika výrazne scvrkne *a spolu s tým skončí aj éra tzv. trvalo udržateľného rozvoja či rastu*.

3 Technologická singularita a postsingularita

Presne opačné perspektívy jej vývoja však ponúka vo svojom dnes už klasickom texte (1993) americký matematik a spisovateľ science-fiction Vernor Vinge, ktorý nielenže na rozdiel od K&K predpokladá, že exponenciálny, resp. prudko akcelerovaný vývin našej civilizácie *bude pokračovať*, ale navyše sa domnieva, že v dôsledku sústavne urýchľovaného vedeckého a technologického vývoja dôjde k vzniku entít s inteligenciou výrazne vyššou, ako je inteligencia ľudská. Môže sa tak udiať viacerými spôsobmi či krokmi, keď v prvom prípade jednoducho budú vytvorené „bdelé“ a superinteligentné počítače, v druhom v rámci počítačových sietí po prekročení určitého kritického prahu vznikne superinteligencia, v treťom vzájomné prepojenie (či rozhranie, angl. interface) človeka s počítačom dosiahne taký stupeň, že vznikne superinteligentná entita, no a v štvrtom zase dôjde k výraznému zvýšeniu ľudskej inteligencie pomocou poznatkov biologických vied. Najdôležitejšou ideou v celom koncepte však zostáva exponenciálne urýchlenie vývinu, ktoré bude z pohľadu normálneho človeka také extrémne, že sa *vymkne schopnostiam jeho percepcie i akejkoľvek racionálnej analýzy*.

Práve v tomto slova zmysle je preto možné hovoriť o singularite, ktorá je podobná singularite fyzikálnej alebo kozmologickej, pretože aj v tomto prípade platí, že istá časť reality sa ocitne vďaka svojim extrémnym parametrom *v podstate mimo časopriestor* zdieľaný normálnym ľudským jedincom z konca 20. a začiatku 21. storočia. Rovnako musíme zdôrazniť, že podľa Vingeho samotní ľudia už nebudú riadiacimi činiteľmi tohto vývinového procesu, pričom, pokiaľ ide o ich konkrétnu budúcnosť, v zásade je možné predpokladať, po prvé, že buď budú superinteligenciou ako zbytočná záťaž zlikvidovaní, resp. vyhynú súc ponechaní na samých seba, alebo, po druhé, čo je možno ešte horší variant, skončia ako domáce zvieratká budúcich superinteligentných entít, resp. ako špecifické výpočtové jednotky v sieťach daných entít (ako je tomu zjavne v známom Matrixe) či nejaké iné podradné a služobné jednotky v novom produkčnom systéme, čo sú všetko vízie vyzerajúce na prvý pohľad úplne odpudzujúco, ale len dovtedy, kým si neuvedomíme, ako sa asi v tzv. postindustriálnej spoločnosti cítia všetci tí, ktorí sú nútení vykonávať slabo platené a nudné prekérne práce.

V každom prípade je zrejmé, že Vingeho vízia musela vyvolať široký záujem mnohých prognostikov a futurológov, ktorí na jednej strane viac-menej akceptovali jeho tvrdenia a následne ich ďalej rozpracovali (či čoraz sofistifikovanejšie obhajovali), ale na strane druhej aj podrobili ostrej kritike. Viacero príkladov takéhoto dvojakého prístupu k Vingeho vízii ponúka napríklad zborník A. H. Edena et al. (2012), v ktorom sa jeho editori už v úvode celkom oprávnene pýtajú (tamže, s. 4), čo je vlastne obsahom vyššie uvedeného prechodu do technologickej singularity – vznik strojovej (či umelej) inteligencie, alebo postľudských superbytostí? Ako ďalej pokračujú, pre jej pochopenie sú určujúce pojmy „akcelerácie" a „diskontinuity", ktoré ju pomáhajú odlíšiť od časopriestorovej singularity a singularity v matematickej funkcii, zatiaľ čo jej „singulárnosť" bude asi najvhodnejšie chápať ako určitú „epistemologickú bariéru" pre normálneho jedinca zo začiatku 21. storočia, analogickú udalostnému horizontu v teórii relativity, za ktorý nie je možné nahliadnuť žiadnymi technickými prostriedkami. Vcelku sa však zdá, že väčšina autorov daného zborníka ju hodnotí veľmi pozitívne.

Podľa L. Muehlhausera a A. Salamonovej (tamže, s. 15 a n.) môže (ľuďmi) nekontrolovaná explózia inteligencie „zničiť všetko, čo si ceníme", ale kontrolovaná zase ľudstvu *enormne prospieť*, pokiaľ sa nám ju, pravdaže, podarí vytvoriť (či dosiahnuť). V danej súvislosti pritom vystupuje do popredia *vymedzenie inteligencie ako takej,* pri ktorom M&S vychádzajú najprv (tamže, s. 17) zo známej definície inteligencie od Legga a Huttera, podľa ktorých je „inteligencia mierou agentovej schopnosti dosahovať svoje ciele v širokom diapazóne prostredí". Podľa M&S však túto definíciu treba doplniť v tom zmysle, aby zahrňovala *aj efektívnosť daného agenta* pri dosahovaní jeho cieľov. Ešte dôležitejšie je však podľa nich rozlišovať medzi umelou inteligenciou *v úzkom a širokom slova zmysle*, keď v prvom prípade máme do činenia s inteligenciou či jednoducho softvérovým programom, ktorý dokáže riešiť len úzke spektrum úloh, zatiaľ čo v druhom už ide skôr o komplexnejšiu a úplnejšiu (či vyhranenejšiu) hardvérovo-softvérovú entitu (tamže, s. 18), ktorá podľa Shulmana a Bostroma predčí svojou inteligenciou človeka vo všetkých relevantných civilizačných sférach.

Problém však nastáva v momente, keď je potrebné takúto „strojovú" inteligenciu zvedavým kritikom konkrétne predstaviť, pretože v takomto prípade sa nielen vyslovene nekorektne zanedbáva podstatný rozdiel medzi *strojom* (ako entitou, ktorá plní dopredu zadané úlohy a sama si nedokáže zabezpečiť napríklad ani len vlastný pohon, resp. opraviť si a vymeniť poškodené časti, ako to dokážu biologické systémy) a plnohodnotným *inteligentným autonómnym agentom* (napríklad človekom), ktorý to bez väčších problémov väčšinou dokáže. Ešte absurdnejšie a vyslovene redukcionisticky vyznievajú predstavy v rámci tzv. *celkového napodobenia mozgu* (angl. whole brain emulation, WBE), podľa ktorých stačí, ak prostredníctvom počítača napodobníme (či dokonca zduplikujeme) systémy ľudského mozgu tak, že dokážu funkčne reprodukovať ľudskú kogníciu, pri ktorých sa nonšalantne ignoruje, že ľudské myslenie (či kognícia) je vždy spojené s citovým alebo emocionálnym prežívaním a navyše realizované v rámci komunikačnej interakcie s inými bytosťami, ani nehovoriac o tom, ako ďalej uvidíme, že zatiaľ nedokážeme presne napodobniť ani fungovanie jediného neurónu.

Medzi vyslovene optimistické príspevky v danom zborníku môžeme zaradiť aj text R. Loosemora a B. Goertzela (tamže, s. 83 a n.), podľa ktorých môže radikálne zmeny v civilizačnom vývine zapríčiniť už tzv. umelá generalizovaná inteligencia (angl. artificial

general intelligence, AGI), len o dva-tri rády vyššia ako ľudská (nech už je presné definovanie ľudskej inteligencie akokoľvek diskutabilné či sporné), pretože takáto AGI bude sto až tisíckrát väčšia ako ľudská, v dôsledku čoho môže v spojení s pokročilými nanotechnológiami výrazne urýchliť všetky ekonomické procesy prostredníctvom navzájom sa posilňujúcej spätnej väzby, keď bude pokrok v jednej z týchto rozhodujúcich inovačných oblastí pozitívne vplývať na metódy i konkrétne výsledky v druhej oblasti; na základe čoho je následne možné predstaviť si stav civilizácie po prechode cez pomyselnú technologickú singularitu ako taký postsingulárny stav, v ktorom už energetické a ďalšie im podobné zdroje *nezohrávajú rozhodujúcu úlohu*, pretože efektivita a rýchlosť, s akou ich nová AGI dokáže využívať, ich definitívne pretvárajú z limitujúceho faktora na akúsi okrajovú podmienku jej sofistifikovaných aktivít.

To všetko však bude možné len v prípade, ak sa novovytvorenej (či novovzniknutej?) AGI podarí porozumieť vlastnému softvéru, tak ako to údajne dokázali ľudské bytosti (čo je podľa nášho názoru zjavný omyl R. Loosemora a B. Goertzela, keďže bádatelia sa doteraz nedokázali zhodnúť ani len na všeobecne akceptovanej definícii ľudského vedomia), pretože až potom bude schopná zdokonaliť svoj vlastný „softvér“ natoľko, že ďaleko predstihne ľudskú inteligenciu, k čomu jej údajne napomôže (tamže, s. 92) pre softvérové inovácie oveľa vhodnejšie prostredie „digitálnej počítačovej infraštruktúry“; čo je však opäť názor, ktorý zdieľajú len niektorí bádatelia, pričom ďalší sa naopak domnievajú, že oveľa vhodnejšie a perspektívnejšie je napodobňovať a modelovať ľudské myslenie v rámci substrátu, ktorý napríklad umožnuje jemnejšie a diferencovanejšie analógové spracovanie vonkajších a vnútorných podnetov. Pri takto vyslovene hypotetickom a provizórnom ráze viacerých úvah vzťahujúcich sa k Vingeho technologickej singularite preto neprekvapuje, že daný koncept má (v danom zborníku) aj viacero veľmi ostrých kritikov, medzi ktorými vyniká najmä T. Modis.

Podľa Modisa (tamže, s. 313 – 316) sa totiž súčasné rastové procesy v rámci ľudskej civilizácie neriadia nejakými zákonmi exponenciálneho rastu, ale skôr tzv. logistickou krivkou alebo funkciou, v rámci ktorej sa v jej počiatočnej fáze môže rast *javiť* ako exponenciálny, ale v skutočnosti sa postupne odchyľuje od exponenciálneho rastového trendu a nadobúda charakteristický tvar S-krivky, vykazujúcej znaky postupnej saturácie a spomaľovania pôvodných kváziexponenciálnych rastových trendov. Ako v danej súvislosti osobitne zdôrazňuje T. Modis (tamže, s. 213 – 314), rast ako taký nemôže byť exponenciálny, pretože „exponenciálne sú explózie“, zatiaľ čo normálne (alebo prirodzené) rastové trendy sledujú S-krivku, ktorej zakončenie sa po počiatočnej exponenciálnej fáze postupne odkláňa a „vyrovnáva“ od prudko stúpajúcej exponenciálnej línie. Ako ďalej dodáva T. Modis (tamže, s. 320 a n.) príznaky saturácie pritom môžeme sledovať vo viacerých relevantných oblastiach, napríklad aj v rámci tzv. internetového boomu, ktorý sa na Západe v podstate „nasýtil“, zatiaľ čo v rozvojovom svete na jeho pokračovanie chýba infraštruktúra a najmä dostatočne vzdelaná a bohatá populácia.

4 K. Eric Drexler a jeho spoločnosť radikálneho nadbytku

Pokiaľ teda má T. Modis pravdu a pokiaľ sa rovnako ako on nemýlia ani A. Kelíšek s M. Kučákom, potom sú vyhliadky na trhu práce vo svetovej ekonomike ako takej nie veľmi radostné (čo najjemnejšie povedané), pretože pri predpokladanom nedostatku

zdrojov na ďalší výrazný ekonomický rast a faktickom dosiahnutí maximálnych produkčných kapacít v poľnohospodárskej a potravinárskej výrobe *sa náhle miliardy ľudí stávajú prebytočnými* a súčasne aj budúcimi obeťami hladomorov a ozbrojených konfliktov o scvrkávajúce sa životné zdroje (čo je opäť proces, ktorého prvé fázy môžeme sledovať už dnes najmä na Blízkom východe, kde je napríklad Sýria exemplárnym príkladom štátu, v ktorom pokles príjmov a extrémna nezamestnanosť, spojené navyše s následkami klimatickej zmeny, vyústili do zrútenia jeho inštitucionálnej štruktúry). Aj preto sa nám zdajú byť krajne nenáležité populárne tvrdenia o akomsi globálnom sociálnom parazitizme, najmä ak sa milióny mladých, ale aj starších ľudí po celom svete ocitli bez práce *nie dobrovoľne,* ale v dôsledku vyššie uvedených príčin a tiež obmedzenej spotreby a rastu pri extrémnej zadĺženosti populácie v EÚ i v USA.[3]

K. E. Drexler vo svojej knihe príznačne nazvanej Radikálny nadbytok. Ako revolúcia v nanotechnológiách zmení civilizáciu (angl. Radical Abundance. How a Revolution in Nanotechnology Will Change Civilization) z roku 2013 však ponúka oveľa optimistickejší obrázok rodiacej sa nanotechnologickej civilizácie, ktorá sa sčasti podobá zdrojovo limitovanej a na miestny rozvoj odkázanej civilizácii A. Kelíška a M. Kučáka (s výrazne zredukovanou i skromnejšie žijúcou populáciou), ale vo väčšine rozhodujúcich parametrov sa od nej predsa len výrazne odlišuje. K. E. Drexler dané parametre asi najúplnejšie objasňuje v 15. kapitole svojej knihy, kde najprv konštatuje, že na nanotechnológiách založená tzv. atomárne precízna strojová výroba (angl. atomic precise machinery, APM) umožní nielen extrémne zvýšiť produkčnú schopnosť danej civilizácie (tamže, s. 325 – 326), ale súčasne aj extrémne zlacniť jej produkciu vo všetkých sektoroch. Keďže nanotechnologické výrobné zariadenia budú tiež podstatne menšie ako bežné výrobné zariadenia v súčasnosti a popritom budú kompaktne v rámci jedného prístroja realizovať celý výrobný cyklus, priemyselná infraštruktúra sa prudko scvrkne.

Namiesto mohutného prúdu surovín a polotovarov preto nastúpia štandardizované „mikrobloky“, z ktorých sa budú nanotechnologicky vyrábať konečné produkty, v dôsledku čoho sa nielen radikálne skrátia zásobovacie reťazce či siete, ale súčasne otvorí aj cesta (tamže, s. 327) k flexibilnej produkciii a radikálnej decentralizácii (a de facto aj lokalizácii, dovolíme si doplniť) v poľnohospodárskej a priemyselnej sfére. Ďalším veľmi zaujímavým parametrom APM bude jej úspornosť, pretože pri atomicky presnom nastavení priebehu výrobného procesu bude z neho odchádzať len minimálny odpad, čo bude mať, prirodzene, veľmi priaznivý dopad aj na životné prostredie. Pomocou nanotechnológií bude takisto možné vyrábať oveľa presnejšie, spoľahlivejšie a preto aj výkonnejšie počítačové čipy a udržať tempo inovácii v danej sfére na doterajšej extrémne vysokej úrovni. Oveľa ľahšie, pevnejšie a na požadované vlastnosti bohatšie nanomateriály spôsobia aj revolúciu v stavebníctve (tamže, s. 331), kde navyše prispejú k podstatnému zlacneniu i urýchleniu všetkých činností. Výrazné úspory sa nakoniec dajú očakávať aj vo sfére dopravy, energetiky a najmä kozmického výskumu.

---

[3] V súvislosti s čím sa nám zdá byť príliš odvážne porovnávať príjmové úrovne obyvateľstva v Číne s príjmovými úrovňami v USA a v EÚ, tak ako to robí vo svojej inak pozoruhodnej štúdii P. Staněk v spomínanom zborníku S. M. Obadiho a kol. (2015, s. 269 – 270), keď poukazuje na stále oveľa nižšie príjmy strednej vrstvy v Číne v porovnaní so strednou vrstvou v USA a v EÚ, ale bez toho, aby vzal do úvahy práve vyššie spomínanú extrémnu zadĺženosť veľkej časti populácie v USA a v EÚ, ktorá veľmi negatívne ovplyvňuje jej aktuálnu spotrebu.

Z hľadiska štruktúry a „priepustnosti“ svetového pracovného trhu je však najdôležitejšie, že masívne zavedenie APM (tamže, s. 87), ktorá bude využívať bežne dostupné látky či suroviny, t. j. miestne zdroje, a spolu s nimi aj lacné a výkonné solárne kolektory či fotovoltaické panely, umožní nielen decentralizovať priemyselnú výrobu, ale *uvoľní z nej aj ďalšie stámilióny ľudí*, ktorí sa pritom nebudú môcť (znovu)zamestnať v rezorte poľnohospodárstva, pretože aj v ňom sa presadia intenzifikačné a úsporné činitele, konkrétne, ako ďalej pokračuje K. E. Drexler (tamže, s. 336 a n.), *uzavreté produkčné okruhy* (veľké skleníky a pod.), v ktorých nebude produkcia ohrozovaná klimatickými výkyvmi, nebude potrebné postrekovať plodiny pesticídmi, ani hnojiť natoľko intenzívne ako pri tradičnom externom (či „otvorenom“) poľnohospodárstve a míňať neefektívne obrovské množstvá vody na zavlažovanie, čo umožní v konečnom dôsledku výrazne zvýšiť hektárové výnosy, predĺžiť pestovateľskú sezónu aj v klimaticky menej priaznivých pásmach a poskytnúť tak konzumentom lacnejšie, ľahšie dostupné a navyše aj kvalitnejšie a zdravšie potraviny s pozitívnym environmentálnym efektom.

Najdôležitejšie zo všetkého však bude, pokiaľ sa APM podarí zaviesť (tamže, s. 88 – 89), že následkom vysoko produktívneho kapitálu, zanedbateľných nákladov na živú ľudskú prácu (v bezprostrednej výrobnej činnosti), ako aj hospodárneho nakladania so surovinami sa radikálne znížia celkové výrobné náklady, čo podľa Drexlera na jednej strane umožní ľudstvu *definitívne sa vymaniť z malthusiánskej pasce* nadmerných populačných prírastkov následne redukovaných hladomormi či ozbrojenými konfliktmi o prudko zredukované zdroje, ale na strane druhej so všetkou naliehavosťou, ako si Drexlera dovolíme opäť doplniť, odhalí *zvýšenú a ťažko saturovateľnú potrebu* vysoko vzdelaných vedcov, inžinierov či technikov, *schopných rozvíjať poznatkovú a produkčnú bázu nanotechnologickej spoločnosti radikálneho nadbytku* (resp. *dostatku*), ale aj ešte závažnejší problém pripravenosti či schopnosti budúcich ľudských inteligentných autonómnych agentov primerane sa adaptovať v civilizácii, ktorej poznatková báza bude natoľko rozsiahla, že sa bude vymykať konceptuálnemu vhľadu aj najdisponovanejších jedincov, a ktorá navyše zahájila kolonizáciu samotnej planetárnej sústavy.

5 Humánne a posthumánne entity

Nejde teda len to, že po masívnom zavedení APM a viac či menej *automatizovaných* uzavretých produkčných okruhov v poľnohospodárstve sa ešte viac rozšíri (a zvýrazní) *príjmová i statusová priepasť* medzi Reichovými symbolickými analytikmi (1995, s. 193 a n.), ktorí dokážu sofistifikovane a účinne pracovať s dátami a symbolmi prakticky kdekoľvek vo svete, a pracovníkmi vo výrobe a službách, ktorí sú postupne vytláčaní zo svojich pracovných pozícii v čoraz väčšom rozsahu aj čoraz dokonalejšími robotmi či softvérovými aplikáciami,[4] resp. že do popredia ešte viac vystúpi principiálny rozdiel medzi tými, ktorí v prospech civilizačného vývinu niečo konkrétne a naozaj užitočné prinášajú (nové poznatky, vynálezy a pod.), *a tými ostatnými*, ktorí v podstate v ich prospech len realizujú rôzne obslužné činnosti (zdravotné sestry, predavačky, baníci,

[4] Keď je podľa štúdie C. B. Freya a M. A. Osborna (2013, s. 1) napríklad ohrozených v blízkej budúcnosti komputerizáciou až 47 percent profesií na pracovnom trhu len v samotných v Spojených štátoch amerických.

umelci, tréneri a i.), ale aj *a najmä* o to, že zoči-voči extrémnym nárokom, ktoré bude na ľudské subjekty klásť prostredie Drexlerovej nanotechnologickej civilizácie a najmä špecifické prostredia našej planetárnej sústavy, sa oveľa skôr, ako tušíme, naozaj objaví K. Schwabom spomínaná požiadavka na radikálne zdokonalenie človeka.

Takéto radikálne zdokonaľovanie ľudských bytostí pritom môže naozaj vyústiť, ako veľmi správne podotýka profesor Schwab, až do zmeny „pravej povahy ľudskej existencie", resp. *pomyselnej ľudskej podstaty* a zániku či priamo odstránenia (alebo populačného nahradenia a pod.) ľudských bytostí v tej podobe, v akej ich dnes poznáme, čo je však problém, pri riešení ktorého je už nutné v záujme realizovania ekonomických i širších spoločenských cieľov (rozvoja humanity a pod.) pracovať s filozofickými koncepciami a pojmami, pretože ekonomická veda nedisponuje konceptuálnym a pojmovým aparátom, ktorý by jej tento problém umožňoval hoci len v náznakoch riešiť. Ide pritom o krajne kontroverznú problematiku, ako sa môžeme presvedčiť napríklad v štúdii D. Rodena, publikovanej takisto v spomínanom zborníku A. H. Edena et al. (2012, s. 281 a n.), kde napríklad D. Roden hneď v jej úvode tvrdí, že rozdiely medzi humánnymi a posthumánnymi entitami sa nedajú stanoviť apriórne (na základe nejakej dlhodobo existujúcej a zachovávajúcej sa ľudskej podstaty či esencie), ale sa jednoducho objavia emergentne medzi jedincami, ktorí sa budú od seba zásadne líšiť.

Naivnej a vo svojej podstate krajne extrémistickej a egoistickej libertariánskej myšlienkovej paradigme ostáva verný aj počas svojej explikácie Vingeho technologickej singularity, keď okrem iného konštatuje (tamže, s. 282), že po prechode cez danú singularitu môže vzrásť úroveň „mentácie", resp. myšlienkových aktivít všeobecne na našej planéte „exponenciálne a neohraničene", hoci je na prvý pohľad zrejmé, že bude limitovaná, tak ako všetky výpočtové operácie, zdrojmi našej planéty, podobne ako je množstvo a rýchlosť výpočtových operácií v našom vesmíre limitované počtom v ňom dostupných elementárnych častíc a ich interakcií, ako aj samotným vývojom pozorovaného vesmíru, ako už dávnejšie dokázal napríklad S. Lloyd v celej sérii ukážkových štúdií (2000, 2001 a i.). Rovnako naivne až diletantsky vyznieva aj Rodenovo tvrdenie, podľa ktorého objavenie sa posthumánnych entít (alebo myslí) na našej planéte bude rovnako významným krokom dopredu vo vývoji *života na Zemi* ako zrodenie sa ľudstva, pretože sa pri ňom ignoruje skutočnosť, že ľudia ako takí nie sú čisto biologické jednotky, ale *úplne nový prirodzený druh* s vlastnou identitou i pravidlami fungovania.

Inak povedané, ako sa domnievame, súčasní ľudia primárne *nie sú organizmami*, ale *sociálno-kultúrnymi jednotkami*, od ktorých nie je možné odmyslieť si okolnosti ich vzniku v rámci dvoch rozhodujúcich „vynálezov", akými boli pracovné nástroje a ďalší technologický artefakt par excellence – ľudská reč. Tieto však nie sú žiadnymi dodatkami či prídavkami k čisto biologickej ľudskej podstate, ako sa očividne domnieva D. Roden, keď na 287. strane svojej štúdie hovorí o akomsi v podstate náhodnom *zhluku alebo zbehu* (angl. confluence) „biologických, kultúrnych a technologických procesov" pri vzniku človeka či dokonca zachádza tak ďaleko (tamže, s. 288), že v danej súvislosti uvažuje o akejsi planetárnej asembláži, v rámci ktorej sú biologické humánne entity doslova „uzamknuté v sieti čoraz ‚živších' a ‚autonómnejších' technických artefaktov", ale, ako podľa nášho názoru celkom správne vo svojej knihe viackrát zdôraznila T. Sharonová (2014), od svojho vzniku plnohodnotnými biotechnologickými

útvarmi či jednotkami, v ktorých sú technické prvky (spomenuté pracovné nástroje, reč a pod.) súčasťou ľudskej identity a v dejinách tak pretrvávajúcej ľudskej podstaty.

O nepochopení tejto skutočnosti, ako aj Rodenovej neochote akceptovať základné poznatky *dialektickej logiky*, podľa ktorej môžu mať subjekty niekoľko podstát rôznej úrovne, pričom tá najhlbšia sa môže uchovávať až do momentu, kedy dôjde k zásadnej kvalitatívnej zmene daného subjektu, svedčí aj jeho diskusia o tvrdení N. Agara (tamže, s. 291), podľa ktorého budú môcť posthumánne entity „vzniknúť len tam (a iba tam), kde radikálne zdokonalenie (angl. enhancement – R. B.) vytvorí reprodukčné bariéry medzi zdokonalenou a mainstreamovou ľudskou populáciou", pretože ani v tomto prípade si Roden nedokáže uvedomiť, že v danom prípade nielenže dochádza k neúmernej biologizácii človeka, ale navyše sa aj jeho biologické vlastnosti prenášajú na posthumánne entity, ktoré vôbec nebudú musieť vznikať v rámci nám známych reprodukčných (či replikačných) procesov, ale môžu byť kompletne, aj so svojimi pre nás takmer nepredstaviteľnými vlastnosťami a parametrami, *vytvárané* tímami odborníkov, tak ako je tomu vo vedecko-fantastickom románe bratov Strugackovcov Vlny tíšia vietor (1989), kde sa z ľudstva najprv vyčlenia *úplne nové posthumánne entity*.[5]

Aj preto sa domnievame, že pri odhadovaní budúcej podoby posthumánnych entít sa môžeme riadiť čisto funkcionalistickými či doslova technokratickými kritériami a tieto entity vymedziť antiteticky zoči-voči najväčším slabinám súčasných ľudských bytostí, ktoré by ich mali limitovať či dokonca diskvalifikovať v rámci vysoko komplexného prostredia nanotechnologickej civilizácie a civilizácie, ktorej inteligentné autonómne agenty začali osídľovať jednotlivé planéty či mesiace našej planetárnej sústavy. Budúce inteligentné autonómne agenty, schopné zvládnuť tieto nároky, by preto okrem iného mali byť v podstate nesmrteľné (hoci len preto, že ich produkcia či „pestovanie" budú extrémne nákladné), mali by disponovať oveľa výkonnejším analógom ľudského mozgu (s ďaleko väčšou krátkodobou i dlhodobou pamäťou a i.),[6] ale aj modulárnym telom, ktoré by dokázali rýchlo prestavovať podľa požiadaviek toho či onoho planetárneho prostredia; aj keď sa nedá vylúčiť ani tak trochu clarkeovská vízia budúcej civilizácie v štýle Vesmírnej odysey: 2001, pozostávajúcej z jednej extrémne výkonnej statickej inteligencie spracúvajúcej informácie od légie prieskumných sond.[7]

Pravdaže, pomyselnému „štandardnému" čitateľovi ekonomických zborníkov, zvyknutému na rôzne tabuľky, grafy a z nich vychádzajúce úvahy, môžu pripadať podobné vízie značne abstraktné či odťažité, ale len do toho momentu, ako sa domnievame, kým si naplno neuvedomí, že už dnes sú milióny ľudí vytláčané zo svojich pracovných miest robotmi a umelou inteligenciou v úzkom slova zmysle (t. j. rôznymi

---

[5] A ako je tomu čiastočne dokonca už dnes pri tzv. preimplantačnej genetickej diagnostike, kedy neponechávame konečnú podobu dieťaťa na prírodu alebo „Božiu vôľu" a do celého procesu jeho vzniku aktívne zasahujeme.

[6] Aj keď okamžite musíme podotknúť, že podľa D. Braya, ako uvádza na 277. strane citovaného zborníka A. H. Edena et al., sme zatiaľ nedokázali v silikónovom či inom jemu podobnom hardvéri napodobniť ani len kontinuálne modifikovanie elektrických vlastností a tvaru neurónu v jeho reakciách na vplyvy vonkajšieho prostredia.

[7] Ako totiž upozorňuje už spomínaný S. Legg (2008, s. 127), možné sú dva typy inteligencií, *mobilné* (alebo *pohyblivé*), ktoré sa voľne pohybujú v rozmanitých prostrediach, ale práve kvôli tomu, t. j. kvôli veľkostným obmedzeniam ich mozgov či výpočtovch jednotiek (keďže veľká časť ich energie sa spotrebúva na premiestňovanie či dokonca trávenie a pod., ako je tomu u ľudských inteligentých autonómnych agentov) nemôžu byť nikdy také výkonné (t. j. realizovať tak rýchlo a tak veľké množstvo výpočtových operácií) ako obrovské *statické inteligencie* bez končatín a pod., buď pevne pripútané k povrchu planéty, alebo ako družice obiehajúce okolo nej.

čoraz účinnejšími a variabilnejšími softvérovými aplikáciami a i.), a kým so všetkou naliehavosťou neakceptuje skutočnosť, že najžiadanejšie zručnosti v roku 2020 (a do veľkej miery aj v súčasnosti) sú práve tie, ktoré by mali najviac prispieť k výraznému pokroku v dvoch kľúčových inovačných sférach našej civilizácie – t. j. vo sférach umelej inteligencie (tak v úzkom, ako aj širokom slova zmysle) a nanotechnológií. To po prvé. Po druhé, rovnako by mal vziať do úvahy, že bádanie v rámci umelej inteligencie, ako sa môžeme presvedčiť v zborníku J. Kelemena et al. (2013), už prekonalo svoje naivné počiatky, keď viacerí bádatelia dokonca snívali o priamej transkripcií ľudských myslí do počítačovej siete, a dnes disponuje *oveľa realistickejšími* výskumnými programami.

Keď, ako upozorňuje E. Květová (tamže, s. 79 – 80), viacerí bádatelia vo sfére umelej inteligencie (angl. artificial intelligence, AI) začínajú túto modelovať tak, aby zahrnula aj také vlastnosti, ako sú pozornosť a emocionalita; poukazujú, tak ako J. Kelemen v danom zborníku (tamže, s. 93 – 94), na nutnosť zahrnúť do modelovania AI v širokom slova zmysle aj také výsostne ľudské alebo humánne „atribúty“, ako sú „personálne autentické histórie (či autobiografie – R. B.)“, konkrétne telá umiestnené a pohybujúce sa „v reálnom časopriestore“ a pod.; resp., tak ako P. Nahodil a J. Vítků (tamže, s. 169), odporúčajú modelovať inteligentných agentov (t. j. už nie bežné softvérové programy) tak, aby dosahovali „maximálny stupeň autonómie“, dokázali riešiť úlohy v komplexnom a dynamickom prostredí, nezávisle od toho, v akej doméne sa práve nachádzajú; aj keď jedným dychom musíme dodať, že hlavný cieľ – t. j. vytvorenie AI v širokom slova zmysle – sa bádateľom stále nepodarilo dosiahnuť. A nakoniec, po tretie, zohľadniť zo všetkého možno najdôležitejšiu skutočnosť, že *len s pomocou AI a nanotechnológií môžeme udržať doterajšie vysoké tempá nášho civilizačného vývinu*.

A v neposlednom rade aj to, že len z tejto perspektívy môžeme objektívne posúdiť a následne odmietnuť už sprofanované „rojčenie“ o rozvíjaní tzv. striebornej ekonomiky na Slovensku (za situácie, kedy veľká časť dôchodcov už dnes nemá dosť veľké dôchodky na to, aby si zakúpila potraviny aj lieky), inferiórne postavenie nielen Slovenska, ale aj celej Vyšehrádskej štvorky v rámci EÚ, do ktorej prúdia peniaze len na bezvýznamné investičné projekty, zatiaľ čo vo francúzskom Grenobli, napríklad, už niekoľko rokov funguje nanotechnologické výskumné centrum za stovky miliónov eur, resp. manipulatívne a podozrivo často sa opakujúce správy o sústavnom znižovaní celkového počtu nezamestnaných osôb na Slovensku (pri ktorých sa napríklad ignoruje skutočnosť, že v dôsledku Richterovej *asociálnej legislatívy* desaťtisíce Slovákov radšej svoju vlasť opustili, aby vôbec prežili). A súčasne si stanoviť *zmysluplné priority*, ktorých sledovanie môže Slovensku pomôcť získať konkurenčnú výhodu a naozaj ho posunúť dopredu, t. j. podporovanie vzdelávacích, výskumných a inžinierskych aktivít v rámci AI, nanotechnológii i stále veľmi podceňovaného environmentálneho dizajnu.

6 Literatúra

A World Without Work? [Cit. 5. apríla 2016]. Dostupné na: <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2016/sessions/a-world-without-work>.

BRAY, D. 2012. Brain Versus Machine. In: EDEN, A. H. – MOOR, J. H. – SØRAKER, J. H. – STEINHART, E. (eds.). *Singularity Hypotheses. A Scientific and Philosophical Assessment.* Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer, s. 269 – 278. ISBN 978-3-642-32560-1 (eBook).

DREXLER, K. E. 2013. *Radical Abundance. How a Revolution in Nanotechnology Will Change Civilization.* New York: Public Affairs. ISBN 978-1-61039-114-6 (EB). [Cit. 5. apríla 2016]. Dostupné na: <http://avaxho.me/blogs/ChrisRedfield>.

EDEN, A. H. – MOOR, J. H. – SØRAKER, J. H. – STEINHART, E. (eds.). 2012. *Singularity Hypotheses. A Scientific and Philosophical Assessment.* Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer. ISBN 978-3-642-32560-1 (eBook).

FREY, C. B. – OSBORNE, M. A. 2013. *The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?* [Cit. 5. apríla 2016]. Dostupné na: <http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf>.

KELEMEN, J. 2013. Beyond Knowledge Systems. In: KELEMEN, J. – ROMPORTL, J. – ZACKOVA, E. (eds.). *Beyond Artificial Intelligence. Contemplations, Expectations, Applications.* Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer. s. 85 – 94. eISBN 978-3-642-34422-0.

KELEMEN, J. – ROMPORTL, J. – ZACKOVA, E. (eds.). 2013. *Beyond Artificial Intelligence. Contemplations, Expectations, Applications.* Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer. eISBN 978-3-642-34422-0.

KELÍŠEK, A. – KUČÁK, M. 2012. *Inflačné činitele svetovej ekonomiky (… a opatrenia proti ich dopadom).* Žilina: EDIS. ISBN 978-80-554-0563-6. [Cit. 5. apríla 2016]. Dostupné na: <http://uloz.to/xzKrBs8/inflacne-cinitele-svetovej-ekonomiky-pdf>.

KVĚTOVÁ, E. 2013. New Emergence as Supervenience Relieved of Problems. In: KELEMEN, J. – ROMPORTL, J. – ZACKOVA, E. (eds.). *Beyond Artificial Intelligence. Contemplations, Expectations, Applications.* Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer, s. 75 – 84. eISBN 978-3-642-34422-0.

LEGG, S. 2008. *Machine Super Intelligence.* [Cit. 5. apríla 2016]. Dostupné na: <http://www.vetta.org/documents/Machine_Super_Intelligence.pdf>.

LLOYD, S. 2000. *Ultimate physical limits to computation.* [Cit. 5. apríla 2016]. Dostupné na: <http://arxiv.org/pdf/quant-ph/9908043v3.pdf>.

LLOYD, S. 2001. *Computational capacity of the universe.* [Cit. 5. apríla 2016]. Dostupné na: <http://arxiv.org/pdf/quant-ph/0110141v1.pdf>.

LOOSEMORE, R. – GOERTZEL, B. 2012. Why an Intelligence Explosion is Probable. In: EDEN, A. H. – MOOR, J. H. – SØRAKER, J. H. – STEINHART, E. (eds.). *Singularity Hypotheses. A Scientific and Philosophical Assessment.* Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer, s. 83 – 96. ISBN 978-3-642-32560-1 (eBook).

MODIS, T. 2012. Why the Singularity Cannot Happen. In: EDEN, A. H. – MOOR, J. H. – SØRAKER, J. H. – STEINHART, E. (eds.). *Singularity Hypotheses. A Scientific and Philosophical Assessment.* Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer, s. 311 – 339. ISBN 978-3-642-32560-1 (eBook).

MUEHLHAUSER, L. – SALAMON, A. 2012. Intelligence Explosion: Evidence and Import. In: EDEN, A. H. – MOOR, J. H. – SØRAKER, J. H. – STEINHART, E. (eds.). *Singularity Hypotheses. A Scientific and Philosophical Assessment.* Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer, s. 15-40. ISBN 978-3-642-32560-1 (eBook).

NAHODIL, P. – VÍTKŮ, J. 2013. How to Design an Autonomous Creature Based on Original Artificial Life Approaches. In: KELEMEN, J. – ROMPORTL, J. – ZACKOVA, E. (eds.). *Beyond Artificial Intelligence. Contemplations, Expectations, Applications.* Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer, s. 161 – 180. eISBN 978-3-642-34422-0.

OBADI, S. M. (ed.). 2015. *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Krehké oživenie globálnej ekonomiky v čase relatívne nízkych cien ropy a pretrvávajúcich geopolitických rizík.* Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-245-5.

REICH, R. B. 1995. *Dílo národů. Příprava na kapitalismus 21. století.* Praha: Prostor. ISBN 80-85190-34-6.

RODEN, D. 2012. The Disconnection Thesis. In: EDEN, A. H. – MOOR, J. H. – SØRAKER, J. H. – STEINHART, E. (eds.). *Singularity Hypotheses. A Scientific and Philosophical Assessment.* Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer, s. 281 – 298. ISBN 978-3-642-32560-1 (eBook).

SHARON, T. *Human Nature in an Age of Biotechnology. The Case for Mediated Posthumanism.* Dordrecht – Heidelberg – New York – London: Springer. ISBN 978-94-007-7554-1 (eBook).

SCHWAB, K. 2016. *How can we embrace the opportunities of the Fourth Industrial Revolution?* [Cit. 5. apríla 2016]. Dostupné na: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/how-can-we-embrace-the-opportunities-of-the-fourth-industrial-revolution>.

STANĚK, P. 2015. Kritický pohľad na vybrané problémy v geopolitike a ekonomike. In: OBADI, S. M. (ed.). 2015. *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Krehké oživenie globálnej ekonomiky v čase relatívne nízkych cien ropy a pretrvávajúcich geopolitických rizík.* Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 251 – 276. ISBN 978-80-7144-245-5.

STRUGACKIJ, A. – STRUGACKIJ, B. 1989. *Vlny ztišují vítr.* Praha: Svoboda. ISBN 80-205-0008-1.

THOMAS, P. 2005. *Artificial Intelligence.* New York – London: Thomson Gale. ISBN 1-59018-437-8.

VEZZOLI, C. – MANZINI, E. 2008. *Design for Environmental Sustainability.* London: Springer – Verlag. eISBN 978-1-848000-163-3.

VINGE, V. 1993. *The Coming Technological Singularity.* [Cit. 5. apríla 2016]. Dostupné na: <https://www-rohan.sdsu.edu/faculty/vinge/misc/singularity.html>.

Průmysl 4.0: dopad digitalizace hospodářské činnosti na trh práce

Magdalena Kotýnková[1] Vysoká škola ekonomická v Praze

Industry 4.0: Digitalization of economic activities and its impact on the world of work

Authors' contact details:

[1] University of Economics Prague, Faculty of Economics, Department of Economic and Social Policy
W. Churchill Sq. 4
130 67 Prague 3
Czech Republic
kotynkov@vse.cz

Abstract: The most developed countries in the world are facing a fourth industrial change. The driving force for that change is the digitization of the industry affecting a wider area, because it is an entirely new philosophy of economic activity bringing societal changes. Discourse on the future of the world of work has been started. An important document is the German draft "Industry 4.0", which has been followed by the draft "Works 4.0", aimed at changes of world of work in the future which deals with topics such as impacts of fourth industrial change on labour market and education system.
The industrial era has been gradually turning into a new era of knowledge. There are changes in the nature of economic activity and in the world of work. A workforce is facing uncertainties in the labour market and rising long-term unemployment. And it is expected that the workforce will be under greater pressure in the future.
Ministry for Industry and Trade of the Czech Republic presented the National initiative "Průmysl 4.0" in 2015. Currently an Action Plan implementing the National initiative is being drafted. Given the fact that industry creates almost to a 40% share of the Czech GDP, the fourth industrial change represents an opportunity for growth and competitiveness of the Czech economy. Thanks to financial savings a 30% rise in productivity is expected, but on the other hand, this leads to certain fears concerning negative impact on employment as especially routine jobs which would be exposed to risk.
This paper aims to contribute to the discussion on the future shape of the labour market.

Keywords: world of work, digitization, uncertainties of labour market, unemployment.

Příspěvek byl vypracován za finanční podpory Interní grantové agentury VŠE IGS F5/66/2016.

1 Úvod

Společnost nestojí na prahu čtvrté průmyslové revoluce, tato revoluce již v nejrozvinutějších zemích světa začala. Vyvolává zásadní změny a to nejen v průmyslové výrobě, která stojí v jejím centru, ale zasahuje mnohem širší oblast, neboť se jedná o zcela novou filozofii hospodářské činnosti, která s sebou nese celospolečenské změny. Přináší řadu výzev a příležitostí, ale také mnoho rizik spojených se změnami na trhu práce a jejich sociálními dopady.

Země v čele s USA a Německem, které se staly průkopníky čtvrté průmyslové revoluce, předkládají iniciativy reagující na změny vyvolané příchodem nové průmyslové revoluce. Ministerstvo průmyslu a obchodu České republiky navázalo na německou

iniciativu Průmysl 4.0[1] (Industrie 4.0, 2016) a v září roku 2015 předložilo dokument pod názvem Národní Iniciativa Průmysl 4.0, jehož úkolem je podnítit debatu o očekávaných dopadech čtvrté průmyslové revoluce v českém prostředí.

Cílem předloženého příspěvku je odpovědět na otázky, které s příchodem čtvrté průmyslové revoluce vyvstaly: jaké změny lze očekávat na trhu práce a budou s tím spojeny sociální dopady?

2 Průmysl 4.0: digitalizace hospodářské činnosti

Diskurz o budoucnosti práce nabývá nových dimenzí v kontextu éry průmyslu, pro který se v Německu vžil název Průmysl 4.0. Název je odvozen ze čtvrté změny v průmyslu, která tentokrát znamená změnu nejen ve výrobě materiálních statků, ale i ve výkonu administrativních činností. Patří ke změnám v průmyslu, které byly zaznamenány v historii v tomto pořadí: využití páry, elektřiny, numericky řízené stroje a poslední změnou, na jejímž prahu stojíme, je digitalizace řízení výroby a administrativy.

První průmyslová změna byla zaznamenána v Anglii již v průběhu 19. století. Ve výrobním procesu došlo k přechodu od řemeslné výroby v domácnostech a malých dílnách ke strojní výrobě v továrnách za pomoci parního a vodního pohonu. Druhá průmyslová změna započala v USA na začátku 20. století a byla charakterizována zavedením pásové výroby s využitím elektrické energie a spalovacích motorů. Třetí průmyslová změna, která započala v 70. letech minulého století je spojena s využitím mikroprocesorů v numericky řízených strojích, počítačů a s automatizací jednotlivých výrobních linek (Korbel, 2016).

Každá změna v průmyslu měla svoji hybnou sílu (pára, elektřina, mikroprocesor). Hybatelem současné změny v průmyslu je internet. „Podle předpokladu odborníků bude v roce 2020 spolu komunikovat asi 50 miliard přístrojů a produktů prostřednictvím internetu, tento fenomén se nazývá internet produktů. Předzvěstí toho, co zní jako science fiction, lze již dnes zaznamenat v automobilové výrobě nebo v logistických centrech. V tomto případě to již není stroj, kdo řídí výrobu, ale samotný produktový polotovar má informaci o tom, jak má být zpracován, přičemž tyto informace jsou uloženy na internetu“, tak nový fenomén nazvaný Průmysl 4.0 vysvětluje Wolfgangem Wahlsterem (Wahlester, 2015), předseda německého Výzkumného centra pro umělou inteligenci. Obráběná část (případně nosič této části) má čip, na němž jsou uloženy všechny požadavky na výrobu a zaznamenávány všechny kroky ve zpracování. Každý jednotlivý produkt, vybavený informacemi o sobě samém optimalizuje svůj vlastni výrobní proces. Ti, kteří poskytují softwarové a hardwarové technologie, informační a telekomunikační služby mají v úmyslu přeměnit pracovní svět ve svět bezdrátové komunikace a informací. Digitalizace výroby materiálních produktů již započala a očekává se, že budou digitalizovány úkony v administrativě. Zároveň se vyskytují obavy, že digitalizace nesoucí pokrok a řadu nových příležitostí, bude mít i svoje sociální

[1] Průmysl 4.0 (Industrie 4.0) je koncept (rámec), který vznikl v Německu a jehož posláním je reagovat na čtvrtou průmyslovou změnu. První vize tohoto konceptu byla prezentována na veletrhu Hannover Fair již v roce 2011, dopracovaná vize byla na stejném místě představena o dva roky později. Německá vláda dotovala koncept 50 miliony eur po dobu tří let, prací na tomto konceptu se zúčastnily přední německé strojírenské a elektrotechnické podniky (Siemens, Bosch a Volkswagen) (Korbel, 2016).

dopady, neboť se jedná o zcela novou filozofii výroby spjatou s celospolečenskými změnami (Kronik, 2015), které se projeví především na trhu práce, kde bude vytvářen nedostatečný počet pracovních míst pro potenciální pracovní sílu.

3 Zvyšující se přirozená míra nezaměstnanosti

Zkušenost s nedostatečnou tvorbou pracovních míst, jež by uspokojila nabídku na trhu práce, není nová. Vztah mezi ekonomickým růstem a tvorbou nových pracovních míst se počal oslabovat již s nástupem pracovně úsporných technologií založených na využití mikroprocesorů v numericky řízených strojích a s automatizací výrobních linek od počátku 70. let minulého století.[2]

Byl-li pro industriální společnost typický vztah vzájemné závislosti mezi ekonomickým růstem a objemem a kvalitou pracovní síly, pro současnou etapu vývoje společnosti (často nazývanou jako post-industriální nebo postmoderní společnost) toto propojení již neplatí (Baumann, 1998). Faktor práce se stává ve vztahu k ekonomickému růstu marginálním, vztah mezi ekonomickým růstem a prací se rozpojil, což lze doložit tím, že ekonomický růst začal být ve druhé polovině 20. století dosahován i při stagnaci počtu pracovních míst, případně při jejich velmi pozvolném nárůstu (Evropská komise, 1994). Ekonomická realita dala podnět k tomu, že v tomto období byl ekonomickou teorií přijat koncept tzv. přirozené míry nezaměstnanosti, v němž je nezaměstnanost pojata jako přirozený jev.

Koncept přirozené míry nezaměstnanosti předpokládá, že existuje určitá nejnižší, dlouhodobě udržitelná míra nezaměstnanosti, která odpovídá potenciálnímu produktu. Jedná se o takovou míru nezaměstnanosti, která je pro ekonomiku typická v určité fázi jejího rozvoje, tzn., že její výše je pro každou ekonomiku v čase jiná. Snahy snížit tuto přirozenou míru zvyšováním poptávkově orientované hospodářské politiky vlády či centrální banky vyústí jen v nárůst inflace (Friedman, 1968).[3] Avšak v průběhu času se jeví, že přirozená míra nezaměstnanosti se stále zvyšuje, přičemž důvodem byly pracovně úsporné technologie a v budoucnu to bude celková změna charakteru produkce, orientovaná nejen na materiální produkci, ale hlavně na produkci vědění, znalostí a algoritmů.

4 Flexibilizace trhu práce

Hospodářská činnost přestává být zaměřena pouze na materiální produkci, ale především na produkci vědění, znalostí a algoritmů. Spolu se změnami v charakteru produkce se mění též formy práce. Od 70. let minulého století lze pozorovat tlak růst flexibility trhu práce jako důsledek nízké tvorby pracovních míst a rychle se měnícího prostředí, v němž hrají významnou roli inovace a rychlá změna výrobních programů.

---

[2] Mezinárodní organizace práce dokládá, že 1 % ekonomický růst vyvolá růst nových pracovních míst o 0,3 %, přičemž tento vztah se nadále oslabuje (ILO, 2013).

[3] Milton Fiedman kritikou Philipsovy křivnky, která vychází ze vzájemné závislosti nezaměstnanosti a inflace (za cenu inflace lze snížit nezaměstnanost) stanovil, že tato závislost platí jen v krátkém časovém období, v dlouhém časovém období je Phillipsova křivka ustálena na úrovni *přirozené míry nezaměstnanosti*.

Pojem flexibilita trhu práce[4] znamená schopnost přizpůsobit se rychle změně podmínek na trhu zboží a služeb, avšak její růst je často spojen se ztrátou jistot zaměstnanců a se ztrátou stabilních pracovních míst. Od 70. let minulého století ustupuje pojem „běžný zaměstnanecký vztah“ na trhu práce do pozadí jako důsledek nárůstu rozmanitosti, individualizace a nejistot pracovních vztahů, které se promítají formou tzv. nestandartních pracovních poměrů. „Běžný zaměstnanecký vztah“ se etabloval v průběhu industriální éry jako výsledek vzestupného vývoje pracovních a životních podmínek. Postupně se prosadil růst výdělků, které byly ohraničeny minimální mzdou. Pracovní místo bylo spojeno s ochranou zaměstnance před rizikem propuštění, úrazu, invalidity a stáří smluvně zaručenými nároky. Svět práce se po nesčetných reformách změnil, což bylo umožněno nárůstem produktivity práce, ale též intervencemi státu, které přispěly k přijetí zákonů, nařízení a kontrol na ochranu zaměstnanců.

Svět práce se však dále proměňuje. Jurgen Kocka uvádí: „Zatímco v roce 1970 činil v Německu poměr mezi zaměstnanci na plný úvazek a součtem všech zaměstnanců na zkrácený úvazek, na dobu určitou a těch, kteří vykonávajících zaměstnání zanedbatelného rozsahu tj. všech nestandartních pracovních poměrů, přibližně 5:1, v roce 1990 se tento poměr změnil na 4:1 a dnes (rok 2015) činí asi 2:1“ (Kocka, 2015). Z toho vyplývá, že každý třetí člověk, který se pohybuje na německém trhu práce, pracuje v nestandartním pracovním poměru, výdělečná činnost se stává stále flexibilnější a pracovní poměry stále „tekutější“.

Flexibilita a nejistoty trhu práce se odráží v konceptu duálního trhu práce, jehož přijetí se datuje do období 70. let minulého století, obdobně jako koncept přirozené míry nezaměstnanosti. Koncept duálního trhu práce, který původně vyvinuli američtí ekonomové Piore a Doeringer (Piore – Doeringer, 1971), rozděluje trh práce na primární a sekundární:

- Pracovní místa vytvářená v *primárním sektoru trhu práce* se vyznačují vysokou ochranou pracovního místa, možností dalšího kariérního rozvoje a dobrými pracovními a mzdovými podmínkami.
- Pracovní místa vytvářená na *sekundárním sektoru trhu práce* jsou pracovní místa nejistá, která se vyznačují horšími pracovními podmínkami, nižší pracovně – právní ochranou zaměstnanců a nižšími mzdovými vyhlídkami.

Okruh lidí ohrožených nejistotami trhu práce a nezaměstnaností postupně roste. Od 90. let minulého století je projevem změn na trhu práce vysoký podíl dlouhodobé a opakované nezaměstnanosti na celkové nezaměstnanosti. V tomto období se v Evropě dostává do centra pozornosti koncept flexicurity jako možné řešení neduhů trhu práce.

Koncept flexicurity není v odborné literatuře jednoznačně definován. Rozdíly lze dohledat jak v empirických, tak v teoretických pracích. Nejčastěji citovanou definici nabízí Wilthagen a Tros, kteří popisují koncept flexicurity následovně: *„Flexicurity je politická strategie, která se obezřetně a vědomě snaží zvýšit flexibilitu na trhu práce a pracovních vztahů, kdy zároveň usiluje o sociální jistoty a sociální zabezpečení*

[4] Definici pojmu „flexibilita trhu práce“ lze nalézt v četných publikacích, např. A. Nešporové a S. Cazese definuje pojem následovně: „Pojem flexibilita trhu práce je tak složitý jak různé jsou jeho ideologické výklady. Flexibilita znamená v širším smyslu slova přizpůsobivost a do protikladu k ní se běžně dává rigidita či strnulost.“ (Cazes – Nešporová, 2003).

s cílem kombinovat zaměstnanost a jistotu příjmu s flexibilním trhem práce a odborovými organizacemi" (Wilthagen – Tros, 2004).[5] Spojení flexibility a jistoty může působit jako určitý paradox, jelikož vysoká hladina flexibility trhu práce je často brána jako nevýhoda pro zaměstnance, zatímco vysoký stupeň jistoty zaměstnání je všeobecně vnímán jako zátěž na schopnost zaměstnavatele reagovat na rychlé změny trhu zboží a služeb. Avšak zde se naopak zdůrazňuje, že flexibilita a jistota se vzájemně posilují, neboť v režimu flexicurity pracovníci sice snadno ztrácí práci, avšak udržují si svůj životní standart zabezpečený dostatečně vysokou podporou v nezaměstnanosti (pokud jsou splněny určité podmínky)[6] a zároveň jsou motivováni rychle se přizpůsobit měnícím se potřebám trhu práce dalším vzděláváním. Koncept flexicurity nově definuje jistotu trhu práce nikoliv jako jistotu pracovního místa, ale jako „jistotu zaměstnání".

5 Budoucnost práce

V důsledku změny technologií lze již několik desetiletí pozorovat fragmentaci práce v prostoru a čase. Trh práce byl vystaven flexibilizaci, na níž však lze nahlížet diferencovaně, a to z následujících dvou protichůdných stránek:

- Flexibilizace práce vede k velkému znejistění dotčených osob a ztěžuje jim v životě plánovat. Život jednotlivce ztrácí jasnou časovou strukturu. Fragmentace pracovních poměrů může vést až k erozi sociální soudržnosti, pokud se společnost bude i nadále opírat o stálou práci, jako tomu bylo ve „společnostech práce" od 19. století až dodnes.
- Flexibilní charakter pracovních poměrů však zároveň s sebou nese možnost propojení výdělečné činnosti spolu s dalšími aktivitami, především propojení práce a dalšího vzdělávání, pracovního a rodinného života, práce a volného času.

Otázkou zůstává jak se dále bude vyvíjet svět práce v nadcházejícím období čtvrté průmyslové změny. Centrum Pew Research (Centrum Pew Research, 2015) provedlo výzkum názorů dvou tisíc expertů, který byl zaměřen na jejich očekávání ve vývoji světa práce pro nadcházející dekádu do roku 2025. Prognózy expertů se sice liší, mnoho expertů se však shodne na očekávaném vývoji v oblasti technologií, přičemž téměř polovina oslovených expertů (48 %) odhaduje, že roboti a digitální aktéři nahradí významný počet dělnické a administrativní práci a obávají se, že tento vývoj bude doprovázen růstem příjmové nerovnosti, velkým počtem nezaměstnatelných a kolapsem společenského řádu. Druhá polovina expertů (52 %) naopak očekává, že moderní technologie sice do roku 2025 způsobí zrušení současných pracovních míst, avšak zároveň nová místa budou vytvořena. Vychází z předpokladu, že lidé jsou dostatečně tvořiví a vytvoří nová pracovní místa, nové výrobní odvětví a nové způsoby obživy. Dva odlišné přístupy k odhadu vývoje světa práce nespočívají v neshodě ohledně krátkodobých důsledků digitální revoluce na ekonomiku a pracovní sílu, ale spíše v odpovědi na otázku, zda budou jednotlivé ekonomiky schopny vytvořit více pracovních míst, než jich technologická změna pohltí. I v případě naplnění pozitivního scénáře existuje

[5] Koncept flexicutity byl postupně vyvinut v Dánsku v 90. letech a ve skandinávských zemích prokázal svůj význam v boji s dlouhodobou nezaměstnaností.

[6] Účast na rekvalifikačních kurzech, nutná doba pojištění atd.

nebezpečí vzniku přechodného období s vysokou nezaměstnaností. Proto se do veřejné diskuse znovu dostává otázka nepodmíněného příjmu jako příjmu, na který by měl nárok každý občan.

6 Iniciativa České republiky na poli digitalizace hospodářské činnosti

Ministerstvo průmyslu a obchodu (dále: „MPO“) předložilo v září roku 2015 Národní iniciativu Průmysl 4.0 (MPO, 2015), která je výzvou pro zahájení diskuse o potenciálu a možných dopadech zavedení průmyslu 4.0 v českém prostředí. Cílem této iniciativy bylo podnítit vytvoření vhodného prostředí, v němž české průmyslové podniky budou reagovat na výzvy nových průmyslových trendů. Česká republika je proexportně orientovanou ekonomikou (průmysl se podílí na tvorbě HDP až ze 40 %) a proto je otevření a navázání diskuse na zahraniční koncepty digitalizace průmyslu nutné. Vzhledem k tomu, že jednou z průkopnickou zemí konceptu digitalizace se stalo Německo,[7] které je zároveň nejdůležitějším obchodním partnerem pro české podniky navazuje předložená iniciativa především na německou koncepci Průmysl 4.0.

Očekává se, že český trh práce se změní, řada pracovních pozic zanikne a nové vzniknou. Podle předsedy Českomoravské konfederace odborových svazů Josefa Středuly, který varuje před hrozícími změnami, je v České republice s příchodem čtvrté průmyslové revoluce ohroženo až 40 % pracovních příležitostí (Středula, 2015). Významným prvkem bude proto vytvoření celoživotního vzdělávání.

Čtvrtá průmyslová změna může pro Českou republiku vytvořit příležitosti ke zvýšení produktivity práce, ale také přinést hrozby a rizika. Jsou ohroženy komparativní výhody související především s nízkou úrovní mezd, které v současnosti dělají z České republiky lákavou destinaci pro investory. Lze očekávat, že tyto výhody nebudou mít v novém průmyslovém světě, který bude bezobslužný, svou stávající hodnotu a zájem investorů opadne, což by mělo za následek jak makroekonomické, tak sociální dopady.

7 Závěr

Nacházíme se na počátku čtvrté průmyslové změny, jejíž dopady se projeví v nadcházejících letech. Přesto je důležité vzít změny, které nás čekají, v úvahu již dnes. Zvláště znepokojující jsou expertní odhady o nových a rychle rostoucích nerovnostech, které vyplynou z nerovného přístupu na trh práce, kde bude vytvářen pouze omezený počet pracovních míst, přinejmenším po přechodnou dobu, než začnou být kreativně vytvářena pracovní místa zcela nová a možná ve zcela nových odvětvích. Prozatím nelze jednoznačně předpovědět, jaké bude mít čtvrtá průmyslová změna dopady, ale pokud se jen část předpovědí stane skutečností, především očekávána nedostatečná tvorba nových pracovních míst, lze se obávat nepříznivých sociálních dopadů.

Lze rovněž očekávat, že práce postupně ztratí svoji sílu, kterou měla v industriální éře, kdy propojovala společnost, sociálně ji stratifikovala a také strukturovala životy jednotlivců. Profese, které svého času garantovaly materiální jistoty, ztrácí spojení s trvalým sociálním statusem, kariéry se stávají nevypočitatelnými a postup v kariérním

[7] K průkopnickým zemím v oblasti digitalizace hospodářské činnosti patří rovněž USA, Čína, Jižní Korea.

růstu je stále více neprůhledný (Bogedan – Schildman, 2015). Proměny industriální společnosti, které se dotýkají charakteru hospodářské činnosti, mají svůj odraz ve významu výdělečné činnosti pro společnost i pro jednotlivce.

Česká veřejnost prozatím výzvy čtvrté průmyslové změny, s výjimkou Národní iniciativy Průmysl 4.0, kterou předložilo MPO prakticky nezaznamenala. Další ministerstva se této tematice příliš nevěnují. Ve srovnáni s dlouhodobou a intenzivní debatou v Německu je „české mlčeni ohlušující“ (Gruber, 2015).

Otázka, která se vynořuje jako poslední zní, zda lze technologický pokrok využít pro zvýšení kvality života člověka.

8 Literatura

BAUMAN, Z. 1998. *Work, Consumerism and The New Poor*. Oxford: Oxford University Press.

BOGEDAN, C. – SCHILDMAN, CH. 2015. Co znamená „strana pracujících“ v 21. století? In: *Eseje o práci.* Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung, s. 18 – 21. ISBN 978-80-877-24-4.

CAZES, S. – NESPOROVÁ, A. 2003. *Labour markets in transition.* Ženeva: ILO.

Centrum Pew Research. 2016. Internet, Science & Tech. [Online.] [Cit. 10. února 2016.] Dostupné na: <http://www.pewinternet.org/>.

Evropská komise. 2004. Bílá kniha EU: Růst, konkurenceschopnost, zaměstnanost – výzvy a cesty vpřed pro 21. století, Brusel: Evropská komise.

FRIEDMAN, M. 1968. *The Role of Monetary Policy*. (Presidential Address, American Economic Association, 29 December 1967). American Economic Review. Vol. 58, No. 1, pp. 1 – 17.

GRUBER, J. 2015. Digitalizace a budoucnost práce. In: *Eseje o práci.* Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung, s. 37 – 39. ISBN 978-80-877-24-4.

ILO. 2003. World of work, Ženeva: ILO.

Industrie 4.0. 2016. Industrie 4.0 jako významný trend německého průmyslu a výzkumu. [Online.] [Cit. 24. března 2016.] Dostupné na: <http://www.businessinfo.cz/cs/clanky/industrie-40-jako-vyznamny-trend-nemeckeho-prumyslu-a-vyzkumu-64121.html>.

KOCKA, J. 2015. Práce v kapitalismu. In: *Eseje o práci,* Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung. ISBN 978-80-877-24-4, s. 10 – 17.

KORBEL, P. 2016. *Průmyslová revoluce 4.0: za 10 let se továrny budou řídit samy a produktivita vzroste o třetinu*. In: Hospodářské noviny. [Online.] [Cit. 24. března 2016.] Dostupné na: <http://byznys.ihned.cz/c1-64009970-prumyslova-revoluce-4-0-za-10-let-se-tovarny-budou-ridit-samy-a-produktivita-vzroste-o-tretinu>.

KRONIG, R. 2015. *Total Digital – Rationalisierung unter dem Deckmantel einer Revolution.* [Online.] [Cit. 12. března 2015.] Dostupné na: <http://www.gegenblende.de/++co++31958504-0dbc-11e4-8028-52540066f352>.

MPO. 2015. Národní iniciativa Průmysl 4.0. Praha: MPO

PIORE, M. J. – DOERINGER, P. B. 1971. *Internal Labor Markets and Manpower Adjustment*. New York: D. C. Heath and Company.

STŘEDULA, J. 2015. Debata o daních tady ještě ani nezačala. Rozhovor s Josefem Středu. In: *Eseje o práci.* Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung, s. 21 – 25. ISBN 978-80-877-24-4.

WAHLSTER, W. 2015. Industrie 4.0: *Das Internet der Dinge kommt in die Fabriken.* [Online.] [Cit. 10. 3 2016.] Dostupné na: <http://www.darmstadt.ihk.de/blob/daihk24/innovation/downloads/2530364/1d5280ac8ee7c8ea311c5ef7c36ffc02/Vortrag_Prof_Wahlster-data.pdf>.

WILTHAGEN, T. – TROS, F. 2016. *The Concept of „Flexicurity“: A new approach to regulating employment and labour markets.* [Online.] [Cit. 10. února 2016.] Dostupné na: <http://www.tilburguniversity.nl/faculties/law/research/flexicurity/publications/papers/fxp2003_4.pdf>.

Zmeny na trhu práce vyvolané novými informačnými a komunikačnými technológiami

Mária Glatz[1] Slovenská technická univerzita, Ústav manažmentu

Labour market changes triggered by the new IC technology

Authors' contact details:

[1] Slovak Technical University, Institute of Management, Vazovova 5, 812 43 Bratislava, Slovak Republic

maria.glatz@stuba.sk

Abstract: In this article we deal with the latest trends in the process of employees' recruitment. Today the HR's work uses the opportunities which are provided by the modern information and communication technologies (ICT). Due to their massive development, the new technologies has become a natural part of our lives, at home and in the workplace. The realization of a wide variety of applications that are offered by ICT has gradually changed the procedures for selecting new employees fundamentally. Personnel and employees 'recruitment becomes impersonal or it has a virtual form. However HR activity in the segment has never stopped to be a personal work with people. It is not mechanical and has not become inhuman. On the contrary, technologies made HR free from the routine administration. There has been created scope for the professional work with job seekers or employees.

Another, not less interesting point, we describe in this article, is the question of a measure of intersection of the new ICT and traditional job searching techniques. Not less interesting there is the generation approach of the job seekers to the searching of the new jobs through ICT. New technologies have crucially influenced the way of life of the younger and youngest generation, because they have been grown up in interconnection and have seen them as a natural part of their personal and professional life. The main aim is to provide a basis for the HR managers in choosing appropriate personnel policy of recruitment of the young talented people. The author has tried to identify and analyse the relationship of different generations operating on the labour market to the modern tools of information and communication technologies.

Keywords: labour market, employs recruitment, IKT, social networks.

1 Úvod

Informačné technológie v posledných dvoch desaťročiach prispeli k výrazným zmenám v oblasti riadenia ľudských zdrojov. Majú dokonca signifikantný vplyv na premeny trhu práce. Jednoznačne prispeli k zmene jeho štruktúry, pracovných metód a pracovných postupov. Zrýchlili jeho dynamiku a fungovanie. Pozorujeme aj komplexnejší prístup všetkých aktérov operujúcich na trhu práce: uchádzačov, personálnych agentúr aj personalistov. Nástroje, ktoré ponúkajú nové technológie, ovplyvnili celý náborový proces a trvale zasiahli do klasických foriem a stratégií pri vyhľadávaní nových pracovníkov.

2 Vplyv zmien nových technológií na súčasnú podobu trhu práce

Informačno-komunikačné technológie (ďalej IKT) sa stali neodmysliteľnou súčasťou trhu práce, ktorého stredobodom je internet. Aj v súčasnosti sa dá žiť bez pravidelného používania sociálnych médií vrátane internetu. Aktívni internetoví užívatelia však žijú vo svojom virtuálnom svete, ktorý im ponúka ďaleko viac možností na pozitívne ovplyvňovanie vlastných životov. Celkom jasne to ukazujú čísla, podľa ktorých menia prácu oveľa častejšie ako bežná populácia (prieskumy pravidelne realizuje spol. LMC, popredný operátor na elektronickom trhu práce a prevádzkovateľ HR portálov Jobs.sk a Praca.sk).

Trend je jasne nastavený a trh práce sa vyvíja tak dynamicky, že zmeny je možné sledovať v štvrťročných intervaloch. Podiel on-line segmentov na všetkých transakciách trhu práce rastie (Kocianová, 2012). Samozrejme rôzne, vždy v závislosti na typológii užívateľov na obidvoch stranách širokého spektra: tých čo prácu hľadajú, ale rovnakým dielom aj tých čo prácu ponúkajú. Personalistika a manažment ľudských zdrojov (HR) spolu tvoria skupinu procesov, ktoré sa v rôznej miere zaoberajú riadením a rozvojom ľudských zdrojov. Zahŕňajú v sebe celý rad postupov a rôznych metód riadenia ľudského kapitálu. Systematické zavádzanie nových aplikácií a postupov umožňuje personalistom využívať nové technológie nielen pre vyhľadávanie nových pracovníkov, ale rovnako umožňuje využívať nové postupy v oblasti riadenia HR pri hodnotení výsledkov, porovnávaní vybraných ukazovateľov, stanovovaní podmienok pre meranie účinnosti náboru, vyhodnocovanie rozličných analýzy a pod. Vzhľadom na rozsah príspevku, sa zameriame len na oblasť získavania nových pracovníkov. V zmenenej situácii konštatujeme, že práca personalistov sa dá hodnotiť a vykazovať už aj prostredníctvom exaktných metód, ktoré vnášajú do celého procesu systém, efektivitu a poriadok rovnako, ako napr. v prípade sledovania a vykazovania indikátorov návratnosti investícií do tejto oblasti (Šikýř, 2012). Zároveň sa činnosť v segmente ľudských zdrojov nemechanizuje a neodľudšťuje, ale opačne, nové technológie oslobodili personalistov od rutinnej administratívy a vytvorili priestor pre odbornú prácu s uchádzačmi o zamestnanie alebo zamestnancami.

Tradičné možnosti hľadania práce

Ďalšou, nie menej zaujímavou témou, ktorej je potrebné venovať pozornosť, je rozsah a miera prieniku nových IKT v praxi. K tým tradičným môžeme zaradiť napr. celé desaťročia používané metódy (Kocianová, 2010): nábor, odporučenie známeho, hľadanie, resp. inzerovanie v dennej tlači. Vhodnou formou môže byť aj oslovenie úradu práce, alebo návšteva personálnej agentúry. Uvedené tradičné postupy sú v menších podnikoch personalistami uprednostňované ešte aj dnes. Pre výber vhodného zamestnanca, predovšetkým na riadiace pozície v stredných a veľkých podnikoch, sú pre výber stanovené iné, sofistikované metódy. Sem patrí napr. typický a dodnes dôležitý osobný pohovor. Pre výber pracovníkov sa v súčasnosti využívajú aj tzv. Hodnotiace centrá (Assessment Centrum), kde je záujemca o príslušnú pozíciu podrobený rozličným diagnostickým metódam a modelovým situáciám. Samotné hodnotiace centrá, patria v personálnej praxi k vysoko najspoľahlivejším nástrojom na posúdenie odbornej a osobnostnej spôsobilosti záujemcov o prácu a ako jediné stavajú účastníkov do polôh, ktoré sú vo svojej podstate podobné situáciám, aké budú riešiť na pracovisku

vo svojej reálnej každodennej práci. Vďaka individuálne nastavenému scenára a obsahu hodnotenia sa zvyšuje pravdepodobnosť úspechu pri výbere a poskytuje zadávateľom podklady s relevantnými dôkazmi pre rozhodovanie.

Vplyv demografických zmien na trh práce

Od konca dvadsiateho storočia prechádza slovenská spoločnosť politickými, hospodárskymi, ktoré jednoznačne súviseli so zmenami v hierarchii spoločenských, aj osobných hodnôt a priorít. Pracovníci zodpovední za podnikové stratégie denne riešia otázky súvisiace s prírodnými zdrojmi a ich efektívnym využívaním. Ich návrhy a riešenia si vyžadujú citlivý, transparentný prístup vo vzťahu k prírode, ale rovnako vo vzťahu k ľuďom. V populácii sa stále viac zviditeľňujú prehlbujúce sa sociálne a majetkové rozdiely. Z trhu práce postupne odchádza povojnová generácia a s ňou aj vysokokvalifikovaní odborníci, ktorí si vzhľadom na zmeny vlastníckych vzťahov po roku 1989 nemohli vždy vychovávať svojich nástupcov (Wagner a kol., 2014). Nastupujúca generácia nových vlastníkov o ich rady a skúsenosti nemala príliš veľký záujem.

Zamestnávatelia musia často meniť svoje vízie, pretože na ich realizáciu im chýbajú kvalifikované pracovné sily. Stále častejšie sú nútení činnosť podniku prispôsobovať kvalifikačnej štruktúre svojich zamestnancov, predovšetkým dostupným a skúseným odborníkom. Musia rešpektovať generačné rozdiely a kompromismi riešiť nie vždy opodstatnené nároky svojich zamestnancov. Podľa posledných prognóz by v tomto roku mala slovenská ekonomika vykázať druhý najvyšší rast v Európe, z čoho budú ťažiť zamestnávatelia, zamestnanci aj štát. Problém narastajúceho nedostatku kvalifikovaných pracovníkov bude pretrvávať aj v nasledujúcich rokoch. Mnohé spoločnosti sa chystajú inovovať výrobné procesy s cieľom dosiahnuť vyššiu automatizáciu výroby a optimalizovať procesy, v dôsledku čoho vzrastie dopyt po procesných inžinieroch, kvalitároch a projektových manažéroch. Uvedený status je spôsobený nielen demografickým vývojom, ale tiež neochotou niektorých zamestnávateľov akceptovať špecifiká generácie mladých ľudí, ktorí sa v súčasnosti dostávajú na trh práce. Nedokážu ich pochopiť, nesúhlasia s ich názormi a prístupmi k práci a ani jedna strana sa nesnaží nájsť to, čo by ich navzájom spájalo. Dôvodom nedostatku kvalitných odborníkov na trhu práce vo vyhovujúcej štruktúre a s potrebnou špecializáciou, je celý rad: okrem už spomínaných demografických zmien, globalizácie, nezodpovedajúcich vzdelávacích systémov, tiež aj technologický pokrok eliminujúci prácu s nízkymi nárokmi. Kvalitní odborníci už chýbajú v mnohých slovenských regiónoch a ich podiel na trhu práce sa neustále zvyšuje. Dnes to už nie je iba problém Slovenska, štátov V4, resp. EÚ, ale vo vybraných segmentoch ohrozuje celosvetový hospodársky rast.

Ako napr. vyplýva z údajov ekonomika Barometer, ktoré uverejňuje časopis Trend sú odpovede na otázku: Máte v súčasnosti problém nájsť na trhu práce kvalitných ľudí?

URČITE ÁNO 41 %	SKÔR ÁNO 40 %
SKÔR NIE 13 %	URČITE NIE 3 %
NEVIEM A INÉ 3 %	

(Uzávierka hlasovania: 28. 03. 2016. Počet respondentov: 119. Z dôvodu zaokrúhľovania na celé čísla sa súčet odpovedí nemusí rovnať 100 %).

Napriek tomu, že poznáme príčiny a súvislosti daného stavu, ešte stále sa hľadajú riešenia, ktoré však musia byť akceptované všetkými zúčastnenými stranami operujúcimi na trhu práce: zamestnávateľmi, vládou, ale rovnako aj jednotlivcami tak, aby boli prospešné pre všetky strany. Na trhu práce dnes chýba celý rad profesií. Súčasne veľké množstvo pracovníkov stráca uplatnenie a ich vedomostí, vzdelanie, či skúsenosti nestačia, prípadne nevyhovujú požiadavkám zamestnávateľov. Doteraz neustále prebiehajúce rekvalifikácie nikdy neboli koncepčným riešením situácie na trhu práce. Východisko komplexného riešenia daného problému je predvídanie kvalifikačných potrieb. To znamená, že je potrebné hľadanie súvislostí medzi trendmi v ekonomike a požiadavkami na profesie. Len tak dostaneme súbor včasných informácie o tom, akých pracovníkov, s akou kvalifikáciou a v akom počte bude trh práce v nasledujúcich rokoch potrebovať. Súčasne identifikujeme, kto nájde na trhu práce kvalitné uplatnenie so zodpovedajúcim finančným ohodnotením. Aj to jeden zo spôsobov, prostredníctvom ktorého sa už v súčasnosti poodkrývajú nové riešenia a možnosti pre nasledujúcu implementáciu takých vzdelávacích foriem v školách a podnikoch, ktoré budú kopírovať vznikajúce požiadavky trhu a následne pružne reagovať na aktuálne potreby. Inšpiratívny priestor sa vytvára aj v potenciálnej spolupráci škôl, podnikov a korporácií. Manažéri ľudských zdrojov, ale aj samotní zamestnávatelia a zamestnanci musia zvládnuť popri nových formách práce a vzdelávaní, aj novú situáciu v skupinách a tímoch, kde sa budú stretávať ľudia odlišných generácií, v špecifických prípadoch aj iných kultúr. V globálnej konkurencii zamestnávateľov, kde majú všetci rovnaký záujem, a to získať si priazeň kvalitných uchádzačov, musí podnik vyvíjať kontinuálne aktivity na všetkých úrovniach v oblasti personálneho marketingu a budovať o svojej spoločnosti pozitívne povedomie na trhu, tzv. employer brand. Kandidát by mal byť prostredníctvom médií, sociálnych sietí, verejných diskusii, univerzít atď. v neustálom kontakte s argumentami, ktoré ho presvedčia pracovať pre príslušný podnik.

3 Dôsledky stretu silných a ekonomicky aktívnych generácií na pracovnom trhu

V modernom povojnovom vývoji sa aj na Slovensku vyprofilovali tri silné generácie. Ich rozdelenie v čase, nezodpovedá svetovému deleniu. Rovnako to platí aj v prípade všeobecných charakteristík. Každá generácia vyrastala a aj sa formovala v absolútne odlišných politických aj hospodárskych štruktúrach. Svoje ranné detstvo prežívali v iných podmienkach ako ich rovesníci v štátoch západnej Európy a USA, čo výrazne ovplyvnili aj zmeny politického zriadenia. V súčasnosti sa po prvý raz všetky tri generácie spolu stretávajú na pracovnom trhu. Hneď v úvode však chceme zdôrazniť, že členenie generácií sa vo všetkých prípadoch bezprostredne týka iba hodnotenia pracovnej oblasti. Charakteristika a vekové hranice jednotlivých generačných skupín, sú orientačné a je prirodzené, že sa čiastočne navzájom prekrývajú.

Medzigeneračné rozdiely vo využívaní nových technológii na trhu práce

Najstaršia generácia je v literatúre často označovaná prívlastkom *povojnová*. Jej zástupcami sú zamestnanci narodení približne od polovice 40. rokov až do polovice 50. rokov minulého storočia. Príslušníci spomínanej generácie sa ešte aj dnes pohybujú na trhu práce a mnohí z nich v podnikoch zastávajú vrcholové pracovné pozície. Mnohí

z týchto kvalifikovaných pracovníkov, ktorí v posledných desaťročiach pokrývali strategické pozície v domácich aj zahraničných organizáciách, začali už z pracovného trhu odchádzať. Hovoríme o generácií, ktorá s novými informačnými technológiami prišla do kontaktu už v produktívnom veku. V záujme udržania sa na trhu práce, boli jej zástupcovia nútení získavať základy práce s PC a internetom buď súbežne „za pochodu“, súčasne s plnením si svojich pracovných povinností, teda individuálne, alebo na školeniach a kurzoch, čím sa prirodzene nemohli úplne saturovať požiadavky na ich digitálnu gramotnosť. Títo ľudia navyše nepociťovali ani dostatočný tlak vonkajšieho okolia na to, aby sa v oblasti IKT zlepšovali, s čím úzko súvisí ďalší dôvod – pocit vlastnej spokojnosti s dosiahnutou úrovňou digitálnych zručností. V súčasnosti pracujú na svojej pracovnej pozícii, alebo sú už na jej vrchole. Vôbec si neuvedomovali, že hoci dosiahli značnú sumu vedomostí a praktických skúseností v danej oblasti, v porovnaní s mladšou generáciou je ich digitálna gramotnosť na veľmi nízkej úrovni (Kubátová – Kukelková, 2014). Títo ľudia navyše nepociťujú ani dostatočný tlak vonkajšieho okolia na to, aby sa zlepšovali. Vôbec neuvedomovali, že v porovnaní s mladšou generáciou je ich digitálna gramotnosť na nepostačujúca.

Tab. 1: Základné charakteristiky generácie X a Y

Generácia X na Slovensku	**Generácia Y na Slovensku**
Narodení v rokoch 1969 – 1984	**Narodení v rokoch 1985 – 2000**
akceptujú rozdiely	**vyhľadávajú rozdiely**
pragmatici	**optimisti**
samostatní	**vynaliezaví**
akceptujú pravidlá	**menia pravidlá**
počítače, využívajú technológie	**Internet, preberajú technológie**
priatelia = nie sú rodina	**priatelia = sú rodina**

Zdroj: Trendy /IT ročenka 2014.

V súčasnosti vládne na trhu práce generácia X. Hovoríme o dnešných štyridsiatnikoch až päťdesiatnikoch. Pracujú na najvyšších pozíciách a rozhodujú. Majú právomoci a jeden cieľ: podporovať neustály rast a prosperitu. So svojimi značne konzervatívnymi názormi pozerajú stále len dopredu. Zástupcovia tejto generácie v súčasnosti hľadajú a vyberajú si svojich budúcich nástupcov z radov už ďalšej generácie označenej ako Y. Na trh práce prichádzajú úplne iní ľudia. Myslia úplne ináč, majú odlišné predstavy o vlastnom živote, uznávajú rozdielne hodnoty a ciele. Na základe výskumov vykonaných v americkej Kenan-Flagler Business school až 64 % zástupcov zo skupiny generácie Y už počas pohovoru chceli poznať vzťah budúceho zamestnávateľa k sociálnym médiam, 24 % považuje túto politiku za zásadný faktor pri rozhodovaní. Ak nebudú mať možnosť využívať pri práci internet, facebook a ďalšie média, ponúkanú prácu neakceptujú. Zároveň, na rozdiel od predchádzajúcej generácie (X), nemajú záujem o kariérny postup, ale predovšetkým o osobnostný rast a zmysluplnosť vykonávanej práce.

Generácia X tvorí samostatnú a špecifickú skupinu, pre ktorú je charakteristické preferovanie stability. Snaží sa o dlhodobé udržanie pracovného miesta, predovšetkým

vtedy, ak sú s ním spokojní. Nepociťujú nutnosť zosúladiť svoj pracovný život s osobným. Uprednostňujú nové prístupy, ale nemajú problém podriadiť sa aj konzervatívnym rozhodnutiam, ak to od nich vyžadujú ich nadriadení, hoci s tým nie sú stotožnení. Sú dobrými organizátormi. Vyznačujú sa vysokou odolnosťou voči stresu a dokážu sa zamerať na cieľ. Majú silnú pracovnú morálku, ale na pracovisku očakávajú flexibilitu (Carney – Getz, 2011). Majú vzťah k peniazom. Vnímajú ich ako hodnotu, ale súčasne prechovávajú značnú nedôveru k finančným inštitúciám, a predovšetkým finančným transakciám. Zadlžujú sa len v nevyhnutných prípadoch. Preferujú samostatné formy práce. V generačnej optike využívania IKT môžeme, v prípade spomínanej generácie, sledovať významný posun. Kým v prvých rokoch nového milénia už s prehľadom využívali mobily a internetové portály, k počítačom pristupovali, len ako k „inteligentným písacím strojom", príp. ku zariadeniam na vyhľadávanie rôznych informácií na internete. Počas ich pôsobenia na trhu práce si však postupne, popri práci a štúdiu, dokázali zvýšiť stupeň digitálnej gramotnosti (ide o schopnosť pracovať s mobilnými zariadeniami: notebookmi, tabletmi a pod.), sa výrazne zvýšil.

„Millennials", v literatúre sa môžeme stretnúť častejšie s označením generácia Y. Mladi ľudia patriaci k tejto skupine majú už od školského veku možnosť neustáleho prístupu k moderným technológiám. Medzi ich základné priority patrí snaha sa neustále vzdelávať, komunikovať so zamestnávateľom ako s partnerom. Zástupcovia uvedenej skupiny sú presvedčení, že ich práca má byť ohodnotená a za prácu im patrí adekvátnu odmena. Iné hodnotenie neakceptujú. Veľmi dôležitou podmienkou pre prijatie pracovnej ponuky je okrem už vyššie spomínaného prístupu k sociálnym médiám, tiež možnosť pracovnej flexibility. Táto skupina mladých ľudí ju už považuje za úplnú samozrejmosť a od zamestnávateľa ju očakáva automaticky. Sú do značnej miery plní rozporov. Napríklad dosahujú nízku lojalitu k podniku v ktorom pracujú (však je to len práca), prejavujú sa však výraznou snahou o rýchlu nadhodnotu vlastnej pracovnej sily (Kubátová – Kukelková, 2014). Pociťujú potrebu vyjadriť na všetko svojho vlastný názor. Najvýznamnejším objektívnym rozdielom vo vzťahu k predchodcom je, že sú príslušníkmi prvej generácie vyrastajúcej od základnej školy s internetom a modernými technológiami. Ako sme už konštatovali v predchádzajúcej časti, jednou z príčin medzigeneračných rozdielov pri praktickom využívaní nových IKT je rozdielna digitálna úroveň užívateľov, ktorá vychádza predovšetkým z odlišnej vnútornej motivácie a pôsobenia vonkajšieho spoločenského tlaku. Miléniovú generáciu najvýraznejšie motivuje prostredie školy a následne trh práce. Dnes sa prakticky nedá uniknúť tlaku vzdelávacieho systému, ktorý vzniká zavedením nielen predmetu informatiky už od základnej školy, ale súčasne aj zavádzaním moderných IKT do vyučovacieho procesu. Na druhej strane výrazne vzrástla aj skúsenosť mladej generácie s požiadavkami trhu práce.

Zamestnávatelia, ale aj vznikajúce životné situácie si čoraz častejšie vyžadujú pokročilú úroveň digitálnych zručností, napr. prácu s profesionálnym hardvérom, aplikáciami, systémami. Digitálna gramotnosť je nevyhnutnou podmienkou pre získanie alebo udržanie si zamestnania, pri rozbehu vo sfére podnikania či živnosti. Platí to rovnako v prípade modernizácie IKT na pracovisku či pri zmene pracovného zaradenia. Všetky uvedené situácie sú pre generáciu X výzvou a silným hnacím motorom. Pracovníci z tejto generačnej skupiny sa okamžite snažia adaptovať na nové zmenené podmienky. Naopak, na takéto „vonkajšie podnety" najmenej reaguje povojnová generácia, ktorá skôr podlieha vplyvu najbližšieho sociálneho prostredia ako je rodina, priatelia alebo

známi. Schawbel (2014) vo svojich predpovediach týkajúcich sa trendov na pracovných trhoch, už konštatuje, že „kým sa väčšina podnikov a podnikateľov sústreďuje na pochopenie špecifík a spolupráce s predstaviteľmi najmladšej generácie (Y), niektoré podniky, sa formou stáží či štipendií pre najväčšie talenty“ už pripravujú na masívne investície do generácie Z (generácia narodená v rokoch 1994 – 2010).

4 Zmeny na trhu práce vyvolané novými špecifikami vo vzťahu zamestnávateľa a zamestnanca

Zamestnávatelia sa ocitli v novej realite. Pochopili, že ak majú byť podniky úspešné, musia sa snažiť prilákať a udržať nastupujúcu generáciu. Ako uviedol Jonathan Hill, z česko-slovenskej personálnej spoločnosti Hays: „Jasným trendom v chovaní mladých ľudí pohybujúcich sa na trhu práce je rýchly prechod od jedného zamestnávateľa k inému. Neobávajú sa zmeny a na jednom mieste zostávajú maximálne rok. Ich cieľom je získanie čo najväčšieho množstva skúseností.“ Zamestnávateľ musí riešiť otázku, ako zvýšiť atraktivitu zamestnania, aby si túto kľúčovú skupinu udržal. Počas finančnej krízy sa napr. väčšina zamestnancov rozhodla nemeniť zamestnanie, a tým sa snažila vyhnúť možným riskantným situáciám. To však neplatilo pre generáciu Y, ktorá aj v tomto období pokračovala v hľadaní nový pracovných príležitosti.

Trendy v získavaní zamestnancov a uplatňovanie nových metód na trhu práce

Nároky kladené na zamestnancov nastupujúcej generácie sa zásadne odlišujú od nárokov kladených na predchádzajúcu generáciu. Aktívni personálni manažéri musia s vážnosťou pristupovať k analýze demografického vývoja, ako aj požiadavkám trhu a pozorne sledovať zmeny v štruktúrach jednotlivých generácií. Na Slovensku sa ešte aplikuje aj tradičný spôsob získavania zamestnancov, ale jeho vplyv sa postupne znižuje. V súčasnosti je pre personalistov už prirodzené využívanie sociálnych sietí, kde si dokážu vyhľadať potrebné informácie o zamestnancoch ešte predtým, ako ich osobne kontaktujú. Nebudeme hodnotiť etickú rovinu uvedeného postupu.

Termín sociálna sieť označuje internetovú platformu, ktorá disponuje sériou nástrojov používaných určitou komunitou pre zdieľanie textov, fotografií, videí, záujmov a svojich myšlienok. Tieto informačno-komunikačné prostriedky patria vo vzťahu k ľuďom a okoliu medzi najpoužívanejšie prostriedky v rámci komunikácie mladej generácie. Najznámejšou špecializovanou a obľúbenou profesionálnou sieťou na vyhľadávanie vhodných nových zamestnancov je sociálna sieť LinkedIn, ktorá je cielene určená na budovanie kontaktov medzi profesionálmi z rôznych oblastí. Ponúka hneď niekoľko možností ako informovať o aktuálne otvorených pozíciách na trhu práce. Štandardným nástrojom je inzercia alebo uverejnenie informácie o voľnom pracovnom mieste v profile náborového špecialistu, resp. v diskusii cieľovej skupiny. Okrem zacielenej inzercie a následného čakania na ohlas neznámych uchádzačov, LinkedIn ponúka sieť tzv. headhunterom, ako nástroj k aktívnemu osloveniu konkrétnych ľudí. Stratégia získavania zamestnancov prostredníctvom sociálnych sietí je založená na prilákaní najlepších kandidátov prostredníctvom odporúčaní zo strany ich kamarátov a ľudí, ktorí už potencionálneho zamestnávateľa poznajú (Mika, 2014). Profil svojho budúceho zamestnanca si môžu personalisti, ale aj agentúry pozrieť napr. už počas

štúdia priamo na sociálnych sieťach. Nepotrebujú k tomu ani zasielanie životopisu. V profile si môžu pozrieť, aké boli jeho aktivity už počas štúdia. Zapájaním sa do rôznych aktivít už ako študent prispieva k naplneniu svojho profilu na sociálnych sieťach. Práve získanou praxou počas štúdia môžu študenti najviac zaujať budúcich zamestnávateľov. V rámci aktivít národného projektu „Vysoké školy ako motory rozvoja vedomostnej spoločnosti“ sa študentom otvárajú príležitosti pracovať na konkrétnych úlohách a témach, ktoré sa v podnikoch riešia (Národný projekt, 2013 – 2015). Po úspešnom absolvovaní praxe na Slovensku sa študentom cez spomínaný projekt otvárajú možnosti praxe aj v zahraničných firmách.

Technologický pokrok ponúka pracovníkom venujúcim sa vyhľadávaniu nových pracovných „talentov“ stále nové možnosti. Prostredníctvom nových a na trhu dostupných aplikácií sa úroveň a spôsob práce personalistov a manažérov stáva kreatívnym (Frejtichová, 2012). Získavanie zamestnancov prostredníctvom moderných nástrojov IKT jednoznačne mení aj charakter ich práce. Znamená to, že zamestnanci nového veku musia prinášať výsledky a nadpriemerné výkony bez toho, aby im robili problémy také základné úlohy ako sú multikultúrna komunikácia, používanie zložitých interných IT systémov, komunikovanie prostredníctvom tele- alebo videokonferencií so svojím globálnym tímom a riešenie problémov on-line, za pochodu. Nastupujúca generácia mení nielen praktiky manažmentu ľudských zdrojov, mení hodnoty vo svete a význam pojmov. Za status už viac nepovažuje vlastnenie vecí ako generácia jej rodičov, ale vlastnú schopnosť niečo zaujímavé, nezvyčajné vykonať, alebo zažiť. Slovensko sa z tohto celosvetového trendu nevymyká. Na jednej strane stojí ponuka, to znamená kandidáti a z nich tí najlepší: otvorení zmenám, schopní sa pohybovať v multi- kultúrnom prostredí, s kvalitnými skúsenosťami, prípadne zahraničnými a dobrým vzdelaním. Na strane druhej potreba, ktorá je oveľa nižšia ako skutočný dopyt. Situácia na trhu práce sa mení aj pod vplyvom trendu nízkeho nárastu obyvateľstva v celej EÚ. Kvalifikované a zručné pracovné sily sa z nášho trhu práce začínajú vytrácať. Časy sa zmenili a zamestnávateľom neostáva nič iné, ako sa týmto zmenám pozitívne a flexibilne prispôsobiť. Už nejde o lojalitu, ktorú zamestnávateľ dával na prvé miesto. V súčasnosti zamestnávateľ hľadá skúsenosti a zodpovedný prístup k práci. Potrebuje zamestnancov z príslušného odboru so špecializáciou a zručnosťou v danom odbore, s podnikavosťou, snahou spolupracovať. Jedným z prvkov, ktorý pomáha zamestnávateľovi získať a udržať si tých najlepších z miléniovej generácie je ich slabosť pre obdiv a uznanie. Zamestnávateľ, ktorý je známy tým, že prejavuje svojim zamestnancom uznanie a odmeňuje ich, má oveľa väčšiu šancu, že sa potencionálny kandidát rozhodne pracovať práve pre neho. Pre jej predstaviteľov je uznanie jednou z hlavných motivácií. V súčasnosti sa ešte stále na miesta stredných, ale aj vrcholových riadiacich pracovníkov, prijímajú zamestnanci zo silných ročníkov strednej generácie (X). V nasledujúcich rokoch sa stanú úspešnými predovšetkým tí zamestnávatelia, ktorí pochopia, že zajtra už nikdy nebude včera.

5 Záver

Trh práce ako poznáme dnes sa postupne prestavuje a to nielen pod vplyvom IKT, mení sa aj pod tlakom jeho aktérov. Podľa personalistov sa v súčasnosti na trhu práce stretávajú dve úplne odlišné generácie. Generácia X berie pracovný život vážne

a seriózne, nevynucuje si rovnováhu tak ako predstavitelia generácie Y, ktorí mimo kancelárie žijú výhradne vlastným životom. Generácia X však tento rozdiel nevníma. Pracovníci z tejto skupiny kedykoľvek a kdekoľvek, počas víkendov aj v noci, využívajú tablety a smartfóny, aby boli v kontakte s prácou. Mladej, nastupujúcej generácii Y sa služobným telefónom či tabletom nezavďačíte. Berú to za príťaž, nie za benefit. Uvítajú všetky technologické super novinky a cloud riešenia, ktorými sa dajú pracovné povinnosti vyriešiť aj mimo kancelárie a predovšetkým počas pracovnej doby. Na trh-práce prichádza nový typ človeka – flexibilný, požadujúci spätnú väzbu, komunikatívny, dokonale prepojený s inými a komplexný v práci s modernými komunikačnými technológiami. Typ, ktorý ignoruje staré princípy a ku každému človekovi sa správa ako ku svojmu rovesníkovi. Má jasné predstavy o zamestnaní. Problémy môžu vzniknúť v dôsledku rozdielneho myslenia a komunikačných štýlov pracovníkov narodených v rôznych epochách. Jednou z najväčších výziev, ktorým začína čeliť nastupujúca generácia pri vstupe na pracovný trh, je jej potreba naučiť sa efektívne komunikovať so strednou generáciou, ktorej v súčasnosti patrí najväčší podiel na trhu práce.

Pre manažérov strednej generácie (X) je nevyhnutné postupne spoznávať a poznať tento typ pracovníkov a vedieť odhadnúť dopad tohto nového fenoménu na podnikovú kultúru, na pracovné prostredie, pracovné postupy, spôsoby vedenia, riadenia a motivácie, to znamená na budúce smerovanie personálnej práce. Manažéri nemôžu očakávať, že mladí ľudia sa jednoducho prispôsobia existujúcej podnikovej kultúre, zaužívaným hodnotám, podnikovej filozofii a budú podporovať existujúcu personálnu stratégiu. Zmeny vo všetkých oblastiach manažmentu a jeho prispôsobenie sa ich potrebám sa stalo nevyhnutnosťou. V opačnom prípade podnik nezíska talentovaných ľudí, o ktorých má záujem. Východiskom pre voľbu vhodnej personálnej stratégie a optimálneho spôsobu oslovenia mladých talentovaných ľudí so žiadúcim potenciálom tvorí identifikácia a analýza ich vzťahu k novým, moderným technológiám.

6 Literatúra

CARNEY, B. – GETZ, M. 2011. *Svoboda v praci: jak nechat zaměstnance dělat, co chtěji, a tim zvyšit produktivitu, zisk a růst*. 1. vyd. Praha: PeopleComm. ISBN 978-80-904890-1-1.

FREJTICHOVÁ, J. 2012. *Personalista ve virtuálním prostoru. Manager web.* [Online.] Dostupné na: <http://HRM.IHNED.CZ/c1-55941960-personalista>.

IT ROČENKA 2015. [Online.] [Cit. 7. apríla 2016.] Dostupné na: <http://old.itnews.sk/2015-11-11/c172441-it-rocenka-2015>.

KOCIANOVA, R. 2010. *Personalni činnosti a metody personalni prace*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2497-3.

KOCIANOVA, R. 2012. *Personalni řizeni: vychodiska a vyvoj*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3269-5.

KOUBEK, J. 2011. *Personalni prace v malych a střednich firmach*. 4. aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3823-9.

KUBATOVA, J. – KUKELKOVÁ, A. 2011. Interkultúrní rozdíly v pracovní motivaci generace Y. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 978-80-2443-961-17.

MIKA, F. 2014. *Čerstvý vítr generace Y.* HR leader 2.0. [Online.] <http://www.hrleader.cz/cerstvy-vitr-generace-y/>.

NÁRODNÝ PROJEKT „Vysoké školy ako motory rozvoja vedomostnej spoločnosti“ Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť. Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ. Trvanie projektu: máj 2013 – november 2015.

SCHWABEL, D. 2014. *Q&A with Dan Schawbel on Gen Y and Z workplace expectations.* Dostupné na: <http://blog.sfgate.com/gettowork/2014/09/03/qa-with-millennial-brandings-dan-schawbel-on-gen-y-and-gen-z-workplace-expectations/>.

SVIANTEKOVA, G. 2011. Role zaměstnavajicich organizaci ve vztahu prace soukromi. In: GILLERNOVA, I. – KEBZA, V. – RYMEŠ, M. *Psychologicke aspekty změn v česke společnosti: člověk na přelomu tisicileti.* 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2798-1.

ŠIKYŘ, M. 2012. Personalistika pro manažery a personalisty. 1. vyd. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4151-2.

WAGNER, E. – PERNSTEINER, H. – KABÁT, L. 2011. *Podnikanie v nových ekonomických a sociálnych podmienkach.* Bratislava: EUROKÓDEX, 112 s. ISBN 9788089447510.

Internetový zdroj

<http://www.oecdbetterlifeindex.org/bli/rest/indexes/stats/age>.

<https://www.tuke.sk/video/spravy/prezentacia-projektu>.

<http://www.etrend.sk/uzavrete-hlasovania-trend/baro-348.html>.

Nové tendencie v adaptácii funkcií štátu v súčasných podmienkach globalizačných a integračných procesov

Milan Šikula[1] Ekonomický ústav SAV

New trends in the adaptation of state functions in the current conditions of globalization and integration

Authors' contact details:

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovak Republic

milan.sikula@savba.sk

Abstract: Within the so-called mainstream neoliberal context was the state and its functions significantly distorted and in practice paradoxically gravely abused. This paper argues historically conditioned character of the state, outlines a retrospective of its adaptation on changes in the development of the society and on this basis justifies its adaptation before the globalization period. It clarifies globalization as a major institutional change in relation between the state and capital, taking the form of transnational corporations, that changed the position of the state from the rules maker to the rules taker. In this sense, paper clarifies the nature of global governance without global government and its genesis through the global crisis. Special attention is given to the adaptation changes during the key stages of globalization and integration processes. As a major consequence of the global crisis is justified breaking point – transformation of the unipolar global governance to multipolar system of governance. This qualitative change means substantial intervention to the functioning of the global economy and expands the variety of adaptation possibilities sovereign state has in choice. There are new opportunities for the state to participate in the process of shaping emergent global and integration institutional structures as well as rules for their functioning. This creates not only the possibility but also the need to identify realistic national interests and ways for their implementation. Alongside of this trend, paper also responds to the phenomenon of the new industrial revolution and extremely contradictory direction of its possible consequences – from the positive advance of the civilization to its destruction. Paper argues long-term historical trend of increasing state involvement in the society development and stresses that within the changing conditions of globalization and integration and new industrial revolution, state remains a key actor for coping with civilisation changes.

Keywords: functions of state, global crisis, global governance, new phase of industrial revolution.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA 2/0109/16 „Inštitucionálna konkurencieschopnosť vo svetle zmien vonkajšieho prostredia".

1 Úvod

V rámci tzv. hlavného prúdu ekonomického myslenia sa od 80. rokov minulého storočia štát stal ideologicky jednou z najzdeformovanejších a účelovo silno dezinterpretovaných kategórií a v praxi jednou z najviac zneužívaných inštitúcií. Doterajší priebeh mnohorozmernej globálnej krízy nielen zásadne spochybnil ideologicky pokrivené teoretické koncepty štátu a odhalil dlhodobú neudržateľnosť podstaty protikrízových opatrení, ale zároveň nastoľuje kvalitatívne nové nároky a výzvy na ponímanie štátu a adaptáciu jeho funkcií. Pre správne pochopenie hĺbky a závažnosti týchto nových

výziev je dôležité ich vidieť ako ďalší historický posun vo vývinových metamorfózach charakteru štátu a jeho fungovania. V tomto zmysle cieľom prezentovaného príspevku je:

- argumentovať historickú podmienenosť charakteru štátu a ukázať kľúčové historické medzníky adaptačných zmien jeho funkcií;
- zdôrazniť zásadný vplyv globálnej krízy a transformácie unipolárneho globálneho vládnutia na multipolárny systém na postavenie štátu a jeho funkcie;
- zdôvodniť kvalitatívne nové nároky na ponímanie štátu a adaptáciu jeho funkcií v podmienkach novej etapy priemyselnej revolúcie.

2 Náčrt historickej retrospektívy

Prvé štáty v zmysle organizačno-inštitucionálnej formy usporiadania spoločnosti, ktorá má tri základné zložky − územie, obyvateľstvo a mocensko-správny aparát − sa objavili približne pred šesťtisíc rokmi.[1] Samotný pojem *štát* sa používa od 16. storočia, keď sa v politickom myslení začalo formovať jeho chápanie ako osobitnej inštitúcie s vlastnou suverenitou. Základy systému národných štátov boli položené v 17. storočí, konkrétne v roku 1648, keď boli v nemeckom Münsteri a Osnabrücku podpísané viaceré zmluvy, ktorými sa nielen nastoľoval dočasný mier, ale založila sa aj koncepcia *národného štátu* a medzištátneho systému. Začal sa formovať a fungovať systém zložený z diskrétnych národných štátov ako interaktívnych jednotiek. V rámci toho sa nasledujúcich tristo rokov rozvíjal kapitalizmus, ako systém zložitých vzťahov medzi výrobou (ekonomikou), triedami, politickou mocou a územnou teritorialitou. Prostredníctvom národných štátov a v rámci nich sa utvárali sprievodné národné štruktúry, inštitúcie a aktéri (Robinson, 2009, s. 172 – 173). Celé toto historické obdobie od 16. storočia až zhruba do prelomu 70. a 80. rokov 20. storočia vymedzujeme ako *predglobalizačnú etapu vývoja štátu*. V nej sa postupne formulovali a v rôznej miere a v rôznych krajinách realizovali predstavy o podstatných znakoch moderného štátu. Samotný pojem štát zaviedol Machiavelli (1992) a za „otca“ modernej koncepcie štátnej suverenity je považovaný J. Bodin (Krsková, 2002). Zásadným prínosom bol koncept zmluvy medzi občanom a štátom J. Locka (Šmihula, 2010), ako aj idey Ch. de Montesqnieva, J. J. Roussea, I. Konta a G. F. Hegela (Šmihula, 2010).

Idey týchto mysliteľov spôsobili zásadný zvrat tým, že prekonali chápanie štátu ako nemennej, Bohom danej inštitúcie a rozvinuli prístup, v ktorom štát predstavuje sociálnu inštitúciu ako produkt ľudskej aktivity. Pritom sa presadila zásadná myšlienka, že človek nadaný rozumom je aj schopný zdokonaľovať existujúci spoločenský, politický a právny poriadok (Vojáček, 2004, s. 114).

Skúmanie vývinových metamorfóz štátu od jeho vzniku ako národného štátu až podnes ukazuje, že minimálne za „posledných 100 rokov môžeme sledovať zvyšovanie úlohy štátu v hospodárstve (najmä vyspelých krajín)“ (Žídek, 2007), čo dokumentuje štvornásobné zvýšenie podielu vládnych výdavkov na HDP, ktoré sa v priemere za vyspelé krajiny zvýšili z 12 % v roku 1913 na 45,9 % v roku 1999 (Maddison,

[1] Nadobúdali rôzne podoby od centralizovanej podoby mnohých ríší – aztéckej, rímskej, čínskej, mogulskej, zimbabwskej, osmanskej, inckej, ruskej a ďalších – k viac lokalizovaným štátom afrických a európskych kráľovstiev, ba i štátov náčelníckych spoločností v rôznych častiach sveta (Robinson, 2009, s. 175).

2001). Zároveň prebiehali adaptačné procesy, ktorými sa charakter štátu, jeho funkcie prispôsobovali vývojovým zmenám technologických, ekonomických, politických, sociálnych, znalostných a etických podmienok. Dôležitou črtou je zrýchľujúca sa frekvencia zmien, resp. že sa relatívne skracujú intervaly medzi kvalitatívnymi zmenami charakteru a fungovania štátu. Dokumentujú to kľúčové historické medzníky v 20. storočí – prvá svetová vojna a vznik prvého socialistického štátu, veľká hospodárska kríza 30. rokov a druhá svetová vojna, „zlaté" 50. a 60. roky, prelomové 70. roky v zmysle určitého rozhrania medzi industriálnou a postindustriálnou epochou, 80. – 90. roky – intenzívny nástup globalizácie a vznik globálnej krízy v prvej dekáde 21. storočia, bod zlomu v globálnom vládnutí v rokoch 2008 – 2013 a súčasný nástup 4. priemyselnej revolúcie. Najzásadnejší historický posun v predglobalizačnom období priniesla „keynesovská revolúcia" ako reakcia na veľkú hospodársku krízu. Štát ako stabilne mocensky a teritoriálne ukotvený celok nadobudol nasledovné nové sféry pôsobnosti – stabilizačnú a regulačnú funkciu, redistribučnú funkciu a alokačnú funkciu.

Po prelomových 70. rokoch sa intenzívne začal presadzovať proces globalizácie, ktorý znamenal zásadnú kvalitatívnu zmenu v postavení štátu. Jeho dovtedajšia podoba sa stala prekážkou pre rozvíjanie celoplanetárneho on-line podnikania, pre ktoré sa nástupom technologickej a inovačnej revolúcie, predovšetkým IKT vytvorili vecné predpoklady. V záujme nových možností maximalizácie ziskov vyvinuli TNK a globálne inštitúcie obrovský tlak na liberalizáciu, deregulácíu a privatizáciu voči štátom. Tým sa vytvoril „bezbariérový" priestor pre globálne fungovanie a zhodnocovanie kapitálu. „Vedeckú fundáciu" odbúravania štátu ako prekážky rozvojových efektov globalizácie dodával neoliberálny friedmanovský koncept trhového fundamentalizmu. Jeho operacionalizovaná forma v podobe tzv. washingtonského konsenzu sa stala realizačným nástrojom. Dôsledkom týchto procesov bola hlboká kvalitatívna inštitucionálna zmena v relácii štát – TNK.

Z hľadiska tvorby pravidiel sa obrátil „pomer" síl. Štát sa z pozície tvorcu pravidiel ocitol v pozícii prijímateľa pravidiel určovaných TNK a globálnymi inštitúciami. Globalizovaný kapitál získal pozíciu vynucovať ústupky od štátu v podstatne väčšej miere ako zostala pozícia štátu vynucovať ústupky od TNK. Transnacionálne korporácie sa stali kľúčovými aktérmi globálneho diania. Ich vysokokoncentrovaná moc kombinovaná s celoplanetárnou pohyblivosťou a flexibilitou im umožňuje vyvíjať na štát účinný tlak na prevzatie sociálnych a environmentálnych nákladov (Keller, 2011). V kontexte s uvedenými inštitucionálnymi zmenami J. Stiglitz (2003) poukázal na to, že nemáme žiadnu svetovú vládu porovnateľnú s národnými vládami, ktorá by dohliadala na proces globalizácie tak, ako štáty riadili vzájomné prepájanie ich národných ekonomík. Vznikol tak systém, ktorý by sa dal nazvať „globálne vládnutie bez globálnej vlády" (s. 54). Zdôraznil, že treba zmeniť pravidlá určujúce medzinárodný ekonomický poriadok a zamyslieť sa nad tým ako sa rozhoduje na medzinárodnej úrovni a v koho záujme.

Rozporuplným prejavom globálneho vládnutia bez globálnej vlády sa venovalo množstvo kritických zovšeobecňujúcich analýz v rámci skúmania celkového procesu globalizácie.[2] Osobitne prínosných je niekoľko prác, ktoré sa špeciálne venujú

[2] Ide najmä o týchto autorov: Herman (1999); Castells (2000a; 2004); Bělohradský (2000); Rubery et al. (2002); Bourdieu (2002); Beck (2002); Michie (2003); Held (2004); Potůček (2008).

problematike globálneho vládnutia. Odhaľujú jeho genézu, charakter a konkrétne vývinové metamorfózy ako výsledok bezprecedentnej koncentrácie moci predovšetkým finančných a nefinančných korporácií a formálnych a neformálnych superglobálnych štruktúr.[3] Vyplýva z nich, že problém globálneho vládnutia bez globálnej vlády má bohatú históriu a reálne vznikol omnoho skôr ako ho explicitne formuloval Stiglitz. Historicky zreálňujúci pohľad vedie k záveru, že cielené presadzovanie globálneho vládnutia pomocou peňazí má dva určujúce medzníky – vytvorenie FED-u (1913) a bretton-woodskeho systému po 2. svetovej vojne. Manipulovaný podvodný spôsob ich vzniku, ktorého hlavným aktérom bol kartel súkromných bankárov s určujúcim vplyvom na vládu, kongres a MMF, SB, WTO atď., spôsobuje, že ako hlavný aktér globálneho vládnutia až do vypuknutia globálnej krízy vystupujú USA. Epicentrom globálnej krízy boli USA a z jej analýz vyplýva, že na jej vygenerovaní mal zásadný vplyv práve spôsob globálneho vládnutia založený na dominantnej pozícii USA, pri presadzovaní ich geostrategických záujmov. Pozoruhodnú originálnu analýzu stratégie USA v unipolárnom globálnom vládnutí priniesol Yaris Varoufakis v knihe Globální Minotaurus (2013). Odhaľuje jej veľmi premyslený vysoko-sofistikovaný charakter a jej dve kvalitatívne odlišné realizačné etapy: od vzniku brettonwoodskeho systému po jeho rozpad a od jeho rozpadu po globálnu krízu. Pritom osobitne zaujímavá je rýchlosť a účinnosť prechodu z prvej do druhej etapy.

3 Bod zlomu a kreovanie predpokladov multipolárnej podoby globálneho vládnutia

V čase, keď hlavnú pozornosť na seba pútala globálna kríza a chaotické protikrízové opatrenia, prebiehal nenápadný no veľmi dôležitý proces prerozdelenia globálnej ekonomickej moci a vplyvu. V krátkom časovom rozpätí niekoľkých rokov sa úplne obrátil pomer síl medzi rozvinutými krajinami na jednej strane a novoindustrializovanými a rozvojovými krajinami na druhej strane. V rokoch 2008 – 2013 sa zásadne zmenil ich podiel na svetovom HDP v PPP. Podiel rozvinutých krajín klesol z 55,1 % na 43,2 % pri súčasnom zvýšení podielu novoindustrializovaných a rozvojových krajín z 44,9 % na 56,8 %. Osobitne významné je výrazné zníženie podielu USA z 20,8 % na 16,5 % sprevádzané podstatným zvýšením podielu Číny z 11,5 % na 15,8 %, pričom v súčasnosti už prevýšil podiel USA. Pritom je potrebné zdôrazniť, že nejde len o objemovú stránku HDP, ale aj, čo je ešte dôležitejšie, o kvalitatívne štruktúrne zmeny relevantné v kontexte prebiehajúcej technologickej revolúcie. Presvedčivo ich dokumentujú údaje z medzinárodného obchodu. V obchode s tovarmi Čína začala predbiehať USA od roku 2012, no pokiaľ ide o export high-tech produkcie, tak v tomto

[3] Unikátnu štúdiu o globálnej superkorporácii vypracovali Vitali, Glattfelder a Barriston (2001), výskumníci Univerzity Zürich, v ktorej kvantitatívne zobrazili globálnu koncentráciu moci a vplyvu vo svete korporácií. Mimoriadne pozoruhodným príspevkom k objasneniu zákulisia globálneho vládnutia je kniha D. Rothkopfa *Supertřída* (2009), ktorá predstavuje hĺbkovú sondu do charakteru kreovania a pôsobenia supertriedy privilegovaných aktérov, ktorí majú určujúci vplyv na svetové dianie. Osobitnú pozornosť zasluhuje kniha M. Morrisa *Co nesmíte vědět* (2012), ktorá plasticky prezentuje historickú deskripciu toho, ako sa vygenerovali globálne mocenské štruktúry ovládajúce čoraz viac vývoj sveta prostredníctvom peňazí a bánk. Veľmi vhodným obohatením odhaľovania záhad globálneho vládnutia je práca G. Wisnewskeho *Kdo tahá za nitky moci* (2015) s podtitulom Bilderberg spiknutí špiček z ekonomiky, politiky a médií. Autor v nej rozkrýva históriu tejto utajenej elity ako „tajnej svetovej vlády“, ktorá na svojich každoročných stretnutiach prostredníctvom skrytých mocenskopolitických mechanizmov zo zákulisia pôsobi na vývoj spoločnosti.

segmente ich Čína predstihla už v roku 2005. Túto kvalitatívnu stránku meniaceho sa pomeru síl dokumentujú údaje nasledujúcej tabuľky.

Tab. 1: Podiel exportu high-tech jednotlivých krajín na globálnom exporte hight-tech (v %)

	2000	2005	2010	2012	2030*
Čína	3,60	13,60	22,38	25,62	51,50
Európska únia	33,75	34,80	32,31	32,26	12,80
Singapur	6,37	6,65	7,14	6,50	4,50
USA	17,02	12,01	8,18	7,54	6,60
Japonsko	11,11	7,90	6,68	6,25	4,00

** Odhad na rok 2030 podľa údajov HSBC (2014).*

Zdroj: World Bank Development Indicators (2014).

Tieto kvantitatívne zmeny predstavujú bod zlomu, ktorým sa začala zásadná kvalitatívna zmena vo fungovaní svetovej ekonomiky – transformácia unipolárneho systému globálneho vládnutia na multipolárny systém. To znamená podstatnú zmenu inštitucionálnej štruktúry globálneho vládnutia, keď namiesto jedného dominantného hráča sa formuje vyváženejšia štruktúra viacerých silných aktérov. Tým sa prirodzene začína meniť aj obsahové zameranie globálneho vládnutia, ktoré prestáva byť nástrojom dominantného aktéra na presadzovanie jeho záujmov a cieľov a do hry vstupuje korigujúce pôsobenie záujmov nových globálnych aktérov.

Najvýraznejšie sa to prejavuje v spôsobe utvárania pravidiel fungovania svetovej ekonomiky. V kontraste s diskriminačnými pravidlami MMF a SB v unipolárnom systéme globálneho vládnutia, keď pravidlá „zhora“ určoval dominantný aktér USA a vnucoval ich ostatným štátom, v multipolárnom systéme sa pravidlá spoluutvárajú „zdola“ na základe aktívnej participácie zainteresovaných štátov. Názornými príkladmi sú BRICS[4] a Ázijská banka pre infraštruktúrne investície (AIIB).[5]

V multipolárnom systéme sa na globálnej úrovni stretávajú viacerí silní aktéri s rôznymi záujmami, prioritami a stratégiami ich presadzovania. Globálne vládnutie nadobúda charakter výslednice ich vzájomnej konfrontačnej interakcie a konkurenčného zápasu, v ktorom zjavne či skryte, mäkkými či tvrdými metódami medzi sebou zápasia o podiel na globálnej moci a vplyve. Utvára sa tak kvalitatívne nový adaptačný

[4] BRICS vznikla v roku 2001 ako „prvá lastovička“ konkurencie SB a MMF, ktoré ju nebrali vážne a jej názov jej ironicky dal Jim O'Neill z Goldman Sachs. V roku 2014, keď štáty BRICS založili Novú rozvojovú banku a Rezervný fond, ju globálni aktéri začali brať vážne, hoci jej vstupný kapitál 50 mld. USD so zámerom navýšenia na 100 mld. USD voči SB so základným kapitálom 232 mld. USD bol veľmi malý. Dôležitejšie boli však nové pravidlá, keď všetci účastníci mali rovnaký podiel hlasov a funkcia prezidenta sa prijala na rotujúcom princípe. To znamenalo nový ozdravný trend inštitucionálnych zmien v globálnom vládnutí.

[5] AIIB ako ďalší krok, no s podstatne výraznejším vplyvom na reálne zmeny pravidiel vznikla v roku 2015. Jej kľúčovým iniciátorom, organizátorom a kapitálovým účastníkom je Čína. AIIB sa chápe ako nástroj dlhodobej globálnej stratégie. Bezprostredne jej vznik bol aj reakciou na dve negatívne reakcie MMF na žiadosť Číny o zvýšenie jej rozhodovacích právomocí. Z hľadiska pravidiel fungovania AIIB mal zásadný význam princíp, podľa ktorého zakladajúci členovia mali možnosť spoločne sa podieľať na ich definovaní. Tým sa presvedčivo spochybnili diskriminačné pravidlá MMF a SB. Naviac obrovský investičný potenciál, ktorý predpokladá do roku 2020 preinvestovať 8 bil. dolárov spôsobil, že napriek nátlaku USA voči ich spojencom, do banky vstúpila Veľká Británia, Francúzsko, Nemecko a Taliansko. Lukratívne investičné príležitosti tak prelomili bariéry transatlantickej solidarity. Zo štátov V4 sa stali členmi Poľsko a Maďarsko.

priestor pre formovanie a presadzovanie národnoštátnych záujmov jednotlivých štátov tak v globálnych, ako aj v regionálnych integračných súradniciach. Otvára sa tým tiež priestor a príležitosti ich participácie na formovaní nových inštitucionálnych štruktúr a pravidiel ich fungovania. To však znamená nielen možnosť, ale aj naliehavú potrebu zreálnenia identifikácie strategických národnoštátnych záujmov a spôsobov ich realizácie. Zmysluplné využitie týchto nových možností predpokladá teda adekvátnu redefiníciu funkcií štátu, ktorá nemôže byť len jednoduchým návratom k predglobalizačným funkciám, resp. čiastkovým vylepšením existujúcich, ktoré boli hrubo zdeformované unipolárnym systémom globálneho vládnutia. Účinná adaptácia funkcií štátu vyžaduje kvalitatívne nový konceptuálny prístup. Skôr ako načrtneme niektoré jeho východiská je účelné stručne ukázať viaceré závažné problémy postavenia a funkcií štátu v regionálnom integračnom zoskupení EÚ v transformácii unipolárneho systému vládnutia na multipolárny.

Hlbší pohľad od histórie EÚ a zákulisia jej vzniku a formovania po 2. svetovej vojne odkrýva niektoré nové pohľady na genézu integračného procesu v kontexte unipolárneho systému globálneho vládnutia. Podnetným príspevkom, ktorý evokuje otázky o tom, aké boli reálne príčinné súvislosti integračných zámerov Európy, je kniha G. Wisnewskeho *Kdo tahá za nitky moci* s podtitulom Bilderberg spiknutí špiček z ekonomiky, politiky a médií (2015). Obohacuje skúmanie obsahu a foriem globálneho vládnutia o viaceré nové aspekty a vhodne doplňuje závery spomínaných prác Vitaliho, Glattfeldera a Battistona, M. Morrisa, D. Rothkopfa, Y. Varaufakisa.[6] Wisnewski na základe rozsiahleho výskumu odhaľuje okolnosti vzniku tajuplnej konferencie Bilderberg, jej charakter ako aktéra globálneho vládnutia, jeho zámery a spôsoby ich realizácie.[7] Každoročné rokovania predstavujú „brainstormingovú myšlienkovú dielňu“ v oblasti geostratégie, ekonomiky a vojenstva, vrátane ovplyvňovania verejnej mienky (Wisnewski, 2015, s. 133). Skončením konferencie sa proces neprerušuje, ale vstupuje do realizačnej fázy.

V kontexte nášho príspevku má zásadný význam otázka ako sa v Bilderbergu chápe globálne ovládanie svetového vývoja, ako sa z tohto hľadiska chápe postavenie štátu a úloha integrácie. Východiskom bolo, že v kontexte dvoch svetových vojen sa spochybnila otázka, či sú národy vôbec schopné v národných štátoch mierového spolunažívania a či nie je preto potrebné ich zlúčiť do väčšieho celku. Pre Bilderberg mala táto v podstate racionálna myšlienka úplne iný zmysel. Čím je nejaký celok väčší, o to viac ľudí a zdrojov môže nejaký diktátor ovládať jedným škrtom pera a o to viac škôd môže spôsobiť (Wisnewski, 2015, s. 120 – 121). V stratégii Bilderbergu ako globálneho aktéra integračné spájanie štátov predstavuje vytváranie ľahšie ovládateľného celku, teda objekt a zároveň nástroj globálneho vládnutia. Z tohto hľadiska dostáva historický kontext genézy EÚ podstatne iný charakter. Presvedčivo to dokumentuje chronológia vplyvu Bilderbergu na proces vzniku integračného spájania štátov Európy (Wisnewski, 2015, s. 124):

- 1946 – European League for Economic Cooperation – J. H. Ratinger;

---

[6] Viď poznámka č. 3.

[7] Konferencia vznikla v roku 1954, jej názov má podľa hotelu Bilderberg, v ktorom sa prvýkrát konala. Odvtedy sa každý rok s vylúčením verejnosti schádza okolo stovky vrcholových predstaviteľov financií, ekonomiky, politiky, armády a tajných služieb. Obsah rokovaní je prísne tajný. Kľúčovou osobou v pozadí, navonok nevýraznou, je jezuita Jozef Hieronim Ratinger, zakladateľ Bilderbergu.

- 1948 – Americký výbor pro sjednocenou Europu (ACUE) – Rockefelerova nadácia – J. H. Ratinger;
- 1948 – European Conference on Federation – 800 účastníkov, 18 premiérov, 28 ministrov zahraničných vecí;
- 9. 5. 1950 – Schumanov plán o spolupráci nemeckých a francúzskych firiem uhlia a ocele;
- 1950 – memorandum Európskeho hnutia s inštrukciami k založeniu Európskeho parlamentu, sponzorom bol ACUE – Rockefelerova nadácia;
- 1951 – vznik Európskeho spoločenstva uhlia a ocele;
- 1954 – prvá konferencia Bilderbergu;
- 1957 – podpis Rímskych zmlúv;
- 1957 – podpis zmlúv o EHS a Euratome;
- 1958 – Schuman – prvý prezident Európskeho parlamentu.

Z Wisnewskeho práce vyplýva, že ústrednú organizačnú a koordinačnú úlohu od prípravy vzniku konferencie Bilderberg ako jedného z najvýznamnejších aktérov globálneho vládnutia až po jeho pravidelné ročné stretnutia a ich zameranie plnil J. H. Ratinger a že príprava jednotlivých etáp integračného procesu prebiehala s niekoľkoročným predstihom ako sa stali oficiálnou agendou. Podstatný je poznatok, že na každoročných rokovaniach sa zúčastňuje okolo sta predstaviteľov štruktúr globálneho vládnutia, ako ich identifikovali M. Morris, napr. Rockefeler a Wartburg-finančný kartel, či množstvo osobností, ktoré D. Rothkopf zaradil do „supertriedy“. Z hľadiska hlbšieho poznania mechanizmov prelínania hlavných štruktúr globálneho vládnutia má zásadný význam historické pozadie reálnych podmienok, príčin a aktérov integračného zjednocovania Európy. Odhalilo úzku súčinnosť Bilderbergu a USA ako dominantného aktéra v unipolárnom systéme globálneho vládnutia. Uvedené súvislosti zákonite evokujú otázku, do akej miery môžeme vôbec chápať EÚ ako rovnocenného suverénneho aktéra globálneho vládnutia v relácii k USA. V kontexte konkrétno-historického vývoja ide skôr o dve úrovne nesvojprávnosti EÚ. Prvú úroveň predstavuje spôsob integračného pospájania, ktorý podstatne obmedzil svojprávnosť jednotlivých štátov. Druhá úroveň zase znamená, že takto integrovaný celok sa stal významne nesvojprávnym ovládateľným dominantným aktérom globálneho vládnutia. V unipolárnom systéme dominantný aktér z hľadiska svojich strategických cieľov a záujmov pôsobil na EÚ ako na objekt, aby sa nemohol stať jeho reálnym súperom, ale aby mohol byť nástrojom upevňovania jeho moci.

Prechod k multipolárnemu systému, ktorý odbúral dominantné postavenie USA, zvýraznil a jasnejšie zviditeľnil podriadené nesvojprávne postavenie EÚ. Využívanie EÚ ako nástroja proti oslabovaniu pozície bývalého dominantného hráča je čoraz zjavnejšie aj v metódach, ktoré evidentne poškodzujú záujmy EÚ a EMÚ i jednotlivých členských štátov, kde sú konkrétne dopady vecne i časovo prirodzene značne rozdielne. V doterajšom vývoji EÚ už existuje dostatok priamych a nepriamych argumentov dokumentujúcich konkrétne prejavy nesvojprávnosti vo všetkých relevantných oblastiach nielen z histórie, ale smerom k súčasnosti ešte zjavnejšie a škodlivejšie. Ako niektoré z najvýznamnejších príkladov možno uviesť čoraz zjavnejšie absentujúcu legitimitu centralizácie rozhodovania v integračných štruktúrach, spôsob vzniku EMÚ, spôsob protikrízovej adaptácie na globálnu krízu, dôsledky „šírenia“ demokracie

a hodnôt Západu (Irak, Líbya, Sýria atď.) a utečenecká kríza, gescia MMF v riešení dlhovej krízy (tzv. trio), vývoj na Ukrajine a sankcie proti Rusku, pripravované riešenia krízy eurozóny smerujúce k jej rozpadu a pod.

Nahromadené problémy, deformované nesvojprávne postavenie členských štátov vyústilo do systémovej krízy nesvojprávneho integračného zoskupenia. Zásadná zmena charakteru globálneho vládnutia podmienená jeho transformáciou z unipolárneho na multipolárny systém vytvára možnosti postupného prekonávania oboch úrovní nesvojprávnosti tak členských štátov, ako aj EÚ ako celku. Je to dané tým, že na globálnej úrovni sa popri USA už stretávajú viacerí silní globálni aktéri s rôznymi záujmami, prioritami a stratégiami ich presadzovania. Tým, že v interakcii sa vzájomne konfrontujú, konkurujú si, zjavne i skryte proti sebe bojujú, vytvárajú tak podstatne širšiu a rôznorodejšiu varietu možných smerovaní vývoja v porovnaní so situáciou, keď smerovanie vývoja zásadne určoval jeden dominantný aktér – USA.

Utvára sa tak kvalitatívne nový adaptačný priestor tak pre identifikáciu a presadzovanie národnoštátnych záujmov jednotlivých štátov, ako aj reálne príležitosti pre ich participáciu na formovaní nových globálnych inštitucionálnych štruktúr a kreovaní pravidiel ich fungovania. Inšpirujúcim koncepčným východiskom redefinovania postavenia a funkcií štátu, aby sa adekvátne adaptoval na nové podmienky, by mohli byť zásady prekonávania fundamentálnej politickej trilemy medzi národným štátom, hyperglobalizáciou a demokratickou politikou, navrhované D. Rodrikom[8] (2011). Zdôrazňuje evidentný, no dnešnou hyperglobalizáciou prehliadaný a ignorovaný fakt, že legitimita vládnutia sa v súčasnosti opiera a v dohľadnej budúcnosti sa bude opierať o demokraciu a jej mechanizmy ukotvené v rámci národných štátov. Pritom je nevyhnutné brať do úvahy príliš veľkú národnoštátnu diverzitu, ktorá popri niektorých všeobecných inštitucionálnych sociálno-ekonomických znakoch zahrňuje aj komplex špecifických znakov z oblasti kultúry, tradícií, zvyklosti, náboženstva a pod., čo každému štátu dáva celostne jedinečný charakter. V tomto kontexte je preto potrebné rozvíjať globalizačné a integračné procesy podľa nasledovných princípov:

- Trhy a vlády (štát) chápať ako dve stránky mince, kombinované v zmysle národnoštátnej diverzity.
- Efektívnosť a legitimizácia globalizácie a integrácie riešiť posilňovaním, nie okypťovaním demokratických procedúr v rámci štátov.
- K prosperite nie je len „jedna cesta“, jadro inštitucionálnej štruktúry budovať na národnej úrovni, vyhovujúce jej konkrétnym podmienkam.
- Štáty majú právo podporovať vlastné sociálne usporiadanie, regulácie a inštitúcie, medzinárodné dohody majú posilňovať domácu integritu demokracie.
- Účelom medzinárodného usporiadania je budovanie pravidiel fungovania a manažovania prepojenia (interface) medzi národnými inštitúciami.
- Štáty nemôžu mať právo vnucovať svoje inštitúcie iným, ochranu vlastných hodnôt a regulácie ostro odlišovať od ich vnucovania iným (Rodrik, 2011, s. 237 – 245).

Podstatnou súčasťou utvárajúceho sa multipolárneho systému globálneho vládnutia by sa malo stať postupné presadzovanie uvedených princípov do civilizačne ozdravných zmien charakteru globálnych a integračných procesov. Namiesto okypťovania

[8] Ústrednú myšlienku knihy D. Rodrika Paradox globalizácie výstižne vyjadruje jej podtitul Prečo nemôžu globálne trhy, štáty a demokracia koexistovať.

a deštrukcie suverenity štátov príznačné pre unipolárny systém, v multipolárnom systéme kreovať utváranie pravidiel jeho fungovania „zdola“ na základe vzájomne výhodnej súčinnosti štátov a ich zdieľanej suverenity.

Popri ozdravnej adaptácii postavenia a funkcií štátu nevyhnutnej v záujme ďalšieho civilizačne dôstojného vývoja globalizačných a integračných procesov objavuje sa úplne nový fenomén, ktorý bude vo viacerých súvislostiach ešte zvýrazňovať kvalitatívne nové nároky na adaptáciu funkcií štátu. Je ním nástup novej etapy priemyselnej revolúcie, ktorá môže priniesť extrémne protirečivé smerovanie od bezprecedentne nových možností humánneho posunu civilizácie, v rozvoji a kultivácii človeka a spoločnosti, až po apokalyptickú deštrukciu súčasnej civilizácie.

Súčasnej etape priemyselne revolúcie, označovanej aj ako 4. priemyselná revolúcia, teda predchádzalo niekoľko jej kvalitatívne odlišných stupňov.[9] K tomu, aby sme názornejšie identifikovali kvalitatívne nové nároky na adaptáciu funkcií štátu v 4. etape priemyselnej revolúcie je účelné stručne načrtnúť jej najpodstatnejšie rozdiely oproti 3. etape. Tá začala ko reakcia na ropné šoky v 70. rokoch 20. storočia a jej zásadný prínos k rastu produktivity práce sa odvíjal z masovej inovačnej obnovy fixného kapitálu. Ekonomické efekty prinášalo zhromadňovanie výroby využívajúce nastupujúcu automatizáciu a robotizáciu v zásade tzv. tvrdú, to znamená veľkosériovú produkciu rovnakých výrobkov, súčastí, dielov a pod. Nebývalý impulz k maximalizácii ziskov ponúkla globalizácia, v ktorej sa razantnou liberalizáciou a deregulácioU vytvoril „bezbariérový“ celoplanetárny priestor pre zhodnocovací pohyb kapitálu. To umožnilo TNK vyhľadávať a využívať v rôznych častiach sveta komparatívne výhody najnižšej ceny práce a najbenevolentnejších ekologických noriem pre jednotlivé články ich produkčného hodnotového reťazca (outsourcing, offshoring). Prakticky sa to prejavilo v razantnom narastaní medzinárodného, najmä vnútroodvetvového obchodu, inými slovami, kým sa finálny výrobok dostal k spotrebiteľovi, tak jeho komponenty spravidla viackrát prešli hranicami štátov. Významným sprievodným javom, ktorému sa najprv nevenovala pozornosť bola deindustrializácia v zmysle odsťahovania priemyslu z väčšiny vyspelých štátov.[10] Úloha štátu ako tvorcu pravidiel sa aj týmto fakticky zmenila na vykonávateľa pravidiel určovaných TNK. Otázkou teda je, aké zmeny načrtnutých súvislostí možno očakávať pod vplyvom nastupujúcej 4. etapy priemyselnej revolúcie a aké nároky to bude klásť na štát a jeho funkcie. O určitú odpoveď sa pokúsime po dvoch líniách – technologicko-ekonomickej a sociálno-ekonomickej.

Novú vlnu rastu efektívnosti a produktivity má priniesť digitalizácia, ktorá znamená prevratné zmeny technologického spôsobu informačnej komunikácie výroby, výmeny a spotreby. Východiskovým komponentom sú tzv. BIG Data, donedávna nepredstaviteľne veľké súbory dát a schopnosť ich zachytávania, spracovania a spravovania v rozumnom čase.[11] Stroje, roboty i výrobky nadobúdajú inteligenciu a prepájajú sa cez internet vecí. IT a tisíce senzorov vytvárajú akýsi nervový systém. Umelá inteligencia preberá mnoho riadiacich a rozhodovacích činností. Budúce výrobné systémy

[9] Spravidla sa rozlišuje ako východisko parný stroj a elektrifikácia, druhý stupeň zavedenie pásovej výroby, tretí stupeň prechod k automatizácii a robotizácii, hlavne tzv. tvrdej automatizácii a štvrtý založený na digitalizácii (Bilik, 2016).

[10] Výnimkou je napríklad Nemecko, ktoré systematicky rozvíja priemyselnú politiku a realizuje stratégiu Industrie 4.

[11] Rýchlosť prenosu najmodernejších prenosových sietí je 100 gigabitov/sekundu, no výskumný rekord je už 1 terabit/sek., t. j. 1 000 Gb (Augustin, 2015; Vajs, 2016).

sa budú vyznačovať samoorganizáciou, rekonfiguráciou, samooptimalizáciou, samoreplikovateľnosťou a schopnosťou učiť sa z minulej prevádzky a autonómnosťou rozhodovania. Úspory z veľkovýroby sérií rovnakých výrobkov nahradí pestrý sortiment automatizovaných liniek schopných samoprestavovania na iný výrobok. Internet vecí umožní iteratívne väzby medzi strojmi, produktmi a okolitým prostredím – od rozhodnutia zákazníka, cez objednávku, výrobno-dodávateľský reťazec až po doručenie výrobku. Začína sa už automatizovať aj vývoj (Jurina, 2016).

Pod vplyvom prevratných technologických zmien vo výrobe sa zásadne menia aj podmienky a charakter výmeny. Ich súhrnným prejavom je proces relokácie, resp. deglobalizácie, ktorý predstavuje prechod k „digitálnej, lokálno-regionálnej, autonómnej a svojprávnej ekonomike podnikateľsko-inovačných regiónov a malých štátov“. (Zelený, 2016). Zosilnie dôraz na lokálnu výrobu a relokácia sa bude rozvíjať prostredníctvom procesov dezintermediácie – odstraňovaním medzičlánkov a priamym kontaktom a komunikáciou medzi výrobcom, resp. poskytovaľom služieb a užívateľom, masovej kustomizácie – personalizovaný výrobok, služba „na mieru“, ako aj self service – outsourcing k zákazníkovi v zmysle individuálnej samoobslužnej lokálnej tvorbe výrobkov a služieb. Významným prvkom v týchto procesoch je aj *3D tlač*,[12] ktorá umožňuje zhmotňovať predstavy užívateľa pomocou počítača, 3D tlačiarne a vhodných kompozitných materiálov, ktoré je už možné vyrábať aj z domácich zdrojov, vrátane recyklácie (Prípadová štúdia, 2014). Relokácia od základu zmení globálnu deľbu práce s extrémne diverzifikovanou špecializáciou spojenou s celoplanetárnou prepravou ohromného množstva surovín medziproduktov a hotových výrobkov. Globálna preprava hmoty a vecí bude ustupovať a bude ju postupne nahrádzať pohyb digitálnych informácií, softvéru, programov, receptov a pod. pre lokálnu produkciu a služby z miestnych zdrojov.

Z hľadiska technologicko-ekonomickej stránky sa v súvislosti s prechodom k 4. priemyselnej revolúcii otvára nebývalý priestor pre minimalizáciu výrobných, dopravných, logistických a transakčných nákladov. Vznikajú reálne predpoklady principiálnej zmeny vo využívaní prírodných zdrojov planéty a tak nevyhnutného obratu k životnému prostrediu. Nové technológie by mohli poskytnúť hojnosť celému ľudstvu. Problém je v tom, že neexistuje žiadny ekonomický zákon, ktorý by garantoval, že z technologického pokroku musí mať prospech väčšina ľudí, ako tvrdí E. Brynjolfsson z MIT (Jurina, 2016). Skutočne. Sociálno-ekonomické súvislosti 4. priemyselnej revolúcie sú mimoriadne rozporuplné. Prvou problémovou oblasťou je dopad nových technológií na výrazný rast nezamestnanosti. Vo vyspelých ekonomikách je ohrozená minimálne 1/3 pracovných miest a podľa niektorých štúdií by do 10 rokov mala zaniknúť až polovica dnes bežné vykonávaných činností (Hynek, 2015). Podľa prepočtov A. McAfeeho a E. Brynjolfssona v blízkom čase bude ohrozených 140 miliónov pozícií, ktoré boli doteraz doménou vysoko kvalifikovaných ľudí (Jurina, 2016). Extrémne rastúca polarizácia príjmov a majetku smeruje ku kritickej hranici, pretože viaceré indície naznačujú, že obrovský prínos nových technológií sa bude koncentrovať do rúk čoraz užšieho okruhu ľudí. To však už ad absurdum ochromí dopyt a spotrebu, čo znamená absolútnu bariéru fungovania ekonomiky. Kapitalizmus tým naráža na svoje systémové hranice.

[12] 3D tlačiareň je zariadenie, ktoré dokáže vytvoriť trojdimenzionálny 3D objekt na základe 3D dát (Wikipedia).

Hoci nástup technológií 4. priemyselnej revolúcie sa nezadržateľné šíri, popri už známych súvislostiach tohto procesu sa otvára mnoho nových neznámych a netušených, je zrejmé, že tieto prevratné zmeny nemôže ľudstvo ponechať len ich spontánnemu samovývoju. Musí sa pokúšať o ich ovládnutie do tej miery, aby zabránilo najvážnejším deštruktívnym dopadom na existenčné podmienky civilizácie a aby ich obrovský potenciál usmernilo v prospech celého ľudstva. Retrospektívny pohľad do histórie nám odhaľuje, že tak ako nové vývojové etapy spoločnosti prinášali nové zložitejšie problémy a výzvy, objektívne sa zväčšovala angažovanosť štátu na ich riešení. Ukazuje sa, že aj dnes napriek mimoriadnej prepojenosti sveta pretrváva výrazná národnoštátna diverzita a že v dohľadnej budúcnosti najvhodnejším základným prirodzeným rámcom zostáva štát a konkurenčná, kooperačná a koordinačná súčinnosť štátov. Pravda to znamená kvalitatívny posun nárokov na adaptáciu funkcií štátu, v organickej prepojenosti technologicko-ekonomickej a sociálno-ekonomickej stránky novej etapy priemyselnej revolúcie. V tomto zmysle kontinuálne rozpracúvať stratégiu konkurencieschopnosti s identifikáciou určujúcich trendov a z nich vyplývajúce adaptačné nároky s osobitným zreteľom na podmienky a možnosti relokácie. To znamená koncentráciu pozornosti na prioritnú mobilizáciu a rozvíjanie domácich zdrojov a aktívnou kreatívnou priemyselnou politikou postupne formovať autonómnu digitálnu, lokálno-regionálnu a svojprávnu ekonomiku (Zelený, 2016). Najnovšie, už reálne využiteľné technológie a rozmanité kombinácie ich zreťazovania do vysokoefektívnych produkčných reťazcov odkrývajú kvalitatívne nové možnosti štátu aktívne formovať konkurenčne výkonnú štruktúru národnej ekonomiky prostredníctvom nasledovných organicky previazaných procesov:

- prioritne systematicky rozvíjať a zdrojmi zabezpečovať dynamicky adaptívny systém vzdelávania;
- dôsledne vytvárať rámcové podmienky, vrátane znásobenia zdrojov, pre orientáciu a motiváciu vedy a výskumu na systematickú identifikáciu technologických zmien a prevratov a ich možné prínosy a ohrozenia;
- strategicky inštitucionálne i neformálne koordinovať súčinnosť štátu, vedy a výskumu, vzdelávania a podnikateľskej sféry a budovať zodpovedajúcu infraštruktúru umožňujúcu synergiu pri tvorbe, šírení a efektívnom uplatňovaní inovácií.

Národohospodársky premyslené a zodpovedné využitie technologicko-ekonomických možností novej technologickej revolúcie otvára možnosti podstatne znížiť závislosť od vonkajších faktorov a zvýšiť nielen konkurencieschopnosť, ale aj bezpečnosť ekonomiky a štátu. Pritom, pravda, nemožno zabúdať, resp. ignorovať v mnohom bezprecedentne sociálno-ekonomické premeny a problémy, ktorých civilizované zvládanie bude pravdepodobne zložitejšie a náročnejšie ako riešenie technologicko-ekonomických úloh a problémov. Bude vyžadovať rozpracovanie novej paradigmy celistvých zmien sociálno-ekonomických procesov, ktoré bezpodmienečne vyžaduje nielen široké a komplexné uplatnenie spoločenských v interakcii s prírodnými a technickými vedami, ale aj ich obsahovú a metodologickú inováciu. Za kľúčové oblasti, na ktoré by sa mala koncentrovať analytická pozornosť, možno už dnes považovať:

- prerušenie trendu extrémne narastajúcej príjmovej a majetkovej polarizácie;
- potreba zásadného prekalibrovania rozdeľovacích a prerozdeľovacích procesov;
- identifikácia komplexu reálnych súvislostí pôsobenia nových technológií na odbúravanie pracovných miest, na vytváranie nových a kvalitatívne zmeny v ich

kvalifikačnej štruktúre ako proces oslobodzovania človeka od práce a pozitívnych a negatívnych aspektov voľného času;

- cielene hľadať a vytvárať podmienky pre komplexné rozvíjanie špecifických, diferencovaných, spoločensky žiaducich voľnočasových aktivít, zodpovedajúcich reálnej vzdelanostnej, sociálnej a záujmovej štruktúre obyvateľstva.

4 Záver

V súčasných prevratne sa meniacich súradniciach globálnych a integračných procesov a novej etapy priemyselnej revolúcie štát zostáva kľúčovým rámcom zvládania civilizačných zmien. Zároveň sa však formujú nové nároky a výzvy na ponímanie štátu a kvalitatívnu adaptáciu jeho funkcií. Potvrdzuje sa tak historický trend dlhodobo rastúcej angažovanosti štátu vo vývoji spoločnosti.

5 Literatúra

AUGUSTIN, J. 2015. Big data rýchle vyhodnotí obchodní príležitosti. *Moderní řízení,* november.

BECK, U. 2002. *What is Globalisation?* Oxford: Polity Pres. Český preklad: Co to je globalizace? Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (2007).

BĚLOHRADSKÝ, V. 2000. Antinomie globalizace: Vzdelanostní společnost 2000. In: BĚLOHRADSKÝ, V. a kol.: *Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti.* Praha: Qplusq.

BILIK, P. 2016. Štvrtá priemyselná revolúcia sa už začala. *Trend,* 7. január 2016.

BOURDIEU, O. 2002. *The Politics of Globalisation. Open Democracy.* Dostupné na: <http:/www.globalpoliticy.org/ngos/role/globdem/globgov/2002/0220bourdieu.htm>.

CASTELLS, M. 2000. *The Rise of Network Society – The Information Age: Economy, Society and Culture.* Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

GREGOR, M. 2015. Priemysel vstupuje do novej revolúcie. *VISIONS,* jeseň, zima.

HELD, D. 2004. Inescapably Side by Side. An Interview with David Held, Mikkel Thorup & Mads P. Sorensen. *Polity,* February.

HERMAN, E. S. 1999. The Threat for Globalisation. *Nex Politics,* Vol. *7.* No. 2 (new series) whole No. 26.

HYNEK, J. 2015. Technické trendy jsou studnou příštích inovací. *Moderní řízení,* október.

JESNÝ, M. 2015. *Priemysel 4.0 zautomatizuje zmenu.* SEP.

JURINA, Ľ. 2016a. Davos sa chystá na novú revolúciu. *Trend,* 28. január 2016.

JURINA, Ľ. 2016b. Priemysel. *Tematické čísla 14 – 15,* Rozhovor s prof. M. Gregorom.

KELLER, J. 2006. *Soumrak sociálního státu.* Praha: SLON.

KRSKOVÁ, A. 2002. *Štát a právo v európskom myslení*. Bratislava: Iura Edition.

MADDISON, A. 2001. *The World Economy: A Millennial Perspective.* Paris: OECD, Development Centre Studies.

MACHIAVELLI, N. 1992. *Vladár. Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia. Vojenské umenie.* Bratislava: Tatran.

MICHIE, J. (ed.) 2003. *The Handbook of Globalisation.* Cheltenham: Edward Elgar.

MORRIS, M. 2012. *Co nesmíte vědet.* Praha: Rybka Publishers.

POTŮČEK, M. – MUSIL, J. – MAŠKOVÁ, M. 2008. *Strategické volby pro českou spoločnosť. Teoretická východiska.* Praha: Sociologické Nakladatelství.

Prípadová štúdia. 2014. Nízkouhlíkové Slovensko 2014. Fakty a výzvy. In: Globenvironment paper Slovensko.

ROBINSON, W. I. 2009. *Teorie globálního kapitalismu. Transnacionální ekonomika a společnosť v krizi.* Praha: Filosofia.

RODRIK, D. 2011. *The Globalization Paradox. Why Global Markets, States, and Democracy can't Coexist.* Oxford: Oxford University Press.

ROTHKOPF, D. 2009. *Supertřída. Jak globální elita pretváří svět.* Praha: Pavel Dobrovský – BETA, s. r. o.

RUBERY, J. et al. 2002. Productive Systems: Introduction and Overview. In: BURCHELL, B. et al.: *Systems of Production: Markets, Organizations and Performance.* London: Routledge.

STIGLITZ, J. 2003. *Jiná cesta k trhu.* Praha: Prostor.

STIGLITZ, J. 2010. *Im Freien Fall. Vom Versagen der Märkte zur Neuordnung der Weltwirtschaft.* München: Siedler Verlag.

ŠMIHULA, D. 2010. *Teória štátu a práva.* Bratislava: EPOS.

VAJS, M. 2016. Padol nový rekord v rýchlosti prenosu dát. *Pravda,* 12. február 2016.

VAROUFAKIS, Y. 2013. *Globální Minotaurus.* Praha: Rybka Publishers.

VITALI, S. – GLATTFELDER, J. B. – BATTISTON, S. 2011. *The network of global corporate control.* [Online.] Zurich: Swiss Federal Institute of Technology. [Cit. 15. 10. 2012.] Dostupné na: <http://workplacebullying.org/multi/pdf/ETHstudy.pdf>.

VOJÁČEK, L. a kol. 2004. *Dejiny verejného práva v Európe.* Bratislava: Právnická fakulta UK.

WISNEWSKI, G. 2015. *Kdo tahá za nitky moci.* Praha: Keltner Publishing.

ZELENÝ, M. 2012. Študovať financie je mrhanie talentom. *Trend,* 19. január 2012.

ZELENÝ, M. 2014. Éra vysoké technologie, inovací a transformace. *Moderní řízení,* 30. január 2014.

ZELENÝ, M. 2016. Co se deje a proč? *Strojárenstvo/Strojírenství,* č. 2.

ŽÍDEK, L. 2007. *Dejiny světového hospodářství.* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

Čína a Západ. Co spojuje hedvábná stezka

Oskar Krejčí[1] Institut globálních studií University Jana Amose Komenského Praha; Vzdelávací a konzultačný inštitút v Bratislave Vysoké školy mezinárodních a veřejných vztahů Praha

China and the West. What connects the Silk Road

Authors' contact details:

[1] Institute of the Global Studies
Institut globálních studií UJAK,
Roháčova 63,
130 00 Praha 3,
Czech Republic

College of International
and Public Relations
Vzdelávací a konzultačný inštitút
v Bratislave,
Bárdošova 33,
831 00 Bratislava,
Slovak Republic

politicus@upcmail.cz

Abstract: Chinese civilization differs from the Western civilization due to geographical conditions in which it originated. As every ancient civilization it started along a river – in this case the Yellow river. In contradiction to Europe, the Chinese agriculture did not rely on rain precipitation but on artificial irrigation, i.e. channels. That most important one – Grand Canal – is approximately 1800 km long and it connects regions of Beijing and Guangzhou. Thus, the original core of Chinese state was established. To maintain the civilization, a special social group of intellectuals - bureaucrats, mandarins had to be formed. They fulfilled analogous objectives as European nobility but they also conducted certain technical duties which maintained the country. Their status education was based on a specific system which started in the ancient times but it has led the Chinese political system of meritocracy ever since. The Confucianism has always played a specific role in this education system. It links the policy with the morality and emphasizes the role of education regardless of social origin. This situation settled a political tradition that certainly misses the messianism aspects – among others thanks its original roots. Business contacts between China and Europe, which were guaranteed by the Silk Road in the ancient times and in the middle ages, could nowadays support the Chinese project One Belt, One Road.

Keywords: China civilization, geopolitics, Silk Road, political philosophy, globalization.

Již více než tři dekády přitahuje Čína pozornost odborné i laické veřejnosti především díky svému ekonomickému růstu. Zdá se, že hledat pravdivé a užitečné paradigma pro 21. století mimo jiné vyžaduje porozumět Číně. Přestože je současná úroveň Číny ohromující, pro její pochopení není důležitá charakteristika stavu, ale porozumění její dynamice. Už v dobách jejího tragického úpadku přitahovala budoucnost Číny pozornost, a to včetně obav. Napoleonovi je přisuzován výrok, že Čína je spící obr – a až se probudí, svět se zatřese. Za otce představy o „žlutém nebezpečí" je pokládán německý císař Vilém II. Ten prý jednou v roce 1895 procitl a sdělil světu, že ve snu viděl, jak Buddha přijíždí na drakovi. Existují ale i „seriózněji" varování. Halford Mackinder, jeden ze zakladatelů anglosaské geopolitiky, psal už v roce 1904 v stati *Geografická osa dějin*: „Když Číňané, zorganizovaní například Japonci, svrhnou Ruskou říši a podrobí si její území, může se zformovat žluté nebezpečí pro světovou svobodu prostě proto, že přidají oceánskou frontovou linii ke zdrojům velkého kontinentu, výhodu, kterou dosud postrádá ruský držitel středového regionu" (Mackinder, 1904:437), tedy Heartlandu.

Mackinder psal tuto svoji slavnou stať v duchu nostalgie nad upadající slávou britského impéria; tento stesk mu definoval představu „svobody". Geopolitika v jeho podání

měla tendenční ideologický nános. Přesto některé nástroje geopolitiky, a to především zákonitosti utváření moci státu a pohybu síly v prostoru, mohou napomoci porozumět i Číně.

Pohled na mapu ukáže, že Čína má tři základní zeměpisné charakteristiky.

- Čínské moře je jiné než to, které formovalo evropskou civilizaci. Středozemní moře je „moře uprostřed země“. Když starověcí námořníci vypluli z Athén, dopluli do Kartága, do Káhiry; jestliže zabloudili, dorazili do Kolchidy, což je dnešní černomořská Abcházie. Vždy někam dopluli. Když na starověké nebo středověké lodi vypluli námořníci z Číny za první řetězec ostrovů do Tichého oceánu, nedopluli nikam.
- Himálaj odděluje Čínu nejen od Indie, ale i od Evropy. Je to pohoří, které nepřekonal žádný Hannibal ani Suvorov. Himálaj vojáci překročili až v roce 1904. Tehdy to byl poměrně malý britský oddíl, který za pomoci šerpů přišel do Tibetu a zmasakroval obránce Tibetu. Britové měli technickou převahu: kulomety proti starým puškám a zacházeli s tibetskými bojovníky stejně jako s povstalci Mahdího v Súdánu (1898).
- Sever Číny se na první pohled jeví jako otevřený. I letmý pohled na současnou americkou či ruskou liberální literaturu ukáže spoustu černých scénářů toho, jak se Číňané chystají obsadit Sibiř. Kdyby to chtěli udělat, udělali by to třeba již v 10. století. Proč to ale neudělali? Od 5. století př. n. l. stavěla Čína na severu zeď – Velkou čínskou zeď. Ta dnešní je z doby vlády dynastie Ming, ale už první čínský císař přibližně ve 3. století př. n. l. tuto zeď dostavěl. Byla tehdy více na sever, ale byla téměř úplná. Tím podstatným je, že jejím smyslem vždy byla obrana před útoky ze severu. Přestože se prostor směrem na Rusko a Mongolsko zdá otevřený, ve skutečnosti je pro lidi z jihu zvláštním způsobem uzavřený, a to klimatickou hradbou.

Běžně dostupný atlas nese v sobě mylnou představu – zpravidla postaví světadíl zvaný Čína a světadíl zvaný Evropa na celou plochu stránky. Když ty stránky jsou vedle sebe, zdá se, že Peking je někde na úrovni Moskvy. Ve skutečnosti je ale na úrovni Madridu nebo New Yorku. Kanton je poblíž obratníku Raka, tedy někde mezi Floridou a Kubou. Když se v září roku 2013 zahajovala výstavba plynovodu ze Sibiře do Číny, slavnostně se zahajovalo v Jakutsku. To je město, kde je průměrná roční teplota mínus 8,8°C. Nejnižší teplota tam naměřená je pod mínus 64°C. Čína je jiná, než naznačuje školní atlas – a zeměpisná charakteristika Číny je nesmírně důležitá, protože otvírá cestu k pochopení Číny. K porozumění Číně je totiž třeba postihnout její klimaticko-vodní charakter.

Lidská civilizace vznikla v oblasti řeky Wej, což je pravobřežní přítok Žluté řeky, a v Úrodném půlměsíci Mezopotámie (Diamond, 2000:297 a 143). Vznik civilizace znamená, že došlo k domestikaci rostlin a zvířat. V čínském případě to v povodí řeky Wej bylo proso a rýže. Vznikl nadprodukt a s ním i stát; v této oblasti bylo hlavní město přibližně pěti dynastií. Řečeno jinak, čínská civilizace, kulturně a politicky, trvá přibližně tři tisíce let. V oblasti řeky Wej ale tehdy vzniklo i něco, co Evropané neznali ani nepotřebovali.

K vytvoření civilizace byla vždy nutná nějaká řeka. Ve starověku, ale i ve středověku. Byl to pravděpodobně Lev Mečnikov, švýcarský geograf ruského původu, kdo jako první svojí tzv. hydropolitickou metodou propojil počátky lidstva s řekami. V knize *Civilizace a velké historické řeky* (1889) vykreslil osudy čtyř velkých kultur – egyptské (Nil), mezopotámské (Eufrat a Tigris), indické (Indus a Ganga) a čínské (Žlutá řeka a Jang-c'-ťiang). Podle tohoto autora uvedené vody „uvalily na lidi obývající břehy těchto řek svého druhu břemeno historické nutnosti: národy žijící v povodí jmenovaných řek byly samotnými fyzicko-geografickými podmínkami najednou pevně přivázány jako zajatci ke kočáru Juggernauta k civilizaci a pokroku". Toto období Mečnikov dělí na epochu izolovaných národů a epochu počátků mezinárodních vztahů počínající válkami mezi Egyptem a Asýrií-Babylonem. Je to pás mezi 40° severní šířky a obratníkem Raka. Podle Mečnikova mají Egypt, Mezopotámie a Indie průměrnou roční teplotu + 20 až + 26 ^{o}C, v případě Číny je to + 15 ^{o}C: říční civilizace spojuje s rostlinami, které lze pěstovat v klimatickém pásu nad + 10 ^{o}C (Mečnikov, 2013: 188-192).

Řeka živí, řeka organizuje, řeka umožňuje dopravu. I ve středověku, jak ukazuje například význam Dněpru pro Kyjevskou Rus. Jenže čínská řeka se chová jinak, než se chová evropská řeka. Čínské a evropské zemědělství má od starověku jinou povahu. V Evropě když přišel déšť, byla úroda; když nepršelo, úroda nebyla. Čínská řeka je radikálnější. Často přináší buď velké sucho a s ním i hladomor, nebo velké záplavy. Také v moderní době největší přírodní katastrofy mají tuto povahu: v osmdesátých letech 19. století rozvodněná Žlutá řeka zabila jeden milion lidí; v roce 1931 to tatáž řeka zopakovala. Když v roce 1938 Japonci zaútočili na jádro čínského státu, důstojníci Kuomintangu nechali vyhodit hráze na Žluté řece – a zahubili tak půl milionu lidí.

Jak uvádí Helmut Wilhelm v pozoruhodné knize *Společnost a stát v Číně* (1960), zemědělská produkce byla základem vytvoření organizované společnosti. V evropském srážkovém zemědělství, kdy vodu dodává déšť, řeky a spodní vody, je patrná tendence k obdělávání velkých ploch. Déšť a spodní vody čínskému zemědělství nestačily, a tak se Čína stala „typickou zemí závlahového zemědělství". V tomto zemědělství se jednotka obdělávané půdy zmenšuje a práce zvířat, ale i otroků je méně rentabilní (Wilhelm, 1969:31-35). Od 5. století př. n. l. se v Číně stavěla hustá síť kanálů. Vznikaly i přehrady, které rozdělují jednu řeku na dvě, objevily se i kanály, které propojily velké řeky, byly i podzemní říční kanály. Takto se začala formovat politická kultura, která se liší od evropské.

Na postavení středně velkého kanálu nestačí jeden člověk, na to nestačí ani obec. Je nutný stát. Stát, který je trochu jiný než evropský stát. Evropský stát chránil obyvatele před vnějším nepřítelem a staral se o dobrý život politické a majetkové elity. Ten čínský musel téměř od počátku vykonávat ekonomické funkce. I letmý pohled na mapu Číny ukáže tři velké plošiny, které samy o sobě mají potenciál stvořit stát. Tak jako v Evropě mají Seina a Rýn jinou státní logiku, velké čínské řeky, především Žlutá řeka a Jang-c'-ťiang, vytvářely svébytné podmínky pro „dílčí" státnost, rozdrobení dnes známé Číny. Například provincie S'-čchuan, která je na středním toku řeky Jang-c'-ťiang, připomíná Rakousko. Je to tak trochu podunajská země, pouze s tím rozdílem, že Rakousko má dnes 8,6 milionu obyvatel a S'-čchuan 82 miliony obyvatel. Podstatné ale je, že zeměpisné podmínky pro vytváření více států na čínském území existovaly; řeky to umožňovaly. Jenže to nevyhovovalo lidem, kteří měli svébytnou technickou zkušenost.

Už v 5. století př. n. l. začala výstavba takzvaného Velkého čínského kanálu, který je pro dějiny Číny snad ještě důležitější než Velká čínská zeď. Postupně propojil oblast Pekingu s oblastí Kantonu, přesně s městem Chang-čou (podle Marca Pola je to „nejjemnější a nejvznešenější město na světě“, ale též místo letošního summitu G 20) na jihozápad od Šanghaje. Velký čínský kanál je vlastně umělou řekou Nil (Wilhelm, 1969:41); měl obdobný význam jako transkontinentální železnice v USA (Kaplan, 2013:193). Jeho délka téměř 1800 kilometrů představuje přibližně vzdálenost z Prahy do Moskvy. Protnul dvě nejvýznamnější čínské řeky a sjednotil 300 tisíc km^2 severní pláně, 350 tisíc km^2 jihovýchodní plošiny a 250 tisíc km^2 povodí řeky Jang-c'-ťiang. V 10. století n. l. se na tomto kanále objevila zdymadla. Od samého počátku existence kanálu došlo k propojení různých klimatických pásem, dalo se obchodovat, zásobovat potravinami oblasti postižené neúrodu či záplavami, bylo možné snadněji posílat vojáky. Vzniklo tak jádro čínského státu.

K vytvoření takového subkontinentálního státního uspořádání je nutná zvláštní politická struktura. V roce 1215 si angličtí šlechtici vymohli na králi Magnu chartu, Velkou listinu práv. Současná západní politická teorie ve své většině tvrdí, že toto je počátek teorie a praxe lidských práv. Ve skutečnosti se ale jednalo o svobodu privilegované aristokracie vůči králi. V té době v Číně šlechta anglického typu neexistovala. Neměla samostatnost ve smyslu daňovém, neměla právo soukromé války a nebyla soběstačná ani z hlediska kontroly vodohospodářství. Existovalo jiné pouto, které Evropané znají až od dob absolutismu: pravomoci úředníka. Čínský úředník byl něco jiného, než byl evropský úředník té doby. Čínský úředník musel například udržovat závlahovou povahu čínského zemědělství, protože říční kanál je živý organismus, o který je nutné pečovat. Jakmile přestane žít, zabíjí. O závlahový systém je nutné pečovat úplně jinak, než se pečovalo v evropském starověku a středověku o poddané či otroky. Tato skutečnost pronikla i do politiky mezi státy. Vladimír Paul ve své knize *Nejstarší památky mezinárodního práva* uvádí jako první zachovaný čínský dokument smlouvu z Kuejčou, která byla podepsána čínskými panovníky v roce 650 př. n. l. V jejím textu lze nalézt články, které mimo jiné ukládají „nečiň úřady dědičnými a nedej soustřeďovat více úřadů na jednoho. Při výběru úředníků dbej na to, aby to byl vždy ten pravý muž. Vládce nechť na sebe nikdy nevezme, aby usmrtil vysokého úředníka“, nebo „nesleduj nečestné záměry při stavbě hrází“ (Paul, 1996:228).

Západní správce či úředník byl povinen vybírat daně nebo vynášel rozsudky, ten čínský musel navíc umět spravovat ekonomiku a technologie. Musel být i k těmto úkolům připravován, a proto také už v 6. století př. n. l. vzniklo v Číně školství, které vzdělávalo úředníky, mandaríny. Připravovalo je k technické i politické kvalifikaci. Přibližně 2600 let je známé slavné čínské rčení: „Chceš-li se starat o rok dopředu, zasej obilí, chceš-li se starat o deset let dopředu, zasaď strom, chceš-li se starat o sto let dopředu, pečuj o talentované lidi.“

Čínské školství od samého počátku bylo otevřené pro talentované lidi z dolních sociálních vrstev. Toto školství je spojeno s jedním velmi důležitým jménem – Konfucius (551 až 479 př. n. l.). Konfucius je typem filosofa, kterého Evropa nezná. Často je slyšet tezi, že filosofie mluví řecky, což má naznačit, že v Číně filosofie nevznikla. Ve starověké a středověké Číně skutečně nebyly velké systémy ontologie, gnoseologie či logiky, které jsou viditelné v antice. Když se ale na čínskou a antickou filosofii podívá politický filosof, najde tam pozoruhodnou shodu.

Antická politická filosofie právě tak jako čínská zdůrazňuje spojení politiky s morálkou. Dokonce i antičtí hédonisté zdůrazňovali význam občanských ctností. Antiku a starou čínskou filosofii spojovala láska ke středu, vyváženému řešení problémů, ale i k obrazu rodiny jako základu státu. Ještě starověk spojoval to, co liberalismus rozdělil. Existuje však důležitý rozdíl mezi Aristotelem či Platónem a Konfuciem. Když Platón uvažoval o dokonalém státě, věděl, že ho má vést filosof, ale nevěděl, kde ho vzít a jak ho dosadit do čela státu. Když uvažoval o dokonalém režimu Aristoteles, věděl, že by to měla být *politea*, kde by měl vládnout zákon, ale nevěděl, jak ji vytvořit. Konfucius, a s ním většina čínské politické filosofie, uvažoval jinak. Jeho politická morálka, tedy Cesta – *Tao*, směřuje vždycky k lidskosti – *Žen*. A k ní vede vzdělání. Tento optimismus, pokud jde o možnosti vzdělávání a výchovy, který je patrný v konfuciánském pojetí, si Evropané osvojili až v osvícenství – a pak se ho postupně vzdali. Konfuciánská víra v člověka, tedy v sílu vzdělání a morální výchovy, je to, co charakterizuje podstatu čínské politické filosofie. A je pravděpodobně základem větší víry v meritokracii než v liberální demokracii. Jak píše americký sinolog Daniel A. Bell v úvodu ke knize o čínské politické filosofii, „Čína může zvyšovat svoji politickou moc přijetím meritokratičtějšího systému výběru politických představitelů a poradců.“ Ovšem zůstává otázka, kam bude činnost těchto „talentovaných a prospěchu veřejnosti oddaných politiků a poradců zacílena“ (Yan, 2011:15).

Konfucius „jako první přišel s všeobecně platným etickým pojetím člověka v celé jeho úplnosti,“ píše francouzská sinoložka Anne Cheng. „Člověk – každý člověk – se definuje jako bytost schopná se zlepšovat a donekonečna se zdokonalovat. Poprvé je v aristokratické kultuře, silně rozčleněné na kasty a klany, člověk brán jako takový.“ (Cheng, 2006:52 a 54) Přitom, na rozdíl od liberálního individualismu, se lidskost utváří vztahem k jiným lidem. Pro úplnost je možné dodat, že liberální utilitarismus má svého předchůdce v díle Mo-c' (470 až 391 př. n. l.) a vize vlády zákona v koncepcích legismu, který vznikl ve 4. až 3. století př. n. l. – v obou případech se jedná o protivníky konfuciánství.

Dva a půl tisíce let je vzdělanec-úředník veden k tomu, aby dbal o *Žen* – o lidskost, humanitu – a aby vychovával vladaře. Samozřejmě se to často nedařilo. Většinou se to nedaří, ale koncepce je důležitá, formuje paradigma, které organizuje poznání. Podle Konfucia „co nechceš, aby ti jiní činili, nečiň ty jim. Pak nebude vůči tobě nenávisti, ať řídíš stát, nebo rodinu,“ – a pokládal toto rčení o ohleduplnosti za základ pojmu lidskosti, podle něhož by bylo možné jednat až do konce života. Když člověk dbá těchto pravidel, „pak všichni mezi čtyřmi moři jsou jeho bratři“ (Konfucius, 1995:133, 155 a 134). Podobnost s názory o pět století mladšího Ježíše je zřejmá: „Jak byste chtěli, aby lidé jednali s vámi, tak i vy ve všem jednejte s nimi; v tom je celý Zákon i Proroci“ (Matouš 7, 12).

Čínská politická filosofie se i po Konfuciovi vyvíjela jinak než evropská, nejsou tam velké diskontinuity, diskurs je jiný. Kategorie se vracejí. Když je Konfuciovo pojetí například legisty zapřeno, vrací se časem znovu – byť při částečně odlišném chápání. Když západní státníci před 40 lety objevili otázku lidských práv jako klíčovou pro zahraniční politiku a začali mentorovat Peking, povětšině nechápali, že v Číně je tato otázka – byť z jiného zorného úhlu – ústředním politickým tématem dva a půl tisíce let.

* * *

K prvnímu kontaktu mezi Číňany a Evropany pravděpodobně došlo v době existence baktrijského království (cca 250 až 125 př. n. l.), což byl jeden z pozůstatků říše Alexandra Makedonského. Bylo to helénské království rozkládající se na pomezí Tádžikistánu, Pákistánu a Afghánistánu. Pravidelné kontakty těchto dvou subkontinentů Eurasie, Číny a Evropy, jsou ale spojovány s hedvábnou stezkou. Ta je však symbolem i celé řady nedorozumění. V souvislosti s hedvábnou stezkou se většině Evropanů vybaví cesta, která směřuje ze severní Číny přes Střední Asii někam do Říma. Navíc zdomácněla i představa, že na této stezce obchodovali Evropané a Číňané. Jenže od samotného počátku hedvábné stezky existovaly dvě trasy, po kterých se obchodovalo. I dnešní pekingská iniciativa budování pásu a stezky odpovídá této skutečnosti.

- Severní, pevninská trasa, která byla otevřena v dobách slávy Říma za císaře Augusta (tehdy do Říma doráželo diplomatické poselstvo z Číny), pak přerušená a znovu načas obnovena v dobách mongolské říše. Tudy putoval Marco Polo ve 13. století: šel do Persie, k moři, tam z neznámých důvodů nenasedl na loď a vydal se na sever, jižně od Kaspického moře směrem na Sin-ťiang a do Pekingu.
- Jižní, vodní trasa kolem pobřeží Asie. Tato trasa vedla přes ostrov Šrí Lanka, kolem pobřeží Indie do Persie, na Arabský poloostrov a do Malé Asie, tedy Středomoří. Tato trasa nikdy nebyla přerušena. Po této linii začal od 7. století pronikat ze západu na východ islám, od 17. století křesťanství. Tudy, po moři se Marco Polo vracel do Evropy.

Na těchto trasách hedvábné cesty Evropané a Číňané téměř nikdy neobchodovali přímo. Zpravidla tam byli zprostředkovatelé, především Peršané a Arabové. Většinou to bylo tak, že Číňané odvezli zboží na Šrí Lanku, Cejlon, na jih od Indie, tam zboží převzali Peršané. Existovaly ještě dvě pozemní spojovací linie na východ a na západ od Indického poloostrova, dnes by se dalo říci myanmarská a pákistánská cesta, které byly napojeny na jižní – mořskou trasu.

Zvláštnosti vývoje západní a čínské filosofie, politiky i obchodu se staly mnohem jasnější po začátku globalizace, což je především propojení civilizačních okruhů, které se do té doby vyvíjely samostatně. Tedy po nástupu kolonizace. Mnohé naznačuje mapa mocenských center světa 16. století, tedy na počátku tohoto procesu (Kennedy, 1996:25). Ta ukazuje na východě dynastii Ming – tedy Čínu. Poněkud na jih byla moghalská říše – dnes Indie. Směrem na západ byla Persie, Írán, a osmanská říše – Turecko. Na sever od nich se formovala Moskevská Rus a dále na západ byla rozhádaná *Res publica christiana*, křesťanská republika – dnešní Evropská unie. V Americe dvě říše – Inků a Aztéků, což s větší dávkou fantazie by mohla být dnešní Jižní a Severní Amerika.

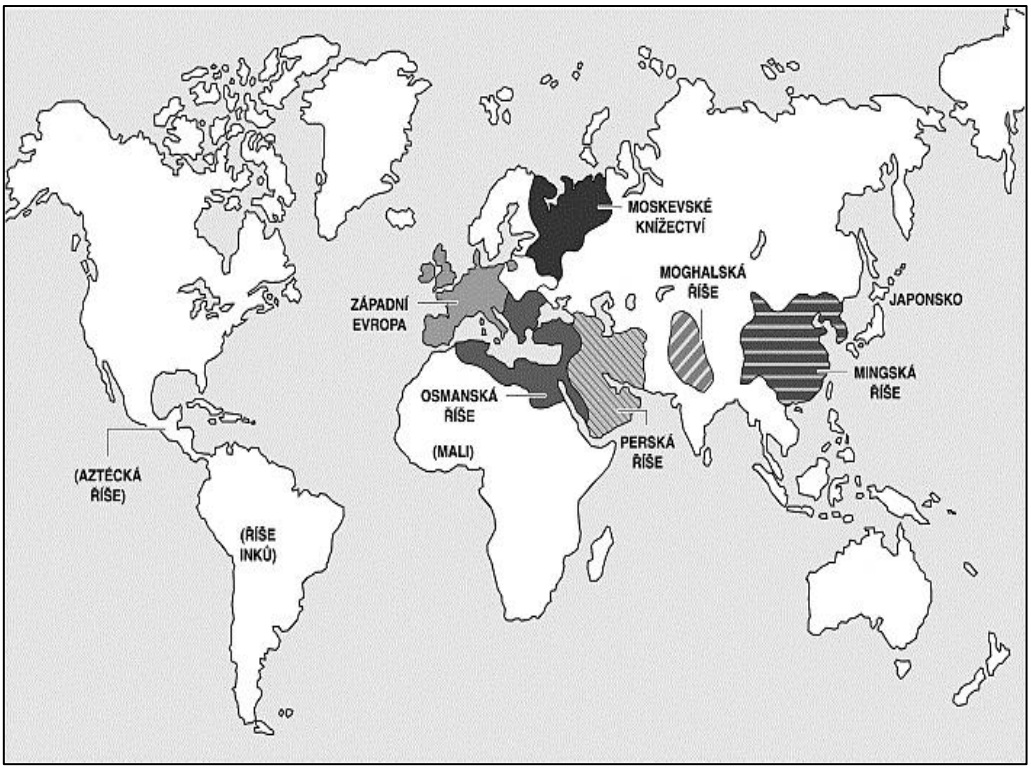

Obr. 1: Mocenská centra světa v 16. století

Tato mapa skrývá několik tajemství. Angus Maddison propočetl, že v roce 1500 nejednotná západní Evropa představovala 13,1 % světového obyvatelstva a 17,9 % světového HDP, zatímco jednotná Čína měla 23,6 % světové populace a 25,0 % HDP světa (Maddison, 2006:131, 238, 261 a 243 a 263). Ani z hlediska inovací nebyla tehdejší Evropa rozhodujícím ohniskem. Podle Jareda Diamonda byla Čína přibližně do roku 1450 technologicky pokročilejší než Evropa a islámské země. Z dlouhého seznamu čínských vynálezů uvádí vrata zdymadel, litinu, hloubkové vrty, účinné postroje či chomouty tažných zvířat, střelný prach, magnetický kompas, papír, měnitelnou tiskovou sazba, porcelán, kormidla na zádi lodí a trakař (Diamond, 2000:271). Čína měla úrodnější půdu, navíc nekonečnou síť kanálů, měla vysokou kulturu, knihovny plné knih, fungující hierarchickou administrativu a vzdělanou byrokracii, papírové peníze, rozvinutý obchod a výrobu… Ještě v roce 1820 byl čínský HDP více než 1,4krát větší než HDP západní Evropy (Maddison, 2006:629). Až do poloviny 19. století byl Peking největším městem na světě.

Důležité nebyly pouze ekonomické rozdíly, ale i přístup k člověku a světu. V 15. století vypluly do světa dvě výpravy: „lodi pokladů“ admirála Čeng Chea a flotila Kryštofa Kolumba. Obě expedice zamířily na západ. Trasa Kolumbovy výpravy je obecně známá, ta Čengova vedla po jižní linii staré i nové hedvábné stezky, tedy podél Indie na Arabský poloostrov a do východní Afriky. „Lodi pokladů“ byly devítistěžníky, měly délku 128 metrů a výtlak více než 2,7 tisíc tun; trojstěžník Santa Maria, největší z lodí Kryštofa Kolumba při objevu Ameriky, měla délku nanejvíc 25 metrů a výtlak 237 tun. První Kolumbovy výpravy se účastnilo 91 lidí. Expedice, kterou císař Ču Ti na lodích vyslal do světa v roce 1405 (první výprava z celkem sedmi), nesla na lodích přibližně 27 tisíc lidí (Maddison, 2006:69).

Přesto to byla západní Evropa, která dobyla svět a určila podobu prvních etap globalizace. Důvodů bylo několik. Především čínské výpravy byly obchodní a výzkumné; ty ze západní Evropy byly obchodní a dobyvatelské. Navíc se tehdejší Čína dostala do vnitřních problémů a pod tlak ze severu. Uzavřela se a nezachytila západní proud technických inovací, zvláště pak průmyslovou revoluci – mimo jiné i vinou konfuciánského důrazu na tradici. Při tehdejším pojetí mezinárodních vztahů a budování říší to představovalo pro Čínu smrtelné riziko.

Žádná charakteristika dvou tras hedvábné stezky by neměla opomíjet i fakt, že tyto dva pásy nebyly jen obchodní. Každá učebnice dějin špionáže přináší přinejmenším dva příběhy – jeden o hedvábí, druhý o porcelánu –, které jsou spojeny s jižním pásem hedvábné stezky. Tyto příklady naznačují, že linie hedvábné stezky mohou být konfliktními liniemi. Ve 40. letech 19. století rozpoutali Britové opiové války a začalo období, které lze nazvat nejkrvavějším v dějinách Číny: opiové války, taipingské povstání, boxerské povstání, americká „politika otevřených dveří“, završená vojenskou intervencí západních mocností (včetně Ruska, Spojených států a Japonska), dvě japonsko-čínské války, ale i občanská válka, která byla mimo jiné sporem o pojetí modernizace Číny. Toto století, které bylo ukončeno až v roce 1949 vytvořením nové Číny, stálo přibližně 50 milionů lidských životů. I dnes nejsou trasy hedvábné stezky pouze liniemi obchodu, ale též cestami šíření džihádistického terorismu. Tuto konfliktní skutečnost odráží i západní politická teorie.

Již zmiňovaná anglosaská geopolitika se formovala v dobách tzv. Velké hry mezi ruskou a britskou říší o Střední Asii, což napomohlo zformování geopolitické metafyziky v podobě vize věčného sváru mořské a pozemní moci. V díle admirála Alfreda Mahana lze nalézt představu, že ve světové politice hraje zásadní roli pás konfliktu mořské a pozemní moci, zóna „politické nestability“. Tento pás je prý „otevřený významným změnám pod zahraničním vlivem“ a „leží především mezi 30° a 40° severní šířky, pás šest set mil široký, který zahrnuje větší část Turecka v Asii, Persie, Afghánistánu a Číny, včetně velké části povodí Jang-c’-ťiang a významný centrální region Číny“ (Mahan, 1900:160). V době 2. světové války se představa anglosaské geopolitické školy o konfliktním pásu přesunula na jih a Nicolas Spykman začal mluvit o rozhodujícím významu monzunového okrajového pásu, *Rimlandu*, kolem Asie. V jeho koncepci se „*Heartland* stává méně důležitým než *Rimland*“, a proto též odmítá Mackinderovu představu o rozhodujícím významu východní Evropy pro osud Západu. „Jestliže má existovat nějaký slogan pro vyjádření mocenské politiky Starého světa,“ psal Spykman, „pak musí znít: »Kdo kontroluje *Rimland*, ovládá Eurasii; kdo ovládá Eurasii, kontroluje osudy světa«“ (Spykman, 1944:44 a 43), Tady se dohrávaly nejkrvavější konflikty studené války. I současné uvažování mnoha západních stratégů navazuje na takovéto pohledy na mapu světa. Osa zla Pchjongjang – Teherán – Bagdád prezidenta George Bushe ml. je dědicem těchto náhledů na Eurasii. Též dnešní pás konfliktů od Kurilských ostrovů přes korejsko-japonské a čínsko-japonské vztahy, spory o ostrovy na sever a jih od čínského Tchaj-wanu až po války v Afgánistánu, Iráku a Sýrii plus tzv. arabské jaro na severu Afriky lze spojit s tradicí anglosaské geopolitiky.

* * *

Mapa 16. století naznačuje, jak bude za dvacet let vypadat jádro globalizovaného světa. Bude to „nový normál“ světové politiky – návrat o pět století dozadu, ale na vyšším základě. Bude to multipolární svět mocností, které už nejsou izolované, ale propojené. Ovšem za předpokladu, že nevypukne velká válka.

Politika reforem a otvírání se světu, kterou koncem sedmdesátých let minulého století Čínská lidová republika po romantickém období nastoupila, učinila z této země ekonomicky i sociálně nejdynamičtější stát světa. Podle Mezinárodního měnového fondu je velikostí HDP Čína druhou nejmocnější zemí světa; při měření HDP podle parity kupní síly dokonce první (IMF, 2016). Čína se opětovně stává mimořádně významným inovačním centrem. Podle Punkaje Ghemawata a Thomase Houta nezaznamenal Science Citation Center v roce 2001 žádnou studii z Číny, ale už v roce 2011 byl čínský podíl na světově citovaných studiích 9,5 %, což bylo druhé místo za USA (Ghemawat – Hout, 2016:93). Čínský předseda vlády Li Kche-čchiang ve zprávě pro Všečínské shromáždění lidových zástupců, přednesené v březnu 2016, uvádí, že v současné době je v Číně 100 milionů vysoce kvalifikovaných kádrů (Li, 2016:14) A to do vedoucích funkcí teprve nyní začíná nastupovat první generace lidí, kteří se narodili po začátku Tengových reforem a otevírání se světu. Synergický efekt z onoho obratu v nové Číně teprve přichází.

Podle celé řady komentářů by současný čínský „nový normál“, tedy relativní pokles růstu HDP pod dvouciferné číslo, měl znamenat i snížení čínské ekonomické aktivity v zahraničí. Většina těchto rozborů nerespektuje rozdíl mezi absolutní a relativní hodnotou. V citované výroční zprávě čínský premiér Li uvádí, že „každý procentní bod růstu HDP dnes odpovídá 1,5 procentnímu bodu růstu před pěti lety či 2,5 procentnímu bodu růstu před deseti lety“ (Li, 2016:2). To znamená, že jestliže podle Mezinárodního měnového fondu byl před deseti lety roční růst HDP Číny 11,3 % (IMF, 2016), pak by loňský „nový normál“ znamenal růst o 17,25 %. Navíc je „nový normál“ organicky spojen s potřebou větších zahraničně ekonomických aktivit. David Shambaugh sečetl vybrané čínské investiční záměry, konkrétně předpokládané investice Asian Infrastructure Investment Bank, New Development Bank a plány obou tras hedvábné stezky. „V souhrnu představují současné přísliby Pekingu 1,41 bilionů dolarů; pro srovnání, Marshallův plán stál 103 miliardy dnešních dolarů,“ (Shambaugh, 2015:100) tedy přibližně 11krát méně. Podle již citované analýzy Ghemawata a Houta dosáhly na konci roku 2014 souhrnné čínské investice v zahraničí výše 730 miliard a tato částka by se měla během pěti let ztrojnásobit (Ghemawat – Hout, 2016:94).

Jak již bylo řečeno, hedvábná stezka má v sobě jak konstruktivní kooperativní, tak i konfliktní potenciál. Konfliktní prvek může být ale obsažen i v ekonomické provázanosti, protože nikdo nebude tak mocný jako Čína. Určitá asymetrie v obchodním propojování bude vždycky přítomna. V analýze pro zahraniční výbor Evropského parlamentu se především hovoří o rostoucí asertivitě čínské zahraniční politiky v podmínkách neurčitosti (China’s Foreign Policy and External Relations, 2015). Na druhé straně neobsahuje mesianistické prvky, které jsou známy z moderních dějiny Západu. Je to pravděpodobně spojeno i s faktem, že čínská tradice je v jiném prostředí nenapodobitelná.

Čínský prezident Si Ťin-pching, ale i jeho spolupracovníci, často zdůrazňuje, že nová hedvábná stezka je *win-win* strategií, na které vyhrávají všichni zúčastnění. V obecnější rovině pak v projevu v ústředí UNESCO charakterizoval čínský přístup k současné etapě globalizace úvahou o tolik diskutovanému vztahu civilizací. Především se podle Si Ťin-pchinga „civilizace zrodily v odlišných barvách a tato rozmanitost učinila výměnu a vzájemné učení se mezi civilizacemi důležitými a cennými". Za druhé, „civilizace jsou si rovné a tato rovnost činí výměnu a vzájemné učení se možným". A nakonec dodává, že „civilizace jsou inkluzivní a inkluzivnost podněcuje výměnu a vzájemné učení se mezi civilizacemi" (Xi, 2014:283-284).

21. století začalo hledáním nových paradigmat, která by měla vysvětlit a snad i napomoci změnit povahu globalizujícího se světa. Z humanistického hlediska se zatím jeví jako nejnadějnější ten rámec uvažování, který pomůže zajistit bezpečnost a kvalitu života propojením nejdůležitějších mocností tak, že se stanou na sobě vzájemně závislé. Nová hedvábná stezka by mohla být jedním z projevů této proměny.

Literatura

A riekol majster. Z klasických kníh konfuciánstva. 1977. Bratislava: Tatran.

DIAMOND, J. 2000. *Osudy lidských společností. Střelné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii*. Praha: Columbus.

GHEMAWAT, P. – HOUT, T. 2016. Companies Conquer the World? The Overlooked Importance of Corporate Power. *Foreign Affairs*, Volume 95, Number 2. March/ April 2016.

GRYGIEL, J. J. 2006. *Great Powers and Geopolitical Change*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

CHENG, A. 2006. *Dějiny čínského myšlení*. Praha: DharmaGaia.

China's Foreign Policy and External Relations. 2015. Policy Department, Directorate-General for External Policies. European Union.

IMF: World Economic and Financial Surveys. [Cit. 5. dubna 2016.] Dostupné na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/index.aspx>.

KAPLAN, R. D. 2013. *Pomsta geografie. Co mapy vyprávějí o příštích konfliktech a boji proti osudu*. Praha: Bourdon.

KENNEDY, P. 1996. *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500 –2000*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

KONFUCIUS. 1995. *Rozpravy. Hovory a komentáře*. Praha: Mladá fronta.

LI Keqiang: Report on the Work of the Government. *Delivered at the Fourth Session of the 12th National People's Congress of the People's Republic of China on March 5, 2016*. Xinhua. [Cit. 17. března 2016.] Dostupné na: <http://news.xinhuanet.com/english/china/2016-03/17/c_135198880.htm>.

MACKINDER, H. J. 1904. The Geographical Pivot of History a The Round World and Winning of the Peace. *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4. Blackwell Publishing. [Cit. 5. dubna 2016.] Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/1775498>.

MADDISON, A. 2006. *The World Economy. Volume 1: A Millennial Perspective. Volume 2: Historical Statistics.* OECD Development Centre.

MAHAN, A. T. 1900. *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies.* Boston: Little, Brown, and Co.

MEČNIKOV, L. 2013. *Civilizacija i velikije istoričeskije reki*. Moskva: Ajris Press.

PAUHOFOVÁ, I. – SVOCÁKOVÁ, S. 2015. *Investičné stratégie Číny v podmienkach krízy*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV.

PAUHOFOVÁ, I. 2014. *Suverénne fondy vo svete*. Košice: Ekonomická fakulta Technickej univerzity v Košiciach.

PAUL, V. 1996. *Nejstarší památky mezinárodního práva*. Praha: Academia.

SHAMBAUGH, D. 2015. China's Soft-Power Push. The Search for Respect. *Foreign Affairs*, Volume 94, Number 4. July/August 2015.

WILHELM, H. 1969. *Společnost a stát v Číně. K dějinám světové říše*. Praha: Svoboda.

XI, Jinping. 2014. *The Governance of China.* Beijing: Foreign Languages Press.

YAN, Xuetong. 2011. *Ancient Chinese thought, modern Chinese power*. Edited by Daniel A. Bell and Sun Zhe. Princeton: Princeton University Press.

Россия и ЕС: развитие в условиях «экономики санкций»

Нина Климова[1] Институт социально-экономических исследований УНЦ РАН
Лариса Исмагилова[2] Уфимский государственный авиационный технический университет

Russia and the EU: the development in conditions of «economy of sanctions»

Authors' contact details:

[1] *Ufa Scientific Centre of the Russian Academy of Sciences, Institute of Social and Economic Researches, sector of regional finance and fiscal policy, Prospect of October 71, 450054, Ufa, Russian Federation*

klimova_ni_2011@mail.ru

[2] *Ufa State Aviation Technical University (USATU), Institute of Economics and Managment, Department of Business Economy street K. Marks, 12, 450000, Ufa, Russian Federation*

ismagilova_ugatu@mail.ru

Abstract The paper is devoted to research of development of Russia and the EU in the conditions of «economy of sanctions». It is established that the crisis in the EU economy is now (2013 - 2015 years) manifested in a much lesser extent than in Russia. But the negative effects of sanctions restrictions are characteristic of the economies of all parties - participants of the sanctions Relations. Expert assessments of the damage from the economic sanctions both for Russia and for the EU are in a fairly wide range. Their adequacy need confirmation. But, unfortunately, in the majority of published works aren't available methodology for assessing, that complicates the procedure for evaluating the correctness of the damage size. The study's authors shown that the restrictive measures on the provision of foreign investment on the part of countries - sanktsionerovs, technological and trade restrictions impacted negatively on the level and quality of life of the population of Russia. However, this impact was not as significant as compared to the negative impact of internal factors, such as low productivity, conservation of raw structure of economy, imperfect system of management. It was noted that during the period of economic sanctions against Russia appear of new opportunities for businesses with their participation both in the program of import substitution and in National technology initiative (NTI). The realization of these opportunities in the Russian Federation will contribute to knocking over of threats of national security; exit on new markets and creation the conditions for global technological leadership in the future.

Keywords: economy of sanctions, Russia, the EU, the economic growth, direct foreign investments, trade restrictions, the level and quality of life of the population.

1 Введение

Если говорить о парадигме будущих изменений как об устоявшейся системе представлений, то экономические санкции слабо соответствуют данной дефиниции и ее содержанию. Многообразие мнений и оценок по поводу санкций как инструмента международного воздействия не позволяют к настоящему моменту сформировать единую целостную модель функционирования экономик в режиме санкционных воздействий. Однако данный вывод ни в коей мере не означает, что указанная проблема является малозначимой для исследовательских целей.

В 2014 г. экономические санкции были введены против Российской Федерации и стали одной из значимых проблем для российской экономики. В этой связи авторы работы – ученые экономисты, осознанно оставляя за рамками настоящего доклада политические и юридические аспекты рассматриваемой проблемы,

сосредоточили основное внимание на исследованиях в области экономических основ и последствий экономических санкций как в экономике России, так и странах – санкционерах.

2 Сравнительная оценка развития экономик ЕС и Российской Федерации в условиях экономических санкций против России (июль 2014 г.)

Результирующие показатели развития как российской, так и западных экономик формируются под воздействием множества внешних и внутренних факторов, в число которых входят экономические санкции. Разделение данных факторов представляет отдельную экономическую задачу, представление методических основ решения которой ограничено форматом настоящей работы. В этой связи в качестве *целевой установки аналитической части доклада* является сравнительная оценка развития экономик стран Евросоюза и России по показателям и факторам развития, входящим в перечень санкционных ограничений. В приложении к ЕС, Словакии, России и Республике Башкортостан (РБ), как одному из крупнейших субъектов Российской Федерации, оценка уровня и тенденций развития, осуществленная с учетом положений «экономики санкций», позволяет сделать следующие выводы.

При этом следует иметь в виду, что принятые для анализа страны, их объединения (ЕС) и отдельные территории (Башкортостан) существенным образом различаются как по занимаемой площади и численности населения, так и по экономическим показателям (таб. 1).

Таб. 1: Основные показатели ЕС, Словакии, России и Республики Башкортостан в 2015 г.

	2015			
	ЕС	Словакия	Россия	Башкортостан
Площадь, тыс. км^2	4 324,8	49,0	17 125,4	142,9
Население, тыс. чел.	508 451	5 421	146 267	4 072
ВВП, млрд евро	14 625,4	78,1	1 008,9	17,9

Источник: Здесь и далее – по данным Eurostat, World bank; Россия и Башкортостан – рассчитано авторами по данным Росстата и Башкортостанстата.

Для элиминирования данных различий при проведении аналитических разработок были задействованы, главным образом, удельные измерители (в расчете на душу населения) или динамические характеристики, что позволяет осуществить корректное сравнение и оценку последствий санкционного давления на Россию. В числе основных из этих последствий следует выделить:

Снижение абсолютных объемов и темпов прироста ВВП (ВРП) России и Башкортостана. Данное снижение происходило на фоне роста аналогичных показателей стран ЕС (таб. 2).

Таб. 2: ВВП ЕС, России и Республики Башкортостан в 2013-2015 гг., в текущих ценах, млрд евро

	Годы		
	2013	**2014**	**2015**
ЕС (28 стран)	13548,1	13957,8	14625,4
Россия	1563,4	1401,5	1008,9
Башкортостан	25,9	18,3	17,9
***Справочно*: США**	12625,6	13111,8	н.д.
Китай (включая Гонконг)	7202,1	7768,6	9704,3
Курс евро (по состоянию на конец года)	44,97	68,34	79,70

Складывающиеся в последние годы негативные тенденции в развитии экономики России и ее субъектов подтверждаются существенной разницей в темпах экономической динамики со странами ЕС. В целом по ЕС изменение среднегодовых темпов прироста ВВП в 2013-2015 гг. находилось в диапазоне от 0,2 до 1,9%. Большинство стран ЕС демонстрировало позитивную динамику в данный период (рис. 1). И хотя размер приростов был не столь значителен, положительная направленность их изменения позволила в целом по странам ЕС повысить уровень данного результирующего показателя развития (по России падение 1,34% до – 3,7%; по РБ – с 2,6% до – 1,6%).

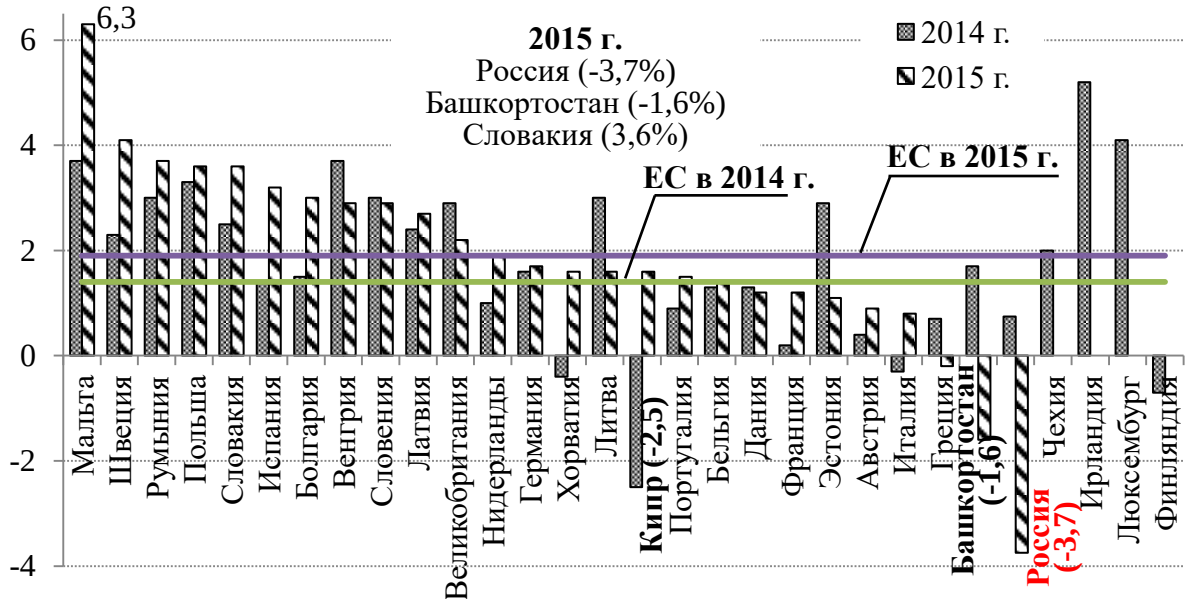

Рис. 1: Реальные темпы прироста ВВП по странам ЕС, России и Республике Башкортостан в 2014 – 2015 гг., %

С учетом снижения темпов экономического роста Россия в 2015 году «недобрала» против 2014 года почти 52 млрд евро ВВП, что, безусловно, сказалось как на возможностях государства по поддержке бизнес-структур, так и на уровне и качестве жизни населения (таб. 3).

Таб. 3: ВВП на душу населения по странам ЕС, России и Республики Башкортостан в 2013-2015 гг., в текущих ценах, тыс. евро на человека

	Годы		
	2013	**2014**	**2015**
ЕС (28 стран)	26,6	27,4	н.д.
Россия	10,2	7,1	6,9
Башкортостан	6,3	4,5	4,4

Ограничение объемов инвестирования как негативный фактор развития экономики. Накопление капитала традиционно считается одним из важнейших факторов экономического роста. По оценкам российских ученых норма накопления в размере 25% считает порогом экономической безопасности страны. Однако уже на протяжении длительного периода норма накопления находится ниже порогового уровня, что безусловно отрицательно влияет на процессы производства добавленной стоимости. Следует отметить, что в странах ЕС данный уровень также не достигается в последние годы (таб. 4).

Таб. 4: Инвестиции в основной капитал в ЕС, России и Республике Башкортостан в 2013-2015 гг., в % к ВВП

	Годы		
	2013	**2014**	**2015**
ЕС (28 стран)	19,64	19,8	н.д.
Россия	18,9	17,4	18,1
Башкортостан	22,9	22,9	22,2

Но с учетом масштабов накопления предыдущих лет и сложившегося технико-технологического уровня производства в странах ЕС все-таки обеспечивается положительная динамика ВВП. Что касается России, то в ней в полной мере не были задействованы ресурсы периода благоприятной конъюнктуры нефтяного рынка (структурная перестройка, диверсификация экономики, обновление и модернизация действующего производственного аппарата и т.д.). В результате некоторый рост уровня удельного инвестирования был обеспечен не столько за счет роста объемов инвестиций, сколько за счет снижения масштабов производства ВВП.

Следует отметить, что в России в структуре источников инвестирования в течение длительного периода преобладали не столько собственные, сколько привлеченные средства (в 2014 г. в пропорции, соответственно, 45,8% : 54,2%). При этом доля кредитов иностранных банков и инвестиции из-за рубежа в процентном соотношении была не столько велика (в 2014 г. – 3,4%) (Росстат, 2015). Несмотря на введение санкционных ограничений по иностранному инвестированию России в 2014 году объем привлеченных средств от иностранных источников (22,9 млрд долл) в форме прямых инвестиций (ПИИ) превысил большинство стран Евросоюза (таб. 5).

Таб. 5: Прямые иностранные инвестиции в 2013 – 2014 гг.

	Годы		
	2013, млрд долл США	2014 млрд долл, США	тоже, в % к итогу
Мир в целом	1 955,5	1 561,4	100,0
Россия	69,2	22,9	1,5
Башкортостан	0,3	0,2	…
***Справочно:* США**	287,2	131,8	8,5
Китай (включая Гонконг)	290,9	289,1	18,6
Курс долл (по состоянию на конец года)	32,73	56,26	72,88

Однако с учетом масштабов российской экономики данных объемов явно недостаточно для решения проблем технико-технологического обновления производственной базы, тем более, что передача современных технологий вошла в число санкционных ограничений. При этом как для стран Евросоюза, так и для России характерна неустойчивая (пульсирующая) динамика привлечения прямых иностранных инвестиций (рис. 2).

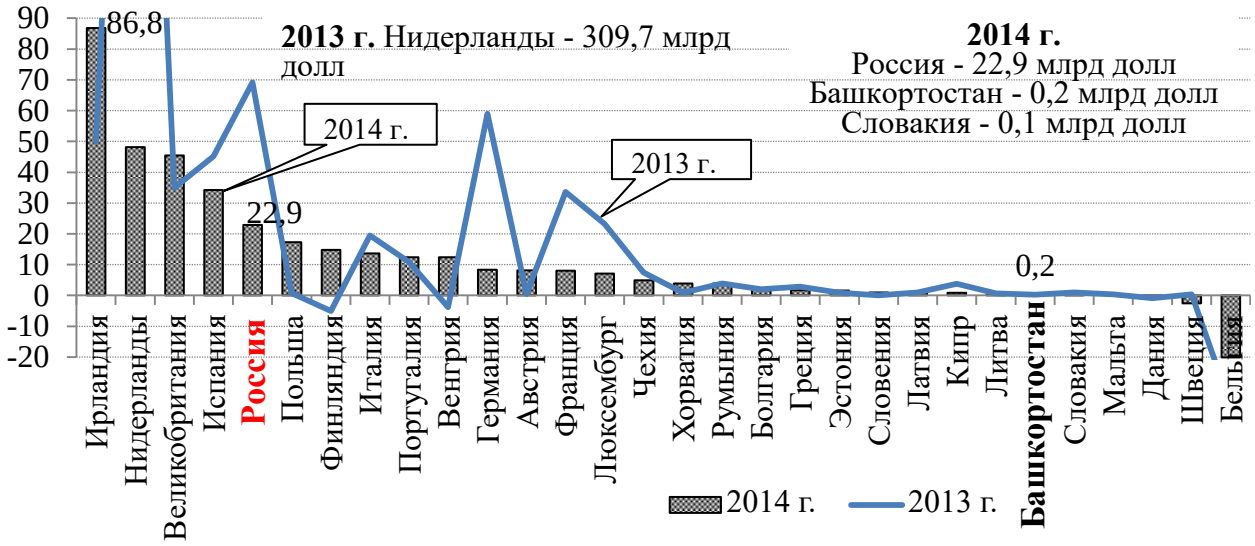

Рис. 2: Прямые иностранные инвестиции в странах Евросоюза, России и Башкортостане в 2013–2014 гг., млрд. долл.

Она выражается, во-первых, в общем по миру снижении объемов ПИИ (в 2014 г. на 1/5 по сравнению с предыдущим периодом), во-вторых, в пульсирующем характере притока ПИИ со значительным диапазоном колебаний – от 309,7 млрд долл (Нидерланды, 2013 г.) до 0,1 млрд долл (Словения, 2013 г. И Словакия, 2014 г.), как правило, не связанным с санкционными мероприятиями. С учетом как позитивных, так и негативных сторон ПИИ, многократно отмечаемых в работах как российских, так и зарубежных специалистов, прямые инвестиции играют важную, но не решающую роль в финансовом обеспечении процессов модернизации и развития экономики России. Значимость прямого инвестирования, безусловно, повышается в условиях недостатка собственных ресурсов. Пример – выпуск и попытка размещения Россией евробондов на сумму

3 млрд долл, которая в настоящее время блокируется как европейскими, так и американскими финансовыми корпорациями в рамках рекомендаций правительственных органов зарубежных стран – санкционеров. Поэтому с учетом незначительной доли прямого иностранного инвестирования в формировании ВВП (таб. 6) деятельность как российских, так и европейских бизнес – структур должна быть ориентирована на изыскание дополнительных собственных ресурсов и их перелив на рынок капиталов.

Таб. 6: Прямые иностранные инвестиции в 2013-2014 гг., в % к ВВП

	Годы	
	2013	**2014**
Мир	2,56	2,00
Россия	3,33	1,23
Башкортостан	0,90	0,77
***Справочно*: США**	1,71	0,76
Китай (включая Гонконг)	3,07	2,79

Торговые ограничения в системе экономических санкций: расхождения оценок. Рассматривая торговые ограничения, введенные против Российской Федерации в рамках реализации политики санкционного воздействия на экономику, следует иметь в виду, что страны ЕС традиционно являлись наиболее активными торговыми партнерами России. Однако, по оценкам Минэкономразвития РФ (МЭР РФ, 2015), за 2013-2015 гг. объем товарооборота между странами сократился более чем на 45% (до 230 млрд долл против 417 млрд долл). При этом, как отмечает МЭР РФ, страны Евросоюза также понесли существенные потери (общий спад 37-38%) (Коммерсант, 2016). Но по оценкам Евростата объем импорта товаров и услуг по отношению к ВВП в течение рассматриваемых лет был стабилен и составлял в 2013 - 2015 гг. 40,2% (таб. 7).

Таб. 7: Импорт товаров и услуг стран Евросоюза, России, Башкортостана, в % к ВВП

	Годы		
	2013	**2014**	**2015**
ЕС (28 стран)	40,3	40,3	40,2
Россия	15,7	22,2	17,6
Башкортостан	3,0	5,3	2,7

При росте ВВП ЕС (см. таб. 2, рис. 1) устойчивость данного показателя может быть обеспечена только в условиях наращивания объемов импортных поставок (в том числе из других стран – торговых контрагентов). Анализ 22 из 28 стран ЕС (по которым есть соответствующая статистическая информация) свидетельствует о стабильности данного уровня и в страновом разрезе.

В отличие от Евросоюза в России доля импорта в ВВП в 2013-2015 гг. имела разнонаправленную динамику – с ростом в 2014 г. (до 22,2%) и последующим снижением в 2015 г. (до 17,6%). Но при этом ВВП России имел отрицательную

динамику. Следовательно, падением объемов импортных поставок в Россию опережало падение ВВП, поэтому направление импортозамещения определено в качество ключевого для перспективного развития России.

Несколько иная ситуация складывается с экспортом товаров и услуг. Доля экспорта в ВВП В России несколько выросла (на 6,8 п.п.) при незначительном увеличении данного показателя по Евросоюзу (таб. 8).

Таб. 8: Экспорт товаров и услуг из стран Евросоюза, России, Башкортостана, в % к ВВП

	Годы		
	2013	**2014**	**2015**
ЕС (28 стран)	42,9	43,1	43,5
Россия	24,1	35,9	30,9
Башкортостан	37,3	61,4	33,6

Удельный уровень экспорта в странах ЕС значительно превышает российские показатели и изменяется в достаточно широком диапазоне. В 2/3 из 28 стран Евросоюза в 2014 г. данный показатель составлял более 50% ВВП, что свидетельствует об активном участии этих стран в мировом экспорте товаров и услуг, ассортимент, уровень и качество которых обеспечивают спрос на глобальных рынках. Россия в силу сложившегося международного разделения труда традиционно рассматривается как страна – экспортер сырьевых товаров – газа, нефти и нефтепродуктов. При этом для России становится актуальным вопрос не столько импорто-, сколько экспортозамещения продукции добывающих отраслей на товары с высокой долей добавленной стоимости. Производство такой продукции требует коренной модернизации и структурной перестройки экономики, ее перевода на модель инновационного развития. Однако при всех декларациях о необходимости реализации данных направлений развития, на практике происходит консервация отраслевой структуры, что в значительной степени ограничивает возможности формирования импульсов для ускоренного развития и модернизации экономики.

Эффективность экономики как предпосылка формирования уровня и качества жизни населения. Вышеизложенные оценки о состоянии российской экономики в условиях санкционного давления в значительной степени определяются ее эффективностью. Если принять в качестве основополагающего индикатора эффективности показатель производительность труда, то его уровень (в 2014 г. – 19,1 тыс. долл/чел.) не достигает и половины соответствующего значения по Евросоюзу (42,0 тыс. долл) (рис. 3). В рейтинговой шкале, составленной по 32 странам (ЕС и отдельным крупнейшим развитым странам мира – США, Китай, Япония), Россия занимала 28 рейтинговую позицию, из стран Евросоюза опережая лишь Болгарию и Румынию.

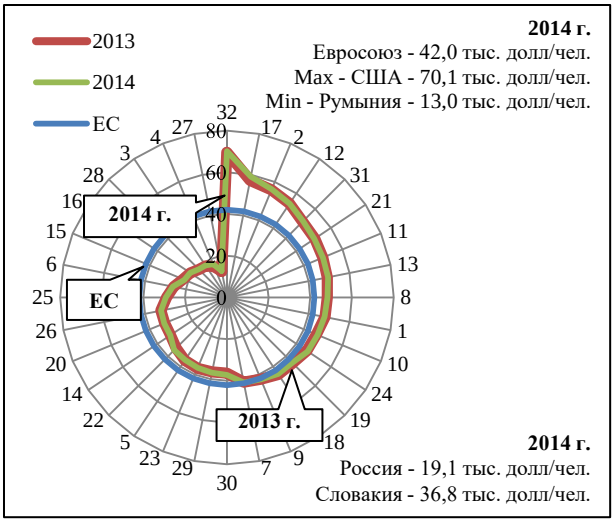

1	Австрия	17	Ирландия
2	Бельгия	18	Италия
3	Болгария	19	Япония
4	Китай	20	Литва
5	Кипр	21	Люксембург
6	Чехия	22	Латвия
7	Германия	23	Мальта
8	Дания	24	Нидерланды
9	Испания	25	Польша
10	Эстония	26	Португалия
11	Финляндия	27	Румыния
12	Франция	**28**	**Россия**
13	Великобритания	29	Словакия
14	Греция	30	Словения
15	Хорватия	31	Швеция
16	Венгрия	32	США

Рис. 3: ВВП на одного занятого в экономике в 2013-2014 гг., тыс. долл на человека

В определенной степени низкий уровень производительности труда определяется слабым стимулированием его повышения через систему оплаты труда. За последние годы в России произошли существенные изменения как в уровне оплаты труда, как и структуре доходов населения. Основными из этих изменений могут быть обозначены:

– рост денежных доходов населения (в реальном исчислении после выплаты обязательных платежей) (за 1995 – 2014 гг. в 2,34 раза);

– повышение уровня заработной платы (начисленной, в реальном исчислении) (в 3,11 раза);

– снижение доли оплаты труда в структуре денежных доходов населения (65,8% в 2014 г. против 76,4% в 1990 г.), наряду с ростом доли доходов от предпринимательской деятельности (с 3,7 до 8,4%), социальных трансфертов (с 14,7 до 18,0%); доходов от собственности (с 2,5 до 5,8%) (Росстат, 2015).

При этом размер среднемесячной заработной платы составил (таб. 9):

Таб. 9: Заработная плата работников организаций России и Республики Башкортостан (в среднем за месяц, в номинальном исчислении) в 2013-2015 гг., евро/чел.

	Годы		
	2013	**2014**	**2015**
Россия	662,5	475,5	425,7
Башкортостан	497,6	365,6	324,1

Следовательно, с учетом норм рабочего времени в 2015 г. (при 40-часовой рабочей неделе – 1 971 часов) оплата труда (за 1 час работы) в России в 2015 г. составила 2,59 евро/час, а по Республике Башкортостан – 1,97 евро. Для сравнения (Евростат, Росстат): в ЕС средние почасовые расходы на оплату труда

в промышленности (с учетом отчислений на социальное страхование) составляли в 2014 году 25,5 евро/час, изменяясь в достаточно широком диапазоне от 63,8 евро/час в Норвегии и 4,7 евро/час в Румынии.

По оценкам Правительства России (О. Голодец, 2016) и Росстата реальная заработная плата в 2015 году сократилась на 9,5%, а реальные располагаемые денежные доходы – на 4%. В результате более 13% населения России имеет доходы ниже прожиточного минимума (в 2015 г. – 118,6 евро в месяц). Уровень данных показателей в значительной степени обусловлен кризисными явлениями в экономике России, которые усугубляются негативном влиянием санкционных воздействий.

Экспертные оценки ущерба от введения экономических санкций против России. Существуют различные точки зрения относительно величины ущерба, нанесенного России в условиях «экономики санкций». Такого рода оценки содержатся как в российских, так и зарубежных публикациях. Как правило, в работах по оценке ущерба не приводятся методики расчета потерь. И это обстоятельство несколько снижает степень доверия к результатам расчетов. Тем более, что диапазон потерь достаточно широк – от падения ВВП России на 3,9% (Кудрин, 2015) до 0,4%. По мнению Президента России В.В. Путина потери от внешнего санкционного давления составляют 160 млрд. долл., и эти потери обусловлены как падением цен на нефть, так и введением режима экономических санкций.

При этом как российские, но и западные исследователи пытаются оценить ущерб, наносимый экономике Евросоюза, санкционным воздействием на Россию, а также контрсанкционными мероприятиями с российской стороны. Причем, для такого рода разработок характерна следующая особенность: сравнительные невысокие санкционные потери Евросоюза в разработках европейских исследователей: максимум – 109 млрд. евро (WIFO, 2015) и значительный ущерб ЕС, страны которого понесут от введения контрсанкций только в экспортной сфере, оцениваемый в 1 трлн. евро (Федоров, TSI Analytics, 2015). В принципе, можно достаточно долго муссировать вопрос о размере санкционных потерь, но при этом следует помнить о ряде основных положений, которые можно рассматривать как выводы настоящего исследования.

3 Заключение

1. В условиях глобальных рынков продукции и услуг конкурентная борьба принимает самые экзотичные формы, маскируя потребность усиления собственных конкурентных позиций и реализации конкурентных преимуществ.
2. По оценкам экспертов, в том числе и западных специалистов, достаточно сложно определить эффективность санкционного давления, поскольку используемые при этом методики в большинстве случаев не позволяют с высокой степенью достоверности оценить результаты расчетов по предлагаемым модельным конструкциям.

3. Результативность санкционного давления должна соотноситься не столько с его экономическими последствиями (поскольку доказано, что потери в той или иной степени распространяются как на страны санкционеры, так и на государства – объекты санкционных воздействий), сколько с достижением целевых установок экономических санкций, которые как правило формируются в зоне международных решений политического характера.
4. Для стран Евросоюза главным является определение основных бенефициаров от введения экономических санкций против России и сопоставление возникающего ущерба для европейской экономики с выгодами и преимуществами, которые формируются в ходе их реализации. В настоящее время кризисные явления в экономике ЕС проявляются в гораздо меньшей степени, чем в России. Но прогнозные исследования европейских ученых (Австрийский институт экономических исследований (WIFO), 2015) свидетельствуют о рисках возникновения угроз для европейской экономики вследствие экономических санкций и контрсанкционных мер Российской Федерации.
5. Для России введение экономических санкций дуалистично: с одной стороны, налицо негативное влияние на экономику вследствие «перекрытия» каналов внешнего инвестирования, ограничения доступа к новым технологиям, торговых ограничений и т.д. Наряду с экономическим кризисом, в настоящее время протекающим в России в результате упущенных возможностей наращивания экономического потенциала в годы благоприятной конъюнктуры мирового рынка, экономические санкции ограничивают возможности РФ по стабилизации ситуации и купированию внешних и внутренних угроз национальной экономике. С другой стороны в период экономических санкций происходит формирование новых возможностей для бизнес-структур при их участии в программе импортозамещения и в Национальной технологической инициативе (Песков, НТИ, 2014), целевой установкой которой является «формирование принципиально новых рынков и создание условий для глобального технологического лидерства России к 2035 году».

4 Ресурсы

GDP and main aggregates [Online.] In: Eurostat. <http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/naida_10_gdp>.

Investment by institutional sectors (% of GDP) [Online.] In: Eurostat. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdec210>.

Imports of goods and services in % of GDP [Online.] In: Eurostat. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tet00004&plugin=1>.

Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) [Online.] In: World bank. <http://search.worldbank.org/data?qterm=Direct+investment+&language=EN&format>.

Labour costs annual data [Online.] In: Eurostat. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00173&plugin=1>.

Краткосрочные экономические показатели Российской Федерации [Online.] Режим доступа: Росстат. – М., 2015. – 238 с. <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1140080765391>.

ПЕСКОВ, Д. Н. 2015. *Национальная технологическая инициатива: цели, основные принципы и достигнутые результаты*. Доклад на заседании Президиума Совета при Президенте Российской Федерации по модернизации экономики и инновационному развитию России. – М.: Агентство стратегических инициатив, 2015. <https://asi.ru/nti/>.

Прогноз социально-экономического развития Российской Федерации на 2016 год и на период до 2018 года [Online.] Режим доступа: Министерство экономического развития Республики Башкортостан. – Уфа, 2015. <http://minecon.bashkortostan.ru/dejatelnost/makrojekonomika/prognoz-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya/prognoz-ser-rf/>.

Российский статистический ежегодник. 2015: статистический сборник. /Росстат. – М., 2015. – 728 с. ISBN 978-5-89476-412-2.

Республика Башкортостан в цифрах. 2015: статистический сборник. /Башкортостанстат. – Уфа, 2015. – 224 с.

Социально-экономическое положение Республики Башкортостан: комплексный доклад, №1 (январь 2016 г.) – Уфа: Башкортостанстат, 2016 – 30 с.

Determinanty zmien energosektora z pohľadu pulzujúcej ekonomiky (implikácie pre Slovensko)

Štefan Volner[1] Trenčianska univerzita A. Dubčeka v Trenčíne

Changes of energo sector´s determinants in terms of a pulsating economy (implications for Slovakia)

Authors' contact details:

[1] University of A. Dubcek,
Študentská 1639/2,
911 50 Trenčín,
Slovak Republic
stvolner@gmail.com

Abstract: Determinants of global energy sector. Driving force and an essential condition for the development of the systems, including humanity, is an energy. The basic dominant sources of the energy for the existence and development of mankind, a key determinants of global (Slovak) energy sector, are the Earth and the universe. Important relationships between the Earth and natural energy sources are conditions of energy sufficiency of the Earth. The growing consumption of energy sources (particularly natural). Globalization social movements, especially the economic globalization significantly stimulated *the explosive growth of production, trade, services, transport and communications*. Growth shares of space, especially solar activities in the energy state of the Earth and mankind. *Manifestations of solar activity* and its effects on Earth. Research and technological development - the most dynamic aspects of the development mankind's energy sector. Main levels of its penetration and discovering new types of energy are especially cosmos and nano world. The key determinants of mankind's energy sector development and Slovakia is growing geopolitical confrontation of the geopolitical actors. The current global energy flows has distinctive effect on the energy sector and conflicts in the world. The impact will be negative for Slovakia: political and energy dependence, loss of income from transit and more doubts.

Keywords: determinants of the energy sector, geo-energy, geopolitics, energy, natural sources, energetic flows, solar activity, research and technological development, energy consumption.

Medzi kľúčové determinanty vývoja globálneho i slovenského energetického sektora (energosektora) môžeme zaradiť:

- *Prírodné*, klíma, otepľovanie, najmä Arktídy, seizmické pohyby, skleníkové plyny, geografické osobitosti, oceánske prúdenie a hydrosféra.
- *Technologické*, zásadná zmena vzniku nových informácií, hmoty (aj antihmoty, supravodiče), energií (fúzia, plazma), inteligentných strojov, 3D tlačiarní všetkých druhov, nové druhy komunikácie a dopravy (levitácia, kozmos), nanotechnológia, bioinžinierstvo, genetická manipulácia atď.
- *Energetické,* konvenčné, nekonvenčné, obnoviteľné a alternatívne zdroje energií.
- *Geopolitické pohyby a utváranie novej geopolitickej štruktúry a geoenegetiky sveta*; zásadné zmena energetických tokov vo svete.
- Narušenie existujúcej globálnej mocenskej rovnováhy, budovanie nového multipolárneho sveta.

- *Ekonomické, možné zlyhanie* globálnej meny, kríza globálneho finančného systému, kritická zadlženosť, virtuálny finančný systém, asymetria medzi virtuálnou a reálnou ekonomikou, kríza spotreby a produkcie.
- *Sociálne*, majetková a príjmová polarizácia, rastúci globálny sociálny chaos, geopolitická a neskôr i klimatická migrácia, kriminalita.
- *Politické,* zlyhávanie suverénnych štátov a medzinárodných organizácií, kríza demokracie; snaha o vybudovanie Nového svetového poriadku.
- *Civilizačné, kultúrne a náboženské*, osobitne multikultúrna ideológia, stret islamskej a ortodoxnej civilizácie, náboženstva.
- *Inštitucionalizovaný morálny hazard, arogancia politických elít a majetných jedincov a skupín; sofistikovaná korupcia.*

Hybnou silou a základnou podmienkou vývoja všetkých systémov, teda aj ľudstva je *energia*.[1] Bez energie by neexistoval život, biosféra, naša Zem, ľudstvo. Bez nej by nebol možný spoločenský rozvoj, existencia štátov. Práve preto zaisťovanie energie je základnou potrebou a záujmom, hlavným cieľom a zmyslom aktivity všetkých spoločností a jednotlivcov. Od tohto cieľa sa odvíjajú ich záujmy, aktivity, diverzifikácia do priestorov. Je málo krajín, štátov, ktoré majú energetickú autarkiu. Asi len Rusko, čiastočne i USA. Tí ostatní musia energiu získavať, dovážať z iných krajín, regiónov. Pretože sú tieto prírodné zdroje na našej planéte rozložené nerovnomerne (čo do druhu a množstva), musia takmer všetci aktéri diverzifikovať – aby sa k nim nielen dostali, ale ich aj dopravili do svojich krajín, štátov, k spotrebiteľom.

Základným prevažujúcim zdrojom energie pre existenciu a rozvoj ľudstva, teda kľúčovým determinantom globálneho (i slovenského) energosektoru je naša *Zem a vesmír*. Energiu z vesmíru dostáva a využíva ľudstvo automaticky, bez vlastného pričinenia; preto si to neváži a plne neuvedomuje jej obrovský a nezastupiteľný význam. V súvislosti so skúmaním problému využívania jej zdrojov a energie pre ďalší rozvoj ľudstva treba upozorniť na tri dôležité vzťahy medzi Zemou a prírodnými energetickými zdrojmi:

1. *Zem – vzťah prírodného a sociálneho*. Hlbšie skúmanie toho vzťahu ukazuje, že dochádza k ich *protichodnému vývoju a pohybu*. Zatiaľ čo sa príroda využíva, vyčerpáva a devastuje, početnosť obyvateľstva stúpa a s ním i dynamika spoločenského rozvoja a spotreby. Hrozí, že na istom stupni, na istej úrovni, hranici, v určitom bode a v istom čase môže dôjsť k stretu, ktorý vyvolá *konflikt* týchto dvoch protichodných pohybov. Príroda už bude natoľko vyčerpaná a jej surovinové zdroje natoľko vyťažené, že ľudia nebudú mať (ak dovtedy nevymyslia iný spôsob výroby a nenájdu alternatívne zdroje energie) možnosť ďalšieho rozvoja. Bude hroziť kolaps, existenčná kríza ľudstva.
2. S tým je spojený druhý aspekt, problém ľudstva a Zeme – *vzťah množstva prírodných (zemských) zdrojov a spotreby*. Podľa súčasných prognóz svetová spotreba

[1] Pod pojmom „energia“ tu budeme chápať všetky vnútorné i vonkajšie zdroje (gravitáciu, žiarenie, teplo, svetlo, vodu, kyslík, potravu atď.), ktoré sú nevyhnutné na vznik, fungovanie, rozvoj, nové usporiadanie a pohyb spoločenských systémov.

energie sa počas posledných dvadsať rokov zvýšila viac ako o 50 % a do roku 2050 sa zdvojnásobí. Tu sú dôležité dve otázky: Koľko má ľudstvo ešte dostupných surovinových a energetických zdrojov (najmä fosílnych a metalických) na našej planéte? Sú tieto zdroje obnoviteľné? Aký osud stihne alternatívne zdroje energií?

3. Zem – *vzťah vonkajšej a vnútornej energie a zdrojov*: Naša planéta je – našťastie – otvoreným ale i uzavretým prírodným systémom. Už vyše štyri miliardy rokov existuje práve preto, že je spojená s vonkajším svetom, vonkajšou energiou. Je otvorená neustálemu pôsobeniu toku energie z kozmu, zo Slnka, gravitačnému pôsobeniu Slnka a Mesiaca a pôsobeniu kozmického žiarenia atď. Pozitívne je to, že táto vonkajšia energia (vesmír) je „nevyčerpateľná". Ale ak sa obmedzíme na Slnečnú sústavu, potom hovoríme o miliónoch rokov (maximálne 5 miliárd rokov). Dovtedy musí ľudstvo preniknúť do kozmu, objaviť kvalitatívne novú alternatívnu energiu. Negatívne je to, že kozmickú energiu (najmä slnečné aktivity) ľudstvo cieľavedome využíva len na niekoľko percent, všetko ostatné je dielo prírody a biosféry. Negatívne u vnútorných zemských prírodných zdrojov surovín a energie je to, že sú uzavretým systémom. Ak sa vyčerpajú zásoby, nemajú sa odkiaľ a prečo doplniť a obnoviť; príroda a ľudstvo môžu skolabovať. Istá nádej pre ľudstvo je vo vedecko-technickom rozvoji, v alternatívnych a obnoviteľných zdrojov energie (Volner, 2012, s. 338 – 339).

Aby ľudstvo prežilo aj ďalšie tisíce rokov (ak sám nezapríčiní katastrofu), potom by malo vytvoriť prostredie (prírodné i spoločenské), ktoré by spĺňalo niekoľko podmienok, kritérií *energetickej dostatočnosti*:

- Po prvé, izolované a uzavreté energetické systémy čerpajú energiu *len z vnútra* daného systému (napr. fosílne zdroje a suroviny). Ak chcú ďalej existovať „musia" sa napojiť na *vonkajšie zdroje energie*, musia sa stať otvorenými systémami (kozmická energia, slnečná energia). Je len na ľuďoch, či dokážu túto energiu (napr. slnečnú) cieľavedome využiť a (najmä) nahradiť ju za fosílnu. Zatiaľ to ešte nedokážu.
- Po druhé, „výroba" (čiastočne i obnoviteľnosť) vnútornej energie a zdrojov je možná v *autokatalytických systémoch*, kde prebiehajú samousmerňujúce, samousporiadajúce a samoregulujúce procesy v istom požadovanom čase a cykle. Ak tvorba ropy, uhlia, plynu, diamantu, kremíka a iných nerastných surovín trvala státisíce rokov, potom ich nie je možné obnoviť (ak by aj bol zdroj, ale ten sa vyčerpáva) za tisíc rokov.
- Po tretie, čerpať energiu z okolia môžu len tie systémy, ktoré sú schopné *prenikať* do okolia, *komunikovať* s okolím, *vymieňať si s ním informácie, hmotu a energiu*, merať okolie a štruktúrne s ním splývať, *vytvárať nové štruktúrne vzťahy a spojenia*. Toto bude možné ak bude prenikať do ďalších sfér Zeme (k jadru a k morskému dnu), ak bude prenikať do nových geopolitických priestorov (toto sa uskutočňuje dnes, avšak tu sa ľudstvo dostalo k hraničným limitom), keď človek prenikne do kozmického priestoru, keď sa naučí cestovať v kozme a v čase, ak vytvorí paralelné a alternatívne energetické zdroje svojho ďalšieho rozvoja.
- Po štvrté, premieňať energiu, transformovať ju na užitočné bezpečnostné pôsobenie môže len ten systém, ktorý má *usmerňovače* energie, resp. takú štruktúru a nástroje, ktoré umožňujú systému získanú kozmickú a zemskú, vonkajšiu i vnútornú, makro a mikro energiu *premeniť* a účelne ju využiť. Takouto optimálnou a bezhraničnou

energiou pre ľudstvo je napríklad slnečná energia, vodík a fúzia. Zatiaľ ňou ľudstvo nemôže nahradiť fosílne suroviny a energiu (otázka je, či nadnárodné energetické korporácie majú o takýto druh energie vôbec záujem?), lebo nemá vybudovanú technológiu a sieť usmerňovačov až k jednotlivcovi (Slnečné hospodárstvo, vodíková ekonomika s takým kalkuluje).

- Po piate, *nedostatok* energie je jednou z *príčin narušenia vnútornej rovnováhy* prírodného i spoločenského systému. Akékoľvek poruchy vo vesmíre a na našej Zemi, narušenie jej prirodzenej rovnováhy môže narušiť energetické toky, teda ohroziť život na Zemi.
- Po šieste, ak ľudstvo doteraz prežilo a ďalej sa rozvíjalo, tak len preto, že „vytvorilo“ otvorený prírodno-spoločenský systém, že dokázalo komunikovať samo so sebou i so svojím okolím, že malo schopnosti prenikať do najbližšieho budúceho, využívať zdroje a energiu zo svojho okolia (zem, vzduch, more, kozmos, kultúra, poznanie, informácie atď.), že dokázalo usmerňovať svoju aktivitu a budovať nové a nové energetické štruktúry a mechanizmy (aj keď nie v prospech celého ľudstva, ale skôr v prospech energetických globálnych firiem). V 21. storočí sa však menia podmienky. Ľudstvo nevystačí len s kapacitou Zeme, jej prírodnými surovinovými a energetickými zdrojmi. Alternatívne zdroje energie, ako fotovoltaické články, solárna a termálna energia, geotermálna energia, vodík, veterná energia, prílivová energia, biomasa, oceánske termické rozdiely, fúzia a satelity na solárnu energiu sa pritom nevyvíjajú dostatočne rýchlo, aby zaplnili medzeru a uspokojili budúci energetický dopyt. Musí sa otvoriť aj do vesmíru, prekonať vnútorné energetické a surovinové hranice (obmedzenia) Zeme, preniknúť do kozmu a využívať energiu, ktorá z kozmu prichádza – slnečnú, magnetickú, gravitačnú, elektromagnetickú, žiarenia, musí preniknúť do nanosveta, objaviť tu nové formy energií (studená fúzia, supravodiče, antihmota atď.) (Volner, 2012, s. 339 – 340).

Dôležitým determinantom globálneho energosektoru je *spotreba zdrojov energie (najmä prírodných)*. Globalizácia spoločenského pohybu, predovšetkým však ekonomická globalizácia výraznou mierou podnietila *explozívny rast výroby, obchodu, služieb, dopravy a komunikácie*. Do začiatku industriálnej éry bola takmer výhradným zdrojom energie biomasa – ako potrava, palivové drevo a v malej miere krmivo pre ťažné zvieratá. Využitie sily vetra a vody pre pohyb lodí, veterných a vodných mlynov a iných zariadení bolo vcelku nepatrné. V porovnaní so začiatkom antropocénu vzrástol hospodársky výkon (meraný hrubým domácim produktom) na obyvateľa asi pätnásťnásobne, v absolútnych hodnotách viac ako stodvadsaťnásobne. Od roku 1500 do roku 1992 sa zvýšil svetový HDP takmer 120-krát (Moldan, 2009, s. 30). V porovnaní s rokom 1950 vzrástol do roku 2005 objem svetového obchodu 22-krát (Moldan, 2009, s. 33). Masová výroba a expanzívny ekonomický rast sa za posledných 50 rokov zvýšil šesťnásobne. Len za rok 1998 zaznamenal hospodársky rast vyššiu hodnotu ako za celé 18. storočie. Množstvo energie, ktoré ľudstvo využívalo okolo roku 1800 bolo približne 400 miliónov (16,8 PJ) ton ropného ekvivalentu (TOE), dnes je to cez 500 PJ. Do začiatku priemyslovej éry bolo známych len osem kovov – zlato, striebro, meď, olovo, cín, ortuť, antimón a železo, aj keď história využívania kovov je veľmi stará. Pravdepodobne už v období 8 000 – 10 000 rokov pred Kr. dokázali ľudia využívať meď a prvé dôkazy o zlate sú z obdobia staršieho ako 6 000 rokov. (Železo sa začalo

používať neskôr, ale už z obdobia okolo 3 500 rokov pred Kr. existujú stopy jeho pomerne širokého využitia.) Celkovo objemy surovín boli však nepatrné v porovnaní s tým, čo sa ťaží dnes (Moldan, 2009, s. 48). Dnes ľudstvo spotrebuje za jeden jediný deň toľko energie, koľko sa získa z množstva fosílií, ktoré sa vytváralo v priebehu 500 000 rokov (Dahkle, 2004, s. 58). Za uplynulých 30 rokov sme zdecimovali dažďové pralesy na Zemi na polovicu. Každý rok zničíme viac ako pätnásť miliónov hektárov dažďového lesa (Brockman, 2004, s. 59). Spotreba dreva sa zdvojnásobila. Spotreba papiera je šesťnásobná. Spotreba obilia sa od roku 1950 strojnásobila, rovnako ako objem rybolovu. Spotreba fosílnych palív sa zvýšila štvornásobne, rovnako ako produkcia ocele. To všetko neustále zostruje konflikt medzi expandujúcou ekonomikou a rezervami zemského ekosystému (Dahkle, 2004, s. 60 – 61). Spotreba primárnej energie v globálnom meradle dlhodobo rastie približne o dve percentá ročne, geografické rozloženie jej spotreby je však veľmi nevyvážené: 20 % svetovej populácie v priemyselne vyspelých krajinách spotrebuje 60 % globálnej produkcie energie. Pri predpokladanom životnom štýle a spotrebe v roku 2050 budú na vydržiavanie svetovej populácie potrebné územia, rovnajúce sa takmer trom planétam zemského typu (Rees, 2005, s. 117). Ak bude svetové hospodárstvo rásť v takomto rýchlom tempe a nebude existovať žiadne obmedzovanie spotreby energie, dopyt po energii v roku 2100 bude asi štyrikrát väčší ako dnes.

Na konci 21. storočia bude svet využívať každých 10 alebo 20 rokov toľko energie, ako ľudská spoločnosť spotrebovala celkom od úsvitu civilizácie po súčasnosť. Musíme preto uvážiť, aké zásoby a aké druhy palív budú schopné tieto požiadavky splniť (McCracken – Stott, 2006, s. 243). Najväčší nárast dopytu po primárnych zdrojoch do roku 2030 sa očakáva v rozvojových krajinách (131 %). Do roku 2030 spotrebujú rozvojové krajiny 45 % primárnych energetických zdrojov a podiel priemyslovo vyspelých krajín sa zníži z 56 % na 42,6 %. V Číne sa predpokladá nárast o 169 %, čo je v porovnaní s vyspelými priemyslovými krajinami, kde sa uvažuje s 19 % nárastom, niekoľkonásobne viac. V roku 1976 bola v Číne spotreba fosílnych palív v elektrárňach 175,80 miliónov ton TOE a v roku 1996 vzrástla na 877,8 miliónov ton. Za dvadsať rokov teda došlo k päťnásobnému rastu. V USA bola v roku 1990 táto hodnota asi 15-krát vyššia ako v Číne a do roku 2030 sa má znížiť na päťnásobok (Vošta a kol., 2008, s. 39). Indická spotreba fosílnych palív na výrobu elektrického prúdu medzi rokmi 1976 a 1996 vzrástla z 57 na 357 miliónov ton TOE – teda šesťnásobne. Ropná spotreba Ázie – bez Japonska, Kórey a ázijských krajín bývalého Sovietskeho zväzu – sa od roku 1976 strojnásobila (Scheer, 2004, s. 110). Predpoklad pre krajiny SNŠ a štáty východnej Európy je nárast o 45 % v období rokov 2001 – 2030. Podiel Ruska klesne z 7,3 % na 6,8 % (Vošta a kol., 2008, s. 38).

Nebezpečne sa však vyvíja pomer medzi *tempom rastu výroby a spotreby surovín a energie a tempom získavania nových prírodných zdrojov a objavovania a zavádzania alternatívnych zdrojov energie*. Zatiaľ čo výroba a spotreba ľudstva pokračuje exponenciálnym tempom, prírodné zdroje Zeme a spôsob ich obnovy rastú len pozvoľna (organicky), alebo dokonca vďaka rýchlej spotrebe výrazne klesajú. Ak sa bude zvyšovať počet obyvateľstva, najmä však jeho spotreba, ak príroda nebude môcť dávať toľko, koľko budú ľudia potrebovať pre svoj rozvoj, bude nevyhnutné prijať *radikálne opatrenia* na: *zníženie tempa rastu obyvateľstva, zastavenie neekologickej spotreby,*

zastavenie masovej výroby, objavovanie alternatívnych zdrojov potravy a energie, zapojenie vedy, techniky a technológie do riešenia daného problému.

Ďalším dôležitým determinantom vývoja globálneho energosektoru sú *kozmické, najmä slnečné aktivity*. Výraznou mierou určujú klimatický systém Zeme, stav jej biosféry a podmienok života ľudí. Slnečné aktivity predstavujú komplex dynamických javov, ktoré sa v obmedzenom čase a priestore vyskytujú na slnečnom povrchu alebo tesne pod ním. Následkom týchto procesov dochádza k zmene magnetického poľa a k zmene množstva vyvrhovaných častíc do okolitého priestoru. Slnečnou aktivitou rozumieme vynášanie magnetických silotrubíc z vnútra do atmosféry, ich premeny a zánik. Premena kinetickej energie na magnetickú sa odohráva skryte pod viditeľným povrchom Slnka (Kleczek, 2011, s. 87).

Medzi najdôležitejšie *prejavy slnečnej aktivity* a ich následky na Zemi patria:

- *Erupcie a galaktické vlny v Galaxii a na Slnku*. Dr. Paul LaViolette, na základe *subkvantovej kinetiky* dospel k záveru, že naše galaktické centrum pravidelne vyžaruje zničujúce impulzy, ktoré nazval *supervlnami* (WM 104, 2010, s. 34). Výskumy ukazujú, že takéto supervlny, ktoré zasiahli Zem, boli zodpovedné za vyvolanie a ukončenie ľadových dôb a hromadného vyhynutia zvierat. Po zásahu našej Zemi, tu môžu spôsobiť ďalšiu dobu ľadovú. Uvádza, že existuje reálna možnosť, že k podobnej udalosti by mohlo dôjsť v časovom horizonte niekoľkých desaťročí. Zatiaľ čo v minulosti mohli byť tieto udalosti s „malou“ intenzitou nepovšimnuté, potom dnes by mohli znamenať väčšie nebezpečenstvo. Paul La Violette ďalej predpokladá, že slnečné *kozmické lúče* by za podobných megavzplanutí mohli vniknúť do zemskej magnetosféry a formovať v období búrky radiačné pásy a vytvoriť *rovníkový prstencový prúd*, ktorý by produkoval magnetické pole opačné k zemskému. Ak by bol dostatočne intenzívny, mohol by tento *prstencový prúd* vyrušiť geomagnetické pole a preklopiť magnetické pole do rovníkovej polohy, zmeniť svoju polaritu (WM 104, 2010, s. 36). NASA vo svojom nedávnom varovaní uviedla, že slnečné superbúrky môžu prísť ako „bleskový úder“ a môžu mať katastrofálne celosvetové dôsledky, ak nebudú včas urobené preventívne opatrenia. Vedci varujú, že môže dôjsť k poškodeniu všetkých systémov záchrannej služby, bankového systému, letovej prevádzky, prístrojov pre satelitnú navigáciu, ale aj „každodennej“ elektroniky.
- Ďalšou z príčin klimatických zmien na Zemi môže byť aj *obeh Zeme okolo Slnka*. S touto myšlienkou prišiel prvýkrát juhoslovanský astronóm Milutin Milankovič.[2] Variabilita excentricity obežnej dráhy vytvára v slnečnom žiarení dopadajúcom na hornú vrstvu atmosféry zmeny asi jedného wattu na meter štvorcový. Ak tento efekt trvá niekoľko desiatok tisíc rokov, môže vyvolať zmeny globálnej teploty približne o 0,5°C. Pretože teraz má táto dráha podobu elipsy, je Zem najbližšie k Slnku 3. januára a najďalej od neho 4. júla. Pretože sa väčšina pevniny nachádza na severnej pologuli a Slnko je v priebehu severného leta od Zeme vzdialenejšie, žijeme v dobe, kedy letné snehy môžu trvať dlhšie, ako predstavuje dlhodobá norma. Druhá z výchyliek spočíva v tom, že sa periodicky taktiež *mení uhol, ktorý zviera os otáčania Zeme a plocha obežnej dráhy Zeme.* Perióda tohto opakovaného

[2] Prišiel s tézou, že tri periodicky sa opakujúce výchylky pri obehu Zeme okolo Slnka menia množstvo slnečnej energie, ktoré na našu planétu dopadá, a teda i celkovú globálnu teplotu (Ward – Brownlee, 2004, s. 97).

kolísania je 41 000 rokov. Sklon osi spôsobuje, že naša planéta prechádza letom a zimou. Čím väčší je sklon osi, tým väčšie sú rozdiely medzi týmito obdobiami a tým väčšia je šanca, že sa sneh a ľad môžu začať hromadiť (Ward – Brownlee, 2004, s. 97). Tretia z výchyliek je založená na tom, že sa Zem okolo svojej osi rovnako „kolíše“, a to s periódou 22 000 rokov. Ide o *osciláciu*, ktorej vedci hovoria *precesia*. Tá určuje ročné obdobie, ktoré bude panovať vo chvíli, keď sa Zem ocitne najbližšie k Slnku. V dobe, kedy sa naša planéta nachádza od Slnka najďalej, býva na severnej pologuli leto a na južnom zima. Táto situácia je práve dnes, ale asi za jedenásť tisíc rokov sa obráti (Ward – Brownlee, 2004, s. 98). V súčasnej dobe by sme sa z astronomického hľadiska mali nachádzať v období ochladzovania, lebo perihélium pripadá na 3. januára, t. j. na leto južnej pologule, a uhol medzi osou otáčania Zeme a plochou obežnej dráhy (23,3°) je blízky priemerným hodnotám. Pretože je excentricita obežnej dráhy takmer minimálna, nemuselo by byť ochladzovanie natoľko intenzívne. Navyše môže byť ovplyvnené zvýšením koncentrácie skleníkových plynov v posledných dvoch storočiach (Barros, 2006, s. 35).

- *Existujúci energeticky nabitý materiál* u medzihviezdneho priestoru, prenikajúci do medziplanetárneho priestoru našej Slnečnej sústavy. Tato „darovaná“ nadbytočná energia produkuje hybridné procesy a narúša *energetické stavy* na Slnku, ale aj na našej planéte. Účinky sa na Zemi prejavujú v *zrýchľovaní presunu magnetických pólov*, zmenami vertikálnej a horizontálnej distribúcie objemu atmosférického *ozónu* a zvyšovaním frekvencie i magnitúd významných katastrofálnych klimatických udalostí. Tieto zmeny fyzikálneho stavu Zeme sprevádzajú klimaticko-atmosférické a biosférické procesy. Tieto procesy sú čoraz intenzívnejšie a vyvolávajú neperiodické prechodové udalosti (WM 114/115, 2011, s. 47). Adaptačná schopnosť biosféry, spolu s vplyvom ľudstva na tieto nové podmienky, môže za týchto nových okolností viesť k ohrozeniu života na našej planéte (WM 114/115, 2011, s. 40).
- Dochádza k výraznej zmene *elektromagnetického žiarenia* a to v extrémnej *ultrafialovej a röntgenovej oblasti* spektra, niekedy aj o 400 percent. Žiarenie v oblasti plazmy na prednom okraji našej slnečnej sústavy (heliosféry) posilnilo o 1 000 %. Tento chvost skôr siahal do hĺbky 10 AJ (vzdialenosť medzi Zemou a Slnkom): Dnes je plazmová oblasť pozorovateľná až do hĺbky 100 AJ. Teda Slnečná sústava sa presúva do vysoko nabitej energetickej oblasti. Takže registrujeme i zvýšenú svietivosť a jas (WM 133, 2013, s. 38). Tieto žiarenia vplývajú na stav ionosféry, tvorbu elektrických tokov v zemskej atmosfére. Ďalej dochádza k zmene *rýchlosti a hustoty častíc slnečného vetra* v okolí Zeme. Tieto zložky slnečnej aktivity modulujú tok *galaktického kozmického žiarenia.* Drasticky do atmosféry zasahujú krátkovlnne zložky slnečného žiarenia: *gama, röntgenové i ultrafialové*.
- Nárast celkového *magnetického toku Slnka*, ktoré od roku 1901 narástol asi 2,3-krát. V jej dôsledku sa mení *magnetosféra našej Zeme* a následne aj dopad kozmického žiarenia na Zem. Výraznú úlohu vo vývoji Slnka, jeho aktivít a vplyvu na kozmickú klímu, vývoj Zeme a ľudstva má jeho *magnetické pole*. *Erupcie a výrony koronárnej hmoty* spôsobujú geomagnetické efekty (geomagnetické búrky, zosilnenie elektrických tokov v atmosfére Zeme, výskyt polárnych žiar a pod.). *Výrony koronárnej látky* (CME) majú schopnosť riadiť prúdy v zemskej magnetosfére. Ak má magnetické pole nesené CME južnú orientáciu utrpí magnetosféra ťažký úder, pri ktorom sa do nej dostávajú milióny ampér elektrického prúdu (WM, 122, 2012,

s. 4). Takáto udalosť môže vyradiť elektrické vedenia a generátory a prerušiť všetky formy elektronickej komunikácie na Zemi. Slnečné cykly a geomagnetické pole Slnka, rodiaci sa 24. solárny cyklus, v kombinácii s klesajúcou intenzitou magnetických pólov na našej planéte, môže mať pre Zem, jej klímu, naše elektrické siete a ľudské správanie drsné následky. Posledné vedecké objavy naznačujú, že najbližší cyklus slnečných erupcií by mohol byť dostatočne mohutný aby narušil, alebo dokonca úplné znemožnil prevádzku *elektrickej rozvodnej siete* na celej planéte (WM 107/108, 2010, s. 40). Došlo by k bezprostrednej, alebo k postupnej strate tepla, zvýšeniu klimatizácie, výpadku čističiek odpadných vôd, telefónnych systémov, dopravných prostriedkov, k problémom s doplňovaním a zásobou pohonných hmôt atď.

- Objavovanie sa *atmosférikov* (sfériky) (SEA). Sú to *elektromagnetické záblesky* vyvolané úderom búrkového výboja. Pri nej narastie celková elektrónová hustota, naruší sa jej rozloženie a nárazovite zosilnejú *ionosférické elektrické prúdy.* Tým sa naruší družicová komunikácia, funkcie navigačných systémov, pozemná káblová komunikácia. Odozva slnečnej búrky sa prejaví i v našom životnom prostredí zosilnením veľmi dlhých elektromagnetických vĺn o kmitočte okolo 30 kilohertzov (t. j. o vlnové dĺžke okolo 10 kilometrov). Náhle zosilnenie atmosférikov pôsobí na náš organizmus ako náraz elektrickej sily (Kleczek, 2011, s. 146, 147).
- Zvýšená *svietivosť a teplota* Slnka. Jas Slnka je dnes o 30 % väčší, ako to bolo v čase vzniku Zeme. Slnko sa teda stáva jasnejším preto, že počet atómov vodíku v jeho strede alebo množstvo paliva klesá. Keďže počet častíc stále klesá tým, že Slnko spotrebúva svoje palivo (najskôr vodík, potom hélium, potom uhlík atď.), musí teplota ustavične rásť (ak má tlak zostať konštantný). Ako teplota stúpa, vodík (či iné prvky) sa pohybuje vyššou rýchlosťou, zrážky sú energickejšie, viac protónov sa zlučuje a produkcia hélia rastie. Podľa zákona o zachovaní plynu (energie) platí, že čím viac vodíka Slnko spáli, tým teplejšie musí byť, aby sa vyhlo kolapsu. Nakoniec Slnko spotrebuje všetok vodík vo svojom strede a zostávajúca vodíková škrupina okolo jadra bohatého na hélium sa bude nafukovať, až sa Slnko stane červeným obrom a zvýši svoju jasnosť niekoľko tisíckrát. Ako sa bude Slnko zjasňovať, obývateľná zóna sa bude od neho vzďaľovať. Za 500 miliónov až miliardu rokov bude v podstate siahať až za obežnú dráhu našej Zeme (Ward – Brownlee, 2004, s. 124). To bude znamenať jej spálenie. Než k tomu dôjde, bude už život na zemi dávnou minulosťou.
- Zmena *ozónovej vrstvy* (tzv. ozónovej diery). Fotóny ultrafialového žiarenia štiepia molekuly kyslíku na O+O. Voľné atómy kyslíku sa spoja s nerozloženými molekulami na *ozón* O_3. Molekuly ozónu pohlcujú ultrafialové žiarenie a sú nim rozkladané späť na O_2. Tieto sú v rovnováhe vo výške 17 – 40 km. V tejto vrstve ozónosfére je pohltených najviac ultrafialových žiarení. Riziko spočíva v oslabení ozónovej vrstvy, k vzniku tzn. ozónovej diery (Kleczek, 2011, s. 104). Nerovnomernosti v koncentrácii ozónu môžu byť príčinou náhlych skokov teplotných stupňov, čo spôsobí zvýšenie rýchlosti pohybu vzdušných más a nepravidelnosti v zmene vlhkosti. Zmeny teplotného gradientu a jeho alternácií vytvorí nad planétou nové termodynamické podmienky. Následkom toho môže dôjsť k náhlemu ochladeniu európskeho a severoamerického svetadielu (WM 114/115, 2011, s. 45).

- Zmena variácií *teplotných inverzií v hydrosfére* (najmä v oceánoch). Vo východnom Stredomorí v hĺbkach viac než dva kilometre bol zaznamenaný posun teplotnej inverzie od priemeru 13,3 do 13,5°C k súčasnému pomeru od 13,8 do 13,5°C – spolu so zvýšením *obsahu solí* o 0,02 % od roku 1987. To môže viesť až k obráteniu smeru toku *Golfského prúdu*. Pravdepodobným scenárom platným pre Európu je prudké ochladenie. Tempo rastu sa zrýchľuje spolu s približovaním východosibírskej magnetickej anomálie (WM 114/115, 2011, s. 45).
- Nárast „signifikantných (významných) katastrof. Podľa Jokohamskej konferencie (z roku 1994), rozoznávame deväť typov signifikantných katastrof*: záplavy, hurikány, suchá, mrazy, búrky, epidémie, zemetrasenia, hlad a zosuvy pôdy* (WM 114/ 115, 2011, s. 46). Výraznejšie narastá počet poveternostných katastrof v posledných rokoch. Len v atlantickej oblasti sa v roku 1994 utvorilo 19 cyklónov – a 11 z nich zrodilo hurikán. Vrástol počet katastrof medzi rokmi 1963 a 1993 o 410 % (WM 114/115, 2011, s. 46). Zmenil sa tiež celkový model tvorby a pohybu cyklónov. Napríklad počet cyklónov pohybujúcich sa k Rusku od západu sa v priebehu posledných desať rokov zvýšil 2,5-krát. Rastúca zložitosť klimatických poveternostných stavov signalizuje transformáciu smerujúcu k novému stavu. Dochádza k zvýšeniu oceánskej hladiny, zapríčinenej znášaním a roztápaním ľadovcov v polárnych oblastiach. Spôsobí to značné zmeny v pobrežných lokalitách, v redistribúcii vzťahov medzi pevninou a morom a k aktivizácii významných geodynamických procesov (WM 114/115, 2011, s. 46).
- Zvýšenému počtu *zemetrasení*, aj ako dôsledok zvýšenia počtu slnečných škvŕn. Predpokladá sa, že slnečná plazma a nabité častice menia celú našu geosféru. Nabité kozmické častice sa ukladajú pozdĺž magnetických siločiar a potom posúvajú smerom k severnému magnetickému pólu. Tam klesajú v zhode so siločiarami, prenikajú do zemského jadra, ktoré aktivizujú a potom sa posúvajú vnútrom Zeme smerom k južnému pólu, kde opäť vychádzajú von do priestoru. Zem sa údajne zohrieva zospodu. Práve týmto spôsobom vzniká El Ňino, preto sa oceány zohrievajú – zvlášť v oblasti rovníka. Zohrievanie zemského jadra má potom za následok *rozpínanie planéty* a s tým súvisiace zemetrasenia. Dnes je už veľa dôkazov, že práve toto sa dnes deje. Vedci zaznamenávajú na mnohých miestach inak nevysvetliteľný únik plynov spod povrchu planéty (hlavne metánu) a zvýšený počet zemetrasení. Podľa výskumu Michaela Mandevilleho, pozemná vulkanická činnosť od roku 1875 vzrástla o 500 % a počet zemetrasení od roku 1973 o 400 %. Medzi rokmi 1963 a 1993 pribudlo 410 % prírodných pohrôm (WM 133, 2013, s. 38).

Kľúčovým determinantom vývoja globálneho energosektoru je *vedecko-technický rozvoj,* vďaka ktorým ľudstvo preniká do kozmu a nanosveta abiotického (atómové jadrá a ich prvky, atómové sily, kvantové procesy) a biologického – genetických štruktúr živých systémov (rastliny a zvieratá), vrátane človeka. Hlavnými priestormi, úrovňami jeho prieniku a objavovania nových druhov energií sú najmä *kozmos a nanosvet.*

Osobitosťou vedecko-technického systému je i to, že vďaka nemu človek, ľudstvo „prekračuje“ hranice pôvodnej biosféry, zemskej planéty; že vytvára umelý abiotický svet a systémy; že vďaka nemu rozširuje vplyvy a aktivity svojho spoločenského pôsobenia. Preniká do svojej budúcnosti, do kozmického priestoru a mikrosveta, „vtláča“ im svoj systém, ktorý sa stáva „súčasťou“ mega- až mikrosveta. Zároveň však takto

zasieťovaný systém „podriaďuje“ svojim záujmom a zámerom, „podmaňuje“ si vesmír, biosféru a mikročastice a deje, robí ich „súčasťou“ vlastného ľudského systému. Oba tieto dva prepojené procesy vzťahu človeka a techniky budú prinášať (okrem pozitív) obrovské výhody ale aj množstvo rizík tak pre prírodu, ako aj pre samotného človeka. Nevylučujeme však, že inteligentná technika, ak bude biofilná a nízkoenergetická, môže vstúpiť do „užitočnej symbiózy“ s prírodou. Ako sme už spomenuli, sama príroda sa bude „zmietať“ v „bolestiach“, ktoré budú hrozbou pre človeka, ľudstvo. V tomto procese, štádiu človek s jeho vedecko-technickým systémom môže poskytnúť istú pomoc, oporu.

Vedecko-technický rozvoj prinesie zásadný obrat vo vytváraní a využívaní: *informácií, hmoty a energií*. Ich vzájomným pôsobením vznikajú všetky systému. Obrovský významom vedecko-technického systému spočíva v tom, že zásadne ovplyvňuje štruktúru, kvalitu a vývoj týchto prvkov (systémov, hmoty, sieti, energie) a procesov (ľudskej činnosti v najširšom slova zmysle).

Vznikom vedecko-technického systému a novej alternatívnej energie vzniká čoraz rozsiahlejšia, energeticky, látkovo a informačne prepojená sústava, ktorá má na jednej strane objektívnu tendenciu k rýchlej divergentnej evolúcii a na druhej strane tendenciu k integrite a k ovládnutiu celej ekologickej niky života. Vzniká sústava, ktorá je síce prostredníctvom človeka inovačne závislá od dosiahnutej úrovne prirodzeného vývoja biosféry, ale ktorá už z väčšej časti funguje aj na svojej vlastnej energetickej a funkčnej základni – dnes ešte stále prevažne na energii z fosílnych palív a na funkčných princípoch mechanických agregátov (Volner, 2016, s. 13 – 41).

Medzi kľúčové determinanty vývoja energosektora ľudstva patrí narastajúca *geopolitická konfrontácia dnešných kľúčových geopolitických aktérov* (Volner, 2012, s. 337 – 434). Hlavné geopolitické pohyby a priestory stretov a konfliktov budú determinované úsilím o vytvorenie *super integrovaných (mocenských) aktérov*, vytvorenie novej *geopolitickej, mocenskej štruktúry sveta*:

- Pôjde predovšetkým o snahu Západu (osobitne USA) vytvorenie nového integrovaného systému na základe *TTIP* (obr. 1).
- RF a Číny o vytvorenie Eurázijskej ekonomickej únie (*EzEÚ*) (ako protiváhy superintegrovaného aktéra na základe TTIP), základom ktorej je – Šanghajská organizácie pre spoluprácu (*ŠOS*) (obr. 2).
- Vytvorenie superintegrovaného systému *TPP* – Transpacifického partnerstva (Japonsko, Indonézia, Malajzia, Filipíny Austrália) (obr. 2).
- Hlbšiu integrácia a spolupráca štátov *BRICS* (obr. 6).

Kľúčovým procesom bude zásadná *rekonštrukcia globálnej geoenergetiky*, systém globálnych energetických tokov:

- Hlavným úsilím Západu, osobitne USA bude zablokovať všetky energetické toky z Ruskej federácie do Európy a vybudovať nové energetické toky z USA do Európy, alebo z Blízkeho východu a kaukazského regiónu (obr. 7, 8 a 10).
- Zablokovať existujúce, alebo možné energetické toky z Latinskej Ameriky a Afriky do Číny.

- Mať pod kontrolou energetické zdroje a toky energií z Blízkeho východu (najmä OPEC) a severnej Afriky (obr. 7, 10 a 11).
- Hlavným úsilím RF bude preorientovať energetické toky smerom na východ a Strednú Áziu; zahájiť ťažbu a nové energetické toky na severe Ruska (Severný ľadový oceán) (obr. 9 a 11).

Geopolitickými ohniskami budú:

- Takmer celý Blízky a Stredný východ, osobitne geopolitický priestor od Sýrie až po Pakistan).
- Ukrajina a kaspický región.
- Ak by zlyhala superintegrácia na základe TTIP, potom geopolitické ohnisko Ukrajiny sa môže rozšíriť i o pobaltské štáty (obr. 3 a 4).
- Severný ľadový oceán (spory okolo prerozdelenia území, práva ťaženia energetických zdrojov) (obr. 9).
- Čiernomorský región.
- Turecko.
- Severná Afrika.
- Stredná Afrika a Guinejský záliv.
- Juhovýchodná Ázia, osobitne štáty a ostrovy v juhočínskom mori (obr. 5).

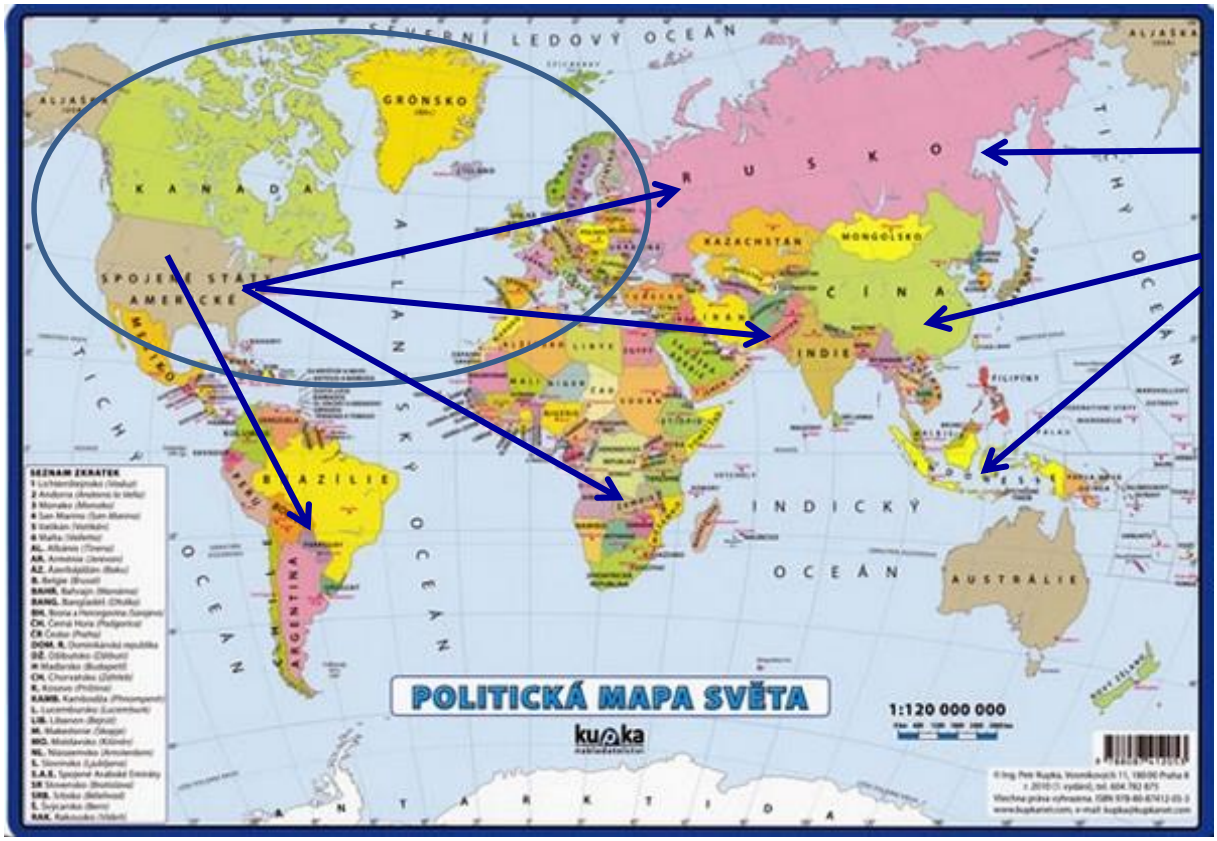

Obr. 1: Úspešná superintegrácia na základe TTIP

V prípade úspešnej superintegrácie, dohody TTIP medzi USA a Európskou úniou sa geopolitická hodnota, váha a vplyv štátov TTIP výrazne zvýši. Prejaví sa to na výraznejšom geopolitickom pohybe do Ázie, Afriky a do regiónu juhovýchodnej Ázie. Výsledkom bude nová konfrontácia, konflikty a vznik nových aktívnych geopolitických ohnísk.

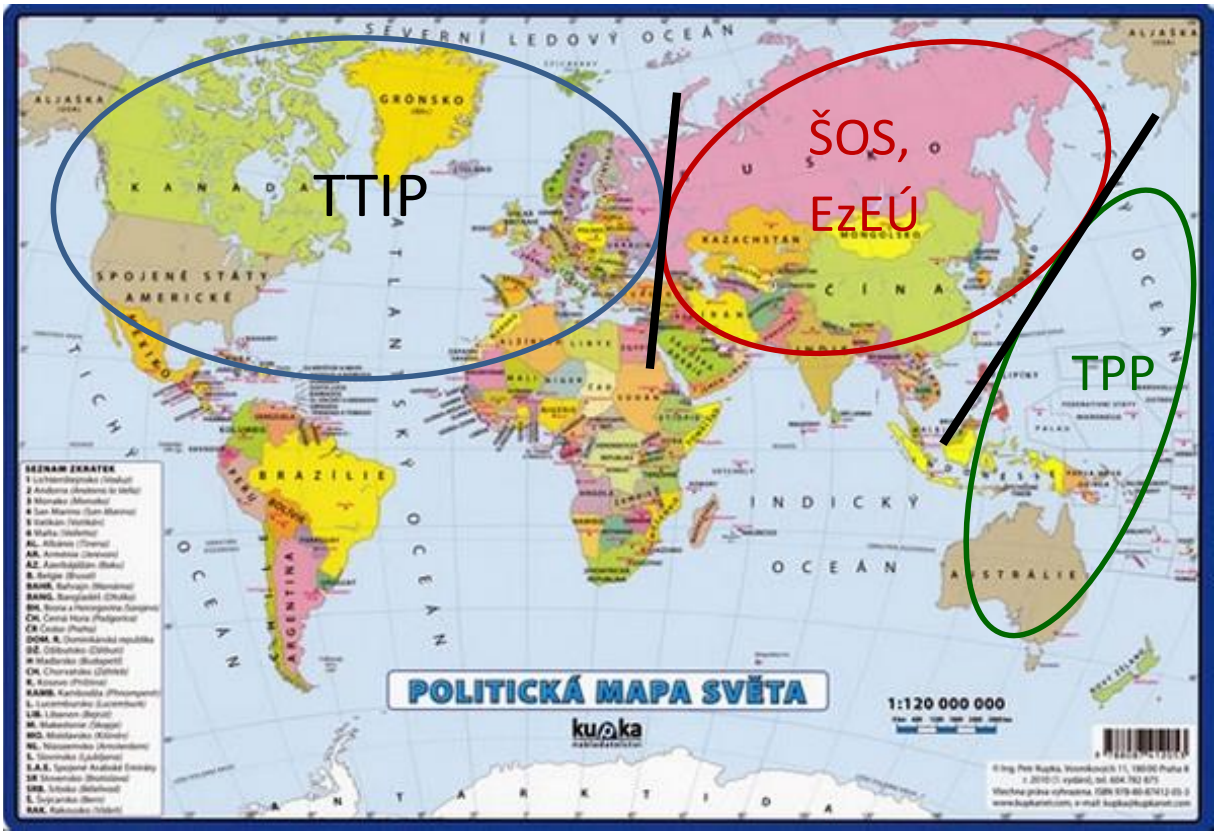

Poznámka: *TTIP* (USA a EÚ); TPP Transpacifické partnerstvo (Japonsko, Indonézia, Malajzia, Filipíny, Austrália); *EzEÚ* – Eurázijská ekonomická únia – ŠOS.

Obr. 2: Globálna superintegrácia – možná geopolitická štruktúra (superaktéri)

Surerintegrovaný Západ na základe TTIP vyvolá nové globálne vyvažovanie moci, vznik ďalších superintegrovaných systémov (ŠOS, EzEÚ, TPP, BRICS a mnoho ďalších nových). Dôjde ku geopolitickej mocenskej integrácií štátov, ktoré by za iných okolností takéto geopolitické, bezpečnostné, energetické a vojenské dohody neurobili. Opäť to ľudstvo priblíži ku konfliktom a vojnám.

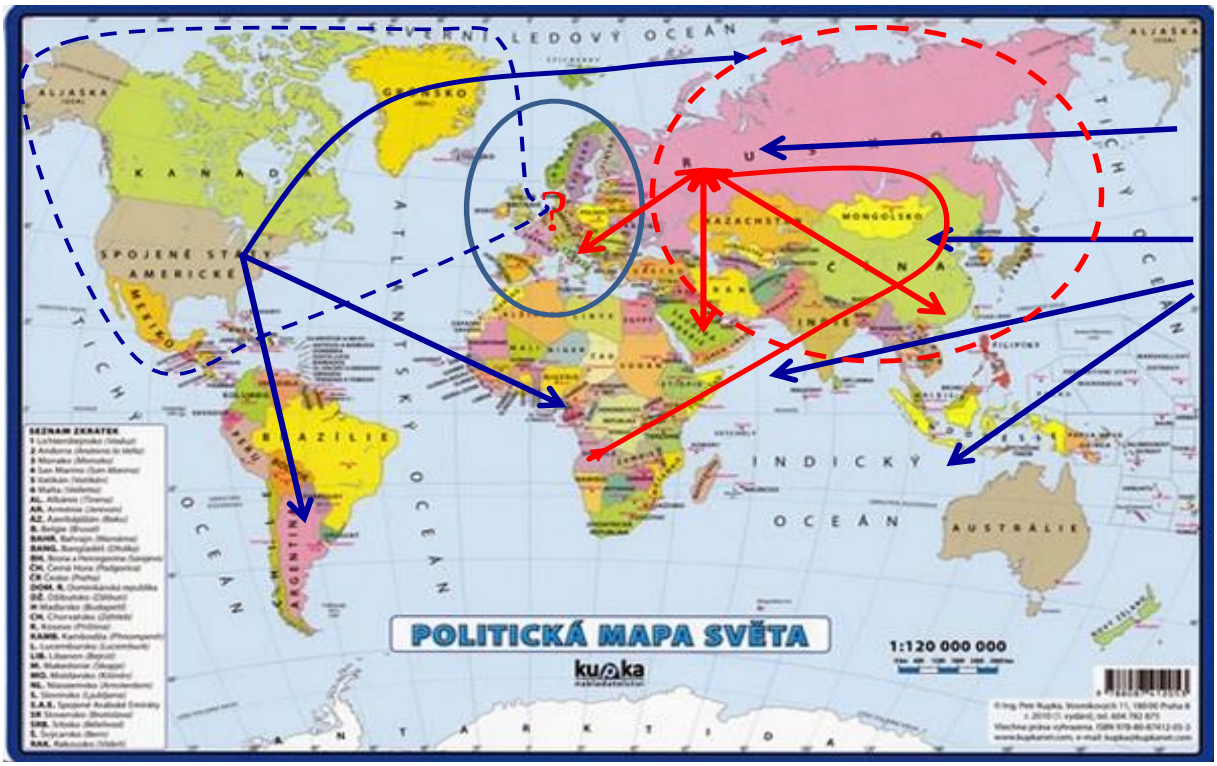

Obr. 3: Možná neúspešná superintegrácia na základe TTIP

V prípade neúspechu vytvorenia superintegrovaného systému na základe TTIP možno očakávať narušenie existujúcich mocenských vzťahov, aj medzi USA a EÚ, v celej Ázii. S veľkou pravdepodobnosťou sa zaháji oveľa ostrejšia konfrontácia o strategické energetické toky, vojensko-strategické dopravné uzly. Afrika bude jedným veľkým bojiskom o geopolitické (najmä energetické) prerozdelenie.

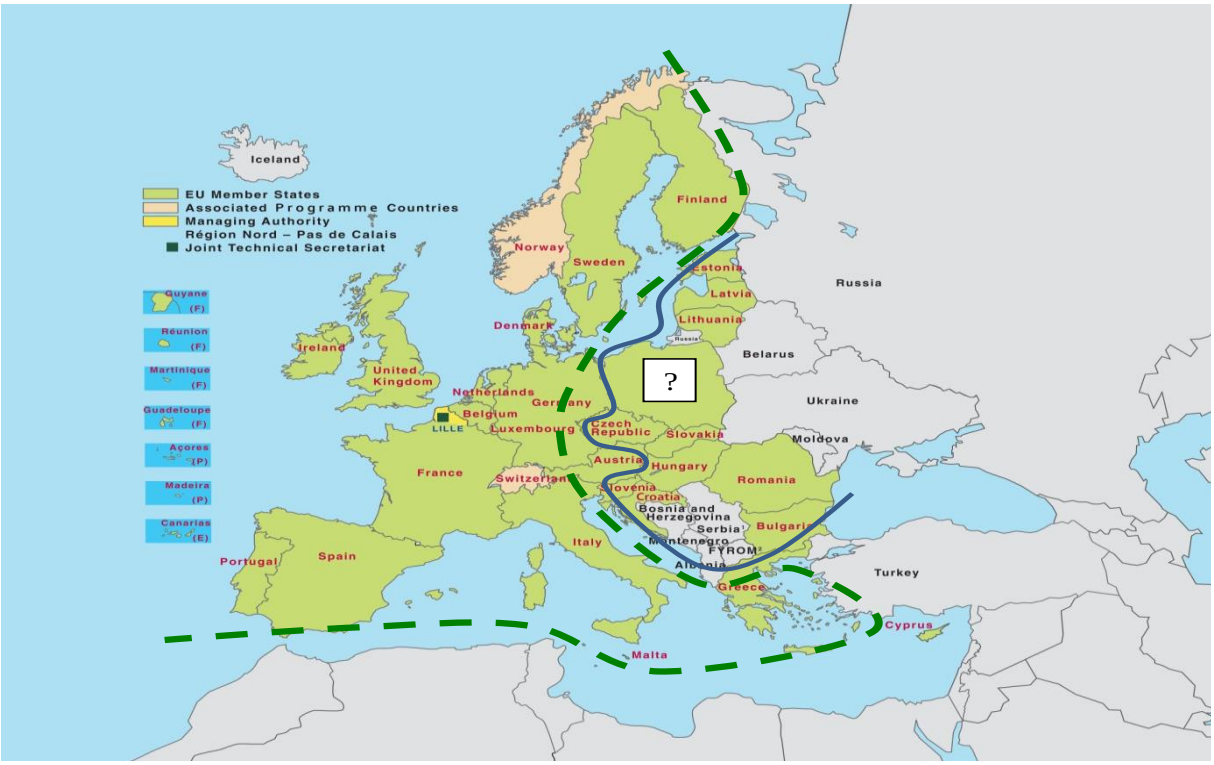

Obr. 4: Možné geopolitické línie pri neúspešnej politickej integrácii EÚ

V prípade neúspešnej integrácie EÚ a ďalšom zotrvaní v recesii, spolu s vlnou geopolitickej migrácie z Blízkeho a Stredného východu sa môže EÚ rozdeliť na dva „bloky“ – západný a východný. Pre krajiny strednej a východnej Európy to bude mať veľmi negatívne dôsledky. Opäť dôjde ku geopolitickým pohybom zo strany arabských štátov a Ruska. Geopolitické ohnisko Ukrajiny sa môže presunúť aj do štátov strednej a východnej Európy. Vojenská konfrontácia Západného bloku (USA a Západná Európa a východného bloku bude veľmi pravdepodobná).

Obr. 5: Nové globálne geopolitické ohnisko – juhovýchodná Ázia (Juhočínske more)

Zahájená geopolitické rekonštrukcia sveta sa výrazne prejaví v nových aktivitách globálnych geopolitických hráčov v regióne juhovýchodnej Ázie, osobitne v Juhočínskom mori. Tento región sa s najväčšou pravdepodobnosťou stane novým geopolitickým ohniskom. Začína veľká koncentrácia vojenských síl, čo zvyšuje pravdepodobnosť vojenského konfliktu. Konflikt v tomto regióne pravdepodobne vyústi do globálnej vojny.

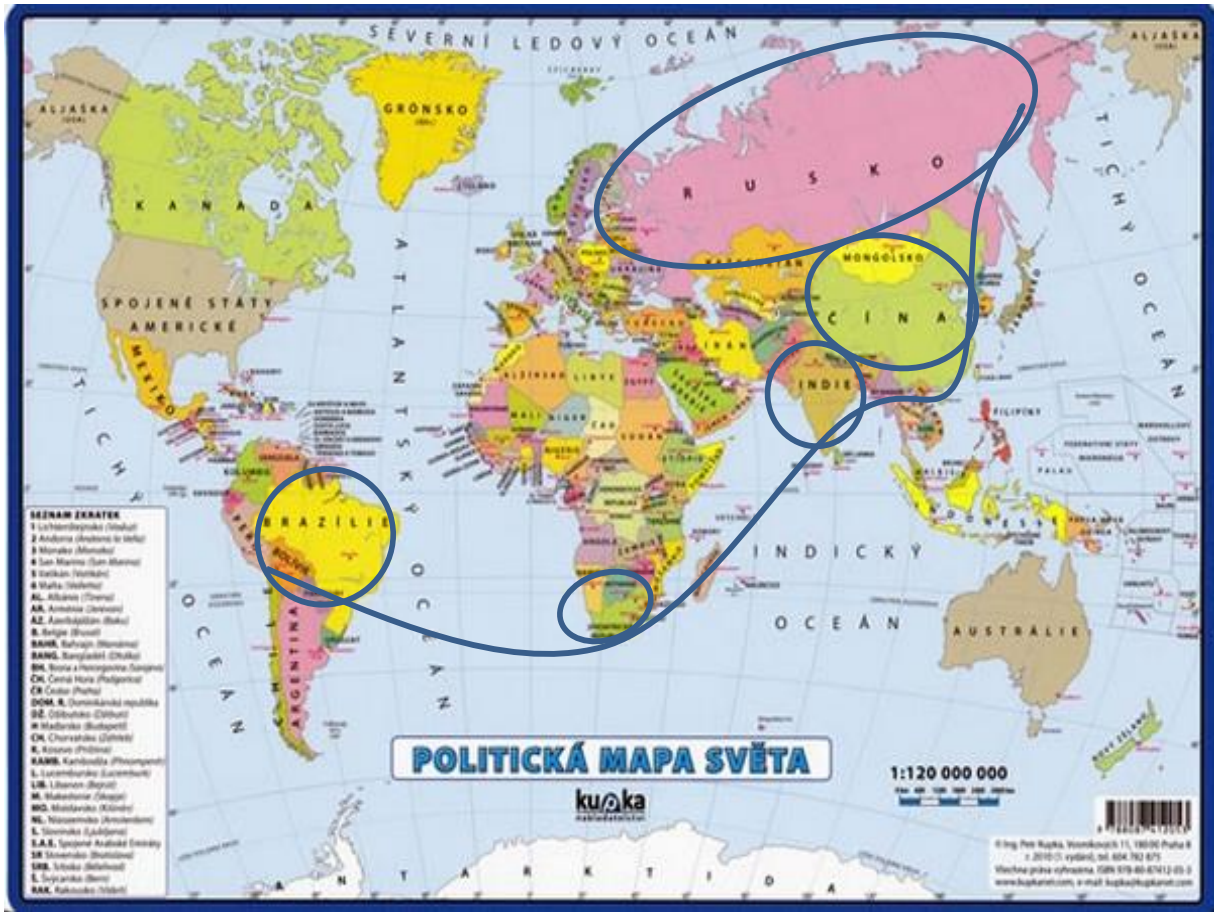

Obr. 6: Nový geopolitický aktér – BRICS

Nová superintegrácia Západu, geopolitický prienik do Ázie a Afriky, spolu s globálnou rekonštrukciou energetických tokov sveta vyvoláva zvýšené úsilie ostatných aktérov o ekonomickú, bezpečnostnú a geopolitickú integráciu. Významnú úlohu to bude zohrávať už existujúce spoločenstvo štátov BRICS.

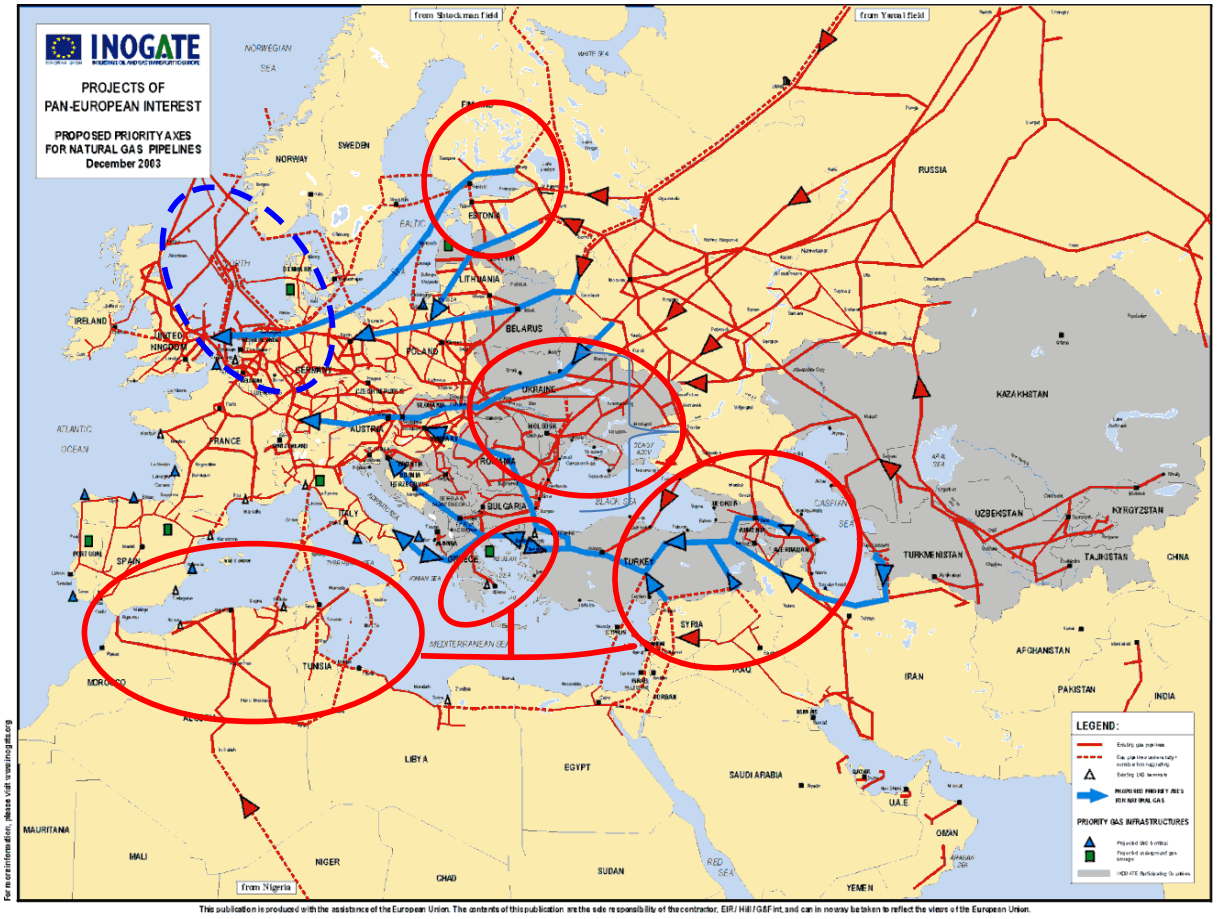

Obr. 7: Kľúčové geoenergetické roky a priestory v západnej Euázii

Mapa existujúcich energetických tokov a kľúčových strategických priestorov (Veľká Británia, Baltické more, Ukrajina, Čierne more, Turecko, Sýria, Irán, Maroko, Líbya). Práve v týchto priestoroch možno očakávať výraznejšie zmeny (zablokovanie, zmena vlastníctva, otvorenie nových, presmerovanie).

Obr. 8: Globálna rekonštrukcia geoenergetiky – blokácia energetických tokov Ruskej federácie do EÚ

Jedným z najcitlivejších geopolitických krokov Západu je zablokovať všetky energetické toky z Ruska do Európy (červené čiary) a nahradiť ich novými energetickými tokmi z USA (západné toky) a „spriatelených“ arabských štátov a z kaspického regiónu (modré čiary). Táto rekonštrukcia bude sprevádzaná vojenskou konfrontáciou. Ľudstvo sa bude blížiť k vojne opäť na starom kontinente, tentoraz ale konečným vyradením z rodiny kľúčových globálnych hráčov.

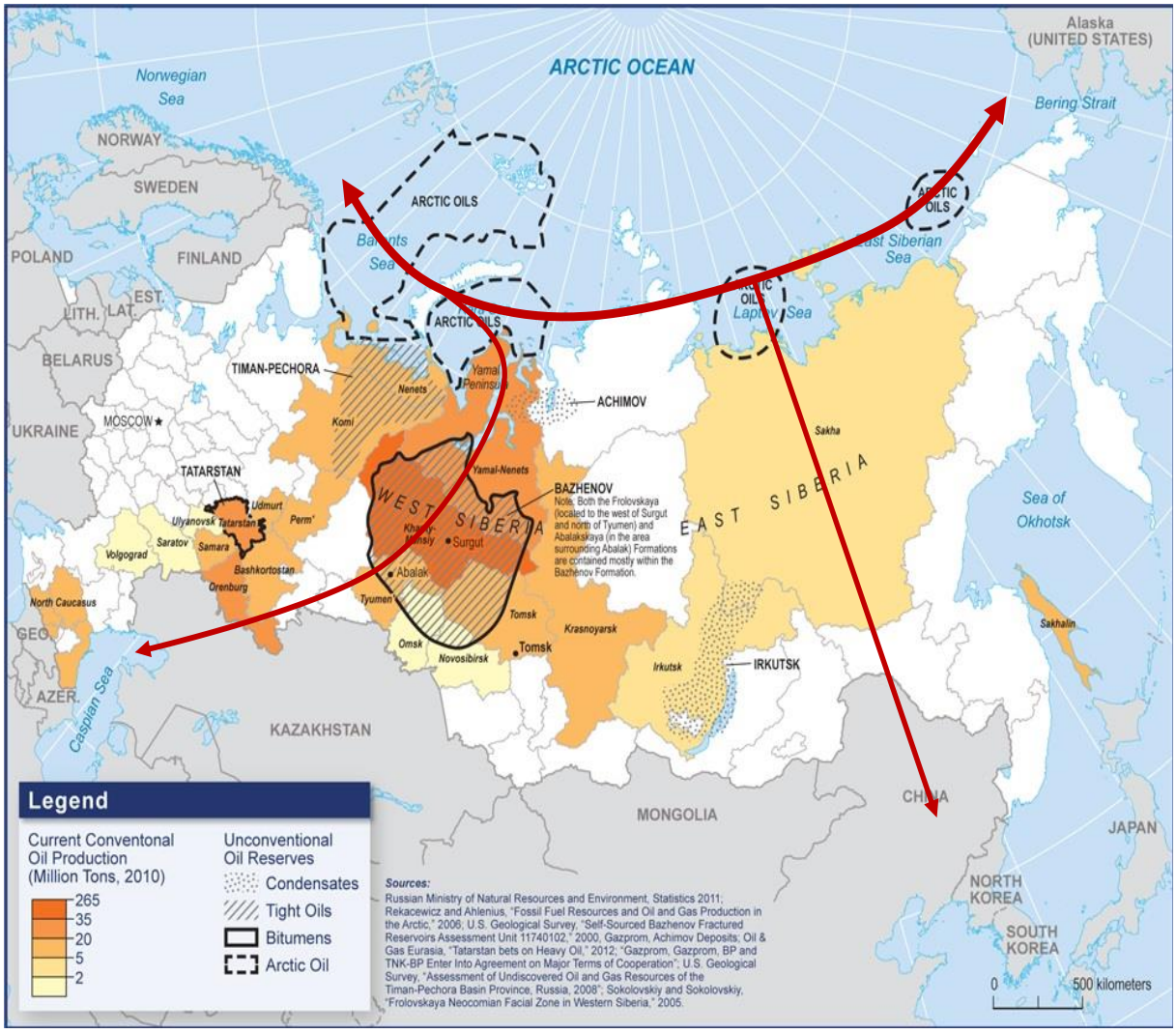

Obr. 9: Nové možné globálne energetické toky (aj priestory konfliktov)

Zablokovanie západných tokov donúti Rusko sústrediť sa na vybudovanie nových energetických priestorov a energetických tokov. Bude sa jednať o finančne a technologicky veľmi náročnú úlohu, ktorá bude zvyšovať cenu ropy a plynu. Nakoľko sa jedná aj o bridlicu a metán, môžu sa stať konkurenčným zdrojom energií. Možno si to vynúti vytvoriť novú menu v rámci ŠOS, EuEÚ alebo BRICS.

Obr. 10: Budúce možné energetické toky z Blízkeho východu a kaukazského regiónu do EÚ

Snahou Západu a USA, spolu so Saudskou Arábiou na čele, je zablokovať energetické toky z Iránu a Ruska do Stredozemného mora (do EÚ). Postaviť nové energetické toky (v prípade problémov s Iránom o Hormuzský prieliv, Perzský záliv) od Kataru, cez Irak a Sýriu. Všetko to závisí od „úspechu“ ISIS a od globálneho hráča, ktorý zriadil a vlastní ISIS.

Obr. 11: Budúce možné energetické toky z RF a Iránu do EÚ

Porážka ISIS, výrazná aktivita Ruska a Iránu v tomto regióne, môže mať za následok vytvorenie Kurdistanu. V prípade, že k tomu dôjde, potom stratí geopolitickú váhu a svoje energetické trasy Turecko, Saudská Arábia, Katar, Irak a globálny hráč ISISu. Vytvorí sa nový globálny strategický energetický tok z Ruska, Strednej Ázie, Iránu, Jordánska a Sýrie na Stredozemného mora (EÚ). Za danej situácie bude mať Grécko strategickú pozíciu. Až tu sa naplno odhalí príčina vzniku finančnej krízy v Grécku. Netreba zabúdať na výrazne záujmy Číny v Grécku (prístav Pireus).

Implikácie pre Slovensko

Zastavenie existujúcich a naplánovaných energetických tokov z Ruska do Európy, osobitne Družby a Nord streat 2, bude mať pre Slovensko jednoznačne negatívny dopad. Zníži sa jeho geoenergetická hodnota, zníži sa jeho energetická bezpečnosť, zvýši sa jeho energetická závislosť, Slovensko stratí príjmy z tranzitu plynu a ropy, zníži sa hodnota jeho dopravného a ekonomického priestoru. Slovensko bude musieť investovať

do alternatívnych a obnoviteľných zdrojov energie. Z toho budú vyplývať ďalšie problémy: boj s protijadrovými organizáciami a zadlženie štátu. V prípade pokračujúcej recesie v EÚ, alebo rozdelenia Európy na dva bloky, ktoré budú fungovať rozdielnym tempom a menou, sa môže Slovensko dostať do energetickej, ekonomickej a sociálnej krízy. Nebude môcť splácať dlhy (Grécko), alebo získavať pôžičky. Ak Slovensko stratí toky energií a veľké montážne závody (najmä automobilky), potom bude kolaps nevyhnutný.

Literatúra

BAUMAN, Z. 2000. *Globalizace. Důsledky pro člověka.* Praha: Mladá Fronta.

BEDNÁR, R. 1998. *Za prahom 3. tisícročia*. Bratislava: EUGENIKA.

BROCKMAN, J. 2004. *Příštích padesát let.* Praha: Nakladatelství Dokořán a Argo.

BRZEZINSKI, Z. 1999. *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha.* Praha: Mladá Fronta.

BRZEZINSKI, Z. 2004. *Volba. Globální nadvláda nebo globální vedení.* Praha: Mladá fronta.

BUCHANAN, M. 2004. *Všeobecný princip.* Praha: Baronet.

DAHLKE, R. 2004. *Čím onemocněl svět? Moderní mýty ohrožují naši budoucnost.* Praha: Ikar.

KLECZEK, J. 2011. *Nová veda – bioastrpnomiue. Život se Sluncem a ve vesmíru.* Praha: Paseka.

KREJČÍ, O. 2000. *Geopolitika středoevropského prostoru.* Praha: Ekopress.

KREJČÍ, O. 2001. *Mezinárodní politika*. Praha: Ekopress.

MOLDAN, B. 2009. *Podmaněná planéta.* Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum.

REES, M. 2005. *Naše poslední hodina. Přežije lidstvo svůj úspěch?* Praha: Nakladatelství Dokořán a Argo.

SCHEER, H. 2004. *Světové sluneční hospodářství. Obnovitelná energie pro udržitelnou globální budoucnosti*. Praha: eurosolar.cz.

VOLNER, Š. 2012a. *Geopolitika. Klasická, Nová, EÚ – geopolitický aktér 21. storočia*. Bratislava: IRIS.

VOLNER, Š. 2012b. *Bezpečnosť ľudstva. Planéta, Vedecko-technický systém, Vesmír, Mikrosvet.* Bratislava: IRIS.

VOLNER, Š. 2012c. *Bezpečnosť v 21. storočí.* Bratislava: IRIS.

VOLNER, Š. 2014. *Príroda, klíma, ľudstvo. Je vývoj našej planéty pre ľudstvo bezpečný?* Bratislava: IRIS.

VOLNER, Š. 2016. *Vedecko-technický rozvoj v 21. storočí. Cesta a nástroj k rozvoju alebo ku konfrontácii ľudstva?* Bratislava: IRIS.

VOŠTA, M. – BIČ, J. – STUCHLÍK, J. a kol. 2008. *Energetická náročnost: Determinanta změn toku fosilních paliv a implikace pro EU a ČR*. Pribram: PROFESSIONAL PUBLISHING, sPBtisk.

WARD, P. – BROWNLEE, D. 2004. *Život a smrt planety Země*. Praha: Nakladatelství Dokořán a Argo.

WM 104. 2010. WM magazín.

WM 107/108. 2010. WM magazín.

WM 114/115. 2011. WM magazín.

WM 122. 2012. WM magazín.

WM 133. 2013. WM magazín.

Internetový zdroj

<http://aeronet.cz/news/budoucnost-usa-stoji-a-pada-s-reckem-zasahne-i-nato-komu-poslouzil-tsipras-od-isil-ke-kurdistanu-a-pres-iran-k-finale-boje-o-evropu-a-o-dolar/>.

<http://blisty.cz/art/41486.html>.

<http://blog.aktualne.cz/blogy/milan-zeleny.php?itemid=4406>.

<http://cenaa.org/analysis/wp-content/uploads/2014/01/%C5%A0anghajsk%C3%A1-organiz%C3%A1cia-spolupr%C3%A1ce.pdf>.

<http://despiteborders.com/geoenergeticka-politika-eu-ako-mozny-zaklad-novej-geopolitickej-doktriny/>.

<http://dolezite.sk/old/Sergej_Chelemendik_Geopolitika_zjednotenia_na_zaklade_d_234.html>.

<http://energetika.tzb-info.cz/11826-geopolitika-gazpromu>.

<http://glopolis.org/cs/clanky/svetove-soupereni-o-nerostne-suroviny-jako-jeden-z-nejzavaznejsich-geopolitickych-problemu-soucasnosti/>.

<http://glosy.info/texty/btc-a-nova-kavkazska-geopolitika/>.

<http://kaspickyregion.blog.cz/1412/rusko-a-kaspicka-oblast>.

<http://m.berounskenovinky.cz/zpravy/zpravy/chovani-eu-urychluje-vznik-euroasijske-hospodarske-rise/>.

<http://medzicas.sk/neistota-washingtonu-je-zodpovedna-za-navrat-geopolitickej-vojny/>.

<http://openiazoch.zoznam.sk/cl/151179/Gazprom-rusi-projekt-plynovodu-Juzny-prud-Rusko-uvazuje-o-uzle-v-Turecku>.

<http://petrasek.blogspot.sk/2013/09/preco-sa-zhorsila-situacia-v-syrii.html>.

<http://rosvesty.ru/2108/evraziyskiy-narodnyy-front/8693-sergey-helemendik-geopolitika-obedineniya-na-osnove-dobra/>.

<http://venergetike.sk/aktuality/clanok/2313-slovensky-projekt-plynovodu-eastring-napreduje/>.

<http://www.ac24.cz/zpravy-ze-sveta/122-geopolitika-hormuzske-uziny-mohlo-by-usa-namonictvo-byt-iranem-v-perskem-zalivu-porazeno>.

<http://www.euractiv.sk/ttip/zoznam_liniek/transatlanticke-obchodne-a-investicne-partnerstvo-000334>.

<http://www.globalpolitics.cz/clanky/geopolitika-arktidy>.

<http://www.globaltimes.cn/content/921558.shtml>.

<http://www.hlavnespravy.sk/vojna-v-syrii-sa-zda-byt-strategickym-planom-pre-vybudovanie-noveho-plynovodu/136597>.

<http://www.natoaktual.cz/geopolitika-washington-moskva-peking-v-polovine-druhe-dekady-21-stoleti-cast-prvni-g23-/na_analyzy.aspx?c=A150608_175339_na_analyzy_m02>.

<http://www.webtriky.eu/clanek.php?clanek=8>.

<http://zahranicnapolitika.dennikn.sk/geopoliticke-zblizovanie-ciny-a-indie-ohrozuje-spor-o-vytycenie-hranice/>.

<http://zpravy.e15.cz/zahranicni/udalosti/iran-odhalil-druhe-silo-pro-balisticke-rakety-emad-1259592>.

<https://web.svobodni.cz/clanky/bednar-geopolitika-dnesni-evropy>.

<https://zo.trimbroker.com/financne-analyzy/Ceny-ropy-a-geopolitika-II-20120323>.

III. *Aspekty riadenia národného hospodárstva a podnikov*

Финансовые индикаторы национальной безопасности территорий: страновой и региональный аспекты

Павел Иванов[1] Институт социально-экономических исследований УНЦ РАН

Financial indicators of national security of territories: country and regional aspects

Authors' contact details:

[1] Institute of social and economic researches of Ufa scientific centre RAS, Ufa, Avenue of October, 71, Russian Federation

cjufa84@rambler.ru

Abstract: The article described the financial indicators of national security of different levels territorial entities and their thresholds adopted in the world and Russian practice, and reflecting the balance and stability of financial systems territories. Among the indicators identified: investment in fixed assets, in % of GDP; inflation, in %; deficit of budget, in % of GDP; the volume of public debt, in % of GDP; the volume of total external debt, in % of GDP; monetization coefficient of the economy, the monetary aggregate M2 in % of GDP; leverage (debt to the state tax and non-tax revenues of the budget territory), in %; the average refinancing rate (key rate), in %; adequacy of foreign exchange reserves, calculated in the average monthly volume of imports; foreign trade and trade balance, in % of GDP.

A comparative analysis on these 11 indicators on the example of the Russia, the Republic of Bashkortostan, the Slovak Republic and the European Union as a whole. According to the analysis the following conclusions:

1. Availability of proportionality (comparable) financial indicators of Russia and its regions – the Republic of Bashkortostan – on the one hand, and the Slovak Republic as part of the EU, on the other hand, 2 indicators (investment in fixed assets, in % of GDP, deficit of budget, in % of GDP) and the difference in the rest of the 9 indicators, with a tendency in most of them to an increase in inequalities;

2. The deviation from the thresholds in 2015 in Russia and the EU on 5 indicators out of 11 (in the Republic of Bashkortostan – 3 of 7, in Slovakia – 4 of 9);

3. As the most "problematic" indicators in Russia and Republic of Bashkortostan identified investment in fixed assets, the rate of inflation, monetization ratio, the key rate. The EU and Slovakia – investments in fixed assets, the level of total external debt (for the EU and the volume of public debt to GDP), the leverage, the adequacy of reserves.

Keywords: financial security, threshold level, indicators, Slovakia, Russia, Republic of Bashkortostan.

Данное исследование выполнено в рамках госзадания ИСЭИ УНЦ РАН по теме № 0253-2014-0001 «Стратегическое управление ключевыми потенциалами развития разноуровневых социально-экономических систем с позиций обеспечения национальной безопасности» (№ гос. регистрации 01201456661).

1 Введение

Финансовая нестабильность глобальной экономики, порождаемая множеством причин, в большей или меньшей степени повлияла на экономическое развитие всех стран мира. При этом принципиальная особенность, на наш взгляд, представляется в том, что нынешний финансово-экономический кризис, вследствие

высокого уровня глобализации современной экономики, является не циклическим, а системным, требующим разработки и внедрения новых подходов и методического инструментария для элиминирования возникшей финансовой нестабильности. Кроме того, кризис наблюдается и в других сферах – социальной, экологической, духовно-нравственной и др. Также происходит переход VI технологического уклада (NBIC-технологий) в фазу роста (2017 – 2025 гг.) Данный период (в фазе роста технологических укладов определяются будущие страны-лидеры), как правило, характеризуется обострением военно-политической обстановки в мире [Глазьев, 2015, с. 201-209]. Без учета данных параметров при проведении внутренней, внешней и глобальной политики невозможно перейти на траекторию устойчивого социально-экономического развития. В этой связи, для правительства любого государства всё более актуальной становится проблема обеспечения национальной безопасности страны и, в частности, её наиболее важной и неотъемлемой составляющей – финансовой безопасности.

2 Обзор финансовых индикаторов национальной безопасности территорий

Проблеме выявления и систематизации показателей финансовой составляющей национальной безопасности РФ и ее регионов[1] посвящено множество публикаций. Начало исследований по данной тематике в современной России положила статья Л. Абалкина «Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение» [Абалкин, 1994]. Дальнейшее развитие финансовые аспекты национальной безопасности получили в работах С. Глазьева и В. Локосова [Глазьев – Локосов, 2012], В. Сенчагова [Сенчагов, 2011], А. Татаркина и А. Куклина [Татаркин – Куклин, 2012], Н. Климовой [Климова, 2015], Т. Алтуфьевой [Алтуфьева, 2014] и ряда других авторов.

На государственном уровне в данной сфере в 1996 г. была разработана и формально действует и поныне Государственная стратегия экономической безопасности Российской Федерации (Основные положения) [Стратегия, 1996], для реализации которой должны были быть «разработаны количественные и качественные параметры (пороговые значения) состояния экономики, выход за пределы которых вызывает угрозу экономической безопасности страны… Количественные параметры должны быть разработаны не только для страны в целом, но и для каждого её региона». В феврале 2000 г. научным советом при Совете Безопасности РФ (куда входят Глазьев и Сенчагов) были предложены показатели экономической безопасности и их пороговые уровни, однако официального государственного утверждения они не получили [Сенчагов – Иванов, 2015]. В канун нового 2016 года, взамен принятой в 2009 г. Стратегии национальной безопасности РФ до 2020 г. (СНБ РФ) [Стратегия, 2009], была

[1] Финансовая безопасность входит в экономическую безопасность, которая включает также обеспечение безопасности в других сферах экономической деятельности (демографической, продовольственной, энергетической, экологической и т.д.). Экономическая безопасность, в свою очередь, является составным элементом национальной безопасности, куда также входит военная безопасность, государственная и общественная безопасность, научно-технологическая безопасность и др.

принята новая СНБ РФ [Стратегия, 2015], отличительными особенностями которой по сравнению со Стратегией 2009 г. являются:

– бессрочный её характер (Стратегия от 2009 г. была рассчитана до 2020 г.);
– смена стратегической цели с вхождения в пятёрку стран-лидеров по объёму ВВП (в 2013 г. по данным Всемирного банка Россия вышла на 5 место по паритету покупательной способности, но по другим источникам (МВФ, ЦРУ) в 2013 – 2015 гг. Россия удерживала 6 место) на создание условий для развития личности, переход экономики на новый уровень технологического развития;
– более жёсткая оценка сложившейся экономической политики в стране и детализация источников стратегических угроз национальной безопасности;
– более чётко прописан субъект осуществления деятельности по противодействию угрозам национальной безопасности («органы государственной власти и органы местного самоуправления», а не неопределённые с юридической точки зрения «силы обеспечения национальной безопасности»), который непосредственно реализует государственную социально-экономическую политику в данной области, а не только лишь нацелен на ее поддержку;
– изменение и расширение состава показателей состояния национальной безопасности с 7 до 10 (рис. 1).

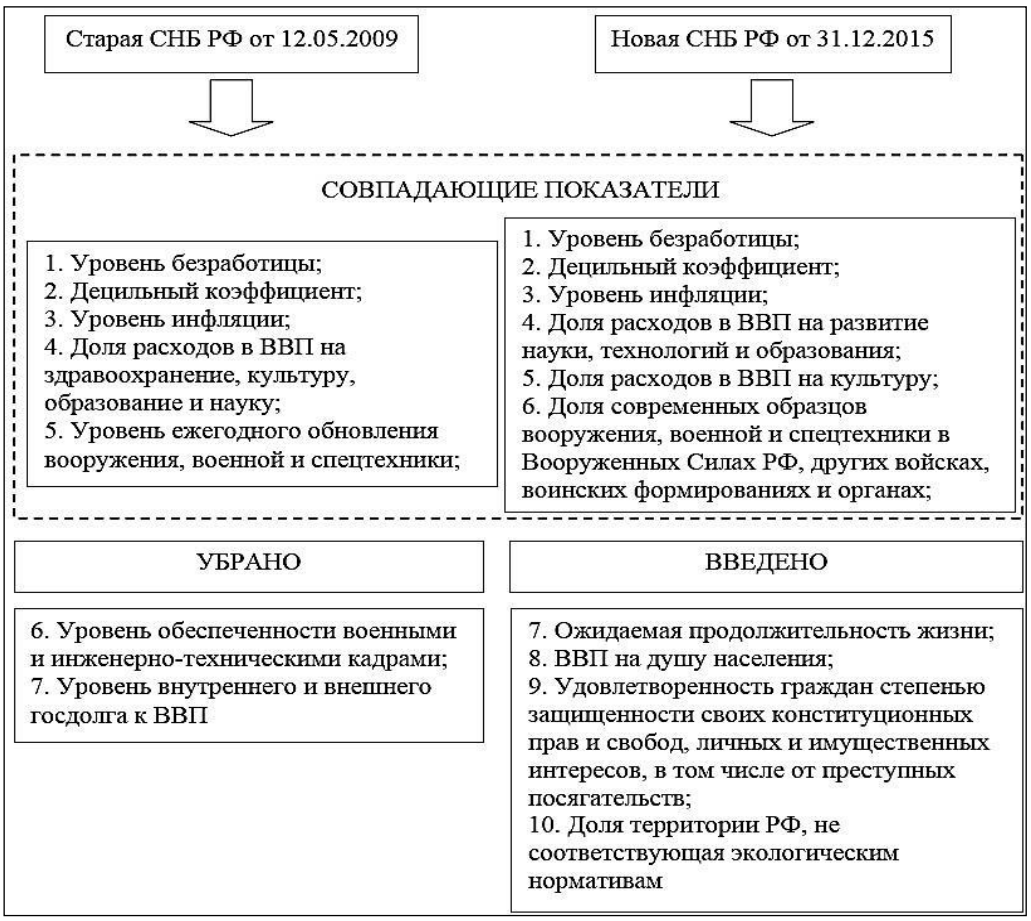

Рис. 1: Показатели оценки национальной безопасности РФ

Источник: Составлено автором.

Как видно из рисунка 1, в новую Стратегию не вошёл показатель уровень внутреннего и внешнего государственного долга к ВВП, являющийся одним из важнейших финансовых индикаторов, что отражено также и в Маастрихтском договоре 1992 г., оформившем Европейский союз в его нынешнем виде. Конечно, на протяжении длительного периода данный показатель имеет низкие значения (10-12 %), однако в целом отношение совокупного внешнего долга по всем секторам к ВВП довольно внушителен, имеет динамику к росту (в 2015 г. 46,7 % при пороге не более 60 %) и, возможно, было бы целесообразно внести данный показатель в перечень показателей оценки национальной безопасности РФ. Кроме того, рассмотренные Стратегии не содержат пороговые значения показателей национальной безопасности, что оставляет актуальной задачу анализа отечественного и зарубежного опыта в области определения их пороговых уровней.

В таблице 1 представлено сопоставление финансовой составляющей национальной безопасности по России, Республике Башкортостан (РБ), Словацкой Республики и Европейскому союзу (28 стран) в целом в разрезе 11 основных финансовых индикаторов, отражающих изменение состояния финансовой системы территорий за 2012 – 2015 гг. Данный перечень индикаторов характеризует общую сбалансированность и устойчивость финансовой системы территории в целом и в зависимости от целей и специфики поставленных задач и уровня объекта исследования (межстрановое сравнение, федеральный, региональный, местный уровни, государственный сектор, предприятия, домохозяйства) может быть изменён и/или дополнен. В качестве пороговых значений показателей были взяты пороговые уровни, предложенные С. Глазьевым и В. Сенчаговым. Рассмотрим представленные в таблице 1 индикаторы подробнее:

1. Инвестиции в основной капитал, в % к ВВП – ни одна из стран не укладывается в нормативное значение в 25 % от ВВП (ВРП). Это говорит о наличии кризисных явлений в экономике, поскольку именно в условиях кризиса происходит сжатие инвестиционной активности. При этом все исследуемые объекты находятся примерно на одном уровне 18-22 %, где основную долю составляют финансовые ресурсы бизнес сектора;
2. Уровень инфляции, % – на фоне ускорения инфляции в России и РБ, выходящая за рамки пороговых значений, в Словакии и в ЕС наблюдается обратная тенденция, переходящая в дефляцию. Основной причиной в первом случае является рост ключевой ставки ЦБ РФ, двукратное снижение курса рубля (среднегодовой курс рубля по отношению к доллару США вырос с 31,07 руб. в 2012 г. до 60,66 руб. в 2015 г.) и высокая доля импортного оборудования во внутреннем спросе (около 2/3), во втором случае – кризис перепроизводства, а также закрытие рынка сбыта в России для многих европейских товаропроизводителей;
3. Дефицит бюджета, % к ВВП (ВРП) – превышение порога в 3 %, установленного протоколом о процедуре чрезмерного дефицита (Protocol on the excessive deficit procedure) в рамках Маастрихтского договора, было отмечено в Словакии в 2012 г. и в ЕС в 2012 – 2013 гг., но в последующие годы дефицит бюджета вернулся к безопасным значениям. В России и РБ данный показатель за анализируемый период находился в пределах нормы;

Таб. 1: Сравнение основных финансовых индикаторов национальной безопасности по России, Республике Башкортостан (РБ), Словакии и ЕС

Индикаторы	Пороговый уровень		Страна (регион)	2012	2013	2014	2015
	Глазьев	Сенчагов					
Инвестиции в основной капитал, % к ВВП (ВРП)	≥ 25	≥ 25-30	Россия	18,8	18,9	17,4	18,1
			РБ	20,3	21,0	21,3	22,2
			Словакия	21,3	20,7	20,9	-
			ЕС (28 стран)	20,2	19,6	19,8	-
Уровень инфляции, %	≤ 15	≤ 6	Россия	5,1	6,8	7,8	15,5
			РБ	4,7	6,8	7,4	14,2
			Словакия	3,7	1,5	-0,1	-0,3
			ЕС (28 стран)	2,6	1,5	0,5	0,0
Дефицит бюджета, % к ВВП (ВРП)	≤ 3	≤ 3	Россия	-0,1	-0,5	-0,4	-2,4
			РБ	-0,9	-1,4	-1,0	-0,1
			Словакия	-4,2	-2,6	-2,8	-1,9
			ЕС (28 стран)	-4,3	-3,3	-3,0	-2,2
Объём государственного долга, в % к ВВП (ВРП)	≤ 60	≤ 60	Россия	9,9	10,9	12,3	13,5
			РБ	1,2	1,6	1,8	1,7
			Словакия	51,9	54,6	53,5	53,1
			ЕС (28 стран)	83,8	85,5	86,8	86,0[2]
Объём совокупного внешнего долга, в % к ВВП	≤ 25	≤ 60	Россия	28,9	33,5	43,2	46,7
			РБ	-	-	-	-
			Словакия	75,5	80,9	89,6	100,6
			ЕС (28 стран)	-	75,7	76,9	-
Коэффициент монетизации экономики, М2 в % к ВВП	≥ 50-75	≥ 50-70	Россия	40,9	44,2	41,2	44,5
			РБ	-	-	-	-
			Словакия	-	-	-	-
			Еврозона	92,0	93,3	96,0	98,2
Долговая нагрузка, %	-	-	Россия	51,8	59,7	66,6	71,3
			РБ	15,3	21,1	24,7	22,3
			Словакия	144,5	142,2	137,6	-
			ЕС (28 стран)	187,1	188,6	192,0	-
Среднегодовая ставка рефинансирования (ключевая ставка), %	-	-	Россия	8,1	7,4	7,9	12,6
			РБ	-	-	-	-
			Словакия	-	-	-	-
			ЕС (28 стран)	0,9	0,5	0,2	0,05
Достаточность золотовалютных резервов (ЗВР), в мес. импорта	-	-	Россия	20,3	19,4	16,1	24,2
			РБ	-	-	-	-
			Словакия	0,4	0,3	0,4	-
			ЕС (28 стран)	2,8	2,5	2,3	-
Внешнеторговый оборот, в % к ВВП (ВРП)	≥ 30	-	Россия	39,1	37,7	38,2	39,7
			РБ	39,2	39,7	42,6	30,2
			Словакия	166,7	168,1	165,1	169,6
			ЕС (28 стран)	67,7	66,7	65,8	-
Сальдо торгового баланса, в % к ВВП (ВРП)	-	≥ -4 и ≤ 8	Россия	9,6	9,4	10,3	12,1
			РБ	31,7	33,8	35,9	25,6
			Словакия	4,9	5,7	6,2	4,2
			ЕС (28 стран)	-0,3	0,9	0,7	-

Источники: Росстат, Банк России, ФК РФ, ФТС РФ, Eurostat, Slovstat, ECB, World Bank, CIA, Countrymeters, Mecometer.

[2] По итогам 3 квартала 2015 г.

4. Объём государственного долга, в % к ВВП (ВРП) – в России и РБ данный показатель находится на безопасном, умеренном уровне (менее 60 % ВВП). В проекте «Основные направления бюджетной политики на 2016 год и на плановый период 2017 и 2018 годов», разработанном Минфином РФ, объём госдолга на уровне 15-20 % ВВП считается умеренным. Уровень госдолга Словакии также в пределах нормы (52-54 %). Однако в целом по ЕС уровень превышен на 26-27 % (в 16 из 28 стран ЕС показатель выше нормы). К 2015 г. наиболее сложная ситуация сложилась в Греции (178,6 %), Италии (132,3 %), Португалии (130,2 %), Кипре (108,2 %), Ирландии (107,5 %), Бельгии (106,7 %);
5. Объём совокупного внешнего долга, в % к ВВП – пороговое значение по данному показателю довольно сильно отличается у различных исследователей (у Глазьева не более 25 %, у Сенчагова не более 60 %). По рекомендациям Международного валютного фонда (МВФ) уровень внешнего долга от 30 до 40 % ВВП считается низким, 40-50 % – средним, свыше 50% ВВП – высоким. В России уровень внешнего долга повышается (главным образом за счёт курсовой переоценки, т.к. в абсолютных значениях он снизился с 728 864 млн долл. США в 2013 г. до 515 254 млн долл. США в 2015 г.), но имеет среднее значение. Для Республики Башкортостан, как и для всех других регионов России (за исключением г. Москва), данный показатель не является актуальным, поскольку государственный долг субъектов РФ складывается только на основе заимствований внутри самой России. В Словакии и в ЕС внешний долг является высоким, имеющим тенденцию к росту. По оценочным данным за 2015 г. внешний долг Словакии сравнялся с ВВП страны;
6. Коэффициент монетизации экономики, М2 в % к ВВП – является важным финансовым индикатором, отражающим насыщенность экономики ликвидными активами. В России уровень монетизации не достигает минимального порога в 50 % и более чем в 2 раза ниже, чем в Еврозоне (в 2015 г. 44,5 % против 98,2 %). Кроме того, рост самого коэффициента монетизации за период в ЕС также выше (3,6 % против 6,2 %). Основными причинами этого, на наш взгляд, являются различия по банковским ставкам, а также запуск в ЕС в 2015 г. программы количественного смягчения на сумму в 1,08 трлн евро до сентября 2016 г. В Словакии, в связи с введением с 1 января 2009 г. валюты евро, данные по монетизации отдельно не рассматриваются и соответствуют Еврозоне в целом;
7. Долговая нагрузка, % – определяется как отношение государственного долга к объему налоговых и неналоговых доходов бюджета территории (для Словакии и ЕС брался общий объем доходов бюджета). Согласно ст. 107 Бюджетного кодекса РФ предельная величина долговой нагрузки для регионов равна 100 % (50 % для регионов, в бюджетах которых в 2 из 3 последних финансовых лет доля дотаций из федерального бюджета превышала 40 % объема собственных доходов консолидированного бюджета региона). Тем не менее, Министерство финансов РФ рекомендует удерживать долговую нагрузку в пределах 50 % (25 % для высокодотационных регионов). На уровне России в целом данный показатель носит информативный характер, т.к. предельные объемы государственного внутреннего и внешнего долга РФ утверждаются федеральным законом о федеральном бюджете на соответствующий год.

По уровню долговой нагрузки исследуемые территории имеют значительное различие. РБ обладает низким уровнем (в 2014 г. 24,7 %), Россия (по федеральному бюджету, а не по средней среди регионов равной 36,0 %) – 2/3 налоговых и неналоговых доходов. В Словацкой Республике долговая нагрузка снижается, но всё же выше общих доходов бюджета на треть, а в ЕС превышает их почти вдвое. В целом данный показатель коррелирует с уровнем госдолга к ВВП;

8. Среднегодовая ставка рефинансирования (ключевая ставка), % – на сегодняшний день жесткого норматива на размер ставки рефинансирования (ключевой ставки) не существует. Однако еще в 1754 г. указом императрицы Елизаветы Петровны в России был введён предел взимания процентов по кредитам в размере 6 % годовых (при Екатерине II с 1786 г. не более 5 %), что в последующем подтверждалось и в XIX веке (например, 6 % в указе Александра I от 1808 г.) [Кузнецова, 2015]. Поскольку 5-6 % были уже конечной ставкой, куда входила прибыль кредитной организации (заимодавцев в той терминологии), то ключевая ставка Центрального банка должна быть не более 2-3 %. Учитывая, что средняя рентабельность проданных товаров, работ, услуг в России в 2014 г. составила 8,6 % (при предельном значении по Глазьеву не ниже 15 %), уровень ключевой ставки на уровне 2-3 % является оправданным, тем более, что в большинстве развитых стран этот показатель гораздо ниже и в ряде стран (таких как Швеция, Швейцария, Япония) имеет даже отрицательное значение. По состоянию на март 2016 г. ставка ЦБ РФ (Банка России) равна 11,0 %, ставка ЕЦБ – 0,0 % (с момента введения евро в 1999 г. ставка не превышала 4,75 %);
9. Достаточность золотовалютных резервов (ЗВР), в месяцах импорта – по рекомендациям МВФ должны быть не менее объёма 3-месячного импорта. Величины ЗВР России хватит на оплату всего объёма импорта в течение 2 лет, что в 8 раз превышает норматив. В Словакии и ЕС значение ниже нормы и резервов хватает только на 0,4 и 2,3 месяца импорта соответственно. Это связано с тем, что евро, наряду с долларом США, является одной из двух основных мировых резервных валют (международные расчеты в йенах, швейцарских франках и юанях не так сильно распространены) и по сравнению с Россией ЕС требуется меньше резервов, однако наблюдает их некоторый недостаток;
10. Внешнеторговый оборот, в % к ВВП (ВРП) – по данному показателю все анализируемые страны находятся в пределах нормы. При этом наиболее высокое значение наблюдается у Словакии (169,6 % в 2015 г.). В РБ снижение товарооборота в 2015 г. по сравнению с прошлым годом на 49,2 % привело к падению показателя до границы критических значений (30,2 %);
11. Сальдо торгового баланса, в % к ВВП (ВРП) – в России и особенно в РБ наблюдается перекос в сторону положительного сальдо (при норме в 8 % ВВП сальдо в 2015 г. составило 12,1 и 25,6 % соответственно). В ЕС и в Словакии, где также объём экспорта выше объёма импорта, показатель в пределах пороговых значений (0,7 (2014 г.) и 4,2 % соответственно).

Если рассмотреть более подробно объем и структуру внешнеторговых связей между Россией и РБ, с одной стороны, и Словакией, с другой стороны, то за 2013 – 2015 гг. наблюдается их количественное снижение как вследствие негативного влияния экономических санкций стран Запада и ответных мер со стороны России, так и в связи с углублением кризисных явлений в российской и мировой экономике в целом (табл. 2).

Таб. 2: Динамика внешнеторговых связей между Россией и Словакией, Республикой Башкортостан (РБ) и Словакией, в млн долл. США

Экспорт	Годы			Импорт	Годы		
млн долл. США	2013	2014	2015	млн долл. США	2013	2014	2015
Россия – Словакия							
Всего экспорт из России, в т.ч.	525 976,3	497 833,7	343 426,7	Всего импорт в Россию, в т.ч.	315 297,5	286 669,1	182 403,5
в Словакию	5 803,1	5 195,8	2 834,1[3]	из Словакии	3 537,7	2 863,6	1 271,3
Доля, в %	1,1	1,0	1,1	Доля, в %	1,1	1,0	0,9
Изменение, %	-5,7	-10,5	-31,7	Изменение, %	-4,8	-19,1	-43,7
Словакия – Россия							
Всего экспорт из Словакии, в т.ч.	85 247,1	86 010,7	75 439,3	Всего импорт в Словакию, в т.ч.	79 624,8	79 761,5	71 767,8
в Россию	3 383,2	2 758,6	1 624,1	из России	8 154,8	6 352,4	3 875,2
Доля, в %	4,0	3,2	2,2	Доля, в %	10,2	8,2	5,4
Изменение, %	-	-22,4	-37,5	Изменение, %	-	1878,1	-39,8
Республика Башкортостан – Словакия							
Всего экспорт из РБ, в т.ч.	13 324,5	12 770,9	6 552,6	Всего импорт в РБ, в т.ч.	1 046,8	1 004,0	531,7
в Словакию	852,4	661,2	413,4	из Словакии	0,3	5,8	3,5
Доля, в %	6,4	5,2	6,3	Доля, в %	0,03	0,6	0,7
Изменение, в %	-	-18,5	-41,1	Изменение, в %	-	-19,9	-40,7

Источники: Федеральная таможенная служба РФ, Eurostat, Slovstat.

Россия – Словакия (Словакия – Россия). Если 2013 г. товарооборот составил 9 340,8 млн долл. США, то в 2014 г. уже 8 059,4 (снижение на 13,7 %), за III квартала 2015 г. – 4 105,4 млн долл. США (за III квартала 2014 г. 6 408,4 млн долл. США, снижение на 35,9 %). Если в России доля Словакии в экспорте/ импорте практически не изменилась и колебалась около 1 %, то в торговом балансе Словакии доля России устойчиво снижается как по экспорту (с 4,0 % в 2013 г. до 2,2 % в 2015 г.), так и по импорту (10,2 и 5,4 % соответственно). В товарной структуре экспорта в Россию из Словакии преобладают средства наземного транспорта и их части (42-44 % от всего экспорта), электрические машины и оборудование (24-25 %), котлы, оборудование и механические устройства (13-15 %). Импорт из России в Словакию на 87-89 % состоит из минерального топлива, нефти и продуктов их перегонки. Таким образом, Россия

[3] Данные за 3 квартала (доля и динамика рассчитана также относительно экспорта за 3 квартала). В разделах Словакия – Россия, Республика Башкортостан – Словакия данные за весь 2015 г.

имеет положительное сальдо торгового баланса со Словакией в размере 2,2-4,7 млрд долл. США. В тоже время структура экспорта Словакии является более диверсифицированной, основанной на товарах с высокой добавленной стоимостью.

Республика Башкортостан – Словакия. В товарообороте преобладает экспорт из РБ в Словакию (более 99 %), состоящий в основном как и общий экспорт России в Словакию из топливного сырья (в 2015 г. 99,3 % экспорта РБ в Словакию было в виде поставки сырой нефти и сырых нефтепродуктов). Ввоз на территорию РБ товаров из Словакии в 2015 г. на 87,7 % состоял из котлов, оборудования и механических устройств, 7,1 % из электрических машин и оборудования, 4,8 % из изделий из чёрных металлов.

3 Заключение

Результаты отбора и мониторинга основных индикаторов финансовой составляющей национальной безопасности в региональном, страновом и межстрановом разрезах показали следующее:

1. Наличие соразмерности финансовых индикаторов России и её региона – Республики Башкортостан – с одной стороны, и Словакии, как части ЕС, с другой стороны, по 2 показателям (отношение инвестиций в основной капитал к ВВП, дефицит бюджета к ВВП) и различие по остальным 9 индикаторам, имеющим тенденцию в большинстве из них к нарастанию диспропорций;
2. В 2015 г. (по некоторым индикаторам в 2014 г.) из 11 рассмотренных индикаторов не укладывались в нормативные значения в России и ЕС по 5 индикаторов (РБ – 3 из 7, Словакии – 4 из 9), из них динамика ухудшилась в России у 6 индикаторов (РБ – 2, Словакии – 2, ЕС – 4), осталась без существенных изменений в России у 3 индикаторов (РБ – 1, Словакии – 5, ЕС – 3), динамика улучшилась в России у 1 индикатора (РБ – 4, Словакии – 2, ЕС – 4);
3. Наиболее «проблемными» индикаторами в России и РБ являются инвестиции в основной капитал, уровень инфляции, коэффициент монетизации, ключевая ставка. В ЕС и Словакии – инвестиции в основной капитал, уровень совокупного внешнего долга (для ЕС также объём госдолга к ВВП), долговая нагрузка, достаточность ЗВР.

Таким образом, усиление финансовой турбулентности и кризисных явлений в экономике отрицательно сказываются на уровне национальной безопасности рассматриваемых территорий, что ставит в необходимость разработку комплекса мероприятий по повышению «проблемных» индикаторов до безопасного уровня, обеспечив базу для роста эффективности государственной политики по достижению стратегических приоритетов социально-экономического развития.

4 Ресурсы

АБАЛКИН, Л. 1994. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // *Вопросы экономики*. – 1994. – № 12. – С. 4-13.

АЛТУФЬЕВА, Т. 2014. Финансовая устойчивость территориальных систем: методика оценки и результаты апробации // *Экономика и управление: научно-практический журнал*. – 2014. – № 4. – С. 44-50.

ГЛАЗЬЕВ, С. 2015. *Украинская катастрофа: от американской агрессии к мировой войне?* («Коллекция Изборского клуба»). – М.: Книжный мир, 2015. – 352 с. ISBN 978-5-8041-0727-8.

ГЛАЗЬЕВ, С. – ЛОКОСОВ, В. 2012. Оценка предельно критических значений показателей состояния российского общества и их использование в управлении социально-экономическим развитием // *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. – 2012. – № 4 (22). – С. 22-41.

КЛИМОВА, Н. – БУХАРБАЕВА, Л. – ФРАНЦ, М. – ШМАКОВА, М. 2015. Экономико-математическая модель финансового обеспечения стратегий регионального развития // *Фундаментальные исследования*. – 2015. – № 10-2. – С. 378-383.

СЕНЧАГОВ, В. 2011. Обеспечение финансовой безопасности России в условиях глобализации // *Вестник РАЕН*. – 2011. – № 3. – С. 14-19.

СЕНЧАГОВ, В. – ИВАНОВ, Е. 2015. Закон о стратегическом планировании и задачи по его реализации // *Вестник Финансового университета*. – 2015. – № 3. – С. 38-50.

СТРАТЕГИЯ, 1996. Указ Президента РФ от 29 апреля 1996 г. № 608 «О Государственной стратегии экономической безопасности Российской Федерации (Основных положениях)» // *Собрание законодательства РФ,* 29. 04. 1996, № 18, ст. 2117.

СТРАТЕГИЯ, 2009. Указ Президента РФ от 12 мая 2009 г. № 537 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года» // *Собрание законодательства РФ,* 18. 05. 2009, № 20, ст. 2444.

СТРАТЕГИЯ, 2015. Указ Президента РФ от 31 декабря 2015 г. № 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации» // *Собрание законодательства РФ*, 04. 01. 2016, № 1 (часть II), ст. 212.

ТАТАРКИН, А. – КУКЛИН, А. 2012. Изменение парадигмы исследований экономической безопасности региона // *Экономика региона*. – 2012. – № 2. – С. 25-39.

Интернет-ресурсы

КУЗНЕЦОВА, С. 2015. *Всякая корысть беззаконная есть грех смертный* // Газета «Коммерсантъ» от 14 декабря 2015. <http://www.kommersant.ru/doc/2861284> [дата обращения: 29. 03. 2016.].

COUNTRYMETERS. *Внешний долг в % к ВВП*. <http://countrymeters.info/ru/Slovakia/economy> [дата обращения: 29. 03. 2016].

MACRO ECONOMY METER. *Внешний долг в % к ВВП*. <http://mecometer.com/topic/external-debt-percentage-of-gdp/> [дата обращения: 29. 03. 2016].

Some comparative macroeconomic analysis of Visegrad countries in the period 1997-2010 using differential geometry approach

Ladislav Lukáš[1] University of West Bohemia

Some comparative macroeconomic analysis of Visegrad countries in the period 1997-2010 using differential geometry approach

Authors' contact details:

[1] University of West Bohemia, Faculty of Economics, Department of Economics and Quantitative Methods, Univerzitní 8, 306 14 Pilsen, Czech Republic

lukasl@kem.zcu.cz

Abstract: Paper presents a comparative macroeconomic analysis based upon GDP, inflation, and stock exchange index time series of Visegrad countries within the period 1997Q1 till 2010Q4. These macroeconomic quantities define a state space. We use stock indices BUX, PX, SAX, and WIG20 data from Budapest, Prague, Bratislava, and Warsaw, in particular. The raw macroeconomic data are very different in magnitudes when recorded in their natural units. In order to get suitable data sets, these raw data are normalized by pre-selected values. Such values are relatively very general ones, and they may be defined according to various concepts. Since we want to investigate and compare relative macroeconomic trajectories of the V4 countries, we accept averaged values of GDP, inflation, and stock exchange index of particular country in the year 2005 as the selected nominal values. Time parametric representation of given data in 3-D state space enables to tackle the macroeconomic development as unique evolution curve for each country properly. Based upon differential geometry approach, the Frenet frames are constructed at selected set of discrete points along the country evolution curve of the corresponding country. Investigation of frame translations provides both incremental and cumulative curve lengths, whereas frame rotations may generate country traces on unit sphere, in particular. The lengths of country evolution curves as well as the angular cumulative distances of spherical country traces provide reasonable novel measures for macroeconomic comparative analysis. Numerical results together with corresponding macroeconomic interpretations of the quantities generated are discussed in detail, and computer implementation is presented, too.

Keywords: macroeconomic analysis, GDP, stock exchange index, inflation, time series analysis.

This article was supported by the Grant No. 15-20405S of the Grant Agency, Prague, Czech Republic.

1 Introduction

Macroeconomic analysis is a very attractive field of research. Sure, there is also a lot of books, articles, and other references devoted to the topic and based upon various techniques and methods. Some of them are focused on summarizing data and monitoring facts, other ones concern theoretical modeling and are based upon various theoretical paradigms and approaches, for example the New Keynesian framework of macroeconomic analyses has become almost the most popular one, see e.g. Skála (2010). On the contrary, there are also works and studies which try to apply new insights and different methods in this challenging research field. The submitted paper ought to belong to this category.

We are concerned with a comparative macroeconomic analysis based upon GDP, inflation and stock exchange index time series of Visegrad countries within the period 1997Q1 till 2010Q4. A particular analysis of an evolution of the monetary policy transmission mechanisms of V4 countries is presented in Bartóková (2010). Some algorithmic and numerical details of differential geometry approach to presented macroeconomic analysis of V4 countries is in Lukáš (2011).

Reasoning about the length of investigated period was motivated with three intuitive aspects – first, to eliminate prospective transient development of economy after 1989, second, to include period of relative stable and progressive economic development, and third, to involve periods which were impacted by global financial crisis, too. Parametric representation of data in 3-D state space enables to tackle the macroeconomic developments as curves in the state space. We do believe that our non-traditional approach provides new insights to macroeconomic analysis and is able to build new characteristics.

2 Macroeconomic data processing

We have used the data collected and presented in Telínová (2011), which had been downloaded from Eurostat, OECD databases and public databases of Stock exchanges of individual V4 countries, i.e. Czech Republic, Hungary, Poland and Slovak Republic, in abbreviation CZ, HU, PL, and SK, in particular. We have focused our analysis upon three important macroeconomic quantities – GDP, inflation and national stock exchange index, and in total, we have got four sets of three time series with 56 entries each.

Let ${}_k\boldsymbol{x}$ denotes a 3-D vector time series for k-th country, k = 1,2,3,4, where the prefix k is introduced in order to identify the particular country, i.e. k=1 ~ CZ, k=2 ~ HU, k=3 ~ PL, k=4 ~ SK, as we have adopted a simple lexicographical ordering of countries, in general.

Hence, each ${}_k\boldsymbol{x}$ has three 1-D time series components denoted ${}_kx_n$, n =1,2,3, where n=1 ~ stock exchange index, n=2 ~ GDP, n=3 ~ inflation rate, respectively. Further, each of these 1-D time series has 52 entries, thus we need even more subtle notation to identify any particular entry in a proper way.

Let ${}_kx_{n,m}$, m =1,2,…,52 denote individual entries. However, for some purposes we need to identify a particular year and quarter, too. Hence, we adopt the following notation ${}_kx_{n,m(i,j)}$, where the index function $m(i,j)$ has two in integer arguments, and it is defined $m(i,j) = 4(i–1)+j$, where i=1,2,..,13 denotes sequence of years 1997, 1998,.., 2010, and j=1,2,3,4 stands for quarters of year Q1,..,Q4.

Raw time series data sets downloaded for V4 countries are denoted ${}_k\boldsymbol{y}$ and their entries ${}_ky_{n,m}$, m=1,2,…,56, respectively. However, such data are given in their natural units, which are rather different in their numerical values. In order to make them suitable for our analysis based on differential geometry approach the raw data ${}_k\boldsymbol{y}$ are normalized, i.e. scaled by pre-selected nominal values, thus yielding the desired time series ${}_k\boldsymbol{x}$. The normalizing procedure is given by expressions (1) and (2).

$$ {}_k r_n = \sum_{j=1}^{4} {}_k y_{n,m(9,j)} \text{ , } k = 1,2,3,4, \text{ and } n = 1,2,3, $$
$$ \text{where the index function } m(9,j),\ j = 1,2,3,4,\ i = 9, \text{ issues sequence of values } \{33,34,35,36\}. \tag{1} $$

Quantities ${}_k r_n$ represent the pre-selected scaling factors and give averaged values for corresponding V4 countries macroeconomic time series. In a role of reference year we have selected the year 2005, hence i=9, since we simply accepted this year as a break-even year between a 'stable development' period, and a period accused by global financial crisis. Of course, it could be a matter of discussion, but the scaling procedure is rather flexible and could be applied for any other selected basis year, a quarter, or another period averaged.

Vector time series ${}_k\boldsymbol{x}$ with their components are given by (2), where ^{T} stands for vector transposition, as usual.

$$ {}_k x_{n,m} = {}_k y_{n,m} / {}_k r_n,\ m = 1,2,\ldots,56, \text{ and } k = 1,2,3,4,\ n = 1,2,3, $$
$$ {}_k\boldsymbol{x} = ({}_k x_{1,m}, {}_k x_{2,m}, {}_k x_{3,m})^{\mathrm{T}}. \tag{2} $$

3 Differential geometry approach and the results

We refer to Chern et al. (2000), and Gray et al. (2006), for more details on differential geometry as being our rather short and very individual reference selection list, only. In general, differential geometry deals with curves, surfaces or more general manifolds in analytic way.

In order to get a curve, our first step is to define interpolants of ${}_k\boldsymbol{x}$. First, we choose piecewise linear interpolation, and the second one is cubic spline interpolation, which both provide continuous functions.

Let ${}_k\boldsymbol{p}(t)$, ${}_k\boldsymbol{q}(t)$ denote piecewise linear and cubic spline interpolants of vector time series ${}_k\boldsymbol{x}$ defined on interval [1,56] given by (3a) and (3b), respectively.

Let d be a time series with m entries, then $s_1(t;d)$ and $s_3(t;d)$ stand for scalar piecewise linear and cubic spline interpolants, respectively, defined on interval [1,m], and built by well-known procedures. Hence, we may write the interpolants ${}_k\boldsymbol{p}(t)$, ${}_k\boldsymbol{q}(t)$, for k-th country, in the following way.

$$ {}_k\boldsymbol{p}(t) = (s_1(t;{}_k x_{1,m}), s_1(t;{}_k x_{2,m}), s_1(t;{}_k x_{3,m}))^{\mathrm{T}}, \tag{3a} $$
$$ {}_k\boldsymbol{q}(t) = (s_3(t;{}_k x_{1,m}), s_3(t;{}_k x_{2,m}), s_3(t;{}_k x_{3,m}))^{\mathrm{T}}. \tag{3b} $$

The 3-D macroeconomic trajectories of corresponding V4 countries are presented in next four pictures, i.e. **Pic. 1** for CZ, **Pic. 2** for HU, **Pic. 3** for PL, and **Pic. 4** for SK, respectively. The axes are denoted *gdp*, *infl*, and *px*, *bux*, *vig20*, and *sax*, respectively.

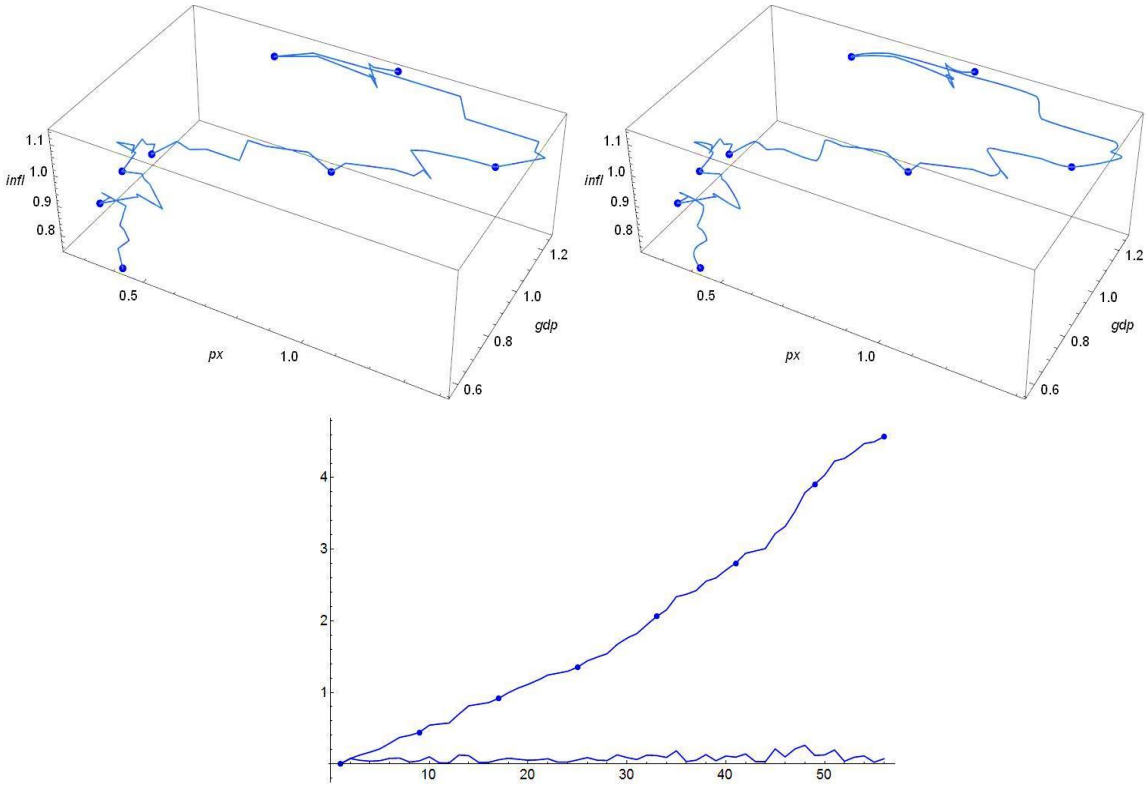

Pic. 1: CZ – macroeconomic trajectory

Source: Own calculation.

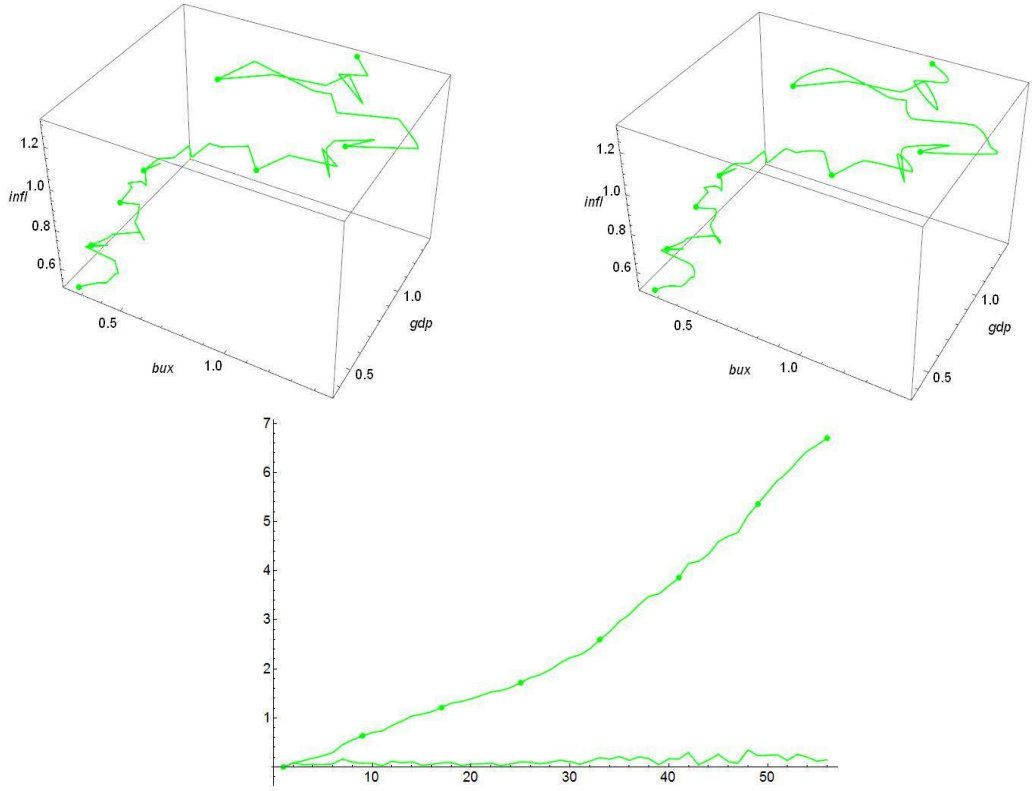

Pic. 2: HU – macroeconomic trajectory

Source: Own calculation.

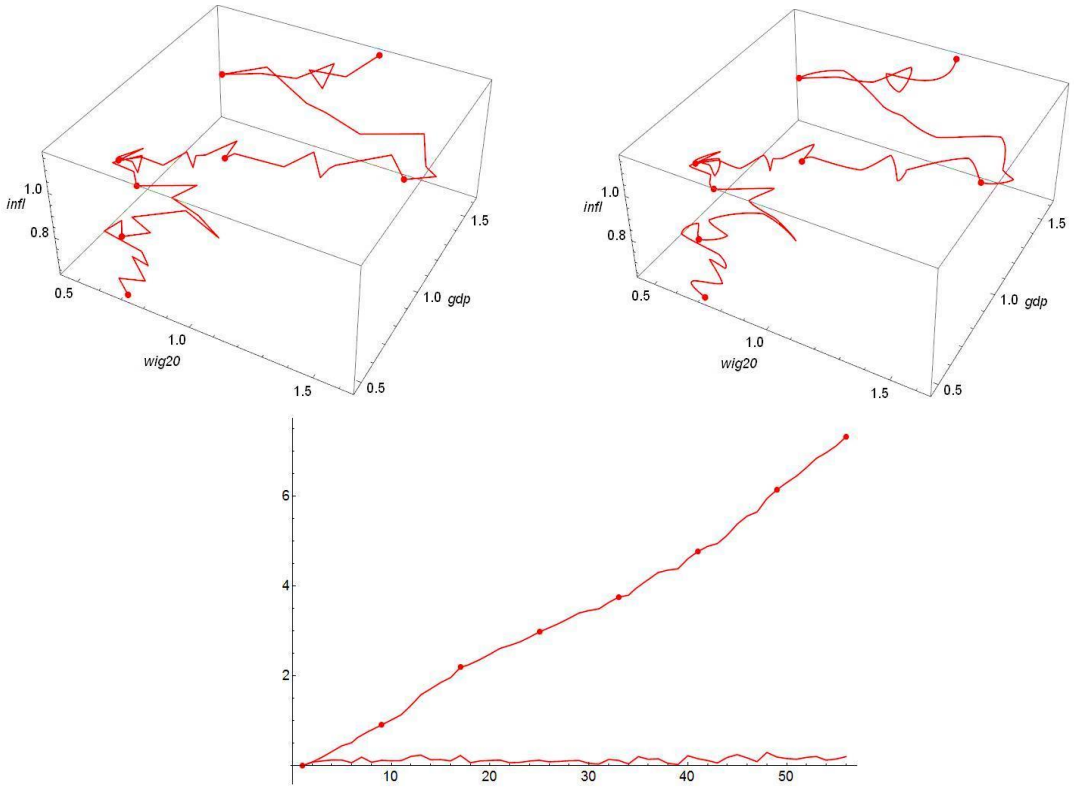

Pic. 3: PL – macroeconomic trajectory

Source: Own calculation.

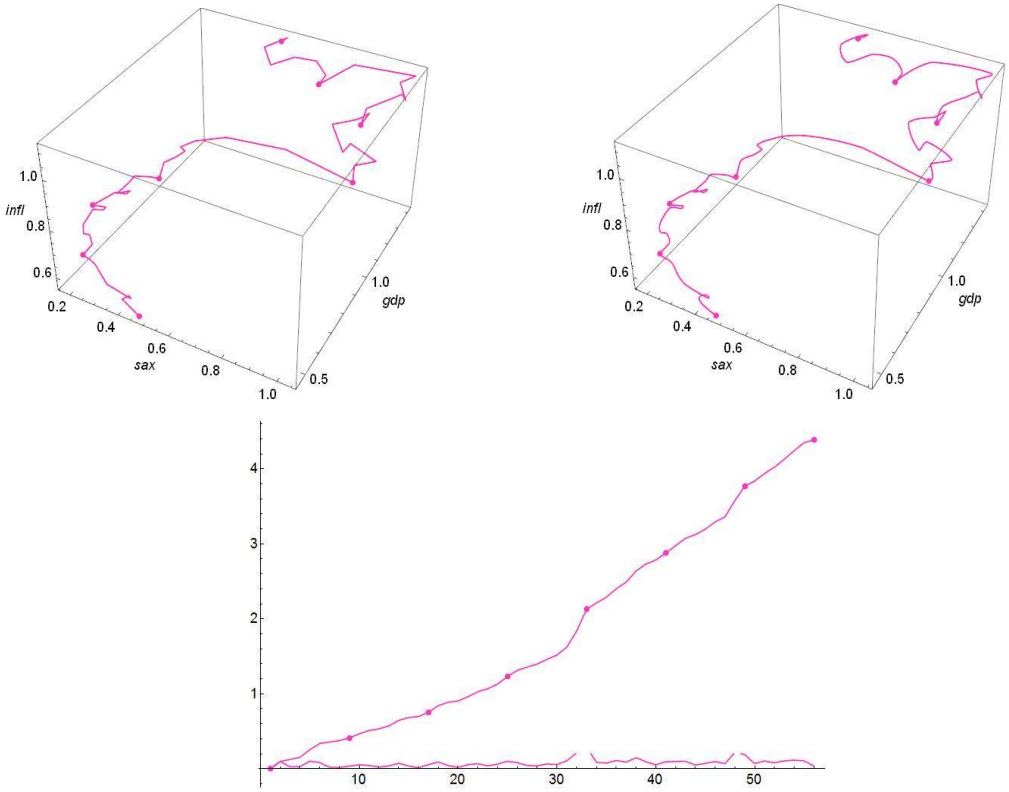

Pic. 4: SK – macroeconomic trajectory

Source: Own calculation.

Systematically in all four pictures, i.e. **Pic. 1** – **Pic. 4,** on the left side, there is plotted the piecewise linear interpolant of the country macroeconomic trajectory, whilst on the right side, there is cubic spline interpolant, and bellow is the corresponding length of this trajectory. The dots on the curves denote dates: 97Q1, 99Q1, 01Q1, 03Q1, 05Q1, 07Q1, 09Q1, and 10Q4, thereby giving better insight to country macroeconomic evolution sweeps along the whole time span [1997Q1, 2010Q4]. At the first glance inspecting these pictures, we may conclude that there is not a great difference between piecewise linear and cubic spline interpolants in all V4 countries, in general.

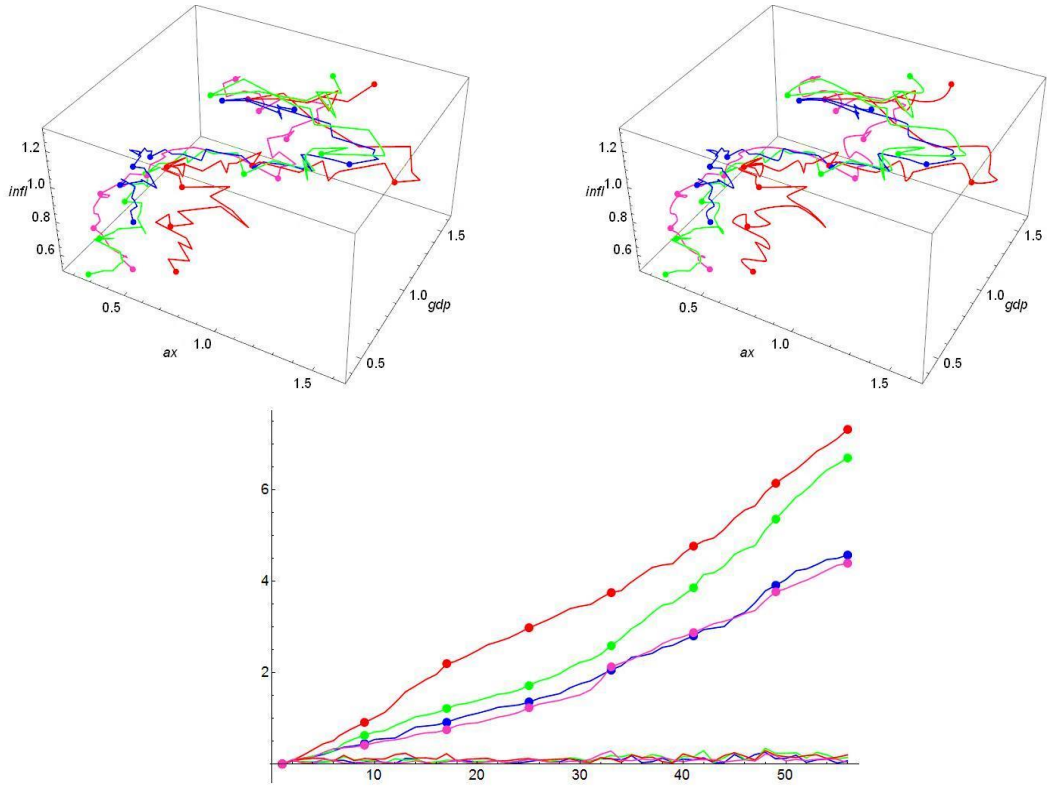

Pic. 5: CZ, HU, PL, SK – macroeconomic trajectories

Source: Own calculation.

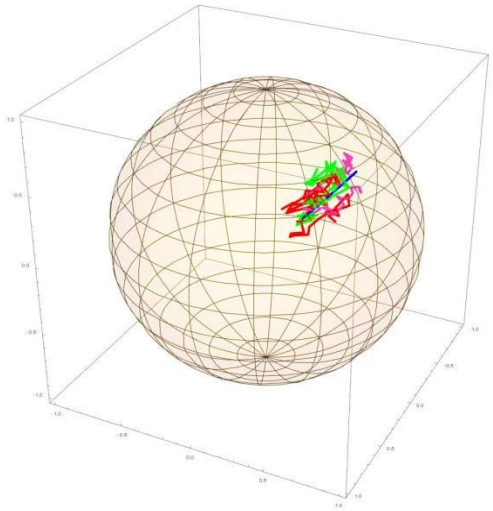

Pic. 6: CZ, HU, PL, SK – angular traces on unit sphere

Source: Own calculation.

In **Pic. 5** we are able to see all V4 country macroeconomic evolution curves. On the left, there are depicted their continuous piecewise linear interpolants ${}_k\boldsymbol{p}(t)$, k=1,2,3,4, while on the right, there are the cubic spline interpolants ${}_k\boldsymbol{q}(t)$. Bellow, we see cumulated lengths of the country macroeconomic evolution curves. The longest curve belongs to HU, the second one as to the length has PL, and finally, the CZ and SK curves are very similar. However, inspecting precisely the global lengths of both countries from 1997Q1 till 2010Q4, we are able to identify that the shortest path belongs to SK, while the CZ curve is a little bit longer.

Having for each k-th country vector functions ${}_k\boldsymbol{p}(t)$, ${}_k\boldsymbol{q}(t)$, which are at least continuous, we are able to construct well-known Frenet frame at any point t.

Let ${}_k\boldsymbol{F}(t)$ denotes the Frenet frame at point t along the k-th country curve, which defines corresponding local basis at this point being composed with three specific vectors called – tangent vector, normal vector, and binormal vector, respectively

$$ {}_k\boldsymbol{F}(t) = ({}_k\boldsymbol{\tau}(t), {}_k\boldsymbol{\upsilon}(t), {}_k\boldsymbol{\beta}(t))^{\mathrm{T}},\ k = 1, .., 4, \tag{4} $$

where tangent vector ${}_k\boldsymbol{\tau}(t)$ is defined in different way depending upon algebraic degree of corresponding interpolant function as follows

- in case of continuous piecewise linear interpolant ${}_k\boldsymbol{p}(t)$, we get just finite collection of tangent vectors ${}_k\boldsymbol{\tau}(t_n) = {}_k\boldsymbol{\pi}_n = {}_k\boldsymbol{p}(t_{n+1}) - {}_k\boldsymbol{p}(t_n)$, at discrete set of time $\{t_n\}$, n = 1, .., 55, where t_1 = 1997Q1, and t_{55} = 2010Q3.
- in case of cubic spline interpolant, we have ${}_k\boldsymbol{\tau}(t) = d({}_k\boldsymbol{q}(t))/dt$, as usual.

Introducing moving Frenet frame along a curve, differential geometry provides definition of curve length in 3-D. In general, let $\boldsymbol{z}(t) = (z_1(t), z_2(t), z_3(t),)^{\mathrm{T}}$ be a smooth curve defined on closed interval $[a,b]$. Then, its length $l(a,b)$ is given as follows

$$ \begin{gathered} l(a,b) = \int_a^b \|\dot{\boldsymbol{z}}(t)\|\, dt,\ \dot{\boldsymbol{z}}(t) = (\dot{z}_1(t), \dot{z}_2(t), \dot{z}_3(t))^{\mathrm{T}}, \\ \dot{z}_i(t) = dz_i(t)/dt,\ i = 1,2,3. \end{gathered} \tag{5} $$

However, the lengths of V4 country macroeconomic evolution curves presented in **Pic. 5** are approximated by summations of corresponding line segments ${}_k\boldsymbol{\pi}_n$, actually. More precisely, the length ${}_kL(t_1,t_{56})$ of k-th country is defined in following way

$$ {}_kL(t_1,t_{56}) = \sum_{n=1}^{55} \|{}_k\boldsymbol{\pi}_n\|,\ k = 1, .., 4, \tag{6} $$

where $\|\boldsymbol{w}\|$ denotes usual Euclidean norm of any vector $\boldsymbol{w}$.

Having calculated collections of tangent vectors for all V4 countries based upon ${}_k\boldsymbol{p}(t)$, we may get rather untraditional characteristics of country macroeconomic evolution curves - vortex motions, which are depicted in **Pic. 6**.

First, we normalize the tangent vectors at their points t_n, and then we translate them parallel to the origin, i.e. t_1, where we also locate a centre of unit sphere S(**0**; 1) in 3-D. In particular, technical details are given by following expressions

$$ \begin{gathered} {}_k\boldsymbol{u}(t_n) = {}_k\boldsymbol{\pi}_n / \|{}_k\boldsymbol{\pi}_n\|,\ k = 1, .., 4,\ n = 1, .., 55, \\ {}_k\boldsymbol{\omega}_n \text{ ... parallel translated vectors } {}_k\boldsymbol{u}(t_n) \text{ to the centre of unit sphere S}(\mathbf{0};\ 1) \end{gathered} \tag{7} $$

The traces of vortex motions of country macroeconomic evolution curves given in **Pic. 6** are calculated as arcs on the S(**0**; 1) connecting apexes of ordered set of unit vectors ${}_k\boldsymbol{\omega}_n$ given by natural ordering n = 1, .., 55. The centre of S(**0**; 1) is **0** = $(0,0,0)^T$.

4 Conclusion

We have analyzed some macroeconomic evolution curves of V4 countries and their lengths and vortex motions by differential geometry approach.

Since the presented approach and the whole framework of macroeconomic analysis is rather untraditional one, we can expect frequent discussion, interpretation and clarification of introduced quantities and presented results, as well. We may propose to use these quantities for a new quantitative measuring of macroeconomic frictions and inefficiencies, at least of some kinds of such phenomena. But the precise definition of them is still open.

However, we consider the analysis interesting and promising, and further research is ongoing.

5 References

BARTÓKOVÁ, L. 2007. The Evolution of the Monetary Policy Transmission Mechanism of V4 Countries. *E+M Ekonomie a Management*, Vol. 2010, No. 2 (2010), pp. 6 – 18.

GRAY, A. – ABBENA, E. – SALAMON, S. 2006. *Modern Differential Geometry of Curves and Surfaces in Mathematica*. 3-rd ed. Boca Raton, FL, USA, Chapman & Hall/CRC, Taylor & Francis Group, LLC. ISBN10 1-58488-448-7.

CHERN, S-S. – CHEN, W. – LAM, K. S. 2000. *Lectures on differential geometry*. Singapore, World Sciedntific Publ. ISBN 978-981-02-3494-2.

LUKÁŠ, L. 2011. Differential Geometry Approach to Some Macroeconomic Analysis of Visegrad Countries in Mathematica. In: *Wolfram Technology Conference 2011, Conference Proceedings*. Available on: <http://library.wolfram.com/infocenter/Conferences/8026/>.

SKÁLA, M. 2010. New Keynesian Macroeconomics – A New Perspective on Labour Market and Macroeconomic Stability (in czech). *E+M Ekonomie a Management*, Vol. 2010, No. 4 (2010), pp. 6 – 16.

TELÍNOVÁ, L. 2011. *Comparison of stock exchange of the Visegrad group* (in czech). Plzeň: ZČU/FEK, Master Thesis, pp. 80.

Основные направления экономического развития Кыргызстана в условиях ЕврАзЭс

Кыял Биримкулова[1] ИУиБ КГТУ им. И. Раззакова
Назгуль Якупова[2] ИУиБ КГТУ им. И. Раззакова

Main areas of economic development of Kyrgyzstan in the ЕАЭС

Authors' contact details:

[1] Kyrgyz State Technical University of I. Razzakov, department "Account and finance", manager of department, Bishkek, 720044, Mira Ave. 66, Kyrgyzstan

kbirimkulova@mail.ru
Dr. Econ. Sci., professor, Kyal Duyshenbekovna Birimkulova

[2] Kyrgyz State Technical University of I. Razzakov, department "Account and finance", manager of department, Bishkek, 720044, Mira Ave. 66, Kyrgyzstan

naz_jakupova@mail.ru
Teacher: Nazgul Mederkulovna Yakupova

Abstract: In this article the main directions of economic development of Kyrgyzstan in the conditions of EurAsEC are considered. The main macroeconomic indicators in all directions are given, analytical calculations of the countries of EurAsEC by years are made.It focuses on the attitude of the citizens of the CIS to opening of their national economic space for free movement of goods, capital, technology and human resources from other countries, i.e. to main aspects (components) of the single economic space being created. Also data are provided on the attitude of the population of 11 countries to the Customs Union. The basis for conclusions is the results of the regular / third wave of survey of CIS citizens on the project «EDB Integration Barometer». In the conditions of speeding up of industrial and innovative processes and creation of EurAsEC there is an objective need of development of the scenario of the development of competitiveness uniting the basic strategic provisions of programs of modernization of economies of Belarus, Kazakhstan, Russia and Kyrgyzstan. Change of structure of economy becomes an indispensable condition of overcoming of negative structural tendencies, first of all in the sphere of fuel and energy and food complexes. And also prospects of development of the integrated foreign exchange market of EurAsEC have been considered. In the long term deepening of the Euroasian integration the ratio economic has been noted risks of the global environment with possible consequences for economies members of the states is new the TU and EEP.

Keywords: **i**ntegration, common economic space, inside gross product, World Trade Organization, customs regulation, export, labor migration, investment, non-tariff barriers.

В начале развала союзной экономической системы основным направлением развития экономики всех постсоветских государств стал процесс трансформации экономики, т.е. началось стремительное вхождение в рыночные отношения, которые диктуют свои правила игры: с одно стороны – свободное развитие; с другой стороны – государственное регулирование. Последнее десятилетие ушедшего XX века стало новой точкой отсчета в межгосударственных отношениях Кыргызстана со странами Центральной Азии, когда между суверенными государствами на основе дружественного и широкомасштабного сотрудничества начали развиваться новые политические, экономические, военные и культурно-гуманитарные отношения.

Интеграция государств — объективный процесс сближения и взаимодействия национальных хозяйств, формирования региональных экономических группировок, где для этого сложились необходимые условия. В основе региональной

интеграции — естественные процессы усиления взаимозависимости национальных хозяйственных систем и рынков. В повседневной жизни это проявляется, прежде всего, в растущем объеме международных торговых, кредитных, финансовых операций, соглашений, договоров государств и дополняется их сознательным совместным регулированием взаимных хозяйственных связей. Цель такого регулирования — устранить национальные барьеры на пути взаимного торгового и инвестиционного взаимодействия, дать простор добросовестной конкуренции, поставить в равные условия хозяйствующие субъекты этих государств. В дальнейшем, исходя из совместно выработанных экономических и социальных приоритетов, на основе согласования, унификации и гармонизации бюджетной, налоговой, валютной политики создается единое экономическое пространство.

В настоящее время Кыргызстан находится на переходном этапе обновления политико-экономической структуры. Необходимость производимых трансформаций обусловлена не только стремлением к переходу на рыночные стандарты хозяйствования, но и движением в направлении интеграции в региональное и мировое хозяйство.

Кыргызская Республика – аграрно-индустриальная страна. Сельское хозяйство – ведущая отрасль экономики, в которой создается около 40 % валовой добавленной стоимости и занято более половины трудоспособного населения. Доля сельскохозяйственных угодий составляет 53,9 % от общей территории республики. Основной отраслью сельского хозяйства является растениеводство (выращивание зерна, хлопка, табака, масличных, плодоовощных и бахчевых культур). Развивается мясомолочное животноводство. Перспективной отраслью является овцеводство.

Основные отрасли промышленности – гидроэнергетика, цветная металлургия, горнорудная промышленность, машиностроение, приборостроение, легкая и пищевая промышленность.

Машиностроение получило развитие главным образом на севере республики. Там же сосредоточены и крупнейшие предприятия легкой промышленности (трикотажные, швейные, кожевенно-обувные фабрики, камвольно-суконный комбинат). Большая часть предприятий цветной металлургии расположена на юге (Ошская область). Город Ош является также крупным центром шелковой и хлопчатобумажной промышленности. В республике создано крупное производство цемента. Отрасли пищевой промышленности (мясная, маслосыродельная, сахарная, маслобойная, табачная и др.) практически полностью работают на местном сельскохозяйственном сырье.

Кыргызская Республика обладает значительными месторождениями полезных ископаемых, таких как ртуть (1/5 общемировых запасов), сурьма, золото (12 крупных месторождений, в том числе Кумтор, входящий в десятку крупнейших в мире), уголь (третье место по запасам в СНГ). Ее недра содержат нефть, газ, волостанит, горючие сланцы, железную руду, цветные и редкоземельные металлы, платину, облицовочный камень, серу, песчано-гравийные отложения. Перспективным направлением является разработка гидроэнергетических ресурсов.

Страны ЕврАЗЭС – являются региональными торговыми партнерами Кыргызской Республики По итогам 2015 года Кыргызская Республика осуществляла торговые отношения с более чем 140 странами мирового внешне торгового сообщества. Удельный вес стран ЕврАЗЭС в общем объеме внешнеторгового оборота Кыргызской Республики составил 40,7%, в том числе, в экспорте – 27,8% (с учетом золота), 44% (без учета золота) и импорте – 44,9%. Самый большой удельный вес в товарообороте КР занимает Российская Федерация – 27,1% Казахстан – 11,9% и на Беларусь приходиться 1,6%.

Таб. 1: Основные макроэкономические показатели Кыргызской Республики в 2015 г. (в % к соответствующему периоду предыдущего года)

	Январь-Март *January-March*	**Январь-Июнь** *January-June*	**Январь-Сентябрь** *January-September*	**Январь-Декабрь** *January-December*	
Валовой внутренний продукт	107,0	107,3	106,3	103,5	**Gross domestic product**
Продукция промышленности	120,9	123,6	117,4	95,6	**Industrial production**
Продукция сельского хозяйства	101,6	102,4	106,1	106,2[1]	**Agricultural production**
Инвестиции в основной капитал	105,9	106,8	104,5	108,0	**Capital investments**
Перевозки грузов	101,8	102,4	101,9	102,7	**Freight carried**
Оборот розничной торговли	104,8	105,0	105,6	106,0	**Retail trade turnover**
Индексы цен производителей промышленной продукции	108,4	107,6	107,3	108,8	**Industrial producers price index**
Индексы потребительских цен	110,3	108,2	107,4	106,5	**Consumer price indices**
Экспорт в страны Содружества	66,3	66,2	75,8	76,3[2]	**Export to CIS countries**
Экспорт в другие страны	136,6	121,5	111,1	98,8[2]	**Export to other countries**
Импорт из стран Содружества	94,4	93,2	85,5	77,7[2]	**Import from CIS countries**
Импорт из других стран	68,6	73,6	70,8	67,6[2]	**Import from other countries**

Основной задачей создания интеграционной группировки выступает активизация устойчивых социально-экономических, а также политических взаимоотношении между государствами, входящих в состав экономического союза. Так как наличие такой системы обеспечивает стабильное развитие национальной экономики и повышает уровень жизни населения. В процессе

своего функционирования ЕврАзЭС сталкивается со значительными проблемами: отсутствием практической реализации многих принятых в его рамках документов, незавершенностью в достижении первой из поставленных перед ним целей (формирование таможенного союза), ослабления экономических связей входящих в него стран, в том числе и под влиянием национальной внешнеторговой политики.

С одной стороны, стране предстоит добиться конкурентоспособности национальной экономики для интеграции в мировое хозяйство, с другой — обеспечить развитие и защиту отечественного промышленного производства, конкурентоспособного лишь в границах СНГ.

Однако следует подчеркнуть, что сокращение торговых связей между странами ЕврАзЭС было неравномерным: с одними - в большей степени, с другими - в меньшей. В результате произошла перестройка хозяйственных связей по страновому (географическому) признаку, что выразилось в изменении долей стран ЕврАзЭС в структуре торговли между ними.

Если бы эти доли за рассматриваемый период времени увеличились, то можно было бы говорить о росте их взаимозависимости. Для выявления этой тенденции были проведены необходимые расчеты по определению удельного веса стран ЕврАзЭС во взаимном товарообороте (в долларовом измерении) в 2006 и 2014 гг. (см. таб. 2).

Таб. 2: Удельный вес стран ЕврАзЭС во взаимном товарообороте в 2006-2014 гг. (при измерении в USD), в %

2006 г.					
	Беларусь	Казахстан	Кыргызстан	Россия	Таджикистан
Всего	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Беларусь	-	1,3	2,3	65,3	0,9
Казахстан	0,7	-	29,8	31,3	18,9
Кыргызстан	0,1	2,1	-	1,4	2,2
Россия	99,1	95,3	64,8	-	78,0
Таджикистан	0,1	1,3	3,1	2,0	-
2014 г					
Всего	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Беларусь	-	2,6	2,0	60,3	4,7
Казахстан	1,7	-	22,9	34,8	18,6
Кыргызстан	0,1	2,8	-	3,2	2,8
Россия	98,1	93,2	73,8	-	73,9
Таджикистан	0,1	1,3	1,3	1,7	-
Источник: Статистический бюллетень «Статистика СНГ»					

Сопоставление данных этих таблиц позволяет отметить те государства Сообщества, у которых увеличились взаимозависимость за 2006-2014 гг. Они представлены на схеме, приведенной на рис. 1.

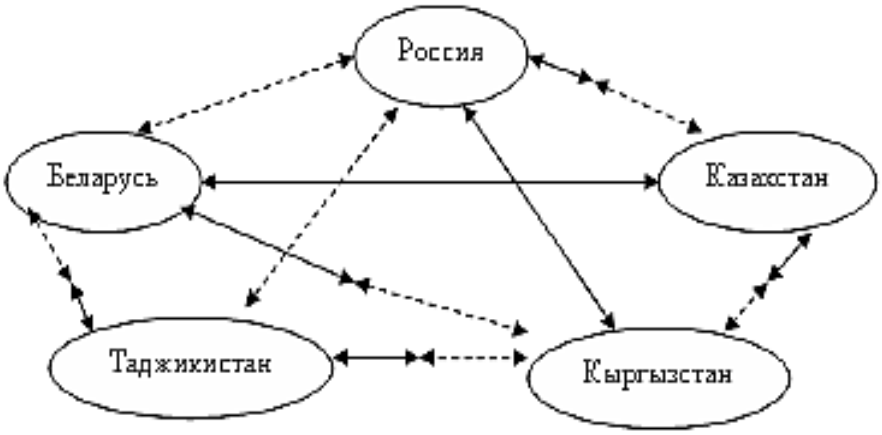

Рис. 1: Схема усиления взаимозависимости стран ЕврАзЭС

С момента вхождения Кыргызской республики в ЕврАзЭС, прошло мало времени, на основе анализа нами были систематизированы позитивные и негативные последствия вхождения Кыргызстана в ЕврАзЭС (рис. 2).

Рис. 2: Характеристика последствий вхождения КР в ЕврАзЭС

Для стран ЕврАзЭС общими направлениями экономического развития являются модернизация экономики и формирование постиндустриальной экономики. Переход к индустриально-инновационной модели производства осложнен особенностями экономической модели, базирующейся на низком технологическом укладе. Если технологически развитым странам легче перейти на производство новых товаров, то менее развитым сырьевым экономикам быстрее и легче развивать экспорт продуктов, наиболее близких к существующей экспортной корзине, основу которой составляют топливно-сырьевые товары.

Изменение структуры экономики становится обязательным условием преодоления основных негативных, на наш взгляд, тенденций:

- опережающего роста отраслевой добывающей промышленности по сравнению с обрабатывающей промышленностью от внутреннего спроса, причем отечественные производители, главным образом, работают на внутренний рынок;
- опережающего развития импорта по сравнению с динамикой промышленного производства, за исключением кризисного периода.

Наличие общих структурных проблем экономики в целом и промышленного производства в частности, а также задачи перехода к постиндустриальному развитию обусловливают выбор главных направлений промышленной и торговой политики стран ЕврАзЭС. Согласно стратегическим планам до 2020 года, начать реформы предполагается прежде всего в сфере топливно-энергетического и продовольственного комплексов. Однако в отсутствие энергетической и продовольственной экспортно-импортной политики на национальном и региональном уровне не представляется возможным реализовать задачи форсированной индустриализации и регулирования общего энергетического и продовольственного рынков, а также создания соответствующей инфраструктуры.

Поставка на мировой рынок минеральных и продовольственных ресурсов является наиболее важным направлением международной специализации стран ЕврАзЭС, включая Кыргызстан. Отраслями, формирующими характер международной специализации в среднесрочной перспективе, останутся отрасли топливно-энергетического комплекса. Тем не менее, в соответствии с Программой форсированной индустриализации республики, развитие отраслей «традиционной специализации» должно стать «катализатором индустриально-инновационных процессов» в нефтегазовом секторе, горно-металлургическом комплексе, атомной, химической промышленности с последующим переходом сырьевых производств на более высокие пределы. Пока же экономическое положение, сложившееся в сфере использования ресурсов основных видов экспортируемых товаров, свидетельствует о необходимости пересмотра ресурсно-экспортной политики.

Проблема переориентации экономики от реэкспорта к экономике развития требует, прежде всего, выполнения главного условия любой экономики, функционирующей в современных условиях, - она должна быть конкурентоспособной, иначе потребитель приобретет более качественный или более дешевый товар или услугу.

Для определения того, с каких отраслей экономики следует начать процесс переориентации, обратимся к теории. Она утверждает, что главной целью

экономического развития страны является обеспечение экономической безопасности. Экономическая безопасность - это совокупность условий и факторов, обеспечивающих устойчивость национальной экономики, способность к самосовершенствованию (развитию) в целях повышения уровня благосостояния всех членов общества. В первую очередь, экономическая безопасность включает в себя достижение:

- Энергетической безопасности
- Продовольственной безопасности
- Развития конкурентоспособных производств, защиты и поддержки молодых нарождающихся прогрессивных секторов экономики, которые в будущем должны обеспечить прорыв экономики страны на мировой рынок.

Уровень энергетической безопасности в условиях трансформационных преобразований снизился в результате физической и моральной изношенности оборудования. Стратегия развития этого сектора экономики на ближайшую перспективу состоит, во-первых, в реконструкции и модернизации энергетического оборудования, во-вторых, строительстве новых гидроэнергетических сооружений.

Уровень продовольственной безопасности в последние два десятилетия также снизился. Основная проблема аграрной экономики страны состоит в резком сокращении удельного веса перерабатывающей промышленности, что привело, с одной стороны, к недостатку многих видов продуктов (растительное масло, сахар, мука и т.д.). Во-вторых, сокращение отраслей производства с высокой добавленной стоимостью привело к снижению ВВП, а, следовательно, и ухудшению жизненного уровня населения.

Важнейшим фактором подъема аграрного сектора экономики на перспективу является всестороннее развитие и поддержка перерабатывающего звена в цепочке «от поля до стола потребителя». В современных условиях проблемой отечественного сельхозпроизводителя является то, что даже с большим трудом вырастив продукцию, он не может реализовать ее на прежних рынках. Если мы хотим решить проблему бедности и достижения благосостояния, то нам следует научиться продавать не сырье или полуфабрикат, а готовую продукцию, причем опять-таки экологически чистую, с высокой долей добавленной стоимости.

На сегодняшний день наиболее сложным является достижение третьей цели - развитие конкурентоспособных производств, защиты и поддержки молодых нарождающихся прогрессивных секторов экономики, которые должны в будущем обеспечить прорыв экономики страны на мировой рынок. Выбор перспективных отраслей дело чрезвычайно сложное. К этому процессу можно привлечь специалистов различных отраслей экономики.

К приоритетным несырьевым производствам, не связанным с сырьевым сектором и ориентированным на экспорт, в Программе форсированной индустриализации КР отнесены отрасли продовольственного комплекса. Взаимодействие бизнес-сообществ стран Евразийского экономического союза для достижения большей прозрачности своей деятельности, обеспечения взаимной выгоды и равноправия. Евразийская экономическая интеграция

нацелена на создание благоприятных условий для эффективного развития бизнеса в странах союза, совершенствование регулятивных систем и снижение барьеров. Исходя из сложившейся структуры экономики, в процессе форсированного индустриально-инновационного развития Кыргызской Республики до 2020 года представляется правильным использовать дифференцированный подход к развитию добывающего и обрабатывающего секторов и достижению задач повышения их конкурентоспособности на мировом рынке в среднесрочной перспективе. В условиях формирования новой конкурентоспособной экономики приоритетными направлениями внешнеторговой политики могут стать:

– энергетическая экспортно-импортная политика, ориентированная на форсирование инновационного развития обрабатывающих производств в нефтегазовом и горно-металлургическом комплексе (за счет добывающего сектора) и экспорт товаров более высокого передела;
– продовольственная экспортно-импортная политика для обеспечения потребностей внутреннего рынка и замещения импорта продовольственных товаров.

Анализ соответствия нацзаконодательств в финансовой сфере международным требованиям является существенным элементом общего подхода к решению задачи строительства гармонизированного общего финансового рынка ЕАЭС. В условиях форсирования индустриально-инновационных процессов в стране появляется объективная необходимость разработки сценария развития конкурентоспособности, объединяющего основные стратегические положения программ модернизации экономик Беларуси, Кыргызстана, Казахстана и России. Изменение структуры экономики становится обязательным условием преодоления негативных структурных тенденций, прежде всего в сфере топливно-энергетического и продовольственного комплексов. Однако, как уже говорилось выше, в отсутствие энергетической и продовольственной экспортно-импортной политики на национальном и региональном уровне не представляется возможным реализовать задачи форсированной индустриализации и регулирования общего энергетического и продовольственного рынков стран ЕврАзЭС.

Дальнейшее развитие евразийской интеграции зависит от того, насколько успешным будет реальная «интеграция снизу» — рост взаимной торговли, трансграничных инвестиций, цивилизованной трудовой миграции. Для этого необходимо создание единых «правил игры» в экономике ЕврАзЭС. Конечной целью на перспективу до 2025 года должно стать доведение охвата общего рынка, максимально близкого к 100%. Необходимый и важный процесс для модернизации и кооперации экономик государств — участников ЕврАзЭС — ликвидация изъятий из единого рынка. Так, например, стороны договорились о создании до 1 января 2016 года единого рынка фармацевтических и лекарственных средств. Начинается подготовка к созданию общего электроэнергетического рынка. После утверждения ЕЭК концепции формирования единого электроэнергетического рынка будет подготовлен межгосударственный договор. Само создание единого электроэнергетического рынка планируется на 2019 год. Прорабатывается вопрос создания к 2022 году финансового мега-регулятора ЕврАзЭС — наднационального финансового института, ответственного за

формирование единых правил работы на финансовых рынках союза, соответствующее регулирование и надзор. К 2025 году должен возникнуть единый рынок нефти, газа и нефтепродуктов. Столь отдаленный срок связан с чрезвычайной важностью нефтегазового сектора в формировании национальных бюджетов. Ликвидация и унификация нетарифных барьеров. Одной из важнейших составляющих повестки дня ЕврАзЭС на ближайшие годы является постепенная унификация и отмена нетарифных барьеров (НТБ) в торговле товарами и услугами. Нетарифные барьеры существенно обременяют взаимные потоки товаров и услуг между странами ЕврАзЭС, снижая эффективность общего рынка. В особой степени они препятствуют развитию и кооперации технологичных отраслей.

А так же к числу перспективных отраслей, несомненно, следует отнести туризм и образование. Выбор туризма в этом качестве в нашей стране уже не нуждается в обосновании. У нас сложилось понимание этого факта. Что же касается образования, то можно привести следующие доводы. Во-первых, у нас традиционно высок престиж высшего образования и потому большое число ВУЗов в нашей стране объективно обусловлено. Во-вторых, только образованный народ может добиться успеха, как в экономике, так и в других сторонах своей жизни. В-третьих, наиболее развитые страны с рыночной экономикой сделали этот сектор приоритетным и даже зарабатывают на этом деньги. В их высших учебных заведениях очень высок удельный вес иностранцев. Если поднять качество нашего образования, то этот сектор также может стать приоритетным.

Таким образом, вся характеристика видов экономической деятельности должна быть весьма гибкой, чутко реагирующей на изменения экономической ситуации и одновременно она должна быть максимально удобной для хозяйствования в условиях рынка. Кроме того, она должна соответствовать внутренним и международным стандартам классификации экономической деятельности страны.

Ресурсы

1. Аналитический обзор Министерства экономического развития России о состоянии и перспективах развития торгово-экономических связей с Киргизской Республикой, 2015 год.
2. АНИСИМОВ, А. М. *Комментарий к оценке экономического эффекта присоединения Кыргызской Республики к Таможенному союзу ЕврАзЭС*. Евразийская экономическая интеграция, № 4(13), ноябрь 2011.
3. Аналитический отчет об итогах социально-экономического развития Киргизской Республики за 2015 год. Министерство экономики Киргизской Республики, 2015 год.
4. Аналитический отчет о среднесрочном прогнозе социально-экономического развития Киргизской Республики на 2013-2015 годы. Министерство Экономики Киргизской Республики, 2015 год.
5. Информационные материалы новостного агентства Коммерсант, 2015.

6. Информационные материалы новостного агентства Ведомости, 2015.
7. Информационные материалы новостного агентства ИТАР-ТАСС, 2015.
8. Информационные материалы новостного агентства Риа-Новости, 2015.
9. Информационные материалы новостного агентства Интерфакс, 2015.
10. Информационные материалы новостного агентства ВВС, 2015.
10. Информационные материалы новостного агентства Акипресс (Киргизия), 2015.
11. Информационные материалы новостного агентства Кабар (Киргизия), 2015.
12. Исследование Программы развития ООН – Отчет о человеческом развитии за 2015 год. (Human Development Report, United Nations Development Program, 2015).
13. ГЛАЗЬЕВ, С. Ю. *О целях, проблемах и мерах государственной политики развития и интеграции*. Научный доклад. М., 2013 г.
14 КОНДРАТЬЕВА, Н. Б. *Таможенный союз ЕврАзЭС движется по стопам ЕС*. Актуальные проблемы Европы. 2011. № 2.
15. Справочные материалы Национального статистического комитета Кыргызской Республики.
16. Экономические последствия вступления Кыргызстана в Таможенный союз Беларуси, Казахстана и России : анализ воздействия. НИСИ, Бишкек, 2011.
17. Отчет Всемирного Банка – Running a business in the Kyrgyz Republic, 2015.
18. Справочные материалы международного агентства новостей и финансовой информации REUTERS.
19. Годовой отчет Национального Банка Кыргызской Республики за 2014.
20. Ежегодный доклад Всемирного Банка Doing Business Report, 2015.

Inštitucionálne pozadie konkurencieschopnosti Slovenskej republiky v medzinárodnom porovnaní

František Okruhlica[1] Fakulta ekonómie a podnikania, Paneurópska vysoká škola Bratislava

Institutional background of competitiveness of the Slovak Republic in international comparison

Authors' contact details:

[1] Paneuropean University,
Faculty of Economics and Business,
Institute of Management
and Marketing,
Tematínska 10,
851 05 Bratislava,
Slovak Republic

frantisek.okruhlica@paneurouni.com

Abstract: This paper intends to show how current globalization processes and unprecedented technological changes raise pressure on competitive ability of individual states of the world, especially the Slovak Republic. The aim of this paper is to show that essence of competitiveness of a state comprises more factors, while institutional environment of the state is being considered as the decisive factor in the long term. Competitiveness can be defined as a group of factors, among which there are institutions and politics, but also financial and labour market, macroeconomic environment, infrastructure, health care, education or innovations and all these determine the level of productivity of a country. In general, institutions can be defined by two characteristics that reflect their typical feature, that is formal and informal institutions. Through their mutual interaction, the structure of institutions, characteristic for each country or group of countries, is formed. Needless to say, governments are interested in such changes of institutions which would not only increase welfare of their citizens, but also quality of competitive environment. Differences among institutions explain why there are differences also among countries in technological development, human capital and competitive environment, which again explains differences among countries in income. We examined and analyzed results of evaluation and comparisons of a respected international index - Global Competitiveness Index, put together each year by a prestigious organization World Economic Forum in Geneva. The index makes use of a complex apparatus, comprising twelve pillars of competitiveness, including institutions. We pointed out which types and structures of institutions have clearly singled themselves out as inevitable for competitiveness of countries in the world, including the Slovak Republic. In conclusion, we summarized the findings and referred to successful countries with a high level of institutions. Based on these findings, we defined specific components of the institutions factor which are of critical influence on the future competitive ability of the Slovak Republic.

Keywords: competitiveness, business environment, formal and informal institutions, institutional economics, competitiveness index.

1 Úvod

Súčasné dynamické globalizačné procesy a technologické zmeny zvyšujú tlak na konkurenčnú schopnosť ekonomík jednotlivých krajín. Dlhodobo sa vyčleňujú úspešné krajiny, ktoré dokážu zabezpečiť vysokú úroveň hmotného a nehmotného blahobytu svojich obyvateľov, ale aj tie, ktoré nie sú schopné zabezpečiť ani základné potreby, zodpovedajúce 21. storočiu. V týchto krajinách sa vyvinuli rôzne normy správania sa,

ktoré formovali štruktúru inštitúcií. Cieľom príspevku je overiť výskumnú hypotézu, že tieto inštitúcie majú významný vplyv na formovanie úspešnosti krajiny.

Viaceré renomované medzinárodné organizácie, ktoré sa zaoberajú hodnotením a porovnávaním konkurenčnej schopnosti krajín a ekonomík sveta na základe vopred stanovených kritítérií a faktorov, dochádzajú k pozoruhodným výsledkom, ktoré odkrývajú postavenie a úlohu inštitúcií v rozvoji ekonomiky a spoločnosti. Porovnania tak umožňujú poukázať na pozadie úspechov jednotlivých krajín v konkurenčnom boji a naznačiť bariéry, ktoré bránia v rozširovaní blahobytu obyvateľov v menej šťastných krajinách. To sú výzvy aj pre Slovenskú republiku, ktorá ešte prednedávnom prešla rozsiahlou spoločenskou a ekonomickou transformáciou a stala sa súčasťou globálnej ekonomiky.

2 Inštitúcie ako pravidlá hry

Kapitalistická trhová ekonomika je výsledkom tisícročnej evolúcie zdieľaných hodnôt v spoločnosti a hospodárskej činnosti. Hodnoty predstavujú koncepty a štandardy a stávajú sa preferenčným bodom pre vznik a formovanie noriem pri rozhodovaní. Už dvaja aktéri, ktorí vstupujú do interakcie a transakcie, podliehajú strategickým neistotám, či sa naplnia ich očakávania. Preto majú tendenciu vstupovať ku krátkodobým interakciám. Spoločnosť však podporuje rast blahobytu, a teda má snahu znižovať neistoty predlžovaním časového horizontu interakcií aktérov transakcií. Túto funkciu na seba prevzali inštitúcie (Voigt, 2008).

Významné miesto pri skúmaní úlohy inštitúcií v hospodárskom raste má inštitucionálna ekonómia a nová inštitucionálna ekonómia. Jeden z jej predstaviteľov D. North zadefinoval inštitúcie ako pravidlá hry v spoločnosti, ktoré predstavujú vymyslené obmedzenia ľudských interakcií formou príkazov a zákazov (North, 1991). Inštitúcie vysielajú aktérom informácie o konkrétnych obmedzeniach, čím znižujú strategické neistoty. D. North zároveň vymedzil dva základné typy inštitúcií, a to formálne a neformálne inštitúcie (North, 1991; Schwab, 2016).

Formálne inštitúcie majú zákonnú podobu, pričom majú politický podtext. Predstavujú celý právny rámec, ktorý formuje ekonomické správanie sa členov spoločnosti. Najdôležitejšími sú inštitúcie vlastníckych práv a ochrany vlastníctva, celé obchodné a zmluvné právo, občianske a trestné právo a justícia, ktoré spolurozhodujú o vymáhateľnosti kontraktu. Označujeme ich aj ako právne inštitúcie a rôznym stupňom záväznosti a vynútiteľnosti. Štát tu vystupuje ako garant právneho poriadku, ktorý formalizuje pravidlá hry (de iure) a ako regulátor dohliada na vymožiteľnosť (de facto). Neformálne inštitúcie sú základňou dôvery, spoľahlivosti a zodpovednosti (Klusoň, 2010). Ako výsledok spontánnej a nezámernej kultúrnej evolúcie predstavujú pomerne širokú škálu pravidiel, ako jazyk, rodina a náboženstvo, zdieľané hodnoty, súkromné vlastníctvo, súťaž, či zvyky a obyčaje, ktoré sa vykryštalizovali do ustálených etických noriem správania sa do inštitúcií (Remišová, 2011).

Kvalita inštitúcií bezprostredne ovplyvňuje podmienky podnika na úrovni celej národnej ekonomiky. Malo by sa to prejaviť aj v rozdielnom hospodárskom rozvoji jednotlivých krajín a regiónov sveta. Charakteristiky týchto inštitúcií uvádzame na obrázku 1.

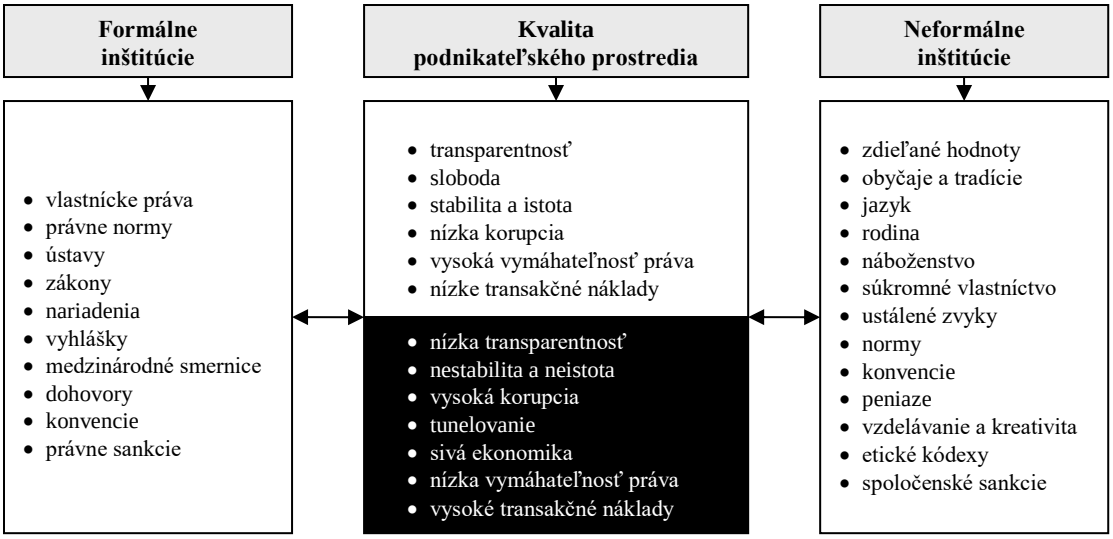

Obr. 1: Vplyv inštitúcií na kvalitu podnikateľského prostredia

Zdroj: Okruhlica (2013).

Zmeny štruktúry inštitúcií ako výsledok interakcie ovplyvňujú zaradenie podnikateľského prostredia do jedného z dvoch odlišných polí. Ak formálne inštitúcie vďaka vysoko vyvinutým neformálnym inštitúciám podporujú vypočítateľnosť správania sa, potom pozitívne pôsobia na transparentnosť, stabilitu, vysokú vymožiteľnosť práva, čo zaraďujeme do bieleho poľa. Naopak pri zlyhávaní inštitúcií dochádza k nestabilite, vysokej korupcii, či ku klientelizmu (Okruhlica, 2013).

Vplyvom zintenzívnenia globálnej konkurencie majú národné vlády snahu porovnávať kvalitu svojich inštitúcií s ostatnými štátmi, či skupinami štátov. Pri porovnaniach sa nezaobídu bez normatívneho prístupu a kladú si otázky, ako napríklad či existujú žiaduce inštitúcie, aký typ inštitúcií by mal byť legitimizovaný, zavedený a ako pri tom postupovať. Efektívnosť inštitucionálnej zmeny tu naráža na limity, keďže politici disponujú obmedzenými informáciami a majú záujem maximalizovať vlastný úžitok. Aby bolo možné navrhovať efektívne usporiadanie inštitúcií, identifikovať a redukovať odchýlky od toho, čo je a čo by malo byť (Voigt, 2008).

Za posledné roky sa vo svete vyvinulo viacero empirických prístupov, ktoré pomáhajú podľa vopred určených kritérií a faktorov merať a porovnávať kvalitu inštitúcií v jednotlivých krajinách či skupinách krajín. Výsledky týchto empirických porovnaní majú upozorňovať národné vlády, medzinárodné organizácie a investorov nato, aký je reálny stav inštitúcií v krajine. Hodnotenie podmienok podnikania pomáha pri formulácii a realizácii reforiem, ktoré majú prispieť k zvýšeniu konkurencieschopnosti krajiny vďaka zlepšeniu inštitucionálneho prostredia (Kadeřábková, 2007).

Medzinárodné porovnania úrovne inštitúcií vo svete

Medzi medzinárodne najviac rešpektované porovnávacie štúdie konkurencieschopnosti patria štúdie, ktoré každoročne zostavuje Svetové ekonomické fórum World Economic Forum, WEF, so sídlom v Ženeve, pod názvom index globálnej konkurencieschopnosti – Global Competitiveness Index, CGI WEF (Schwab, 2016), potom Inštitút pre rozvoj

manažmentu – Institute for Management Development, IMD, v Lausanne, ktorý spracúva Svetovú ročenku konkurencieschopnosti ekonomík – World Competitiveness Yearbook, IMD WCY (Garelli, 2012), Svetová banka zostavuje index podnikateľskej činnosti – Doing Business, DB (Devan, 2012), medzinárodná organizácia OECD vydáva správu pod názvom Pohľad na verejnú správu – Government at a Glance, GAG (Gurría, 2011), ako aj známy index vnímania korupcie – Corruption Perceptions Index, CPI (Everett, 2011), spracúvaný ústredím organizácie Transparency International so sídlom v Berlíne.

Účelom tohto príspevku nie je podať vyčerpávajúci prehľad porovnávacích štúdií a indexov v danej oblasti vo svete. Prvý medzinárodne uznávaný index CGI WEF používa rozsiahly a komplexný aparát indikátorov na hodnotenie celkovej konkurencieschopnosti jednotlivých krajín sveta a v rámci neho na hodnotenie kvality inštitúcií. Intrpretuje konkurencieschopnosť ako rastový potenciál ekonomiky. Zostavovatelia indexu sa správne opierajú aj o prieskum názorov vrcholových manažérov (tzv. mäkké dáta), ktorí sú najkompetentnejšími radcami politikov. Index zahrňuje 140 krajín sveta a definuje 12 pilierov konkurencieschopnosti (celkovo 119 indikátorov), čo poskytuje ucelený obraz o rozdielnom štádiu rozvoja inštitúcií v jednotlivých krajinách. Zostavovatelia indexu CGI WEF prijali metodiku 3 úrovní konkurencieschopnosti, a to základné požiadavky, efektívnosť a inovácie, do ktorých rozdelili jednotlivé krajiny.

V prvom pilieri indexu CGI WEF boli hodnotené inštitúcie, a to verejné a súkromné. Hodnotenie kvality verejných inštitúcií zachytáva celkovo 16 indikátorov, ako je ochrana vlastníckych práv a duševného vlastníctva, zvýhodňovanie pri vládnych rozhodnutiach, plytvanie výdavkami štátu, účinnosť právneho rámca a vymožiteľnosť práva, nezávislosť justície, dôvera verejnosti voči politikom, stupeň byrokracie, transparentnosť vládnej politiky, stupeň korupcie a klientelizmu. Súkromné inštitúcie sú rovnako dôležitým prvkom v procese generovania blahobytu, apreto je hodnotených 5 indikátorov, ako sú úroveň etického správania sa firiem, transparentnosť pri poskytovaní (reportovaní) správ o činnosti firmy, efektivita správnych orgánov, ochrana investorov a minoritných akcionárov (Schwab, 2016).

V tabuľke 1 uvádzame globálny pohľad na výsledky indexu CGI WEF a prezentujeme výsledky hodnotenia za posledné 3 roky, aby bola vidieť dynamika rozvoja celkovej konkurenčnej schopnosti jednotlivých krajín a regiónov sveta, ako aj ich kvality ich inštitúcií. Je to inšpirujúce porovnanie pre každú krajinu, Slovenskú republiku nevynímajúc.

Z globálneho hľadiska výsledky CGI WEF poukazujú na zvýšenie konkurencieschopnosti vyspelých ekonomík, kým rozvíjajúce sa ekonomiky sa dostávajú do stagnácie. V celkovom poradí tohto rebríčka vedie Švajčiarsko. Ázijský líder Singapur je stabilne na druhej pozícii. Krajiny severnej a západnej Európy dominujú v elitnej desiatke. Spojené štáty tradične patria medzi špičku v konkurencieschopnosti a udávajú trendy vo viacerých oblastiach. Japonsko si podstatne polepšilo a je druhou najlepšie hodnotenou krajinou Ázie.

Tab. 1: Správa o globálnej konkurencieschopnosti GCI WEF

Poradie 2015 – 2016		Krajina	Poradie 2014 – 2015		Poradie 2013 – 2014	
celkovo	inštitúcie	ekonomika	celkovo	inštitúcie	celkovo	inštitúcie
1	7	Švajčiarsko	1	9	1	7
2	2	Singapur	2	3	2	3
3	28	Spojené štáty	3	30	5	35
4	20	Nemecko	5	17	4	15
5	10	Holandsko	8	10	8	8
6	13	Japonsko	6	11	9	17
7	8	Hong Kong	7	8	7	9
8	1	Fínsko	4	2	3	1
9	11	Švédsko	10	13	6	5
10	14	Spojené kráľovstvo	9	12	10	12
…						
11	5	Nórsko	11	5	11	6
12	15	Dánsko	13	16	15	18
16	3	Nový Zéland	17	1	18	2
23	21	Rakúsko	21	22	16	21
27	41	Izrael	27	43	27	40
28	51	Čína	28	47	29	47
30	25	Estónsko	29	26	32	27
31	57	Česko	37	76	46	86
33	65	Španielsko	35	73	35	58
36	53	Litva	41	58	48	61
38	39	Portugalsko	36	41	51	46
41	58	Poľsko	43	56	42	62
43	106	Taliansko	49	106	49	102
44	48	Lotyšsko	42	51	52	57
45	100	Rusko	53	97	64	121
63	97	Maďarsko	60	83	63	84
67	**104**	**Slovensko**	**75**	**110**	**78**	**119**
81	81	Grécko	81	85	91	103
106	135	Argentína	104	137	104	143

Zdroj: The Global Competitiveness Report 2013 – 2014, 2014 – 2015, 2015 – 2016, World Economic Forum, Ženeva.

Z hľadiska hodnotenia piliera inštitúcie si dlhodobo udržiavajú dominantné pozície škandinávske krajiny, ako Fínsko (1.), Švédsko (11.), Nórsko (5.), či Dánsko (15.). Spojené štáty len veľmi postupne si zlepšujú pozíciu v hodnotení inštitúcií (28.). Mimoriadne úspešným v tomto hodnotení je Nový Zéland (3.), ktorý uskutočnil v 90. rokoch 20. storočia obdivuhodne rozsiahle ekonomicko-politické reformy, najmä v oblasti inštitúcií. Najlepší ázijský zástupca, Singapur, vykazuje vynikajúce podmienky pre podnikanie (minimálna byrokracia) a kvalitu inštitúcií (fakticky nulová korupcia, vysoká dôvera verejnosti voči politikom, žiadne vládne plytvanie, vysoká transparentnosť, ochrana investorov, vysoká účinnosť práva). Naproti tomu výsledky hodnotenia kvality inštitúcií krajín Iberského poloostrova vykazujú slabšie hodnoty (silná byrokracia, nízka inovatívnosť).

Stav inštitúcií v Slovenskej republike

Ako sa vyvíjalo postavenie Slovenskej republiky v hodnotení konkurencieschopnosti GCI WEF. Postavenie a vývoj celkového čiastkových hodnotení v oblasti inštitúcií Slovenskej republiky je zvýraznené v tabuľke 1.

V celkovom poradí v indexe GCI WEF 2015 – 2016 sa umiestnila Slovenská republika (ďalej SR) na 67. pozícii. Síce sa veľmi mierne zlepšuje, no ešte v hodnotení rokov 2009 – 2010 bola SR na celkovom 47. mieste. Je to dôsledok hospodárskej politiky

viacerých vlád, ktoré sa nedostatočne venovali systémovým reformám a skôr neefektívne míňali verejné financie.

Medzi konkurenčné výhody SR podľa hodnotenia GCI WEF 2015 – 2016 patrí otvorenosť zahraničnému vlastníctvu podnikov, nízke colné bariéry, otvorenosť zahraničným investíciám, zdravý bankový sektor.

Hlavnou bariérou, ktorá má podiel na celkovo slabom postavení SR, patrí dlhšie obdobie pilier inštitúcie. SR sa umiestnila na nekonkurenčnom 104. mieste. V hodnotiacej časti verejné inštitúcie ide o netransparentnosť vo verejnom obstarávaní (127.), vysoké plytvanie verejnými prostriedkami (123.), nízka vymožiteľnosť práva (138.), nízka nezávislosť justície (125.), nedôvera verejnosti voči politikom (113.), vysoká miera klientelizmu (94.) a v časti súkromné inštitúcie ide o nízku úroveň etického správania sa firiem (117.).

K pomerne nepriaznivému hodnoteniu sa pridružujú aj ďalšie piliere ako inovácie, a to nedostatočná spolupráca univerzít s firmami v programoch výskumu a vývoja, nedostatočná inovačná aktivita firiem, na makroúrovni sú to únik talentovaných ľudí do zahraničia, nedostatočné alternatívne financovanie podnikania, či slabo rozvinutý kapitálový trh.

3 Záver

Výsledky indexu GCI WEF odhalili významný vplyv inštitúcií na rozvoj spoločensko-ekonomických procesov a na znižovanie neistoty. Rozdielne pozície jednotlivých ekonomík sú odrazom dosiahnutej štruktúry inštitúcií ako výsledku ich minulého vývoja. Uvedené porovnania tiež poukázali na rôzny stupeň rozvinutosti najmä neformálnych inštitúcií v hodnotených krajinách, či skupinách krajín. Krajiny, ktoré majú najrozvinutejšie neformálne inštitúcie sa dlhodobo umiestňujú v medzinárodných porovnaniach na popredných pozíciách ako najkonkurenčnejšie. Prijaté formálne inštitúcie podporujú neformálne inštitúcie vypočítateľnosťou jednania aktérov, vymáhateľnosťou práva a mizivou korupciou, čím zvyšujú ochotu aktérov uvažovať v dlhom časovom horizonte. Ich ekonomiky sa následne vyznačujú sofistikovanými trhmi, rozvinutým outsourcingom a vysokou inovatívnosťou.

Medzinárodné porovnania konkurencieschopnosti ekonomík majú byť vhodným návodom pri rozhodovaní vlády a politikov jednotlivých krajín o optimálnej štruktúre inštitúcií a ich zmenách. Ak však vláda menej úspešnej krajiny, ktorá je zodpovedná, identifikuje latentne existujúce neformálne inštitúcie, potom obvykle na ich aktiváciu využíva formálne inštitúcie. Nie je to jednoduché, pretože vláda má zverenecku zodpovednosť, ktorá má svoje obmedzenia a bariéry. Nesúlad inštitúcií totiž vedie k nefunkčnosti formálnych inštitúcií (de facto), čím sa ekonomika stáva zraniteľnou v dynamicky rozvíjajúcom sa konkurenčnom prostredí a posúva krajinu smerom nadol v medzinárodných hodnoteniach.

Dlhodobo dominantné postavenie v konkurencieschopnosti si udržiavajú škandinávske krajiny, ktoré ťažia z mimoriadne rozvinutých neformálnych inštitúcií vo všetkých relevantných faktoroch. To im umožňuje pružne reagovať na globálne procesy a rýchle technologické zmeny, ako napríklad flexibilný a kvalitný ľudský kapitál, špičkový vzdelávací systém a inovatívnosť, rozvinuté technológie, zdravý finančný

systém a infraštruktúra. Škandinávske krajiny sa vyznačujú vzorovým inštitucionálnym vzorcom správania sa.

K úspešným krajinám ešte môžeme priradiť anglosaské krajiny, kde neformálne inštitúcie adekvátne podporujú vysoko rozvinuté formálne právne inštitúcie a vyznačujú sa vysokou vynútiteľnosťou práva. Západoeurópske krajiny už tradične patria na popredné pozície v hodnotení rozvinutosti inštitúcií. Popredné pozície v porovnaniach zaujali ázijské krajiny, ktoré sa opierajú o minulý vývoj svojich inštitúcií, významne ovplyvnený anglosaským prístupom.

Slovenská republika patrí do druhého sledu krajín s menej rozvinutými neformálnymi inštitúciami. Česká republika sa podstatne lepšie umiestnila v celkových hodnoteniach než Slovenská republika a krajiny Vyšehradskej štvorky, no oproti vyspelým krajinám zaostáva a v oblasti inštitúcií je na tom približne podobne ako Slovenská republika. Kvalita inštitúcií v Slovenskej republike je na nízkej úrovni a znamená ohrozenie konkurencieschopnosti krajiny do budúcnosti.

Kým nebudú pripravené a realizované opatrenia štátu na skvalitnenie neformálnych inštitúcií, dovtedy budú ustanovené formálne inštitúcie len písaným, no nevymáhaným zákonom. Kým bude záujmom slovenských politikov preferovať vlastné záujmy a pritom tolerovať záujmy úzkych účelových skupín, potom títo politici ani nebudú mať záujem zásadne zmeniť inštitúcie.

4 Literatúra

DEVAN, J. 2012. *Doing business in a more transparent world*, IFC. Washington: World Bank.

EVERETT, A. 2011. *Corruption Perceptions Index*. Berlin: Transparency International.

GARELLI, S. 2012. *IMD World Competitiveness Yearbook 2012, 2011, 2010*. Lausanne: International Institute for Management Development.

GURRÍA, A. 2011. *Government at a Glance*, Paris: OECD.

KADEŘÁBKOVÁ, A. et al. 2007. *Růst, stabilita a konkurenceschopnost*. Praha: Linde. ISBN 978-80-86131-71-9.

KLUSOŇ, V. 2010. *Moderní korporace v soudobém kapitalismu*. Praha: Nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova. ISBN 978-80-248-1795-4.

NORTH, D. C. 1991. *Institution, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

OKRUHLICA, F. 2013. *Vlastnícka správa spoločnosti (Corporate Governance)*. Bratislava: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-8078-603-8.

REMIŠOVÁ, A. 2011. *Vademecum of Business Ethics*. Bratislava: Sprint. ISBN 978-80-89393-68-8.

SCHWAB, K. 2016, 2015, 2014. *The Global Competitiveness Report 2016 – 2015, 2015 – 2014, 2014 – 2013*. Davos: World Economic Forum. ISBN 978-92-95044-99-9.

VOIGT, S. 2008: *Institucionální ekonomie*. Praha: Nakladatelství Alfa Publishing. ISBN 978-80-87197-13-4.

Торгово-экономическое сотрудничество Кыргызстана в условиях ЕАЭС

Назгуль Якупова[1] ИУиБ КГТУ им. И. Раззакова

Trade and economic cooperation of Kyrgyzstan in the ЕАЭС

Authors' contact details:

[1] Kyrgyz State Technical University of I. Razzakov, department "Account and finance", Bishkek, 720044, Mira Ave. 66, Kyrgyzstan

naz_jakupova@mail.ru

Teacher: Yakupova Nazgul Mederkulovna

Abstract: In this article are considered trade and economic cooperation of Kyrgyzstan in the conditions of EEU. Negotiation process across Kyrgyzstan had very long character also I was followed by the conflict of interests between the acting members organizations. The condition of the Kyrgyz economy testifies about isn't ready to Nosta of the country to work within integration association, despite existence of certain prerequisites. Membership consequences are ambiguous in EEU for the Kyrgyz economy. Also It should be noted relatively low level of public support of the Euroasian integration among the population of Kyrgyzstan. In this regard there is a number of questions: in what interests of Kyrgyz Republic? What moods in public opinion of Kyrgyzstan? As prospects of membership of Kyrgyzstan look? What geopolitical consequences of membership of Kyrgyzstan in EEU? The major problems in functioning of EEU are allocated, and their influence on national interests integrated the states is analyzed. Are especially allocated the new opportunities and problems arising before business of the countries of EEU including problems of unreasonable state protectionism, strengthening at an economic crisis a number of contradictions in the field of trade, investments and the monetary relations, aggravations of the competition of jurisdictions in EEU under the terms of business. Some recommendations about the solution of these problems are made. Process of realization of freedoms in four spheres of economic integration is analysed: in the sphere of the movement of goods, movements of services, capital flow, movement of labor. The dialectics of interrelation of the Euroasian and European vectors of development is shown.

Keywords: integration, common economic space, Euroasian economic union, Common Economic Space World Trade Organization, customs regulation, non-tariff barriers, trade war, interests of business, the horse tram - Rention, Euroasian economic commission.

Расширение торгово-экономического сотрудничества между странами постсоветского пространства становится определяющей внешнеполитической тенденцией на нынешнем достаточно сложном этапе. После десятилетий обособления некогда дружественных народов, приведших к разрушению былых хозяйственных связей, наступило время немного запоздалого осознания необходимости более тесной интеграции, без которой невозможно экономическое развитие ни одного из государств региона. Этот тезис в полной мере можно отнести и к Кыргызстану. В век глобализации уровень взаимодействия и налаженного сотрудничества определяет темпы роста национальных экономик. При этом, сотрудничества не только на двухсторонней основе, но в рамках различных организаций. К этому стремятся практически все страны мира, заинтересованные в инвестициях, новых рынках сбыта своей продукции и новых

источниках сырья и энергоресурсов. Это современные реалии, с которыми нельзя не считаться.

Кыргызстан, как и другие государства Центральной Азии, является местом схождения четырех культурно-цивилизационных пластов: европейского, опосредованного через Россию, арабо-мусульманского, персидского и китайского. Это обстоятельство, с одной стороны, создает благоприятные предпосылки для развития двустороннего и многостороннего сотрудничества на различных направлениях, а с другой – обусловливает необходимость проведения гибкой и сбалансированной внешней политики. На сегодняшний день Кыргызстан активно развивает дипломатические и иные отношения с большинством государств мира. Практическую направленность и осмысленное содержание принимает сотрудничество страны с международными глобальными и региональными организациями. Обогащается и приобретает целевое назначение и системное обеспечение внешнеполитическая деятельность Кыргызской Республики.

В первые годы независимости Кыргызстана в качестве модели экономического развития руководством страны был выбран курс на малую и открытую экономику. Это предполагало интенсивное реформирование экономической системы и внедрение принципов свободного рынка с учетом небольших масштабов кыргызской экономики. Республика провела либерализацию внешней торговли, снизила импортные тарифы и предоставила всем экономическим агентам свободу экспорта и импорта товаров.[1] Следующим шагом в этом направлении стало вступление Кыргызстана во Всемирную торговую организацию (ВТО) в 1998 году, вследствие чего законодательная база внешней торговли была гармонизирована с нормативами организации.

В свою очередь, рыночные реформы сопровождались увеличением доли сельского хозяйства в структуре экономики. За 1991–2001 годы доля занятых в аграрной сфере увеличилась с 34,5% до 52,9%, в промышленности же уменьшилась – с 18,1% до 8,2%.[2]

Динамика экономического роста в середине 2000-х была нарушена революционными событиями, имевшими место в 2005 и в 2010 годах. Так, в год «тюльпановой революции» в экономике произошел спад до -0,6%. Сокращение производства наблюдалось в основном в промышленности и сельском хозяйстве, тогда как сфера услуг, наоборот, выросла на 5,7%. Эти цифры могли свидетельствовать о дальнейшей деиндустриализации кыргызской экономики.

В результате такой тренд развития предопределил доминирование реэкспортной деятельности в структуре народного хозяйства Кыргызстана. В то же время политическая нестабильность привела к дальнейшему снижению реальных доходов населения, ухудшению социальных показателей и сокращению объемов инвестиций.

Еще с середины 1990-х годов для обеспечения макроэкономической стабильности Бишкек активно привлекал иностранный капитал в виде

---

[1] Баум Л. Динамика экономических реформ в постсоветском Кыргызстане. Центральная Азия и Кавказ. 2007. № 2(50). С. 110–120.

[2] Там же.

заимствований и грантов. Но в связи с неэффективным их освоением, за которым не последовало роста экономики, и следовательно, возможностей их погашения, что создало серьезные проблемы с внешней задолженностью страны.

Одновременно с вовлечением в процессы мировой экономики, Кыргызстан активно участвовал в интеграционных проектах на постсоветском пространстве. В 1995 году республика присоединилась к Соглашению о Таможенном союзе, который впоследствии трансформировался в Евразийское экономическое сообщество. В октябре 2011 года страна стала участником Соглашения о зоне свободной торговли в рамках СНГ.[3]

Участие Кыргызстана в работе региональных экономических группировок позволило сохранить тесную взаимосвязь кыргызской экономики с партнерами по Таможенному союзу.

По итогам **2015 года** Кыргызская Республика осуществляла торговые отношения с более чем 140 странами мирового торгового сообщества. У**дельный вес стран ТС** в общем объёме внешнеторгового оборота Кыргызской Республики составил **40,7%,** в том числе, в экспорте – **27,8%** *(с учетом золота)***,** **44 %** *(без учета золота)* и импорте – **44,9** %. Самый большой удельный вес в товарообороте Кыргызской Республики занимает Российская Федерация – **27,1%,** далее, Казахстан – **11,9%** и на Беларусь приходится 1,6%.

Рис. 1: Структура товарооборота КР со странами ТС

Прагматическими соображениями во многом руководствуются и новые члены ЕАЭС – Армения и Киргизия. Киргизия рассчитывает не только на увеличение помощи для перестройки и модернизации своей экономики, но и на компенсацию потерь от прекращения серого импорта из Китая и реэкспорта в соседние страны. А также роста доходов от таможенных.

Кроме того добавляются и другие льготы. До 2022 г. Кыргызстан сможет применять отличные от ставок ЕАЭС таможенные пошлины на ряд товаров,

[3] Договор предусматривает осуществление беспошлинной торговли между его участниками, отмену тарифных и нетарифных ограничений во взаимной торговле и устранение многочисленных торговых барьеров.

в том числе на мясо и мясные продукты. До 2020г. для республики будет действовать отдельный тариф на некоторые виды молочной продукции, яйца, мед, до 2019 г. - на некоторые виды фруктов и орехов. Кыргызстан будет применять нулевые таможенные ставки на бензин до 2018 г., а на ставки единого таможенного тарифа перейдет в 2020 г. По такому же принципу будет регулироваться уровень таможенных пошлин на некоторые виды продукции органической и неорганической химии, фармацевтической продукции, удобрений, краски, бытовой химии, кожи, изделий из пластика и резины (в том числе на автошины). Кыргызстан получит долю в распределяемых таможенных пошлинах, полученных от ввоза товаров на территорию ЕАЭС (1,13%), что приведет к сокращению доли Беларуси с 4,7% до 4,65%; Казахстана - с 7,3% до 7,25%, России - с 88% до 86,97%.

Что касается экономической помощи, то можно отметить выделенные Россией в 2009 г. Кыргызстану кредиты на сумму около 2 млрд. долл. И безвозмездный грант - 150 млн. долл. В 2012 г. был списан киргизский долг перед Россией в размере почти 500 млн. долл. В мае 2014 г. Было принято решение о создании кыргызско-российского фонда развития с капиталом в размере 1 млрд. долл., где участие России будет в размере 500 млн. долл. Также на модернизацию четырёх таможенных пунктов в Кыргызстана на 1 мая 2015 г. Россией было выделено 1, 5 млрд. долл., что равно примерно четверти ВВП Киргизии за год. Еще 100 млн. долл. выделит Кыргызстан Казахстан для усиление таможенных постов, установление лабораторий по проверке продукции на соответствие нормам, и другие нужды. Будет осуществляться финансирование и по линии совместных финансовых институтов ЕАЭС. Так, в июне 2015 г. Евразийский фонд стабилизации развития (бывший Антикризисный фонд ЕврАзЭС) предоставит инвестиционные кредиты для Кыргызстана и Армении на общую сумму 140 млн. долл. Армении будет предоставлен кредит в 40 млн. долл. для финансирования проекта «Модернизация оросительных систем и развитие институциональных возможностей», Кыргызстана — на 100 млн долл. для финансирования проекта «Реабилитация Токтогульской ГЭС. Фаза2».
Ведущим торговым и экономическим партнером Кыргызской Республики является Россия. По данным Федеральной таможенной службы РФ, внешнеторговый оборот Российской Федерации и Кыргызстана в 2015 году составил 1 млрд 743 млн долл. Данный показатель составляет 26,7% от общего внешнего товарооборота Кыргызской Республики, или 57,6% от товарооборота республики со странами СНГ.[4]

Казахстан также является одним из основных торгово-экономических партнеров Кыргызстана и по объему товарооборота занимает третье место после России и Китая. Так, взаимная торговля между Казахстаном и Кыргызстаном в 2014 году составила 1 млрд 56 млн долл. На долю РК приходится около 14% от общего товарооборота Кыргызстана.

[4] Торговое представительство Российской Федерации в Кыргызской Республике. Россия во внешней торговле Киргизии// <http://www.torgpredkg.ru/index.php/inform/informatsiya-o-kirgizskorespublike/2011-080211-25-33>.

Двусторонняя торговля между Кыргызстаном и Беларусью характеризуется небольшими объемами. За 2014 год товарооборот между странами составил всего 95 млн долл.

В целом можно сказать, что рынок Кыргызстана ориентирован на торговлю с Россией и Казахстаном. 44% от всего объема кыргызского импорта составляют товары, произведенные в странах ЕАЭС. В Кыргызстан импортируются в основном пшеница, рис, мука, подсолнечное масло, сахар, кондитерские изделия, табачные изделия, нефтепродукты, уголь, лесоматериалы, металлопродукция, легковые и грузовые автомобили, а также лекарственные средства.

Основной экспортный потенциал Кыргызстана также связан с рынком ЕАЭС, куда направляется 37% от всего кыргызского экспорта (без учета золота). В структуре экспорта из КР в страны ЕАЭС преобладают молочная продукция, продукты сельского хозяйства, овощи и фрукты, руды и концентраты драгоценных металлов, электроэнергия, хлопковое волокно, текстильная и швейная продукция, стекло, бытовые и прочие электронагревательные приборы, лампы накаливания и автомобили.

В частности, в Казахстан направляется 86% всей экспортируемой из КР электроэнергии, 96% молочной продукции, 56% овощей и фруктов, 58% живых животных и 52% одежды, произведенной в Кыргызстане.[5]

Диаграмма основных показателей внешней торговли за январь-ноябрь 2014-2015 гг. (млн. долл. США)

Диаграмма 1

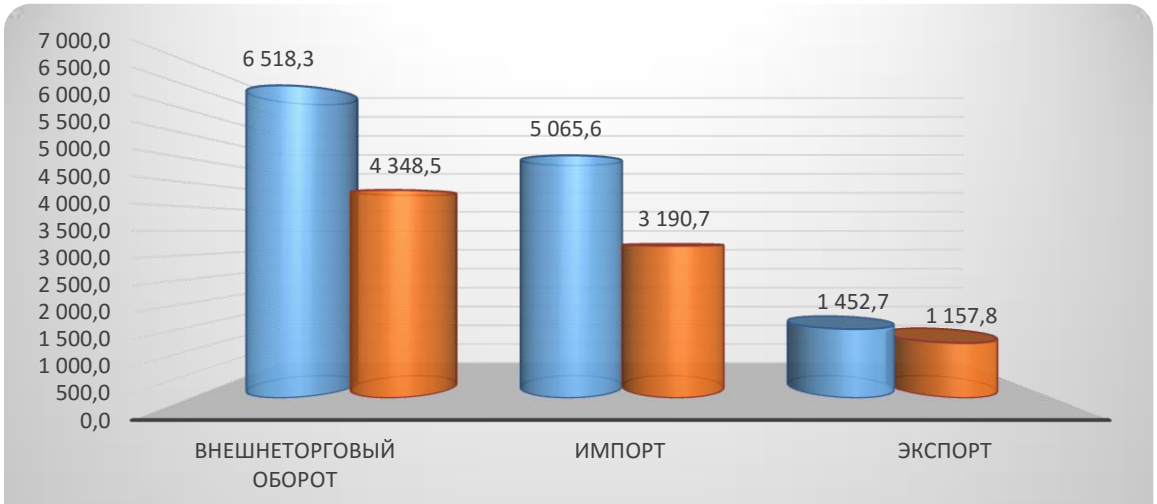

	Внешнеторговый оборот	Импорт	Экспорт
январь-ноябрь 2014 года	6 518,3	5 065,6	1 452,7
январь-ноябрь 2015 года	4 348,5	3 190,7	1 157,8

[5] Товарооборот Кыргызстана с Казахстаном снизился за год на 12%// <http://www.vb.kg/doc/265164_tovarooborot_kyrgyzstana_s_kazahstanom_snizilsia_za_god_na_12.html>.

Диаграмма 2

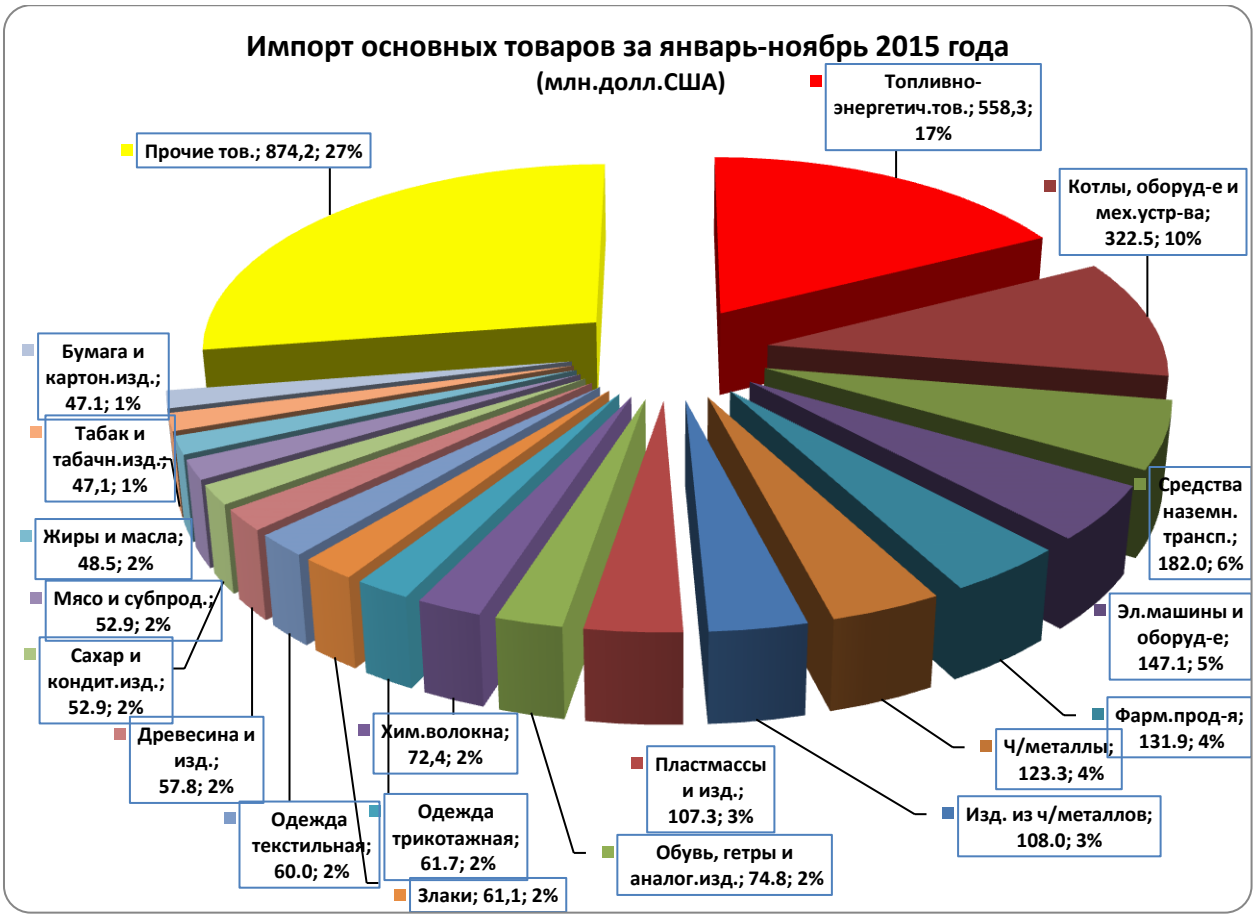

Диаграмма 3

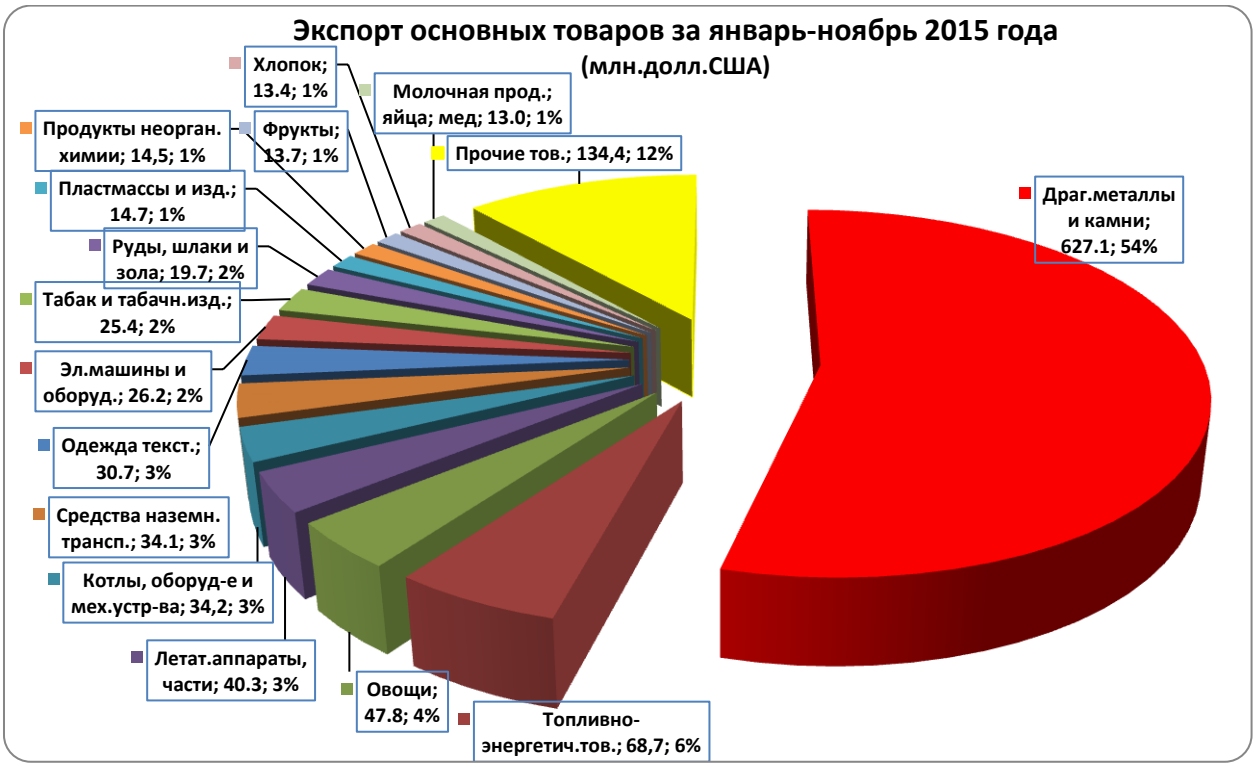

Немаловажным фактором является трудовая миграция. По оценкам экспертов, в настоящее время за рубежом трудится около одного миллиона кыргызстанцев, что составляет 1/5 часть населения страны. Основными факторами миграции выступают низкий уровень доходов и безработица в сочетании со спросом на рабочую силу в РФ и РК. Так, 92% трудовых мигрантов из Кыргызстана отправляются на работу в Россию и 8% – в Казахстан.[6]

Кыргызстан пока не сумел выйти на мировой рынок с конкурентоспособными товарами и выживает в основном за счет экспорта своей продукции именно в ближнее зарубежье. В силу относительно одинакового социально-экономического развития Россия надолго останется экономическим партнером Кыргызской республики, хотя по той же самой причине не сможет в достаточной мере обеспечить приток новых технологий и больших инвестиций. У двух стран в торгово- экономической сфере имеется значительный невостребованный потенциал, необходимо всемерно его использовать. Акцентировать внимание следует на реализации совместных экономических проектов в таких секторах экономики, как энергетика, промышленный комплекс, транспорт, связь, туризм.

По имеющимся оценкам, в результате создания единой таможенной территории, полностью отменены тарифные и нетарифные ограничения во взаимной торговле, отменены таможенный контроль на внутренних границах таможенного союза товарооборот между странами-участницами возрастает на 50-70% объемы внешней торговли стран Сообщества с третьими странами на 50%, налоговые поступления в бюджет стран Сообщества на 20-30 %.

На современном этапе развития мировой экономики активизировались процессы глобализации и регионализации. На пространстве стран СНГ также приоритетным направлением развития экономических отношении является создание интеграционных объединении регионального характера в условиях глобализации. Противоречия между процессом интеграции национальных экономик и современной тенденцией глобализации обусловлены разными темпами освоения уровней интеграции.

В течении последних пяти лет процесс регионализации на постсоветском пространстве активизировалась. Данный процесс, как правило, инициировался членами ЕврАзЭС. Важно отметить то, что предполагалось не простое объединение экономик стран – участников группировки, но и формирование эффективной, а также конкурентоспособной экономической группировки на региональном и мировом уровнях. Государства прошли через распад единой экономическо-политической системы. Взаимоотношения между странами СНГ развивались под влиянием глобальных тенденции в течении двадцати летнего периода.

Итак, в рамках Единого экономического пространства необходимо решить следующие проблемы:

1. Изменение мировой специализации интеграционного объединения, которое вызывает противоречия между интересами стран данного региона; трансформация

---

[6] Трудовая миграция и человеческий капитал Кыргызстана: последствия вступления в ТС// <http://www.eabr.org/general//upload/CII%20-%20izdania/Proekti%20i%20dokladi/Kyrgyzstan%20-%20CU/EDB_Centre_Report_13_Full_Rus_1.pdf>.

модели интеграции в единое экономическое пространство глобального характера; реализация стратегий форсированного индустриально-инновационного развития; интенсивная модернизация экономик стран, экономика которых ориентирована на экспорте сырья.

2. Структурные тенденции и диспропорции, возникающие под влиянием глобализаций.

Макроэкономические показатели стран СНГ остаются на среднемировом уровне. Различные модели экономического развития, которым придерживаются страны интеграционной группировки, не помогают странам в процессе перехода на новый уровень развития. Эти страны остаются периферийной или полупериферийной частью мировой экономики, зависящей от структуры мирового рынка нефти.

3. Диспропорции в сфере социально-экономического развития.

Увеличивается разница между уровнем ВНП (валового национального дохода) на душу населения. Внутри каждой из стран увеличивается дифференциация населения по уровню их доходов. Средний уровень безработицы в странах СНГ равен 5,5%, но данный показатель колеблется по странам. Среднемесячная заработная плата колеблется в промежутке 100-800 долларов США.

4. Ослабленная внешнеторговая деятельность государств в рамках региональной интеграционной группировки. Внешнеторговая деятельность между странами, входящих в состав интеграционного объединения, характеризуются следующими данными: экспорт – 20%, импорт – 26%. Основная доля торговли все еще сконцентрирована на зарубежный рынок, то есть на торговлю со странами, не входящих в группировку. Основными партнерами по внешней торговле являются Китай и страны ЕС.

Итак, важно отметить то, что создание и развитие Единого экономического пространства осуществляется в различных формах взаимодействия. В модели экономической конфронтации страна сохраняет свой экономический суверенитет, оставаясь частью интеграционного объединения. В такой модели все важные вопросы решаются с помощью консенсуса.

Таким образом, процесс создания и развития Единого экономического пространства сталкивается с множеством проблем: ослабленные интеграционные связи, глобальные диспропорции, сжатые сроки реализации данного сценария. Необходимо определить общие подходы по созданию и регулированию ЕАЭС в странах СНГ; разработать единую внешнеторговую политику в отношении определенных стран: Еропейская и Кавказская части постсоветского региона, которые тесно сотрудничают с Россией; страны Средней Азии, которые экономически взаимосвязаны с Кыргызстаном; создать все условия для стимулирования и модернизации экономик стран ЕАЭС, а также их выравнивание; либерализация экономик стран ЕАЭС нужно проводить поэтапно, учитывая уязвимость или стратегическую важность отдельных отраслей экономики; создать специализированные наднациональные органы по регулированию внешнеторговой деятельности. Поэтому дальнейшее совершенствование механизмов ЕАЭС должно

носить системный характер и быть направлено на решение этих проблем, что принесет ощутимую пользу всем партнерам интеграционного объединения.

Решение данных проблем позволит укреплению взаимного сотрудничества стран ЕАЭС и даст новый толчок посткризисному развитию этих стран.

Ресурсы

1. *Аналитический отчет о среднесрочном прогнозе социально-экономического развития Киргизской Республики на 2013-2014 годы*. Министерство экономики Кыргызской Республики, 2014 год.
2. ВЕСНИН, В. Р. *Стратегический менеджмент*: учеб. пособие / В. Р. Веснин. – М.: МГИУ, 2007.
3. ГЕСКЕ, М. А. *Оценка эффективности и неэффективности слияний и поглощений* / М.А. Геске // *Менеджмент в России и за рубежом*. – 2004. – № 6.
4. ИВАНОВ, Ю. В. *Слияния, поглощения и разделение компаний: стратегия и тактика трансформации бизнеса* / Ю.В. Иванов. – М.: Альпина Паблишер, 2001.
5. *Информационно-аналитические материалы ЕЭИ* — № 1 (26) февраль ’15.
6. МАРШАК, А. *Эффективные слияния и поглощения. Слияние и поглощение для повышения прибыльности бизнеса* / А. Маршак // *Банкротство: теория и практика*. – 2005. – №2. <htp://www.bkg.ru>.
7. НЬЮМЕН, Э. *Розничная торговля: организация и управление* / Э. Ньюмен, П. Кален; пер. с англ. под ред. Ю. Каптуревского. – СПб.: Питер, 2005.
8. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ДОКУМЕНТЫ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ:
   - *8.1 Конституция КР*
   - *8.2 Закон о таможне КР*
   - *8.3 Налоговый кодекс КР*
9. ШАВШИНА, В. П. *Таможенное регулирование. Таможенный контроль. Взгляд на желаемое, действительное и возможное // Таможенно-правовая политика России в условиях вступления в ВТО*: Материалы междунар. науч.-практ. конф., 14–15 апреля 2006 года. Саратов: Торсинг, 2006. С. 141–142.
10. ШИНН, А. М. – БЕШИМОВ, А. И. – УСУБАЛИЕВ, А. (2010), *Экономические последствия таможенного союза для Кыргызской Республики, Финальный отчет*, ЮСАИД, РП, ФЕЦА.

Электронные ресурсы

11. Все о таможне [Электронный ресурс]. <http//www.tamognia.ru>.
12. Таможенная служба КР [Электронный ресурс]. <http//www. customs.kg>.

Structural problems of modernization underdeveloped industries Republic Bashkortostan*

Mazgar Isjanbaev[1] Doctor of Economic Sciences, Professor The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science

Elvira Chuvashaeva[2] The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science

Alija Habilova[3] The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science

Structural problems of modernization underdeveloped industries Republic Bashkortostan

Authors' contact details:

[1] Department of Regional Economy Problems, The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science, 450054, Prospekt Oktyabrya 71, Ufa, Russian Federation

SPRE.ISEI.RAN@gmail.ru

[2] Department of Regional Economy Problems, The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science, 450054, Prospekt Oktyabrya 71, Ufa, Russian Federation

elvirachuv@mail.ru

[3] Department of Regional Economy Problems, The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science, 450054, Prospekt Oktyabrya 71, Ufa, Russian Federation

habilovaa@mail.ru

Abstract: In the article the level of development, production specialization of the most important industries of the Republic of Bashkortostan which are nonferrous metallurgy, forestry and wood industry and industry of construction materials are analyzed. Analysis of efficiency of these industries is given, factors reducing the level of their efficiency are revealed, priority directions of development of these branches on the basis of fuller and effective use of local natural and economic prerequisites are proved.The need of the organization of complex polymetallic ores processing representing valuable multicomponent raw materials (which now are used extremely irrational) is proved as the most effective direction of nonferrous metallurgy of Bashkortostan development. Chalcopyrite ores of the republic are generally used as an extraction source of copper, zinc, sulfur. The applied technology of enrichment of ore doesn't allow to take from it all the contained useful components. The organization of complex processing of chalcopyrite ores on the basis of the new technology of complex processing developed by Institute of metallurgy of the Ural office of the Russian Academy of Sciences would promote end of a full cycle of processing of complex mining raw materials in the republic and to receiving high economic effect. In the article problems of structural modernization of forestry and wood industry and construction materials industry are considered as the most important factor of increase of their efficiency. Authors considered followings as the priority directions of structural modernization of these industries of Bashkortostan: carrying out reconstruction and modernization of operating and creation of new productions on the basis of introduction progressive power and resource saving technologies; ensuring fuller and complex use of forest raw, mineral and construction resources; updating of fixed assets of the enterprises of forestry and wood industry and branches of a construction complex with transition to higher level of their hardware; attraction of investments necessary for modernization of the operating enterprises and productions of timber industry and construction complexes of the republic, introduction of new capacities and their effective operation; active use of opportunities of attraction of direct investments, loans, credits; the organization of preparation and retraining of personnel according to conditions of innovative development of branches of timber industry and construction complexes.

Keywords: modernization of production, development priorities, improving the efficiency of systems development, renewal of fixed assets, structural modernization, industrial complexes.

** This study was performed as part goszadaniya ISER USC RAS on the theme №0253-2014-0001 «Strategic management of key potentials of different levels of socio-economic systems from the standpoint of national security» (state registration number 01201456661).*

1 Introduction

Problems of the balanced and stable functioning of economy of the region, overcoming of the existing intraindustry, interindustry and territorial disproportions can be successfully solved by means of an effective modernization of industrial structure of the region. Within structural modernization of an industrial complex of Bashkortostan it is necessary to develop and realize a set of measures aimed at providing modernization of underdeveloped industries of the republic.

2 Priority direction of modernization of nonferrous metallurgy of Bashkortostan

The basis of mineral resources of nonferrous metallurgy enterprises of the Republic of Bashkortostan is fields of chalcopyrite ores in the Ural region of the republic. Ores are complex. They contain about 40 elements – copper, zinc, sulfur, gold, silver, cobalt, cadmium, indy, gallium, selenium, tellurium and some other rare and scattered elements.

In last decades there were carried out a number of the innovations in enrichment of chalcopyrite ores in Bashkortostan which allowed to improve use of compound raw materials on five elements (copper, zinc, sulfur, gold, silver). Nowadays enrichment of chalcopyrite crude ore in the republic receive three types of a concentrate: copper, zinc, pyritic. Degree of the main components extraction from ores is low: copper – 70–84%, zinc – 60–70%, and others are even lower (gold – about 20%, silver – 26%, cadmium – 27%). Extraction of gold from sulphuric pyrite ores isn't adjusted which leads to irrevocable losses of considerable reserves of gold.

On the basis of the available reserves of polymetallic ores and potential opportunities for discovery it is possible to draw a conclusion that nonferrous metallurgy of the Republic of Bashkortostan is reliably provided with initial raw materials for formation of industrial complex of nonferrous metallurgy. However, despite considerable resources of crude ore, in development of nonferrous metallurgy of Bashkortostan there comes the difficult period caused by attrition of the main exploited fields and unpreparedness to development of new ones.

Polymetallic ores in the Republic of Bashkortostan as valuable multicomponent raw materials are used extremely irrationally. Ores are mined and used as a source of extraction of copper, zinc, sulfur, limited gold and silver. The used technology of production and enrichment doesn't allow taking all useful components which are contained in ores.

Important problem of Bashkortostan nonferrous metallurgy development is increasing level of complex processing of crude ore. Now the pyritic concentrate in weight expression makes about 90% of all concentrate developed at the mining and processing enterprises of the republic. Such situation will remain also with commissioning of new mines if necessary measures will not be **ordered**. Development of fuller and complex pyritic concentrate processing during the perspective period is one of important scientific and technical problems. In this way building of the hydroiron and steel industrial complex in the republic capable to make sulfuric acid, copper

(cementing), zinc (pig), gold and silver (gold-silver alloy) from a pyritic concentrate is of great economic interest. High profitability of the organization in the republic of this production is shown in a number of works.[1]

In the eighties of the last century at Institute of metallurgy of the Ural office of the Russian Academy of Sciences essentially new technology of complex pyritic concentrates processing in two-level cyclonic plant has been developed. Its essence is that not pyritic cinders, but directly pyritic concentrates are exposed to complex processing. It allows to exclude fuel costs of repeated heating of cinders and also to liquidate their accumulation in dumps of dozens of vitriolic plants polluting environment. As the initial raw materials for development of new technology the pyritic concentrates of the enterprises of Bashkortostan were taken.

The organization of complex processing of chalcopyrite ores, fuller extraction of all its useful components would promote complete full cycle processing of complex mining raw materials in the republic and receiving huge economic effect.

Hydrometallurgical productions are notable for high capital intensity. Not only the main productions (production and enrichment of chalcopyrite ores, processes of useful ore components extraction), but also auxiliary productions (power supply, water supply, chemical and mechanical and biological cleaning of production drains, the organization of reverse water use, etc.) are capital-intensive. Large capital investments in creation of hydrometallurgical production in the Republic of Bashkortostan can be carried out by means of attraction as domestic (federal, republican), and foreign investments. The joint venture can be created by attraction of investments of the companies of Italy, Japan and some other countries in which hydrometallurgical productions are developed.

Problems of modernization of forestry and wood industry of Bashkortostan

Modernization of forestry and wood industry is one of the main reference points defining development of economy of the Republic of Bashkortostan. There are huge forest resources concentrated in the region fullest use of which would allow to provide release of competitive production, improvement of quality and a standard of living of the population [1].

The analysis of a current state of forestry and wood industry of the Republic of Bashkortostan reveal that the forest fund of the republic is used inefficiently. Mainly the settlement cutting area on coniferous woods accustoms. At the same settlement cutting area on deciduous at the level of 20% that leads to accumulation of overripe of deciduous woods. Annual undercut which reasons are remoteness of the allocated felling fund from location of the enterprises its poor quality, inaccessibility of sites, deterioration of equipment leads to accumulation of overripe woods, worsen a sanitary

[1] Isyanbaev MN Khairullina VG, HG Baymuratova Questions intensify the use of deposits of metallurgical raw materials Bashkir ASSR / Proc.: The main directions of intensification of industrial production of the leading sectors of the Urals. Sverdlovsk, 1984. 206 p.

Isyanbaev MN Gabitov Kh.Sh., Khairullina VG and others. The economic problems of formation of mining complexes in the region (on the example of the Republic of Bashkortostan of the mining complex). Ufa, 1996, 123 p.

condition of the woods, increases risk of emergence of the fires. At the same time technical quality of wood worsens, an exit of strength timber is reduced.

One of negative tendencies in development of forestry and wood industry of the Republic of Bashkortostan is increase of the raw forest products (the round wood) share in structure of the shipped and sold products (more than 70%).

For elimination of disproportions between forest raw resources and placement of the woodworking enterprises and for the fullest and effective use of forest resources it is necessary:

1) the organization of profound processing of forest raw materials on the basis of creation of the enterprises with introduction of modern technologies with a full cycle of processing of wood for production of timber, prefabricated houses from the rounded log, a glued bar, a chipboard, fibreboard, OSB, plywood, furniture, window and door blocks, a sandwich panels and other hi-tech construction materials, tare production, pulp-and-paper products, packing materials;
2) construction of the enterprises with a full cycle of processing of wood for production of the rounded log (power of 1,5 thousand sq m a year), the linear (power of 2,0 thousand sq m a year) and other products (spill, pellets, pallets, a semi-finished product for plywood combines, a glued bar, a parquet, fellings under baths and houses, woodcrete products, charcoal roasting, production of tar) (power of 2,4 thousand sq m a year), for production of windows, doors, block houses [7].

For effective use of forest resources and a sustainable development of forestry and wood industry of Bashkortostan it is necessary to strengthen of innovative activity of the enterprises of branch. Researches of innovative activity of the enterprises of forestry and wood industry of the republic show that the number of the enterprises which are engaged in innovative activity practically doesn't change in recent years. The biggest specific weight of the innovation-active enterprises is concentrated in pulp-and-paper production. There are only 4 enterprises of forestry and wood industry among enterprises of processing productions of Bashkortostan which are carrying out technological innovations.

For strengthening of innovative activity of the enterprises of forestry and wood industry of the Republic of Bashkortostan its structural and technological modernization is necessary. Problems of structural modernization of branch are:

- carrying out reconstruction and modernization of the existing productions, creation of new productions on the basis of introduction progressive power- and resource-saving technologies;
- ensuring fuller use of forest resources;
- updating of fixed assets of the enterprises with transition to higher level of their hardware;
- attraction of the investments necessary for modernization of the operating productions, introductions of new capacities and their effective operation; active use of opportunities of attraction of direct investments, loans, credits [5; 7];
- the organization of preparation and retraining of personnel according to conditions of innovative development of branch.

Directions of modernization of construction materials industry of Bashkortostan

Structural modernization of the construction materials industry of Bashkortostan represents process of improvement of its structure, and also introduction of new or improvements of existing technologies, change of material and technological base. Modernization of branch assumes introduction of new technologies, use of the modern materials which allow to significantly reduce prime cost and to reduce construction terms, to raise operational characteristics of the built structures with application of modern technologies, solution of environmental problems, decrease negative impact on environment by production of construction materials.

More than 25 thousand people are employed in construction materials industry of the Republic of Bashkortostan. By form of ownership 77% of the enterprises of branch are private, 12% are in mixed property, 9% are in state property, 1% are in municipal property and property of public organizations each [5].

In structure of construction materials production and realization costs in the republic there is high specific weight of material inputs (about 60%).

The material and technical resources of construction materials industry of the Republic of Bashkortostan are characterized by deterioration of fixed assets. The most worn-out and obsolete processing equipment is in brick production. Low quality of local brick clays and loams causes need of transition for the republic to new technologies of preparation of raw masses, formation and firing of products that will allow to receive the wall materials with the increased porosity which are needed most. In the market of ceramic wall materials a front brick, facing brick and engobed (having a decorative layer made of specially picked up decorative clay structure) and shotcrete (with drawing on a surface glass chips, sand, porcelain, chamotte, artik tuff) blocks are perspective [8]. These productions can be organized on the basis of local mineral and technogenic raw materials, including waste of glass production.

Modern construction is oriented on application power and resource saving, environmentally friendly materials and designs. The outlined tendency in housing construction to transition to low housing construction predetermines transition from mass use in construction systems as the bearing and protecting designs of large reinforced concrete elements to constructive systems with only their partial use.

The purpose of structural modernization of the industry of construction materials of Bashkortostan must be followings:

- satisfaction of demand in modern construction materials in domestic market;
- increase of efficiency of their production; development of capacities for release of competitive import-substituting production; complex use of natural raw materials, secondary resources and waste of the industrial enterprises for production of construction materials;
- provision of capital construction with the qualitative, environmentally friendly, modern materials appropriate by range and nomenclature for solvent demand of various segments of the population.

Current trends in construction predetermine need of the organization for the republic of production of such types of construction materials, products and designs as:

- the heat-insulating materials made on the basis of mineral and glass wool;
- new types knitting (dry construction mixes) and the cements used by production of concrete, reinforced concrete designs and products, and also when performing finishing works;
- the weatherproof soft roofing materials on the basis of bitumen providing durability and frost resistance;
- high-quality front brick;
- products from cellular concrete, plaster, a natural stone [8];
- modern finishing materials: a facing ceramic tile for a floor and walls, linoleum, the architectural, decorative and tempered glass, etc.

It is necessary to realize a number of measures to increase competitiveness of construction materials industry production through increase of its quality and decrease prime cost:

- updating of fixed assets of the enterprises making construction materials with transition to higher level of their equipment;
- production of high-quality competitive construction materials and products;
- decrease resource intensity, power and labor costs of production;
- increase labor productivity due to the maximum mechanization and automation of productions;
- rational use of mineral natural resources and involvement in production of industrial wastes;
- attraction of the investments necessary for modernization of the operating productions, introductions of new capacities and their effective operation [5].

The situation in the industry of construction materials of the Republic of Bashkortostan demands use of preferential investment, crediting and the taxation of the enterprises (irrespective of forms of ownership) producing goods being in great demand in the intra regional and external markets. The state support aimed at creating favorable conditions for attraction of off-budget investments into structural and technological modernization of the industry of construction materials can be carried out in shape:

- the state guarantees and partial compensation of costs and credits, compensation of the expenses connected with certification and (or) patenting of production, registration of the rights for results of intellectual activity;
- subsidizings of part of leasing payments;
- granting the investment tax credits according to the current legislation;
- granting privileges to investors on the property tax of the organizations and establishments of the lowered rates of the income tax of the organizations enlisted in the republican budget according to the legislation on taxes and fees [6].

Modernization of the industry of construction materials is a basis of improvement of branch and technological structure of economy of the region. Ensuring housing construction, commissioning of production capacities and objects of social infrastructure depends on uninterrupted supply with qualitative construction materials.

3 Conclusion

The crisis in the economy of the Republic of Bashkortostan, as well as in the economies of other regions of the Russian Federation - is primarily a structural crisis. It is caused by imbalances that emerged in the structure of the economy for many decades.

Bashkortostan appeared as a raw materials appendage to other regions of the country. Republic Industries specialized mainly in the production of raw materials and resources poluproduktovyh exported to other regions to produce the final product. The economic impact derived from involvement in economic circulation of natural resources, remained (and still remains) in the regions in which these resources are processed into finished products.

In the structure of the industry of the Republic of Bashkortostan took industries producing semi-finished products and components, especially in non-ferrous metallurgy, timber and woodworking industry and construction materials industry. In the industry of the republic stable position occupied by export-oriented industries (oil extraction, oil refining, chemicals and petrochemicals). Industries oriented to the domestic market (engineering and metalworking, light industry, food, wood processing industry, production of construction materials and others.) Received poor development.

Effective structural changes in the industry of Bashkortostan, the elimination of obvious imbalances in its structure, to overcome the raw materials industry focus, restriction and control of monopolies in certain sectors are a priority for the new stage of reforming the country's economy. The implementation of these tasks must include the reorientation of the regional socio-economic policy of the republic to achieve progressive changes in the industry to overcome its raw material and semi products orientation, the accelerated development of underdeveloped industries on the basis of the existing mineral and forest resources, building materials, labor, industrial, scientific, technical potential. The structure of newly created or reconstructed industrial enterprises need is the organization of production, producing finished products for the needs of internal republican consumption.

4 Resources

1. GABITOV, KH. SH. – ISYANBAEV, M. N. – SAFAROV, V. T. 1992. *Formation of forest complexes and the protection of forest resources.* Ufa: Bash. Vol. Publishing House. 96 p. ISBN 5-295-01155-0.
2. ISYANBAEV, M. N. 2006. *Methodological bases of regional structural policy.* Ufa: Guillem. 385 p. ISBN 978-5-7501-0662-4.
3. ISYANBAEV, M. N. 2015. *Economic subareas of the Republic of Bashkortostan.* Germany: LAP Lambert Academic Publishing. ISBN 978-3-659-66901-9.

4. The problems of socio-economic development of depressed regions. 2009. Ed. M. N. Isyanbaeva. Ufa: Guillem. 2009. 298 p. ISBN 978-5-7501-0952-4.

5. The structural and technological modernization of the regional economy: the nature, status, problems. 2014. Edited by Academician. ANRB M. N. Isyanbaeva. Ufa: ISEI USC RAS, 2012. 158 p. ISBN 978-5-904122-61-4.

6. Sustainable development of regional socio-economic systems in the conditions of modernization of the Russian economy (on the example of the Republic of Bashkortostan). 2014. Edited by Academician. ANRB M. N. Isyanbaeva Ufa: Guillem, Bash. Encyc. 212 p. ISBN 978-5-88185-149-1.

7. HABILOVA, A. A. – ISYANBAEV, M. N. 2014. Structural and technological modernization of the timber and woodworking industry of the Republic of Bashkortostan: priorities, mechanisms of implementation. *Economy and Entrepreneurship.* 2014. №9. Pp 182-187.

8. CHUVASHAEVA, E. R. – ISYANBAEV, M. N. 2014. Structural and technological modernization of the building materials industry of the Republic of Bashkortostan: priorities, mechanisms of implementation. *Regional economy: theory and practice.* 2014. №28 (355). Pp 2-10.

К вопросу развития агропродовольственной политики России

Фанус Гарипов[1] к.э.н., Институт социально-экономических исследований УНЦ РАН; Fanis Nagimovich Garipov, Candidate of Economic Sciences, The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science

Зухра Гарипова[2] к.э.н., Уфимский филиал федерального государственного образовательного бюджетного учреждения Высшего профессионального образования Финансовый университет при правительстве Российской Федерации; Zuhra Fanisovna Garipova, Ufa branch of federal state budgetary educational institution of higher education Financial University under the Government of the Russian Federation

The question of Russian agricultural and food policy

Authors' contact details:

[1] Department of Regional Economy Problems, The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science, 450054, Prospekt Oktyabrya 71, Ufa, Russian Federation

garipov.fanus@mail.ru

[2] Ufa branch of federal state budgetary educational institution of higher education Financial University under the Government of the Russian Federation, 450015, Mustai Karim street, 69/1, Ufa, Russian Federation

loyal-z@bk.ru

Abstract: With the increasing number of people and the level of consumer goods production scale (production) and increased processing of natural, including and food resources. The extent of these increased so that by the end of the twentieth century in one day produce as much product as for the whole year at the beginning of the century. In a four-fold increase in the number of the world's population. As a result, in the second half of the twentieth century demonstrated uncompensated impact of human activities on the environment. At least noticeable unbalance the ecosystem of the Earth, there was a decline in productivity of natural landscapes and is incremented by the nature of the result. It became necessary to combat the spread of plant pests and animal diseases. This situation spread to the living conditions of people. Environmental degradation has led to an increase in the incidence of people, new diseases, increased costs to society for maintaining human health. Mankind was faced with the dilemma of the need for reconstruction of the ecological, economic, political and institutional balance and ensure their relationship in the interests of the assumptions of global environmental changes. It was recognized the need to move to the symbiosis with nature as the only way of survival and socio-economic development.Proclaimed is no alternative to the principle that human activity does not go beyond the carrying capacity of the surrounding environment and is not destroyed ecosystem resilience and reduced in the nature of its ability to reproduce itself. Development has brought our generation to the point where it should no longer be considered the environment "as an inexhaustible source of a variety of resources." Over the past decade, the world lost by about 500 billion tons of topsoil, which is equal to arable land in a country like India; 120 million hectares to expand the area of deserts. Approximately 60% of the land soil changes occur, worsening their quality. As a result, the soil cover of the Earth gradually ceases to be a naturally renewable resource. These trends do not bypass Russia and about 15% of the territory which today in environmentally unsatisfactory.Consider the importance of food security for human development, as well as natural sources of food resources reproduction, touched on the power level changes in different parts of the world, a new paradigm is justified in the reproduction of food resources in Russia.

Keywords: agricultural policy, the dynamism, the Earth's land, hidden hunger, the ecological capacity of the territory, permafrost, food safety, genetic potential.

Данное исследование выполнено в рамках госзадания ИСЭИ УНЦ РАН по теме № 0253-2014-0001 «Стратегическое управление ключевыми потенциалами развития разноуровневых социально-экономических систем с позиций обеспечения национальной безопасности» (№ гос.регистрации 01201456661).

1 Введение

Вопросы воспроизводства первичных условий жизни во все времена были одними из самых животрепещущих во взаимодействии человека с окружающим миром. В сущности, история человечества – это история использования самых разнообразных природных ресурсов. Преобразовав и потребляя их человек, обеспечивал продолжение своей жизнедеятельности.

Ухудшение природной среды в целом отражается и на самочувствии людей. В России возрастание неблагоприятной экологической ситуации не было компенсировано ростом уровня медицинского обслуживания. В результате у большинства населения понизился иммунитет и сократилась средняя продолжительность жизни. Сегодня она у российских мужчин ниже пенсионного возраста и соответствует показателю 130-го места в мире.

На современном этапе очевидным является сжатие ряда основополагающих факторов развития: земельных и сырьевых ресурсов, капитала и высококвалифицированного труда. Компенсирующим это состояние может быть рост научно-технического уровня хозяйствования, который в долговременном плане фактически становится неистощимым и решающим.

В росте интеллектуального уровня общества, в накоплении знаний, помимо ресурсных категорий, велико значение обеспечения прогрессивного и рационального уровня потребления, в частности продовольствия, с которым связаны как здоровье человека и формирование его умственных способностей, так и продолжительность жизни, и скорость накопления самих этих знаний. Меры решения этой проблемы связаны с глубинными социальными и экономическими проблемами общества, динамикой и методами распределения доходов (и их дифференциацией). При примате природных, т.е. ресурсных факторов, непосредственно определяющими становятся такие показатели, как уровень экономического развития, темпы накопления в части обеспечения технологического уровня аграрного сектора, уровень образованности населения, состояние политической сферы и демократических институтов управления.

Вместе с тем уровень аграрного развития, его ресурсная и технологическая база формируют лишь возможности предложения продуктов на рынках. А само движение аграрного производства определяется прежде всего не научно обоснованными или медицински мотивированными потребностями человека в продовольствии, а уровнем экономического развития и методами общественного распределения доходов.

Как показывают статистические наблюдения, динамика уровня потребления продовольствия за последние 50 лет по миру в целом имеет тенденцию к росту (за малым исключением), но разными темпами по отдельным регионам. Максимальный уровень показателя во все годы приходится на промышленно развитые страны, а вот минимальный уровень в начальном периоде был в странах Восточной Азии, но затем самый низкий показатель стали обнаруживать страны Африки (к югу от Сахары). Эта группа стран во втором временном отрезке ухудшила исходный уровень (97%), а страны Восточной Азии наоборот

обеспечили наиболее высокий темп улучшения (153%) показателя и покинули последнее место в мировом рейтинге [5].

Производство продуктов питания в нашей стране, в т.ч. и в Республике Башкортостан, осуществляется в относительно более жестких природных условиях, прежде всего из-за территориальных особенностей в тепло- и влагообеспеченности, а также их распределения по периодам вегетации сельскохозяйственных растений. В результате биоклиматический потенциал наших земель существенно ниже, чем в США и во Франции, ФРГ, Англии. Кроме того, около 60% территории РФ в зоне вечной мерзлоты.

Однако у нас есть и некоторые благоприятные моменты, компенсирующие в известной мере отмеченные негативные. Это, в частности, более высокая обеспеченность землей. Наличие больших ресурсов земли - основа для организации производства продовольствия в размерах, удовлетворяющих собственные потребности, и не только. Если в целом землеобеспеченность в мире равна 0,33 га пашни, то по РБ этот показатель равен 0,91 га пашни и 1,36 га сельхозугодий, а по РФ соответственно 0,89 и 1,44 га. России кроме того принадлежит около половины черноземов мира [2].

Современное состояние продовольственного рынка нашей страны во многом связано с новой ситуацией в народном хозяйстве в целом, и в АПК, в частности. Нерегулируемое освобождение цен и тарифов на промышленную продукцию и услуги (при их острой дефицитности) привело к резкому удорожанию технических средств, ГСМ и других технологических компонентов агропромышленного производства. В результате динамика прибыли в этом секторе экономики, особенно в сельскохозяйственном его блоке, стала сильно отставать от темпов инфляции и это усложнило экономические условия ведения воспроизводственных процессов, обозначилось сокращение производства ряда основных видов продовольствия [3].

Заметим также, что последнее объясняется не только ограниченным производством продовольственных ресурсов, но и методами сбора урожая, техническим уровнем перерабатывающей промышленности и уровнем развития в целом товаропроводящей системы. Общеизвестны потери зерна: с поля до мельницы они равны валютным закупкам его за рубежом. В последнее время к этим проблемам добавились новые. В частности, импортируем мясо, а внутренние заготовительные цены не стимулируют развитие отраслей животноводства, оборудование мясоперерабатывающих заводов по технико-технологическим параметрам отстает от мирового уровня почти на 50 лет и т. д. Следовательно, требуется всесторонне взвешенный подход к решению проблем развития продовольственного комплекса страны.

2 Динамизм аграрной политики

Современный мир высоко мобилен. По мере накопления опыта и знаний он часто и весьма существенно модифицирует и особенно зримо это проявляется на отдельных территориях. В то же время при всей скоротечности конкретных сторон общественной жизни общее направление движения остается достаточно

стабильным, и оно связано с поиском новых подходов к более рачительному отношению к ресурсам жизнеобеспечения, раскрытию новых источников развития.

На этом пути в XX веке достигнуты прорывные успехи, позволившие создать новые продукты, достичь взаимозаменяемости ряда результатов деятельности. Вместе с тем одно направление прогресса остается мало затронутым. Технологический прогресс во многих отраслях деятельности сравнительно мало «задевает» пищевые ресурсы человечества, их основное содержание внутриструктурно остается малоподвижным. И происходит так потому, что пищевой продукт по сути своей не заменим и обусловлен биологическим строением человеческого организма и биохимическими процессами обеспечения его жизнедеятельности. И поэтому прогресс в воспроизводстве продуктов питания главным образом связан с модифицированием и комбинированием при использовании естественных свойств природносоздаваемых продуктов.

И, тем не менее, продукт питания остается ничем незаменимым. Поэтому технический прогресс в этой сфере, по сути, должен быть направлен на экономию человеческого труда и природных ресурсов, в том числе используемых автономно самой природой. В результате обеспечение продовольствием остается вечной проблемой, имеющей весьма жесткие пределы природного ограничения наращивания объемов его создания. Она одновременно самая острая в судьбе человека.

В то же время как часть природно воспроизводимого ресурса источников пищи немало. Тем не менее они не в состоянии, обеспечить непрерывно растущие потребности людей в пище в полном объеме. Поэтому человек целенаправленной деятельностью сам воспроизводит ее ресурсы: культивирует растения пригодные для питания человека и выращивает животных. Для этих целей используется в наши дни около 1/3 земной суши, которая в свою очередь составляет не более трети поверхности планеты. Хотя и площадь суши практически постоянна, используемая для производства продовольственных ресурсов ее часть имеет тенденцию к сокращению.

Расширение возможности производства продовольственных ресурсов может быть обеспечено повышением единичной продуктивности объектов этой системы. В частности растительные и другие биологические системы, по мнению большинства специалистов еще имеют определенные ресурсы повышения единичной отдачи продуктивности. Наиболее перспективным в этой связи может быть внимание к отраслям животноводства, где в ряде случаев далеко не достигнут генетический потенциал продуктивности. Более напряженная ситуация в части существенного повышения продуктивности культивируемых ныне растений. Считается объективным мнение, что уровень продуктивности пшеницы, например, достиг предельного значения. А вторжение на генном уровне в формирование урожайности (не только этой культуры) не разделяется мировыми лабораториями как абсолютно безвредное для пищевого предназначения. Кстати человечество, похоже, само себя в этом вопросе загоняет в «тупик». Ведь в мире насчитывается около 350 тыс. видов растений, а производство около

50% растительного белка осуществляется всего за счет трех культур: риса, кукурузы и пшеницы.

Сегодня освоенными считаются также биологические ресурсы мирового океана. Приращение продовольственных ресурсов и удовлетворение потребностей в пище растущего количества людей при тенденции выравнивания по территориям мира уровня потребления продовольствия и повышения ценности пищевого рациона связано преимущественно одним источником – рациональным использованием ресурсных возможностей природы и развитием систем сохранения пищевых ресурсов всего произведенного человеком.

Самоуправление как ресурс общественного развития

Совершенствование управления – существенный ресурс ускорения и удешевления экономического роста. Достижение этих результатов в тоже время связано с уровнем объективности формирования управленческого импульса главным образом путем модернизации подходов к действующей системе общественного стимулирования, предвидения темпов и направлений развития, как в материально-технической базе, так и в интеллектуальной сфере.

Одним из инструментов регулирования общественного прогресса, способных придать ему дополнительный импульс в условиях современной России признан институт самоуправления. Он в настоящее время находится в ином общественном восприятии, чем такие признанные сегодня ресурсы развития как «экономика знаний», «нравственная экономика» и т.п. Общее у инструмента самоуправления с этими составляющими общественного прогресса в том, что он так же пока слабо «подключенный» ресурс.

Вместе с тем управление, его принципы реализуются в реальной жизни посредством воздействия на интересы людей, на их психологическое состояние. А люди индивидуальны, т.е. разные. «Типологизация» их по этому качеству в целях обеспечения успеха при реализации принципов управления не принята. Тем не менее, законодатель изначально должен знать состояние общества в этом срезе и иметь в виду уровень восприятия большинства, рассчитывая при помощи специальных приемов «подтянуть» остальных.

Роль самоуправления в многоаспектном процессе развития связана «с приведением в действие всех составных элементов самоорганизации общества». Придание общественному развитию более совершенных форм, устраняя одновременно недостатки и противоречия, имеет целью упорядочение элементов, обеспечивающих условия функционирования муниципальных образований и формирование возможностей для утверждения более объективных условий взаимодействия людей в сферах их жизнедеятельности. Движение в этом направлении, используя элементы системы местного самоуправления, признается современным миром как важнейшее начало содействия повышению эффективности местной (малой) экономики и качества жизни на локальном уровне. В основе этого процесса лежит совмещение интересов местной администрации, предпринимателей, общественности и отдельных граждан. Именно они обеспечивают вместе основы территориального воспроизводства

экономических, социальных, демографических, инфраструктурных и иных процессов.

Специфика современной российской модели реформирования управления социально-экономическим развитием в том, что она не эволюционна, и вместо отклоненной плановой системы государственного устройства незамедлительно не была введена более соответствующая этапу развития схема взаимодействия в сферах обеспечения жизнедеятельности. Сложившаяся система хозяйственного развития и углубления экономических отношений была отклонена как инструмент общественного управления вообще. При этом надежды на саморегулирующиеся возможности рыночной системы механизмов управления во многом оказались не оправданными [4].

В результате экономические параметры страны в целом и развитие общественных отношений затормозились. Поспешные шаги по преодолению ситуации, законодательные инициативы государственных органов федерального и регионального уровней не смогли компенсировать сбой в механизме управления и не предотвратили ухудшение основополагающих экономических параметров. Они более того не очень соответствовали менталитету народа. В этих условиях явный уклон был сделан в сторону передачи полномочий на уровень публичной власти – на местное самоуправление.

В принципе не вызывает сомнений, что оптимальная модель государственного устройства предполагает органичное сочетание принципов федеративных отношений, сохранение демократической политической системы, создание эффективной вертикали власти и обеспечение гарантии незыблемости принципов Европейской хартии местного самоуправления. Вместе с тем эти принципы в стране с явным разнообразием природно-экономических условий, весьма контрастными характеристиками плотности населения и различиями в уровне реального социально-экономического развития регионов весьма сложно реализовать одновременно на всех территориальных образованиях. Введение единой схемы местного самоуправления одновременно во всех регионах поэтому было нереально, также необоснованно было ожидание одинакового и только позитивного результата везде.

Законодательная база, в сущности, только теоретически закладывает предполагаемый результат, но может и не обнаружить его, если не в полной мере соответствует условиям территории. Для эффективного функционирования института самоуправления требуется формирование трех первичных условий: кадрового потенциала, экономических рычагов и заинтересованное восприятие рекомендуемых норм всеми сторонами.

В России кадровый потенциал для реализации курса на самоуправление не был загодя создан: в части профессиональной подготовленности работников управленческих структур. Можно заметить, что работник сферы МСУ нередко четко не представляет государственную стратегию реформирования институтов власти местного самоуправления, а также и методов ее реализации, исходя из специфики реальных территориальных условий и задач.

В настоящее время бюджеты муниципальных образований не смогли стать бюджетами развития. У большинства муниципальных образований нет рычагов для изменения своей налогооблагаемой базы, формирования реальных условий для роста доходов, а, следовательно, для развития социальной и материально-технической базы местного самоуправления.

В Республике Башкортостан Ассоциацией Совета муниципальных образований был проведен в 2007 г. масштабный опрос, с охватом 60% руководителей всех типов муниципальных образований республики, по проблемам муниципальной реформы. Обобщение материалов позволило выявить, что «значимость участия населения в местном самоуправлении как одного из решающих факторов и ресурсов успешной реализации муниципальной реформы … недооценивается не только руководителями муниципальных образовании, но и самим населением» [1].

В ходе поездок автора в сельские муниципалитеты и ознакомления на месте с отдельными проблемами реализации принципов местного самоуправления эти выводы получили подтверждение.

Альтернативой принятому в настоящее время направлению реформирования управления территориальным развитием и необходимым этапом реализации принципов местного самоуправления и доводки его конструктивных элементов, адаптируя к условиям территориально локализованных систем жизнеобеспечения, могла бы стать отработка их на базе нескольких типичных зон. Пересаживать зарубежный опыт на нашу действительность в большинстве случаев рискованно, ибо, как правило, не достигается аналогичного результата. Следует исходить все-таки из наших особенностей, складывавшихся опытом прошлых десятилетий.

Одним из инструментов, обеспечивающих выравнивание осознанности общественной и индивидуальной сути законодательных норм и в целом повышения уровня общественного восприятия их, безусловно является просвещение человека. Создание благоприятной общественной среды и изначально позитивного отношения к новшествам - актуальная задача в том числе и научной интеллигенции. Сказанное выше в равной мере относится и к новым веяниям института самоуправления.

Темпы становления в общественной жизни принципов местного самоуправления, как направления движения к гражданскому обществу, предопределяются в связи с этим деятельностью по внедрению в сознание масс концептуальных основ его идей и активностью содействия росту уровня экономической образованности членов общества. Представляется поэтому особо значимым масштабность работы по разъяснению демократического содержания сути самоуправления и его реальных возможностей, а также формирование в доступной широким слоям форме информационной среды.

При очевидности того, что эффективность института самоуправления в наличии пакета управленческих позиций, реально ориентированных на суть обострившихся проблем и разработанности механизмов внедрения в жизнь новых общественных норм, она, таким образом, тесно связана и с наличием социальных (общественных) условий их реализации. И модель реформирования

заработает с ожидаемой отдачей лишь тогда, когда она несомненно ориентирована на интересы большинства и имеет ясные постулаты безусловного улучшения их жизни.

Основная задача самоуправления в таких случаях связана с устранением общественных условий извлечения экономической выгоды, несоответствующее мере вклада каждого в отдельности человека в достижение результата. Это главное условие, чтобы принцип самоуправления заработал и в полную меру.

3 Заключение

Специфические условия для решения продовольственного вопроса имеет Россия. Она самая обширная (крупная) в мире страна по территории, обладает почти половиной черноземов мира, обеспечена наземными водными источниками, достаточным количеством людских ресурсов, высока экологическая емкость территории. Однако аграрный потенциал территории формируют кроме перечисленных факторов и агроклиматические условия, а также не отмеченные здесь биологические составляющие территорий. Примерно 2/3 российских земель находится в зоне вечной мерзлоты и столько же площадей в зонах неустойчивого увлажнения. Речь здесь не о наводнениях в отдельных уголках страны, а о продуктивной влаге, которая достигает землю по фазам развития растений. Биоклиматический потенциал наших угодий 2,5-3,0 раза уступает соответствующему показателю Западноевропейских стран и США. Этим обстоятельством «съедаются» высокие показатели землеобеспеченности в России, которая по уровню благоприятной для аграрной деятельности площади уступает данным по США, Австралии и КНР.

До последнего времени Россия ориентировалась на приобретение за рубежом в значительных масштабах продовольственные товары, в том числе тех, которые могли бы мы у себя произвести. Правда, отечественные продукты зачастую обходились более высокой нагрузкой на экономику страны. А за импортируемую продукцию приходилось рассчитываться невозобновляемыми ресурсами ископаемых источников, т.е. невозобновляемые ресурсы обменивались на результаты использования возобновляемых. И такая модель организации общественного воспроизводства продовольствия имела нежелательные моменты: во-первых, обмен невоспроизводимых источников развития на воспроизводимые – стратегически проигрышное направление деятельности; во-вторых, при этом мы попадали в зависимость от импорта и теряли продовольственную безопасность, и это граничило с сужением политической воли государства. Эти моменты с очевидностью проявились в период обострения политической ситуации, связанной с событиями на Украине.

В сложившихся условиях безотлагательной становится новая парадигма аграрного развития страны: курс на импортозамещение на продовольственном рынке за счет использования внутренних резервов.

В ходе реформационных процессов с особой остротой проявились проблемы села, находившиеся прежде в большей мере в скрытом состоянии и, быть может, потому не отнесенные к первоочередным. К настоящему времени стало

очевидным, что дальнейшая недооценка ситуации чревата более серьезными, чем раньше последствиями, как для отдельных территорий, так и для государства в целом.

4 Ресурсы

1. ИСЯНБАЕВ, М. Н. и др. 2014. *Устойчивое развитие региональных социально-экономических систем в условиях модернизации экономики России.* – Уфа: Гилем, Башк.энцикл., 2014. – 212 с. ISBN: 978-5-88185-149-1.
2. *Сельское хозяйство, охота и лесоводство в Республике Башкортостан.* Статсборник. – Уфа: Башкортостанстат, 2013. – 190 с.
3. АМОСОВ, А. 2008. О стратегии развития аграрной сферы // *Экономист.* – 2008. –№ 9. – С. 48-53.
4. ИВАНОВСКИЙ, С. 2010. Проблемы развития сельского хозяйства современной России // *Вопросы экономики.* – 2010. – № 1. – С. 57-72.
5. КОВАЛЕВ, Е. В. 2005. Экономика, экономическая теория. Новые аспекты мировой продовольственной проблемы // *МЭМО.* – 2005. – № 3. – С. 4-7.

Problems of social and economic development improvement of regional systems*

Mazgar Isjanbaev[1] Doctor of Economic Sciences, Professor The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science

Lyaysan Akhunova[2] Bashkir State University, Assistant

Problems of social and economic development improvement of regional systems

Authors' contact details:

[1] *Department of Regional Economy Problems, The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science, Prospekt Oktyabrya 71, 450054, Ufa, Russian Federation*

SPRE.ISEI.RAN@gmail.ru

[2] *Chair of Management and Marketing, Institute of Economy, Finance and Business, Baskir State University, Karla Marxa Str. 3/4, 450076, Ufa, Russian Federation*

akhunova@inbox.ru

Abstract: The article substantiates theoretical and methodological bases social and economic development management perfection of regional systems in the conditions of modernization of the Russian economy and integration into the global economic, social and political processes. Methodological approaches to regional systems' development management improvement based, in contrast to existing on a comprehensive multicriterion justification of management system and enabling to determine priorities of socio-economic development of regional systems through the more complete activation of the regional sources of ecological and socio-economic development have been designed. Mechanisms of socio-economic development improvement of regional systems, as well as the formation of new areas of economic growth based on the acceleration of innovation development. are being scientifically justified. In order to improve the socio-economic development of Russia's regional systems authors recommend formation and development of a diversified multicultural market infrastructure and markets for goods, capital and labor; structural adjustment of the economy in order to build a socially oriented and ecological market economy within the single economic space of Russia through development of manufacturing industries, creation of the final stages of industrial production through the organization of a complete processing of the feedstock, fuel, intermediates; ensure smooth operation of the basic sectors of the economy, financial, material and technical support to enterprises for the production of competitive industrial products to regional and global markets; achieve rapid ecological and socio-economic development of backward and depressed regional systems on the basis of a more complete and effective use of science and technology, labor, natural and ecological, industrial and other potentials and environmental and socio-economic security of the region.; state support of regional systems with high unemployment, sharp demographic and migration problems, complicated ecological situation; attraction of Russian and foreign investments for the creation of new, expansion and reconstruction of existing industrial enterprises and production, regional and inter-regional infrastructure systems (transport, communications, information technology and others.); expanding production and economic relations between industrial enterprises, forming serial production and technological ties; state regulation of prices for industrial products of natural monopolies, primarily for products and energy services, transportation and other industries.

Keywords: regional systems, modernization of production, governance improvement, socio-economic development, innovation development, structural adjustment, natural and economic potential, the production efficiency.

* *This study was performed as part goszadaniya ISER USC RAS on the theme №0253-2014-0001 «Strategic management of key potentials of different levels of socio-economic systems from the standpoint of national security» (state registration number 01201456661).*

1 Introduction

Transformation processes taking place in the regional systems of Russia, led to a significant differentiation in the level of their socio-economic development, the magnitude and rate of growth of gross regional product per capita, real income of the population, of natural and ecological and other parameters. Existing mechanisms of socio-economic development management of regional systems are not sufficiently effective and cause a number of negative phenomena [7].

In the article the necessity of regional socio-economic development management improvement, aimed to create highly effective social and economic structures in regional systems, increase economic autonomy of the systems in the choice of objectives and development priorities, determine effective structural, investment and financial and credit policy, formation of various forms of ownership and management, etc.

2 Features of socio-economic development of regional systems in Russia

Regions of the Russian Federation greatly differentiate between each other in terms of socio-economic development, which is caused by differences in: the levels and rates of their economic development, the degree of the industrial structure perfection, the employment rate of the working population, average real income per capita and the level of consumption, guaranteed wage levels, pensions and their relations to the results of labor, total labor contribution of people, the natural and ecological environment condition. The high level of socio-economic development has been achieved in those regions where in the past there had been a relatively perfect branch structure of industry, and the industrial structure was distinguished by the high proportion of manufacturing industries - engineering and metalworking, light industry, food, woodworking, construction materials industry and others.

Differentiation of the country regions in terms of socio-economic development, worsening of their socio-economic and environmental situation have increased in times of crisis, which was caused primarily by different rates of decline in industrial production. In highly developed in socio-economic terms regions, negative trends in industrial production downturn are overcome in a short period and with lower social costs, by creating new jobs with high wages. Sharp economic and social situation, are difficult to overcome in the backward and depressed regions, where industrial production is weak or absent, there are no vacant jobs, income levels are low there. The bulk of its revenue is generated (created) in households [1; 2; 3; 5; 6; 8; 9].

The need of socio-economic development management improvement of regional systems in Russia

Improving management of socio-economic development of regional systems should be designed to ensure the accelerated development of economy sectors and social sphere, in the training and retraining of personnel, achieving full employment, creating favorable natural and ecological environment in close connection with the socio-economic policy of the country and complex targets of nature and environment protection. While determining the regional social and economic policy, special attention should be paid

to strengthening state regulation of the optimal ecological and socio-economic development of regions.

In our opinion, the regional socio-economic policy of the Russian Federation should be aimed at sustainable development of regions on the basis of:

- creation of normal living conditions and population activities by aligning the level of socio-economic development of regions, the rational distribution of productive forces, the development of an integrated regional economy, providing guaranteed by the state social standards and social protection;
- ensuring the transition of backward and depressed regions of Russia to sustainable socio-economic development;
- achievement of environmental security of the region;
- creation of normal conditions for living and human activities in the regions;
- empowerment of local governments in addressing urban and regional ecological and socio-economic problems [1; 3; 5; 8; 12; 13; 14].

These objectives determine the strategic tasks of ecological and socio-economic development of the regional systems in the Russian Federation, which are:

- to ensure the establishment and development of a mixed market infrastructure and markets for goods, capital and labor in the regional systems;
- to conduct economic restructuring of regional systems in order to build an ecology and socially oriented market economy within the single economic space of Russia through the development of manufacturing industries, the creation of the final stages of industrial production through the organization of a complete processing of the feedstock, fuel, intermediates;
- to ensure smooth operation of the basic economy sectors, financial, material and technical support of enterprises for the production of competitive industrial products to regional and global markets;
- to achieve accelerated ecological and socio-economic development of backward and depressed regional systems on the basis of a more complete and effective use of science and technology, labor, natural and ecological, industrial and other potentials and environmental and socio-economic security of regions;
- to implement state support of regional systems with high unemployment, sharp demographic and migration problems, complicated ecological situation;
- to attract Russian and foreign investments for the creation of new, expansion and reconstruction of existing industrial enterprises, regional and inter-regional infrastructure systems (transport, communications, information technology and others.);
- to ensure the expansion of production and economic relations between industrial enterprises of regional systems, forming a serial production and technological ties;
- to provide state regulation of prices for industrial products of natural monopolies, primarily for products and energy services, transportation and other industries [1; 4; 5; 9; 11; 12].

Priorities for the socio-economic development management improvement of regional systems in Russia

The improvement of the management of socio-economic development of regional systems is necessary to develop and implement comprehensive targeted ecological and socio-economic programs of regional development. Main place of them should be given to ensurance of state regulation of development in the areas of small and medium-sized businesses, industrial and social infrastructure, training and retraining, more full employment, creating natural and normal environmental conditions, etc.

In order to strengthen the governance of sustainable development of regional systems it is appropriate to develop:

- scientific basis of management improvement of ecological and socio-economic development of regional systems, in order to achieve economic, social and environmental security;
- priority areas for structural and investment policy for the accelerated pace and balanced development of economic sectors, social and environmental spheres; more efficient use of natural resources potential, realization of priority ecological and socio-economic development of regional systems.

Important mechanisms for the creation of ecological and socially oriented economy of the Russian Federation regional systems is the implementation of optimal financial and credit policies, overcoming the predominantly raw materials and semiproduct industry orientation, ensuring the accelerated development of manufacturing industries producing finished products. In the structure of newly created enterprises it is advisable to set up production facilities, producing competitive in regional and global markets of industrial products on the basis of a more complete and comprehensive utilization of industrial, scientific and technical, labor and natural resources potentials.

Improving the management of sustainable socio-economic development of regional systems requires high performance programs of industrial restructuring in accordance with the priorities that meet the needs of society. To this end, it is advisable to create in the regional systems competitive financial and industrial associations, to take measures to improve the efficiency of production and management, to assist companies facing the global market. All these problems should be a constant concern of the state.

Important is the use of various forms of state support of small and medium-sized enterprises, including the provision of information, credit facilities and business services, business support centers. This support should be linked to the objectives and priorities of economic restructuring of regional systems.

In the transition of regional systems of Russia to sustainable development the processes of their social development level equalization must take place within the framework of the implementation of programs to stabilize the economy, accelerate the progressive development, taking into account activation of entrepreneurship, benefits of economic integration with other regional systems, greater openness to the world economy and etc.

Ensuring the integrity and dynamism socio-economic development of the Russian Federation subjects and diverse production and economic ties between them becomes

an important condition not only to preserve the integrity of the Russian Federation, ensure its strength, but also for the consistent stabilization and harmonization of in-federation relations. Taking into account political, legal and economic status of the Federation, forecasting the most important indicators of socio-economic development and development of forward-looking structural policy of subjects in the field of economy and social and ecology spheres can be done only with the participation of subjects themselves with the obligatory account of the priorities of their socio-economic development.

On the basis of a systematic approach, we consider the Russian economy to be a unified ecological and socio-economic functioning system, consisting of ecological and socio-economic subsystems (control subjects) with scientific and technical, labor, industrial, social, natural and environmental potentials of their economic activity and management (legislative and executive powers). The strategic objective of the operation of this system must be the creation of a society in which every person can realize their creative potential opportunities to elevate both social and natural and economic environment of their habitat.

For effective use of established regional systems of Russian scientific and technical, production, employment, social, natural resource potentials it is needed to ensure an optimum combination of functional roles of the federal and regional governments. Legislative regulation of the distribution of powers between the federal authorities and the authorities of the subjects of the Russian Federation on matters of joint competence is important, primarily for subsoil use and budgetary relations. State regulation of socio-economic development of regional systems is provided in the course of restructuring of their economies with geographically differentiated economic and social standards, credit and tax policy, etc. Tasks to achieve the complexity of socio-economic development of the country's regional systems suggest the need for a combination of national and regional interests, the implementation of the requirements of inter-regional and intra-regional division of labor and efficiency improvement of economic integration.

It is necessary to improve legal mechanisms for regulating economic relations in the regional country systems. It is important that the implementation of these tasks to become an object of attention and the real concern not only for the state but also for all business units - credit and financial institutions, industrial associations, joint stock companies etc. Means to achieve this goal are also one of the main ways to create favorable external and internal conditions for the stable operation of industries and enterprises. To acieve this, in our opinion, it is necessary to:

- expand motivation of enterprises and regional systems which is determined not only by the industrial and corporate goals and focus on market relations, but also by the adoption of the necessary share of the responsibility for ensuring the proper functioning of the entire economy;
- constrain growth of prices on the part of the natural monopolies, encourage active work of producers engaged in the subsequent stages of processing of raw materials and semi-finished goods and produce;

- expand markets for regional enterprises by improving the quality and competitiveness of products, development of marketing activities;
- restrain channels of cash flow in the informal sector etc.

In the conditions of strong differentiation of regional systems in terms of economic and social development it is essential, in our view, to implement rapidly equalization policy of socio-economic development. Under the equalization of socio-economic development of the regional system, in our opinion, it should be understood not building giant enterprises in all parts of systems or creation of large industrial centers, but provision of, firstly, the same level of social development of areas, and secondly, creation of economic conditions for the development of regional systems through the development of its own economic base, including industry and production of regional importance - sector of processing industry, production of woodworking, development of local building materials, construction companies, industrial facilities, social infrastructure, etc.

Negative socio-economic impacts caused by the heterogeneity of economic space, significant differences in the level of socio-economic development and conditions of economy adaptation to the market conditions, are more pronounced in depressed and lagging regional systems. Unfavorable market conditions, the unbalanced economic structure, the industry has a narrow inter-industry specialization in the division of labor, the productive capacity of agricultural sector is used inefficiently. Opportunities to modernize the economic structure and improving efficiency of production specialization of these regional systems are limited because of the lack of solutions to economic, social, demographic and natural environmental issues.

Improving the management of socio-economic development of the regional systems will help to mitigate the existing imbalance in the structure and economy levels, to create equal conditions for life and activities of the population. Sustainable socio-economic development of Russia and its regional systems based on optimal spatial distribution, industrial production, increase in efficiency of settlement systems, achieving economic competitiveness of its effective integration into the world market, are possible only with the expansion of the economic independence of regional systems. And only a highly developed socio-economically regional system can provide a stable and rapid development of the Russian economy [1; 5; 10; 11; 12; 13; 14].

3 Conclusion

Existing mechanisms for managing social and economic development of the regions of the country are not sufficiently effective and cause a number of negative effects: inhibited investment and reproduction processes, production of competitive products; weakened management of structural modernization of the economy, the economic relations of producers and consumers; weakened payment discipline among the subjects of the production of various sectors of the economy. All this leads to financial shortages, limited state regulation of development of regional economies; deepening the contradictions between the interests of the Group in the various levels of government; reduction in the efficiency of production; an increase in the differentiation of socio-economic

development of regions, the standard of living of different sections of the population, etc.

Regional socio-economic policy of the Russian Federation should be designed to ensure the accelerated development of sectors of economy and social sphere, on the creation of favorable natural and ecological environment in close connection with the country's socio-economic policies and comprehensive programs of natural resources and environmental protection. With better management of socio-economic development of regional systems of Russia, special attention should be paid to ensure state regulation of the optimal ecological and socio-economic development of regions on the basis of the implementation of comprehensive measures aimed at modernizing the structure and technical base of the country's economy and regional systems for the development and progressive implementation of regional mechanisms of nature, forms and methods of management, investment and redevelopment sectors of the economy, the budget of regions, municipalities, etc.

The need to improve the management of socio-economic development of regional systems of Russia is due to problems of structural and technological modernization of the economy, strengthening the country's integration into the global economic, social and political processes. Implementation of these problems calls for the development of theoretical and methodological guidelines and practical recommendations for targeted impact and operation of highly efficient socio-economic systems of the country.

4 Resources

1. ISYANBAEV, M. N. 2006. *Methodological bases of regional structural policy.* Ufa: Gilem. 385 p. ISBN 978-5-7501-0662-4.
2. ISYANBAEV, M. N. 2015. *Economic subareas of the Republic of Bashkortostan.* Germany: LAP Lambert Academic Publishing. ISBN 978-3-659-66901-9.
3. *Problems of social and economic development of depressed regions.* 2009. Ed. M. N. ISYANBAEV. Ufa: Gilem. 298 p. ISBN 978-5-7501-0952-4.
4. *Structural and technological modernization of the regional economy: essence, status, problems.* 2014. Edited by Academician of ANRB M. N. Isyanbaev. Ufa: ISEI USC RAS, 2012. 158 p. ISBN 978-5-904122-61-4.
5. *Sustainable development of regional socio-economic systems in the conditions of modernization of the Russian economy (on the example of the Republic of Bashkortostan).* 2014. Edited by Academician of ANRB M. N. Isyanbaev. Ufa: Gilem, Bash. Encyc. 212 p. ISBN 978-5-88185-149-1.
6. ABALKIN, L. I. 1994. Russia's economic security and their reflection. *Problems of Economics*. 1994. №12. P. 4-13.
7. AKHUNOVA, L. R. Problems of improving regional management system // *Economics and Entrepreneurship*. 2014. - № 10 (51). - P. 322-326.

8. GAYNANOV, D. A. – CANTOR, O. G. – KAZAKOV, V. V. 2009. Evaluation of the socio-economic development of territorial systems on the basis of the metric analysis. *Bulletin of the Tomsk State University. General scientific periodical.* 2009. №322. P. 138-144.

9. GARIPOV, F. N. – GIZATULLIN, H. N. 2012. Stability of functioning of industrial and economic systems. *The region's economy*. 2012. №4. P. 116-122.

10. GATAULLIN, R. F. – GATAULLIN, R. R. – GATAULLINA, S. R. 2009. Criteria and factors of sustainable economic development. *Bulletin VEGU*. 2009. №2 (40). P. 13-21.

11. IVANTER, V. V. – KOMKOV N. I. 2007. Prospects and conditions of innovation and technological development of the Russian economy. *Problems of Forecasting.* 2007. №3. P. 78-85.

12. KIRILLOVA, S. A. – KANTOR, O. G. 2013. Management of the region from the standpoint of sustainable development. *Economic and social changes: facts, trends, forecast.* 2013. №5 (29). P. 53-64.

13. HABILOVA, A. A. – ISYANBAEV, M. N. 2014. Structural and technological modernization of the timber and woodworking industry of the Republic of Bashkortostan: priorities, mechanisms of implementation. *Economy and Entrepreneurship.* 2014. №9. P. 182-187.

14. CHUVASHAEVA, E. R. – ISYANBAEV, M. N. 2014. Structural and technological modernization of the building materials industry of the Republic of Bashkortostan: priorities, mechanisms of implementation. *Regional economy: theory and practice.* 2014. №28 (355). P. 2-10.

Формирование инновационной экономики в регионах России в XXI веке: проблемы и пути их решения

Виталий Печаткин[1] Институт социально-экономических исследований УНЦ РАН

The formation of an innovative economy in the regions of Russia in XXI century: problems and ways of their solution

Authors' contact details:

[1] Institute of social and economic researches of Ufa scientific centre RAS, Ufa, Avenue of October, 71 Russian Federation

Pechatkin08@rambler.ru

Abstract: The purpose of this article is to identify the problems of forming innovative economy in the regions of Russia and development of complex of measures for their solution. To achieve this goal in the article the substantiation of the relevance of the formation of innovation Economics in the Russian regions in the XXI century, analyzes some aspects of the problem of formation of innovative economy in Russia's regions, highlights the key challenges impeding the implementation of the scientific results of fundamental and applied research of scientific research institutions of the Russian Academy of Sciences in the real sector of the economy, some of the key normative legal acts of innovation policy of Russia and assess their influence on increase of innovative activity of economic entities, the necessity of improving cluster policy at the Federal and regional levels, given the potential innovation clusters, in research institutes, Ufa scientific center, Russian Academy of Sciences, proposed measures to promote the formation and development of innovation clusters, the fifth and the sixth technological structure in Russia's regions. In preparing this article, applied the dialectic method, systemic approach, tabular and graphical interpretation of empirical-factual information. The conclusion about necessity of updating carried out in the regions of Russia the cluster policy that will improve the sustainability of their development in the context of geopolitical uncertainty, including: economic, social, financial and environmental sustainability.

Keywords: innovation economy, innovation clusters, competitiveness, economic security, Russia, Republic of Bashkortostan.

Данное исследование выполнено в рамках госзадания ИСЭИ УНЦ РАН по теме № 0253-2014-0001 «Стратегическое управление ключевыми потенциалами развития разноуровневых социально-экономических систем с позиций обеспечения национальной безопасности» (№ гос. регистрации 01201456661).

1 Введение

Формирование инновационной экономики в России в 21 веке, в условиях усиления зависимости от конъюнктуры мировых цен на углеводородное сырье, является ключевым приоритетом социально-экономического развития, реализация которого позволит повысить конкурентоспособность и обеспечить экономическую и национальную безопасность страны.

Одной из ключевых проблем, решение которой способствовало бы формированию инновационной экономики в России, является эффективное использование достижений фундаментальной и прикладной науки в реальном секторе экономики. Данная проблема связана, прежде всего, с отсутствием спроса на научные достижения со стороны бизнеса, несоответствием направлений исследований

потребностям реального сектора экономики, неразвитостью институциональной среды и инновационной инфраструктуры, приводящей к разобщенности науки, образования, бизнеса и органов государственного управления.

В связи с этим необходимо максимально использовать возможности по формированию научно-инновационного пространства регионов России на основе интеграции науки, образования, высокотехнологичного сектора экономики и региональных органов власти, что может способствовать повышению конкурентоспособности страны.

2 Кластерная политика как ключевое направление, способствующее формированию инновационной экономики в регионах России

Одним из современных инструментов для эффективного взаимодействия науки, образования, высокотехнологичного сектора экономики и региональных органов власти, хорошо себя зарекомендовавшего в различных странах мира, являются кластерные технологии, которые активно внедряются в настоящее время в России.

Проблемам формирования и развития кластеров, посредством реализации кластерной политики, посвящены труды: основоположника кластерной теории экономического развития М. Портера [Портер, 2006], а также труды отечественных и зарубежных ученых: Д. А. Гайнанова [Гайнанов – Печаткин – Сафиуллин – Макова – Гаймалова – Ахметов – Усов, 2009], Е. Дахмена [Дахмен, 1950], А. А. Мигранян [Мигранян, 2002], А. И. Татаркина [Татаркин, 2013], Р. В. Фаттахова [Фаттахов, 2013], М. Энрайта [Энрайт, 2000] и др.

Однако, несмотря на значительное внимание ученых к данной проблеме, теоретические и прикладные вопросы формирования инновационной экономики на основе реализации кластерной политики условиях геополитической напряженности недостаточно изучены.

Заинтересованность в формировании развитии конкурентоспособных кластеров очевидна для всех потенциальных его участников. Для научных учреждений выгода заключается в расширении возможностей внедрения результатов исследований на практике, возможности участия в крупномасштабных инвестиционных проектах, привлечении внебюджетных средств, повышении уровня квалификации кадров и качества подготовки специалистов. Для бизнеса это: снижение издержек производства и сбыта продукции, совместная закупка и использование оборудования, сокращение транспортных и трансакционных издержек, экономия на совместной рекламе, государственная поддержка (налоговые льготы, инвестиции), увеличение инновационной активности предприятий (обмен ноу-хау, совместные исследования и др.). Для государства: увеличение доходов бюджета за счёт роста налоговых поступлений; повышение конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности региона и др. Для финансовых учреждений: предоставление кредитов под крупномасштабные инвестиционные проекты, возможность участия в кластерных проектах.

В целях государственной поддержки кластерных инициатив, на уровне федерального центра принят ряд нормативно-правовых актов, в числе которых Постановление Правительства РФ от 6 марта 2013 года № 188 «Об утверждении

Правил распределения и предоставления субсидий из федерального бюджета бюджетам субъектов Российской Федерации на реализацию мероприятий, предусмотренных программами развития пилотных инновационных территориальных кластеров» [Постановление, 2013]. Принятие и реализация данного постановления призвано способствовать формированию инновационной экономики в России.

Однако большинство кластеров, получающих государственную поддержку, крайне мало задействуют имеющийся инновационный потенциал учреждений Российской академии наук и отраслевых научно-исследовательских институтов. Также существует проблема взаимодействия между регионами, что препятствует формированию межрегиональных кластеров. Более того государственные субсидии для реализации кластерных инициатив получают из года в год «узкий круг» регионов и городов.

Тем самым закладывается основа для дальнейшего роста дифференциации российских регионов по уровню социально-экономического развития, которая в настоящее время одна из самых больших в мире и может иметь разрушительные последствия для единого социально-экономического пространства страны, на что в своих работах указывал А. Г. Гранберг [Гранберг – Зайцева, 2007].

Так перечень субъектов Российской Федерации – получателей субсидий из федерального бюджета на реализацию программ поддержки развития пилотных инновационных территориальных кластеров прошедших конкурсный отбор, включает 13 субъектов РФ из 4 федеральных округов, в числе которых: Московская область – 3 кластера, Москва, Санкт-Петербург, Татарстан, Мордовия Самарская, Ленинградская, Новосибирская, Нижегородская, Ульяновская, Томская области, Красноярский край по 1 кластеру.

Большинство из представленных регионов являются лидерами как по привлечению инвестиций из федерального бюджета на инновационную деятельность, так и по уровню социально-экономического развития.

В то время как субъекты трех федеральных округов: Уральского, Дальневосточного и Южного, а также ряд других субъектов Федерации не смогли пройти конкурсный отбор, несмотря на имеющиеся предпосылки для формирования и развития инновационных кластеров.

Так, например Республика Башкортостан имеет потенциал для участия в инновационных кластерных проектах.

На основе разработанного инструментария выделения кластеров, подробно представленного в работе автора [Печаткин, 2010], при координации Центра кластерного развития Республики Башкортостан, Министерства экономического развития Республики Башкортостан и Министерства промышленности и инновационной политики Республики Башкортостан идентифицированы и сформированы потенциальные кластеры Республики Башкортостан, в которых могут участвовать учреждения Уфимского научного центра РАН (далее УНЦ РАН) и Башкирской академии наук.

В их числе следующие перспективные кластерные проекты, в которых учреждения УНЦ РАН и Башкирской академии наук, а также отраслевые НИИ могут выступать в качестве катализаторов инновационного процесса производства конкурентоспособной продукции:

Биотехнологический кластер.

Ключевые компетенции: гербицидные и фунгицидные препараты для защиты основных сельскохозяйственных культур, пробиотиков (биопрепаратов), биологически активных препаратов для ветеринарии на основе нуклеидов и пептидов животного (тканевого) происхождения.

Ядро кластера. Научно-исследовательский комплекс:

- ГНУ «Академия наук Республики Башкортостан»;
- Учреждение Российской академии наук Уфимский научный центр РАН;
- Институт биохимии и генетики УНЦ РАН;
- Институт нефтехимии и катализа РАН;
- Институт биологии УНЦ РАН;
- Институт органической химии УНЦ РАН;
- ГУ «Научно-исследовательский институт гербицидов Академии наук Республики Башкортостан».

Координаторы. Министерство экономического развития Республики Башкортостан, Министерство сельского хозяйства и продовольствия Республики Башкортостан, Центр кластерного развития Республики Башкортостан.

Промышленная среда: ГУП «Башплодородие» Республики Башкортостан.

Подготовка персонала: ФГОУ ВПО «Башкирский государственный аграрный университет», ГБОУ ВПО «Башкирский государственный университет».

Инфрастуктура кластера: ООО «Поливит», ООО «Экохимтех», ООО «Агромастер», ООО НПП «БИОФОРТ», ООО Инновационный центр Института нефтехимии и катализа «ИНКИ», ООО НВП «БашИнком», ООО «АХК-АГРО».

Тип кластера. Инновационный, межотраслевой, региональный, потенциальный (на этапе разработки технико-экономического обоснования), средний.

Кластер фармацевтической и медицинской промышленности Республики Башкортостан.

Ключевые компетенции (продукция): «активные молекулы» - прототипы инновационных лекарственных средств.

Ядро кластера. Научно-исследовательский комплекс:

- ГНУ «Академия наук Республики Башкортостан»;
- Институт Биохимии и Генетики УНЦ РАН;
- Институт Нефтехимии и Катализа РАН;
- Институт Биологии УНЦ РАН;
- Институт органической химии УНЦ РАН;
- ГБОУ ВПО «Башкирский государственный университет»;
- ФБУ «Государственный региональный центр стандартизации, метрологии и испытаний в РБ»;

- ФГБОУ ВПО «Башкирский государственный медицинский университет».

Координаторы. Министерство экономического развития Республики Башкортостан, Центр кластерного развития Республики Башкортостан.

Промышленная среда: Филиал ФГУП «НПО «Микроген» Минздравсоцразвития России в г. Уфа «Иммунопрепарат».

Подготовка персонала: ФГБОУ ВПО «Башкирский государственный медицинский университет», ГБОУ ВПО «Башкирский государственный университет».

Инфрастуктура кластера: ООО «Травы Башкирии», ООО «Меги», ООО «Лаборатория Гемодиализа», ЗАО «Оптимедсервис», ООО «Биопроминвест».

Тип кластера. Инновационный, межотраслевой, региональный, потенциальный (на этапе разработки технико-экономического обоснования), средний.

Кластер наноматериалов и изделий из них.

Ключевые компетенции кластера: технологии и оборудование для производства и применения органических полупроводниковых наноматериалов; технологиям производства биомедицинских препаратов и лечения ими онкозаболеваний; технологии и оборудование производства наноструктурированных катализаторов; технологии и оборудование для производства и применения наноструктурированных строительных материалов.

Ядро кластера. Научно-исследовательский комплекс:

- ГНУ «Академия наук Республики Башкортостан»;
- Учреждение Российской академии наук Уфимский научный центр РАН;
- Институт нефтехимии и катализа РАН;
- Институт проблем сверхпластичности металлов РАН;
- Республиканский клинический онкологический диспансер;
- Научно производственное некоммерческое партнерство «Технопарк Авиационных Технологий».

Координаторы. Министерство экономического развития Республики Башкортостан, Центр кластерного развития Республики Башкортостан.

Промышленная среда: ОАО «Уфимское моторостроительное производственное объединение».

Подготовка персонала: ГБО ВПО «Башкирский государственный медицинский университет», ФГБОУ ВПО «Башкирский государственный педагогический университет им. М.Акмуллы, ФГБОУ ВПО «Уфимский государственный авиационный технологический университет.

Инфрастуктура кластера: ОАО ИНТЦ «Искра, ООО НПП «Курай», ООО Межотраслевое объединение «Лазер и Здоровье», ООО «Инновации, образование, наука, ООО «НаноМеТ», ООО НПП «Уралавиаспецтехнология», ООО «Уфимская гипсовая компания, ООО «Ишимбайский специализированный химический завод катализаторов», ООО «ЕСМ».

Тип кластера. Инновационный, межотраслевой, региональный, потенциальный (на этапе разработки технико-экономического обоснования), средний.

Научно-образовательные учреждения Республики Башкортостан в среднесрочной перспективе могут участвовать в развитии как минимум 4 региональных и межрегиональных кластеров, которых может быть несомненно больше.

При этом схема взаимодействия потенциальных участников, хорошо зарекомендовавшая себя в Республике Башкортостан при разработке концепции кластеров и технико-экономического обоснования проектов, может быть следующей (рис. 1).

Рис. 1: Механизм взаимодействия участников кластера

Источник: Составлено автором.

Однако усилий регионов с привлечением кредитных ресурсов, средств регионального и муниципального бюджетов, к сожалению, не достаточно для развития кластеров и выхода с инновационной продукцией на внутренний и внешний рынки. Необходима поддержка федерального центра и привлечение иностранных инвестиций.

3 Заключение

Таким образом, имеющийся механизм распределения субсидий из федерального бюджета на реализацию кластерных инициатив является несовершенным. Необходимо, на наш взгляд, ввести лимитирование выделяемых бюджетных средств по регионам страны без привязки к объемам финансирования из региональных и местных бюджетов. Это позволит более равномерно распределять финансовые ресурсы между территориями и повысит возможности для получения субсидий регионам с дефицитом собственных средств, но имеющим перспективы для развития кластеров. Регионам необходимо оказывать методическую помощь в подготовке документации для участия в конкурсах, повысить информационную открытость их проведения.

Также необходимо обеспечить федеральную поддержку межрегиональных кластеров, втягивающих в свое развитие ряд сопредельных территорий, что будет способствовать связыванию социально-экономического пространства страны и формированию инновационной экономики. При этом для обеспечения целевого использования средств на финансирование кластерных проектов целесообразно усилить контроль за выделяемыми субсидиями.

4 Ресурсы

ГАЙНАНОВ, Д. А. – ПЕЧАТКИН, В. В. – САФИУЛЛИН, Р. Г. – МАКОВА, М. М. – ГАЙМАЛОВА, С. М. – АХМЕТОВ, Т. Р. – УСОВ, В. А. 2009. *Формирование и развитие кластеров в регионе: теоретико-методологические и прикладные аспекты (на примере Республики Башкортостан)*: монография. - Уфа: ИСЭИ УНЦ РАН, 2009. – 167 с. ISBN: 5-7501-0482-6.

ГРАНБЕРГ, А. Г. – ЗАЙЦЕВА, Ю. С. 2007. *Межрегиональные экономические сопоставления: макроиндикаторы и комплексные оценки*// Вестник Российского гуманитарного научного фонда. - 2007. - № 1 (46). - С. 41-57.

DAHMEN, E. 1950. *Entrepreneurial Activity and the Development of Swedish Industry, 1919-1939.* Stockholm, 1950.

ENRIGHT, M. 2000. *Survey on the Characterization of Regional Clusters: Initial Results. Working Paper, Institute of Economic Policy and Business Strategy: Competitiveness Program*, University of Hong Kong, 2000.

МИГРАНЯН, А. А. 2002. *Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой*// Вестник КРСУ. 2002. №3. - С. 34-40.

ПЕЧАТКИН, В. В. 2010. *Формирование кластерного опорного каркаса регионов как направление повышения конкурентоспособности России*// Региональная экономика: теория и практика. 2010. № 34. С.

ПОРТЕР, М. 2006. *Конкуренция.* - М.; СПб.; Киев: Вильямс, 2-е изд. 2006. – 608 с. ISBN 5-8459-0794-2.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА РФ № 188 от 6 марта 2013 года *«Об утверждении Правил распределения и предоставления субсидий из федерального бюджета бюджетам субъектов Российской Федерации на реализацию мероприятий, предусмотренных программами развития пилотных инновационных территориальных кластеров».*

ТАТАРКИН, А. И. 2013. *Конкурентное позиционирование регионов и территорий в пространственном развитии России*// Вестник Оренбургского государственного университета. 2013. №8(157). - С. 148- 158.

ФАТТАХОВ, Р. В. – ТУЛЬЧИНСКИЙ, Г. Л. – ДОНЧЕВСКИЙ, Г. Н. – НЕЩАДИН, А. А. – МАВРИН, Е. В. – НИЗАМУТДИНОВ, М. М. – ШАГИАХМЕТОВ, М. Р. – КОЛБАСОВ, А. С. – ФАТТАХОВ, М. Р. – СТРОЕВ, П. В. 2013. *Инновационные кластеры – точки роста XXI века: теоретические подходы, методологические и методические основы их формирования и развития*/ Москва, 2013. – 320 с. ISBN: 978-5-7942-1068-2.

Адаптационный потенциал малого и среднего предпринимательства как доминанта национальной безопасности: Словацкий и Российский опыт

Татьяна Алтуфьева[1] Институт социально-экономических исследований УНЦ РАН

Adaptation potential of small and medium business as dominant national security: Slovak and Russian experience

Authors' contact details:

[1] Institute of social and economic researches of Ufa scientific centre RAS,
Ufa, Avenue of October, 71,
Russian Federation

altufevat@mail.ru

Abstract: The article described the small and medium business has significant potential for adaptation, which in countries with favorable conditions for this can be sufficiently accurately, quickly implemented. Pulsating business processes innovation can support the national security of states by addressing the financial needs of their constituent territories and population at a high level, and to provide protection against negative influences.Sheds light on how easy or difficult for a local entrepreneur to open and run a small to medium-sized businesses, subject to the relevant regulations in Russia and Slovakia in 2015. The changes in regulations affecting 11 areas in the life cycle business: start a business, dealing with construction permits, getting electricity, registering property, getting credit, protecting minority investors, paying taxes, trading across borders, enforcing contracts, resolution insolvency and labor market regulation. Also presented data on the aggregate and for individual areas of 11 to the distances to the border points of the countries with the best and the worst business conditions for 2012-2015. A comparative study of conditions for business development in the Russian Federation and the Slovak Republic to the following conclusions: 1. on the ease of doing business in general, Slovakia (29 rank) is well ahead of the Russian Federation (51 rank); 2. Russia is far ahead of Slovakia on two indicators of doing business: execution of contracts (5 rank vs against. 63 rank) and connect to the power supply system (29 rank against 48 rank); 3. Russia and Slovakia on business ease of access to financial resources are approximately equal, going into the fifth top ten countries studied (42 rank); 4. The leading position also takes on Slovakia simplicity registration property procedures (5 rank); 3. Slovakia undeniable advantage in terms of ease and convenience of International Trade Procedures (1st place), not only compared with Russia (170 rank), but also all other members of the study 188 countries.

Keywords the small and medium business, potential for adaptation, business conditions, indicators, Slovakia, Russia.

Данное исследование выполнено в рамках госзадания ИСЭИ УНЦ РАН по теме № 0253-2014-0001 «Стратегическое управление ключевыми потенциалами развития разноуровневых социально-экономических систем с позиций обеспечения национальной безопасности» (№ гос. регистрации 01201456661).

1 Введение

В современных условиях одной из важных основ обеспечения национальной безопасности развитых государств, доминантой их экономической безопасности и базовым элементом финансового потенциала территорий этих стран может

стать развитие предпринимательства, прежде всего малого и среднего. На наш взгляд, малый и средний бизнес обладает значительным адаптационным потенциалом, который в странах с благоприятными для этого условиями может быть достаточно быстро реализован. Пульсирующие инновациями бизнес-процессы способны поддержать национальную безопасность государств посредством удовлетворения финансовых потребностей входящих в них территорий и населения на достаточно высоком уровне, а также обеспечить защиту от негативных воздействий.

Тем не менее в настоящее время в различных странах крупное, среднее и малое предпринимательство развито неравномерно. Такое положение во-многом обусловливается неодинаковыми условиями, созданными в различных странах для развития предпринимательства. В целях экономического оживления стран в современных сложных геополитических условиях необходимо совершенствование инструментов стимулирования развития предпринимательской активности. В этой связи для всех современных государств повышается актуальность решения задачи реализации адаптационного потенциала предпринимательства и прежде всего его финансовой составляющей. В статье рассматриваются опыт и направления такой реализации на примере двух стран: Словацкой Республики и Российской Федерации.

2 Направления реализации адаптационного потенциала малого и среднего предпринимательства

В последние годы во многих странах крупные, малые и средние предприятия развиваются в нестабильных экономических и политических условиях, в частности обусловленных глобальным финансовым кризисом, применяемыми одними странами против других санкциями и т.п. Подробно причины современной финансовой нестабильности и способы ее преодоления описаны в работах Н. Климовой, Т. Алтуфьевой [Климова – Алтуфьева, 2014], И. Паухофовой, Р. Сивака, П. Станека [Паухофова – Сивак – Станек, 2007], П. Иванова, Г. Сахаповой [Иванов – Сахапова, 2014] и др.

В сравнении с крупными и средними предприятиями малый бизнес демонстрирует более высокий адаптационный потенциал. Проблема адаптации бизнеса к меняющимся условиям исследовалась многими российскими учеными, в числе которых Т. Алимова, В. Буев, В. Голикова [Алимова – Буев – Голикова, 1995], С. Барсукова [Барсукова, 2006], Ю. Пасовец [Пасовец, 2015] и др.

Можно выделить два основных направления адаптации малых предприятий к текущим экономическим условиям:

- легитимное – быстрое приспособление к изменяющимся условиям посредством нахождения новых сфер приложения своих капиталов и рынков сбыта в нестандартных экономических условиях. Современная разновидность – ориентация на занятие видами экономической деятельности с наибольшей поддержкой государственных и местных властей, прежде всего финансовой. Генеральное направление адаптации малых предприятий в развитых странах – диверсификация экономической деятельности, позволяющая преодолевать

возникшие производственные, финансовые и сбытовые трудности и дающая импульс их новому развитию;

- нелегитимное – уход в неформальную «теневую» экономику, т.е. частичный или полный вывод бизнеса из сферы государственного контроля и давления. Проявление полутеневого функционирования – сокрытие от учета и налогообложения части своей деятельности, теневого – работа без регистрации предприятия. Одной из основных причин такого поведения малых предприятий является неблагоприятный предпринимательский климат в стране или ее территориальных единицах.

Предпринимательский климат представляет собой совокупность условий, оказывающих определяющее влияние на возникновение и развитие бизнеса в регионе, т.е. своего рода бизнес-среду, в которой зарождаются, растут и ликвидируются малые и средние предприятия. Исследованиями условий для ведения бизнеса в различных странах, их территориальных единицах и крупных городах занимаются многочисленные зарубежные и российские организации. В числе ведущих из них: Всемирный банк и Международная финансовая корпорация (проект «Ведение бизнеса» – Doing Business), финансово-экономический журнал Forbes (проект «Лучшие города для бизнеса»), Всемирный экономический форум «Глобальная конкурентоспособность», международная аудиторская компания Ernst & Young, Высшая школа экономики - Россия (проект «Индекс экономического настроения»), общественная организация ОПОРА РОССИИ (проект «Предпринимательский климат в России: ИНДЕКС ОПОРЫ»), Промсвязьбанк, Агентство стратегических инициатив (проект «Национальный рейтинг состояния инвестиционного климата в субъектах Российской Федерации»). Различными организациями используются разные по количественному и качественному составу системы индикаторов и интегральные показатели условий для ведения бизнеса.

Проведенная нами сравнительная оценка степени благоприятности предпринимательского климата в Российской Федерации и Словацкой Республике в основном базируется на статистических данных, полученных в ходе широкомасштабного исследования Всемирным банком условий ведения предпринимательской деятельности в 189 странах мира на протяжении последних 13 лет. В совокупный рейтинг благоприятности условий ведения бизнеса включены 10 индикаторов, характеризующих степень благоприятности правовых норм для предпринимательской деятельности и защиты прав собственности. В их числе: создание предприятий, получение разрешений на строительство, подключение к электроснабжению, регистрация собственности, получение кредитов, защита прав миноритарных инвесторов, налогообложение, международная торговля, обеспечение исполнения контрактов и разрешение неплатежеспособности предприятий [THE WORLD BANK REPORT, 2016].

Позиция каждой страны в рейтинге благоприятности условий для ведения бизнеса по состоянию на июнь 2015 года рассчитана на основе балльной совокупной оценки степени удаленности от передового рубежа десяти вышеперечисленных индикаторов. В свою очередь, каждый из 10 индикаторов

определяется на основе нескольких специфических для оцениваемого направления составляющих показателей (разное число компонентов для различных индикаторов из общего числа составляющих - 36), имеющих равные веса для общей оценки индикатора. В соответствии с принятой методикой оценки, чем выше позиция страны в рейтинге благоприятности условий ведения бизнеса, тем предпринимательская среда считается благоприятнее для открытия и функционирования предприятия.

Используемый показатель удаленности от передового рубежа позволяет, во-первых, оценить степень благоприятности правового режима стран для предпринимателей на определенный период времени, и во-вторых, проследить тренд его изменения во времени. Его значения показывают насколько та или другая страна по отдельным индикаторам и в целом удалена от передовой практики 189 стран мира за последние десять лет. Данный показатель дает возможность рассчитать разрыв между показателями той или иной страны и наилучшими показателями на определенную дату и оценить изменения в правовом режиме страны за определенный период времени. Показатель удаленности от передового рубежа отдельного индикатора может принимать значения от 0 до 100 баллов, где 0 баллов характеризует наибольший разрыв с наилучшим показателем (100 баллов), а 100 баллов – передовой рубеж по соответствующему индикатору.

В таблице 1 представлены результаты сравнительного анализа условий ведения бизнеса в 2015 г. в Российской Федерации и Словацкой Республике в целом и по 10 рейтингообразующим индикаторам предпринимательского климата. Для сравнения в таблице 1 приведена также динамика удаленности от передового рубежа за 2012-2015 гг. по всем десяти индикаторам условий ведения предпринимательской деятельности и в целом не только по России и Словакии, но и по странам с лучшими и худшими значениями этого важного вспомогательного показателя в каждом году исследуемого четырехлетнего периода.

Проведенное сопоставительное исследование условий для развития предпринимательства в Российской Федерации и Словацкой Республике позволяет сделать следующие выводы:

1. по степени благоприятности условий ведения бизнеса в целом Словакия (29 место) значительно опережает Российскую Федерацию (51 место);
2. Россия значительно опережает Словакию по двум индикаторам условий ведения бизнеса: обеспечение исполнения контрактов (5 место против 63 места) и подключение к системе электроснабжения (29 место против 48 места);
3. Россия и Словакия по простоте доступа предпринимателей к финансовым ресурсам находятся примерно в равных условиях, входя в пятую десятку исследуемых стран мира (42 место);

Таб. 1: Благоприятность условий ведения бизнеса в России и Словакии[1]

Индикаторы	Страна		Страна	Удаленность от передового рубежа в баллах			
	Россия	Словакия		2012	2013	2014	2015
Совокупный рейтинг	51	29	Сингапур	92,44	93,30	87,34	87,34
			Россия	58,36	65,34	69,26	70,99
			Словакия	71,11	71,09	74,74	75,62
			Эритрея	34,48	34,81	27,40	27,61
Регистрация предприятий	41	68	Новая Зеландия	99,96	99,96	99,96	99,96
			Россия	84,97	89,16	92,17	92,35
			Словакия	87,83	85,25	87,02	88,54
			ЦАР[2]	34,78	36,12	31,36	31,36
Получение разрешений на строительство	119	84	Сингапур	92,79	92,81	92,96	92,97
			Россия	34,49	45,32	65,17	65,23
			Словакия	68,17	68,19	69,48	69,48
			Зимбабве	26,67	26,67	31,67	31,67
Подключение к системе электроснабжения	29	48	Корея	99,87	99,81	99,87	99,88
			Россия	26,86	70,43	77,89	84,22
			Словакия	72,69	73,73	80,30	80,30
			Бангладеш	11,96	15,39	12,99	15,31
Регистрация собственности	8	5	Новая Зеландия	97,05	97,04	94,45	94,46
			Россия	81,63	87,99	90,12	90,51
			Словакия	91,87	91,88	90,99	90,99
			Бангладеш	32,21	31,15	27,26	27,48
Получение кредитов	42	42	Новая Зеландия	93,75	93,75	100,00	100,00
			Россия	62,50	58,75	55,00	65,00
			Словакия	75,00	75,00	65,00	65,00
			Джибути	6,25	18,75	5,00	5,00
Защита миноритарных инвесторов	66	88	Сингапур	93,33	93,33	83,33	83,33
			Россия	46,67	46,67	56,67	56,67
			Словакия	46,67	46,67	53,33	53,33
			Афганистан	10,00	10,00	10,00	10,00
Налогообложение	47	73	Катар	99,44	99,44	99,44	99,44
			Россия	77,49	80,28	80,63	81,60
			Словакия	70,44	70,66	69,62	76,79
			Боливия	12,53	12,18	12,18	12,18
Международная торговля	170	1	Франция	89,94	90,08	100,00	100,00
			Россия	46,57	53,03	37,39	37,39
			Словакия	76,08	76,60	100,00	100,00
			Эритрея	29,49	30,99	0,00	0,00
Обеспечение исполнения контрактов	5	63	Сингапур	89,54	89,54	84,91	84,91
			Россия	75,73	75,25	78,56	78,56
			Словакия	64,68	64,68	61,69	61,69
			Тимор-Лесте	3,59	3,59	6,13	6,13
Разрешение неплатежеспособности	51	33	Финляндия	96,55	97,11	93,85	93,81
			Россия	46,67	46,55	59,06	58,39
			Словакия	57,71	58,24	69,93	70,04
			Эритрея	0,00	0,00	0,00	0,00

Источник: World Bank. 2016. Doing Business 2016: Measuring Regulatory Quality and Efficiency. Washington, DC: World Bank Group, Eurostat.

[1] По состоянию на июнь 2015 г.

[2] Центральноафриканская Республика.

4. ведущие позиции также занимает Словакия по простоте процедур регистрации собственности (5 место);
5. неоспоримо преимущество Словакии в отношении легкости и удобства процедур ведения международной торговли (1 место) не только по сравнению с Россией (170 место), но и всеми другими входящими в исследование 188 странами. Покомпонентный анализ процедур международной торговли приведен в таблице 2.

Таб. 2: Покомпонентный анализ процедур международной торговли

	Страна (регион)			
	Словакия	**ОЭСР**	**Россия**	**Европа и Центральная Азия**
Время на экспорт: пограничный и таможенный контроль (часы)	**0**	**15**	**96**	**28**
Стоимость экспорта: пограничный и таможенный контроль (долл. США)	**0**	**160**	**1125**	**219**
Время на экспорт: оформление документов (часы)	**1**	**5**	**43**	**31**
Стоимость экспорта: оформление документов (долл. США)	**0**	**36**	**500**	**144**
Время на импорт: пограничный и таможенный контроль (часы)	**0**	**9**	**96**	**23**
Стоимость импорта: пограничный и таможенный контроль (долл. США)	**0**	**123**	**1125**	**202**
Время на импорт: оформление документов (часы)	**1**	**4**	**43**	**27**
Стоимость импорта: оформление документов (долл. США)	**0**	**25**	**500**	**108**

Источник: World Bank. 2016. Doing Business 2016: Measuring Regulatory Quality and Efficiency. Washington, DC: World Bank Group, Eurostat, Slovstat.

Как видно из таблицы 2, Словакия по легкости процедур международной торговли опережает в 2015 году не только Россию, но и значительно выделяется среди всех стран ОЭСР по времени и стоимости экспортного и импортного пограничного и таможенного контроля и оформления документов.

Нужно отметить, что если в 2012 году Словакия по условиям ведения бизнеса находилась гораздо ближе к передовому рубежу по сравнению с Россией (71,11 балла по сравнению с 58,36 балла), то к 2015 году их позиции значительно сблизились и достигли соотношения 75,62 балла : 70,99 балла. Такому сближению условий развития предпринимательства способствовало большое количество нововведений в отношении условий ведения бизнеса в России: 29 изменений с 2006 года по 2016 год, особенно в части регистрации предприятий в режиме единого окна и регистрации прав собственности. По-нашему мнению, резервом улучшения условий для ведения предпринимательской деятельности в России является расширение возможностей прохождения различных регистрационных процедур в режиме «онлайн».

В России к настоящему времени еще не создана «критическая масса» малых предприятий и по мере облегчения условий для развития предпринимательства интенсивно идут процессы создания новых предприятий. Так в 2014 году интенсивность создания новых предприятий, измеряемая количеством вновь зарегистрированных компаний на 1000 человек трудоспособного населения в возрасте от 15до 64 лет, составила 4,2 ед. против 3,1 ед. в Словакии.

Несмотря на принимаемые правительством России и Словакии меры по совершенствованию условий для развития малых и средних предприятий к настоящему времени не удалось в необходимой степени реализовать их потенциал ни в отношении количественного роста, ни в области увеличения финансовых результатов.

Так по данным Министерства экономики Словацкой Республики в 2013 году было зарегистрировано дальнейшее уменьшение числа малых и средних предприятий на 4 тыс. ед. или 0,7% от общего количества [Министерство экономики Словацкой Республики, 2013]. Снижение числа малых и средних предприятий связано с более низкими темпами роста Словацкой экономики по сравнению с другими странами ОЭСР, вялым внутренним спросом и недостаточностью мер по улучшению условий ведения бизнеса для роста существующих и создания новых предприятий. Таковы же тренды развития предпринимательства в Российской Федерации и Республике Башкортостан. За 2015 г. несмотря на все усилия республиканских органов управления количество индивидуальных предпринимателей в Республике Башкортостан снизилось на 2000 чел.

В современных нестабильных геополитических условиях назрела необходимость новых подходов к реализации значительного адаптационного потенциала малого и среднего бизнеса в различных странах, в числе которых необходимо выделить:

- совершенствование условий ведения предпринимательской деятельности в целях количественного и качественного роста малого и среднего бизнеса, инноватизации и кастомизации бизнес-процессов;
- стимулирование инновационной и инвестиционной активности малого и среднего предпринимательства в целях подпитывания крупного бизнеса инновационными технологиями, новыми видами продукции и услуг;

– нацеливание малого и среднего предпринимательства на удовлетворение внутреннего спроса на продовольственные товары и формирование эффективной занятости в условиях увеличивающегося потока мигрантов в Еропейские страны;
– повышение эффективности государственной поддержки развития малого и среднего бизнеса посредством увеличения отдачи от каждого рубля бюджетных средств, вложенных в него;
– обязательная предварительная оценка регулирующего воздействия вводимых правовых норм, влияющих на изменение условий предпринимательской деятельности.

Исходя из предложенных подходов приоритетными направлениями увеличения степени реализации адаптационного потенциала малого и среднего предпринимательства в странах мира могут стать:

– усиление поддержки развития малых предприятий местными властями для ускоренного роста их количества до уровня, способствующего началу процесса саморазвития;
– реализация мер по повышению качества кредитов, предоставляемых малым предприятиям, в том числе сокращению сроков принятия решения о выдаче кредитов и росту предела кредитных ресурсов;
– внедрение механизма кредитного брокериджа в целях повышения эффективности взаимодействия малых предприятий с банками в процессе получении кредитных ресурсов;
– разработка и внедрение дистанционных технологий обслуживания малых предприятий банками в отдаленных и труднодоступных районах;
– формирование системных коммуникаций между банками и органами поддержки и развития малого и среднего предпринимательства, помогающих предпринимателям получить финансирование через другие источники;
– оказание помощи малым предприятиям в продвижении продукции собственного производства на экспорт (особенно актуально для России);
– дальнейшая оптимизация процедуры регистрации малых и средних предприятий и индивидуальных предпринимателей;
– привлечение субъектов малого и среднего предпринимательства в сферу жилищно-коммунального хозяйства и придорожного сервиса;
– стимулирование предоставления субъектами малого и среднего предпринимательства рабочих мест слабозащищенным в социальном плане категориям населения и мигрантам посредством предоставления льгот по арендной плате и местным налогам;
– содействие субъектам малого и среднего предпринимательства в расширении выпуска основных видов продуктов питания и развитие системы потребительской кооперации;
– совершенствование инжиниринговой инфраструктуры развития субъектов малого и среднего предпринимательства, необходимой на этапе перехода от создания прототипов инновационных изделий к этапу серийного производства;

– разработка механизма конкурсного отбора и селективной точечной поддержки небольшого числа средних предприятий с узкой рыночной специализацией, так называемых «скрытых чемпионов»;
– введение налоговых каникул для субъектов малого и среднего предпринимательства, участвующих в инновационном взаимодействии;
– создание сети информационно-консультационных центров для предпринимателей в целях повышения их деловой и инвестиционной активности;
– внедрение механизмов интеграции малого, среднего и крупного бизнеса, в т.ч. международной, на основе кластерной технологии и субконтрактации;
– включение в учебные программы общеобразовательных учреждений и учреждений среднего профессионального образования курса развития лидерских качеств, предусматривающего тренинги по вопросам креативности и лидерства, коммуникации и разрешения конфликтов;
– популяризация эффективных технологий ведения бизнеса;
– разработка механизма поощрения предприятий малого и среднего бизнеса, стремящихся к развитию и лидерству на национальных рынках.

3 Заключение

Исследование недостаточной степени реализации адаптационного потенциала малого и среднего бизнеса, негативно влияющей на национальную безопасность стран позволяет сделать следующие выводы:

Действенным инструментом экономического оживления стран в сложной современной геополитической обстановке является совершенствование условий ведения предпринимательской деятельности, которое в значительной степени влияет на развитие малого и среднего бизнеса.

Положительными сторонами предпринимательского климата России в настоящее время являются: 1. относительные быстрота, дешевизна и юридическая обеспеченность исполнения контрактов и 2. относительно менее сложные процедуры подключение к системе электроснабжения. «Узкими местами» условий для ведения бизнеса в России являются: 1. чрезмерная длительность, стоимость и дороговизна оформления экспорно-импортных операций и высокие транспортные тарифы; 2. большое количество процедур для согласования и длительность оформления получения разрешений на строительство.

В Словакии наиболее благоприятны условия ведения предпринимательской деятельности в области: 1. международной торговли – пограничный и таможенный контроль при экспорте и импорте товаров осуществляется практически мгновенно и бесплатно с оформлением документов в течение одного часа; 2. регистрации собственности – за счет простых процедур.

И России и Словакии необходимо принять меры по облегчению доступа предпринимателей к финансовым ресурсам для ускорения процессов развития предпринимательской деятельности и улучшения финансовых результатов.

В числе основных мер для повышения степени реализации потенциала малого и среднего предпринимательства предложены: стимулирование инновационной и инвестиционной активности; внедрение механизма кредитного брокериджа, снижение налоговой нагрузки, снятие административных барьеров, оказание информационной и консультационной поддержки.

4 Ресурсы

АЛИМОВА, Т. – БУЕВ, В. – ГОЛИКОВА, В. 1995. Малый бизнес России: адаптация к переходным условиям // *Вопросы статистики*. – 1995. – № 9. – С. 19-68.

БАРСУКОВА, С. 2006. Неформальная экономика: уточнение понятия и специфика сегментов *// Общество и экономика*. – 2006. – № 1. – С. 142-155.

ИВАНОВ, П. – САХАПОВА, Г. 2014. Финансовая нестабильность региона: методы оценки и инструменты элиминирования // *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. – 2014. – № 6. – С. 183-198.

KLIMOVA, N. – ALTUFEVA, T. 2014. *Estimate of financial stability quasicorporation «region»*. In: Koncepty udržateľnosti organizácií: The International Scientific Conference. Slovak Republic, Poprad: Výskumný ústav ekonomiky a manažmentu, 2014. (KUO 2014). PP. 203-214.

PAUHOFOVÁ, I. – SIVÁK, R. – STANĚK, P., 2007. *Megatrendy a finančné trhy v 21. storočí (Vybrané aspekty)*. – Bratislava: SPRINT, 2007. – 207 p. ISBN 978-80-89085-90-3.

ПАСОВЕЦ, Ю. 2015. *Адаптационный потенциал населения в условиях трансформации российского общества*. – М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2015. – 288 с. ISBN 978-5-94646-419-2.

Интернет-ресурсы

МИНИСТЕРСТВО ЭКОНОМИКИ СЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ, 2013. *Государственная поддержка малых и средних предприятий* <http://www.economy.gov.sk/7697menu/131377s> [дата обращения: 1. 04. 2016.].

WORLD BANK. 2016. *Doing Business 2016: Measuring Regulatory Quality and Efficiency*. Washington, DC: World Bank Group. DOI: 10.1596/978-1-4648-0667-4. <http://russian.doingbusiness.org> /data/ exploreeconomies/ slovakia [дата обращения: 31. 03. 2016.].

Производство машин и оборудования региона в условиях санкционных возмущений

Лариса Исмагилова[1] Уфимский государственный авиационный технический университет

Лилия Бухарбаева[2] Уфимский государственный авиационный технический университет

Татьяна Матягина[3] Уфимский государственный авиационный технический университет

Manufacturing of machinery and equipment under influence of economic sanctions

Authors' contact details:

[1] Ufa State Aviation Technical University,
K. Marksa,12,
Russian Federation
ismagilova_ugatu@mail.ru

[2] Ufa State Aviation Technical University,
K. Marksa,12,
Russian Federation
buharbaeva@mail.ru

[3] Ufa State Aviation Technical University,
K. Marksa,12,
Russian Federation
bz_ugatu@mail.ru

Abstract: The article deals with actual problem of development of manufacturing sector. Hi-tech industries are in the focus, the comparison of their current production with current demand is made. Research purposes are in accordance with main directions of development of Russian Federation economy, published in regional and national strategic documents. The method of survey of an industry under sanctional influence is developed. The influence of sanctions on production, technology and marketing of companies working in the industry of manufacturing of machinery and equipment is discussed. The characteristics of the industry is made on example of Republic of Bashkortostan of Russian Federation. The industry is highly cooperative both in workflows and production and market purposes aspects.The method of research is proposed based on complex resources and purposes interaction of aims, opportunities, and prognoses. The characteristics of current state of the industry is given. Factors influencing on development of companies working in the sphere of manufacturing of machinery and equipment are discussed. The ideas on how to encourage the machinery and equipment manufacturing in order to realize the concept of import substitution are given. Manufacturing of products for import substitution is shown to be a part of long-term strategy of development of companies. Import substitution as a reaction of business on sanctions in medium-term prospective is analyzed. Main directions of import substitution is determined addressing economic stability purposes and transition to new technological initiatives. Growth points are indicated, projects which aims the development of manufacturing of machinery and equipment and linked hi-tech industries are discussed.The results of the study of regional development of the industry are typical for regions of Russian Federation, as well as have a practical focus. Regional industrial features is shown to be significant for statistic analysis of directions of subindustries development. In other regions linked by cooperative production and technological connections the structure of the industry may be different, but is does not influence on analysis logics. The recommendations on industry development are made taking into account sanctions influence and anti-sanction measures, in particular, import substitution.

Keywords: manufacture of machinery and equipment industry, import substitution, competitiveness, economic sanctions, economic activity, regional economy.

При финансовой поддержке гранта РГНФ и АН РБ, проект № 15-12-02020.

1 Введение

ВЭД «Производство машин и оборудования» представляет собой основу развития машиностроения государства и является одной из ключевых отраслей экономики, определяющей научно-технический уровень смежных видов деятельности и стимулирующей темпы производственного и экономического развития региона и, следовательно, зоной технологического развития экономики. Контрагенты отрасли рассредоточены по различным сферам экономики: сельское хозяйство, инфраструктура, добывающие отрасли, энергетика, военно-промышленный комплекс, машиностроение. Потенциал развития обусловлен тенденциями импортозамещения и аптисанкционными мерами.

Отрасль является высоко кооперационной как в смысле формирования технологических цепочек, так и в смысле продуктово-рыночных целей. Кроме того значительную роль в развитии отрасли играет инфраструктура и логистика. Нарушение кооперационных связей в следствии санкционных возмущений, косвенно влияет на развитие промышленности и экономики региона в целом (о чем свидетельствует статистический анализ экономических показателей отрасли). Санкционные возмущения носят дуалистический характер и генерируют факторы как положительного так и отрицательного влияния на развитие не только конкретного ВЭД, но и связанных с ним отраслей промышленности. Негативные факторы влияния на функционирование данной отрасли в республике парируется промышленной политикой и продуктовыми стратегиями предприятий. Нацеленность на продукты импортозамещения может составить долгосрочную стратегию развития предприятий. Дуализм санкционных воздействий проявляется не только в технико- технологической сфере, как острая необходимость разработки и внедрения экспортонезависимых технологий и продуктов, но и в формировании новых структурных и управленческих связей с предприятиями всей производственно – сбытовой цепочки.

Анализ технико-технологических и экономических результатов деятельности ВЭД «Производство машин и оборудования» в Республике Башкортостан (РБ) проводится по развитым и характерным для республики производствам в соответствии с Общероссийским классификатором видов экономической деятельности (ОКВЭД):

– производство механического оборудования (ОКВЭД 29.1);
– производство прочего оборудования общего назначения (ОКВЭД 29.2);
– производство машин и оборудования для сельского и лесного хозяйства (ОКВЭД 29.3);
– производство станков (ОКВЭД 29.4);
– производство прочих машин и оборудования специального назначения (ОКВЭД 29.5).

Региональные особенности развития промышленности и машиностроительной отрасли конкретизируют существенные для статистического анализа направления развития подотраслей. В других регионах, связанных кооперационными производственно-технологическими связями, структура ВЭД может быть иная, однако схема анализа не меняется.

2 Анализ влияния санкционных возмущений на развитие вида экономической деятельности

Анализ мирового рынка машин и оборудования дифференцируется по подотраслям, наиболее значимые из которых: энергосиловое оборудование (турбины, двигатели, ядерные реакторы, паро- и электрогенераторы, части к ним); дорожно-строительная техника и горно-шахтное оборудование; металлообрабатывающее оборудование; сельскохозяйственная техника. Основные игроки рынка – производители США, Германии, Японии, Китая, Великобритании. Россия не представлена ни в одной категории продукции как ведущий экспортер. Это обстоятельство свидетельствует о необходимости повышения конкурентоспособности продукции отрасли за счет повышения качества продукции при одновременном снижении затрат. Эти стратегические цели не должны изменяться несмотря на ухудшение ситуации с поставкой импортных деталей и полуфабрикатов.

По данным таможенной статистики доля экспорта машин и оборудования в 2014 г. осталась на уровне 2013 г. и составила 3,7% в общем объеме экспорта, что свидетельствует о невысоком влиянии санкций на начальном периоде их введения. Стоимостный объем экспорта (в долл. США) снизился на 4,3%. При этом экспорт средств наземного транспорта (кроме железнодорожного) упал на 42,9%, инструментов и аппаратов оптических – на 7,7%, однако возросли стоимостные объемы поставок механического оборудования на 27,2%, что свидетельствует об изменении структуры экспорта. В 2015 г. доля экспорта машин и оборудования выросла до 6,0%. Стоимостный объем экспорта по сравнению с 2014 г. возрос на 12,9%.

Выявляя особенности экспортных отношений со странами СНГ, можно утверждать что доля машин и оборудования в 2015 г. составила 16,4% (стоимостный объем снизился на 29,5%). Основными экспортерами в РФ являются: Российская машиностроительная компания «Уралмаш» (оборудование для горнодобывающих и металлургических предприятий, для энергетической и транспортной отраслей), Объединенная судостроительная корпорация (ОСК) (продукция военного и гражданского назначения (ледоколы, буровые платформы, многофункциональные крановые суда, буксиры)), Копания «Силовые машины» (проектирование и изготовление оборудования для тепловых, атомных, гидравлических и газотурбинных электростанций), Компания «Тяжмехпресс» (разработка и изготовление оборудования для кузнечно- и листоштамповочных производств и цехов), предприятия по производству продукции военного назначения);

В товарной структуре импорта из стран дальнего зарубежья на долю машин и оборудования в 2015 г. приходилось 48,0% (в 2014 г. доля в экспорте составляла 50,4%). Стоимостный объем импорта этой продукции по сравнению с 2014 года снизился на 39,4% (снижение в 2014 г. составляло 8,7%), в том числе: механического оборудования – на 33,1%. В товарной структуре импорта из стран СНГ в 2015 г. доля машин и оборудования составила 20,2% (стоимостный объем импорта сократился на 49,3%, в том числе: механического оборудования – на 51,2%). Основные импортеры в РФ машин, оборудования и транспортных

средств – производители Китая (26850 млн. долл. США в 2014 г.), Германии (18727, 8 млн. долл.), Японии, США, Республики Корея. По всем импортерам объемы в 2014 г. снизились. Наибольшее снижение показали Германия (-16%), Япония (-19,4%), Украина (-39,9%), Беларусь (-40,8%). ВЭД «Производство машин и оборудования» испытал наибольшее сокращение импорта на 12,5% в 2014 г. (импорт сельскохозяйственной техники сократился 17,5%, строительной техники на 24,9%, насосов на 16,4%, станков и инструментов на 1,5%).

Доля ВЭД «Производство машин и оборудования» в ВРП РБ составляет 2,18% (в обрабатывающих производствах РБ 3,5%). На предприятиях отрасли занято 27,7 тыс. человек (2,35% в целом по РБ, 13,3% в обрабатывающих производствах). Основные виды продукции, производимые предприятиями отрасли в РБ: трубопроводная арматура, химическое оборудование и аппаратура специальная, металлорежущие станки, машины и оборудование для добычи полезных ископаемых, насосы, гидравлическое оборудование, подъемно-транспортное оборудование, машины и оборудование для металлургии и строительства. РБ занимает 2-е место в РФ (1-е в ПФО) по производству металлорежущих станков. Структура продукции неоднородна и насчитывает более 100 тыс. наименований.

Анализ темпов роста по подвидам ОКВЭД 29. свидетельствует о структурных различиях внутри ВЭД. Если в целом по отрасли темп роста составлял в 2014 г. 99%, а в первом полугодии 2015г. 107,5%, то рост в подотраслях: производство механического оборудования 86,4% (141,5% в 1 полугодии 2015г.), производство прочего оборудования общего назначения 107,6% (96,8%), производство машин и оборудования для сельского и лесного хозяйства 96,3% (94,6%), производство станков 79% (26,3%), производство прочих машин и оборудования специального назначения 100,9% (102,9%). Такая внутривидовая неоднородность темпов роста свидетельствует о развитии тенденций импортозамещения для подотраслей, в которых наметился рост (данные приведены из материалов Башкортостанстата по отчетам деятельности предприятий). Резкое снижение производства станков в 2014 г. по сравнению с 2013 г. в некоторой степени объясняется сокращением производства серийных станков и увеличением производства станков с ЧПУ более чем в 4 раза.

Традиционно индекс промышленного производства (ИПП) этого высокотехнологичного ВЭД выше, чем в среднем по РБ. ИПП в целом по обрабатывающим производствам в 2015 г. составил 100.8% (в январе 2016 г. 96,6%), в то время как ИПП производства машин и оборудования 102,6% (в январе 2016 г. 87,6%, что объясняется сезонным спадом производства). Отмечается снижение показателя в целом по виду экономической деятельности, в то же время в разрезе подотрасли «Производство машин и оборудования специального назначения», отмечался рост индекса (в первом полугодии 2015 г. 111,6%). Таким образом динамика развития отрасли положительная, темпы роста выше, чем в среднем по обрабатывающим производствам (ОП), однако рост обеспечен за счет обслуживающих производств.

Для развития отрасли в регионе важную роль играет малый и средний бизнес, предприятия которого активно функционируют в области сервисных услуг,

таких как монтаж и ремонт машин и оборудования. В общем количестве из 770 предприятий, 602 относятся к субъектам малого предпринимательства. Основной объем продукции (76,4%) производится крупным и средним бизнесом. К передовым предприятиям крупного бизнеса относятся: в производстве механического оборудования – ОАО «АК «ОЗНА», ОАО «Благовещенский арматурный завод»; в производстве прочего оборудования общего назначения – ЗАО «ИНМАН»,; производстве прочих машин и оборудования специального назначения – ООО «Таргин Механовсервис», ООО «Корпорация УРАЛТЕХНОСТРОЙ», ООО НПФ «ПАКЕР», ОАО «Красный пролетарий», ООО «НКМЗ-ГРУПП», ОАО «Баймакский литейно-механический завод».

Наблюдается стабилизация уровня производства продукции: по полному кругу предприятий: в 2013 г. 46150 млн. руб., в 2014 г. 46083 млн. руб., 2015 (пять месяцев) 19224 млн руб.; предприятиями крупного и среднего бизнеса соответственно 34 353 млн руб., 34705 млн руб., 14692 млн руб. наибольший рост в категории «Производство прочего оборудования общего назначения», спад в категории «Производство механического оборудования». Прибыль крупных и средних предприятий составила 1566,75 млн руб. (103,4% к 2013 г.). доля убыточных предприятий составляет 22,7% (в целом по обрабатывающим производствам 18%).

Отрасль характеризуется дифференциацией производителей по категориям продукции и концентрацией предприятий отрасли в крупных городах: Уфа (11 предприятий), Октябрьский (7), Салават (3), Ишимбай (3) и др. Основными конкурентами являются поставщики техники и комплектующих из Китая, стран ЕС, Республики Корея, конкурентные преимущества которых заключаются в гибкости ассортиментной политики (по функциям, ценам, качеству), а также предоставлением сервисного обслуживания. В целом рынок машин и оборудования высококонкурентный. Научная база и сложившийся уровень развития технологий не позволяют предприятиям РБ составить серьезную конкуренцию иностранным производителям. Ситуация усугубляется санкционной войной между Россией и странами США и ЕС, в которой определились противоположные тенденции в области закупки и продажи машин и оборудования. Экономические и политические ограничения на ввоз импортного оборудования из стран дальнего зарубежья имеют дуалистический эффект и привели, с одной стороны, к снижению стоимостного и физического объемов импорта, как показано выше, с другой стороны, к расширению сферы импортозамещения, что является положительным фактором развития отрасли. В сложившихся обстоятельствах качество высокотехнологичной продукции отрасли может быть обеспечено только развитием технологических платформ и критических технологий. Внедрение новых технологий в свою очередь требует обновления ресурсной составляющей прежде всего в значимых производствах, а также развитие научной и исследовательской базы в сферах фундаментальных и прикладных наук.

Анализ материальных, интеллектуальных и трудовых ресурсов ВЭД «Производство машин и оборудования» показывает, что суммарная стоимость основных фондов, используемых в производстве машин и оборудования

составляет 7,2 млрд. руб. Это 1,93% всех задействованных в обрабатывающих производствах основных фондов. При этом степень износа составляет 43,4%. В 2013 году на предприятиях ВЭД было обновлено 14,5% основных фондов, что выше, чем за предыдущие периоды и в целом по ОП. Наибольший удельный вес в структуре основных фондов занимают машины и оборудование (53%) и здания и сооружения (39,8%). Средний возраст основных средств составляет: здания и сооружения 25,6 лет, машины и оборудование 23,3 года, транспортные средства 13,6 лет, другие виды 8,5 лет. Высокая технологичность отрасли предопределяет требования к постоянной модернизации парка оборудования за счет инвестиционной активности и участия в федеральных и республиканских программах. В то же время отмечается недозагрузка существующих производственных мощностей, что негативно сказывается на себестоимости продукции и снижает ее конкурентоспособность. Наименьший уровень загрузки в производстве станков (10,1%). По этому можно утверждать, что отрасль имеет резервы наращивания мощности.

Существенную роль в развитии высокотехнологичных отраслей играют интеллектуальный и трудовой ресурсы. Снижение численности работников отмечается как в ВЭД, так и в целом по ОП. Эта тенденция обусловлены негативным фактором сокращения числа предприятий и позитивным фактором замены оборудования на более производительное. Количество занятых в отрасли составляет 26,4 тыс. чел., что на 1,3 тыс. чел меньше, чем в 2014 г. (в 1,47 раза меньше, чем в 2005 г.). При этом отмечается рост численности на малых предприятиях отрасли, что связано с наличием постоянного спроса на обслуживание машин и оборудования.

В качестве обобщенной характеристики общей эффективности использования ресурсов выступает структура затрат на производство и реализацию продукции. Производство продукции в отрасли является материалоемким и затраты на сырье и материалы составляют 61%. При этом общие затраты на рубль готовой продукции составляют 95,1 коп., что несколько меньше, чем по обрабатывающим производствам, но в целом не соответствуют требованиям конкуренто-способности предприятий отрасли на мировом уровне.

Высокий уровень материальных затрат наряду с устареванием основных фондов свидетельствует об отсутствии современных технологий производства машин и оборудования, необходимости внедрения в промышленном производстве отечественных высокотехнологичных разработок.

Инвестиционная привлекательность отрасли недостаточно высокая вследствие длительного периода окупаемости инвестиций и отсутствия прорывных технологий. Удельный вес инвестиций в ВЭД не превышает 5% от инвестиций в обрабатывающих производствах и в 2013 г. составил 37081,9 млн. руб.

Инновационная деятельность носит несистемный характер и реализуется точечно. Нематериальные активы отрасли 8,9% от НМА обрабатывающих производств, стоимость НМА снижается, что свидетельствует об отсутствии отечественной научно-производственной базы технологической модернизации отрасли. Требуется структурное технологическое обновление.

Инновационная активность предприятий ВЭД низкая: число созданных и использованных передовых производственных технологий 290, число организаций, использовавших передовые технологии 27, число инновационно-активных организаций 13. Удельный вес организаций, занимавшихся инновационной деятельностью 24,5 %. Объем инновационной продукции снижается (в 2014 г. составил 1839,3 тыс. руб., 83,6% от 2013 г.). Технологическое отставание предприятий отрасли усугубляется в условиях санкционных возмущений.

Направления экономического развития отрасли

Технологическое отставание предприятий отрасли предопределяет необходимость государственной поддержки в рамках стратегических программ развития.

Вектор развития ВЭД определяют:

– Концепция долгосрочного социально-экономического развития РФ;
– Стратегия национальной безопасности РФ;
– Стратегия социально-экономического развития РБ.

Мероприятия по управлению и стимулированию экономического развития определены Государственной программой РФ «Развитие промышленности и повышение ее конкурентоспособности». Согласно этой программы ВЭД «Производство машин и оборудования» рассматривается как отрасль низко-умеренной стратегической значимости и характеризуется малым вкладом в социально-экономическое развитие, с чем трудно согласиться. Данные проведенного анализа для развития отрасли в Республике Башкортостан не согласуются с этим утверждением, что подтверждено цифрами и показателями структурного анализа. Основные направления поддержки в рамках программы: точечное финансирование и развитие кластеров в регионах. Предполагается государственная поддержка подотраслей: «Машиностроение специальных производств», «Сельскохозяйственное машиностроение» «Станкоинструментальная промышленность». Выделенные отрасли относятся к отраслям, основанным на конкурентных преимуществах с потенциалом импортозамещения.

Сформулированные в программе основные направления поддержки продолжат несистемное управление отраслью и не обеспечат прорывные позиции в зоне конкуренции и развития инновационной сферы.

3 Заключение

Ключевой тренд развития ВЭД «Производство машин и оборудования» – рост потребительских свойств и снижение издержек.

Формирование этого тренда определяются следующими обстоятельствами:

– рынки сбыта расширяются (в первую очередь, за счет развивающихся стран), ведущие компании отрасли должны иметь глобальные рынки сбыта; локальные игроки будут проигрывать в конкурентной борьбе;

– сборочные производства будут стремиться тотально наращивать качество готовой продукции и производительность труда, что будет требовать высокую капиталоемкость;
– будет наблюдаться рост размещения производств в развивающихся странах, а также высокая конкуренция со стороны как традиционных поставщиков, так и новых из развивающихся стран; прогнозируется существенный сдвиг в производстве комплектующих; число поставщиков комплектующих значительно вырастет;
– разработка новых продуктов, стоимостной и производственный инжиниринг будут осуществляться и в развивающихся странах;
– главный акцент будет сделан на новых потребительских свойствах машин и оборудования, что потребует внедрение новых технологий;
– ожидается возрастающее давление к снижению издержек и, как следствие, внедрение новых и совершенствование опробованных систем сокращения издержек и повышения качества;
– развитие отраслей будет предопределяться качеством человеческого капитала;
– увеличение рынка сбыта за счет импортозамещения.

Приоритетными направлениями и проектами развития ВЭД «Производство машин и оборудования» в РБ могут стать:

– создание сборочных производств станков, сельскохозяйственной техники и машин специального назначения;
– формирование объединения малых предприятий по монтажу, ремонту и техническому обслуживанию ВЭД;
– создание инфраструктуры трансфера технологий отечественного машиностроения.

Объявленные глобальные проекты направлены на:

– снижение доли сырьевых секторов экономики и поддержку отечественной промышленности,
– сохранение и развития тренда импортозамещения в кооперационных отраслях-контрагентах,
– противодействие отрицательному влиянию санкционных воздействий,
– поддержка антисанкционных мероприятий,
– использование интеллектуальных ресурсов отечественных научно-производственных машиностроительных школ.

4 Ресурсы

ИСМАГИЛОВА, Л. А. – ГИЛЕВА, Т. А. – СИТНИКОВА, Л. В. Структурная интеграция как методология организационных инноваций. *Научно-технические ведомости СПбГПУ*. № 4. С. 21 - 2012.

ИСМАГИЛОВА, Л. А. – СИТНИКОВА Л. В. Методологический подход к анализу экономических процессов в условиях санкционных возмущений. В сборнике: Science and Practice: new Discoveries Proceedings of materials the international scientific conference. Editors: I. M. Shvec, L. A. Ismagilova, V. A. Gur'eva, E. A. Telegina, V. I. Sedenko. Киров, 2015. С. 290-294.

ИТОГИ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ («добыча полезных ископаемых», «обрабатывающие производства», «производство и распределение электроэнергии, газа и воды») в Республике Башкортостан: статистический бюллетень №12 – Уфа: Башкортостанстат.

КАЧЕСТВО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА. Теория и практика оценки и управления. Климова Н.И., Алтуфьева Т.Ю., и др. / Институт социально-экономических исследований, УНЦ РАН, Уфимский государственный авиационный технический университет, Словацкий технический университет в Братиславе. Москва, 2007.

МАЛОЕ И СРЕДНЕЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В РОССИИ. 2014: Стат.сб./ Росстат - М., 2014. - 86 с.

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ РЕСПУБЛИКИ БАШКОРТОСТАН. 2014: Стат.сб./ - Уфа: Башкортостанстат.

ФИНАНСОВОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ И ОРГАНИЗАЦИЙ РБ. Статистический бюллетень № 11. – Уфа: Башкортостанстат.

ФИНАНСОВЫЙ ЛАНДШАФТ ТЕРРИТОРИИ. / Уфимский гос. авиационный техн. ун-т, Ин-т соц.-экон. исследований УНЦ РАН, Инс-т экономики УрО РАН. [ред.кол.: Татаркин Д.А. (рук.) и др.], Москва: Экономика, 2012. -396 с.

ХОХЛОВ А. В. 2014. Справочные материалы по географии мирового хозяйства.

Экономическое пространство: теория и реалии / ред.кол.: Татаркин Д.А. (рук.) и др.; Уфимский гос. авиационный техн. ун-т и др., Москва: Экономика, 2011. - 374 с.

Интернет-ресурсы

Официальный сайт министерства промышленности РБ. <http://minpromrb.ru/>.

Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики РБ. <http://bashstat.gks.ru/>.

Портал машиностроения РБ. <http://xn--80aa7ablfiq4c.xn--p1ai/>.

Сайт Федеральной таможенной службы РФ. <http://www.customs.ru/index.php>.

Справочник по российским компаниям и их руководстве. <http://oxycom.biz/ru/category/02/290000>.

Программы

Государственная программа «Стимулирование инновационной деятельности в РБ».

Государственная программа РФ "Развитие промышленности и повышение ее конкурентоспособности».

Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской федерации на период до 2020 года. Утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 17 ноября 2008 г. N 1662-р. consultant.ru.

Подпрограмма "Развитие отечественного станкостроения и инструментальной промышленности" на 2011 - 2016 годы федеральной целевой программы "Национальная технологическая база" на 2007 - 2011 годы.

Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. Утверждена указом Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 г. N 683. consultant.ru.

Стратегия социально-экономического развития Республики Башкортостан до 2020 года. Утверждена постановлением Правительства РБ от 30 сентября 2009 года № 370.

Využitie kompetenčných modelov manažérov ako cesty k udržateľnému rozvoju priemyselných podnikov

Lukáš Jurík[1] Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU
Peter Sakál[2] Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU

The utilization of competency models as a way to sustainable development of industrial enterprises

Authors' contact details:

[1] Slovak University of Slovakia in Bratislava, Faculty of Materials Science and Technology in Trnava, Institute of Industrial Engineering and Management, Paulínska 16, 917 24 Trnava, Slovak Republic

lukas.jurik@stuba.sk

[2] Slovak University of Slovakia in Bratislava, Faculty of Materials Science and Technology in Trnava, Institute of Industrial Engineering and Management, Paulínska 16, 917 24 Trnava, Slovak Republic

peter.sakal@stuba.sk

Abstract: The aim of the paper is to offer a broad professional public for discussion our view on the adaptation processes of national economies in the pulsating global economy by the change of the paradigm of the preparation of managers with the utilization of competency models based on the criteria of sustainable development and sustainable corporate social responsibility. Sustainable development is a concept that will improve the state of the environment and the quality of life of people on Earth, but also the quality of business environment. The basis for change are people, their professional competencies. And the people with their knowledge, skills, abilities, values have the opportunity through a creating of critical mass in spreading the concept of sustainability to direct company and enterprises on the way to sustainable development. The proposal is based on the results of the questionnaire survey carried out by the authors of the paper at the Institute of Industrial Engineering and Management, Faculty of Materials Science and Technology in Trnava, Slovak University of Technology in Bratislava entitled "Sustainable corporate social responsibility no. 7" and on the publicly available critical analysis in this area of research. Our proposal has the ambition to contribute to addressing the constantly repeated, but still systematically unsolved questions of competencies of managers of all hierarchical levels in the management of our national economy and individual industrial enterprises and organizations.

Keywords: sustainable development, competency model, questionnaire survey, industrial enterprises.

Príspevok nadväzuje na výsledky projektu APVV č. LPP-0384-09: „Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR)" a projektu KEGA č. 037STU-4/2012 „Zavedenie predmetu „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie" so študijného programu Priemyselné manažérstvo na II. stupni MTF STU Trnava".

1 Úvod

Podľa Jaroslava Drábka (Drábek, 2012) politické, hospodárske, sociálne, ekologické, morálne a ďalšie prejavy globálneho krízového vývoja zvýraznili otázku relevantnosti súčasného neoliberálneho modelu kapitalizmu, ktorý po dobu 350 rokov predstavoval základnú paradigmu vývoja prevažnej časti globálnej spoločnosti. Mnohí predstavitelia akademickej i podnikateľskej sféry však volajú po zmene „súčasného systému". Postupne sa potom vo vedomí väčšiny vrcholových manažérov zrodila myšlienka o nutnosti vytvorenia nových princípov tvorby systémov riadenia, formovania novej paradigmy strategického manažmentu, zodpovedajúcej súčasným tendenciám rozvoja svetovej ekonomiky (Sakál a kol., 2007). Priemyselné podniky sú najdôležitejšie

zo všetkých činiteľov v súčasnej ekonomike spoločnosti. To však od nich bude vyžadovať, aby podstúpili zásadné premeny prechodu na nový podnikateľský model, ktorý sa zakladá na princípe a kritériách udržateľného rozvoja (UR) a stratégií „výhra – výhra“, resp. „hry s nenulovým súčtom“. Priemyselné podniky by sa mali podľa tejto stratégie viac sústreďovať na to, aby prispievali ku kvalite života vo väčšom spoločenstve, a mali by vytvárať štruktúry, procesy a výrobu, ktorých cieľom je uspokojiť spoločenské, ekologické a ekonomické potreby ľudí, ktorých životy ovplyvňujú. Medzi základné faktory prostredia, ktoré zaznamenali manažéri v posledných rokoch, je vplyv produktov a služieb na svetové spoločenstvo a životné prostredie (Souček, 2010; Stead – Stead, 2012).

Ľudský kapitál v súčasnosti zohráva v ekonomickom a sociálnom rozvoji kľúčovú úlohu. Výchova a vzdelávanie sa stali v posledných rokoch najdôležitejším faktorom pre hospodársky a sociálny rozvoj ľudskej spoločnosti. Význam ľudského kapitálu však bol vždy ovplyvnený vývojom ľudskej spoločnosti (Staněk a kol., 2014). Tradičné vzdelávanie v oblasti podnikania dlhé roky mylne informuje manažérov o tom, že svoje rozhodnutia vykonávajú v uzavretom ekonomickom systéme, ktorý funguje nezávisle od spoločenského aj životného prostredia. Keďže sa nezohľadňuje úloha spoločnosti a prírody, manažérov učia, že fyzikálne zákony vesmíru, prírodné procesy a cykly a ani spoločenské hodnoty a podmienky neovplyvňujú ich organizačné rozhodnutia. Nezohľadnenie úlohy spoločnosti a prostredia napokon priviedlo manažérov k predpokladu, že ekonomika môže rásť donekonečna bez vážnejších spoločenských a ekologických dôsledkov. Tieto skutočnosti naznačujú, že manažéri v súčasnosti potrebujú nový pohľad na úlohu, ktorú hrajú priemyselné podniky v spoločnosti a ekosystéme. Udržateľnosť podľa Steadovcov (Stead – Stead, 2012) je zastrešujúca kľúčová hodnota a základ pre udržateľný rozvoj, ktorý zabezpečí obyvateľom planéty Zem dobré pracovné miesta a zároveň ochraňuje a posilňuje životné prostredie a kultúru. Zmeny princípov podnikania v súčasnej spoločnosti vyžadujú podľa nás zmenu profilov manažérov a ich kompetencií, ktoré predstavujú predpoklad plnenia aktivít a činností smerujúcich k udržateľnému rozvoju priemyselných podnikov.

2 Charakteristika manažérov v kontexte UR

V súčasnej dobe je veľmi dôležité pochopiť, že práve manažéri a ich kompetencie, ktorí tvoria organizáciu, sú zodpovední za jej udržateľný rozvoj, využívanie a neustále zmeny schopností tejto organizácie založených na UR. Existuje bohatý výskum, ktorý podporuje dôležitú úlohu procesov ľudského správania pri účinnom zavádzaní koncepcie a kritérií UR. Podľa Steadovcov (Stead – Stead, 2012) osobné hodnoty manažérov organizácií ovplyvňujú aktivity a konanie organizácií v oblasti udržateľnosti a menia alebo dotvárajú hodnoty, postoje podriadených zamestnancov. Osvojenie schopností potrebných pre UR si vyžaduje, aby manažéri priemyselných podnikov vynakladali obrovskú ľudskú energiu na postupné vytváranie, implementáciu a zmenu organizačných schopností spôsobom, ktorý napomáha úspešnú organizačnú adaptáciu v spoločenských, ekologických a ekonomických oblastiach. Vynakladanie ľudskej energie je efektívne, ak všetci zamestnanci organizácie disponujú kompetenciami na požadovanej úrovni, ktorá je predpokladom dosiahnutia UR v priemyselnom podniku. A potom práve kompetenčný model manažérov, ako súbor znalostí, schopností, zručností,

postojov a hodnôt založených na princípoch udržateľnosti, je predpokladom pre budovanie udržateľného rozvoja v podniku.

3 Analýza uplatňovania kompetenčného prístupu v kontexte udržateľného rozvoja v priemyselných podnikoch na Slovensku

Analýzu uplatňovania kompetenčného prístupu v kontexte udržateľného rozvoja v priemyselných podnikoch na Slovensku sme realizovali na Ústave priemyselného inžinierstva a manažmentu MTF STU v Trnave prostredníctvom dotazníkového prieskumu „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie č. 7“. Dotazník „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie č. 7“ bol vytvorený dvomi doktorandmi zaoberajúcimi sa nasledovnými oblasťami, ktoré vychádzajú z problematiky USZP:

1. *Identifikačné otázky.*
2. *Udržateľná marketingová stratégia podniku (Šujaková, M.).*
3. *Kompetenčný prístup riadenia ľudských zdrojov (Jurík, L.).*

Každý z doktorandov zúčastnených na príprave dotazníka vytvoril na základe dovtedajšieho intenzívneho štúdia a s tým súvisiacich skúseností súbor relevantných otázok vzťahujúcich sa ku konkrétnej oblasti výskumu. Dotazník „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie č. 7“ bol zostavený prostredníctvom aplikácie Google Drive, kde boli jednotlivé otázky štruktúrované do troch vyššie spomenutých oblastí. Dotazníkový prieskum prebiehal od 19. 11. 2015 do 26. 02. 2016. Veľkosť databázy dotazníkového dopytovania bola určená na základe veľkosti základného súboru. Za základný súbor sme, podľa údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky k 31. 10. 2015, považovali 15 974 priemyselných podnikov. Výberový súbor predstavoval výskumnú vzorku o veľkosti 361 priemyselných podnikov. K 26. 02. 2016 vyplnilo dotazník 134 respondentov, čo súčasne reprezentuje návratnosť 37,12 %. Pre účely výskumu budeme pracovať len s odpoveďami od priemyselných podnikov, ktorých sa dotazníkového prieskumu zúčastnilo 75. V príspevku sa budeme venovať len výsledkom tretej oblasti – Kompetenčný prístup riadenia ľudských zdrojov.

Pred realizáciou samotného dotazníkového prieskumu č. 7 sme, podľa nami využívanej a verifikovanej metodiky v predchádzajúcich 6-tich prieskumoch, vytvorili súbor 8 predpokladov, k nim príslušných 8 výskumných otázok, určili závislé a nezávislé premenné (tab. 1). Zaradením 8 výskumných otázok medzi ostatné všeobecné otázky dotazníka sme zabezpečili vzájomné väzby medzi 8-mimi predpokladmi a týmito výskumnými otázkami, na základe ktorých, po odpovedaní respondentov na dotazník, predpoklady potvrdzujeme alebo zamietame.

Tab. 1: Súbor predpokladov, výskumných otázok, závisle premenných a nezávisle premenných

Predpoklad	Výskumná otázka	Závisle premenná	Nezávisle premenná
P1: Väčšina priemyselných podnikov v SR nepoužíva personálnu stratégiu na podporu podnikovej stratégie.	VO č. 1: Využívate na podporu Vašej podnikovej stratégie personálnu stratégiu?	Personálna stratégia	Podniková stratégia
P2: Väčšina priemyselných podnikov v SR nerealizuje riadenie ľudských zdrojov prostredníctvom kompetenčného prístupu.	VO č. 2: Uplatňujete kompetenčný prístup riadenia ľudských zdrojov vo Vašom podniku?	Riadenie ľudských zdrojov	Kompetenčný prístup
P3 Väčšina priemyselných podnikov v SR nemá vypracovanú metodiku tvorby kompetenčných modelov zamestnancov.	VO č. 3: Máte vo Vašom podniku vypracovanú metodiku tvorby kompetenčných modelov?	Tvorba kompetenčného modelu	Metodika tvorby kompetenčného modelu
P4: Väčšina priemyselných podnikov v SR nepoužíva pri tvorbe kompetenčných modelov metódu AHP.	VO č. 4: Používate vo Vašom podniku pri tvorbe kompetenčných modelov metódu analytický hierarchický proces?	Metóda AHP	Tvorba kompetenčných modelov
P5: Väčšina priemyselných podnikov v SR nevykonáva hodnotenie stavu udržateľného rozvoja/spoločensky zodpovedného podnikania svojho podniku.	VO č. 5: Vykonávate vo Vašom podniku hodnotenie stavu udržateľného rozvoja/spoločensky zodpovedného podnikania Vášho podniku?	Hodnotenie stavu udržateľného rozvoja/spoločensky zodpovedného podnikania	Stav udržateľného rozvoja/spoločensky zodpovedného podnikania
P6: Väčšina priemyselných podnikov v SR pri tvorbe kompetenčných modelov prioritne nezohľadňuje koncepciu a kritériá UR podniku.	VO č. 6: Zohľadňujete vo Vašom podniku pri tvorbe kompetenčných modelov koncepciu a kritériá udržateľného rozvoja?	Tvorba kompetenčných modelov	Kritériá udržateľného rozvoja
P7: Väčšina priemyselných podnikov neplánuje pri tvorbe kompetenčných modelov použiť kritériá udržateľného rozvoja.	VO č. 7: Plánujete vo Vašom podniku použiť kritériá udržateľného rozvoja pri tvorbe kompetenčných modelov?	Plánovaná tvorba kompetenčných modelov	Kritériá udržateľného rozvoja
P8: Vo väčšine priemyselných podnikov v SR súčasné kompetencie zamestnancov neprispievajú k udržateľnému rozvoju podniku.	VO č. 8: Myslíte si, že kompetencie z Vašich kompetenčných modelov prispievajú k udržateľnému rozvoju Vášho podniku?	Udržateľný rozvoj podniku	Kompetencie zamestnancov

Zdroj: Vlastné spracovanie.

K niektorým predpokladom a výskumným otázkam boli priradené doplňujúce otázky. Pre účely príspevku sú vybrané otázky v nasledujúcej kapitole. Dotazník „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie č. 7“ je dostupný na <https://docs.google.com/forms/d/1LCCgfGrOS4P6hDSE_0yxwoJ17fFHG6y43dmKqBqL74/viewform>.

4 Závery z dotazníkového prieskumu USZP č. 7 – uplatňovanie kompetenčného prístupu v kontexte UR v priemyselných podnikoch na Slovensku

Na otázku „Uplatňujete kompetenčný prístup riadenia ľudských zdrojov vo Vašom podniku?“ odpovedalo 55 % podnikov, že uplatňujú kompetenčný prístup riadenia ľudských zdrojov. 25 % podnikov uviedlo, že neuplatňujú kompetenčný prístup a 20 % podnikov nevedelo odpovedať na danú otázku. Predpoklad „Väčšina priemyselných podnikov v SR nerealizuje riadenie ľudských zdrojov prostredníctvom kompetenčného prístupu“ sa nepotvrdil (obr. 1).

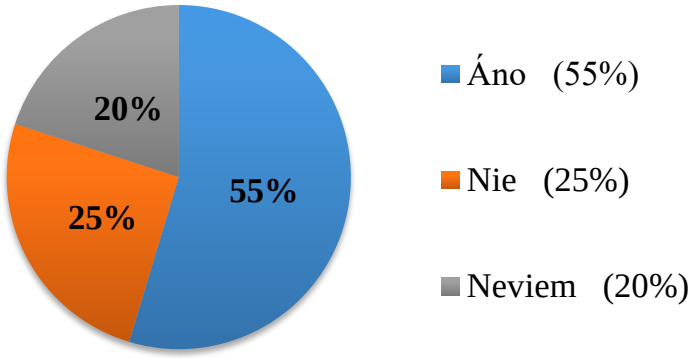

Obr. 1: Uplatnenie kompetenčného prístupu v priemyselných podnikoch na Slovensku

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Na otázku „Máte vo Vašom podniku vypracovanú metodiku tvorby kompetenčných modelov?“ 15 % z respondentov uviedlo, že má vypracovanú metodiku tvorby kompetenčných modelov. 20 % respondentov na danú otázku nevedelo odpovedať. Až 64 % podnikov nemá vypracovanú metodiku tvorby kompetenčných modelov, čo znamená, že predpoklad P3 „Väčšina priemyselných podnikov v SR nemá vypracovanú metodiku tvorby kompetenčných modelov zamestnancov“ je potvrdený (obr. 2).

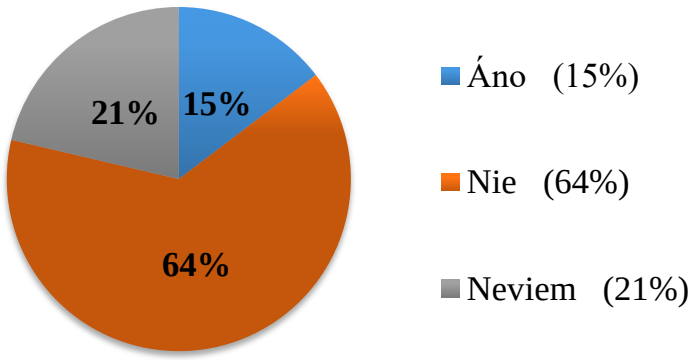

Obr. 2: Existencia metodiky tvorby kompetenčných modelov v priemyselných podnikoch na Slovensku

Zdroj: Vlastné spracovanie.

32 % podnikov uviedlo, že pri tvorbe kompetenčných modelov zohľadňuje koncepciu a kritériá udržateľného rozvoja. 11 % respondentov nevedelo uviesť, či pri tvorbe kompetenčných modelov sa v ich podniku zohľadňujú koncepcia a kritériá UR. 57 % podnikov uviedlo, že pri tvorbe kompetenčných modelov nezohľadňujú koncepciu a kritériá udržateľného rozvoja, čím sa predpoklad „Väčšina priemyselných podnikov v SR pri tvorbe kompetenčných modelov prioritne nezohľadňuje koncepciu a kritériá UR podniku“ potvrdil (obr. 3).

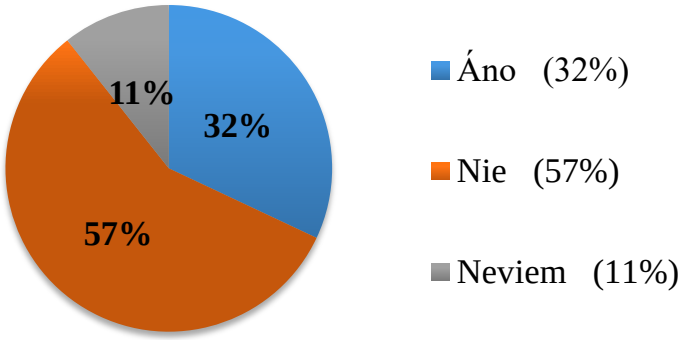

Obr. 3: Zapracovanie koncepcie a kritérií udržateľného rozvoja pri tvorbe kompetenčných modelov v priemyselných podnikoch na Slovensku

Zdroj: Vlastné spracovanie.

47 % podnikov si myslí, že kompetencie z ich kompetenčných modelov prispievajú k udržateľnému rozvoju ich podniku. 37 % respondentov nevedelo odpovedať, či kompetencie z ich kompetenčných modelov prispievajú k udržateľnému rozvoju ich podniku a 16 % respondentov si myslí, že kompetencie z ich kompetenčných modelov neprispievajú k udržateľnému rozvoju ich podniku, čim sa predpoklad „Vo väčšine priemyselných podnikov v SR súčasné kompetencie zamestnancov neprispievajú k udržateľnému rozvoju podniku“ nepotvrdil (obr. 4).

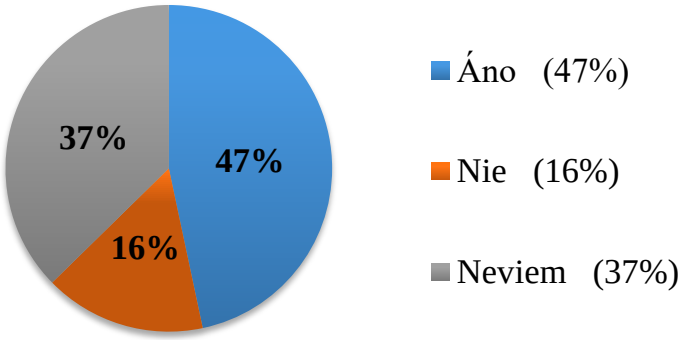

Obr. 4: Podpora udržateľného rozvoja prostredníctvom kompetenčných modelov v priemyselných podnikoch na Slovensku

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Na otázku „Vymenujte, ktoré existujúce kompetencie manažérov by podľa Vášho názoru prispeli k udržateľnému rozvoju Vášho podniku?“ odpovedalo 21 respondentov,

ktorí spolu uviedli 26 rôznych kompetencií, pričom najčastejšie uvádzali znalosť o UR (19 %), spolupráca (19 %), schopnosť riešiť problémy (14 %), tímová orientácia (14 %), technické zručnosti (14 %), schopnosť motivovať zamestnancov (14 %), koncepčné kompetencie (14 %), rozhodovanie v intenciách UR (14 %), sociálne kompetencie (14 %), ekologizácia činností (10 %), schopnosť efektívnej komunikácie (10 %). Do skupiny „ďalšie“ sme zaradili kompetencie, ktoré sa v odpovediach vyskytli aspoň 1 krát (obr. 5).

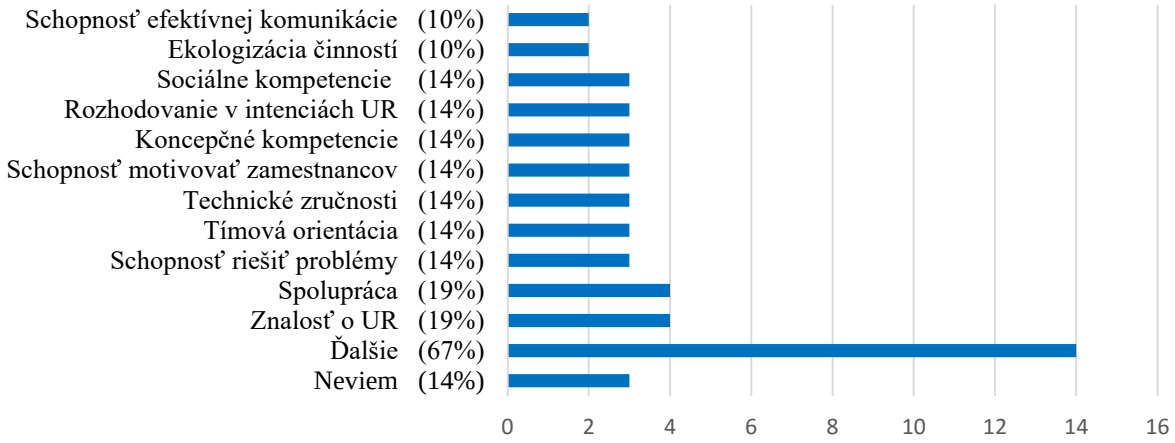

Obr. 5: Kompetencie manažérov podporujúce udržateľný rozvoj v priemyselných podnikoch na Slovensku

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Na otázku „Plánujete zmeniť Váš súčasný kompetenčný model, resp. vytvoriť nový kompetenčný model, zohľadňujúci kritériá udržateľného rozvoja?“ 49 % respondentov nevedelo uviesť, či plánujú zmeniť svoj súčasný kompetenčný model, resp. vytvoriť nový kompetenčný model, zohľadňujúci kritériá udržateľného rozvoja. 38 % podnikov neplánuje zmeniť súčasný kompetenčný model, resp. vytvoriť nový kompetenčný model, ktorý by zohľadňoval kritériá UR. 13 % podnikov uviedlo, že plánujú zmeniť súčasný, resp. vytvoriť nový kompetenčný model, ktorý by zohľadňoval kritériá udržateľného rozvoja (obr. 6).

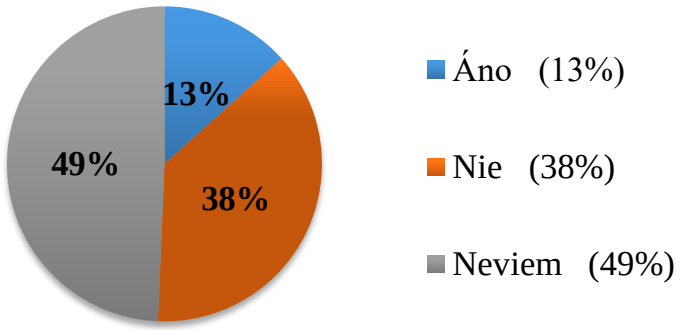

Obr. 6: Plánované zmeny súčasných, resp. tvorby nových kompetenčných modelov zohľadňujúcich kritériá udržateľného rozvoja

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Na otázku „Ktoré z nasledujúcich kompetencií, podporujúcich udržateľný rozvoj Vášho podniku, plánujete zaradiť do Vašich kompetenčných modelov?“ podniky najčastejšie odpovedali schopnosť tvorivého systémového myslenia a rozhodovania so zreteľom na spoločnosť, environment a ekonomiku (78 %), schopnosť viesť a motivovať ľudí k udržateľnému rozvoju (67 %), schopnosť empatie, súcitu a solidarity (67 %), akceptovanie záujmov a potrieb všetkých zainteresovaných subjektov (56%), znalosť o udržateľnom rozvoji/spoločenskej zodpovednosti (56 %), rešpektovanie a podpora ekologizácie všetkých činností a produktov podniku (44 %), schopnosť hodnotovej orientácie pre udržateľný rozvoj (44 %) a schopnosť divergencie myšlienkových procesov a tvorby alternatív a vízií smerom k udržateľnému rozvoju (22 %) (obr. 7).

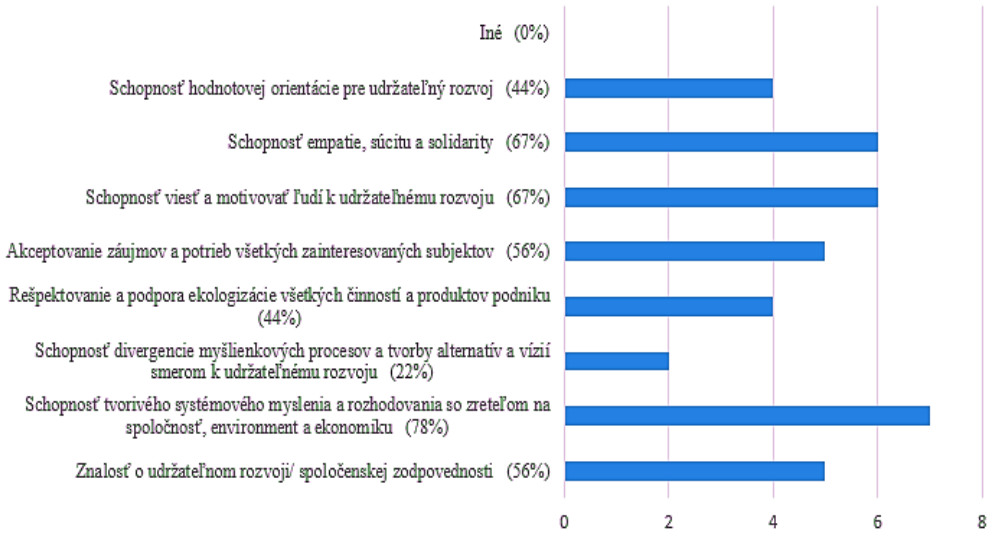

Obr. 7: Kompetencie podporujúce UR podniku, ktoré plánujú zaradiť priemyselné podniky na Slovensku do kompetenčných modelov

Zdroj: Vlastné spracovanie.

5 Využitie kompetenčných modelov manažérov ako cesty k udržateľnému rozvoju priemyselných podnikov

Mnohí autori vnímajú manažéra ako základ transformačnej zmeny prispievajúcej k udržateľnosti. Podľa Steadovcov (Stead – Stead, 2012) je manažér, ten kto vytvára a šíri povedomie o udržateľnosti smerom k ďalším zamestnancom, ktorý vystupuje ako vzor, a ktorý svojimi rozhodnutiami prispieva k udržateľnosti. K strategickým rozhodnutiam manažéra, prispievajúcich k UR podniku, je potrebné, aby manažér disponoval určitými kompetenciami. To však vyžaduje, aby pri strategických rozhodnutiach bral do úvahy prospech všetkých zainteresovaných subjektov, a tiež do rozhodovacích procesov zahrnul faktory ako príroda, spoločnosť a nakoniec aj hospodársku časť. Súčasťou práce manažérov je vytváranie ľudského kapitálu prostredníctvom investovania do rozvoja ľudského potenciálu na pracovisku, tak že sa zameriavajú na zlepšenie vedomostí, vzdelávania a schopností zamestnancov. Pre podnik môže byť investovanie do ľudského kapitálu zároveň spoločensky zodpovedné a ekonomicky výhodné (Benn – Probert, 2006). Vzdelávanie zamestnancov v oblasti udržateľnosti môže pomôcť znížiť spotrebu zásob. Zamestnanci robia každý deň rozhodnutia týkajúce sa toku zdrojov

do podniku a z neho, a to od malých rozhodnutí o používaní elektrickej energie, papiera a vody až po väčšie rozhodnutia týkajúce sa dopravy, výroby a nákupu.

Cordano a Frieze (2000) zdôrazňujú, že práve manažéri sú zodpovední za rozvoj, využívanie a neustále zmeny schopností podniku založených na kritériách udržateľného rozvoja. A manažér, ktorý chce vedome riešiť problémy udržateľnosti, potrebuje vedomosti, zručnosti, schopnosti, postoje a hodnoty, ktoré tvoria kompetenčné modely.

Z výsledkov dotazníkového prieskumu vyplýva, že 57 % priemyselných podnikov na Slovensku nezohľadňuje koncepciu a kritériá UR pri tvorbe kompetenčných modelov. Avšak 13 % priemyselných podnikov na Slovensku plánuje zmeniť súčasný kompetenčný model, resp. vytvoriť nový kompetenčný model, zohľadňujúci kritériá udržateľného rozvoja. Týchto 13 % podnikov môže byť na základe platnosti koevolučnej teórie a odberateľsko-dodávateľských a iných vzťahov základom pre budovanie UR v hospodárstve SR.

Existujúce kompetencie manažérov, ktoré by podľa názorov respondentov podporili UR ich podniku sú nasledovné: *znalosť o UR, spolupráca, schopnosť riešiť problémy, tímová orientácia, technické zručnosti, schopnosť motivovať zamestnancov, koncepčné kompetencie, rozhodovanie v intenciách UR, sociálne kompetencie, ekologizácia činností a schopnosť efektívnej komunikácie.*

Na otázku „Ktoré z nasledujúcich kompetencií, podporujúcich udržateľný rozvoj Vášho podniku, plánujete zaradiť do Vašich kompetenčných modelov?“ podniky najčastejšie odpovedali:

- *Schopnosť tvorivého systémového myslenia a rozhodovania so zreteľom na spoločnosť, environment a ekonomiku.*
- *Schopnosť viesť a motivovať ľudí k udržateľnému rozvoju.*
- *Schopnosť empatie, súcitu a solidarity.*
- *Akceptovanie záujmov a potrieb všetkých zainteresovaných subjektov.*
- *Znalosť o udržateľnom rozvoji/spoločenskej zodpovednosti.*
- *Rešpektovanie a podpora ekologizácie všetkých činností a produktov podniku.*
- *Schopnosť hodnotovej orientácie pre udržateľný rozvoj.*
- *Schopnosť divergencie myšlienkových procesov a tvorby alternatív a vízií smerom k udržateľnému rozvoju.*

Vzhľadom k veľkému výskytu kompetencií je potrebné stanoviť 8 až 12 kľúčových kompetencií podporujúcich uplatňovanie udržateľného rozvoja, ktoré sa stanú základom kompetenčného modelu manažérov priemyselných podnikov na Slovensku. Podľa odborníkov na kompetenčné modely, má kompetenčný model obsahovať 8 až 12 kompetencií. V doterajšom štúdiu problematiky, sme stanovili za najdôležitejšie tie, ktoré sme dali na výber podnikom v dotazníkovom prieskume „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie č. 7“. Podľa nášho názoru, manažéri disponujúci týmito kompetenciami, podporia a urýchlia transformačné zmeny zo súčasného stavu k udržateľnému stavu nielen hospodárstva, ale aj spoločnosti a environmentu. Oblasti, v ktorých sa tento kompetenčný model využije, sú nasledovné:

- Výber manažérov.

- Rozvoj manažérov.
- Hodnotenie manažérov.
- Odmeňovanie manažérov.

6 Záver

Príspevok mal ambíciu poukázať na dôležitosť kompetenčného modelu manažérov priemyselných podnikov pri budovaní a uplatňovaní princípov a kritérií udržateľného rozvoja v hospodárstve Slovenskej republiky. Bez zmeny správania a hodnôt udržateľnosti, ktoré budú zakomponované do kompetenčných modelov manažérov všetkých hierarchických úrovní neprebehne zmena k udržateľnému rozvoju nielen na úrovni týchto podnikov, ale ani v celom národnom hospodárstve. Uvedených 13 % priemyselných podnikov, ktoré plánujú zmeniť súčasný kompetenčný model, resp. vytvoriť nový kompetenčný model, zohľadňujúci kritériá udržateľného rozvoja, je pre dosiahnutie želaného stavu žalostne málo. Možno vysoká miera optimizmu alebo nádej v lepšiu „udržateľnú“ budúcnosť nás núti považovať týchto 13 % podnikov za základ pre budovanie udržateľného rozvoja nielen v hospodárstve, ale aj v celej slovenskej spoločnosti a životnom prostredí našej krásnej planéty Zem.

7 Literatúra

BENN, S. – PROBERT, E. J. 2006. Incremental Change Towards Sustainability: Integrating Human and Ecological Factors for Efficiency. In: *Managing the Business Case for Sustainability*, ed. Stefan Schaltegger and Marcus Wagner, 542-552 Sheffield, UK: Greenleaf Publishing Limited.

CORDANO, M. – FRIEZE, I. H. 2000. Pollution Reduction Preferences for U. S. Envionmental Managers: Applying Ajzen s Theory of Planned Behavior. *Academy of Management Journal*, 43, no. 4:627-641.

DRÁBEK, J. 2012. *Nový model podnikání a vývoj paradigmatu managementu a Marketingu.* Dostupné na: <http://www.cutn.sk/Library/proceedings/mch_2012/editovane_prispevky/Dr%C3%A1bek%20%281%29.pdf>.

ŘEZÁČ, J. 2012. *Nový model podnikání a změna paradigmatu managementu.* Praha: Česká manažerská asociace.

SAKÁL, P. a kol. 2007. *Strategický manažment v praxi manažéra.* Trnava: SP Synergia. ISBN 978-80-89291-04-5.

SOUČEK, Z. 2010. *Firma 21.* Olomouc: Professional Publishing. ISBN 978-807431-007-2.

STANĚK, P. a kol. 2014. *Tektonické zmeny v globálnej ekonomike.* Bratislava: Ekonóm. ISBN 978-80-225-3939-5.

STEAD, J. G. – STEAD, W. E. 2012. *Manažment pre malú planétu*. Bratislava: Eastone Group. ISBN 978-80-8109-216-9.

Tvorba pozitívneho imidžu priemyselných podnikov vs. sociálny pilier udržateľného rozvoja vs. trendy v marketingovej komunikácií

Monika Šujaková[1] Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU Trnava
Peter Sakál[2] Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU Trnava

Creating a positive image of industrial enterprises vs. social pillar of sustainable development

Authors' contact details:

[1] *Slovak University of Technology in Bratislava, Faculty of Materials Science and Technology in Trnava, Institute of Industrial Engineering and Management, Paulínska 16, 917 24 Trnava, Slovak Republic*

monika.sujakova@stuba.sk

[2] *Slovak University of Technology in Bratislava, Faculty of Materials Science and Technology in Trnava, Institute of Industrial Engineering and Management, Paulínska 16, 917 24 Trnava, Slovak Republic*

peter.sakal@stuba.sk

Abstract: The aim of this paper is to provide our idea of using sustainable marketing strategy of an industrial enterprise to increase its sustainable competitiveness through the formation of a positive image, which is based on the current trends in marketing communications. The current practice confirms, the rule, that the mass media in the hands of irresponsible oligarchs are 7 power, which significantly shapes and influences the strategic decisions of all stakeholders. Therefore, we consider tackling the challenge for the Slovak Intelligence (academic and business) and propose our views. In our imagination, the person becomes the subject and the object of management, who is responsible for his strategic decisions.

Keywords: sustainable development, sustainable marketing, social pillar, positive image of industrial enterprises.

Príspevok nadväzuje na výsledky projektu APVV č. LPP-0384-09: „Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR)" a projektu KEGA č. 037STU-4/2012 „Zavedenie predmetu „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie" so študijného programu Priemyselné manažérstvo na II. stupni MTF STU Trnava".

1 Úvod

Ak sa v nejakej spoločenskej oblasti za posledné roky neustále niečo mení, pričom zmeny prebiehajú neuveriteľne dynamicky, tak je to marketing. Snahou každého priemyselného podniku je prosperovať v globálnom konkurenčnom prostredí. Preto mnohokrát marketéri vytvárajú stále nové nápady, zisťujú, aké majú ich zákazníci potreby a ako ich môžu ovplyvňovať, hoci nie vždy vhodným spôsobom. Podľa nášho názoru je potrebné, aby sa značka tovaru a služby nebudovala na základe „certifikátu" a za pomoci neudržateľnej propagácie prostredníctvom súčasných informačných a komunikačných technológií, ale udržateľným spôsobom.

Moderný marketing sa bude stále vyvíjať a riešiť nové výzvy a príležitosti. V posledných rokoch zaznamenávame prechod od tradičného marketingu k holistickému, čo znamená, že sa na marketing treba pozerať ako na celistvý systém (Kotler – Keller, 2007).

Udržateľný podnikateľský úspech, uspokojovanie zákazníkov a iných zainteresovaných strán je úzko spájané s prijatím a implementáciou udržateľnej podnikateľskej a marketingovej stratégie.

Podnikateľské praktiky v dnešnej dobe sú mnohokrát verejnosťou kritizované, pretože v oblasti podnikania sa častokrát vyskytujú situácie predstavujúce ťažké etické dilemy, balancujúc na hrane zákona. Súčasne sú však niektoré podnikateľské praktiky čisto neetické alebo nezákonné. K nim patria napríklad úplatky, krádeže obchodného tajomstva, klamlivá reklama, falošné záruky, nemiestna diskriminácia a dravá konkurencia.

Dnešné spoločnosti, ktoré sa nesprávajú eticky, riskujú, že budú, kvôli možnosti získať kompromitujúce informácie online, odhalené.

Cieľom nášho článku je poukázať, že tak, ako sa dá prostredníctvom internetu poškodiť meno spoločnosti, tak sa dá budovať aj jej pozitívny imidž. Avšak, ako ukázali výsledky nášho dotazníkového prieskumu, priemyselné podniky na území Slovenskej republiky nevyužívajú tieto trendy v marketingovej komunikácií na zvýšenie svojej konkurencieschopnosti dostatočne.

2 Udržateľná marketingová stratégia v kontexte udržateľného rozvoja

Udržateľný rozvoj (UR) možno chápať ako ideálny stav, kedy sú všetky prvky globálneho ekosystému v rovnováhe (Bussard a kol., 2005). Tento nový pohľad na podnikateľskú sféru znamená aj zmenu zaužívaných marketingových praktík. Vo sfére podnikania, udržateľnosť so sebou prináša riešenie množstva čiastkových problémov, medzi ktoré patrí (obr. 1) (Šmida – Hrdinová – Sakál, 2011):

- udržateľná výroba;
- udržateľný zisk;
- udržateľná spotreba;
- udržateľný marketing.

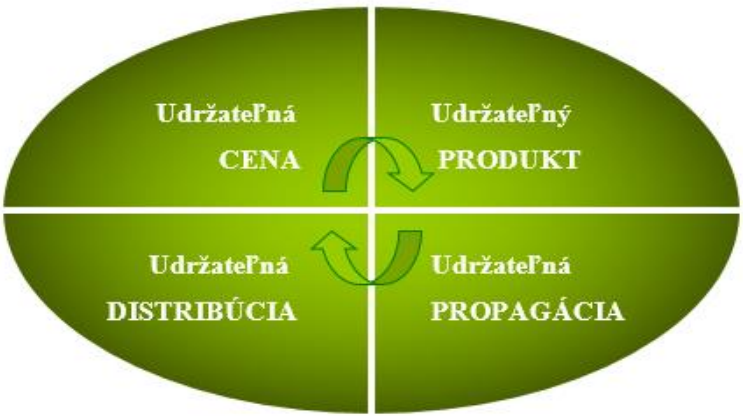

Obr. 1: Zložky udržateľného marketingového mixu

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Šmida – Hrdinová – Sakál (2011).

Primárnym cieľom moderného chápania marketingu je nadviazanie dlhodobých vzťahov so zákazníkmi, ich udržanie a zároveň trvalé prehlbovanie vzťahov so súčasnými zákazníkmi. Vo vzťahu k okoliu sa potom takýto podnik hlási k spoločenskej zodpovednosti za životné prostredie a udržateľný rozvoj spoločnosti (Sakál, 2013).

Vo všeobecnosti sú dva prístupy, ktoré sa využívajú pri implementácii udržateľného marketingu (Prokeinová – Paluchová, 2013):

- Reaktívny prístup, ktorý je odpoveďou na legislatívne opatrenia alebo nátlak záujmových skupín. V tomto prípade je cieľom marketingu hľadanie možností eliminácie nákladov a hrozieb, ktoré sú spojené s negatívnymi dopadmi vlastného podnikania na životné prostredie a spoločnosť.
- Proaktívny prístup, ktorý vychádza z interných rozhodnutí manažmentu o korporatívnych stratégiách a cieľoch. Úlohou marketingu je tvorba trhových príležitostí a konkurenčných výhod, ktoré súvisia s implementáciou myšlienok udržateľného rastu.

Podľa Wellsa (2013) je udržateľný marketing definovaný ako hľadanie dlhodobej či krátkodobej udržateľnosti medzi organizáciou a zákazníkmi, pričom práve udržateľný marketing smeruje k vytváraniu dlhodobých cieľov v oblasti získavania zdrojov z prírody a jej navrátenie spätne do prírody, či už v podobe ekologického a environmentálneho zvýhodnenia alebo pomocou podpory predaja zelených produktov a ich dopadu na prostredie, spotrebiteľa i budúcu generáciu firiem a spotrebiteľov.

3 Analýza súčasného stavu využívania udržateľnej marketingovej stratégie v kontexte udržateľného rozvoja v priemyselných podnikoch na Slovensku

Dotazník „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie č. 7“ (link: <https://docs.google.com/forms/d/1LCCgfGrOS4P6hDSE_0yxwoJ17fFHG6y43dmKqBqL74/viewform>) bol vytvorený dvomi doktorandmi pod záštitou prof. Petra Sakála, CSc. na Ústave priemyselného inžinierstva a manažmentu MTF STU, a to:

- Lukášom Juríkom,
- Monikou Šujakovou.

Dotazník pozostáva z nasledovných oblastí:

1. identifikačné otázky,
2. udržateľná marketingová stratégia podniku (Monika Šujaková),
3. kompetenčný prístup riadenia ľudských zdrojov (Lukáš Jurík).

Pred realizáciou samotného dotazníkového prieskumu č. 7 sme, podľa nami využívanej a verifikovanej metodiky v predchádzajúcich 6-tich prieskumoch, vytvorili súbor 8 predpokladov, k nim príslušných 8 výskumných otázok, určili závislé a nezávislé premenné (tab. 1). Zaradením 8 výskumných otázok medzi ostatné všeobecné otázky dotazníka sme zabezpečili vzájomné väzby medzi 8-mimi predpokladmi a týmito výskumnými otázkami, na základe ktorých, po odpovedaní respondentov na dotazník, predpoklady potvrdzujeme alebo zamietame.

Tab. 1: Súbor predpokladov, výskumných otázok, závisle premenných a nezávisle premenných

Predpoklad	Výskumná otázka	Závislé premenná	Nezávislé premenná
P1: Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky má vypracovanú stratégiu svojho rozvoja.	VO1: Má Váš podnik vypracovanú stratégiu svojho rozvoja?	Stratégia rozvoja podniku	Písomná forma
P2: Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky nemá hierarchicky rozčlenenú stratégiu svojho rozvoja.	VO2: Máte stratégiu rozvoja Vášho podniku členenú aj hierarchicky?	Stratégia rozvoja podniku	Komplexná stratégia => SPJ=> funkčné stratégie
P3: Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky nemá stratégiu orientovanú na UR.	VO3: Je Vaša podniková stratégia orientovaná na udržateľný rozvoj?	Stratégia udržateľného rozvoja podniku	Udržateľný rozvoj
P4: Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky nemá svoju marketingovú stratégiu orientovanú na UR svojho podniku.	VO5: Je marketingová stratégia Vášho podniku orientovaná na udržateľný rozvoj?	Marketingová stratégia podniku	Marketingová stratégia orientovaná na UR podniku
P5: Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky využíva svoju marketingovú stratégiu na tvorbu pozitívneho imidžu.	VO5: Využívate vo Vašom podniku marketingovú stratégiu pre podporu pozitívneho imidžu spoločnosti?	Pozitívny imidž spoločnosti	Marketingová stratégia podniku
P6: Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky nevyužíva nástroje e-marketingu v marketingovej komunikácií na tvorbu pozitívneho imidžu spoločnosti.	VO6: Aké marketingové nástroje využívate vo Vašom podniku v marketingovej komunikácii pre podporu pozitívneho imidžu spoločnosti?	Pozitívny imidž spoločnosti	Využitie nástrojov e-marketingu (internetový marketing)
P7: Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky nevyužíva nástroje „word of mouth“ v marketingovej komunikácií na tvorbu pozitívneho imidžu spoločnosti.	VO7: Ktoré z nasledujúcich nástrojov e-marketingu (internetového marketingu) využívate vo Vašom podniku pre podporu pozitívneho imidžu spoločnosti?	Pozitívny imidž spoločnosti	Využitie nástrojov “word of mouth“ marketingu

P8: Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky nevyužíva nástroje virálneho marketingu v marketingovej komunikácií na tvorbu pozitívneho imidžu spoločnosti.	VO8: Ktoré z nasledujúcich nástrojov „word of mouth“ marketingu využívate vo Vašom podniku pre podporu pozitívneho imidžu spoločnosti?	Pozitívny imidž spoločnosti	Využitie nástrojov „virálneho (vírusového) marketingu“

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Veľkosť databázy pre účel dotazníkového prieskumu bola určená na základe veľkosti základného súboru. Podľa údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky k 31. 10. 2015 sme za základný súbor považovali 15 974 priemyselných podnikov. Výberový súbor predstavoval výskumnú vzorku 361 podnikov, čo predstavuje 2,25 % zo základného súboru.

Dotazník k 26. 2. 2016 vyplnilo 134 respondentov. Návratnosť dotazníka bola 37,12 %. Návratnosť dotazníka považujeme za dostatočnú vzhľadom na dĺžku dotazníka, početnosť otvorených otázok a zaneprázdnenosť zamestnancov oslovených podnikov. Návratnosť odpovedí sme sa usilovali zvýšiť prostredníctvom sociálnych sietí, telefonických rozhovorov a osobných kontaktov s respondentmi.

Pre účel výskum sme zvolili cieľovou skupinou skupinu respondentov, ktorí patria do oblasti „Priemyselnej výroby“. Počet týchto respondentov je 75, čo predstavuje 56 % z celkového počtu respondentov.

Dotazníkový prieskum slúžil na získanie, čo najvyššieho počtu odpovedí na otázky týkajúce sa vyššie spomenutých oblastí. Pre potreby tohto článku bol vybratý súbor piatich výskumných otázok.

4 Závery z dotazníkového prieskumu USZP č. 7 – analýza súčasného stavu využívania udržateľnej marketingovej stratégie v kontexte udržateľného rozvoja v priemyselných podnikoch na Slovensku

Na hlavnú výskumnú otázku (obr. 2) “*Má Váš podnik vypracovanú stratégiu svojho rozvoja?*”, odpovedalo 59 % respondentov z celkového počtu respondentov kladne.

Záporne sa vyjadrilo 29 % respondentov, že nemá vypracovanú stratégiu svojho podniku a 12 % sa nevedelo k danej otázke vyjadriť.

Predpoklad *„Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky má vypracovanú stratégiu svojho rozvoja.“*, je potvrdený, vzhľadom na to, že väčšina respondentov sa vyjadrila kladne na danú výskumnú otázku.

Obr. 2: Odpovede na otázku: Má Váš podnik vypracovanú stratégiu svojho rozvoja?

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Z odpovedí k hlavnej výskumnej otázke (obr. 3) „*Je Vaša podniková stratégia orientovaná na udržateľný rozvoj?*“ vyplýva, že 84 % podnikov, ktoré majú vypracovanú stratégiu svojho podniku, majú túto stratégiu orientovanú na udržateľný rozvoj.

11 % respondentov uviedlo, že stratégiu svojho podniku má vypracovanú, avšak nemá ju orientovanú na udržateľný rozvoj a 5 % podnikov sa nevedelo k danej otázke vyjadriť.

Predpoklad *„Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky nemá stratégiu orientovanú na udržateľný rozvoj.“* je potvrdený, vzhľadom na to, že 50,7 % respondentov, buď nemá vypracovanú stratégiu podniku alebo ak ju má, nemá ju orientovanú na udržateľný rozvoj.

Podniky, ktoré sa zúčastnili dotazníkového prieskumu uviedli, že keď majú vypracovanú stratégiu svojho podniku, je táto stratégia v 84 % orientovaná na udržateľný rozvoj.

Obr. 3: Odpovede na otázku: Je Vaša podniková stratégia orientovaná na udržateľný rozvoj?

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Z odpovedí na výskumnú otázku (obr. 4) *„Je marketingová stratégia Vášho podniku orientovaná na udržateľný rozvoj?“* vyplýva, že len 44 % podnikov, využíva marketingovú stratégiu na podporu podnikovej stratégie.

Z tohto množstva podnikov má až 73 % podnikov marketingovú stratégiu orientovanú na udržateľný rozvoj.

9 % podnikov uviedlo, že i keď marketingovú stratégiu podniku má, nemá ju orientovanú na udržateľný rozvoj a 18 % respondentov sa nevedelo k danej otázke vyjadriť.

Predpoklad *“Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky nemá svoju marketingovú stratégiu orientovanú na udržateľný rozvoj svojho podniku.”*, zostal potvrdený, vzhľadom na to, že 68 % respondentov buď nevyužíva marketingovú stratégiu na podporu podnikovej stratégie alebo ak ju využíva, tak ju nemá orientovanú na udržateľný rozvoj.

Z odpovedí vyplynulo, že ak už podniky využívajú marketingovú stratégiu na podporu podnikovej stratégie, je táto stratégia v značnej väčšine orientovaná na udržateľný rozvoj podniku.

Obr. 4: Odpovede na otázku: Je marketingová stratégia Vášho podniku orientovaná na udržateľný rozvoj?

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Z odpovedí k výskumnej otázke (obr. 5) *"Využívate vo Vašom podniku marketingovú stratégiu pre podporu pozitívneho imidžu spoločnosti?"* vyplynulo, že 51 % respondentov využíva vo svojom podniku marketingovú stratégiu na podporu pozitívneho imidžu spoločnosti.

Naopak 37 % podnikov nevyužíva marketingovú stratégiu na zvýšenie dobrého mena spoločnosti a 12 % respondentov sa nevedelo k danej otázke vyjadriť.

Predpoklad „*Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky využíva svoju marketingovú stratégiu na tvorbu pozitívneho imidžu"* je potvrdený, vzhľadom na to, že 51 % respondentov odpovedalo kladne na danú výskumnú otázku.

Obr. 5: Odpovede na otázku: Využívate vo Vašom podniku marketingovú stratégiu pre podporu pozitívneho imidžu spoločnosti?

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Z odpovedí na výskumnú otázku (obr. 6) „*Aké marketingové nástroje využívate vo Vašom podniku v marketingovej komunikácii pre podporu pozitívneho imidžu spoločnosti?*“ vyplýva, že 30 % podnikov nevyužíva žiadne marketingové nástroje.

Zvyšných 70 % respondentov, využíva najmenej jeden a viac marketingových nástrojov v marketingovej komunikácií.

Medzi viac používané marketingové nástroje patrí internetový marketing, ktorý využíva 27 % podnikov, potom product placement s 12 %, event marketing s 10 % a behaviorálny marketing so 7 %. Zvyšné marketingové nástroje dosiahli zanedbateľné percento využitia podnikmi, ktoré sa zúčastnili dotazníkového prieskumu.

Predpoklad „*Väčšina priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky nevyužíva nástroje e-marketingu v marketingovej komunikácií na tvorbu pozitívneho imidžu spoločnosti.*“ sa potvrdil, vzhľadom na to, že len 27 % respondentov využíva nástroje e-marketingu.

Obr. 6: Odpovede na otázku: Aké marketingové nástroje využívate vo Vašom podniku v marketingovej komunikácii pre podporu pozitívneho imidžu spoločnosti?

Zdroj: Vlastné spracovanie.

5 Záver

Cieľom príspevku bolo:

1. poukázať na súčasnú situáciu vo využívaní udržateľnej marketingovej stratégie v priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky;
2. poskytnúť náš kritický pohľad na zvýšenie konkurencieschopnosti priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky formovaním ich pozitívneho imidžu prostredníctvom využívania nových trendov v marketingovej komunikácií;
3. pomôcť priemyselným podnikom na území Slovenskej republiky uvedomiť si, že sociálny pilier, ktorý je jedným z pilierov udržateľného rozvoja je tým kľúčovým, pretože práve ľudia, ako jediný element tohto systému, vedia vedome ovplyvniť budúci vývoj našej spoločnosti.

6 Literatúra

BUSSARD, A. – MARCEK, E. – MARKUŠ, M. – BUNCÁK, M. 2005. *Spoločensky zodpovedné podnikanie*. [Online.] In: Nadácia Integra, Nadácia Pontis, PANET, [Cit. 6. apríla 2016.] Dostupné na: <http://www.employment.gov.sk/csr-nahlad-vseobec.-dobry.pdf>.

KOTLER, P. 2007. *Moderní marketing.* Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-1545-2.

KOTLER, P. – KELLER, K. 2007. *Marketing management*. Praha: Grada Publishing. ISBN 987-80-247-1359-5.

PROKEINOVÁ, R. – PALUCHOVÁ, J. 2013. *Marketingové a štatistické prístupy udržateľnosti v sektore agroobchodu.* In: Medzinárodná vedecká konferencia „Podnikový manažment – prax a teória 21. storočia“. Zborník vedeckých príspevkov.

SAKÁL, P. a kol. 2013. *Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie I. vymedzenie základných pojmov trvalo udržateľného rozvoja/ udržateľného rozvoja a spoločensky zodpovedného podnikania v kontexte zmeny paradigmy strategického manažmentu.* Trnava: AlumniPress. ISBN 987-80-8096-186-2.

ŠMIDA, Ľ. – HRDINOVÁ, G. – SAKÁL, P. 2011. *Využitie udržateľného marketingu pri budovaní pozitívneho imidžu podniku v kontexte s udržateľným spoločensky zodpovedným podnikaním*. [Online.] In: Transfer inovácií. [Cit. 6. apríla 2016.] Dostupné na: <http://www.sjf.tuke.sk/transferinovacii/pages/archiv/transfer/29-2014/pdf/094-098.pdf>.

WELLS, G. 2013. *Sustainable Business: Theory and Practice of Business under Sustainability Principles.* UK: Edward Elgar Publishing Limited. ISBN 978-1-78100-185-1.

Управление адаптационными процессами на предприятиях с целью повышения результативности труда менеджеров: микроэкономический аспект

Галина Гагаринская[1] Самарский государственный технический университет (Россия)
Ирина Кузнецова[1] Самарский государственный технический университет (Россия)
Антон Алимов[1] Самарский государственный технический университет (Россия)
Александр Гагаринский[1] Самарский государственный технический университет (Россия)
Диана Спулбер[2] Университет Генуи (Италия)

Adaptive process management in enterprises for the purpose of increasing labor efficiency: microeconomic aspect

Authors' contact details:

[1] Samara State Technical University, Faculty of Engineering and Economics, Department of Economics and Management of the Organization, Molodogvardeiskaia st. 244, 443100 Samara, Russia

irenekuz@yandex.ru

[2] University of Genoa, Dept. Political and Social Sciences-DISPOS Largo Zecca 8/19 16124 Genoa, Italy

diana.spulber@unige.it

Abstract: The paper presents a methodical approach to the effectiveness of the management, based on an analysis of indicators of development and shows the dynamics of labor productivity. The authors reviewed the reserves of increase of efficiency of work of managers, as well as factors of enterprise adaptation mechanism in modern conditions in pulsating economy. The dynamics of development of the Russian Federation regions, the adaptation factors of companies in modern pulsating economic conditions are given. For the formation of adaptive process in management system in this article we present a comparative analysis of the manufacturing activities of the two companies. The problems of the effective work of managers of industrial enterprises, which are the basis of economic development in modern Russia, are discussed. Through the influence on the formation external to the human factor influence on the activation of their needs, participate in their comprehension of the external management entity has the ability to motivate the choice of the individual concrete actions, its scale, quality and duration. Without pretending to be exhaustive definition of the hand of motivation, the authors attempted to determine the "point of impact" on the process, directly related to the employee's personality. The authors suggest that the management of the system of performance indicators for managers in the conditions of realization of various business processes can reduce the risk of crises in the enterprise, improve the efficiency of labor management and productivity in the company as a whole. According to the authors, improving the efficiency of management in the conditions of implementation of the various business processes of industrial enterprises is an integral element of the overall strategic development of the company. The article presents an analysis of labor productivity at the micro level; labor indicators are identified for the results of the evaluation managers in the implementation of business process management. In a study there is designed performance of business process management on the example of the metalcutting enterprise for management levels: the corporate level, the first operational level, the second operational level, the line level. These indicators are defined and the performers are given the criteria.

Keywords: adaptation, manager, productivity, efficiency, motivation, strategy, effectiveness, efficiency, pulsating economy functions, factors, machine-building enterprises.

1 Введение

Результативность труда менеджеров может выражаться через эффективность производства. Эффективность производства относится к числу ключевых категорий рыночной экономики, непосредственно связанных с достижением конечной цели развития общественного производства в целом и каждого предприятия в отдельности. В наиболее общем виде экономическая эффективность производства представляет собой количественное соотношение двух величин – результатов хозяйственной деятельности и производственных затрат. Сущность проблемы повышения экономической эффективности производства состоит в увеличении экономических результатов на каждую единицу затрат в процессе использования имеющихся ресурсов. Повышение эффективности производства может достигаться как за счет экономии текущих затрат (потребляемых ресурсов), так и путем лучшего использования действующего капитала и новых вложений в капитал (применяемых ресурсов).

2 Методический подход к эффективности работы менеджеров

На высококонкурентном глобальном рынке управление эффективностью работы персонала приобретает все большее значение. Реализация стратегии в сфере управления людьми, как никогда прежде, требует внимания, а управление эффективностью работы может стать основой для достижения стратегических и деловых целей. Однако оно ограничивается заполнением бланков, установлением правил и уровней проведения оценок и связано с бессмысленной бюрократией. Зачастую критика управления эффективностью работы направлена на снисходительность оценок, приглаженность отчетов и неоднозначность нормативов, которые не отражают потребности в более высокой производительности труда и прибыльности.

От менеджеров требуется умение вести за собой людей и создавать у них мотивацию. Чтобы руководителям было проще осуществить процесс мотивации для новшеств, они должны освободиться от бюрократических и эмоциональных ограничений оценки эффективности работы и превратить процесс управления эффективностью работы в столь же мощный инструмент управления, как балансовый отчет или организационная схема. Для этого недостаточно научить людей управлять эффективностью работы. Необходимо поднять эту дисциплину на совершенно новый уровень. Управление эффективностью работы – это не стопка бумаг на чьем-либо столе, а связь между личными достижениями и эффективностью работы организации.

3 Анализ производительности труда на микроуровне

В самом общем виде экономический рост – это долговременное количественное и качественное увеличение результатов производства под влиянием изменяющейся производительности факторов.

Многие исследователи в своих работах так или иначе касались проблемы производительности труда или её отдельных аспектов. Классики политэкономии

(А. Смит, Дж. С. Миль, К. Маркс) заложили основы исследования проблемы производительности труда, выявили сущность данной категории и идентифицировали факторы, влияющие на рост производительности труда.

Каждая страна и её бизнес имеют свои преимущественные факторы и отслеживают эффективность их использования, применяя показатель производительности. Корпоративная статистика учитывает производительность труда и её динамику, прогнозируя численность занятых и оплату их труда, прибыль и рентабельность активов. В странах Европейского союза показатель производительности труда используют также при оценке степени инновационности (технологичности) производств и их градации на высоко-, средне- и низкотехнологичные. Статистические данные о производительности труда по видам деятельности ориентирует бизнес по производительности на эффективное вложение денег, а банки учитывают этот показатель при оценке кредитоспособности заёмщика. Можно сказать, что это самый востребованный пользователями статистический показатель. Поэтому, к примеру, Американское бюро производственной статистики (BLS) каждый квартал года публикует данные о производительности труда, которые очень важны для экономистов, банкиров и инвесторов.

Производительность труда отражает реальные профессиональные навыки трудящихся и уровень используемого ими оборудования. На её динамику оказывают влияние основные характеристики экономической системы страны: состояние инфраструктуры, объём инвестиций в технологии, профессионализм управленцев, уровень организации рабочего места

Производительность труда в большинстве высокоразвитых стран непрерывно растёт (за исключением кризисных 2008-2009 гг.), что обеспечивает их экономическое превосходство над остальным миром (таблица 1). Задачу по увеличению производительности труда назвали жизненно важной более 7000 топ-менеджеров европейских, американских и азиатских компаний, принявших участие в исследовании Conference Board.

Таб. 1: Производительность труда в высокоразвитых странах в 2012 г. (тыс. долл. на человека)

страна	ВВП всего, млн. долл. США	Численность экономически активного населения, тыс. чел	Производительность труда								
			Средняя по экономике	Сельское хоз-во, лесное хоз-во, рыболовство, охота	Промышленность	Строительство	Транспорт и связь	Торговля, гостиницы, рестораны	Финансовая деятельность	Образование, здравоохранение, социальные услуги	Прочие услуги
США	16244,6	153617	105,7	91,6	147	66,3	-	96,1	197,1	121,9	-
Канада	1821,4	18699	94,7	57,7	157,6	100,5	98,8	57,7	149,9	61,4	81,0
Великобритания	2471,8	31612	78,2	58,6	125,8	63,8	66,2	62,7	146,6	40,0	66,1
Германия	3428,1	42239	81,2	45,6	95,7	52,1	58,6	56,0	147,0	51,3	74,1
Япония	5959,7	64022	93,1	35,5	112,3	68,7	103,8	51,5	115,4	68,2	-
Франция	2612,9	28390	92,0	54,0	77,1	79,6	76,0	67,9	236,8	67,5	78,4
Италия	2014,7	25075	80,3	48,6	82,7	56,7	89,5	62,2	160,1	61,3	76,6
Россия	2014,8	75440	26,7	14,2	40,3	24,1	25,3	29,7	49,4	10,4	16,9
Норвегия	499,7	2592	192,8	108,0	583,0	139,2	151,3	109,2	286,8	84,3	148,0
Корея	1130,0	8775	128,7	57,4	222,4	149,2	144,8	-	199,3	110,1	100,8

Анализ на основе распространенного показателя выработки не идентифицирует проблем в динамике производительности труда на региональном уровне РФ, так как в течение всего периода её уровень изменяется (таблица 2).

Таб. 2: Динамика выработки по регионам РФ, тыс. руб./чел [10]

Административные единицы РФ	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Центральный ФО	244,1	327,7	411,2	511,8	636,9	585,7	681,9	800,8	855,3
Северо-Западный ФО	211,6	252,1	302,1	374,4	460,6	474,8	548,6	657,3	715,8
Южный ФО	124,6	151,9	189,7	241,9	302,5	309,2	363,1	428,2	482,2
Северо-Кавказский ФО	99,5	118,3	145,6	169,3	201,7	214,3	245,1	281,2	311,6
Приволжский ФО	158,9	192,6	238,5	290,9	358,9	338,8	389,3	476,4	531,5
Уральский ФО	376,3	513,6	616,3	691,8	774,0	728,2	852,4	1034,8	1151,4
Сибирский ФО	181,1	213,0	268,2	322,6	373,4	379,3	452,0	525,9	564,6
Дальневосточный ФО	213,1	259,7	312,3	394,6	473,0	546,9	671,8	790,3	844,1

В то же время в результате анализа на основе факторной производительности было установлено, что рост её уровня по всем факторам производства замедляется в целом по стране и вплотную приближается к порогу отрицательной динамики (снижения производительности труда). В динамике совокупной факторной производительности труда отмечается отсутствие устойчивого роста (рис. 1).

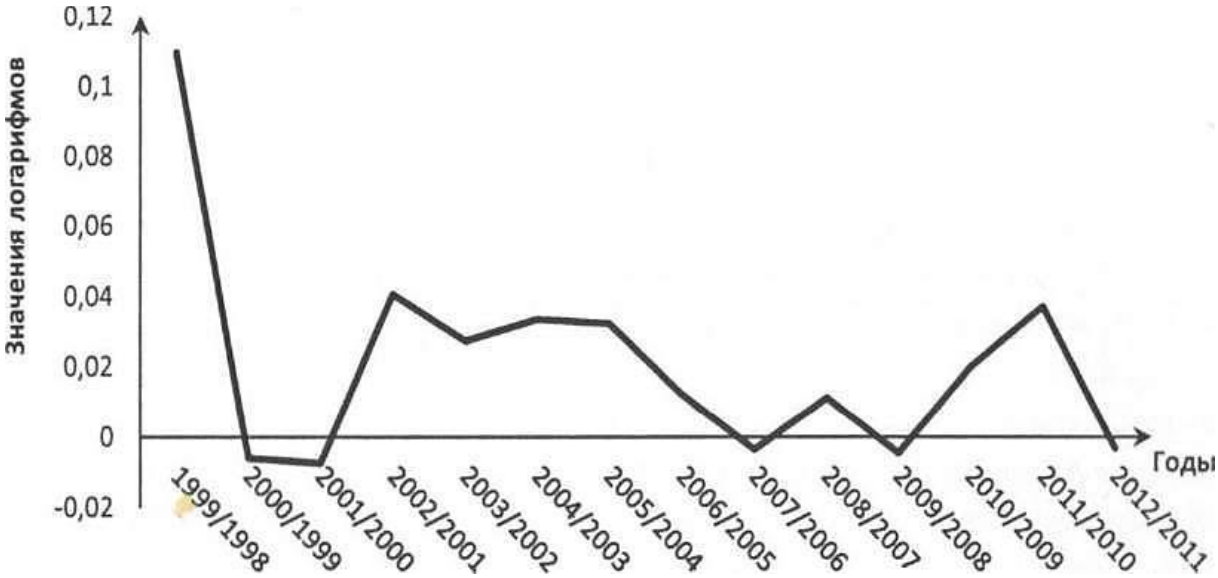

Рис. 1: Динамика совокупной факторной производительности труда [9]

4 Факторы адаптации предприятия в современных условиях пульсирующей экономики

Рассмотрим резервы повышения эффективности трудовой деятельности менеджеров предприятий металлообрабатывающей промышленности (рис. 2) и систему управления трудовой деятельностью менеджеров промышленного предприятия (рис. 3). Авторами рассматривались резервы эффективности трудовой деятельности менеджеров на микроуровне, поэтому политические процессы, а именно санкции ЕС, не рассматривались в данном исследовании.

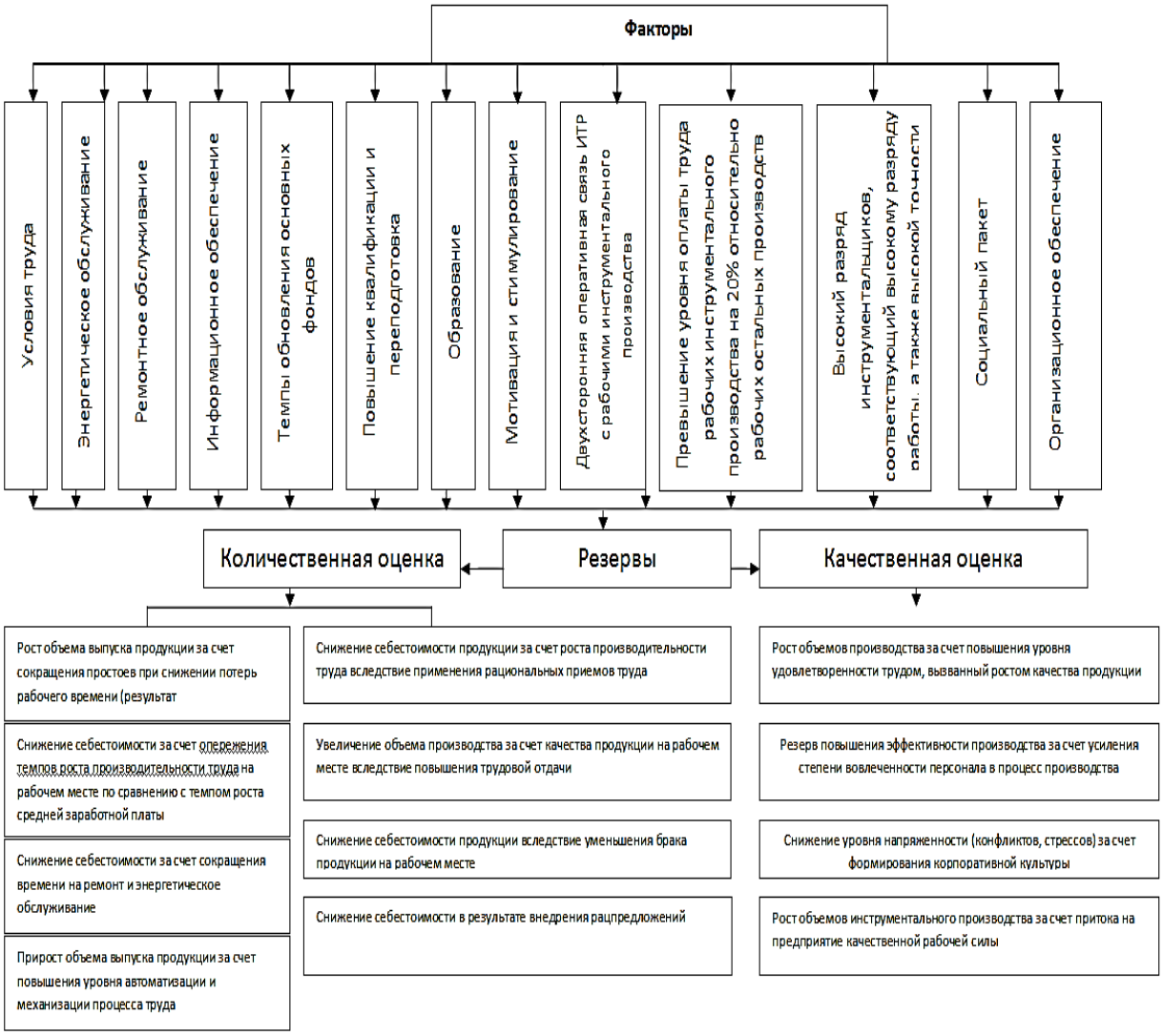

Рис. 2: Блок-схема резервов повышения эффективности трудовой деятельности менеджеров предприятий промышленности

Через воздействие на формирование внешних по отношению к человеку факторов, влияние на активизацию его потребностей, участие в их осмыслении внешний субъект управления имеет возможность мотивировать выбор индивидом конкретных действий, их масштаб, качество и продолжительность, т.е. осуществлять мотивацию его деятельности.

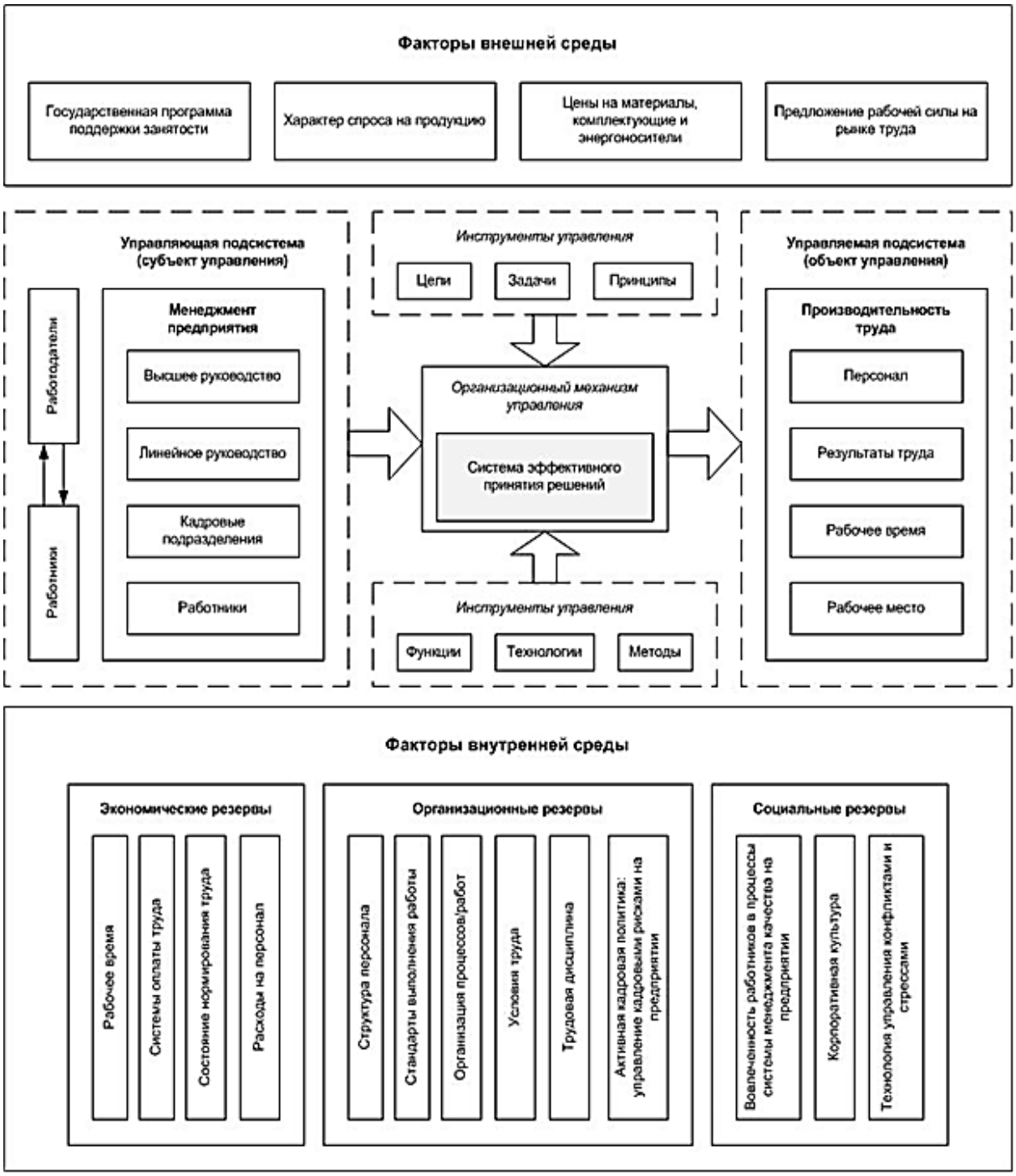

Рис. 3: Факторы адаптации трудовой деятельности менеджеров промышленного предприятия

Осуществляя эту функцию, менеджеры должны постоянно воздействовать на факторы результативной работы членов трудового коллектива. К ним в первую очередь относятся разнообразие работы по содержанию, рост профессиональной квалификации работающих, удовлетворение от полученных результатов, повышение ответственности, возможности проявления инициативы и осуществление самоконтроля и т.д. Не претендуя на полноту определения данной стороны мотивации, авторы попытались определить «точки воздействия» на процесс, непосредственно связанный с личностью работника.

5 Динамика производственной деятельности двух машиностроительных предприятий при учете факторов повышения результативности труда менеджеров

Машиностроительное предприятие 1 изготавливает продукцию специального назначения, к которой относится оборудование для ПВО, РВСН, космической отрасли, а также продукцию для атомной промышленности – оборудование шахты реактора, оборудование шахты ревизии, краны мостовые электрические кругового действия, механизм обслуживания купола, плиты закладные и плиты перекрытия транспортного коридора, гидроамортизаторы, устройства локализации расплава активной зоны.

По выпуску товарной продукции в действующих ценах **машиностроительное предприятие 1** опережает **машиностроительное предприятие 2** (рис. 4). Кроме того, в 2009 году **машиностроительное предприятие 1** получило мощную экономическую поддержку в виде государственных займов и займов от частных лиц.

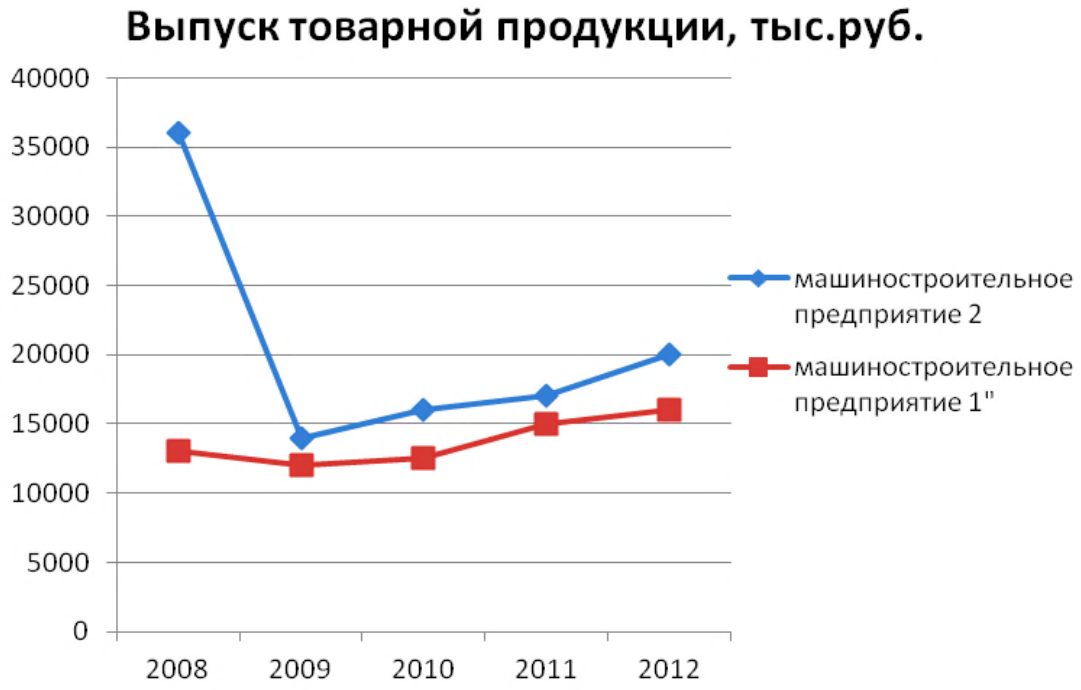

Рис. 4: Выпуск товарной продукции

Выручка от реализации товаров, продукции, выполнения работ, услуг на обоих предприятиях к 2012 году значительно выросла по сравнению с 2008 годом (рис. 5). Это объясняется увеличением объемов производства продукции. Следует отметить, что 2010 год оказался менее прибыльным, чем 2009 год.

Рис. 5: Выручка от реализации товаров, продукции, выполнения работ, услуг

Данные наблюдений, проведенных на предприятиях в течение 2008-2012 гг. И касающихся численности промышленно-производственного персонала (ППП) и среднемесячного дохода одного работника производственного подразделения, свидетельствуют о некоторой зависимости численности персонала от уровня оплаты труда в металлургической отрасли (рис. 6).

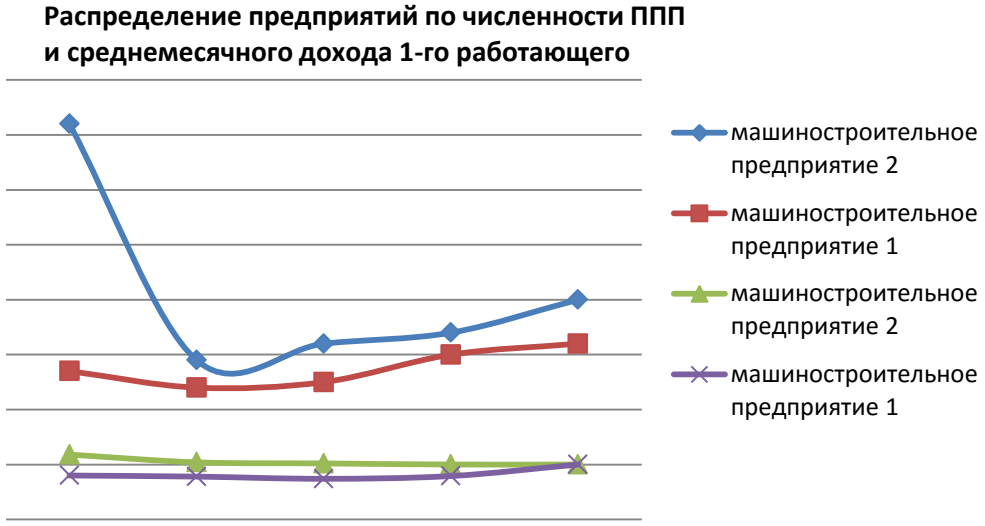

Рис. 6: Распределение предприятий по численности ППП и среднемесячному доходу одного работающего

Показатели выработки товарной продукции на одного работника производственного подразделения (ПП) характеризуют связь между уровнем оплаты труда работников и производительностью труда (рис. 7). Примечательно,

что на обоих предприятиях показатель выработки в 2010 году ниже, чем в 2009-м, кризисном периоде. Значения показателя выработки на одного работника на машиностроительном предприятии 1 в среднем на 530,4 тыс. руб. выше, чем на машиностроительном предприятии 2. Разница между показателями выработки товарной продукции может свидетельствовать о том, что на машиностроительном предприятии 2 используют устаревшие технологии производства, нерационально организуют труд работников, применяют неэффективную систему мотивации персонала.

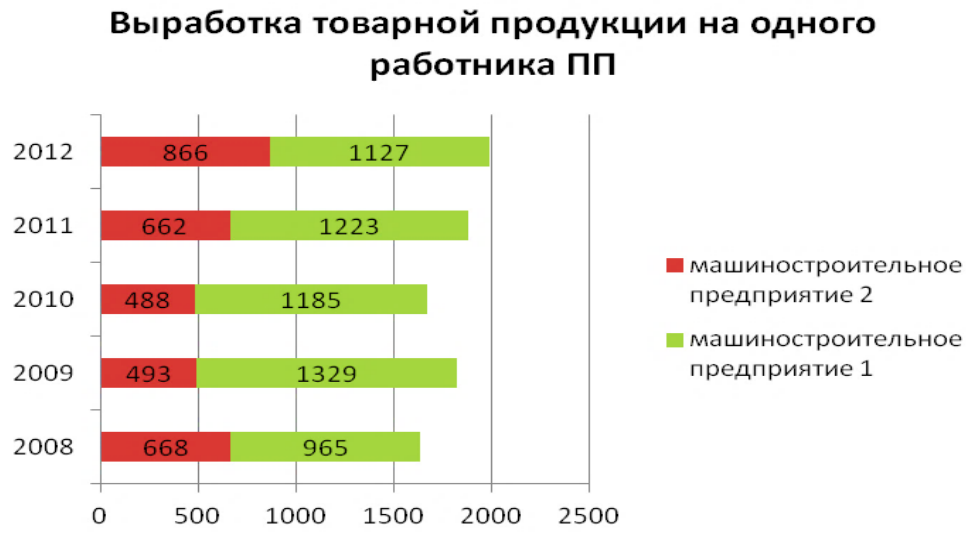

Рис. 7: Выработка товарной продукции на одного работника ПП

Ключевые цели стратегии **машиностроительного предприятия 1**:

- придать **машиностроительному предприятию 1** импульс постоянного совершенствования в направлении повышения производительности и эффективности бизнеса, превращая существующую компанию во все более эффективно управляемое машиностроительное производство, позволяющее изготавливать оборудование для атомной, нефтегазовой, горно-металлургической и других отраслей;
- продолжить развитие ключевых производственных активов, добиваясь максимальной отдачи и минимальных сроков окупаемости;
- повысить долю **машиностроительного предприятия 1** на основных рынках отрасли за счет высококачественной и высокотехнологичной продукции;
- укрепить позиции **машиностроительного предприятия 1** как ключевого поставщика различного машиностроительного оборудования на российском рынке, выйти на рынок с новыми видами продукции и усовершенствовать традиционные;
- использовать агрессивную рекламную стратегию, направленную на завоевание новых рынков;
- развивать сеть представительств с целью наиболее полного удовлетворения потребностей покупателей;
- расширять экспортные рынки для продукции.

В сложившейся экономической ситуации все более актуальной задачей для промышленных предприятий становится повышение эффективности производства и качества выпускаемой продукции. Добиться этого можно, используя в технологическом процессе только современное оборудование, свободно интегрируемое в автоматизированную систему управления.

6 Заключение

Управление эффективностью работы, рассмотренное в нашей статье, ориентировано на процесс, который заключается в выявлении, измерении и разъяснении ключевых профессиональных качеств и уровней эффективности работы и поощрении сотрудников с целью достижения максимальной производительности труда в организации. Предложенный в работе алгоритм ориентирован как на отдельного сотрудника, так и на предприятие в целом. Чтобы управлять эффективностью работы, менеджеры должны обладать способностью к адекватному разъяснению стратегических целей и задач предприятия и при этом не терять из вида вклад отдельных сотрудников в «большое целое».

В данной статье представлена оценка европейского подхода к проблеме адаптации персонала. Мы подчеркнули, что способы адаптации персонала в европейских странах зависят от социально-экономического и культурного бекграунда территории. Знание этого бекграунда помогает представить типичные черты процесса адаптации персонала в Европе по сравнению с таковыми в Северной Америке, а также различия между основными европейскими регионами и странами. Важными факторами, которые нужно принимать во внимание, являются культурный бекграунд, система трудовых отношений, недавние события в экономике, изменения в структурах организаций и демографические тенденции. Кроме того, адаптация рассматривается как предмет интереса нескольких сторон, а не только работодателя и кандидатов, а также как комплекс мероприятий, базирующихся на ряде принципов.

В целом в европейских исследованиях в области адаптации персонала уделяется большое внимание роли соискателя, допускается участие в адаптации разных заинтересованных сторон, что отражает политическую значимость занятости. Большое значение придается реальным практикам адаптации и их влиянию на соискателей. Заметным становится все большее сближение задач в рамках процессов управления человеческими ресурсами, включающих адаптацию. Однако до сих пор существует ряд региональных особенностей, которые могут быть объяснены с точки зрения систем трудовых отношений и исторических факторов.

Недавние теоретические и практические разработки указывают на малую пригодность традиционных методов адаптации с их допущением о неизменности людей и профессий в условиях высокодинамичной и сложной бизнес-среды, характерной для Европы и других частей света. Их авторы утверждают, что парадигма «правильный человек на правильном месте» больше не является подходящей базой для осуществления адаптации персонала. В качестве альтернативы предлагается так называемая «театральная модель».

Что касается программы исследований, мы предположили, что исследования должны выходить за рамки «психометрической парадигмы» и обращаться к культурным факторам. Они должны быть нацелены на разработку методологии конструирования техник адаптации, развитие системы компетенций и компетентностей с целью совершенствования процесса адаптации и обеспечения его связи с другими задачами в рамках управления человеческими ресурсами. В рамках исследований следует обратить особое внимание на новые подходы, которые сделают методы адаптации более результативными в высокодинамичной организационной среде XXI века.

7 Ресурсы

1. MARJORIE, S. TURNER. April 1966. Wages in the Cambridge Theory of Distribution. In: *Industrial and Labor Relations Review*. Pp. 390-401.
2. GITELMAN, H. M. April 1968. An Investment Theory of Wages. In: *Industrial and Labor Relations Review.* Pp. 323-352.
3. LEIBENSTEIN, H. June 1979. A Branch of Economics is Missing: Micro-Micro Theory. In: *Journal of Economic Literature*. Pp. 477-502.
4. WILLIAMSON. O. 1985. *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: The Free Press, pp. 1-68.
5. JONES, G. R. – HILL, C. W. L. 1988. Transaction Cost Analysis of Strategy-Structure Choice. In: *Strategic Management Journal*. Vol. 9, p. 160.
6. ROE, R. A. – VAN DEN BERG, P. 2013. Selection in Europe: Context, developments and research agenda. *European Journal of Work and Organizational Psychology. Pp. 257-287.*
7. ГАГАРИНСКИЙ, А. В. 2013. *Управление производительностью труда промышленного предприятия* / А.В. Гагаринский, О.Ю. Калмыкова // Вестник Самарского государственного университета. Серия «Экономика и управление». Самара: ФГБОУ ВПО СамГУ.
8. ГАГАРИНСКАЯ, Г. П. 2015. *Повышение производительности труда: аспект работодателей:* монография / Г. П. Гагаринская, И. Г. Кузнецова, В. Г. Семенов, В. С. Чернышенко, Ю. Н. Горбунова. Самара: Самар. гос. техн. ун-т, 142 с.
9. ВЕРДИ, А. – ЮФА, В. 2008. *Энциклопедия систем мотивации и оплаты труда* / Под ред. Дороти Бергер, Ланса Бергера; пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 761 с.
10. ТИМАРСУЕВ, М. В. 2015. *Управление производительностью труда: региональный аспект*: дис. … канд. экон. наук. Саратов, 198 с.
11. СТАНЮТА, И. М. 2014. *Производительность труда - главный оценочный показатель бизнеса и экономического развития страны /Банкаускі веснік, КАСТРЫЧНІК, 2014, 154 с.*
13. ФЕДЕРАЛЬНАЯ СЛУЖБА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СТАТИСТИКИ. *Эффективность экономики России*. <http://tinyurl.com/ofgsbyz>.

III. *Sociálne a ekonomické otázky polarizovaného sveta*

Vplyv globalizácie a integrácie v koncepcii riadenia ľudských zdrojov

Marcela Galovská[1] Paneurópska vysoká škola; Ekonomická univerzita v Bratislave

The impact of globalization and integration in the concept of human resource management

Authors' contact details:

[1] Pan-European University, Tomášikova 20, 821 02 Bratislava;

External Doctoral studies, University of Economics in Bratislava Dolnozemská cesta 1/b, 852 35 Bratislava, Slovak Republic

galovska.m@azet.sk

Abstract: The contributions point to processes of globalization and integration, which influenced the concept of human resource management. The concept is necessary at present to determine the extent to manage human capital which represents wealth for the company. First, I dedicate the concept of human resources from a historical perspective. The process of globalization and integration approach in terms of social management theory. The main aim of this paper is to assess the impact of globalization and integration in the concept of human targets are resources. Milestones are the context of globalization and integration. The paper uses the method of comparison, analysis concludes. Globalization is mainly influenced by the social theory of knowledge society and the theory of human capital. Integration is a process integration management. The context of the two processes is the human capital that is impact scientific and technological progress and management competencies and skills. The process of globalization and integration in terms of appreciating the concept of human resources management and pointed out the necessity of view of the two different processes, theory and others. The process of globalization is influenced by scientific and technological progress and development as well as cultural diversity. On the other hand, it represents the integration communities and gathering and contract. Interpenetration of the two processes is effective for each theory. The concept of human resource management context, it is efficiency, flexibility and creativity of human resources. At present, human capital is a wealth for the enterprise of which it is appropriate to take care and manage but also to appreciate the processes of globalization and integration. The process largely affects the extent of the changes and trends in the use of techniques and methodologies in a given concept.

Keywords: human resource management, integration, globalization.

1 Úvod

Príspevkom chcem upozorniť na koncepciu riadenia ľudských zdrojov z hľadiska globalizácie a integrácie. Hlavným cieľom je zhodnotenie vplyvu globalizácie a integrácie v koncepcii riadenia ľudských zdrojov. V danej koncepcie je dôležité a nutné zisťovať vplyv globalizácie a integrácie z dôvodu, že ľudský kapitál predstavuje v súčasnosti hybnú silu podnikania. Využívam poznatky z vedeckej, odbornej a časopiseckej literatúry venovanej danej problematike. Následne vzťahovo – obsahovou analýzou a komparáciou zhodnocujem cieľ príspevku.

2 Riadenie ľudských zdrojov

Koncepcia riadenia ľudských zdrojov vzniká v 80. – 90. rokoch minulého storočia. Danú koncepciu z hľadiska spoločenských teórii ovplyvňuje znalostná spoločnosť a teória ľudského kapitálu. V teórii manažmentu sa v danom období jej vývoj ovplyvňujú nové trendy integračný, zákaznícky, marketingový a znalostný manažment, spoluúčasť na riadení, neformálne organizácie a riadenie ľudských zdrojov. Globalizácia ovplyvňuje spoločenské teórie pod vplyvom vedecko-technického pokroku. Armstrong definoval riadenie ľudských zdrojov ako *„strategický a celostný prístup k riadeniu najcennejšími aktívami organizácie, ľuďmi, ktorí individuálne a kolektívne prispievajú k dosahovaniu organizačných cieľov“* (2007). Na druhej strane Storey definoval danú koncepciu ako *„prístup v zamestnávaní ľudí, ktorý usiluje o dosiahnutie konkurenčnej výhody.“* Základom koncepcie už nie sú tradičné výrobné faktory ale hlavným výrobným faktorom sú ľudské vedomosti a schopnosti a produktom sa stávajú inovácie. Stanovisko je založené na predpoklade, že ľudské zdroje vedomosti a schopnosti sú hlavným zdrojom prosperity a konkurenčnej výhody, hlavným výrobným kapitálom, imaním organizácie, a nie jej nákladovou položkou.

Podľa Koubeka (2008) riadenie ľudských zdrojov je časť podnikového riadenia, ktorá sa orientuje na problematiku človeka v pracovnom procese t. j. formovanie jeho pracovného a sociálneho profilu a na jeho vzťah k podniku. Riadenie ľudských zdrojov je neoddeliteľnou súčasťou každého vedúceho pracovníka a tvorí jadro podnikového riadenia.

Rozvoj koncepcie riadenia ľudských zdrojov pozostáva z troch fáz:

- Prvotná idea je formovaná americkými autormi v 80. rokoch minulého storočia na univerzitách. Pozostáva z dvoch modelov: „súladu“ a „hardwardského“.
- Skeptický vzťah k otázke a aplikácií v praxi personálneho riadenia mali idei anglických odborníkov v 80. – 90. rokoch.
- Aplikácia riadenia ľudských zdrojov v praxi. Zosúladenie so systémom klasického personálneho riadenia.

Americký model riadenia ľudských zdrojov v 70. – 80. rokoch minulého storočia sa formuje na základe nových prvkov v riadení ľudí, ktoré boli podmienené zmenami vo výrobných faktoroch a v zmenách úloh manažmentu. Hlavná charakteristika modelu súladu je strategický prístup. Podľa Formbrun navrhovali spojiť funkciu riadenia ľudských zdrojov s líniovou štruktúrou organizácie.

Podstatou Harwardskej školy je, že problémy personálneho manažmentu sa môžu riešiť pri „plnej“ informovanosti vrcholových manažérov a zapojenie všetkých pracovníkov do riadiaceho procesu. Podľa tejto školy riadenie ľudských zdrojov by malo byť funkciou líniových manažérov a úlohou personálneho útvaru je určovať rozvoj vnútorne integrovaného systému personálnych činností.

Výhody Harwardského modelu podľa Boxola (1992) sú:

- uznáva záujmy všetkých zúčastnených, t. j. zamestnancov aj zamestnávateľa,
- rozširuje obsah riadenia ľudských zdrojov o vplyv zamestnancov, organizáciu práce a otázky štýlu riadenia,

- uznáva širokú škálu vplyvov, ktoré ovplyvňujú stratégiu manažmentu a odporúča zohľadňovať ako logiku trhov produktov, tak aj sociokultúrnu logiku,
- zdôrazňuje strategickú voľbu.

Britská verzia riadenia ľudských zdrojov sa začala vyvíjať v 80. – 90. rokoch minulého storočia. Významným predstaviteľom bol Guest, ktorý do systému riadenia ľudských zdrojov pridal štyri ciele, ktoré sa pokúsil aplikovať v praxi:

- strategická integrácia,
- stotožňovať záujmy pracovníkov so záujmami organizácie,
- vysoká kvalita, týka sa najmä aspektov správania manažérov spojených s kvalitou produktov a služieb organizácie a investícií do kvality práce robotníkov,
- smerovanie na funkčnú organizačnú štruktúru schopnú absorbovať inovácie.

Legge patrí medzi najväčšie kritičky koncepcie riadenia ľudských zdrojov. Podľa jej názoru princípy politiky riadenia ľudských zdrojov by mali byť zosúladené so strategickým plánovaním organizácie a slúžiť rozvoju organizačnej kultúry, ktorá je charakterizovaná vzťahom k ľudským zdrojom ako k hodnote a zároveň ako k zdroju konkurenčnej výhody. Tvrdý model predstavuje proces riadenia zakladajúci na integrácií personálnej politiky. Mäkký model sa vyznačuje a zakladá podľa Legge na vzťahu k pracovníkom ako k hodnotnému kapitálu a zároveň k zdroju konkurenčnej výhody.

Charakteristické rysy koncepcie riadenia ľudských zdrojov podľa Vojtoviča (2011):

- potreba investovania do ľudských zdrojov,
- strategický prístup k riadeniu ľudských zdrojov a potreba jeho zladenia s podnikovou stratégiou,
- riadenie ľudských zdrojov ako vrcholné riadenie manažmentu a manažérsky orientovaná činnosť,
- strategický prístup riadenia ľudských zdrojov automaticky posúva danú úlohu do funkcie vrcholného manažmentu,
- riadenie ľudských zdrojov je úlohou líniových manažérov,
- ľudské zdroje sú konkurenčnou výhodou organizácie,
- zníženie úloh odborných organizácii a presun významu vzťahu medzi manažérov a odbormi na vzťahy medzi manažérov a pracovníkmi,
- význam vzdelávania a rozvoja ľudských zdrojov.

Procesy globalizácie a integrácie

Vplyvom vedecko-technického pokroku prebieha proces globalizácie, ktorý je charakteristický zosilnením liberalizácie transnárodných tokov tovarov, služieb, kapitálu, technológií, informácií, ľudí, tokov, ktoré stále môžu regulovať národné vlády. Prebieha modernizácia dopravnej infraštruktúry, produkty strácajú národný charakter.

Črtou hospodárstva je otvorenosť národných ekonomík, liberalizácia obchodných pravidiel, prijatie celosvetových noriem a mechanizmov regulácií hospodárskeho rozvoja.

Prechod od industriálnej k informačnej je spojený s otváraním sa jednotlivých spoločností voči svetu a prechodom na novú kvalitu spoločenskej technológie a organizácie.

Spoločnosť založená na inovatívnosti a inováciách. Rozvíja sa informatizácia, elektronizácia a biotechnológie. Medzi technické vynálezy v danej koncepcii patria, laser, mikročip, nanotechnológie, masové mikroprocesory a internet.

Súčasným trendov v procesoch globalizácie je zavádzanie priemyslu 4.0. Na začiatku vývoja koncepcie riadenia ľudských zdroj vstupujú inovácie, kreatívny faktor, ľudská schopnosť predstavuje hlavný kreatívny faktor. Začína demasifikácia prechod od sériovej masovej výroby k jedinečnej. Medzi ďalšie charakteristiky patrí:

- inovácie: konkurenčná výhoda na trhu pre výrobcu,
- veľké firmy sa zmenšujú (podniky, ktoré sa zaoberajú tvorbou poznatkov, alebo inovácií),
- strácajú význam byrokratické štruktúry,
- flexibilita: je potrebný menší počet ľudí,
- zoštíhľovanie,
- kariéra je menej dôležitá ako flexibilita a schopnosť manipulovať,
- hlavným cieľom vzdelávania je naučiť učiť sa,
- ľudský kapitál = schopnosti a vedomosti,
- riadiť ľudský kapitál jedná sa o riadenie ľudí, ktorí sú nositeľom schopností a vedomostí,
- inováciu môže vytvoriť len kreatívny človek.

Jednou z integrácií v riadení ľudských zdrojov je z hľadiska kompetencí a zručnosti.

Zoznamy rôznych správaní spojených so základnými kompetenciami, napr.:

- schopnosť porozumieť tomu, čo je treba robiť,
- schopnosť zabezpečovať vykonanie práce,
- schopnosť strhnúť ľudí.

Druhové kompetencie manažérov:

- intelektuálne,
- interpersonálne,
- adaptabilita,
- výsledky.

Integrované riadenie je spojené s využitým kompetencí a zručností. Jazyk kompetencie a existencie sústavy kompetencií môže poskytnúť neoceniteľnú základňu pre integráciu kľúčových personálnych činností a dosahovania premysleného prístupu k riadeniu ľudí. Integrované prvky personálneho riadenia okolo sústavy kompetencií t. j. sústava schopností ovplyvňuje:

- získavanie a výber,
- riadenie pracovného výkonu,
- riadenie ľudských zdrojov,
- riadenie odmeňovania.

Zistilo sa, že najčastejšie spôsoby využívania schopností boli pri (Armstrong, 2007):

- riadení pracovného výkonu 89 % respondentov,
- vzdelávaní a rozvoja pracovníkov 85 % respondentov,
- výberu pracovníkov 85 % respondentov,
- získavaní pracovníkov 81 % respondentov,
- iba 35 % so spájaním schopností s odmeňovaním.

3 Záver

V príspevku som upozorňovala na koncepciu riadenia ľudských zdrojov z hľadiska vplyvu globalizácie a integrácie. Koncepcia bola danými procesmi ovplyvňovaná, preto je dôležité skúmať ich vplyv, ktorý určil nové trendy. K procesom globalizácie a integrácie som pristupovala z hľadiska spoločenských manažérskych teórií. Globalizáciu ovplyvňujú najmä spoločenské teórie znalostná spoločnosť a teória ľudského kapitálu. Proces integrácie súvisí integračným manažmentom. Súvislosťou dvoch procesov je ľudský kapitál, ktorý je ovplyvňovaný vedecko-technickým pokrokom a riadením kompetencií a zručností. Proces globalizácie a integrácie zhodnocujem z hľadiska koncepcie riadenia ľudských zdrojov a poukazujem na nutnosť pohľadu z daných dvoch procesov na rôzne vývoje, teórie a iné. Globalizácia a integrácia podľa môjho názoru v riadení ľudských zdrojov je ovplyvňovaná z hľadiska kultúry, komunikácie, združení a spoločenstiev. Integrácia v danej koncepcii sa prejavuje v rôznych európskych spoločenstvách, pre ktoré sa rozhodne príslušná organizácia. Združenia a spoločenstvá podliehajú zmluvám a právnemu systému krajín a únie. Vývoj a výskum je podmienený globalizáciou, ktorá sa prejavuje aj jazykovou kultúrou. Používanie cudzích jazykov predstavuje pre ľudský zdroj iný pohľad na danú problematiku, ktorá sa prejavuje kreativitou. Zhodnocovanie a skúmanie vplyvu procesov globalizácie a integrácie je pre organizáciu dôležité z hľadiska trendov a zmien v metódach a technikách využívania v koncepcii, ktoré súčasnosť prináša.

4 Literatúra

ARMSTRONG, M. 2007. *Řízení lidských zdrojů. Nejnovější trendy a postupy*. Praha: Grada Publishing. 800 s. ISBN 9788024714073.

BILTON, Ch. 2007. *Management and Creativity: From Creative Industries to Creative Management.* Wiley. 190 s. ISBN 1405119969.

BOXALL, P. F. 1992. Strategic HRM: a beginnig, a nex theoretical direction. *Human Resource Management Journal*, 2(3), pp. 61 – 79.

DĚDINA, J. – ODCHÁZEL, J. 2007. *Management a moderní organizování firmy.* Praha: Grada. 324 s. ISBN 9788024721491.

DRUCKER, P. F. 1994. *Věk diskontinuity: Obraz měnící se společnosti.* Praha: Management Press. 377 s. ISBN 8085603446.

KOUBEK, J. 2015. *Řízení lidských zdrojů: základy moderní personalistiky.* Praha: Management Press/Albatros Media. 399 s. ISBN 978-80-7261-288-8.

MAZOUCH, P. – FISCHER, J. 2011. *Lidský kapitál – měření, souvislosti, prognózy.* Praha: C. H. Beck. 116 s. ISBN 9788074003806.

STEFANESCU, F. – DARABANEANU, D. 2011. The human resources management int the context of the economic crisis. *Romanian Economic and Business Review*, 6(1), pp. 104 – 117.

STOREY, J. 1993: The take-up of human resource management by manistream comapnies:key lessons from research. *The international Journal of Human Resouce Management*, 4(3), pp. 529 – 557.

ULRICH, D. 2009. *Mistrovské řízení lidských zdrojů.* Praha: Grada Publishing. 266 s. ISBN 9788024730585.

VOJTOVIČ, S. 2008. *Riadenie personálnych činností v organizácií.* Bratislava: IRIS. 396 s. ISBN 9788089256174.

VOJTOVIČ, S. 2011. *Koncepce personálního řízení lidských zdrojů*. Praha: Grada Publishing. 186 s. ISBN 9788024739489.

WAHAB, S. A. – ROSE, R. C. – OSMAN, S. I. W. 2012. Defining the Concepts of Technology and Technology Transfer: A Literature Analysis. *International Business Research*, 5(1), pp. 61 – 71.

Sociálna kompetentnosť a nové formy ľudského kapitálu

Mária Antalová[1] Ekonomická univerzita v Bratislave

Social empowerment and new forms of human capital

Authors' contact details:

[1] University of Economics, Faculty of National Economy, Department of Social Development and Labour, Dolnozemská 1, 852 19 Bratislava, Slovak Republic

maria.antalova@euba.sk

Abstract: At present, there are discussing rather new ideas relating to the human security, social exclusion and globalization, as theory of the social quality, which is staying in the background, although is generally seen as a humanist tool of improving the quality of life of all Europeans. Its conception was founded in 1997 and runs constantly the professional discussion about her. From their conditional factors is the most important the social empowerment, which is considered as a factor by which we can change any component of society. In our paper we focused exactly on this factor and as goal we set up to deep its knowledge, to identify its basic attributes and components and to define connections between them and outline the basic trends of further theoretical and methodological elaboration. We have developed a theoretical framework based on the identification of two interrelated categories, namely: social empowerment and human capital as a proprietor of this empowerment. We have proposed the substantive change of category of the human capital, in the sense that we have created the various dimensions consisting of the professional capital, the social capital, the learning capital, the knowledge capital and the creative capital. We assume that the content of category will be further extended in future, in the intentions of empowerment of worker in the social quality. In the social empowerment we show at its various forms, which are personal competence, individual competence, social competence and societal competence. In methodology we considered the specific approach to measuring of the various forms of the social empowerment through competency models as well as the approach to quantification of the various dimensions of the human capital.

Keywords: social quality, social empowerment, human capital, professional capital, social capital, learning capital, knowledge capital, creative capital.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA č. 1/0216/14 „Transformácia systému sociálnych služieb pre seniorov v kontexte deinštitucionalizácie sociálnych služieb v pôsobnosti orgánov miestnej samosprávy" a COST IS 1102 „Social Services, Welfare State and Places".

1 Úvod

V súčasnosti sa pertraktujú nové myšlienky, týkajúce sa ľudskej istoty, sociálnej exklúzie či globalizácie, avšak teória sociálnej kvality zostáva naďalej v úzadí, hoci ich prekonáva svojim globálnym prístupom k samotnej zmene spoločnosti. Vznikla ešte v minulom storočí (1997), ale ihneď znamenala posun priorít a posilnenie pozície sociálnej dimenzie v oblasti politík v Európskej únii. Na Slovensku sa s ňou stretávame[1] zriedka.

[1] Na Slovensku sa začal zaoberať sociálnou kvalitou ako prvý prof. I. Laluha. Rozpracováva ju vo vzťahu s kvalitou života.

Jej autori ju definovali ako „rozsah, v ktorom sú ľudia schopní spolupracovať na sociálnom, ekonomickom a kultúrnom živote svojich komunít a rozvíjať svoj blahobyt a individuálny potenciál.“[2] Z jej pomerne podrobne prepracovanej teórie spomenieme len hlavné myšlienky, ktoré nám budú slúžiť ako východisko.

Sociálna kvalita, podľa jej autorov, predstavuje široké javové kontinuum, pozostávajúce z 3 dimenzií: kondicionálnych faktorov, konštitučných faktorov a normatívnych faktorov. Jej kondicionálne faktory tvoria štyri súčasti: sociálno-ekonomická istota, sociálna inklúzia, sociálna kohézia a autonómia alebo sociálna kompetentnosť.

Konštitučné faktory reflektujú existujúce životné podmienky a predstavujú vnímanie ľudskej istoty, spoločenského uznania, sociálneho cítenia a ľudskej spôsobilosti.

Posudzovanie úrovne implementácie konštitucionálnych a kondicionálnych faktorov je možno len prostredníctvom normatívnych faktorov, za ktoré sú považované: sociálna spravodlivosť, solidarita, ľudská dôstojnosť a demokratické občianstvo.

Zo všetkých faktorov v našom príspevku upriamime pozornosť len na kondicionálne faktory a v rámci nich len na sociálnu kompetentnosť, ktorá vníma ľudí ako hlavných aktérov sociálno-ekonomického rozvoja. Svojou podstatou nielen determinuje ostatné faktory sociálnej kvality, ale je „zdrojom aktivít“, prostredníctvom ktorých možno dať do „pohybu“ akúkoľvek zložku spoločnosti.

Cieľom nášho príspevku bude prehĺbiť poznanie daného fenoménu, identifikovať jeho základné atribúty a súčasti, určiť väzbu medzi nimi a načrtnúť základné trendy jeho budúceho teoreticko-metodologického rozpracovania.

2 Východisko vnímania sociálnej kompetentnosti

V teórii sociálnej kvality sociálna kompetentnosť je predovšetkým o ľuďoch, o ich kvalifikácii, postojoch, predstavách, prianiach, ale i o potrebách, ktoré ich poháňajú do aktivít a sebarealizácie. Ak teda chceme odkrývať zákonitosti sociálnej kompetentnosti, potrebujeme uvažovať nielen v súvislostiach rozvoja ľudských zdrojov, ale taktiež musíme profesionalitu ľudí prepojiť s celkovým smerovaním spoločnosti. V danom zmysle je potrebné si položiť nasledujúce otázky:

1. Ak existuje vízia sociálnej kvality na úrovni Európskej únie, musí byť táto vízia transformovaná do stratégií rozvoja jednotlivých štátov EÚ.
2. Ak existujú stratégie pre jednotlivé štáty EÚ, potom v rámci nich by mal byť presne identifikovaný rozvoj ľudských zdrojov, a to v intenciách pertraktovanej vízie.

Ak zhodnotíme odpovede na predchádzajúce otázky, musíme konštatovať, že realita nezodpovedá ani bodu 1) ani bodu 2). Politický zámer sa doteraz nestal skutočnosťou, a to nielen z dôvodu stanovenia si iných priorít pre hospodársku politiku, ale aj z dôvodu nedostatočnej rozpracovanosti sociálnej kompetentnosti ako jednej z najpodstatnejších dimenzií sociálnej kvality.

Ak chceme hlbšie preniknúť do zákonitostí daného javu a v budúcnosti ho aj formovať, pretože je, ako sme už spomínali, prioritným pre ostatné dimenzie sociálnej

[2] Beck – van der Maesen – Walker (2001).

kvality, je pre nás nevyhnutné ho jasne definovať, určiť jeho hlavné atribúty, a to vo všetkých zložkách a taktiež identifikovať ako sa tieto atribúty prejavujú v spoločnosti, prípadne v organizáciách a inštitúciách.

V našom identifikačnom postupe, vychádzame z definície dvoch základných subkategórií, z ktorých pozostáva a ktorými sú:

a) sociálna kompetentnosť a

b) ľudský kapitál ako nositeľ danej kompetentnosti.

Sociálnu kompetentnosť, podľa nášho názoru, najviac rozvinul P. Hermann, ktorý pod ňou rozumie proces vzťahujúci sa na rozvoj indivídua alebo skupiny a súčasne i na rozvoj prostredia, v ktorom sa indivíduum a skupina nachádza.[3] Nadobúda charakter prístupu, participácie a kontroly,[4] ktoré sú potrebné vnímať vo vzťahu k zmene sociálnej reality, ktorá by mala viac podporovať a umožňovať sebarealizáciu ľudí. Možno ju chápať, podľa vyjadrenia P. Herrmanna ako *„rozsah, v ktorom sú ľudia schopní aktivizácie prostredníctvom sociálnych vzťahov*“.[5]

Doteraz za neprekonateľnú považujeme nielen jeho definíciu sociálnej kompetentnosti ale aj identifikáciu jej vnútornej štruktúry, ktorá, podľa neho, predstavuje:

- *osobnú kompetentnosť*, vyplývajúcu z osobných schopností meniť seba samého so zameranosťou predovšetkým na sebariadenie,
- *individuálnu kompetentnosť*, vychádzajúcu taktiež z osobných schopností jednotlivca, avšak s orientáciou na zmenu vonkajšieho prostredia,
- *sociálnu kompetentnosť,* predstavujúcu schopnosť meniť širšie bezprostredné prostredie, v ktorom sa jednotlivec pohybuje, a nakoniec
- *spoločenskú kompetentnosť*, ovplyvňujúcu široké sociálne prostredie.[6]

P. Herrmann hovorí o spomínaných štyroch štruktúrnych prvkoch sociálnej kompetentnosti, avšak ich bližšie neurčuje. Pri ich hlbšej analýze nám nedá a priori predpokladať, že pod nimi možno rozumieť súbor profesijných kompetencií, ktoré sú nevyhnutné na to, aby sme boli schopní prejaviť svoju osobnú kompetentnosť, individuálnu kompetentnosť, sociálnu kompetentnosť ako i spoločenskú kompetentnosť.

Zároveň v nás jej jednotlivé prvky evokujú otázky nasledujúceho typu:

1. Aký druh vedomostí a zručností budeme potrebovať, aby sa naša *osobná kompetentnosť* prejavila v maximálnej miere?
2. Aké schopnosti budú potrebné na posilnenie individuálnej kompetentnosti?
3. Aké formy vzdelávania a s akým obsahom bude treba pripraviť, aby prejav sociálnej kompetentnosti dosiahol žiaduci stav v komunitách?
4. Aké profesijné kompetencie predstavuje spoločenská kompetentnosť, od ktorej závisí implementácia sociálnej kvality v lokalitách, regiónoch ako i celej spoločnosti?

---

[3] Herrmann (2003), p. 15.

[4] Herrmann (2003), p. 16.

[5] Herrmann (2005), p. 6.

[6] Herrmann (2009).

V oblasti andragogických noriem možno hovoriť o dostatočnosti alebo nedostatočnosti profesionality jednotlivca, inými slovami možno hovoriť o chýbajúcich vedomostiach a zručnostiach a v intenciách sociálnej kompetentnosti o kvalite vytvoreného užšieho či širšieho sociálneho prostredia jednotlivcom. Dané tvrdenie taktiež znamená, že ak máme podporiť sociálnu kompetentnosť ľudí v intenciách sociálnej kvality, musíme podporiť rozvoj takých profesijných kompetencií, vedomostí, zručností a postojov, ktoré by umožnili maximálny prejav všetkých jej spomínaných štruktúrnych prvkov.

Identifikáciu osobnej, individuálnej, sociálnej a spoločenskej kompetentnosti, nemožno teda realizovať bez spojitosti s kategóriou, ktorá spoluvytvára analyzovaný kondicionálny faktor sociálnej kvality, a ktorou je ľudský kapitál.

3 Ľudský kapitál a sociálna kompetentnosť

Sociálna kompetentnosť, sama osebe, nepredstavuje len nové charakteristiky, či rysy ľudského kapitálu, ale predovšetkým jeho zmenené správanie, ktoré by malo viesť k osobnému uspokojeniu, ale aj k dosahovaniu cieľov bezprostrednej alebo širšej komunity, v ktorej žije. Mala by sa prejavovať zveľaďovaním a rozvíjaním svojho potenciálu prostredníctvom sociálnych vzťahov, ktoré P. Herrmann v článku Empowerment: The Core of Social Quality rozvinul a spresnil.[7]

V spoločnosti, vyznačujúcej sa sociálnou kvalitou, podľa nášho názoru, bude mať ľudský kapitál kvalitatívne odlišnú podobu ako je tomu v súčasnosti. Jeho spôsobilosti budú založené nielen na profesionalite, ale i schopnosti rozvíjať sociálny kapitál, implementovať do pracovného prostredia učiace sa štruktúry, využívať ich v prospech organizácie. Dôležité budú aj spôsobilosti zdieľania znalostí, ich šírenia, ako i netradičný prejav kreativity v riešení pracovných problémov, s využívaním intuície a fantázie. Cesta k sociálnej kvalite je teda „dláždená“ inováciami, je s nimi veľmi úzko previazaná a bez nich nedosiahnuteľná.

Z nášho uhla pohľadu vnímame sociálnu kompetentnosť ako cielené správanie ľudí, prejavujúce sa ich profesijnými kompetenciami ale i sociálnymi, učiacimi sa, znalostnými a kreatívnymi schopnosťami, ktoré im zabezpečujú saturáciu potrieb na osobnej, individuálnej, sociálnej a spoločenskej úrovni.

Náš postoj sa zakladá na myšlienkach známej práce G. S. Beckera „Human Capital“, v ktorej vnímal človeka ako bytosť s univerzálnymi schopnosťami, zručnosťami a danosťami človeka, upotrebiteľného viac-menej v každej oblasti ľudskej činnosti, kým špecifický kapitál podľa neho predstavuje špeciálne vedomosti a zručnosti upotrebiteľné len v konkrétnom odbore či type činnosti.[8]

Dané vnímanie je všeobecne prijaté a mnohí autori ho ešte dnes akceptujú a z neho vychádzajú. Z aspektu riešenia problému sociálnej kompetentnosti navrhujeme obsah danej kategórie upraviť, a to v nasledujúcom zmysle slova.

Podľa nášho názoru, je potrebné v kategórii ľudský kapitál uvažovať nielen s profesijnými kompetenciami ale i s už spomínanými sociálnymi kompetenciami, s učiacimi sa

[7] Herrmann (2006), p. 227 – 238.

[8] Becker (1964, 1993).

kompetenciami, so znalostnými kompetenciami a s kreatívnymi kompetenciami. Dané kompetencie súvisia so spoločenskými zmenami, ktoré prinášajú jednotlivé typy spoločností, akými sú učiaca sa spoločnosť, znalostná spoločnosť a kreatívna spoločnosť. Každá z nich predpokladá špecifické schopnosti pracovnej sily – odlišné od súčasných potrieb. Z popísaných dôvodov navrhujeme akceptovať v samotnom termíne ľudský kapitál nasledujúce jeho dimenzie:

1. profesijná dimenzia,
2. sociálna dimenzia,
3. učiaca sa dimenzia,
4. znalostná dimenzia,
5. kreatívna dimenzia.

1. Profesijná dimenzia ľudského kapitálu predstavuje súbor profesijných kompetencií potrebných pre výkon profesie.
2. Prostredníctvom sociálnych kompetencií sú jednotlivci schopní rozvíjať kooperáciu, participáciu a pozitívne vzťahy, teda vytvárať sociálne siete a využívať ich vo svoj prospech alebo v prospech organizácie. Daný typ kapitálu súvisí s P. Bourdieuom, ktorý ho definoval ako „súbor zdrojov vzťahujúcich sa k vlastníctvu dlhodobých vzťahových sietí, ktoré sú viac alebo menej inštitucionalizované, so všetkými vzájomnými vzťahmi, kontaktmi, spojeniami“.[9]
3. Učiaci sa kapitál vyjadruje spôsobilosti ľudí pre vytváranie prostredia, ktoré podporuje spoluprácu a učenie. Jeho základ spočíva v implementácii učiaceho sa prístupu i v samotnom riadení organizácie.
4. Znalostný kapitál predstavuje schopnosti, prostredníctvom ktorých vytvárame nové hodnoty a šírime ich v prostredí organizácie a mimo nej. Nazýva sa aj intelektuálny kapitál. Zahŕňa znalosti, myšlienky metódy, procesy a talenty ľudí, ktoré možno využiť pre ciele organizácie. Daný druh kapitálu sa stal prioritou pre znalostné organizácie.
5. P. T. Gow, tvorca kreatívneho kapitálu, vníma kreativitu ako schopnosť a potenciál jednotlivcov a skupín vytvárať nové myšlienky alebo využiť staré myšlienky novým spôsobom, či kombinovať staré a nové spôsoby, alebo vyvíjať aktivity, ktoré možno považovať za kreativitu, za dizajn, za podnikavosť alebo za inováciu.[10] Kreatívny kapitál sa nachádza na vrchole našich snáh.

Prijatím popísaných dimenzií ľudského kapitálu predpokladáme i zmenu vnímania samotnej kategórie. Jej inovovaný obsah predstavuje vyššiu abstraktnú úroveň, keďže, profesijný kapitál, sociálny kapitál, učiaci sa kapitál, znalostný kapitál či kreatívny kapitál sa stali jej súčasťami.

[9] Bourdieu (1986), pp. 241 – 258.

[10] Bourdieu (1986), pp. 241 – 258.

4 Profesijné kompetencie ľudského kapitálu v sociálnej kvalite

Identifikovanie dvoch ústredných kategórií, z ktorých kondicionálny faktor – sociálna kompetentnosť – pozostáva, nám umožnilo hlbšie pochopenie prepojenosti medzi formami sociálnej kompetentnosti a jednotlivými dimenziami ľudského kapitálu.

Pri ďalších úvahách sme a priori vychádzali z poznania, že správanie sa ľudského kapitálu je sprevádzané aktiváciou jeho odlišných schopností. Teda pracujúci človek v spoločnosti vyznačujúcej sa sociálnou kvalitou, by mal vedieť prejavovať svoje spôsobilosti v personálnej, individuálnej, sociálnej a spoločenskej forme sociálnej kompetentnosti, a to bude možné za predpokladu, že bude spĺňať nároky na profesijné kompetencie u všetkých spomínaných dimenzií ľudského kapitálu.

Pri danom tvrdení sme predpokladali, že:

1. Existuje výrazný rozdiel medzi súčasným pracovníkom a pracovníkom v učiacej sa spoločnosti, znalostnej spoločnosti ako i kreatívnej spoločnosti. Táto diferencia sa vzťahuje k sociálnym spôsobilostiam, spočíva v schopnosti učiť sa a učenie zdieľať s inými, v znalostiach v oblasti počítačovej techniky, v tvorbe a v práci s databázami, v ovládaní nových technológií a vo vysokej dávke kreativity, ktorú by mali dané typy pracovníkov používať pri riešení pracovných problémov.
2. Rozdiely medzi učiacim sa pracovníkom, znalostným pracovníkom a kreatívnym pracovníkom je potrebné vidieť v šírke a v hĺbke schopností zameraných na proces tvorby a šírenia znalostí, ako i v aplikácii kreativity a využití inovácií. Spomínaný rozdiel vidíme v nasledujúcich skutočnostiach. Učiaci sa, znalostný ako i kreatívny pracovník, sa vyznačuje kombináciou profesijného a iného kapitálu, typického pre daný typ spoločnosti.
   - *Učiaci sa pracovník* využíva svoje kompetencie za účelom vytvárania učiacich sa štruktúr, poskytuje nové poznatky a zdieľa ich s ostatnými v pracovnom prostredí, ktoré proces učenia podporuje.
   - *Znalostný pracovník* má schopnosti učiaceho sa pracovníka, avšak disponuje naviac znalostnými kompetenciami, ktorých jadro spočíva v ich tvorbe, v ich využívaní a v ich šírení.
   - *Kreatívny pracovník* má spôsobilosti učiaceho a znalostného pracovníka; naviac má mimoriadne schopnosti zamerané na samotnú kreativitu, na tvorbu inovácií a na ich implementáciu do pracovného procesu.
3. *Pracovník v spoločnosti vyznačujúcej sa sociálnou kvalitou* bude potrebovať okrem svojich profesijných kompetencií i sociálne spôsobilosti a okrem nich spôsobilosti typické pre všetky tri typy spoločností, teda učiaceho sa pracovníka, znalostného pracovníka a kreatívneho pracovníka, ktoré bude využívať za účelom zvyšovania osobnej, komunitnej, prípadne spoločenskej kvality života. Inými slovami, bude vedieť, akým spôsobom vylepšovať svoje užšie alebo širšie pracovné a životné prostredie prostredníctvom inovácií. Práve inovácie, konkrétne sociálne inovácie, budú dôležitým nástrojom zmeny nielen smerom k sociálnej kvalite, ale i k jej ďalšiemu rozvoju.

Ak chceme formovať pracovníka, prejavujúceho sa vo všetkých formách svojej kompetentnosti, pod ktorými máme na mysli neraz spomínanú osobnú, personálnu, sociálnu a spoločenskú kompetentnosť, a taktiež ktorý sa prejavuje schopnosťami popísanými jednotlivými dimenziami ľudského kapitálu, musíme nevyhnutne pristúpiť k re-definícii súčasných edukačných a pracovných štandardov. Len prostredníctvom nich je možné odstrániť existujúci rozdiel spočívajúci v diferencii v spôsobilostiach v oblasti počítačovej techniky, tvorby a práce s databázami, v ovládaní nových technológií a vo vysokej dávke kreativity, ktorá by sa mala prejavovať pri riešení pracovných problémov.

K samotnej identifikácii spôsobilostí učiaceho sa, znalostného ako i kreatívneho pracovníka možno pristupovať práve na základe súčastí sociálnej kompetentnosti vytvorených P. Herrmanom.[11] Jednotlivé jej formy by predstavovali parciálne spôsobilosti a na základe nich by bolo možné vytvoriť model osobnej kompetentnosti, model individuálnej kompetentnosti, model sociálnej kompetentnosti a model spoločenskej kompetentnosti.

Okrem jednotlivých modelov bude potrebné identifikovať konkrétne spôsobilosti v rámci daných modelov s orientáciou na posilnenie sociálno-ekonomickej istoty, sociálnej kohézie a sociálnej inklúzie. Pri danom procese odporúčame a priori predpokladať, že rozdiely medzi učiacim sa pracovníkom, znalostným pracovníkom a kreatívnym pracovníkom existujú len v podiele schopností zameraných na učiaci sa proces, šírenie znalostí a aplikácie kreativity a inovácií. Bude potrebné toto naše tvrdenie verifikovať a neskôr presne určiť, ktoré kompetencie a v akom pomere budú prezentovať pracovníka schopného vytvárať a formovať spoločenskú realitu nazývanú sociálnou kvalitou.

5 Záver

V našom príspevku sme rozvinuli teoretický rámec jedného kondicionálneho faktora sociálnej kvality, ktorou je sociálna kompetentnosť. Prišli sme k záveru, že jeho tvorba je možná len prostredníctvom identifikácie a hlbšieho rozpracovania jednotlivých foriem kompetentnosti a aplikácie nových prístupov k pracovnej sile. Navrhli sme zmenu obsahu kategórie ľudský kapitál, a to v takom zmysle, že sme vytvorili jeho jednotlivé dimenzie pozostávajúce z profesijného kapitálu, sociálneho kapitálu, učiaceho sa kapitálu, znalostného kapitálu a kreatívneho kapitálu. Predpokladáme, že samotný obsah kategórie sa bude v budúcnosti ešte rozširovať, a to v intenciách kompetencií pracovníka v sociálnej kvalite.

Výsledkom našej snahy je zistenie možností, ktorými by sa dalo posunúť ďalej, a to nielen v oblasti teórie sociálnej kvality, ale i samotnej metodológie, ktorú sme rozvinuli o prístup k meraniu jednotlivých foriem sociálnej kompetentnosti prostredníctvom kompetenčných modelov ako i o prístup k meraniu jednotlivých dimenzií ľudského kapitálu.

Náš príspevok je v danej oblasti prvotinou, teda nie je finálnym produktom a očakávame odbornú diskusiu, ktorá by podporila rozvoj nielen systému kategórií z ktorých

[11] Herrmann (2005), p. 6.

teória sociálnej kvality pozostáva, ale i prístupov ku kvantifikácii jej jednotlivých dimenzií a komponentov.

Privítali by sme, aby sa pozornosť slovenských expertov viac orientovala na teoretické rozpracovanie sociálnej kvality, ktoré je nevyhnutnou podmienkou ďalšieho skúmania, ale i na riešenie metodologických dilem jednotlivých jej faktorov. Netreba spomínať obťažnosť riešenia týchto problémov.

Dodnes sa pozornosť odborníkov sústreďovala predovšetkým na kondicionálne faktory a v úzadí zostali konštitučné a normatívne. Na konštitučné faktory by sa mali zamerať predovšetkým sociológovia, psychológovia a sociálni psychológovia, pretože predstavujú subjektívnu reflexiu a vnímanie existujúcich životných podmienok, ktoré výrazne determinujú postoj ku kvalite života.

Najmenej rozpracované – normatívne faktory – by mohli napomôcť v implementačnom procese, keďže na základe nich možno prehodnocovať spoločenské posuny, či viac alebo menej zodpovedajú pôvodnému zámeru a koncepcii. Na ich tvorbe by sa mal podieľať široký okruh odborníkov z rôznych vedných disciplín, ktorí by boli schopní na základe doterajších poznatkov stanoviť aspoň hranice optimálnych prejavov sociálno-ekonomických, urbanistických, prípadne ďalších procesov.

Na Slovensku sme len na začiatku tejto cesty. Z hľadiska empírie by bolo postačujúce zozbierať existujúce štatistické údaje o sociálnej kvalite v rámci SR, v danej oblasti existuje len jedna analýza,[12] dať ich do systému a vytvoriť jednoduchý, avšak efektívny model, ktorý by umožnil odkryť vzájomné súvislosti a podmienenosti ako jednotlivých premenných, tak i jednotlivých kondicionálnych faktorov, prípadne by bolo možné sledovať procesuálne zmeny.

Veríme, že náš príspevok evokuje ďalšie snahy zo strany odbornej verejnosti a že nezostaneme vo výskume sociálnej kvality osamotení…

6 Literatúra

ANTALOVÁ, M. – CHINORACKÁ, A. 2014. *Ľudský kapitál a znalostná spoločnosť.* In: Znalosti pro tržní praxi 2014. Média a komunikace v 21. století. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 6 – 22. ISBN 978-88-87533-07-9.

ARGYRIS, C – SCHÖN, D. 1978. *Organizational Learning.* Reading, Mass: Addison Wesley.

BECK, W. A. – van der MAESEN, L. J. G. – WALKER, A. S. 2001. *Social Quality: A Vision for Europe.* Studies in Employment and Social Policy. Hague/London/ Boston: Kluwer Law International, p. 6. ISBN 90 411 1523.

BECKER, G. S. 1964, 1993. 3rd ed. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education.* Chicago: University of Chicago Press. ISBN 978-0-226-04120-9.

BOURDIEU, P. 1983. *The Forms of Capital.* p. 249. [Cit. 28. marca 2016.] Dostupné na: <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Bourdieu-Forms_of_Capital.html>.

[12] Pozri bližšie: Chinoracká (2015).

BOURDIEU, P. 1986. *The Forms of Capital. In J. Richardson Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.* New York: Greenwood, pp. 241 – 258.

COLEMAN, J. S. 1988. Social Capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 1/1, pp. 95 – 120. ISSN 1537-5390.

FLORIDA, R. 2005. *Cities and the Creative Class.* New York: Routledge, p. 124. ISBN 9780415948869.

FLORIDA, R. 2006. *The Flight of the Creative Class: The New Global Competition for Talent.* New York: Harper Business. ISBN 978-0-06-075691-8.

GROOTAERT, CH. – van BASTELAER, T. 2001. *Social Development Family*. The World Bank, p. 4.

HERRMANN, P. 2003. Discussion Paper on the Domain *„Empowerment“* submitted to the Project European Network on Indicators of Social Quality of the European Foundation on Social Quality. Amsterdam, p. 15.

HERRMANN, P. 2005. Empowerment: The Core of Social Quality. *European Journal of Social Quality*, Volume 5, Issue 1 – 2, p. 6. ISSN 14617919.

HERRMANN, P. 2009. Social Quality – Looking for a Global Social Policy. *NTU Social Work Review*, No. 19/2009, p. 170. ISSN 1681-8822. [Cit. 28. marca 2016.] Dostupné na: <http://www.press.ntu.edu.tw/ejournal/files/%E5%B7%A5%E4%BD%9C%E5%AD%B8%E5%88%8A%5C0019_200906%5C4.pdf>.

KIM, J. 1993. *Supervemiemce and Mind. Selected phylosophical essays.* New York: University of Cambridge. ISBN 0-521-43996-5.

KNUDSEN, B. – FLORIDA, R. – ROUSSEAU. *Bridging and Bonding: A Muilti-dimensional Approach to Regional Social Capital.* [Cit. 28. marca 2016.] Dostupné na internete: <http://www.creativeclass.com/rfcgdb/articles/Bridging_and_Bonding.pdf>.

MARCH, J. G. – OLSEN, J. P. 1975. The uncertainty of the past: Organizational Learning under Ambiguity. *European Jurnal of Political Research*, no. 3: 147 – 171 pp. ISSN 0304-4130.

OECD. 2006. Creating Value from Intellectual Assets. Meeting of OECD Council on Ministerial Level [Cit. 28. marca 2016.] Dostupné: <http://www.oecd.org/dataoecd/53/19/36701575.pdf>.

ONDREJKOVIČ, P. 2011. Sociálny a kultúrny kapitál ako sociálne hodnoty, normy a ciele vo výchove a vzdelávaní. *Pedagogika* Vol. 2, No. 4: 228 – 246. ISSN 1338-0982.

PUTMAN, 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon and Schuster. ISBN 978-0743203043.

SOLIMAN, F. 2011. Modelling the role of HRM in the innovation chain. *The Employment Relations Record*, 11(2), pp. 1 – 20.

STEWART, A. T. 1991. *Brainpower Intellectual Capital is becoming corporate America´s most valuable asset and can be its sharpest competitive weapon. The Challenge is to fin what you have - and use it.* Fortune. [Cit. 28. marca 2016.] Dostupné na: <http://archive.fortune.com/magazines/fortune/fortune_archive/1991/06/03/75096/index.htm>.

STEWART, A. T. 1997. *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations.* NY, USA: Doubleday New York. ISBN 0-385-48228-0.

TELXEIRA, N. P. 2014. Gary Becker´s Early Work on Human Capital – Collaborations and Distinctiveness. *IZA Journal of Labor Economics*, 3:12. ISSN 2193-8997. [Cit. 28. marca 2016.] Dostupné na: <http://www.izajole.com/content/3/1/12>.

VIEDMA, M. 2007. In Search of an Intellectual Capital Comprehensive Theory. *The Electronic Journal of Knowledge Management*, Vol. 5, Issue 2, pp. 245 – 256. ISSN 1367-3270.

Problém sociálnej inklúzie z pohľadu sociálnej a politickej filozofie

Zuzana Palovičová[1] Filozofický ústav SAV

The problems of social inclusion from the political and the social philosophy perspective

Authors' contact details:

[1] Institute of Philosophy,
Slovak Academy of Sciences,
Klemensova 19,
813 64 Bratislava
Slovak Republic
palovicz@gmail.com

Abstract: This contribution is concerned with the issue of integrating disabled individuals into their community. Within this context, it relates the transformation process of social service centers to the terms of human rights, social equality and social justice. These concepts are often interlinked within the strategic documents at the national and international level. Institutionalization of the disabled was for a long time not perceived to represent a human rights issue. First discussions suggesting this connection has occurred only in the 90s of the last century and resulted into the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006). This contribution focuses on the right to live in a community, which is recognized by the Convention. Based on this right, it identifies specific elements contributing to a life within the community, which Slovak Republic should grant to its disabled citizens if it wants to comply with its international obligations. In order to do so, international documents are analyzed first. Here, article 19 of the UN Convention on the rights of disabled is given a particular attention. This allows one to understand the meaning of the right to lead an independent life as well as identifies the right to live in a community as a precondition to it. Second, definition of human rights protection in case of persons with disabilities utilized within the Slovak law on social service provision is analyzed. Given that the integration of persons with disabilities is often associated with the demands to transform the established social service centers, the contribution analyses the theoretical concept of an institution. Based on the concept of an institution, the contribution elaborates arguments against the separation of the individuals with disabilities from their community. Furthermore, analyzing the right to lead an independent life, it identifies specific elements that should be considered within the transformation process of the social service provision in the Slovak republic. It is suggested that the ongoing transformation of the social service centers for disabled does not necessarily improves the access of individuals with disabilities to their communities. Instead, an ill-prepared deinstitutionalization (taking the available resources, organizational structure, legislation, institutions, staff availability, etc. into account) as well as missing Slovak discussion on the innovative forms of social service provision might rather disassemble the established system (even if inadequate) without providing an adequate alternative.

Keywords: *human rights, inclusion, social service provision, independent life, institution, deinstitutionalization and transformation of social service, community service.*

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVa Š SR a SAV: VEGA 2/0017/16 „Fenomén kultúry vo filozofickej reflexii".

1 Úvod

Stratégia Európa 2020, predstavená v r. 2010 zaväzuje EÚ a jej členské štáty, aby čo najlepšie využili verejné prostriedky na podporu sociálneho začlenenia najviac ohrozených skupín v zmysle znižovania chudoby, rozširovania pracovných príležitostí, podpory celoživotného vzdelávania, dôstojného bývanie pre všetkých a prekonania všetkých foriem diskriminácie. Tieto ciele nie je možné dosiahnuť bez riešenia situácie viac ako 1,2 milióna Európanov, ktorí trávia svoj život v inštitúciách, vylúčení zo spoločnosti. Tendencie posilniť ochranu ľudských práv občanov Únie sa prejavili už vo formulovaní špecifického katalógu ľudských práv v Charte základných práv Európskej únie, ktorá v sebe spája systém občianskych, sociálnych, ekonomických i politických práv.[1] Dodržiavanie základných práv ako napríklad rešpektovanie ľudskej dôstojnosti, právo nebyť vystavený neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu, právo na slobodu a bezpečnosť, právo na rešpektovanie súkromného a rodinného života, právo na vzdelanie, právo na prácu, právo na zdravie, právo na rovnosť a právo nebyť diskriminovaný je neoddeliteľnou súčasťou všeobecných právnych zásad. Charta základných práv EÚ navyše výslovne uznáva práva tých, ktorí sú obvykle umiestňovaní do inštitucionálnej starostlivosti: právo detí na ochranu a starostlivosť podľa ich najlepšieho záujmu (článok 24), právo starších osôb žiť dôstojný a nezávislý život (článok 25) a právo osôb so zdravotným postihnutím na participáciu na živote spoločenstiev (článok 26).[2]

2 Právo na nezávislý spôsob života a na život v spoločenstve v Dohovore OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím

Zásadným dokumentom, ktorý upravuje právo na nezávislý spôsob života a právo na život v spoločenstve je *Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím* (2008) (ďalej Dohovor). Ratifikáciou Dohovoru sa EÚ v r. 2010 zaviazala zabezpečiť, že všetky príslušné právne predpisy, programy a financovanie EÚ budú rešpektovať a podporovať rovnaké príležitosti pre osoby so zdravotným postihnutím a právo na nezávislý spôsob života a začlenenie do spoločnosti. Celý Dohovor je postavený na princípe nezávislosti, ktorý je stavebným prvkom všetkých práv ľudí so zdravotným postihnutím. Nezávislosť je upravená ako prvá všeobecná zásada Dohovoru. Rovnako podľa preambuly štáty uznávajú význam osobnej samostatnosti a nezávislosti vrátane slobody voľby pre osoby so zdravotným postihnutím. Právo na nezávislý spôsob života a začlenenie do spoločnosti výslovne garantuje článok 19 Dohovoru.[3] Treba však dodať, že v samotnom článku 19 nenájdeme vymedzenie práva na nezávislý spôsob života. Tento článok akcentuje len právo na život v spoločenstve: „Zmluvné strany uznávajú rovnaké právo všetkých osôb so zdravotným postihnutím žiť v spoločenstve…“, pričom je zdôraznený aspekt voľby.[4] Dohovor jednoznačne zakazuje nútenú

---

[1] I keď Charta bola skôr politickým programovým dokumentom, jej obsah sa stal zdrojom inšpirácie pre súdne orgány EÚ. Pôvodný text prijatý v roku 2000 bol neskôr nahradený upraveným textom Charty, ktorú Európsky parlament, Rada a Komisia vyhlásili 12. 12. 2007 v Štrasburgu.

[2] Bližšie pozri: Charta základných práv Európskej únie. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=SK>.

[3] Pozri *Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím*. Zbierka zákonov SR č. 317/2010. Príloha k čiastke 122. preambula, písm. n); tiež čl. 3, písm. a), ako aj čl. 9 (prístupnosť) a ďalšie.

[4] Pozri *Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím,* čl. 19.

inštitucionalizáciu osôb so zdravotným postihnutím a to bez ohľadu na rozsah postihnutia. Osoby so zdravotným postihnutím musia mať možnosť „zvoliť si miesto pobytu, ako aj to, kde a s kým budú žiť na rovnakom základe s ostatnými a aby neboli nútené žiť v určitom konkrétnom prostredí“.[5] Dohovor výslovne akcentuje, že ľudia so zdravotným postihnutím majú právo vybrať si z celého spektra podporných služieb, či už domácich alebo pobytových a ďalších komunitných podporných služieb vrátane osobnej asistencie, ktoré sú nevyhnutné pre nezávislý život v spoločnosti a pre začlenenie sa do nej a ktoré zabraňujú ich izolácii a segregácii.

Avšak právo na nezávislý spôsob života je širšie ako právo na život v spoločenstve. Nezávislý život umožňuje kombinácia faktorov daných prostredím a človekom, ktoré vedú k tomu, že človek má kontrolu nad vlastným životom. Realizácia práva na nezávislý život a začlenenie do komunity vyžaduje dostatočnú sieť sociálnych služieb, na ktorú musí nadväzovať rad ďalších fungujúcich služieb (služby zamestnanosti, lekárska starostlivosť, bývanie, poradenstvo v oblasti právnych úkonov, súdna ochrana atď.). Nezávislý život ľudí so zdravotným postihnutím vyžaduje tiež architektonickú prístupnosť budov, prostredia, dostupnú dopravu, dostupnosť kompenzačných prostriedkov, ako aj prístup k osobnej asistencii pre všetkých, ktorí ju potrebujú. Podmienkou nezávislého života je určitá životná úroveň. Tým sa dostávame k otázke sociálneho zabezpečenia ľudí so zdravotným postihnutím (výška dôchodkov, kompenzačné príspevky), ako aj k právu na prácu, ktoré je dôležité nielen z hľadiska finančnej nezávislosti, ale aj z dôvodu zmyslu života. Podobne je to v prípade práva na vzdelanie, ktoré sa spája s právom na prácu, pretože vzdelanie určuje možnosti pracovného uplatnenia. Právo na nezávislý život tak v sebe zahŕňa množstvo dielčích práv, vrátane samotného práva na život v spoločenstve.[6]

3 Ochrana práv osôb so zdravotným postihnutím a sociálne začlenenie v slovenskom zákone o sociálnych službách

Z hľadiska zákona o sociálnych službách sú sociálne služby určené osobám, ktoré sú ohrozené sociálnym vylúčením alebo majú obmedzenú schopnosť spoločensky sa začleniť a samostatne riešiť svoje problémy. Hlavným poslaním sociálnej služby je umožniť ľuďom, ktorý sa ocitli v nepriaznivej sociálnej situácii, vymaniť sa zo sociálneho vylúčenia a žiť v prirodzenom sociálnom prostredí, pokiaľ to situácia dovoľuje. Z hľadiska postavenia prijímateľa sociálnych služieb, dodržiavania a napĺňania jeho práv a jeho možností začleniť sa do života väčšinovej spoločnosti možno v slovenskom zákone o sociálnych službách identifikovať nasledujúce práva prijímateľa a povinnosti poskytovateľa. Prijímateľ má právo na poskytovanie sociálnej služby, ktorá svojím rozsahom, formou a spôsobom poskytovania umožňuje realizovať jeho základné ľudské práva a slobody, zachováva jeho ľudskú dôstojnosť, aktivizuje ho k posilneniu sebestačnosti, zabraňuje jeho sociálnemu vylúčeniu a podporuje jeho začlenenie do spoločnosti.[7] Kľúčovou povinnosťou poskytovateľa je prihliadať na individuálne

[5] Tamtiež, čl. 19, písm. a.

[6] Bližšie k diskusiám o formuláciu obsahu práva na nezávislý život na pôde OSN pozri: Matiaško (2011), s. 13 – 16.

[7] Zákon 448/2008 o sociálnych službách *a* o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov, §6.

potreby prijímateľa sociálnej služby, aktivizovať ho k posilneniu sebestačnosti, brániť jeho sociálnemu vylúčeniu a podporovať jeho začlenenie do spoločnosti. Pri realizácii tohto cieľa je poskytovateľ povinný spolupracovať s rodinou, obcou a komunitou pri utváraní podmienok na návrat prijímateľa sociálnej služby poskytovanej v zariadení s celoročnou pobytovou formou do prirodzeného rodinného prostredia alebo komunitného prostredia.[8] Ďalšími povinnosťami poskytovateľa sú neobmedzovať slobodu pohybu, rešpektovať právo na súkromie, osobnostné práva atď. Poskytovateľ tiež utvára podmienky, aby prijímateľ mohol prostredníctvom sociálnej služby napĺňať ďalšie ľudské a občianske práva ako sú právo na vzdelanie, pracovné uplatnenie, kultúrnu či spoločenskú činnosť.[9] Zákon teda predpokladá, že dôjde k vytvoreniu siete dostupných sociálnych služieb, ktoré zabezpečia každému, kto sa ocitne v nepriaznivej sociálnej situácii, možnosť zapojiť sa do života spoločnosti a žiť spôsobom, ktorý je v spoločnosti považovaný za bežný. So zreteľom na potrebu chrániť prijímateľov sociálnych služieb zákon požaduje zavedenie presne definovaných kvalitatívnych požiadaviek na príslušné služby. Zavedenie štandardov kvality sociálnych služieb do praxe na celonárodnej úrovni umožňuje porovnávať jednotlivé druhy sociálnych služieb i jednotlivé zariadenia poskytujúce ten istý druh sociálnej služby a umožňuje kontrolu poskytovanej služby. Umožňuje tiež porovnávať kvalitu sociálnych služieb v rámci krajín EÚ.[10] Vzhľadom na to, že sociálne služby sú viazané na verejné fondy, vzájomná dohoda na kvalite sociálnych služieb umožňuje tvorcom národných politík nastaviť také priority investícií, ktoré stimulujú rozvoj sektora sociálnych služieb.

Slovenská právna úprava sociálnych služieb vyvoláva viaceré pochybnosti o súlade niektorých ustanovení zákona s Dohovorom o právach osôb so zdravotným postihnutím, najmä so zásadou osobnej nezávislosti, vrátane slobody voľby a samostatnosti osôb, ako i s čl. 19. Zákon síce formálne deklaruje v niekoľkých paragrafoch práva prijímateľov, ale reálne je prijímateľ rukojemníkom poskytovateľov a zriaďovateľov – na jednej strane pre závažné chyby v zákone a na strane druhej, pre neexistenciu účinnej kontroly poskytovateľov. Najväčší problém, ktorý zákon nerieši, je posilnenie kompetencií osôb závislých na pomoci inej osoby tak, aby si každý individuálne mohol zvoliť pre neho najefektívnejší a najvhodnejší spôsob zaistenia potrieb. Podľa platnej právnej úpravy finančné prostriedky na sociálne služby z verejných zdrojov idú priamo poskytovateľom, v dôsledku čoho prijímateľ nemá možnosť o nich rozhodovať a zaistiť si reálnu individualizovanú podporu. Viaceré prieskumy dlhodobo potvrdzujú zlú až kritickú situáciu v príjmoch a finančnom zabezpečení starších osôb a osôb so zdravotným postihnutím, čím sa pre značnú časť tejto populácie stávajú sociálne služby nedostupné. Finančnú nedostupnosť sociálnych služieb a ich nedostatočnú kapacitu uvádza explicitne ako jeden z najväčších problémov až desatina starších ľudí.[11] Táto situácia je v rozpore s požiadavkou všeobecnej a cenovej dostupnosti sociálnych služieb ako služieb verejného záujmu, ako aj s článkom 19 Dohovoru v zmysle ktorého osoby so zdravotným postihnutím musia mať prístup k celému spektru podporných

[8] Tamtiež, § 7.

[9] Tamtiež, § 18.

[10] Pozri: Dobrovolný európsky rámec pre kvalitu sociálnych služieb. Výbor EK pre sociálnu ochranu <http://www.mpsv.cz/files/clanky/10768/QF_document_100707_CZ_korekce.pdf>.

[11] Porovnaj: Guráň (2014), s. 122.

služieb, či už domácich alebo pobytových a ďalších komunitných podporných služieb vrátane osobnej asistencie, ktoré sú nevyhnutné pre nezávislý život v spoločnosti.[12]

Ďalšou z vážnych výhrad je diskriminácia prijímateľov sociálnych služieb na základe miesta bydliska. V zmysle zákona prijímateľ sociálnej služby je povinný platiť úhradu za sociálnu službu v sume určenej poskytovateľom sociálnej služby, pričom výška úhrady sa odvíja od ekonomicky oprávnených nákladov.[13] Výpočet úhrady za sociálnu službu na základe ekonomicky oprávnených nákladov je však vágny a neurčitý. Ekonomicky oprávnené náklady sa v rámci samosprávnych krajov a v rámci sociálnej služby toho istého druhu značne líšia, pričom o percentuálnom podiele, ktorým sa prijímateľ podieľa na úhrade nákladov rozhoduje zastupiteľstvo. Výsledkom je, že osoby s rovnakým stupňom odkázanosti platia značne rozdielne sumy za rovnaký druh sociálnej služby. Záleží to od toho, kde bývajú. Riešenie ponúka podľa nášho názoru česká právna úprava, ktorá zákonom stanovuje maximálnu výšku úhrady za sociálnu službu podľa konkrétneho druhu a formy sociálnej služby v rámci celej ČR.[14] Navyše, slovenský prijímateľ nemôže odmietnuť podpísať dodatok k zmluve o zvýšení úhrady, pretože v tom prípade poskytovateľ má právo túto zmluvu jednostranne zrušiť.[15]

Zákon tiež obmedzuje slobodu voľby a osobnú nezávislosť prijímateľov sociálnych služieb – invalidov z mladosti, pretože viaže slobodu voľby dospelého človeka postihnutého od narodenia na finančné možnosti jeho rodičov platiť sociálnu službu za svoje dospelé deti.[16] Ďalej, zákon novelou zákona č. 488/2008 Z. z. v znení zákona č. 50/2012 Z. z. vytvoril dve kategórie prijímateľov sociálnych služieb. Prijímateľov sociálnych služieb, ktorým majetkový status umožní uzavrieť predloženú zmluvu o poskytovaní sociálnych služieb, lebo na zaplatenie vyčíslenej úhrady za sociálnu službu najmenej vo výške ekonomicky oprávnených nákladov spojených s poskytovaním tejto sociálnej služby majú dostatočné príjmy a majetok a na občanov, ktorí pre nedostatok príjmov a majetku budú vylúčení z poskytovania sociálnych služieb.[17]

O tom, že zákon je koncipovaný ako nástroj ochrany poskytovateľa a nie prijímateľa, svedčí aj fakt, že stále odďaľuje viacero povinností poskytovateľov sociálnych služieb, napr. zaviesť štandardy kvality. Treba dodať, že prevažná časť súčasných domovov sociálnych služieb prevzala celé dedičstvo bývalých ústavov sociálnej starostlivosti, čo dodržiavanie štandardov problematizuje. Problém s preferovaním inštitucionálnej starostlivosti na Slovensku je však značne širší. Bez ohľadu na históriu toho ktorého zariadenia pobytové zariadenia sociálnych služieb sú zo svojej povahy odlišné od bežného života v komunite. Ide v nich o skupinu osôb podrobenú rovnakému systému, ktorý upravuje väčšinu alebo celý ich život. Zo svojej povahy ide o uzavreté systémy, ktorých definičným prvkom je kontrola a moc nad životom ich obyvateľov,

---

[12] Pozri Dohovor; tiež: Uznesenie Európskeho parlamentu z 5. júla 2011 o budúcnosti sociálnych služieb (2009/2222) (INI). [Online.] Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:033E:0065:0076:CS:PDF>.

[13] Zákon 448/2008, § 72, odst. 1, 2.

[14] Pozri Zákon 108/2006 Sb. z., o sociálnich službách, § 73, odst. 3 a 4.

[15] Zákon 448/2008, § 74, odst. 14, pism. b.

[16] Zákon 448/2008 o sociálnych službách, § 73, ods.10.

[17] Zákon 448/2008 o sociálnych službách, § 5, písm. a.

ako aj izolácia vnútorného diania od externého prostredia.[18] Inštitucionálna starostlivosť je charakterizovaná *depersonalizáciou* (odobratie znakov a symbolov vlastnej jedinečnosti), *rigidnou rutinou* (pevne daný čas vstávania, jedlá a činností), *paušalizovaným kolektívnym zaobchádzaním* (s ľuďmi sa zaobchádza skupinovo, bez rešpektovania individuality a súkromia) a *sociálnym odstupom* zamestnancov od prijímateľov.[19] Z hľadiska zákonom daného všeobecného cieľa sociálnych služieb, ktorým je sociálna začlenenosť prijímateľov do spoločenstva, sa javí tento typ služby ako dočasný, určený k transformácii.

4 Deinštitucionalizácia sociálnych služieb na Slovensku. Chýbajúca diskusia

Zopakujme, že *Dohovor* jednoznačne zakazuje nútenú inštitucionalizáciu ľudí so zdravotným postihnutím. Procesy deinštitucionalizácie prebiehajú v jednotlivých štátoch EÚ už od sedemdesiatych rokov minulého storočia. V Slovenskej republike rovnako ako v iných postkomunistických krajinách sa prikročilo k otázke riešenia ľudských práv osôb so zdravotným postihnutím a k transformácii sociálnych služieb oproti iným krajinám EÚ s oneskorením niekoľkých desaťročí. V r. 2011 bola na úrovni vlády prijatá *Stratégia deinštitucionalizácie systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti v Slovenskej republike*.[20] V zásade ide o politické vyhlásenie, ktoré uvádza dôvody nutnosti deinštitucionalizácie, sumarizuje najnovší vývoj v stratégiách EÚ, záväzky Slovenska a opisuje aj súčasný stav v oblasti sociálnych služieb a starostlivosti o deti. Stratégia je ďalej rozpracovaná v dvoch národných akčných plánoch prostredníctvom ktorých by sa mala realizovať: *Národný akčný plán prechodu z inštitucionálnej na komunitnú starostlivosť v systéme sociálnych služieb na roky 2012 – 2015*[21] a *Koncepcia zabezpečenia výkonu súdnych rozhodnutí a aktualizácia Koncepcie zabezpečenia výkonu súdnych rozhodnutí na roky 2012 – 2015 s výhľadom do roku 2020 (plán transformácie a deinštitucionalizácie ústavnej starostlivosti v detských domovoch)*.[22]

Pre prípravu reformy systému dlhodobej starostlivosti je dôležité vyjasniť základné pojmy, identifikovať povahu a podstatu tohto procesu, jeho pozitíva, problémy a riziká. Kým na európskej úrovni prebieha rozsiahla diskusia o tom, ako má vyzerať transformácia sociálnych služieb, v domácom kontexte ide o absolútne nepreskúmanú oblasť so závažnými dôsledkami pre existenciu a život osôb odkázaných na starostlivosť. V odbornej literatúre absentuje rozpracovanie problematiky, konceptuálne analýzy, komparatívny, ako aj empirický výskum. Neexistuje jednoznačne definovaný význam pojmu inštitúcia. Otázka ľudských práv sa v tomto kontexte tematizuje viac-menej len v spojitosti so štandardami kvality sociálnych služieb. Na úrovni vlády SR sú vytypované zariadenia v rámci pilotného projektu deinštitucionalizácie, ktoré majú prejsť procesom transformácie bez toho, aby boli jasné dopady tohto procesu na prijímateľov,

[18] Do sociologickej a filozofickej roviny posunul problémy tohto typu inštitúcií americký sociológ E. Goffman v práci Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates. (1961); tiež britskí výskumníci J. Tizard, R. D. King a N. V. Ravnes (1971) a ďalší.

[19] King – Raynes – Tizard (1971), s. 106 – 107.

[20] Schválená uznesením vlády Slovenskej republiky č. 761/2011 z 30. novembra 2011.

[21] Schválené Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky dňa 14. 12. 2011.

[22] Koncepcia schválená Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky dňa 14. 12. 2011.

na ich rodiny, ale aj na zamestnancov zariadení. Výraz *deinštitucionalizácia* sa často chápe zjednodušene ako zatvorenie inštitúcií. V nadväznosti na ľudskoprávne dokumenty však tento pojem odkazuje na proces, v ktorom dochádza k premene inštitúcie tak v zmysle formalizovanej štruktúry pravidiel a filozofie sociálnej služby, ako aj k vytváraniu širokej škály služieb v komunite, vrátane prevencie inštitucionalizácie, vďaka ktorým sa odstráni potreba existencie inštitucionálnej starostlivosti.[23] Treba dodať, že vzhľadom na skúsenosti a dôsledky procesu deinštitucionalizácie v kontexte neoliberalizmu a oslabovania sociálnych funkcií štátu tento proces nemusí byt apriori pozitívny a nemusí priniesť iba benefity pre dotknuté strany. Rizika sa prejavili najmä pri rýchlej a nepripravenej deinštitucionalizácii, ktorá prebiehala v predošlých desaťročiach v niektorých krajinách. Aj keď tieto procesy mali priniesť určité zlepšenie v živote bývalých klientov inštitúcií, proces deinštitucionalizácie tiež charakterizoval nedostatočný rozvoj alternatív starostlivosti, čo spôsobilo, že prijímatelia zostali bez prístupu k sociálnej službe.[24]

Tento proces býva kritizovaný za nedocenenie až podceňovanie rizík, ktoré so sebou nesie. Deinštitucionalizácia býva často interpretovaná ako hrozba sociálneho štátu v tom zmysle, že hlavným zámerom tohto procesu je zníženie verejných výdavkov na sociálne služby.[25] Nereálne očakávania a termíny, ako aj nedostatok finančných prostriedkov bránia tomu, aby bola prevedená spôsobom, ktorý každému prijímateľovi zabezpečí prístup k primeraným službám. Doterajšie analýzy ukázali, že pre väčšinu prijímateľov je komunitná starostlivosť menej nákladná ako v pobytových zariadeniach (pokiaľ odhliadneme od vstupných nákladov), ale pre niektoré kategórie prijímateľov, ktorí potrebujú 24 hodinovú pomoc je komunitná starostlivosť nákladnejšia.[26] Nedávny ekonomický vývoj uvádza dilemu medzi nákladmi a výsledkami do novej perspektívy. Ekonomická kríza je spojená s rizikom, že vláda a samosprávy chcú udržať rozpočtovú rovnováhu znížením výdajov na verejné služby, z ktorých najväčšiu časť tvoria náklady na platy zamestnancov. Z toho dôvodu hrozí znižovanie počtu zamestnancov na počet prijímateľov služby a prepúšťanie zamestnancov tak v pobytových ako aj v komunitných službách.

Dôležitou výhradou k procesu deinštitucionalizácie je, že môže mať vplyv na vytváranie nových foriem vylúčenia, vrátane chudoby. Nezávislý spôsob života ľudí so zdravotným postihnutím závisí na ich ekonomickom postavení v spoločnosti. Osoby so zdravotným postihnutím tvoria značnú časť osôb ohrozených chudobou, pričom potreba príjmu je u nich vyššia než je to u osôb bez zdravotného postihnutia, práve

---

[23] Pozri: Common European Guidelines On The Transition from Institutional To Community Based Care by European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care, 2012. <http://deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/Common-European-Guidelines-on-the-Transition-from-Institutional-to-Community-based-Care-English.pdf>.

[24] Tieto nejednoznačné procesy deinštitucionalizácie boli hlásené vo Veľkej Británii a v USA, ale tiež v Taliansku. Pozri bližšie: Report of the Ad Hoc Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care, European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (2009), s. 15 – 18.

[25] Mansell (2006), s. 71.

[26] Analýzu verejných výdavkov na integrovanú komunitnú starostlivosť, na zlepšenie koordinácie spolupráce medzi sektorom zdravotníctva a sociálnej starostlivosti a na ďalšie znižovanie rezidenčnej starostlivosti pozri: Mansell – Knapp – Beadle-Brown – Beecham (2007). Údaje sú z územia EÚ a Turecka.

kvôli nutnej podpore k tomu, aby mohli viesť normálny život.[27] Pokiaľ si nemôžu dovoliť opustiť ústav, pretože ich príjmy nestačia pokryť nevyhnutné náklady na život v bežnom prostredí sú nútení žiť v určitom konkrétnom prostredí, čo odporuje čl. 19 Dohovoru. Túto situáciu posilňuje podľa nášho názoru aj súčasná interpretácia práva na sociálne zabezpečenie smerujúca k odkázanosti na charitu. Príkladom môže byť pokus MZ SR v rámci šetrenia a tzv. konsolidácie verejných financií nepreplácať z verejného zdravotného poistenia (cez zdravotné poisťovne) mechanický a elektrický vozík. Pre ľudí s ťažkým telesným postihnutím by to znamenalo vážny zásah do ich nezávislosti a samostatnosti. Podobne požiadavka doplatku na kompenzačné pomôcky znamená pre mnohých zdravotne ťažko postihnutých ľudí, vzhľadom na výšku invalidných dôchodkov, ich odkázanosť na charitu. Iným príkladom pokusu smerovať právo sociálneho zabezpečenia k charite bol návrh novely zákona č. 580/2004 Z. z. o zdravotnom zabezpečení, ktorým sa malo zaviesť odvodové zaťaženie príjmu z osobnej asistencie, čo by pri súčasnej výške peňažného príspevku na osobnú asistenciu (1,39 % sumy životného minima, t. j. 2,76 € za hodinu práce) a daňových odvodoch, znamenalo likvidáciu osobnej asistencie ako druhu sociálnej služby. Treba dodať, že aj jasné vymedzenie práva na sociálnu službu určuje smer transformácie sociálnych služieb. Tenzia medzi súkromnou a verejnou sférou otvára priestor pre diskurz o povahe sociálnej politiky a funkciách štátu.

S otázkou oddelenia poskytovania sociálnej služby od bývania v zariadení sociálnych služieb súvisí ďalší základný problém – alokácia finančných prostriedkov vynakladaných štátom na sociálnu službu. Človek so zdravotným postihnutím by mal mať popri pravidelnom príjme z dôchodku tiež príspevok na starostlivosť v takej výške, aby stačil pokryť potrebu starostlivosti a mohol ostať alebo vrátiť sa do prirodzeného prostredia. Vyžaduje to už vyššie spomenuté presmerovanie finančných prostriedkov na sociálne služby z verejných zdrojov od poskytovateľa priamo k osobe, ktorá službu potrebuje.

Sociálnemu začleneniu ľudí so zdravotným postihnutím bránia tiež negatívne postoje a predsudky väčšinovej spoločnosti voči nim, rovnako ako voči starším ľuďom. Naviac sa prejavuje spoločenský nezáujem o týchto sociálne vylúčených, neprijateľné pritakávanie nepotrebnosti početnej skupiny ľudí, ktorí sa stali spoločenským bremenom. Popieranie ich ľudskej jedinečnosti a svojbytnosti posilňuje presadzovanie uniformovanej ústavnej starostlivosti s len veľmi formálnou pseudo-individualizáciou.

Deinštitucionalizácia býva tiež považovaná za príliš utopistický sociálny projekt či za zbožné želanie, najmä pre ľudí s väčším rozsahom postihnutia. Projekty transformácie sú spravidla zamerané len na ľudí s ľahkou alebo miernou formou postihnutia. Ľudia s vážnym postihnutím alebo zložitejšími potrebami sú z tohto procesu vylúčení. Prevláda predstava, že táto skupina ľudí potrebuje nepretržitú starostlivosť v pobytovom sociálnom zariadení. Výsledkom je, že v pobytových zariadeniach ostáva zostávajúci personál s veľkým počtom ťažko zdravotne postihnutých ľudí. Voči vyššie uvedenej námietke možno formulovať nasledovné: Nepretržitú starostlivosť možno poskytovať v akomkoľvek prostredí – v pobytovom zariadení i v domácnosti danej osoby. Ľudia len zriedka vyžadujú takú nepretržitú lekársku starostlivosť, ktorá by im bránila

[27] Priemerný invalidný dôchodok z mladosti k 30. novembru 2015 bol 260,51 € a priemerný invalidný dôchodok 266, 07 €. Por. <http://www.socpoist.sk/646/1614s.> [15. 1. 2016].

bývať samým s podporou či so svojou rodinou. Predpoklad, že inštitucionálna starostlivosť je bezpečnejším variantom spochybňujú početné správy, ktoré dokladujú časté prípady zlého zaobchádzania s prijímateľmi a zlú kvalitu starostlivosti v pobytových zariadeniach. Eliminácia týchto rizík vyžaduje zaviesť tak v pobytovej starostlivosti, ako i v komunitnom bývaní preventívne mechanizmy, ktoré zaistia bezpečnosť jednotlivca. Do úvahy treba brať aj potreby neformálnych opatrovateľov a zaviesť funkčný systém podpory ľudí odkázaných na sociálne služby.

5 Záver

Deinštitucionalizácia je boj proti sociálnemu vylúčeniu a segregácii akéhokoľvek druhu. Na spoločenskej úrovni znamená transformáciu sociálnej starostlivosti z inštitucionálnej formy na komunitnú, pretože izolácia ľudí so zdravotným postihnutím je považovaná za jeden z pilierov moderného útlaku. Ukázali sme, že deinštitucionalizácia nie je len otázka obmedzenia investícií do existujúcich pobytových zariadení. Zatváranie inštitúcií a rozvoj komunitných služieb je len jedným z aspektov tohto procesu. Súčasťou tohto procesu je zmena paradigmy starostlivosti: prechod od lekárskeho modelu k sociálnemu, od pacienta k občanovi, od objektu starostlivosti k držiteľovi práv. Proces deinštitucionalizácie vyžaduje prijať opatrenia, ktoré zabezpečia, aby verejné služby, ako je sociálna a zdravotná starostlivosť, vzdelávanie, bývanie, doprava a kultúra boli dostupné všetkým, bez ohľadu na vek či postihnutie. Mal by byť sprevádzaný opatreniami zameranými na boj proti chudobe, ktorá môže byť jedným z hlavných dôvodov inštitucionalizácie osôb so zdravotným postihnutím. Pokiaľ tento proces nebude starostlivo naplánovaný a realizovaný môže mať fatálne následky pre ľudí odkázaných na starostlivosť.

6 Literatúra

Common European Guidelines On The Transition from Institutional To Community Based Care by European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care. November 2012. Dostupné na: <http://deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/Common-European-Guidelines-on-the-Transition-from-Institutional-to-Community-based-Care-English.pdf>.

Dobrovoľný európsky rámec pre kvalitu sociálnych služieb. Výbor EK pre sociálnu ochranu. Dostupné na: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/10768/QF_document_100707_CZ_korekce.pdf>.

Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím. Zbierka zákonov SR č. 317/2010. Príloha k čiastke 122. [Online.] [Cit. 22. 6. 2015.] Dostupné na: <http://www.employment.gov.sk/files/dohovor-osn-pravach-osob-so-zdravotnym-postihnutim-opcny-protokol-sk-aj.pdf>.

GOFFMAN, E. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates.* New York: Doubleday. 336 s. ISBN 0-385-00016-2.

GURÁŇ, P. 2014. Sociálne služby pre starších ľudí ich očami. In: PISCOVÁ, M. (ed.). *Starnutie a starší ľudia: Podmienky a súvislosti.* Bratislava: Sociologický ústav SAV. ISBN 978-80-85544-86-2.

Charta základných práv Európskej únie. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>.

Implementácia podmienok kvality do praxe poskytovateľov sociálnych služieb –metodické východiská. Dostupné na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/metodika-verzia-3.12-komplet.pdf>.

KING, R. D. – RAYNES, N. V. – TIZARD, J. 1971. *Patterns of residential care: Sociological studies in institutions for handicapped children.* London: Routledge and Kegan Paul. ISBN 0-7100-7038-1.

MANSELL, J. – KNAPP, M. – BEADLE-BROWN, J. – BEECHAM, J. 2007. *Deinstitutionalisation and community living – outcomes and costs: report of a European Study*. Volume 2: Main Report. Canterbury: Tizard Centre, University of Kent. ISBN 978-1-902671-50-5.

MANSELL, J. 2006. Deinstitutionalisation and community living: Progress, problems and priorities. *Journal of intellectual & developmental disabilities*, Vol. 31, No. 2, pp. 65 – 76.

MATIAŠKO, M. 2011. *Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením a transformace sociálni péče v České republice. Právo na nezávislý zpusob života a život v komunitě podle článku 19 CRPD a závazky České republiky*. Utrecht. Dostupné na: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/10700/Analyza_CRPD.pdf>.

Národný akčný plán prechodu z inštitucionálnej na komunitnú starostlivosť v systéme sociálnych služieb na roky 2012 – 2015. Dostupné na: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/nap_di.pdf>.

Report of the Ad Hoc Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care. European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2009. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=614&furtherNews=yes>.

Stratégia deinštitucionalizácie systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti v Slovenskej republike. MPSVR 2011. Dostupné na: <https://www.employment.gov.sk/files/legislativa/dokumenty-zoznamy-pod/strategia-deinstitucionalizacie-systemu-socialnych-sluzieb-nahradnej-starostlivosti-1.pdf>.

Stratégia Európa 2020. Stratégia na zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu. Európska komisia 2010. Dostupné na: <http://www.eu2020.gov.sk/europa-2020/>.

Uznesenie Európskeho parlamentu z 5.júla 2011 o budúcnosti sociálnych služieb (2009/2222 (INI). [Online.] Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:033E:0065:0076:CS:PDF>.

Zákon 448/2008 Z. z.o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

Дифференциация доходов и социальное неравенство в мире и в России

Ирина Дегтярева[1] ФГБОУ ВПО «Уфимский государственный авиационный технический университет»

Гузель Токарева[2] ФГБОУ ВПО «Уфимский государственный авиационный технический университет»

Ольга Шалина[3] ФГБОУ ВПО «Уфимский государственный авиационный технический университет»

Income differentiation and social inequalities in the world and in Russia

Authors' contact details:

[1] Ufa State Aviation Technical University, Economic Faculty, Department of economic theory, Ufa, K. Marks str. 12, Russian Federation

degtjarva@mail.rb.ru

[2] Ufa State Aviation Technical University, Economic Faculty, Department of economic theory, Ufa, K. Marks str. 12, Russian Federation

sapfo79@mail.ru

[3] Ufa State Aviation Technical University, Economic Faculty, Department of economic theory, Ufa, K. Marks str. 12, Russian Federation

olenkash@bk.ru

Abstract: The problem of inequality in the distribution of resources has always been one of the most urgent issues in economics. The high level of income differentiation is recognized negative phenomenon, which had an adverse socio-economic consequences. In a stagnant economy imperfection distribution mechanisms in society can lead to excessive concentration of material resources and capabilities in the hands of limited groups. Falling living standards of the majority of Russians now increased the scale of poverty entail aggravation of social tensions and trigger the need for a well thought-out social policy. The article analyzes the dynamics of the Gini coefficients and income inequality in Russia which were unchangeable during last 10 years at the levels 41.6 and 16. The number of people with incomes below the poverty level is 11.2% of the total population. In addition, there are regional, sectoral and positions income differentiation in Russia. From 2005 to 2014 the gap in the average monthly wage between the richest and the poorest regions of Russia increased by 1.3 times. The best salaries in are in the mining and financial sectors, the worst of all - in the agricultural sector, hotel and restaurant business, as well as in education and health. Overall, the national economy wage gap in various activities is estimated at more than 11 times. Russia is also characterized by strong differentiation between the wages of managers and employees of the institutions. Wages heads of organizations and enterprises in Russia exceeds workers wages by 10-15 times.

Keywords social justice, social inequality, social policy, Russia, Gini coefficient.

1 Введение

Распространение принципов социального равенства и справедливости является одной из наиболее острых и важных проблем в мировом сообществе. Общество, где высока доля среднего класса, где обеспечивается равный доступ к высококачественному образованию, здравоохранению, другим социально важным услугам и равенство индивидов перед законом, несомненно, является политически, социально и экономически стабильным.

В тоже время анализ современной социально-экономической ситуации в России показывает высокую степень дифференциации общества по доходам, неравенство уровня жизни и, вследствие этого, рост социальной напряженности. Государство затягивает реализацию соответствующих мер, в том числе

реформирование социальной политики, введение прогрессивной шкалы налогообложения и совершенствование трудового законодательства.

2 Сопоставление степени дифференциации доходов и социального неравенства в России и в мире

Степень изученности и проработанности проблемы

Среди наиболее авторитетных авторов к проблемам неравенства и социальной справедливости обращались Дж. Ст. Милль, Дж. Роулз, Ф. Хайек, М. Фридман, Р. Нозик, Р. Дарендорф, Ю. Хабермас, Р. Рорти, Дж. Гэлбрэйт, Б. Бэрри, У. Липпман, В. Галстон, Г. Харт и другие. При этом в трудах ученых прослеживается конфликт между понятием и путями достижения социальной справедливости.

Дж. Ст. Милль считал распределение и перераспределение материальных благ ключом к достижению всеобщего счастья, что было взято на вооружение, как либералами, так и социалистами 20 века. Для Дж. Миля, видевшего в распределительной справедливости рациональную и этическую основу общественных отношений, достижение справедливости стало целью социальной теории и практики, а распределительная и социальная справедливость стали синонимами (Милль, 1900).

Наиболее востребованной на сегодняшний день представляется теория Дж. Роулза: «Все первичные общественные блага - свобода и возможности, доход и богатство, а также условия самоуважения, должны быть распределены поровну, если только неравное распределение каких-то или всех данных благ не служит благу наименее преуспевающей части общества» (Роулз, 1995). Хорошо организованным может считаться то общество, где все придерживаются одних и тех же принципов справедливости и имеются общественные институты, удовлетворяющие этим общепризнанным принципам. По Роулзу, государство должно вмешиваться в экономику с целью поддержания соревновательной системы цен, обеспечения занятости и оптимальности рыночной экономики, осуществления трансфертов для поддержания социального минимума и обеспечения относительной справедливости через налогообложение.

Нобелевский лауреат по экономике 1974 Ф. Хайек резко критиковал позиции Милля и Роулза, называя веру в социальную справедливость «главной угрозой для большинства иных ценностей свободной цивилизации». Хаек пишет «определение «социальный» представляется приложимым ко всему, что связано с уменьшением или устранением различий в доходах» и «эволюция не может быть справедливой», поскольку любые изменения приводят к выигрышу одних и проигрышу других, требование справедливости равнозначно прекращению развития (Хайек, 2006).

Нобелевский лауреат по экономике М. Фридман, также как и Хайек критикует понятие социальной справедливости, противопоставляет справедливость и свободу: «Я не сторонник справедливости. Я сторонник свободы, а свобода и справедливость - это не одно и то же. Справедливость подразумевает, что

некто будет оценивать что справедливо, а что - нет» (Фридман, 2006) М. Фридман, считает, что подоходный налог, как основное средство перераспределения доходов, во-первых, носит не добровольный, а принудительный характер, а, во-вторых, снижает стимулы к труду, что, в свою очередь, снижает общее благосостояние общества (Фридман, 1990). Позиции Хайека и Фридмана являются в настоящее время ограниченно применимыми, поскольку свобода человека изначально зависит от распределения ресурсов и противоречит, на наш взгляд, современному подходу к бедности как дефициту возможностей.

Ряд исследователей, в том числе российских, допускают наличие неравенства, вынося на первый план причины его существования. Если дифференциация общества основана не на первичном распределении экономических ресурсов, а на разнице в интеллекте и способностях индивидов, то такое неравенство можно признать справедливым (Попов, 2015).

Анализируя современное социально-политическое устройство развитых стан мира, можно отметить безусловное доминирование идей Дж. Роулза. Идеалом является «общество сравнительно равнообеспеченных сознательных и честных граждан, в котором улучшение положения одних не вело бы к ухудшению положения других и рост благосостояния наиболее привилегированных групп не осуществлялся бы за счет менее успешного большинства» (Роулз, 1995). Идеи Роулза соответствуют понятию Парето-эффективного состояния экономики по критерию относительности. Движение в сторону оптимума возможно лишь при таком распределении ресурсов, которое увеличивает благосостояние, по крайней мере, одного человека в относительно большей степени, чем нанесенный при этом ущерб другому.

Таким образом, на основе анализа основных концептуальных подходов, можно заключить следующее: в экономической науке на сегодняшний день не существует единого универсального объяснения справедливости и несправедливости, в основе которых лежит взаимосвязь равенства и неравенства (Гаврилова, 2009, Костылева, 2014) В тоже время практически все современные общества считают социальную справедливость важнейшей целью своего существования. При этом очень важно как интерпретируют социальную справедливость государственные органы, оказывая тем самым огромное влияние на субъективную социальную самоидентификацию людей и на их фактическое материальное положение. В зависимости от господствующей в стране социально-экономической доктрины (социалистической, либеральной или неолиберальной) справедливость может трактоваться либо как равенство возможностей, либо как равенство результатов.

Неравенство доходов в России и мире

В Конституции РФ Россия определена как социально ориентированное государство, политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человека. В тоже время в результате неравномерности распределения доходов и общественных благ между разными группами населения в российском обществе сложилось высокое социальное неравенство. В таблице 1 показана динамика коэффициентов дифференциации доходов и Джини в России.

Таб. 1: Коэффициент фондов (соотношение доходов 10% наиболее и 10% наименее обеспеченного населения), коэффициент Джини (индекс концентрации доходов)

Показатель	1992	1995	2000	2004	2008	2010	2012	2013	2014
Коэф. фондов (коэф. дифферен циации доходов), в разах	8	13,5	13,9	15,2	16,8	16,6	16,4	16,2	16
Коэф. Джини (индекс концентрации доходов)	-	38,7	39,5	40,9	42,2	42,1	42,0	41,8	41,6

Источник: Официальный сайт государственной статистики РФ: <www.gks.ru>.

Анализ динамики коэффициента фондов показывает, что в России сложилось резкое неравенство в доходах между бедными и богатыми - 10% богатых в 16-17 раз богаче 10% самых бедных людей. Среднемировое значение данного коэффициента - 10,3. Например, в Чехии, Эстонии, Словакии, Беларуси, Германии, Швеции коэффициент дифференциации доходов лежит в пределах 6-10. В 1992 коэффициент фондов еще имел допустимое значение и в соответствии с международными стандартами составлял 8 (в СССР - около 4-5).

Индекс Джини в России равен 41,6, для сравнения приведем его значения в социально-ориентированных странах: Германии - 27, Швеции - 28, ЕЭС - 30,4. Что касается стран-членов БРИКС, то в Китае коэффициент Джини равен 48; в Бразилии - 51,9, в Индии 36,8.

Неравенство доходов оказывает негативное влияние на общество и экономику страны, затормаживая экономический рост, приводя к снижению уровня рождаемости, более высоким показателям смертности и преступности. Россия с 2011 года вошла в первую пятерку стран мира по числу долларовых миллиардеров и миллионеров, по ВВП (ППС) Россия - на 6 месте. При этом по ВВП на душу населения — на 48 месте, по смертности - на втором месте в мире после ЮАР, по рождаемости - на 153, по естественному приросту населения - на 198.

Анализ дифференциации населения России по имуществу показывает еще более высокое расслоение: индекс Джини по имуществу составляет 93,1. К примеру, в Аргентине - 79,6, в Колумбии -79,7, в Бразилии - 82,1, в Чили - 81,4, уровень европейских стран - 70-80 (Шалина, 2015).

Распределение доходов населения в экономической науке графически изображается с помощью кривой Лоренца. Чем больше отстоит кривая от прямой равномерного распределения, тем более неравномерно распределены доходы в обществе. На рис. 1 изображено распределение доходов населения Российской Федерации в 1970-2012 гг. Увеличение степени отклонения линий, соответствующих последним двум десятилетиям рыночной экономики и переходному периоду в России, от линии равномерного распределения и линии СССР, подтверждают тенденцию значительного углубления расслоения населения по уровню дохода.

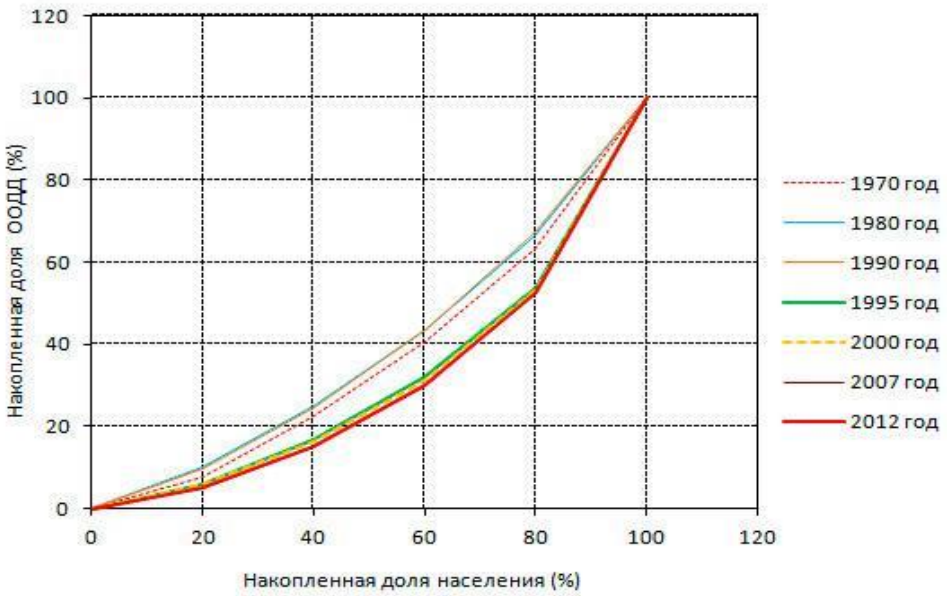

Рис. 1: Кривая Лоренца в России за период 1970 по 2012 годы

Источник: Официальный сайт государственной статистики РФ <www.gks.ru>.

Стабилизация дифференциации доходов в течение последних 15 лет свидетельствует о хроническом неблагополучии в процессах формирования денежных доходов населения. Неравенство в распределении доходов является не только важным экономическим показателем, но и характеристикой социального благополучия или неблагополучия в обществе. Именно поэтому оно выходит на передний план в современных дебатах о перспективах глобального и регионального развития (Дегтярева, 2014).

Таб. 2: Распределение населения по величине среднедушевых денежных доходов (в процентах), 2008–2014 годы

	2000	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Все население	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
до 5 000,0	**15,9**	**12,2**	**9,4**	**7,3**	**5,7**	**4,2**	**3,3**
от 5 000,1 до 7 000,0	**12,6**	**10,9**	**9,4**	**8,1**	**6,8**	**5,6**	**4,8**
от 7 000,1 до 9 000,0	**11,7**	**10,8**	**9,8**	**8,9**	**7,9**	**6,8**	**6,1**
от 9 000,1 до 12 000,0	**14,5**	**14,2**	**13,6**	**12,9**	**12,0**	**10,8**	**10,0**
от 12 000,1 до 15 000,0	**10,9**	**11,3**	**11,3**	**11,3**	**10,8**	**10,3**	**9,9**
от 15 000,1 до 20 000,0	**12,3**	**13,4**	**14,1**	**14,6**	**14,6**	**14,5**	**14,4**
от 20 000,1 до 25 000,0	**7,5**	**8,6**	**9,5**	**10,2**	**10,7**	**11,2**	**11,4**
от 25 000,1 до 30 000,0	**4,7**	**5,6**	**6,4**	**7,1**	**7,8**	**8,4**	**8,8**
от 30 000,1 до 35 000,0	**3,0**	**3,7**	**4,4**	**5,0**	**5,7**	**6,3**	**6,7**
от 35 000,1 до 40 000,0	**6,9**	**2,5**	**3,1**	**3,6**	**4,1**	**4,7**	**5,1**
от 40 000,1 до 50 000,0	**…**	**6,8**	**3,8**	**4,5**	**5,4**	**6,3**	**7,0**
от 50 000,1 до 60 000,0	**…**	**…**	**5,2**	**6,5**	**3,1**	**3,8**	**4,2**
свыше 60 000,0	**…**	**…**	**…**	**…**	**5,4**	**7,1**	**8,3**

Источник: Официальный сайт государственной статистики РФ <www.gks.ru>.

Подробнее рассмотрев распределение денежных доходов в разрезе социально-экономических групп, можно констатировать, что среднедушевой доход в наиболее обеспеченной группе населения почти в 8 раз превышает прожиточный минимум, в то время как средний доход в самой бедной группе составляет лишь около 84% от официально установленного показателя. Величина прожиточного минимума в России по состоянию на конец 2014 года составила 8050 рублей, при этом численность населения с доходами ниже прожиточного минимума составила 16,1 млн. человек или 11,2% от общей численности населения. В динамике соотношение доходов с размером прожиточного минимума увеличивается, но в верхних группах все же более быстрыми темпами, чем в нижних, что объясняется различными темпами роста среднедушевых доходов в исследуемом периоде. В сопоставимой оценке произошло увеличение дохода населения первой группы в 2,3 раза, пятой - в 2,7 раза.

Таб. 3: Среднемесячная заработная плата в странах мира в 2014 году (после вычета налогов), долл. США

Страны мира	Среднемесячная заработная плата, долл. США
Норвегия	**4215**
США	**3258**
Германия	**2851**
Япония	**2782**
Южная Корея	**2174**
Эстония	**1150**
Чехия	**1020**
Словакия	**947**
Россия	**686**
Казахстан	**614**
Беларусь	**502**
Украина	**357**
Киргизстан	**350**
Таджикистан	**187**

Источник: На основании исследований numbeo.com.

Сравнение уровня заработной платы в странах мира оказывается также не в пользу России, а резкое падение курса рубля в 2015 году только усугубило ситуацию.

Региональная, отраслевая и должностная дифференциация доходов в России

Внутри страны имеет место резкая дифференциация доходов населения по регионам. Самая высокая средняя зарплата в России в 2014 году зафиксирована в Москве, Ямало-Ненецком, Ханты-Мансийском, Ненецком, также в Чукотском автономном округе, на Камчатке и в Якутии. Самая низкая средняя зарплата по России отмечена в Северо-Кавказском федеральном округе и в Алтайском крае. Однако, следует отметить не только резкую дифференциацию доходов населения по регионам России, но и усугубление этой тенденции: с 2005 по 2014 год

разрыв в среднемесячной заработной плате между самыми богатыми и самым бедными регионами России увеличился в 1,3 раза. В то время как размер средней заработной платы в Москве уже превысил среднюю зарплату в некоторых странах Восточной Европы, в нечерноземных регионах России и Северном Кавказе оплата труда находится ниже, чем в некоторых африканских странах мира.

Таб. 4: Средняя заработная плата в регионах России в 2014 году

Субъекты Российской Федерации	Среднемесячная зарплата, тыс. рублей
Российская Федерация	**30,0**
Центральный федеральный округ	**37,8**
Орловская область	14,3
г. Москва	58,4
Северо-Западный федеральный округ	**33,8**
Ненецкий автономный округ	52,2
Псковская область	20,1
г. Санкт-Петербург	40,5
Южный федеральный округ	**21,6**
Республика Адыгея	17,9
Астраханская область	23,6
Северокавказский федеральный округ	**17,9**
Республика Дагестан	14,5
Чеченская Республика	18,1
Приволжский федеральный округ	**21,4**
Республика Башкортостан	23,6
Республика Марий Эл	17,3
Уральский федеральный округ	**33,9**
Курганская область	19,5
Ямало-Ненецкий автономный округ	64,6
Сибирский федеральный округ	**24,8**
Иркутская область	28,5
Новосибирская область	14,1
Дальневосточный федеральный округ	**34,3**
Еврейская автономная область	27,8
Чукотский автономный округ	50,8

Источник: Официальный сайт государственной статистики РФ <www.gks.ru>.

Необходимо также отметить разрыв в уровне заработной платы в России в отраслевом разрезе. Лучше всего оплачивается труд занятых в добывающей и финансовой сферах, хуже всего – в сельскохозяйственной отрасли, гостиничном и ресторанном бизнесе, а также в сфере образования и здравоохранения. В целом по экономике разрыв в заработной плате в различных видах деятельности оценивается в более чем в 11 раз.

Таб. 5: Уровень среднемесячной заработной плате в России по видам экономической деятельности

Отрасль экономики	2013	2014
сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство	15 637	17 312
рыболовство, рыбоводство	32 308	35 663
добыча полезных ископаемых	54 324	57 080
обрабатывающие производства	26 997	28 985
производство и распределение электроэнергии, газа и воды	32 220	34 165
строительство	27 675	29 039
оптовая и розничная торговля, ремонт автотранспортных средств, мотоциклов, бытовых изделий и предметов личного пользования	24 073	25 267
гостиницы и рестораны	18 426	19 720
транспорт и связь	34 555	36 769
финансовая деятельность	63 506	66 605
операции с недвижимым имуществом	34 291	36 521
государственное управление и обеспечение военной безопасности	40 391	40 219
образование	23 421	25 094
здравоохранение и предоставление социальных услуг	24 564	26 451
предоставление прочих коммунальных, социальных и персональных услуг	24 788	27 431

Источник: Официальный сайт государственной статистики РФ <www.gks.ru>.

Для России также характерна сильнейшая дифференциация между заработной платой руководителей и работников учреждений. На основе статистических данных и результатов социологических опросов было выявлено, что заработная плата руководителей организаций и предприятий в России превышает заработок подчиненных в 10-15 раз, в то время как в странах Европейского союза эта разница составляет около 3-3,5 раз, а в Скандинавских странах (Норвегия, Финляндия, Швеция) всего 2,9. Объективные причины, которыми объясняется столь сильная разница оплаты труда в России, отсутствуют. Отметим, что такая «вилка» заработной платы в целом характерна для всех стран БРИКС. Например, в Китае разрыв в зарплатах достигает 14,2 раза.

3 Заключение

Справедливое распределение доходов и повышение благосостояния общества - цель любого государства, которую декларируют многие страны мира. Общество

с рациональной и относительно равномерной дифференциацией доходов, наиболее устойчиво за счет многочисленного среднего класса (около 50-60%), имеет интенсивную социальную мобильность, сильные стимулы к социальному продвижению и профессиональному развитию. И наоборот, как свидетельствует исторический опыт латиноамериканских стран, общество с резкой дифференциацией доходов крайних полюсных групп населения отличается социальной неустойчивостью, отсутствием сильных стимулов к профессиональному росту и накоплению человеческого капитала.

Анализ коэффициентов фондов и Джини, кривой Лоренца и сравнение с нормативным уровнем и значением в других странах наглядно показывает высокую степень дифференциации по доходам в российском обществе. Кроме того, в России наблюдается ярко выраженная региональная, отраслевая и должностная дифференциация доходов.

4 Ресурсы

ГАВРИЛОВА, И. 2009. *Современные теории социальной справедливости.* Полития, №1. С. 182-189.

ДЕГТЯРЕВА, И. – ЯКОВЛЕВА, Т. 2014. *Институциональные аспекты социально-трудовых отношений: интересы субъектов регулирования.* В: Труды VI Всероссийского симпозиума по экономической теории. Том 1. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН. С. 48-50.

ДОКЛАД ОКСФАМ. 2014. [Online.] [Дата обращения 15 июня 2015] Режим доступа: <http://neravenstvo.com/wp-content/uploads/2014/07/dp-after-equality-inequality-trends-policy-russia-FINAL-RUSSIAN.pdf>.

КОСТЫЛЕВА, Л. 2011. *Неравенство населения России: тенденции, акторы, регулирование.* Под рук. д.э.н., проф. В.А. Ильина; Л.В. Костылева. – Вологда: Институт социально-экономического развития территорий РАН. 223 с.

МИЛЛЬ, ДЖ. СТ. 1900. *Утилитаризм. О свободе.* Санкт-Петербург. 245 с.

ПОПОВ, Г. 2015. *Ключевая задача России.* Москва. 32 с.

РОУЛЗ, ДЖ. 1995. *Теория справедливости.* Новосибирск: Изд-во Новосибирского университета. 123 с.

ФРИДМАН, М. 2006. *Капитализм и свобода*. Москва: Новое издательство. 320 с.

ФРИДМАН, М. 1990. *Свобода, равенство и эгалитаризм*. Фридман и Хайек о свободе. Минск. 240 с.

ХАЙЕК, Ф. 2006. *Право, законодательство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики.* Москва: ЮНИТА-ДАНА. 86 с.

ШАЛИНА, О. – ТОКАРЕВА, Г. – БАГАУТДИНОВА, И. 2015. *К вопросу о социальной справедливости, прогрессивной шкале налогообложения и институциональных «ловушках».* Налоги и финансовое право. № 8. С. 134-143.

Проблема бедности работающего населения как фактор дифференциации экономического пространства

Ринат Гатауллин[1] д.э.н., Институт социально-экономических исследований УНЦ РАН; Rinat Fazltdinovich Gataullin, Doctor of Economic Sciences, The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science

Айбулат Каримов[2] к.соц.н., Институт социально-экономических исследований УНЦ РАН; Aybulat Galimyanovich Karimov, Candidate of Sociology Sciences, The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science

Problem of poverty of the working population as the factor of differentiation of economic space

Authors' contact details:

[1] Department of economy and management of development of territories, The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science, 450054, Prospekt Oktyabrya 71, Ufa, Russian Federation

gataullin.r2011@yandex.ru

[2] Department of economy and management of development of territories, The Institute of Socio-Economic Research, Ufa Scientific Center of Russian Academy of Science, 450054, Prospekt Oktyabrya 71, Ufa, Russian Federation

karaigal@gmail.com

Abstract: In this article the problem of economic poverty, as one of the economic space differentiation factors. Clarifies the conceptual apparatus describing the considered category. On the basis of systematization of existing concepts to the study of the theory of economic space revealed the general vector of its evolution, is to shift the research interest of the problems of the natural and geographical regionalization and problems of productive forces to the study of problems of formation of a single economic space in the transformed economy, the study of the mechanisms and factors of its formation and dynamic characteristics. The authors noted that the problem of economic poverty or the poverty of the working population in the vast majority of countries with developed market economies is not included in the list of topical areas of public policy, because it is believed that the presence of the work determines the acceptable standard of living. On the basis of the application of the relative approach, analyzed the level of economic poverty in the regions of the Volga Federal District and in Bashkortostan. It was determined that for the regions of the Volga Federal District, as well as the whole of Russia is characterized by a high proportion of low-paid workers in total employment in organizations that significantly exceed the average of its value in the OECD countries. It was revealed that in 2014 compared with the year 2013 there is a significant increase in the proportion of low-paid workers in all regions of the Russian Federation. The minimum proportion of low-wage workers (at the level of 12-16%) noted the Chuvash Republic and the Samara region. The Republic of Bashkortostan is characterized by economic poverty level slightly below the national average. The analysis of the situation on the inter-municipal level, which showed a high level of economic poverty is characteristic of underdeveloped in socio-economic terms, the territories of the republic: the northern, north-east, the Trans-Ural sub-regions of the Republic of Bashkortostan. due to a drop in production and a sharp reduction in the number of agro-industrial enterprises, low wages a large part of the working population of depressed regions, the lack of optimal conditions for development of small and medium-sized businesses.

Keywords: economic poverty, economic space, differentiation, low-wage employment, relative poverty, depressive territories.

Данное исследование выполнено в рамках госзадания ИСЭИ УНЦ РАН по теме № 0253-2014-0001 «Стратегическое управление ключевыми потенциалами развития разноуровневых социально-экономических систем с позиций обеспечения национальной безопасности» (№ гос.регистрации 01201456661)».

1 Введение

Современное состояние и уровень развития регионов России характеризуются наличием существенных территориальных диспропорций в их социально-экономическом развитии, гипертрофированной структурой экономики, энергоемким и неэкологичным характером протекающих в них производственных процессов. Существующая нестабильная внутренняя и внешнеэкономическая ситуация усугубляет дифференциацию экономического пространства регионов, приводит к появлению «разрывов» в социально-экономическом развитии страны. В этих условиях возрастает роль регионального уровня для решения задач социально-экономического регулирования, считающегося наиболее эффективным в части выявления и активизации ключевых полюсов развития, разработки и апробации новым инструментов и методов управления пространственным развитием. Одним из ключевых факторов дифференциации экономического пространства и возникновения в нем разрывов является бедность работающего населения (экономическая бедность), определяемая нами как социально-экономическая проблема, отождествляемая с ситуацией, когда трудоспособные люди, имеющие постоянную занятость, но по причинам низкой заработной платы, задержек с ее выплатой и других причин не способные обеспечить достойные уровень и качество жизни для себя и своей семьи. Экономическая бедность может служить показателем оценки дифференциации и фрагментации экономического пространства в силу того, что отражает уровень жизни работающего населения, являющегося основной производительной силой для экономических процессов, протекающих на той или иной территории.

2 Проблема бедности работающего населения как фактор дифференциации экономического пространства

Прежде чем охарактеризовать проблему бедности работающего населения или экономической бедности как одного из важнейших факторов дифференциации экономического пространства необходимо определиться с основными понятиями, используемыми в нашей работе. Так в экономической теории, несмотря на существование значительного количества исследований по данной проблематике до сих пор нет общепринятого определения категории «экономическое пространство», слабо сформирован понятийный аппарат, описывающий данную категорию, не конкретизирована региональная составляющая понятия «экономического пространство». Не углубляясь в детальный анализ обозначенных категорий, отметим, что систематизация существующих дефиниций категории «экономическое пространство», предложенных зарубежными и отечественными учеными в рамках сложившихся подходов к его исследованию позволяет выявить генеральный вектор эволюции теории экономического пространства, который заключается в смещении исследовательского интереса от проблем природного и географического районирования и проблем размещения производительных сил к исследованию проблем формирования единого экономического пространства в трансформируемой экономике, разработке механизмов и факторов формирования, инструментов его преобразования и модернизации, изучения его динамических характеристик. Глобальные процессы, связанные с повышением роли

и значения человеческого капитала и информационных факторов обуславливают возникновение и развитие концепций описывающих экономическое пространство через анализ системы трансакций в форме обмена информацией и воспроизводства человеческого капитала.

Теоретико-методологическое обобщение сущностных характеристик имеющихся подходов к исследованию экономического пространства (территориального, ресурсного, информационного, процессного) с учетом региональной составляющей позволяет нам определить экономическое пространство как «субъективно сконструированную часть физического пространства, отражающую территориально обособленный и локализованный во времени процесс трансакций между экономическими агентами, формируемый на основе реализации их экономических интересов» [Каримов, Чувшаева]. В развитии экономического пространства взаимодействуют факторы укрепляющее их единство и генерирующие противоположную тенденцию – «разрывы». В наиболее общем виде «разрыв» означает нарушение целостности, разрушение объекта под воздействием разнонаправленных сил [https://ru.wiktionary.org]. Разрыв подразумевает наличие какой-то линии, где этот процесс осуществился. Другими его характеристиками являются сила и глубина осуществления. При решении конкретных задач иногда приходится учесть ни один, а несколько критериев разрыва. В данном случае можно также исходить из обобщающих показателей. Когда речь идет об уровне социально-экономического развития субрегионов, можно исходить из необходимого уровня инвестиций для выхода на некий нормативный уровень развития. Очень часто при этом используются рейтинговые показатели [Сагатгареев, Гатауллин].

В связи с вышеизложенным, сегодня, в исследованиях экономического пространства, на передний план выдвигаются следующие проблемы:

– необходимость обеспечения единства экономического пространства;
– выявление факторов обуславливающих возникновение разрывов в экономическом пространстве и разработка системы их «профилактики» и «купирования».

Следует отметить, что проблема экономической бедности или бедности работающего населения в преобладающем большинстве стран с развитой рыночной экономикой не входит в перечень остроактуальных направлений государственной политики, поскольку считается, что наличие работы предопределяет приемлемый уровень жизни. Более того, в научной практике данных стран не существует даже такого термина как «экономическая бедность», есть схожее понятие – «низкооплачиваемая занятость», характеризующее уровень и качество жизни низкоквалифицированных профессиональных групп населения. Также необходимо отметить, что методика определения бедности в данных странах отличается от российской. В экономически развитых странах низкооплачиваемыми (а значит бедными) признаются работники, заработная плата которых не достигает среднего уровня оплаты труда в стране, то есть она низкая относительно других занятых. Например, согласно методике, используемой советом Европы, низкой считается оплата труда в размере менее 60% от чистых средних заработков (net average earnings) в стране. Служба статистики Европейской

комиссии (Евростат) определяет заработную плату двумя способами: во-первых, как составляющую менее 60% от национальной среднемесячной заработной платы (national average montly wage); во-вторых, как 60% от ежемесячной медианной заработной платы (median montly wage), равной заработной плате работника, который находится в середине ранжированного ряда (представленных значений заработных плат) [Ефимова]. Тем не менее, по данному показателю в этих странах также существуют значительные различия.

Для анализа экономической бедности мы используем относительный подход, позволяющий установить изменение уровня жизни бедного трудоспособного населения относительно среднего уровня жизни в регионе и в силу этого являющимся более гибкой методикой в отличие от традиционного абсолютного подхода. Применение данного подхода позволило проанализировать региональную дифференциацию в распределении бедности, как по регионам, так и по стране. Так, было выявлено, что для регионов ПФО, как и в целом для России характерна высокая доля низкооплачиваемых работников в общей численности занятых в организациях, которая значительно превышала среднюю его величину в странах ОЭСР (15,9%) [OECD]. Наиболее высокие её показатели характерны для Нижегородской области, республик Татарстан, Пермского края. В этих субъектах Российской Федерации доля населения с доходами ниже 50% среднедушевого дохода в 2014 г. была в пределах от 29,3 до 31,1 процентов (табл. 1). Сравнительно с 2013 годом наблюдается значительный рост доли низкооплачиваемых работников по всем субъектам Российской Федерации. При этом минимальная доля низкооплачиваемых работников (на уровне 12-16%) отмечается Чувашской республике и Самарской области. Республика Башкортостан характеризуется уровнем экономической бедности несколько ниже среднероссийского (22,1%) [Каримов, Алексеев, Байгильдина, Шарафутдинова]. Необходимо отметить, что в связи сложной экономической ситуацией доля относительной бедности в Республике, как и в целом в Российской Федерации будет неуклонно увеличиваться.

Экономическая бедность является одной из главных проблем для депрессивных и периферийных территорий. Так, для подавляющего большинства субъектов РФ характерно превышение среднего показателя экономической бедности по России. Следует согласиться с мнением Вардомского Л.Б., усматривающим здесь влияние очагового характера рыночной модернизации экономики России, которая концентрируется в Москве и некоторых других крупнейших городах, а также регионах тесно связанных с добычей и экспортом нефти и газа [Вардомский].

При рассмотрении ситуации на внутрирегиональном уровне необходимо отметить наличие сильной дифференциации, обусловленной неравномерностью в экономическом развитии. При этом процессы расслоения на муниципальном уровне развиваются достаточно динамично. Увеличивается межтерриториальный разрыв в уровне оплаты труда, проявляются различия в потреблении социальных услуг. В Республике Башкортостан проблемы территориальных различий имеют особую остроту, что обусловлено целым рядом социально-экономических факторов. К ним можно отнести, прежде всего, относительно большую численность

населения и площадь республики, затрудняющие оптимизацию экономического и социального развития и разбалансированность инвестиционной политики дореформенного периода.

Таб. 1: Доля низкооплачиваемых работников в регионах ПФО в 2013–2014 гг. [рассчитано на основе данных Федеральной службы государственной статистики [http://www.gks.ru]**]**

Регионы ПФО	Денежные доходы населения в среднем на душу населения в месяц, руб.		Доля работников, %			
			с доходами ниже 50% среднедушевого дохода		с доходами ниже 60% медианного дохода	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Российская Федерация	23669,1	27 766	22,8	30,5	17,7	24,2
Приволжский федеральный округ	20270,8	24 020	22,9		16,9	
Нижегородская область	22172,4	27 930	26,6	29,3	20,9	22,1
Республика Татарстан	24675,3	29 830	25,1	30	19,3	25,3
Республика Мордовия	13415,6	16 134	24,2	24,5	7,6	19,8
Самарская область	25452,4	26 062	22,7	23,9	17,2	24,7
Пензенская область	16887,2	19 601	22,2	24,7	14,9	20,9
Пермский край	24420,5	28 315	21,8	31,1	16,7	23,2
Саратовская область	14296,5	17 941	21,5	26,4	14	21,4
Оренбургская область	17763,7	20 724	21,4	27,4	15,1	20,2
Республика Башкортостан	**21314,8**	**25 971**	**21,1**	**29,6**	**15,3**	**22,1**
Ульяновская область	16963,7	21 541	21	24	14,4	19,4
Кировская область	17523,1	20 329	20,9	24,5	14	21
Удмуртская Республика	16885	21 197	20,7	25,1	14,2	23,1
Республика Марий Эл	13736,6	16 374	16,1	25,4	9,1	20,1
Чувашская Республика	14505,3	16 681	12,8	22,8	5	22,2

Во многом игнорирование социальных последствий при размещении производительных сил привело к формированию неразвитых в социально-экономическом отношении территорий республики: северного, северо-восточного, зауральского субрегионов Республики Башкортостан. В муниципальных образованиях данных территорий высока доля «работающих бедных», что объясняется падением производства и резким сокращением количества предприятий агропромышленного сектора, низкой оплатой труда значительной части работающего населения

депрессивных регионов, отсутствием оптимальных условий для развития малого и среднего бизнеса. Соотношение среднемесячной заработной платы по муниципальным районам и городским округам Республики Башкортостан в 2014 г. составило примерно 1:2 (г. Уфа – развитый промышленный центр – 34984 руб., Баймакский – сельскохозяйственный район – 17624 руб.).

Необходимо отметить, что экономическая бедность фрагментирует экономическое пространство не только по территориальному признаку, но также и по отраслевому, так, доля низкооплачиваемых работников существенно варьирует по видам экономической деятельности. Это находит отражение в снижении количества занятых в сфере образования (-0,7%), сельского хозяйства, охоты и лесного хозяйства (-0,6%), здравоохранения и предоставления социальных услуг (-0,3%). Для данных видов экономической деятельности характерны наиболее высокие доли низкооплачиваемых работников: сельское хозяйство 63,7%, образование 48,4%, здравоохранение 38,4% (по данным 2014 г.).

3 Заключение

При обобщении оказывается, что для Республики Башкортостан характерны следующие процессы, сдерживающие сокращение бедности среди работающего населения, важнейшими из которых являются следующими:

– отраслевая и секторальная структура занятости в Республике Башкортостан продолжает изменяться в направлении сокращения доли обрабатывающих производств за счет увеличения доли сферы услуг. Повышение занятости в сфере услуг происходит вследствие роста числа работающих в сфере «примитивных» услуг, прежде всего, в торговле и общественном питании.

– отмечается сокращение количества занятых и сохранение низкого уровня заработной платы в ключевых отраслях (машиностроении, лесной и деревообрабатывающей, легкой, пищевой промышленности и др.) и видах экономической деятельности Республики Башкортостан (сельском и лесном хозяйстве, рыболовстве, образовании, здравоохранении и предоставлении социальных услуг.). Причем в отдельных отраслях (преимущественно связанных с сельским и лесным хозяйством, а также сферой образования и предоставления социальных, персональных и других услуг свыше 25% работников получают зарплату ниже величины прожиточного минимума. Предельно низкий уровень оплаты труда работников этих секторов экономики является одним из основных факторов бедности работающего населения Башкортостана.

– внутрирегиональный аспект проблемы, детерминированный различиями в социально-экономическом развитии территорий Республики Башкортостан, наличием в отдельных муниципальных образованиях нерентабельных предприятий, низкоконкурентной средой, слабой предпринимательской активностью населения. Проблема низкопроизводительной и малоэффективной занятости особенно актуализируется в малых городах и сельских поселениях с моноэкономической структурой, с минимальным выбором профессиональных вакансий.

– общее ухудшение социально-экономического положения Российской Федерации в последние годы негативно скажется на уровне бедности работающего населения. Совершенно очевидно, что в таких условиях больше всего пострадают группы работающего населения, сконцентрированные в низкооплачиваемых секторах экономики, и проблема масштабной экономической бедности в Республике Башкортостан (как и в других регионах) приобретет хронический характер.

4 Ресурсы:

КАРИМОВ, А. Г. – АЛЕКЕСЕЕВ, А. А. – БАЙГИЛЬДИНА, А. У. – ШАРАФУТДИНОВА, З. А. *Работающие бедные» как социально-экономический феномен: факторы формирования и стратегии экономического поведения.* Препринт / Каримов, А. Г. – Алексеев, А. А. – Байгильдина, А. У. – Шарафутдинова, З. А. – Уфа: ИСЭИ УНЦ РАН, 2013. – С. 48.

КАРИМОВ, А. Г. – ЧУВАШАЕВА, Э. Р. К уточнению сущности и содержания категории «экономическое пространство» // *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований.* 2014. № 10/ стр. 62-67 [[Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.rae.ru/upfs/?section=content&op=show_article&article_id=5998>.

ЕФИМОВА, Е. Низкооплачиваемые работники на рынке труда субъектов Российской Федерации: о чем молчит российская статистика / *Вопросы экономики.* 2011. - №10. С.79.

САГАТГАРЕЕВ, Р. М. – ГАТАУЛЛИН Р.Ф. // Экономические и социальные науки: прошлое, настоящее и будущее: *Материалы III Международной заочной научно-практической конференции.* – М.: Издательский дом «Экономическая газета», 2014. – 600 с. – С. 529-534

Интернет-ресурсы

Разрыв – Викисловарь Электронный ресурс] – Режим доступа: //ru.wiktionary.org [сайт] URL: wiki/разрыв.

OECD Employment Outlook 2007 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <www.oecd.org/dataoecd/48/11/ 38799747.pdf>.

Федеральная служба государственной статистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gks.ru>.

ВАРДОМСКИЙ, Л. Б. Экономическое пространство России. [[Электронный ресурс]–Режим доступа:] <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCQQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.imepiurasia.ru%2Fbaner%2Fvard2.doc&ei=FC1PVLDtMYmdPaCYgPAJ&usg=AFQjCNGSgLJEstqHewWUPSetJcZ5qOy76w&sig2=Bk08kViC6HyBNXy76yTi0w&bvm=bv.77880786,d.ZWU&cad=rjt>.

Dopad štruktúrnych zmien ekonomiky podnikov na vývoj miezd

Ivan Láska[1] TREXIMA Bratislava
Ľubomír Kadlečík[2] TREXIMA Bratislava

The impact of the structural changes in economy on wage development

Authors' contact details:

[1] TREXIMA Bratislava,
Drobného 29,
844 07 Bratislava,
Slovak Republic
laska@trexima.sk

[2] TREXIMA Bratislava,
Drobného 29,
844 07 Bratislava,
Slovak Republic
kadlecik@trexima.sk

Abstract: The aim of this paper is to review the wage development in the Slovak Republic in relation to the type of ownership of the organizations, while the research is exactly focused on accept/reject the hypothesis that the foreign capital in the Slovak Republic causes the deepening wage differentiation. To achieve the objectives there were also used Gini coefficient, Mehran measure, Piesch measure, Kakwani measure, Theil entropy measure, Theil mean log deviation measure, other rates of differentiation derived from quantile methods (P-differential) and mathematical theory of the boundary limit to the determinations of the relative wage differentiation. Globalization and its impacts are also reflected in the Slovak Republic. The share of foreign and international companies in total employment has doubled over the past 13 years and from 2012 is higher than in state-owned organizations and owned by the local govern-ment together. Foreign and international companies currently employ almost every third employee in the Slovak Republic. Despite the transnational corporations increase the main economic characteristics they also act in negative direction on the quality of life and business environment in the countries. Impact of transnational companies is also reflected in further deepening wage inequality and polarization in society. In the Slovak republic wages in foreign and international companies are 40 % higher than in domestic private companies and 30% above the level of wages in the organizations owned by the state and local governments, which makes considerable difficulties for domestic business activities. The study identified a clear positive correlation between the structural changes in the economy towards increasing the share of foreign and international companies in total employment and absolute wage differentiation among employees. It was confirmed the hypothesis that foreign capital in the Slovak Republic acts in deepening the wage differences.

Keywords: foreign capital, ownership of organization, percentile, polarization, region, wage.

1 Úvod

Aspekty mzdového vývoja v globálnom i regionálnom kontexte sú mimoriadne aktuálnou a významnou témou, ktorá si vyžaduje permanentnú pozornosť a systematické prehlbovanie spektra vedeckých poznatkov, využiteľných na účely efektívneho sociálneho dialógu, návrhov a realizácie opatrení hospodárskej a sociálnej politiky ovplyvňujúcich príjmy, spotrebu a celkovú kvalitu života členov spoločnosti.

V priebehu štruktúrnych zmien v národnom hospodárstve došlo v SR k zásadným zmenám vo vlastníctve zamestnávateľských organizácií. Vplyv zahraničného kapitálu vytvoril nové podmienky prerozdeľovania vytvoreného spoločenského produktu a výrazne vzrástla závislosť ekonomiky od pôsobenia vonkajších faktorov. Súčasne je

evidentné prehlbovanie vzťahu ekonomiky, geopolitiky a civilizačných procesov, čo má taktiež svoj vplyv na polarizáciu spoločnosti v ekonomickom aj sociálnom rozmere. Štruktúrne zmeny a globálne ekonomické trendy urýchľujú segmentáciu trhu práce na pracovné miesta s vysokými požiadavkami na kvalifikáciu, zručnosti/kompetencie zamestnancov a pracovné miesta s nízkymi požiadavkami na pracovné sily, čím sa podstatne zmenšujú príležitosti profesijnej mobility obyvateľstva naprieč odvetviami a profesiami na trhu práce. Znehodnocovanie ľudských zdrojov v dôsledku štruktúrnej, ako aj cyklickej nezamestnanosti a nedostatočné rozvojové investície v regiónoch vážne ohrozujú reprodukciu a budúcnosť vnútorných tvorivých síl (potenciálu) spoločnosti, a je rizikom aj na strane zamestnávateľských subjektov, najmä malých a stredných podnikateľov.

Vývoj vlastníckej štruktúry zamestnávateľských organizácií výrazne ovplyvňujú procesy globalizácie spojené s kontinuálnym nárastom sily transnacionálnych spoločností, subkontraktingom, outsorcingom a ďalšími ekonomickými praktikami zameranými na dosahovanie zisku, s výhľadom na ďalšie intenzívne narastanie globalizácie. Transnacionálne korporácie disponujú kapitálovými zdrojmi na realizáciu štvrtej priemyselnej revolúcie s doteraz bezprecedentnými zmenami v požiadavkách na kvantitatívnu aj kvalitatívnu stránku pracovných síl. Formovanie produkčnej, vývojovej aj spotrebiteľskej štruktúry transnacionálnych korporácií, nové robotické systémy, nanotechnológie, intenzívne procesy prepájania výrobných prostriedkov, modulárne systémy, umelá inteligencia, spracovávanie extrémne veľkých dátových súborov umožňujúcich individualizovanú produkciu podľa potrieb zákazníkov aj klientsky orientované produkty budú mať zásadný vplyv na dopyt po pracovných silách, ich odmeňovanie, kúpyschopnosť populácie, stratifikáciu a spoločenský status obyvateľstva.

Úroveň a diferenciácia miezd zamestnancov v kontexte globalizačných procesov je už dlhšie časové obdobie predmetom záujmu vedeckých štúdií[1] s cieľom predchádzať, aby neadekvátna príjmová polarizácia členov spoločnosti degradovala ich výdavkové a demografické správanie, hospodárenie domácností a následne i ekonomiku verejných inštitúcií, fungovanie organizácií a celého ekonomického systému.

Diferenciácia miezd v SR nie je novým javom, existovala aj pred rokom 1989. Treba však zdôrazniť, že pred zmenou spoločenského systému (pred rokom 1989) bola diferenciácia miezd minimálna. Avšak práve pod vplyvom spoločenských zmien (po roku 1989) sa diferenciácia miezd dnes javí oveľa viditeľnejšie. Jedným z hlavným faktorov, ktoré vytvorili a zvýraznili diferenciáciu miezd v SR bol proces reštrukturalizácie hospodárstva so všetkými jeho (najmä negatívnymi) dopadmi na zamestnanosť, redukciu pracovných miest v nadväznosti na zmeny a objem produkcie v národnom hospodárstve. Príjmová nerovnosť spolu s polarizáciou spoločnosti je negatívny dôsledok stúpajúcej diferenciácie miezd, ktorá je vypuklejšia a kritickejšia v regionálnom porovnaní.[2]

Z dôvodu, že v SR je pre veľkú časť obyvateľstva príjem zo zamestnania (mzda) hlavným zdrojom príjmov na zabezpečenie svojich potrieb, je o to citlivejšie vnímaná

[1] Napríklad: Mileva – Braun – Lechhaler (2013); Feenstra – Hanson (1996); Gindling – Terrell (2004) a ďalšie.

[2] Pauhofová et al. (2016).

akákoľvek informácia alebo zmena z oblasti vývoja miezd a z oblastí, ktoré môžu priamo alebo nepriamo ovplyvniť tento druh príjmu.

Po roku 1989 nastala významná zmena aj vo vlastníckej štruktúre podnikov. Zahraničný kapitál významne vstupoval do podnikov najmä v čase, kedy SR vstupovala do Európskej únie ale aj ďalších medzinárodných organizácií (napr. OECD), čo signalizovalo určitú stabilitu a bezpečnosť SR pre zahraničný kapitál. Je otázna kvantifikácia miery vplyvu zahraničných investorov na diferenciáciu miezd v SR a jednotlivých regiónoch. Regionálny pohľad na vývoj diferenciácie miezd je nevyhnutný pri snahe o čo najpravdivejší obraz, kvantifikáciu vplyvu zahraničných spoločností. Dôvod je veľmi prozaický, objem toku zahraničných investícií je diametrálne odlišný v jednotlivých regiónoch SR. Najviac zahraničných investícií bolo a je etablovaných v západnej časti SR, naproti tomu juh stredného Slovenska a takmer celé východné Slovensko (Prešovský a Košický kraj) výrazne zaostáva a je chudobnejšie na zahraničné investície (NBS, priame zahraničné investície 1998 – 2014[3]).

V súčasnosti tvoria podniky so zahraničnou účasťou významnú časť zamestnávateľov v SR, nie len z pohľadu celkovej zamestnanosti, ale aj z pohľadu objemu produkcie a podielu na hrubom domácom produkte.

Cieľom príspevku je preskúmať mzdový vývoj v SR z hľadiska vývoja štruktúry jednotlivých druhov vlastníctva zamestnávateľských subjektov, pričom výskum je exaktne zameraný na potvrdenie, respektíve vyvrátenie hypotézy, že zahraničný kapitál celkovo v SR pôsobí v smere prehlbovania mzdovej diferenciácie zamestnancov.

2 Metodológia výskumu vplyvu zahraničného kapitálu na diferenciáciu miezd

Základnou výskumnou úlohou a cieľom je potvrdenie alebo vyvrátenie hypotézy:

H: Zahraničný kapitál celkovo v SR pôsobí v smere prehlbovania mzdovej diferenciácie zamestnancov.

Dosiahnutie vytýčeného cieľa si vyžaduje osobitnú analýzu vývoja zahraničného kapitálu v podmienkach SR a mzdovej polarizácie zamestnancov.

Vývoj zahraničného kapitálu je analyzovaný prostredníctvom druhu vlastníctva spoločnosti. Oficiálny číselník druhu vlastníctva[4] bol upravený pre účely štúdie a boli vytvorené zhluky druhu vlastníctva:

1. Zhluk vlastníctva „*Medzinárodné a zahraničné*“ pozostáva z organizácií s druhom vlastníctva: Zahraničné, Medzinárodné s prevažujúcim verejným sektorom, Medzinárodné s prevažujúcim súkromným sektorom.
2. Zhluk vlastníctva „*Štátne, územné samosprávy*“ pozostáva z organizácií s druhom vlastníctva: Štátne, Vlastníctvo územnej samosprávy.

[3] Dostupné na stránke NBS <http://www.nbs.sk/sk/statisticke-udaje/statistika-platobnej-bilancie/priame-zahranicne-investicie>.

[4] Dostupné na stránke Štatistického úradu SR <www.susr.sk> v sekcii Metaúdaje/Číselníky/Druh vlastníctva.

3. Zhluk vlastníctva „*Družstevné*“ pozostáva z organizácií s rovnomenným druhom vlastníctva: „Družstevné“.
4. Zhluk vlastníctva „*Súkromné tuzemské*“ pozostáva z organizácií s rovnomenným druhom vlastníctva: „Súkromné tuzemské“.
5. Zhluk vlastníctva „*Ostatné*“ pozostáva z organizácií s druhom vlastníctva: Vlastníctvo združení, politických strán a cirkví, Zmiešané.

Vývoj zahraničného kapitálu v SR je skúmaný ako podiel spoločností s medzinárodným a zahraničným vlastníctvom na počte zamestnancov v SR. Pre tieto účely sú použité databázy Registra organizácií SR (druh vlastníctva spoločnosti) a databázy štvrťročného rezortného štatistického zisťovania o cene práce, uvedeného v Programe štátnych štatistických zisťovaní pod značkou ISCP (MPSVR SR) 1-04, z ktorého pochádzajú informácie o zamestnanosti jednotlivých spoločností.

Pri skúmaní mzdovej diferenciácie sú využité jednak štandardne najpoužívanejšie miery diferenciácie miezd: Gini koeficient, Mehranova miera, Pieschova miera, Kakwaniho miera, Theilova miera entropie, Theilova miera priemernej logaritmickej odchýlky, ale aplikované sú aj ďalšie miery diferenciácie pochádzajúce z kvantilových metód (p-diferencia). Tiež je aplikovaná matematická teória limít pri determinácii ohraničenia relatívnej diferenciácie miezd zamestnancov. Dáta pochádzajú zo štatistického zisťovania ISCP (MPSVR SR) 1-04.

Vzájomné súvzťažnosti vývoja zahraničného kapitálu a mzdovej diferenciácie sú skúmané s využitím regresnej a korelačnej analýzy.

3 Dopad štruktúrnych zmien ekonomiky podnikov na vývoj miezd

Podľa Fishera (2003) je globalizáciu možné charakterizovať ako neustále prebiehajúci proces rastúcej vzájomnej previazanosti medzi jednotlivými časťami sveta a obyvateľmi. Najviditeľnejšie sa prejavuje v ekonomickej dimenzii ale dotýka sa aj politiky, kultúry či environmentálnych a sociálnych aspektov. Ekonomická globalizácia sa prejavuje predovšetkým vo zvyšovaní integrácie jednotlivých ekonomík, hlavne v pohybe kapitálu, tovarov a služieb po celom svete, ignorujúc hranice štátov. Tiež sa zvyšuje pohyb informácií a znalostí (technológie) a ľudí ako pracovnej sily medzi krajinami. Ľudia, kapitál, informácie, tovary a služby sa stávajú stále viac globalizovanými. Štáty sú už len jedným z hráčov v globálnej hre a hlavnými aktérmi sa stávajú nadnárodné organizácie a korporácie (Beck, 2007).

Pri otázke vplyvu nadnárodných korporácií na jednotlivé krajiny je potrebné rozlišovať medzi ekonomickými ukazovateľmi a ukazovateľmi kvality života. Zatiaľ, čo autori opierajúci sa o ekonomický aspekt globalizácie vyzdvihujú vplyv nadnárodných korporácií, autori zaujímajúci sa o sociálny aspekt spoločnosti ich kritizujú. Napríklad Hykish (2001) uvázda niekoľko výhod rastúceho vplyvu nadnárodných spoločností, a to:

1. transfer pokrokových technológií do iných krajín a možnosť ovládnutia špičkových vedecko-technických objavov bez nutnosti budovania samostatnej vedecko-výskumnej základne,

2. zvyšovanie mzdovej úrovne v prijímajúcich krajinách,
3. zvyšovanie homogenizácie trhu a životnej úrovne v prijímajúcich krajinách a tým aj zmena spotrebných návykov na úroveň vyspelejších krajín,
4. umožnenie aj malým a stredným firmám preniknúť na globálne trhy formou subdodávok pre nadnárodné korporácie,
5. kvalitatívne vyrovnanie výrobných kritérií v prijímajúcich krajinách na úroveň vyspelých krajín a osvojovanie si návykov svetovej kvality.

Je si však potrebné uvedomiť, že cieľom nadnárodných spoločností nie je primárne zlepšovanie podmienok v danej krajine, ale dosahovanie zisku. Pre špecifickú krajinu sa rozhodnú v tom prípade, ak im to prinesie zisk. Prijímajúce krajiny majú zväčša nižšiu mzdovú úroveň, čo týmto spoločnostiam umožňuje realizovať svoju výrobu s nižšími nákladmi ako v ekonomicky silných krajinách. S nižšou mzdovou úrovňou súvisí nižší kúpyschopný dopyt, čo v konečnom dôsledku predurčuje väčšinu výroby určenú na export. Keďže nadnárodné spoločnosti vstupujú hlavne na trh práce a nie na domáci trh výrobkov a služieb, tak piata autorova výhoda je spochybniteľná. Príkladom v podmienkach SR sú napríklad automobilky, ktoré väčšinu svojej produkcie realizujú exportovaním. Pokiaľ sa však nadnárodná spoločnosť predsa rozhodne vstúpiť aj na trh výrobkov a služieb, tak spochybniteľná je štvrtá výhoda. V tomto prípade sú vhodným príkladom zahraničné potravinové obchodné reťazce, ktoré spôsobili v SR krach mnohým domácim malým a stredným podnikateľom, ktorí im nedokázali konkurovať (predovšetkým kvôli výnosom z rozsahu). Takéto „domáce“ obchody už v súčasnosti prežívajú len vo vidieckych oblastiach, ktoré nie sú dostatočne zaujímavé pre nadnárodné korporácie. Tu je opäť spochybniteľná aj piata autorova výhoda, keďže kvalitatívna úroveň dovážaných potravín v mnohých prípadoch nedosahuje domácu úroveň. V konečnom dôsledku tak aj rast životnej úrovne v prijímajúcich krajinách je otázny. Stiglitz (2007) uvádza, že globalizácia síce pomohla mnohým krajinám k rastu HDP, ale nepomohla väčšine obyčajných ľudí v nich žijúcich. Materiálne hodnoty sa totiž stávajú nadradenými nad ostatnými hodnotami ako životné prostredie, či život sám a zákony hry, ktoré riadia globalizáciu nie sú rovné a sú určené pre benefity a potreby predovšetkým rozvinutých krajín. Takýto vývoj v mnohých prípadoch podkopáva demokratické princípy, ničí suverenitu rozvojových krajín a schopnosť rozhodovať sa o najpodstatnejších otázkach, týkajúcich sa ich obyvateľov.

Trend globalizácie a príchod zahraničných spoločností sa výrazne dotýka aj SR. Z nasledujúceho grafu vyplýva, že zatiaľ, čo v roku 2003 zamestnávali spoločnosti so zahraničnou účasťou v podmienkach SR menej než 15 % zamestnancov, v roku 2015 to už bolo takmer dvojnásobok. Jasne nad celorepublikovou úrovňou sa drží Bratislavský kraj, v ktorom je v súčasnosti približne 40 % zamestnancov zamestnaných v takejto spoločnosti. Na druhej strane, najnižší podiel zamestnancov v spoločnostiach so zahraničnou účasťou je v najmenej ekonomicky rozvinutých krajoch, teda v Prešovskom a Banskobystrickom kraji. Aj tu sa však tento podiel od roku 2013 približne strojnásobil na súčasných 15 %.

S rastom podielu spoločností so zahraničným alebo medzinárodným vlastníctvom klesá podiel zamestnanosti v spoločnostiach s domácim vlastníctvom. Predovšetkým sa to odzrkadľuje na štátnom vlastníctve a vlastníctve územnej samosprávy, ktorých

podiel na zamestnanosti poklesol z 38 % v roku 2003 na súčasných 26 %. Od roku 2012 platí, že podiel zahraničných a medzinárodných spoločností na zamestnanosti je vyšší ako podiel podnikov v štátnom vlastníctve a vlastníctve územnej samosprávy. Pokles zaznamenávajú aj súkromné tuzemské spoločnosti, ktoré ešte v roku 2009 zamestnávali polovicu všetkých zamestnancov SR, no v roku 2015 to už bolo len 41 % zamestnancov.

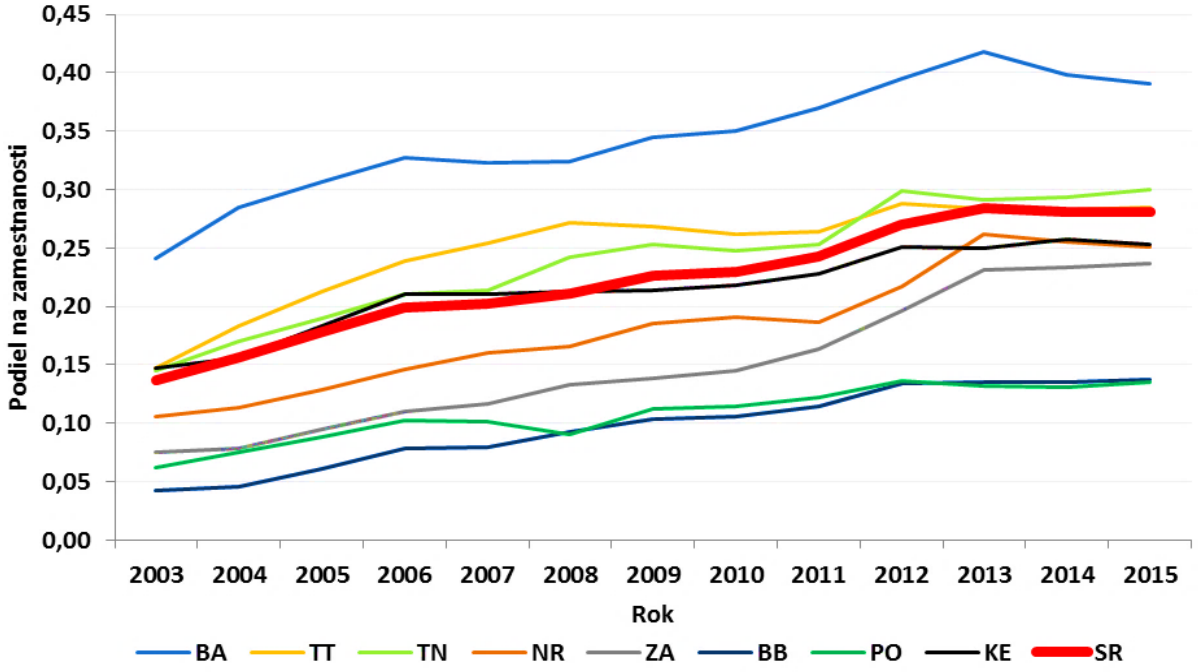

Obr. 1: Vývoj podielu zahraničných a medzinárodných spoločností na zamestnanosti v SR a v jednotlivých krajoch

Zdroj: Spracované autormi na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava.

Podľa vyššie uvedených Hykischových výhod, s príchodom nadnárodných korporácií rastie aj mzdová úroveň v prijímajúcich krajinách. Táto skutočnosť je nesporná aj v podmienkach SR. Medzinárodné a zahraničné spoločnosti poskytujú v priemere o 40 % vyššie hrubé mzdy ako tuzemské spoločnosti a o 30 % vyššie ako spoločnosti vo vlastníctve štátu a územnej samosprávy. V porovnaní so mzdovou úrovňou krajín, z ktorých tieto nadnárodné spoločnosti pochádzajú, sú však ponúkané mzdy v podmienkach SR stále výrazne nižšie. To je ale aj jedným z hlavných dôvodov ich záujmu o SR. Rast podielu spoločností so zahraničnou účasťou súčasne spôsobuje stále výraznejšiu závislosť SR na ekonomickom vývoji v zahraničí a v konečnom dôsledku aj klesajúcu autonómnosť krajiny pri možnostiach riešenia ekonomických šokov. Pod takéto ekonomické šoky sa v budúcnosti nepochybne podpíšu aj technológie a automatizácia procesov, ktoré pri mnohých zahraničných spoločnostiach pôsobiacich v SR znížia potrebu ľudskej práce. Čím väčší bude podiel takýchto spoločností na zamestnanosti v SR, tým vo väčšej miere tieto zmeny negatívne ovplyvnia domácu spotrebu, zamestnanosť a celkovú socioekonomickú situáciu v krajine a priestor pre štát na riešenie týchto problémov sa bude znižovať.

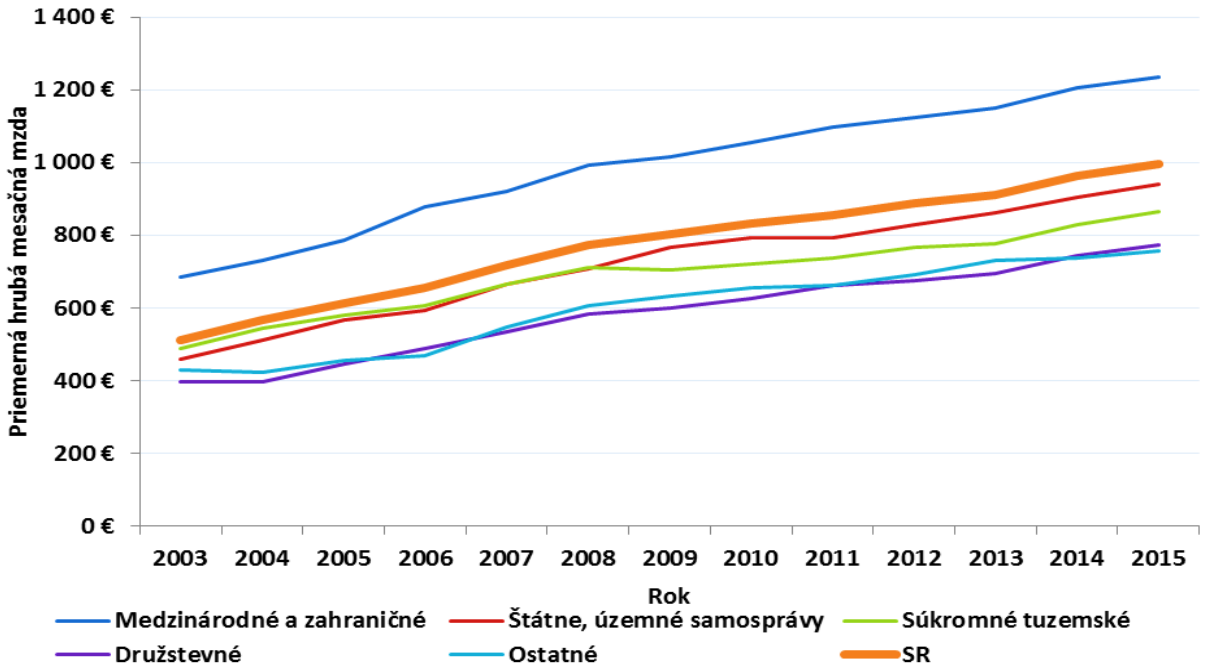

Obr. 2: Vývoj priemerných hrubých mesačných miezd podľa druhu vlastníctva spoločnosti

Zdroj: Spracované autormi na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava.

Nadnárodné spoločnosti tak skutočne ťahajú mzdovú úroveň v SR nahor. Avšak jedine v nadnárodných spoločnostiach je dosahovaná mzda nad celorepublikovým priemerom. Je preto otázne, či tieto skutočnosti možno považovať za pozitívne pre SR. Výrazne to totiž komplikuje situáciu pre ostatné formy podnikania, či už v súkromnom, alebo v štátnom vlastníctve. Tieto sú totiž zväčša obmedzené na domáci trh, na ktorom kúpyschopný dopyt nedosahuje úroveň krajín dopytujúcich produkciu nadnárodných spoločností. Spoločnosti s rôznym dopytom po ich tovaroch a službách sa ale stretávajú na tom istom trhu práce, kde musia súperiť o tie isté pracovné sily. To v konečnom dôsledku spôsobuje výrazný nárast nákladov domácich zamestnávateľov z pohľadu ceny práce a znižovanie ich potenciálu pre ďalší rozvoj a investície. Pri pohľade na tieto skutočnosti z dlhodobejšieho hľadiska, nadnárodné spoločnosti môžu dosahovať s využívaním tuzemských pracovných zdrojov a realizáciou produkcie v zahraničí výrazný zisk, zatiaľ čo malí a strední podnikatelia nedokážu jednak získať kvalifikované pracovné sily a jednak nedokážu realizovať zisk porovnateľný s nadnárodnými korporáciami predajom na domácom trhu. Ide o stav podporujúci nadnárodné korporácie, no pôsobí opačne na vývoj tuzemského podnikateľského potenciálu. V konečnom dôsledku tak najkvalifikovanejšie tuzemské pracovné sily stále vo väčšej miere vytvárajú hodnoty určené pre zahraničných spotrebiteľov, čím je obmedzovaná produkcia pre tuzemský trh. Tieto pracovné sily síce predstavujú vyšší kúpyschopný domáci dopyt, no charakter výslednice týchto protichodných vplyvov je z ekonomického a sociálneho hľadiska diskutabilný. Ekonomické ukazovatele výkonnosti ekonomiky vďaka tomu rastú, otázne ale je, či skutočne odrážajú životnú úroveň v SR.

S rastúcim podielom nadnárodných korporácií sa zvyšuje diferenciácia miezd zamestnancov v SR. Nadnárodné korporácie len zriedkakedy zamestnávajú zamestnancov s nízkou kvalifikáciou, alebo nedostatočnými zručnosťami. Pre ne je výhodnejšie

prijať ľudí, ktorí sú už z veľkej časti pripravení na požadovanú prácu aj za cenu vyšších miezd. Ovplyvňujú preto vo väčšej miere pravú časť rozdelenia miezd v SR (nad mediánom), ako jeho ľavú časť (pod mediánom). Nasledujúci graf potvrdzuje výraznú závislosť medzi podielom nadnárodných spoločností na celkovej zamestnanosti a výškou miezd v jednotlivých krajoch.

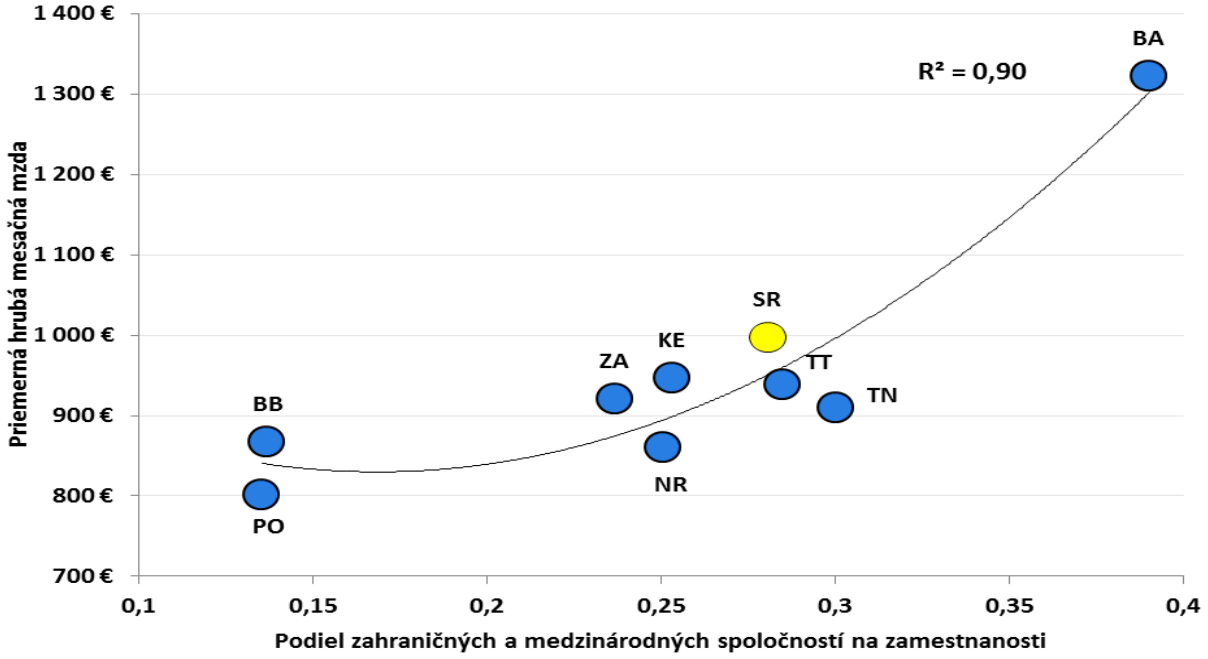

Obr. 3: Vzťah medzi priemernými hrubými mesačnými mzdami a podielom zahraničných a medzinárodných spoločností na zamestnanosti v SR a v jednotlivých krajoch

Zdroj: Spracované autormi na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava.

Diferenciácia miezd vo všeobecnosti neexistuje len medzi jednotlivými regiónmi a pri jej skúmaní je potrebný aj podrobnejší pohľad na rozdelenie miezd. Zatiaľ, čo v roku 2003 bol absolútny rozdiel medzi 95-percentilom a 5-percentilom hrubých mesačných miezd približne 800 EUR, v súčasnosti je to viac ako 1 600 EUR. Mzdy zamestnancov s najnižším príjmom vzrástli v sledovanom období približne o 80 %, mzdy zamestnancov s najvyššími príjmami zaznamenali nárast o viac ako 100 %. Dolná hranica 5 % najlepšie zarábajúcich zamestnancov v SR bola v roku 2003 5-násobne vyššia ako horná hranica 5 % najhoršie zarábajúcich zamestnancov, v roku 2015 to bolo 5,5-násobne viac. Nožnice diferenciácie miezd sa preto stále viac roztvárajú.

Všetky percentily mzdového rozdelenia v SR sa navyše vyvýjajú dlhodobo stabilne lineárne, čo umožňuje realizovať vierohodné prognózy diferenciácie do budúcnosti s využitím jednoduchých lineárnych vzťahov za predpokladu ceteris paribus. 95-ty mzdový percentil rastie každým rokom približne o 83,5 EUR a 5-ty percentil o 13,9 EUR. Pri pokračovaní vývoja z posledných 13 rokov by už v roku 2035 mal presiahnuť absolútny rozdiel medzi týmito percentilmi 3 000 EUR, pričom hranica príjmu dolných 5 % zamestnancov bude v tomto období približne 650 EUR.

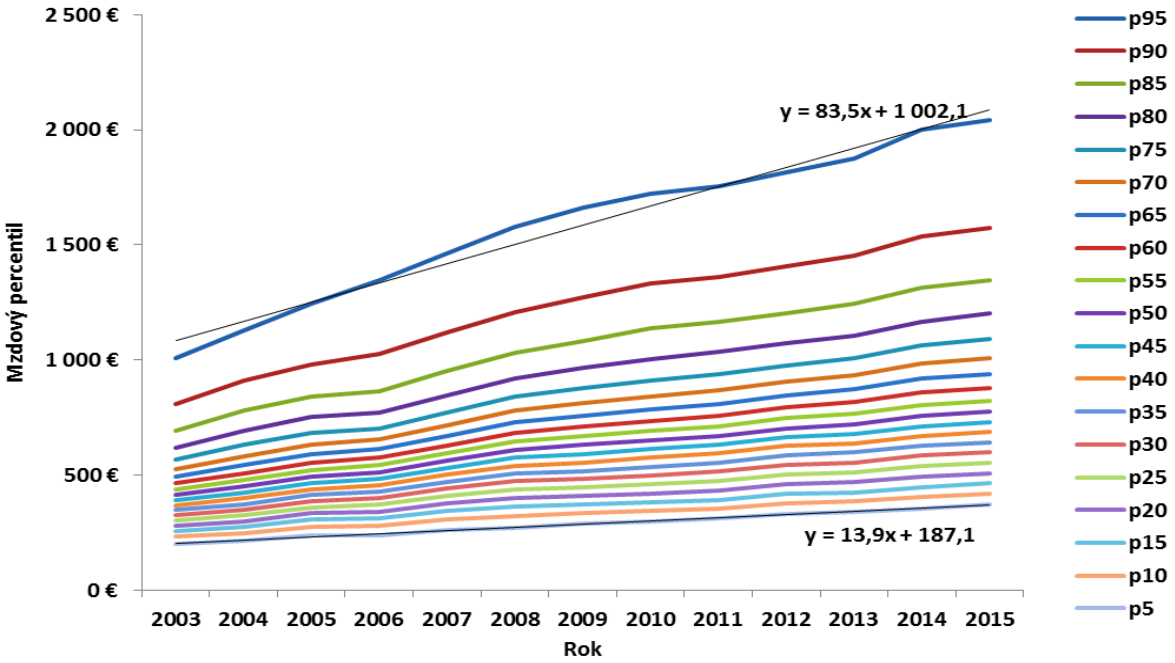

Obr. 4: Vývoj percentilov rozdelenia hrubých mesačných miezd v SR

Zdroj: Spracované autormi na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava.

Zatiaľ, čo absolútna diferenciácia miezd bude vďaka odlišnosti smerníc rastu mzdových percentilov narastať, v relatívnom vyjadrení ako podiel 95-teho a 5-teho percentilu dochádza k limitácii.

$$\lim_{t\to\infty}\frac{p95_t}{p5_t}=\lim_{t\to\infty}\frac{83{,}54274(t-2002)+1002{,}1}{13{,}93268(t-2002)+187{,}1}=5{,}996$$

Dolná hranica 5 % najlepšie zarábajúcich teda podľa vyššie uvedeného vzťahu a v prípade udržania vývojových tendencií mzdovej diferenciácie nikdy nepresiahne 6-násobok hornej hranice 5 % najhoršie zarábajúcich zamestnancov. Je preto výrazný rozdiel medzi tým, či na mzdovú diferenciáciu nazeráme z absolútneho alebo relatívneho pohľadu.

Väčšina „štandardne používaných“ mier diferenciácie miezd zamestnancov je postavená práve na relatívnom zohľadňovaní rozdielov v mzdovej úrovni. Preto aj na základe uvedeného tvrdíme, že relatívne miery diferenciácie miezd konvergujú k určitému maximu danej miery a od tohto bodu už len oscilujú. Táto konvergencia sa pritom bude stále spomaľovať, pretože tak, ako aj vo vyššie uvedenom vzťahu, jedná sa o limitnú konvergenciu. Nasledujúci graf vyjadruje vývoj mzdovej diferenciácie v SR podľa najznámejších mier mzdovej diferenciácie. Je možné sledovať práve uvedené, že ich rast v súčasnosti sa spomaľuje až stagnuje, a to napriek tomu, že v absolútnom vyjadrení sú rozdiely v mzdách stále vyššie. Z týchto dôvodov sú pre účely analýzy vplyvu zmien v podnikovej štruktúre ekonomiky na mzdovú diferenciáciu využité ďalšie, menej známe miery diferenciácie, ktoré ale zohľadňujú práve absolútnu, nie relatívnu diferenciáciu.

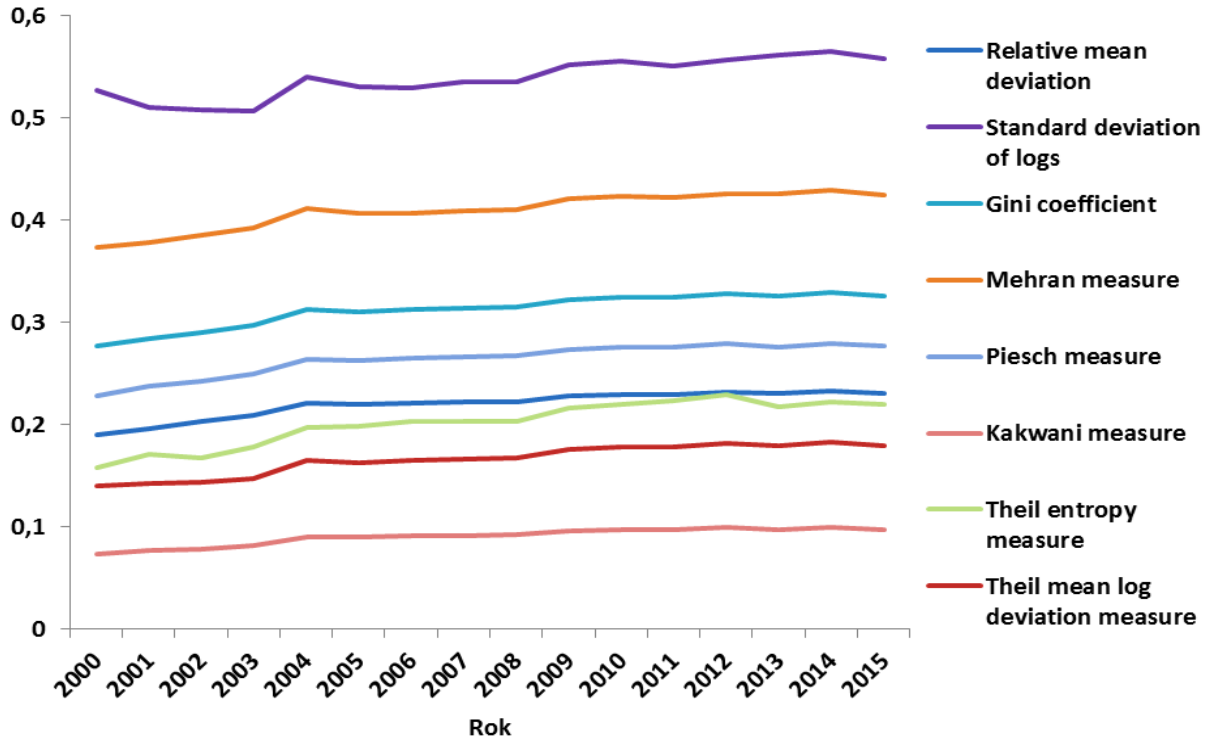

Obr. 5: Vývoj diferenciácie miezd v SR podľa najpoužívanejších charakteristík diferenciácie miezd

Zdroj: Spracované autormi na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava.

Absolútna diferenciácia miezd vyjadrená ako p0,1-diferencia[5] zaznamenáva v SR rastúce tendencie. Zatiaľ, čo v roku 2003 bol medzi rozsahom miezd 40 % zamestnancov nad mediánom a 40 % zamestnancov pod mediánom rozdiel na úrovni 200 €, v roku 2015 to už bolo takmer 450 €. Absolútna diferenciácia sa tak viac ako zdvojnásobila. Najvýraznejší rast absolútnej diferenciácie zaznamenáva Bratislavský kraj a je súčasne jediným krajom, v ktorom je úroveň absolútnej mzdovej diferenciácie vyššia ako pri celorepublikovom pohľade. V tomto kraji je súčasne aj najvyššia koncentrácia nadnárodných spoločností, čo indikuje závislosť medzi zahraničným kapitálom a diferenciáciou miezd.

[5] Jednu zo skupín absolútnych mier diferenciácie rozdelenia predstavujú tzv. p-diferencie (Gilchrist, 2000) vychádzajúce z kvantilových metód analýzy pravdepodobnostných rozdelení:

$p - diferencia = PD(p) = Q(p) + Q(1-p) - 2Q(0{,}5),$

kde Q(p) vyjadruje p-ty percentil skúmaného rozdelenia pravdepodobnosti a Q(0,5) tak predstavuje medián tohto rozdelenia. Ak sa na túto charakteristiku pozrieme ako:

$PD(p) = Q(p) + Q(1-p) - 2median = [Q(1-p) - median] - [median - Q(p)],$

tak vyjadruje rozdiel medzi pravou časťou rozdelenia pravdepodobnosti od mediánu po (1-p)-ty percentil a ľavou časťou od p-teho percentilu po medián. V prípade rovnomerného rozdelenia miezd by táto charakteristika dosahovala nulovú hodnotu, pretože pravá a ľavá strana rozdelenia by boli v rovnosti. Pri pravostranne zošikmených rozdeleniach dosahuje kladné hodnoty, čo je aj prípad rozdelenia príjmov a miezd obyvateľstva. Čím vyššiu kladnú hodnotu dosahuje, tým je diferenciácia vyššia. Ďalej uvažujeme o p0,1-diferencii ako miere absolútnej diferenciácie miezd v SR a jednotlivých regiónoch. Táto tak skúma rozdiel medzi mzdami 40 % zamestnancov nad mediánom miezd a 40 % zamestnancami pod mediánom miezd v danom regionálnom členení.

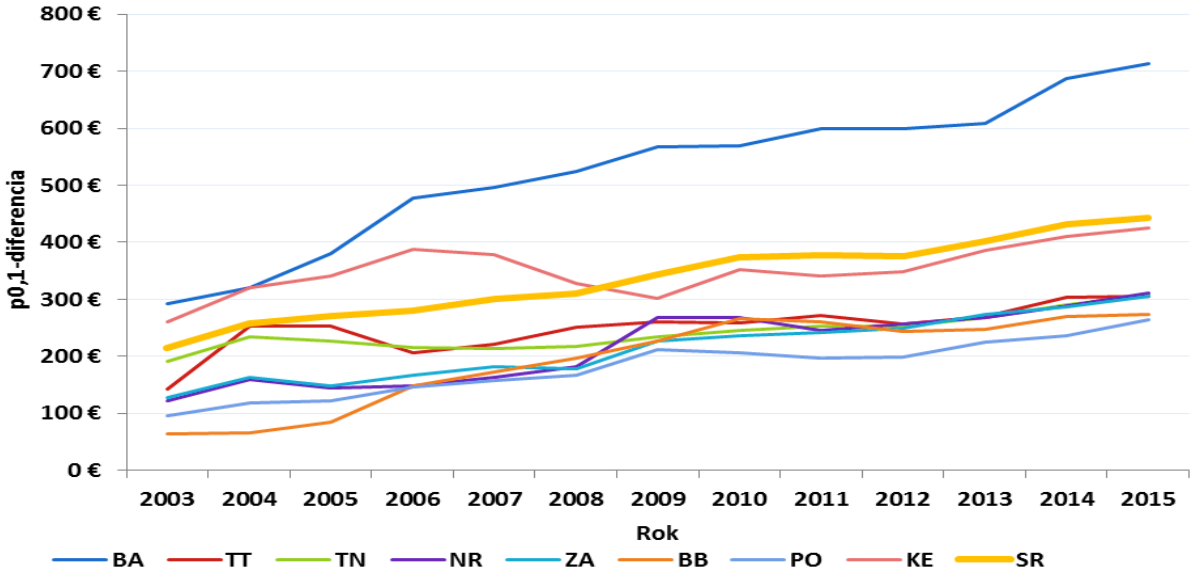

Obr. 6: Vývoj absolútnej diferenciácie miezd v SR a v jednotlivých krajoch podľa p0,1-diferencie

Zdroj: Spracované autormi na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava.

Množstvo ľudí, ktorých zamestnávajú zahraničné a medzinárodné spoločnosti je jedným z významných faktorov vplývajúcich na absolútnu diferenciáciu miezd v SR, ale aj v jednotlivých krajoch. Vzájomný vzťah medzi týmito premennými je takmer lineárny s významným korelačným koeficientom na úrovni 0,97. Korelačný koeficient medzi absolútnou diferenciáciou miezd a podielom nadnárodných spoločností na zamestnanosti aj v ďalších piatich krajoch presahuje hodnotu 0,9. Výnimkou je Trenčiansky kraj s koreláciou na úrovni 0,82, Košický a Trnavský kraj s hodnotou na úrovni 0,75.

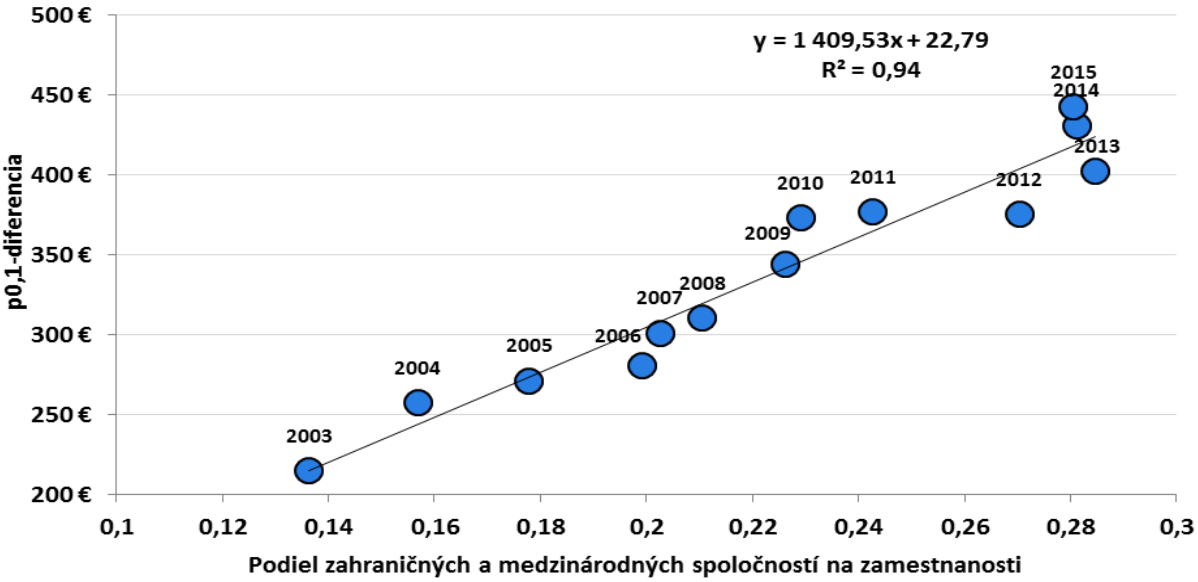

Obr. 7: Vzťah medzi absolútnou diferenciáciou miezd a podielom zahraničných a medzinárodných spoločností na zamestnanosti v SR

Zdroj: Spracované autormi na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava.

Pokiaľ podiel zahraničných a medzinárodných spoločností na celkovej zamestnanosti v SR vzrastie o 1 percentuálny bod, mzdový rozdiel medzi 40 % zamestnancami nad a 40 % zamestnancami pod mediánom miezd vzrastie približne o 14 EUR (ceteris paribus). Z toho vyplýva, že absolútna miera diferenciácie miezd v SR (ale aj v jednotlivých regiónoch) skutočne závisí od podielu zahraničných a medzinárodných spoločností na celkovej zamestnanosti v SR a v jednotlivých regiónoch a nárast zahraničného kapitálu je spojený s rastom mzdovej diferenciácie. Keďže trendy hovoria jasne v smere ďalšieho rozširovania ekonomického priestoru pre zahraničné korporácie, absolútna mzdová diferenciácia sa bude aj naďalej zvyšovať (ceteris paribus). Takýto vývoj prináša riziká súvisiace nie len so sociálnou situáciou a súdržnosťou spoločnosti ako celku, ale aj z ekonomického pohľadu má vysoká mzdová a príjmová nerovnosť negatívny vplyv na hospodársky rast.[6] Súčasne totiž existuje významná korelácia medzi výškou príjmov a mierou úspor, ktorá je tiež v negatívnom vzťahu s mierou domácej spotreby a celkového domáceho dopytu.[7] Domáci dopyt je pritom dôležitou zložkou celkového dopytu, od ktorého sa odvíja celková úroveň výroby a premieta sa aj na trh práce. Rastúci podiel zahraničných a medzinárodných spoločností na zamestnanosti a s tým spojený rast mzdovej diferenciácie tak z dlhodobého hľadiska môže znamenať pokles domáceho dopytu a zamestnanosti.

4 Závery

Globalizácia a jej dôsledky sa prejavujú aj v podmienkach SR. Podiel zahraničných a medzinárodných spoločností na zamestnanosti vzrástol za ostatných 13 rokov dvojnásobne a od roku 2012 je tento podiel vyšší ako v organizáciách v štátnom vlastníctve a vo vlastníctve územnej samosprávy spolu. V súčasnosti zamestnávajú takmer každého tretieho zamestnanca v SR. Nadnárodné spoločnosti síce zlepšujú ekonomické charakteristiky, no v mnohých aspektoch pôsobia aj negatívnym smerom na kvalitu života obyvateľstva a podnikateľské prostredie v krajine. Mzdy v týchto organizáciách sú o 40 % vyššie ako v tuzemských súkromných spoločnostiach a o 30 % nad úrovňou miezd v organizáciách vo vlastníctve štátu a územnej samosprávy, čo sťažuje situáciu pre domáce podnikateľské aktivity. Vplyv nadnárodných spoločností sa prejavuje aj v ďalšom prehlbovaní mzdových nerovností a v polarizácii spoločnosti. V štúdii boli tiež identifikované limitácie skúmania diferenciácie miezd zamestnancov prostredníctvom relatívnych mier diferenciácie a aplikovaná kvantilová miera absolútnej diferenciácie miezd. Bola identifikovaná jednoznačná pozitívna závislosť medzi štruktúrnymi zmenami ekonomiky podnikov smerom k zvyšovaniu podielu zahraničných a medzinárodných spoločností a absolútnou diferenciáciou miezd zamestnancov v SR a jednotlivých regiónoch. Nadnárodné spoločnosti tak skutočne zvyšujú mzdovú diferenciáciu a polarizáciu spoločnosti. Bola potvrdená hypotéza, že zahraničný kapitál v SR pôsobí v smere prehlbovania mzdovej diferenciácie

[6] Na negatívny vplyv diferenciácie miezd a príjmov na ekonomický rast poukazujú napríklad autori: Ostry – Berg – Tsangarides (2014). Negatívny vplyv je kvantifikovaný aj v oficiálnych OECD správach a výskumných materiáloch ako napríklad *Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth*, dostupné na: <http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/5jxrjncwxv6j.pdf?expires=1460469638&id=id&accname=guest&checksum=AF4F9CB2062A3E57E349626276619A62>.

[7] Tamtiež.

zamestnancov. V spojení s identifikovanými trendmi za posledných 13 rokov v SR a v jednotlivých regiónoch a ďalším očakávaným rastom podielu zamestnancov v zahraničných a medzinárodných spoločnostiach, bude rásť aj mzdová diferenciácia v SR a v jednotlivých regiónoch (ceteris paribus). Napriek rastu HDP spojeného s rastúcim množstvom zahraničného kapitálu môže však dlhodobý rast diferenciácie miezd viesť k poklesu domáceho dopytu a spotreby, čo sa v konečnom dôsledku negatívne prejaví aj na samotnom ekonomickom raste a na trhu práce. Rast podielu spoločností so zahraničnou účasťou súčasne spôsobuje stále výraznejšiu závislosť SR na ekonomickom vývoji v zahraničí a v konečnom dôsledku aj klesajúcu autonómnosť krajiny pri možnostiach riešenia ekonomických šokov.

5 Literatúra

BECK, U. 2007. *Moc a protiváha moci v globálním věku: Nová ekonomie světové politiky.* Praha: Slon. ISBN 978-80-86429-67-0.

FEENSTRA, R. C. – HANSON, G. H. 1996. *Globalization, outsourcing, and wage inequality.* National bureau of economic research, Cambridge.

FISCHER, S. 2003. Globalization and Its Challenges. *The American Economic Review,* Vol. 93, No. 2, s. 1 – 30.

GILCHRIST, W. 2000. *Statistical Modelling with Quantile Functions.* Chapman and Hall. ISBN 978-15-8488-174-2.

GINDLING T. H. – TERRELL, K. 2004. *Minimum Wages, Inequality and Globalization.* Discussion Paper No. 1160. Institute of the study of labor. Bonn.

HYKISH, A. 2001. *Nebojme sa sveta.* Bratislava: Lizard. ISBN 80-967844-3-9.

MILEVA, M. et al. 2013. *The effects of Globalization on Wage Inequality: New Insights from a Dynamic Trade Model with Heterogenous Firms.* Dostupné na: <http://www.foreurope.eu/fileadmin/documents/pdf/Workingpapers/WWWforEurope_WPS_no049_MS4.pdf>.

MORVAY, K. et al. 2013. *Pohľady na štruktúrne problémy slovenskej ekonomiky.* Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-216-5.

OSTRY, J. D. et al. 2014. *Redistribution, Inequality and Growth.* IMF.

PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.

PAUHOFOVÁ, I. et al. 2016. *Súvislosti príjmovej polarizácie na Slovensku*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-259-2.

STIGLITZ, J. 2007. *Making Globalization Work.* New York: W. W. Norton & Company. 106 s. ISBN 978-0-393-33028-1.

ŠIKULA, M. et al. 2013. *Krízová a pokrízová adaptácia – Nové výzvy pre ekonomickú vedu.* Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-215-8.

Собственность и доходы населения России с позиций экономической безопасности

Гузель Биглова[1] доктор экон.наук, заместитель директора по научной работе;
Института социально-экономических исследований Уфимского научного центра РАН

Property and income of Russian population from the point of economic security

Authors' contact details:

[1] *Institute of Social and Economic Research*
Ufa Scientific Center,
Russian Academy of Sciences,
Ufa, Prospekt Oktyabrya, 71,
Russian Federation

biglou@list.ru

Abstract: The stratification of the population by income, expressed in their polarization - a problem that is relevant both globally and at the national level. In the global context, over the past 100 years, there are significant positive developments. According to research Rimashevskaya NM, increase GDP by 1% leads to a corresponding increase in the level of income of the poorest 20% of the population that speaks of improving the situation of the poorest. However, at the level of national economies, in which the differentiation of incomes of the population reaches the two-digit numbers, the problem is exacerbated by polarization of income and the need for updated analysis of its causes, especially in the countries belonging to the "poor" category. In the most general terms, given the complexity of accounting for income households in different countries, as the causes of inequality in income (about 50% of total income) in B.Milanovicha report, chief economist at the research group of the World Bank on poverty and inequality, indicates the average level of income individuals in the country of residence or origin. It origin include such factors as the availability of education in the parents, its level, membership of a particular social group. The factors of influence are also considered the level of education of the individual hard work, luck, and others. Together, they determine the possibilities and limitations to overcome the problem of polarization of income and is largely related to the type and quality of the national economy. A significant aspect of the problem is in the area of the property, in particular - regarding the possibility of its increase in households as the financial instability risk mitigation guarantor of the national economy and increase the potential for achieving economic security indicators. In this context, analysis of the problem of income inequality is necessary to supplement the characteristics of property relations and the distribution process in the national economy.

Keywords: property, households, income polarization, consumer spending, wages, economic security.

Статья выполнена в рамках темы фундаментальных исследований по НИР «Стратегическое управление ключевыми потенциалами развития разноуровневых социально-экономических систем с позиций обеспечения национальной безопасности», рег.номер 01201456661.

1 Введение

Собственность в себе изначально несет свободу ее обладателя, свободу от вмешательства других во взаимоотношения собственника со своими вещами. Из этой экономической свободы проистекают все другие свободы. Собственность

есть «основа социального статуса личности».[1] Самостоятельность человека возможна лишь тогда, когда он стоит «на собственных ногах», что означает существование, обязанное самому себе. В этом решающее условие сохранения индивидуальности каждого человека, его бытия, его присутствия в этом мире как личности. Самореализация, самоутверждение – принцип жизни всего живого во имя выживания вида, а реализация этой природной заданности осуществляется владением собственностью.

Еще А. Смит установил, что рост благосостояния индивида означает в то же время рост благосостояния общества. Каждый человек, владея собственностью, тем самым способствует благополучию общества. Не имеющие собственности – потенциальный источник неблагополучия общества во всех аспектах. В данном ключе необходимо определить, какую меру собственности в современных условиях должен иметь гражданин, чтобы в своей совокупности она способствовала как формированию благоприятного инвестиционного и инновационного фона, так и ключевых показателей экономической безопасности.

2 Собственность и доходы населения России с позиций экономической безопасности

В рамках политэкономической традиции собственность приобретается (накапливается) в процессе производственных отношений, посредством труда. На примере динамики заработной платы можно пронаблюдать формирование потенциала сбережений как основы формирования собственности домохозяйств. При этом необходимо отметить, что потребление в постсоветской России претерпело значительные как количественные, так и качественные изменения. Рассмотрим теоретические взгнляды некоторых исследователей в отношении понятия «потребление» и его роли в системе экономических отношений.

Понятие «потребление» с точки зрения экономической теории рассматривалось исследователями с совершенно различных сторон. Мнения расходились от потребления как совокупности продуктов, позволяющих поддерживать биологическую способность к жизни человека, так и до потребления, позволяющего создать статус (социальное признание). Так, в работах П.Корнинга (*Corning*, 1983) высказывается предположение о генетическом аспекте в потреблении, переходящим в нуждаемость в определенных продуктах и предметах. В то же время, в трактовке А.Маслоу нужды имеют некую иерархию (*Maslow*, 1954). Г.Беккер, в свою очередь, считает, что, кроме непосредственных предметов и продуктов для потребления, человеку нужны некие «инструментальные услуги», то есть то, при помощи чего можно удовлетворить потребности – кров, кровать и др. Иными словами, к потреблению с определенного момента стали относить те предметы и блага, с помощью которых формировались условия жизнедеятельности человека. В этом ключе, поскольку условия сильно разнятся в зависимости от национальных экономик, именно эта компонента составляет менее стандартизированную величину в межстрановом сравнении. Так, потребность

[1] К. Исупов. Русская философия собственности (17-20 вв.). СПб.: СП «Ганза», 1993. С. 453.

в размерах жилья как условия жизнедеятельности, в Индии и России неодинакова, соответственно и спрос различен – различны объемы затрат по этому показателю в доходах домохозяйств. То есть, в широкой трактовке объемы потребления зависят от специфики и объективных условий в национальной экономике, а не только от физиологических потребностей. Существуют также потребности, которые в основной своей массе формируются фирмами-рыночными агентами, предоставляющими услуги в своем сегменте: мюзиклы, сериалы, театральные постановки и др. Подобный тезис был сформулирован профессором Стэнфордского университета Т.Сцитовски (*Scitovsky*, 1976). В рамках выдвинутой У. Виттом (Институт исследования экономических систем М.Планка, Германия) теории потребностей «..современная потребительская деятельность индивидов зависит от состояния их субъективного знания потребительской технологии и может меняться, если меняются их знания, например посредством информации, предлагаемой производителями потребительских товаров».[2]

В контексте представленных теоретических обобщений, потребление в России многократно увеличивалось с 1991 года. Его всплеск обусловлен: во-первых, по причине долгого сдерживания в потреблении, согласно доктрины административно-командной системы СССР; во-вторых, по причине возникновения небывалого до того момента предложения потребительских товаров нового качества, который, по мере роста доходов, обеспечивался до настоящего времени более-менее устойчивым спросом.

Рост заработной платы в Российской Федерации, к примеру, с 1998 по 2013 год составил 28 раз, ВВП вырос в 26 раз.[3] На первый взгляд за этот период накопление доходов домохозяйств в виде сбережений выросло более, чем в 2 раза. По числу приобретенных предметов длительного пользования в анализируемый период картина выглядит следующим образом (таб. 1).

---

[2] Рост потребления и фактор разнообразия: новейшие исследования западных и российских эволюционистов/Сб. статей: Пер. с англ. – М.: Дело. 2007. С. 44 (272).

[3] «Российский статистический ежегодник», 2003, 2014.

Таб. 1: Наличие предметов длительного пользования в домашних хозяйствах

(по материалам выборочного обследования бюджетов домашних хозяйств; на конец года; на 100 домохозяйств; штук).

	1998	2013	Рост/падение, %
Телевизоры	124	178	43
Видеомагнитофоны, видеокамеры	43	47	9
Магнитофоны, плееры	66	-	-100
Персональные компьютеры	-	100	100
Музыкальные центры	10	39	3,9 р.
Холодильники, морозильники	113	126	11,6
Стиральные машины	97	101	4,2
Электропылесосы	80	95	18,8
Швейные, вязальные машины	73	-	-100
Микроволновые печи	-	72	100
Кондиционеры	-	17	100
Посудомоечные машины	-	7	100
Мобильные телефоны	-	250	100

Источник: Рассчитано по «Российский статистический ежегодник», 2003, 2014.

Количество легковых автомобилей в расчете на 1000 человек с 1995 года по 2013 год выросло почти в 2,5 раза.[4] Как видно из таб.1, среднее значение роста объема приобретенного товара составило 88%, за исключением некоторых, вышедших из потребления по причине замены их новыми технически более совершенными товарами. Помимо товаров длительного пользования за исследуемый период вырос также объем приобретаемых в собственность граждан жилых помещений (таб. 2).

Таб. 2: Жилищный фонд (в собственности граждан)

(на конец года; общая площадь жилых помещений; миллионов квадратных метров)

	1995 г.	2013 г.	Прирост
Жилищный фонд:	1166	2840	2,4 р.
городское	646	2020	3,1 р.
сельское	520	820	1,5 р.

Источник: Рассчитано по «Регионы России», 2003, 2014.

Как мы видим, объем приобретаемой жилой недвижимости увеличился в 2,4 раза. Среднее значение увеличения приобретаемой собственности с 1995-98 годов по 2013 год составило 1,5 раза. Очевидно, что значительные средства

[4] Рассчитано по «Регионы России», 2003, 2014.

населения были затрачены также на покупку продуктов питания. Таким образом, темпы увеличения ВВП с 1998 по 2013 годы, отражают рост доли заработной платы в нем и рост покупательской способности населения.

Учитывая тот факт, что численность домохозяйств за исследуемый период не росла (скорее, снижалась) следует вывод об улучшении их материально-технического обеспечения и повышении бытовой комфортности, обеспеченности жильем. Это, безусловно, является свидетельством накопления благосостояния, иначе говоря – собственности, и как результата деятельности человека и как материальной основы его существования. Существенным результатом соответствующей социально-экономической политики стало достижение некоторых показателей экономической безопасности, в частности по направлению «Качество жизни». Таким образом, необходимое условие (возможность накопления с целью пользования и передачи в наследство) для придания смысла производительной деятельности человека в России в определенной мере создано, что подтверждается отсутствием социальных возмущений, несмотря на периодически протекающие экономические кризисы (1998, 2008, 2013-15 годы). Не смотря на это, с целью анализа возможности накопления потенциала обеспечения социо-экономической безопасности необходимо обратить внимание на использование накопленных населением средств, где, однако, наблюдается крен в сторону потребления.

По результатам исследований, проведенными учеными РАНХиГС при Президенте Российской Федерации, среди потребительских приоритетов обеспеченной части населения на первом месте жилье, автомобиль, отдых на престижных курортах, сложная бытовая техника. При этом предпочтение отдается потреблению, а не инвестированию, что обосновывается ими самими как недостаточно удовлетворенное потребление, несмотря на достаточно высокий уровень достигнутого бытового комфорта.[5] В России такое положение можно объяснить вступлением в такой этап рыночного развития как эпоха сбыта.[6] Особенность российского сценария развития в том, что переход к данному этапу произошел, минуя прежний - эпоху массового производства, и основные сбережения, которые тратятся на потребление, выступают инвестициями в экономику тех стран, где произведен потребляемый товар. Таким образом формируется отток за рубеж денег, полученных в России субъектами потребления в виде заработной платы или ренты. Так происходит уменьшение инвестиционного потенциала российской экономики, что увеличивает риски в экономической безопасности.

В качестве одной из причин растущего потребления в России, на наш взгляд, целесообразно выделить такой элемент, оказывающий значительное влияние на поведение населения как особенность мышления, качество мировоззренческих установок. Урбанизация, как условие развития инвестиционной активности, в России прошла в большей мере в административном порядке и является, по сути, следствием форсированной индустриализации 30-х годов XX-го века. В этой связи ее следует называть административной урбанизацией. Между тем,

[5] Рыночное хозяйствование и риски/Под ред. Кушлина В.И., Фоломьева. СПб.: Наука. 2000. С.325.

[6] Там же, с. 16.

в Европе она явилась следствием эволюции общественных отношений, подстегиваемых смещением приоритетов мирровозренческих установок от личного потребления до инвестиций в человеческий капитал. Для аграрного типа мышления, как известно, характерно сосредоточение внимания к своему личному подсобному хозяйству как незыблемому источнику пропитания и безопасности. Вследствие административной урбанизации в России аграрный тип мышления не трансформировался в городской, характеризующийся большей мобильностью и ориентированный на инвестиции в перспективные направления развития, в том числе в профессиональной деятельности, инвестиции в человеческий и финансовый капитал как альтернативные источники благосостояния и безопасности. В подтверждение приведем слова П.Сорокина: «Каковы будут люди, составляющие общество, таковым будет и последнее»[7]. Очевидно, что в данных условиях государственное регулирование доходов должно быть сосредоточено на ограничении потребления и разработке механизмов, создании институтов стимулирования инвестиционной деятельности не только юридических лиц, но и населения.

Учитывая фактор повышенной нормы в потребительском поведении населения России необходимо также обратить внимание на объем их финансовых средств, которые, в свою очередь, преобразуются в потенциал сбережений и потребительского спроса, в особенности - на источники их формирования как результата профессиональной деятельности. Динамика использования средств населения свидетельствует о значительной доле расходов на товары и услуги и уменьшающейся доле свободных средств (таб. 3).

Таб. 3: Структура использования денежных доходов населения
(в процентах от общего объема денежных доходов)

Покупка товаров и оплата услуг			Обязательные платежи и разнообразные взносы			Приобретение недвижимости			Прирост финансовых активов			из него прирост (уменьшение) денег у населения[1)]		
2000	2008	2013	2000	2008	2013	2000	2008	2013	2000	2008	2013	2000	2008	2013
75,5	**74,1**	**73,6**	**7,8**	**12,3**	**11,7**	**1,2**	**4,7**	**3,9**	**15,5**	**8,9**	**10,8**	**2,8**	**0,4**	**0,7**

Источник: Рассчитано по «Регионы России», 2003, 2014.

Данные таблицы подтверждают существование сформулированной выше проблемы перекоса поведения в сторону потребления. В то же время, 1990 году прирост денег на руках населения составлял 5% от общего объема. На первый взгляд, может показаться, что в то время политика государственного регулирования в большей степени способствовала накоплению. Однако, вспоминая тот факт, что в данный период не был сформирован потребительский рынок, а дефицит товаров первой необходимости был широко распространенным явлением, следует вывод о невозможности у населения потратить деньги на

[7] Сорокин П.Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет/Ин-т социологии. – М.: Наука, 1994. – С.23. (560).

товары первой необходимости, а товары длительного пользования либо были слишком дороги, либо отсутствовали в свободной продаже.

3 Заключение

Таким образом, из рассмотренных данных следует вывод о большом удельном весе в доходах населения потребительских расходов. С одной стороны, этот показатель является свидетельством значительной бедности среди населения, что является высоким риском в отношении обеспечения экономической безопасности населения. С другой стороны, в связи с проводимой государством политики финансовой экспансии на внутреннем рынке, потребление в России на протяжении последних 10 лет имело тенденцию к расширению, что количественно позволило стимулировать экономическую динамику, но ограничило переход к инвестиционному поведению домохозяйств.

Отношения собственности получили в России свое институциональное развитие. Его результаты выразились в росте материальной обеспеченности населения, однако в регулировании нуждаются поведенческие аспекты. Качество фазы распределения нуждается в серьезном проблемном анализе и разработке на его основе предложений и рекомендаций по адекватному правовому обеспечению процесса выравнивания доходов населения в увязке с квалификацией и производительностью труда, что в значительной степени укрепит как институциональные основы отношений собственности, так и экономическую безопасность национальной экономики.

4 Ресурсы

ИСУПОВ, К. – САВКИН, И. 1993. *Русская философия собственности (17-20 вв.).* Санкт-Петербург: СП «Ганза». ISBN 5-900452-01-8.

МАЕВСКИЙ, В. И. 2007. *Рост потребления и фактор разнообразия: новейшие исследования западных и российских эволюционистов*/ Сб. статей: пер. с англ. – Москва: Дело. ISBN 978-5-7749-0475-4.

КУШЛИН, В. И. – ФОЛОМЬЕВ, А. Н. 2000. *Рыночное хозяйствование и риски*. Санкт-Петербург: Наука. ISBN 5-02-026135-1.

СОРОКИН, П. 1994. *Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет*. Москва: Наука. 5-02-013464-3.

Дифференциация доходов и социальное неравенство в России: причины и пути снижения

Ирина Дегтярева[1] ФГБОУ ВПО «Уфимский государственный авиационный технический университет»

Гузель Токарева[2] ФГБОУ ВПО «Уфимский государственный авиационный технический университет»

Ольга Шалина[3] ФГБОУ ВПО «Уфимский государственный авиационный технический университет»

Income differentiation and social inequalities in Russia: causes and methods of struggle

Authors' contact details:

[1] Ufa State Aviation Technical University, Economic Faculty, Department of economic theory, Ufa, K. Marks str. 12, Russian Federation

degtjareva@mail.rb.ru

[2] Ufa State Aviation Technical University, Economic Faculty, Department of economic theory, Ufa, K. Marks str. 12, Russian Federation

sapfo79@mail.ru

[3] Ufa State Aviation Technical University, Economic Faculty, Department of economic theory, Ufa, K. Marks str. 12, Russian Federation

olenkash@bk.ru

Abstract: There is a high degree of social inequality of society In Russia. The reasons for income differentiation and social inequality in Russia are contradictory results of voucher privatization in 1992-1994, the absence of legislative regulation of the maximum gap between the level of salaries for managers and subordinates, the high level of corruption component of income, weak-redistribution effect of flat income tax, dominance in the structure of GDP mining and processing industries, differences in the level of economic development of the regions of Russia and territorial settlement, factors of natural and climatic character. Despite of public spending reducing on education and health and constantly flowing process of reforming these areas, access to education in Russia can be considered satisfactory. But there is inequality in access to health care, which apply to different categories of people depending on social status and area of residence, mostly affecting the rural population, the elderly, families with many children of migrant workers. It is necessary to ensure the reduction of social differentiation of the population on the basis of the reform of personal taxation of income and property of citizens, improving the system of social protection and support of the population, the introduction of effective control of real incomes and protection of the population in the labor market, reforming state social policy, particularly in the field of education, and healthcare.

Keywords social justice, social inequality, social policy, Russia, education, healthcare, income tax.

Исследование осуществлено под руководством докт. экон. наук, проф. ФГБОУ ВПО «Уфимский государственный авиационный технический университет» Дегтяревой Ирины Викторовны при финансовой поддержке РГНФ.

1 Введение

Важной ролью государства является обеспечение социальной справедливости и равенства в стране. В тоже время анализ современной социально-экономической ситуации в России показал высокую степень дифференциации общества по доходам, неравенство уровня жизни и, вследствие этого, рост социальной напряженности. Социальное неравенство в России имеет свои специфические причины: несовершенство рыночных институтов и рынка труда, высокий

уровень коррупции, слабый выравнивающий эффект плоской шкалы налогообложения, сырьевая направленность экономики, дифференциация в уровне развития регионов, специфичность формирования и несовершенство доступа к общественным благам. Государству необходимо реализовать комплекс соответствующих мер, в том числе реформировать социальную политику, ввести прогрессивную шкалу налогообложения, ужесточить контроль за реальными доходами населения и усовершенствовать трудовое законодательство.

2 Причины и пути снижения дифференциации доходов и социального неравенства в России

Причины высокой степени дифференциации доходов в России

Анализ коэффициентов фондов и Джини, кривой Лоренца и сравнение с нормативным уровнем и значением в других странах наглядно показывает высокую степень дифференциации по доходам в российском обществе.

Можно выделить следующие причины высокой степени дифференциации доходов в России:

- слишком быстрый переход от плановой экономики к рыночной системе в ущерб качественной составляющей. Стремительно созданные в начале перестройки (в период 1990-1995 гг.) новые для России формы экономических институтов (формы собственности, правила «игры»), способствовали формированию и закреплению высокого уровня неравенства населения по доходам. Противоречивые итоги ваучерной приватизации 1992-1994 гг. способствовали и до сих пор продолжают способствовать увеличению имущественной дифференциации. Сложившиеся в период с 1990 по 1995 годы принципы распределения и перераспределения доходов закрепились по настоящее время. Так в 1980 году на самую бедную 20% группу населения приходилось 10,1% доходов, в 1995 – 6,1%, в 2010 – 5,2%. В результате реформ в России выиграли только 7% наиболее обеспеченного населения;
- несовершенство рынка труда. С одной стороны, в России отсутствует законодательное регулирование максимального разрыва уровня заработной платы между руководящими работниками и подчиненными, с другой стороны, за последние 10 лет отмечается резкое снижение активности профсоюзов, которые призваны защищать интересы рядовых работников;
- высокий уровень коррупции. В результате принятых правительством жестких мер уровень коррупции в России за последние 4 года начал снижаться. Однако до сих пор именно коррупционные доходы являются основным источником дохода для определенной части представителей государственных органов;
- плоская шкала подоходного налога (13%), которая имеет очень слабый перераспределяющий эффект. Коэффициент фондов после получения социальных выплат снижается на 5,4 пункта (с 19,6 до 14,2), а после уплаты налогов всего на 0,4 пункта (с 14,4 до 14). Ситуация усугубляется в связи с уклонением от налогов (до 40%) и огромным незаконным оттоком капитала,

сравнимым по объему только с Китаем. Сторонники плоской шкалы налогообложения, главные ее цели усматривают в максимальном упрощении администрирования и сокращении стимулов для сокрытия доходов;

Таб. 1: Влияние социальных трансфертов и налогов на уровень неравенства доходов в России в 2011 году

Показатель	1-ый дециль, руб./мес.	10-ый дециль, руб. / мес.	Коэффициент фондов
Доходы от трудовой деятельности	**2234,8**	**43514,8**	**19,5**
Доходы от собственности	**12,9**	**645,8**	**50,1**
Доходы до получения социальных выплат и налогов	**2247,7**	**44160,6**	**19,6**
Доход после получения социальных выплат	**3376,5**	**48023,3**	**14,2**
Доход после получения всех трансфертов	**3495,5**	**50163,8**	**14,4**
Общий объем уплаченных налогов	**265,3**	**4907,9**	**-**
в т.ч. НДФЛ	**228,4**	**4297,2**	**-**
Располагаемый доход (после социальных выплат и налогов)	**3230,2**	**45256**	**14,0**

Источник: Данные приводятся по докладу ОКСФАМ 2014 года (Доклад ОКСФАМ, 2014).

- структура ВВП и отраслевой перекос экономики. Сырьевая направленность российской экономики, доминирование в структуре ВВП добывающей и обрабатывающей отраслей, а также финансового сектора обуславливает высокий уровень заработной платы занятых в данных сферах. И наоборот существенное отставание в развитии многих отраслей промышленности, сельского хозяйства, сферы услуг от мирового уровня не может обеспечить производство конкурентоспособной продукции и заработной платы;
- различия в уровне экономического развития регионов России и территориального расселения. Важнейшими факторами, влияющими на доходы населения в регионах и уровень занятости, являются различия в объемах валового регионального продукта и динамике производства, которые возникли еще в СССР. В 2014 году дотации из федерального бюджета не получали (являлись донорами) лишь Москва и Московская область, Санкт-Петербург и Ленинградская область, Республика Татарстан, Самарская область, Тюменская область с автономными округами (ХМАО и ЯНАО) и Сахалинская область, остальные регионы являлись реципиентами и получили на выравнивание бюджетов субъектов РФ дотации в сумме 439 миллиардов рублей. Таким образом, десять наиболее развитых регионов производят более 40% валового внутреннего продукта страны, 55-58% производства лесной, целлюлозно-бумажной и химической промышленности и более 75% производства в металлургии, топливной и текстильной промышленности.

В аграрных южных регионах (например, на Северном Кавказе) технологическая отсталость сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности, удаленность рынков сбыта не позволяют стабилизировать производство и перейти к росту. Кроме того, некоторые населенные пункты в РФ практически отрезаны от доступа к инфраструктуре, результатом чего является миграция из сельской местности в города, из отдаленных регионов в центральные. В свою очередь миграционные процессы приводят к «старению» населения и еще более замедляют процессы социального и экономического развития российских деревень и малых городов;

- факторы природно-климатического характера. Суровый климат во многих регионах России определяет особенности образа жизни проживающего на данной территории населения и обуславливает высокий уровень расходов на жизнеобеспечение, а также повышенные физиологические нагрузки, влияющие на здоровье и физическое состояние человека.

Неравенство в доступе к общественным благам

Однако проблема неравенства в России обусловлена не только дифференциацией в уровне доходов, но и доступностью в получении общественных благ (образования, медицины и др.).

Образование, являясь важным экономическим ресурсом, непосредственно влияет на материальное благосостояние и самореализацию индивидов. Принцип справедливости в получении образования заключается в том, чтобы дать индивиду, независимо от его происхождения и величины доходов, возможность получить тот уровень образования, который отвечает его склонностям и потенциалу. Отсутствие равного доступа к образованию фактически означает закрепление экономического, социального и культурного неравенства, закрывая детям дорогу из нижних слоев общества в верхние.

Охват детей и подростков образовательными программами начального, основного и среднего общего образования в России составляет 99,5% (Высшая школа экономики, 2014). По доле лиц с высшим образованием в численности экономически активного населения Россия занимает третье место в мире после Норвегии и США с показателем 22.3%. С переходом на рыночную экономику в России увеличилось число вузов с 514 в 1990 году до 1498 - в 2015 году.

С другой стороны, становление рыночной экономики в России сопровождалось резким и значительным сокращением государственных расходов на образование (4,3 % ВВП в 2014 году), ухудшением материально-технической базы и кадрового потенциала. Российская система образования не полностью обеспечивает условия «равного старта» для всех, качественное образование на сегодня не всегда доступно без связей и денег, отсутствует система социальной поддержки учащихся из семей с низким доходом. Введение в России единого государственного экзамена частично сняло эту проблему, однако размер стипендии студентам вузов не достаточен для покрытия бытовых расходов.

Развитие негосударственного сектора в сфере образования и официальное предоставление платных образовательных услуг в контексте обеспечения равенства и доступности неоднозначно. В 2014 г. было оказано населению

платных образовательных услуг на 449,4 млрд.руб, что в 11,3 раза больше, чем в 2000 году. Более 62% студентов вузов в России учатся на платной основе (в 1995 году – только 13%). С одной стороны, развитие системы платных образовательных услуг расширяет доступ к профессиональному образованию, что вывело Россию на одно из лидирующих мест в мире по относительной численности студентов высших учебных заведений. Но с другой стороны, платность образования снижает его доступность для социально незащищенных слоев населения

Согласно Конституции РФ медицинская помощь в государственных и муниципальных учреждениях здравоохранения оказывается гражданам бесплатно за счёт средств соответствующего бюджета, страховых взносов, других поступлений. Однако общие расходы на здравоохранение в России значительно отстают от аналогичных показателей в странах Европейского союза, как в общей сумме, так и на душу населения. Доля государственного финансирования здравоохранения в общих расходах на здравоохранение уменьшилась за период 1995-2014 годов с 73,9% до 56,1%. Частные расходы на здравоохранение формируются в основном за счет личных платежей граждан, а не за счет добровольного медицинского страхования. В то время как во всех странах отмечается рост расходов на здравоохранение, в России эта цифра падает и ниже минимально необходимого объема финансирования здравоохранения, определяемого ВОЗ в размере 5% ВВП: в 2014 году – 3,6% ВВП, в 1995 – 4% (Кучерявенко, 2014).

В России также сложилось неравенство в получении доступа к здравоохранению. Неравенство распространяется на различные категории населения в зависимости от социального статуса и территории проживания, в большей степени затрагивая сельское население, пожилых лиц, многодетные семьи, трудовых мигрантов, заключенных и лиц без определенного места жительства. Так, смертность в сельской местности выше смертности городского населения (14,8 против 12,8 на 1000 человек).

Основная проблема, с которой сталкивается население России при обращении за медицинскими услугами – невозможность их получения в необходимом объеме бесплатно. Группы населения с более высоким уровнем дохода обращаются за медицинской помощью чаще, чем менее обеспеченные, что отражает проблему неравенства.

Пути снижения неравенства в России

Таким образом, в России действуют специфические факторы углубления неравенства, а именно: несовершенство правовой базы в период перехода к рыночным отношениям, которое способствовало небольшой группе россиян присваивать большие теневые и рентные доходы, несовершенство рынка труда, региональные особенности развития, определенная ограниченность в получении доступа к услугам образования и здравоохранения.

Необходимо обеспечить снижение в разрыве имущественной и социальной дифференциации населения на основе:

– реформирования системы индивидуального налогообложения доходов и собственности граждан;

– совершенствования системы социальной защиты и поддержки населения;
– введения эффективного контроля за реальными доходами, в том числе путем проверки соответствия размеров декларируемых налогоплательщиками доходов фактически произведенным расходам;
– проведение грамотной политики занятости и защиты населения на рынке труда;
– реформирование государственной социальной политики, особенно в области образования и здравоохранения.

Современной России много еще предстоит сделать, чтобы стать социальным государством. Для этого необходима разработка действенной национальной модели социально-экономической политики, соответствующей экономическому потенциалу страны, нормативным установкам и ожиданиям населения.

При разработке социальной политики необходимо учитывать как происходящие парадигмальные изменения, так и те вызовы и реалии, которые порождены сменой модели экономического роста. С исчерпанием сырьевой модели, основным фактором экономического роста должен стать человеческий капитал, решающее влияние на который оказывает именно социальная политика, а расходы на нее – наиболее перспективной частью государственных инвестиций. Одновременно в условиях макроэкономических и структурных ограничений, порожденных экономическим кризисом, неизбежна передача части социальных функций индивиду, корпорациям и общественным организациям (Дегтярева, 2015).

Кроме того, в России необходимо реализовать социальную функцию налогообложения, состоящую в перераспределении общественного дохода между различными социальными группами населения с целью сглаживания неравенства их доходов, возникающего в результате первичного распределения национального дохода по факторам производства (Шалина, 2015). Это позволит придать рыночной экономике социальную направленность путем установления прогрессивных и шедулярных налогов, направления значительной части бюджетных средств на социальные нужды населения, полного или частичного освобождения от налогов граждан, нуждающихся в социальной защите.

Таб. 2: Размер ставок НДФЛ в некоторых странах мира

Аргентина	**9 – 35 %**	**Мексика**	**0 – 28 %**
Австралия	**17 – 47 %**	**Норвегия**	**28 – 51.3 %**
Бразилия	**15 – 27,5 %**	**Россия**	**13 %**
Германия	**14 – 45 %**	**США**	**0 – 35 %**
Дания	**38 – 59 %**	**Сингапур**	**3,5 % – 20 %**
Израиль	**10 – 47 %**	**Швеция**	**0 – 56 %**
Канада	**15 – 29 %**	**Франция**	**0 – 41 %**
Испания	**24 – 43 %**	**ЮАР**	**24 – 43 %**
Китай	**5 – 45 %**	**Япония**	**5 – 40 %**

Источник: По данным сайта Налоговые новости и статьи.

Необходимость введения прогрессивной шкалы НДФЛ обоснована тремя основополагающими факторами:

1) гармонизацией отечественной налоговой системы с налоговыми системами развитых стран и стран БРИКС;
2) резким падением доходов бюджетов субъектов Российской Федерации, угрожающим их финансовой устойчивости и необходимостью срочного пополнения бюджетов всех уровней;
3) стремительным ростом степени дифференциации населения России по доходам и необходимостью восстановления социальной справедливости.

Реализация социальной функции налогообложения будет способствовать передаче средств в пользу более слабых и незащищенных категорий граждан за счет возложения налогового бремени на более сильные категории населения. В некоторых социально-ориентированных странах (Швеция, Норвегия, Швейцария) почти на официальном уровне признается, что налоги представляют собой плату высокодоходной части населения менее доходной за социальную стабильность.

3 Заключение

Причинами высокой степени дифференциации доходов и социального неравенства в России являются противоречивые итоги ваучерной приватизации 1992-1994 гг., отсутствие законодательного регулирования максимального разрыва уровня заработной платы между руководящим работниками и подчиненными, высокий уровень коррупционной составляющей в доходах, слабый перераспределяющий эффект плоской шкалы подоходного налога, доминирование в структуре ВВП добывающей и обрабатывающей отраслей, различия в уровне экономического развития регионов России и территориальное расселение, факторы природно-климатического характера. В данных условиях задача государства, заключается в том, чтобы выработать такую стратегию преобразований, которая, не ограничивая экономические свободы производителей, создавала бы эффективные сдерживающие механизмы реализации интересов, приводящих к риску возникновения избыточных социально-экономических диспропорций в доходах населения. Эта стратегия, должна обеспечивать сдерживание роста высоких зарплат и доходов от собственности, стимулировать опережающий рост зарплат рабочих и служащих, а также расширять возможности для предпринимательской деятельности и стимулировать активную (а не иждивенческую) позицию населения на рынке труда.

Очевидна необходимость введения государственной политики выравнивания доходов населения, в качестве основных инструментов которой выступают механизмы налогообложения и реализация социальных программ, рассчитанных на малообеспеченные слои населения. Налоговая политика должна выступать средством уменьшения неравенства доходов и источником дополнительного финансирования социальных программ. В условиях макроэкономических и структурных ограничений, порожденных экономическим кризисом, неизбежна передача части социальных функций индивиду, корпорациям и общественным организациям.

4 Ресурсы

ВЫСШАЯ ШКОЛА ЭКОНОМИКИ. 2014. *Образование в РФ 2014*. [Online.] [Дата обращения 1 апреля 2016.] <https://www.hse.ru/data/2015/02/25/1090567321/%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%B2%20%D0%A0%D0%A4_2014.pdf>.

ДЕГТЯРЕВА, И. *Социальная политика: теоретические модели и российские реалии.* Жизненный потенциал региона: социально-демографические проблемы современного общества (Аитовские чтения): сборник материалов международной научно-практической конференции в г. Уфа, 10-11 декабря 2015 года. Уфа: Аэтерна, 2015. 422 с.

ДОКЛАД ОКСФАМ. 2014. [Online.] [Дата обращения 15 июня 2015.] Режим доступа: <http://neravenstvo.com/wp-content/uploads/2014/07/dp-after-equality-inequality-trends-policy-russia-FINAL-RUSSIAN.pdf>.

КУЧЕРЯВЕНКО, О. 2014. *Анализ политики в области финансирования здравоохранения в РФ и ее роль в формировании неравенства к доступу к услугам системы здравоохранения*. [Online.] [Дата обращения 7 апреля 2016.] Режим доступа: <http://neravenstvo.com/wp-content/uploads/2014/08/Kucheryavenko_Analiz-politiki-v-oblasti-finansirovaniya-zdravoohraneniya-v-RF-i-ee-rol-v-formirovanii-neravenstva.pdf>.

ШАЛИНА, О. – ТОКАРЕВА, Г. – БАГАУТДИНОВА, И. 2015. *К вопросу о социальной справедливости, прогрессивной шкале налогообложения и институциональных «ловушках».* Налоги и финансовое право. № 8. С. 134-143.

Politická geografia kvality života. Význam jej skúmania v polarizovanej Európe

František Murgaš[1] Technická univerzita v Liberci

Political geography of quality of life. The importance of its research in polarized Europe

Authors' contact details:

[1] Technical University of Liberec, Faculty of Science, Department of Geography, Komenského 2, 461 17 Liberec, Czech Republic

frantisek.murgas@tul.cz

Abstract: The concept of quality of life is the expression of an effort of society to grasp and explain current social and economic reality. It concerns every person as well as society, at which point it is societal quality of life. While for man, quality of life is associated with the concepts of a good life and a good place; societal quality of life is associated with the concept of good society and good governance. If the societal quality of life refers to states or national macro-regions, it gains political-geographical dimension. An important part of quality of life research is its measurement. Here are some famous measurements of quality of life at a state level. In almost all results, the same Countries are at the forefront, while the size or economic performance of the states is not the key factor in societal quality of life. When measuring quality of life, Eurostat pays greatest attention to countries in the European Union and some other European countries. Bulgaria and Serbia reached the lowest standard. It is notable that people living in EU and non-EU countries are equally unsatisfied. It goes to show that living in an EU country is not itself a deciding factor for the quality of life. Another important finding is that countries of the same socio-economic standard do not necessarily relate to the same quality of life (Bulgaria vs. Romania). Romanians come second place after the Poles amongst former socialist countries. A key finding is that the division between "rich" old EU (EU-15) and "poverty" new EU (EU 28-15) in quality of life does not apply. Portuguese, Greeks, Cypriots and surprisingly the Italians and Spaniards are listed below Czechs, Slovaks and Poles. These have very similar conditions to the French, Germans and British. In 2015, the Scandinavia countries and Switzerland reached the highest quality of life measured in the EU. With the exception of Iceland, they have a comparable population and the socio-economic standard.Eurostat is dedicating the greatest attention to measuring quality of life, the most recent measurements will show whether the growing polarization in Europe - multiplied by the refugee crisis - will be reflected in the societal quality of life.

Keywords: quality of life, societal quality of life, political geography of quality of life.

1 Úvod

Jedným zo spôsobov, ktorými sa spoločnosť snaží uchopiť a vysvetliť sociálnu a ekonomickú realitu v súčasnom období neskorej moderny je formulácia konceptu kvality života. Jeho význam vo vedeckom ale i politickom a verejnom diskurze stúpa. Podľa Potůčka kvalita života sa koncom storočia stala etalónom hodnotenia alternatív vývoja spoločnosti (Murgaš, 2012). Správa komisie, menovanej prezidentom Sarkozym, navrhla nahradiť hrubý domáci produkt ako mieru úspešnosti socio-ekonomického vývoja kvalitou života. Túto ideu si osvojili politické špičky v EÚ aj britská vláda.

Problematika kvality života sa dostala aj do encykliky pápeža Františka *Laudato si´* (František, 2015).

K malému množstvu obecne akceptovaných poznatkov, týkajúcich sa kvality života, patrí poznanie, že je jedna, tvoria ju dve dimenzie – subjektívna (osobná) a objektívna (priestorová). Každú z dimenzií tvorí niekoľko indikátorov alebo zoskupení indikátorov, nazývaných domény. Výrazným rysom kvality života je jej dichotómia, prejavujúca sa viacerými formami. Jednou z nich je skutočnosť, že sa týka života jedinca na jednej strane i spoločnosti na druhej strane, vtedy hovoríme o societálnej kvalite života alebo kvalite života národov (Veenhoven, 2009). Dimenzie societálnej kvality života, zahrňujúce verejnú politiku, majú rozne názvy – vládnutie, ľudské práva, občianska angažovanosť a pod. Synonymicky ich označujeme ako politická dimenzia kvality života, z čoho vyplýva, že kvalita života má politickogeografický rozmer.

Súčasné obdobie neskorej moderny je v druhom desaťročí 21. storočia charakterizované prudkou akceleráciou sociálneho, ekonomického a politického vývoja, posilňujúceho rast nerovnosti vo svete (Pauhofová, 2012). Pochopiť súčasný vývoj je stále ťažšie, pribúda ľudí, ktorí si myslia že spoločnosť, resp. svet sa uberá zlým smerom (Bárta – Foltýn – Kovář, 2015). Ukazuje sa, že pôvodne finančná kríza, ktorá vypukla po krachu banky Lehman Brothers, z ktorej sa stala kríza hospodárska a dlhová, nie je bežnou krízou v zmysle cyklického vývoja ekonomiky. Jednou z reakcií na tento vývoj je „hnutie nerastu“ (fr. décroissance, angl. degrowth), uprednostňujúce život bez zvyšovania rastu, a tým aj spotreby alebo až de-rastu. Dôvodom, podľa prívržencov hnutia nerastu je, že rast je nielen neudržateľný z hľadiska ekológie, ale súčasne znamená ochudobnenie kvality života (Johanisová, 2011).

Podľa viacerých názorov (Bárta – Kovář, 2011; Komárek, 2015) ľudstvo v súčasnosti je v období konca doterajšieho politicko-ekonomického usporiadania a nástupu nového, ktorého kontúry nie sú známe. Výrazným sprievodným rysom tohto vývoja je rastúca polarizácia medzi Západom na jednej strane a Ruskou federáciou na strane druhej, ktorá má výrazné znaky novej studenej vojny. Ak tento vývoj bude pokračovať, prinesie to paradigmatickú civilizačnú zmenu. Tím vedený Ivetou Pauhofovou z Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied na tento vývoj reaguje organizáciou ojedinelej série doteraz šiestich multidisciplinárnych konferencií so spoločným názvom *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí*. V Českej republike na súčasný vývoj, Bártom a Kovářom (2011) nazývaný „kolaps civilizácie“ reagujú viacerí autori (Bárta – Kovář, 2011; Cílek et al., 2012; Bárta – Kovář – Foltýn, 2015).

Cieľom príspevku je analýza politickej geografie kvality života v zmysle jej prínosu k poznaniu súvislostí súčasného vývoja v polarizovanej Európe.

2 Kvalita života

Konceptualizácia

Kvalita života je koncept, subjektívna mnohovrstvová myšlienková konštrukcia so zložitou kauzalitou premenných, charakterizujúcich psychické danosti každého človeka, jeho sociálne väzby a vzťahy s vonkajším prostredím. Podľa Veenhovena (2014,

s. 5265) kvalita života je „stupeň v akom sa v živote stretávajú rôzne štandardy dobrého života“. Obecne možno konštatovať, že kvalita života vyjadruje emocionálne a kognitívne hodnotenie vlastného života, prežívaného v diferencovanom prostredí, a to na škále dobrý – zlý.

Vznik a vývoj kvality života uvádza Murgaš (2012). Kvalita života nemá ustálenú metodológiu ani terminológiu, jednou z mála je zhoda na tom, že je jedna, je holistická, týka sa ľudskej osoby a zároveň obsahuje dve dimenzie, subjektívnu, psychológmi označovanú ako well-being a objektívnu, geografmi označovanú ako kvalita miesta (Murgaš – Klobučník, 2014).

Kvalita života nie je jediným termínom, ktorým ľudia vyjadrujú hodnotenie svojho života, platí to pre verejnú i akademickú sféru. V anglicky písanej literatúre sú inými často používanými pojmy *well-being* alebo *life satisfaction*. Na odlíšenie od objektívnej dimenzie sa používa i označenie *subjective quality of life* (Sirgy, 2012).

Politická geografia kvality života

V súvislosti s kvalitou života, presnejšie s jej objektívnou, priestorovou dimenziou môžeme hovoriť o jej politickej geografii. Kľúčovými pojmami konceptu kvality života sú dobrý život a dobré miesto. Ak hovoríme o societálnej kvalite života alebo kvalite života spoločnosti tak k nim môžeme pridať pojem dobrá spoločnosť, ktorej súčasťou je dobré vládnutie.

Societálnej kvalite života sa venuje Veenhoven (2009). V jeho matici (tab. 1) vonkajšie prostredie, vytvárajúce kvalitu miesta (Murgaš – Klobučník, 2014) je sociálne a environmentálne. Environmentálne bolo kľúčovým v minulosti, v súčasnosti jeho význam vzhľadom na technologický rozvoj poklesol a v popredí je prostredie sociálne.

Tab. 1: Štyri zdroje societálnej kvality života

	Vonkajšie	**Vnútorné**
Príležitosti	Ekologické podmienky Geopolitická pozícia	Funkčnosť (inštitúcií)
Výsledky	Záťaž ekosystému Civilizačný príspevok	Kontinuita Morálka

Zdroj: Upravené podľa Veenhoven (2009).

Vnútorné prostredie vytvára priaznivé príležitosti, ak štátne inštitúcie pracujú dobre. Ľavý dolný kvadrant je o výsledkoch dopadov aktivít spoločnosti na fyzické a sociálne prostredie. Želaná je nízka záťaž fyzického prostredia a civilizačný rozvoj prinášajúci signifikantné inovácie. V pravom dolnom kvadrante vnútorné zdroje musia zabezpečiť prežitie spoločnosti, k tomu je nevyhnutné stotožnenie sa jednotlivých členov s ňou a ochotu bojovať za ňu. Táto ochota predstavuje občiansku morálku, čím je v národe vyššia, tým je spoločnosť na tom lepšie (Veenhoven, 2009). S niektorými myšlienkami autora možno polemizovať, predovšetkým so stotožnením civilizačného príspevku s významnými inováciami.

Keď hodnotíme kvalitu svojho života, hodnotíme spokojnosť s ním. Podobne keď hodnotíme kvalitu vládnutia, hodnotíme spokojnosť s vládou, reprezentujúcou politický

systém. Konštatovanie, podľa ktorého problém kvality života je problémom hodnôt, platí aj pre vládnutie. Ak sa societálna kvalita života týka štátov alebo vnútroštátnych makroregiónov, získava politickogeografický rozmer. V 20. storočí sa ukázala nevyhnutnosť merať dosiahnutý ekonomický vývoj, meradlom sa stal hrubý domáci produkt (HDP). Vzhľadom na to, že prakticky vo všetkých krajinách dochádzalo k rastu HDP, tento údaj sa stal univerzálnym meradlom úspešnosti vývoja. Na konci 20. stor. došlo k výraznej kritike HDP ako miery pokroku, resp. prosperity, ktorej sa vďaka podpore politikov dostalo veľkej mediálnej pozornosti. Francúzsky prezident Sarkozy menoval komisiu, ktorá publikovala prácu *Mismeasuring Our Lives. Why GDP Doesn´t Add Up* (Stiglitz et al., 2010). Jej podstatou je nahradenie HDP novou mierou úspešnosti sociálneho a ekonomického rozvoja v podobe kvality života. Túto myšlienku si osvojila aj britská vláda pod vedením premiéra Camerona i Európska únia.

V klasickom rozdelení existujú na jednej strane ľavicové vlády, vychádzajúce z idey opatrovateľského štátu, ktorý vie najlepšie, čo je dobré pre každého človeka, a preto vlády zasahujú do života obyvateľov vo veľkej miere. Na druhej strane sú pravicové vlády, vychádzajúce z idey individualistickej spoločnosti, v ktorej každý človek je v prvom rade zodpovedný za svoj osud a štát do životov zasahuje v čo najmenšej miere. Napriek tomu, že sa objavil pojem ill-being (Pacione, 2003), skúmanie nízkej kvality života v širokej škále prejavov (bolesť, utrpenie) nie je časté. Rovnako aj analýz širokej škály faktorov, negatívne ovplyvňujúcich kvalitu života (Babinčák – Kačmárová – Mikulášková, 2015; Stehlíková – Pauhofová, 2015). Táto skutočnosť pravdepodobne súvisí so vznikom a rozmachom pozitívnej psychológie, zameranej na pozitívne psychické javy v živote človeka. Je pravdepodobné, že v blízkej budúcnosti sa do výskumu dostane viac článkov a kníh zameraných na negatíva v ľudskom živote vrátane problematiky prirodzenej smrti a samovrážd. Negatíva nazývané aj sociálna patológia, predstavujú „odvrátenú stranu“ ľudského bytia, Fforde (2010) ich nazýva „desocializácia“. Ich spoločným znakom je expanzia individualizmu. Lipovetsky (2008) konštatuje, že jedenásť percent šestnásťročných Francúzov sa pokúsilo o samovraždu. Berggren a Trägårdh (2015) vo svojej práci *Ist der Schwede ein Mensch?* (Je Švéd človek ?) popisujú švédsky sociálny model v mnohých častiach sveta považovaný za najlepší možný. Podľa autorov je švédska spoločnosť výrazne individualistická, a nie kolektivistická a uprednostňujúca komunitu. Švédi odovzdávajú temer polovicu svojich príjmov štátu, ktorý uprednostňujú pred všetkým, vrátane manželstva a detí. Asi polovica Švédov žije single, čo je najviac na svete. Daňou za tento individualizmus je počet starých ľudí, ktorí zomreli osamote, čo sociálna správa zistí za niekoľko mesiacov, prípadne rokov.

3 Meranie kvality života

Významnou súčasťou skúmania kvality života je jej meranie. Pre meranie pohody (subjektívnej dimenzie kvality života) sa používajú primárne dáta, získane v dotazníkových prieskumoch. Kvalitu svojho života ľudia hodnotia najčastejšie v Cantrilovej škále 0 – 10, kde nula je najhoršia možná a desať najlepšia možná kvalita života, v niektorých meraniach je označovaná ako šťastie. Údaje za kvalitu miesta (objektívna dimenzia kvality života) sú druhotné údaje, preberané zo štatistických úradov. Okrem súkromných spoločností, ktoré z marketingových dôvodov pravidelne publikujú

prehľady urbánnej kvality života v hlavných mestách jednotlivých krajín, kvalitu života hodnotí OSN, EÚ a ďalšie rešpektované subjekty. V tab. 2 uvádzame prehľad indikátorov, použitých pri týchto meraniach a v tab. 3 je uvedené poradie krajín v kvalite života na prvých troch miestach a poradie Slovenska a ostatných krajín V4 podľa niektorých meraní. Vo svete je pravdepodobne najznámejšie meranie, ktoré každoročne publikuje Rozvojový program OSN pod názvom Index ľudského rozvoja (Index HDI alebo Human Development Index). Krajiny sveta sú rozdelené do štyroch skupín, Slovensko na 35. mieste patrí do skupiny krajín s najvyšším (veľmi vysokým) stupňom rozvoja. Pre členské krajiny EÚ a niektoré ďalšie krajiny vydáva Eurostat hodnotenie kvality života podľa ôsmich indikátorov (Mercy et al., 2015). Za rok 2015 sa Slovensko umiestnilo spolu s Francúzskom a Slovinskom na 17. až 19. mieste.

Tab. 2: Indikátory použité pri jednotlivých meraniach

	OSN	EÚ	Economist	NEF	Legatum	OECD
Indikátory	očakávaná dĺžka života	hmotné živ. podmienky	HDP na 1 obyvateľa	Index ľuds. rozvoja	ekonomika	bývanie
	vzdelanie	zamestnanosť	očakávaná dĺžka života	HDP na 1 obyvateľa	podnikateľské možnosti	príjmy
	HDP na 1 obyvateľa	vzdelanie	kvalita rodiny (rozvody)	ekologická stopa	vládnutie	zamestnanie
		zdravie	politické slobody		vzdelávanie	komunita
		voľný čas, soc. vzťahy	klíma		zdravie	vzdelanie
		fyz. a ekon. bezpečnosť	istota zamestnania		bezpečnosť	prostredie
		vládnutie a zákl. práva	vládnutie		osobná sloboda	občianska angažov.
		prír. a kultúr. prostredie	násilná kriminalita		sociálny kapitál	zdravie
			komunitný život			spokojnosť so životom
			rodová rovnosť			rovnov. práce a života

Zdroj: Spracované podľa UNDP, Eurostat, The Economist Inteligence Unit, NEF, Legatum Prosperity Institute a OECD.

Analytická jednotka mediálnej skupiny The Economist vydala v roku 2015 hodnotenie krajín nazvané Kde je najlepšie sa narodiť (Where-to-be-born Index). Poradie Slovenska a Českej republiky je v ňom rovnaké ako poradie v Indexe ľudského rozvoja. Britský think-tank New Economist Foundation vydáva Index šťastnej planéty (Happy Planet Index). Vychádza z premisy, že z hľadiska udržateľnosti sú na tom najlepšie krajiny s nízkymi hodnotami ekologickej záťaže, vyjadrenej ekologickou stopou. Z toho vyplýva, že ekonomicky najrozvinutejšie krajiny sú v hodnotení najhoršie. Zvláštnosťou merania je, že Maďarsko, ktoré dosahuje v ostatných meraniach najhoršie

umiestnenie spomedzi krajín V4 je najhoršie aj v tomto meraní. Ďalší britský think-tank Legatum Institute je zameraný politicky. V Legatum Prosperity Index hodnotí 142 krajín sveta podľa 89 indexov zoskupených do ôsmich domén. Slovensko je na 35. mieste.

Tab. 3: Kvalita života vo vybraných krajinách podľa vybraných meraní

Poradie	OSN (2015)	EU[1] (2015)	Economist (2015)	NEF	Legatum	OECD
1. miesto	Nórsko	Dánsko[2] Fínsko Švédsko Švajčiarsko	Švajčiarsko	Kostarika	Nórsko	Austrália
2. miesto	Austrália		Austrália	Vietnam	Švajčiarsko	Nórsko
3. miesto	Švajčiarsko		Nórsko	Kolumbia	Dánsko	Švédsko
Slovensko	35	17. – 19.	35	89	35	26
ČR	28	20. – 21.	28	92	26	23
Poľsko	36	11. – 13.	33	71	25	27
Maďarsko	44	22. – 26.	46	104	45	30

Zdroj: Autor podľa údajov Rozvojového programu OSN, Mercy et al., OECD, The Economist, New Economic Foundation a Legatum Prosperity Institute.

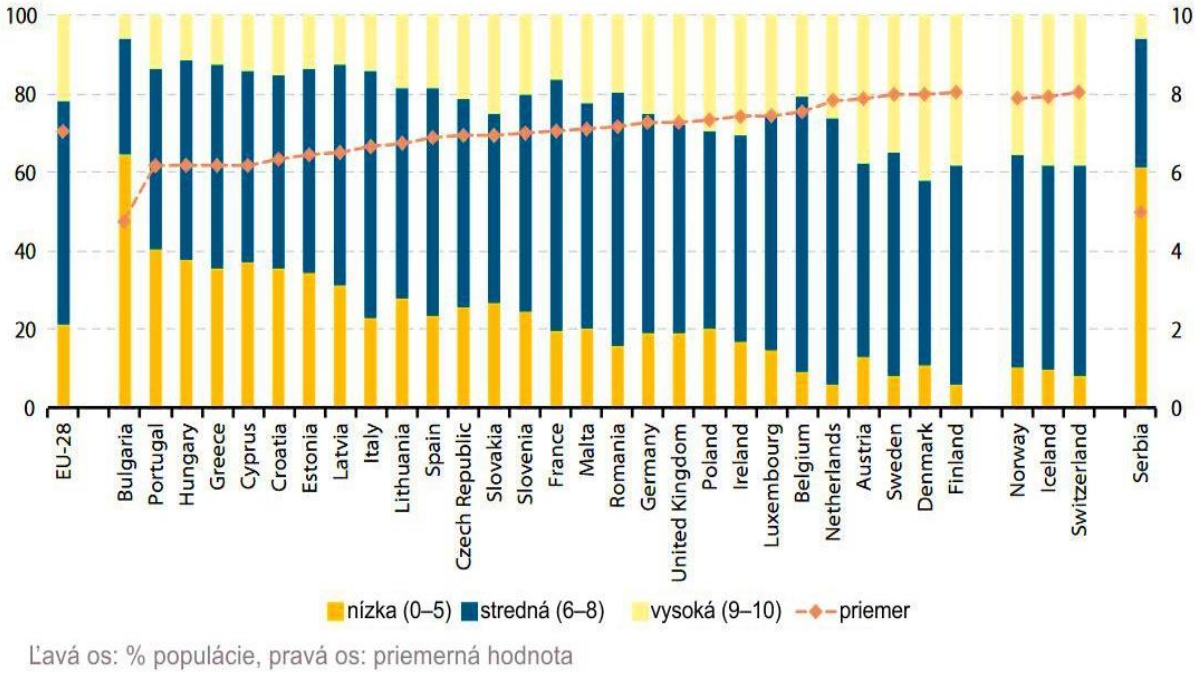

Obr. 1: Hodnoty kvality života v európskych krajinách v r. 2013

Zdroj: Upravené podľa Mercy et al. (2015).

Z grafu možno odvodiť niekoľko faktov:

– Od ostatných krajín sa výrazne odlišujú Bulharsko a Srbsko. Je pozoruhodné, že v členskej i nečlenskej krajine EÚ sú rovnako ľudia nespokojní Z toho vyplýva

[1] EÚ hodnotila členské krajiny, Island, Nórsko, Švajčiarsko a Srbsko.

[2] Uvedené krajiny sa umiestnili na prvých štyroch miestach.

významný poznatok. Členstvo krajiny v EÚ neprináša automaticky vysokú spokojnosť so životom.

- Bulharsko i Rumunsko, ktoré sa stali členskými krajinami EÚ v rovnakom čase v r. 2007, úroveň ich socio-ekonomického rozvoja je približne rovnaká. Dokumentuje to Index HDI, v ktorom Rumunsko bolo v r. 2015 na 52. – 54. mieste s hodnotou 0,793, Bulharsko na 59. mieste s hodnotou 0,782. Rozdiel v kvalite života ich obyvateľov je ale výrazný. Rumuni sú po Poliakoch na druhom mieste spomedzi bývalých socialistických krajín.
- Rozdelenie na „bohatú“ starú EÚ (EÚ 15) a „chudobnú“ novú EÚ (EÚ 28 – 15) v kvalite života neplatí. Portugalci, Gréci, Cyperčania a prekvapujúco aj Taliani a Španieli ju majú nižšiu ako Česi, Slováci alebo Poliaci. Tieto ju majú veľmi podobnú s Francúzmi, Nemcami alebo Britmi.
- Najvyššiu kvalitu života v meraní EÚ v roku 2015 dosiahli škandinávske krajiny a Švajčiarsko. S výnimkou Islandu majú porovnateľný počet obyvateľov a aj socioekonomickú úroveň.
- Z jedného merania v tak zložitom komplexe, akým je kvalita života, nie je možné odvodzovať zásadné uzávery. Z umiestnenia krajín s najvyššími hodnotami kvality života veľmi podobnými s ostatnými meraniami vyplýva, že meranie Eurostatu je možné považovať za validné.
- Najbližšie merania prinesú odpoveď na dve otázky. Prvou je, či sa rastúca polarizácia v Európe, násobená utečeneckou krízou, prejaví v societálnej kvalite života. Druhou je, ak odpoveď na prvú otázku bude kladná, či zhoršenie prinesie zmeny v politickej geografii kvality života Európe.

Z údajov Mercy et al. (2015) i Murgaš (2012) vyplýva, že v priestorovej diferenciácii kvality života neplatí západo – východný gradient, resp. rozdelenie na „bohatý západ – chudobný východ“. Tieto konštatovania sú potvrdením základnej premisy konceptu kvality života, že kvalita života nie je funkciou materiálneho bohatstva.

4 Záver

Kvalita života je koncept, subjektívna mnohovrstvová myšlienková konštrukcia so zložitou kauzalitou premenných, charakterizujúcich psychické danosti každého človeka, jeho sociálne väzby a vzťahy s vonkajším prostredím. Má dve dimenzie, osobnú (subjektívnu), nazývanú pohoda a objektívnu (priestorovú), Murgašom a Klobučníkom (2014) nazývanú kvalita miesta. O kvalite života hovoríme v súvislosti s človekom alebo v súvislosti so spoločnosťou, vtedy hovoríme o societálnej kvalite života. Kľúčovými pojmami konceptu kvality života sú dobrý život a dobré miesto. Ak hovoríme o societálnej kvalite života alebo kvalite života spoločnosti tak k nim môžeme pridať pojem dobrá spoločnosť, ktorej súčasťou je dobré vládnutie. Keď hodnotíme kvalitu svojho života, hodnotíme spokojnosť s ním. Podobne keď hodnotíme kvalitu vládnutia, hodnotíme spokojnosť s vládou, reprezentujúcou politický systém. Ak sa societálna kvalita života týka štátov alebo vnútroštátnych makroregiónov, získava politickogeografický rozmer.

V príspevku sú analyzované výsledky v meraní kvalita vybratých najznámejších meraní kvality života vo svete, zvláštna pozornosť je venovaná meraniu v Európskej

únii, ktoré urobil Eurostat. Dosiahnuté výsledky sú komentované. Možno očakávať, že najbližšie merania prinesú odpoveď na dve otázky. Prvou je, či sa rastúca polarizácia v Európe, násobená utečeneckou krízou, prejaví v societálnej kvalite života. Druhou je, ak odpoveď na prvú otázku bude kladná, či zhoršenie prinesie zmeny v politickej geografii kvality života Európe. Je reálny predpoklad, že rast polarizácie až ku hrozbe ozbrojeného konfliktu prinesie zhoršenie societálnej kvality života. Ak by k tomu došlo, následky by sa najviac prejavili v krajinách strednej a východnej Európy.

5 Literatúra

BABINČÁK, P. – KAČMÁROVÁ, M. – MIKULÁŠKOVÁ, G. 2015. Úzkosť a úzkostlivosť ako prediktory subjektívne hodnotenej kvality života. In: *Kvalita života 2015. Sborník příspěvků z česko-slovenské konference 2. a 3. 12. 2015 v Liberci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.

BÁRTA, M. – KOVÁŘ, M. 2011. *Kolaps a regenerace: Cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*. Praha: Academia.

BÁRTA, M. – KOVÁŘ, M. – FOLTÝN, O. 2015. Povaha změny. In: BÁRTA, M. – KOVÁŘ, M. – FOLTÝN, O. (eds.). *Povaha změny. Bezpečnost, rizika a stav dnešní civilizace*. Praha: Vyšehrad.

BERGGREN, H. – TRÄGÅRDH, L. 2015. *Ist der Schwede ein Mensch?* München: btb Verlag.

CÍLEK, V. (ed.). 2012. *Tři svíce za budoucnost. Návody a nápady jak přežít konec světa*. Praha: Novela Bohemica.

DAVID, S. A. – BONIWELL, I. – CONLEY AYERS, A. 2014. *The Oxford Handbook of Happiness.* Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-871462-0.

FFORDE, M. 2010. *Desocializácia. Kríza postmodernity*. Bratislava: Lúč.

FRANTIŠEK, pápež. 2015. *Laudato si'. Encyklika Svätého Otca Františka o starostlivosti o náš spoločný domov*. Trnava: Vydavateľstvo Spolku sv. Vojtecha.

HOTOVÁ, T. – MURGAŠ, F. 2014. Geografie štěstí. In: MURGAŠ, F. (ed.). *Kvalita života v regionech České republiky*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, s. 41 – 54. ISBN 978-80-7494-173-3.

JOHANISOVÁ, N. 2011. Růst, či nerůst? *Sedmá generace,* 1. [Cit. 4. marca 2013.] Dostupné na: <http://www.sedmagenerace.cz/text/detail/rust-ci-nerust>.

KOMÁREK, S. 2015. *Evropa na rozcestí.* Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2510-4.

LAYARD, P. 2005. *Happiness: Lessons from a New Science*. New York: Penguin Books. ISBN 978.01-4303-701-9.

LIPOVETSKY, G. 2008. *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*. Praha: Prostor.

MERCY, J-L. – LITWINSKA, A. – DUPRÉ, D. – CLARKE, S. – IVAN, G. A. – STEWART, C. (eds.) 2015. *Quality of life. Facts and views.* Edition 2015. Luxembourg: Eurostat. ISBN 978-92-79-43616-1.

MURGAŠ, F. 2012. *Prostorová dimenze kvality života*. Liberec: Technická univerzita v Liberci. ISBN 978-80-7372-931-8.

MURGAŠ, F. – KLOBUČNÍK, M. 2014. Municipalities and Regions as Good Places to Live: Index of Quality of Life in the Czech Republic. *Applied Research Quality of Life*. DOI 10.1007/s11482-014-9381-8.

PACIONE, M. 2003. Urban environmental quality and human wellbeing – social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65, 19-30.

PAUHOFOVÁ, I. 2012. Polarizácia bohatstva a problémy globálnej spotreby. In: PAUHOFOVÁ, I. a kol. *Paradigmy zmien v 21. storočí. Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 169 – 190. ISBN 978-80-7144-194-6.

SIRGY, M. J. 2012. *The psychology of quality of life: Hedonic well-being, life satisfaction, and eudaimonia*. Dordrecht: Springer. ISBN 978-94-007-4404-2.

STEHLÍKOVÁ, B. – PAUHOFOVÁ, I. 2015. Dlhodobá nezamestnanosť ako Limitujúci faktor kvality života v regiónoch SR. In: *Kvalita života 2015, Sborník příspěvků z česko-slovenské konference 2. a 3. 12. 2015 v Liberci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.

STIGLITZ, J. E. – SEN, A. – FITOUSSI, J. P. 2010. *Mismeasuring our lives. Why GDP doesn´t add up*. London and New York: The New Press. ISBN 978-1-59558-519-6.

VEENHOVEN, R. 2009. Well-being in nations and well-being of nations. Is there a Conflict between individual and society? *Social Indicators Research*, 91:5-21.

VEENHOVEN, R. 2014. Quality of Life (QOL), an Overview. In: MICHALOS, A. (ed.). *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Dordrecht: Springer. Pp. 5265-5269. ISBN 978-94-007-0752-8.

Internetový zdroj

World Database of Happiness. [Cit. 5. marca 2013.] Dostupné na: <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/>.

Human Development Index (Index ľudského rozvoja). [Cit. 2. marca 2013.] Dostupné na: <http://hdr.undp.org/en/2015-report>.

Where to born Index (Kde je najlepšie sa narodiť). [Cit. 5. marca 2013.] Dostupné na: <http://www.economist.com/news/21566430-where-be-born-2013-lottery-life>.

Happy Planet Index (Index šťastnej planéty). [Cit. 2. marca 2013.] Dostupné na: <http://www.happyplanetindex.org/>.

OECD Better Life Index (OECD Index lepšieho života). [Cit. 2. marca 2013.] Dostupné na <http://www.oecdbetterlifeindex.org/#/11111111111>.

Happy Planet Index (Index šťastnej planéty). [Cit. 2. marca 2013.] Dostupné na: <http://www.happyplanetindex.org/>.

Legatum Prosperity Index. [Cit. 5. marca 2013.] Dostupné na: <http://www.li.com/activities/publications/2015-legatum-prosperity-index>.

Faktory vplyvu zdravotnej starostlivosti na kvalitu života občanov štátu

Eva Smolková[1] Filozofický ústav SAV

Factors of influence health care on the quality of life of the citizens of the state

Authors' contact details:

[1] Institute of Philosophy, Slovak Academy of Sciences, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovak Republic

smolkovaeva@gmail.com

Abstract: Health is a defining attribute of quality of life and well-being and is a viable and instrumental value conditional on the existence and enforcement of the human characteristics. Health problems are usually addressed as part of issues related to health care. Health care, exactly its functionality operation is in fact considered to be the most important factor affecting the quality of life of citizens in the state. Quality health care depends on whether and how effectively the system works, what ideas justified its creation and whether it resonates even today, as adjusted qualitative and quantitative characteristics in terms sustainability and how managed by the system. Of course, it depends on whether it is enough resources, the human capital, and the scope to the implementation of new methods, approaches and technologies. Assessing the problem from philosophical and economic point of view allows an insight into the quality of life in the context of the health care from two viewing angles looking of. Ideas about what is quality and a good life are often modified and reflected in the full lives term. When we talk about quality of life in the context of healthcare are emerging philosophical and economic issues, which are intensively seeking answers. Those offered, given the scope of the article will be only the framework. The aim of the article is to analyze the perceptions of quality of life in the existing health care system in the Slovak Republic, outlined the principles of stable and high-quality health care system and highlight the need to address issues related to the quality of life in the context of functioning health care system.

Keywords: quality of life, system health care, quality of health care system.

Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA 2/0017/16 „Fenomén kultúry vo filozofickej reflexii".

1 Úvod

Z filozofického hľadiska je problém kvality života úzko spätý s ontologickými i gnozeologickými otázkami. Ontologické sa vzťahujú k zdraviu a viažu sa na existenciu – potrebu zachovania ľudského života ako spoločenskej hodnoty. Gnozeologické sú veľmi rozmanité, odvíjajú sa od komplexných znalostí o človeku, jeho fyzickom a duševnom zdraví ale aj od možnosti znalosti implementovať v procese zabezpečenia alebo prinavrátenia zdravia. To často závisí od mnohých kultúrnych a spoločenských atribútov ale aj od spoločenskej hodnoty ľudského života. To, akú hodnotu spoločnosť pripisuje ľudskému životu sa najčastejšie premieta do procesu zabezpečovania určitej kvality života a prežívania v konkrétnom štáte. Zdravie je určujúcim atribútom kvality života a životnej pohody a predstavuje funkčnú i inštumentálnu hodnotu podmienenú existenciou a presadzovaním sa humánnych charakteristík, ktoré vznikali a kreovali sa v dobe osvietenstva a pre ktoré bola ideovým východiskom morálna filozofia a jej

následné rozpracovanie. Implementácia princípov morálnej filozofie vyústila do potreby starostlivosti štátu o zdravie svojich občanov.

Previazanosť na základné hodnoty ako sú blaho pacienta, autonómnosť jednotlivca, spravodlivosť, rovnosť a ľudské práva je v súčasnosti určujúca pre posudzovanie morálnych charakteristík starostlivosti o zdravie. V histórii hrali kľúčový význam tie idey, ktoré podmienili vytvorenie a fungovanie sociálneho systému zdravotnej starostlivosti a aj v súčasnosti determinujú jeho fungovanie. Dali základ legislatíve, v ktorej má právo na zdravotnú starostlivosť podobu ústavného práva. Ak je ústavným právom je možné posudzovať to ako krok k „rozšíreniu" základných ľudských práv a slobôd. Ukotvením tohto práva do legislatívy bola zároveň determinovaná potreba vytvoriť, na úrovni štátu, taký systém, aby občania mali možnosť toto právo aj reálne využívať.

Cieľom článku je analyzovať vnímanie problematiky kvality života v jestvujúcom systéme zdravotnej starostlivosti v Slovenskej republike, načrtnúť princípy stabilného a kvalitného systému zdravotnej starostlivosti a dať do súvisu otázky týkajúce sa kvality života s problematikou kvality zdravotnej starostlivosti.

Aj keď sa článok primárne zaoberá problematikou zdravotnej starostlivosti v Slovenskej republike, podobný systém ako v SR, označovaný ako sociálny či solidárny funguje vo všetkých členských štátoch EÚ a obsahuje ich legislatíva členských štátov. Problematika kvality života, vo vzťahu k sociálnemu systému zdravotnej starostlivosti, má teda širší, než len národný kontext.

2 Systém zdravotnej starostlivosti

Skôr, než sa budeme venovať problematike kvality života musíme si uvedomiť, že zodpovednosť za starostlivosť o zdravie občanov, ak ju deklaruje v svojom najvyššom dokumente, nesie štát. Štát má povinnosť zaoberať sa funkčnosťou systému zdravotnej starostlivosti aj vo vzťahu k otázke kvality života občanov. Právo na zdravotnú starostlivosť je ústavným právom[1] a stáva sa tak princípom platným apriori. Teoretici používajú pojem „uznané" práva v štáte a týka sa to práv, ktoré nie sú súčasťou základných práv a slobôd. Legislatíva vytvára rámcové podmienky pre poskytovanie zdravotnej starostlivosti. Fungovanie systému závisí na tom, ako boli legislatívne kritériá nakoncipované a či sú platné aj v súčasnosti. Legislatíva určuje podmienky. Morálne princípy by však mali prekračovať tie, legislatívne, pretože legislatívna norma je pokladaná za minimum normy morálnej. Prostredníctvom legislatívy štát deklaruje, že zdravie obyvateľov štátu sa pokladá za hodnotu – spoločenskú i individuálnu a zdravotná starostlivosť musí byť dostupná pre všetkých, ktorí ju potrebujú. Systém postavený na vzájomnej solidarite ako spoločenskej hodnote vyjadruje spolupatričnosť a vzájomnú podporu občanov v štáte a nazýva sa solidárny, častejšie, sociálny systém zdravotnej starostlivosti.[2] V krajinách EÚ sú legislatívne normy previazané na konkrétne modely sociálneho štátu a historicky sú reakciami na rôzne podnety a metodiky riešenia otázok,

[1] Podľa: Ústava SR toto právo obsahuje v piatom oddiely. V článku 40 sa hovorí: „Každý má právo na ochranu zdravia. Na základe zdravotného poistenia majú občania právo na bezplatnú zdravotnú starostlivosť a na zdravotnícke pomôcky za podmienok, ktoré ustanoví zákon.

[2] Používajú sa obidva názvy, častejšie je označenie systému ako sociálneho. Solidarita sa totiž pokladá za hodnotu a nie za pojem, ktorým sa má označovať systém.

ktoré sa týkajú konkrétnych výkonov v rámci zdravotnej starostlivosti, otvorenosti systému voči novým metódam a metodikám a možnostiam ich využívania. Vyplýva to z univerzalistického modelu, v ktorom je poskytovanie starostlivosti interpretované ako sociálne právo, čo znamená, že sa musí prejavovať vo verejných výdavkoch určených na daný účel, teda na zdravotnú starostlivosť.[3] Úlohou systému je zabezpečiť, že zdravotná starostlivosť bude poskytnutá každému, kto ju potrebuje a vzťahuje sa na všetkých občanov bez ohľadu na to, či do systému zdravotnej starostlivosti prispievajú alebo nie.[4] Štát, následne, formuluje princípy štátnej zdravotnej politiky, zákonné normy a metódy alokácie zdrojov určených na zdravotnú starostlivosť ako aj kritériá, na základe ktorých je táto občanom poskytovaná a určuje, za akých podmienok ju majú či môžu využívať.

Sociálny systém zdravotnej starostlivosti nemá znaky komerčného poisťovacieho systému. V zdravotníctve sa, okrem verejnoprávnych subjektov, pohybujú ziskové a neziskové subjekty, všetky však musia plniť verejnoprospešné ciele. V mnohých krajinách EÚ sa pokladá za morálne, teda v súlade s princípmi morálnej filozofie, aby ziskové subjekty pohybujúce sa v zdravotníctve zisk „vracali" späť do zdravotníctva a používali ho na rozvoj zdravotníckych zariadení, na podporu výskumu alebo zavádzania nových technológií do zdravotníctva. Legislatívne normy však nemôžu obsahovať takúto povinnosť, preto sú to práve morálne kritériá, ktoré vo veľkej miere ovplyvňujú procesy ale aj finančné toky v zdravotníctve.

Hodnoty, ktoré stáli pri zrode sociálneho systému zdravotnej starostlivosti boli a sú z morálneho hľadiska pozitívne. Každý má v takomto systéme právo na rovnaký úžitok a má mať aj rovnaké reálne možnosti. Zdravie v systéme nie je tovarom, ktorý sa nakupuje a predáva. V systéme je obsiahnutá rovnosť všetkých občanov štátu, deklaruje sa právo na zdravotnú starostlivosť pre všetkých. Dostupnosť zdravotnej starostlivosti by mala byť samozrejmá v prípade potreby, čo by v praxi malo znamenať rovnaký, a teda aj spravodlivý prístup k zdrojom. V systéme rezonujú idey – poskytnúť rovnaké šance všetkým, všetci sú si rovní bez ohľadu na vek, postavenie, sociálny status či zdravotné postihnutie. Všetci majú mať možnosť využívať rovnaké zdroje a mať úžitok z toho, že takýto systém funguje.

Z ekonomického hľadiska bolo nutné premyslieť ako má systém na poskytovanie zdravotnej starostlivosti fungovať, ako a z akých zdrojov ho financovať, ako nastaviť procesy tak, aby bolo možné právo na zdravotnú starostlivosť aj reálne využívať. Fungovanie systému závisí na mnohých faktoroch. To či a ako systém funguje sa posudzuje podľa toho:

1. Či je v systéme dostatok zdrojov, a to tak kapitálových ako aj ľudských, čo v praxi znamená, že nielen objem finančných prostriedkov rozhoduje o kvalite zdravotnej starostlivosti ale aj ľudia, ich kvalifikácia a ich možnosti znalosti využívať v procesoch prevencie a liečby. Sledovaným faktorom je efektivita vynakladaných zdrojov.

[3] Podľa: Palovičová (2013), s. 15.

[4] To sa týka len skupín obyvateľov, ktoré sú z platby poistného vyňaté, ide o deti, nezamestnaných a sociálne odkázaných. Ostatní občania majú povinnosť prispievať do systému zdravotného poistenia. Neodvádzanie odvodov, teda neprispievanie do systému, je v SR dokonca trestným činom.

2. Aké zdroje a v akom objeme sú vynakladané na zdravotnú starostlivosť – starostlivosť o pacienta – a koľko na zabezpečenie a administráciu zdravotnej starostlivosti. Dostatok zdrojov a efektivita ich vynakladania sú ekonomické faktory, ktoré ovplyvňujú fungovanie systému zdravotnej starostlivosti. Náklady na zdravotnú starostlivosť sú obyčajne tým faktorom, ktorý podmieňuje výšku odvodov do systému zdravotnej starostlivosti.
3. Ako je systém manažovaný a či sú kontrolné mechanizmy – legislatívne a morálne – nastavené tak, aby zabezpečovali kvalitu zdravotnej starostlivosti a efektivitu vynakladaných zdrojov práve vo vzťahu k efektivite zdravotnej starostlivosti ale aj vo vzťahu k rastu kvality života.

Akousi spätnou väzbou efektivity fungovania systému zdravotnej starostlivosti sú monitorované ukazovatele ako je dĺžka života mužov a žien v štáte,[5] chorobnosť obyvateľstva[6] i ďalšie sociálne determinanty zdravia.[7] Slovensko zaznamenalo v ukazovateľoch zdravotného stavu zlepšenie, v porovnaní s krajinami EÚ stále dosahuje slabé výsledky.[8] Preto potrebuje zefektívniť systém poskytovania zdravotnej starostlivosti. Ekonomické analýzy svedčia o tom, že zdroje v systéme sú vynakladané neefektívne. Rozhodnutia ako to zmeniť musia byť politické ale v súlade s hodnotami, podľa ktorých bol systém kreovaný a ktoré v ňom majú fungovať. Doposiaľ však žiadna vláda, počas krátkej histórie Slovenskej republiky, nestanovila priority v oblasti zdravotníctva. Všetky projekty, ktoré vplývajú na prehľadnosť vynakladaných zdrojov a zavádzajú merateľné ukazovatele efektivity – eHealth, a DRG systém – meškajú nie roky ale desaťročie. Zdravotníctvo ako rezort svojou zadĺženosťou ohrozuje, podľa Európskej komisie slovenské verejné financie.[9] Ústredným problémom je zadĺženosť poskytovateľov zdravotnej starostlivosti, dôvody[10] sú, podľa Európskej komisie, hlavne dôsledkom neefektívneho vynakladania zdrojov. Zvyšovať efektivitu znamená, podľa EÚ znižovať zbytočné hospitalizácie a nepotrebné využívanie odborníkov, zlepšiť primárnu zdravotnú starostlivosť, využívať lacnejšie ekvivalenty liekov (generík) a kriticky posudzovať nákladovú efektívitu zdravotníckych technológií.[11] V zásade ide o odporúčania, ktoré sú veľmi racionálne a fungujú v ostatných krajinách EÚ. Analýzy poukazujú na mäkké rozpočtové obmedzenia, nedostatok usmernení a dohľadu pri obstarávaní a platobné systémy viazané na kvantitu (a nie kvalitu) liečby.[12]

---

[5] Priemerná dĺžka života, štatistiky WHO. Z krajín V4 má kratšiu dĺžku života len Maďarsko, na prvom mieste v EÚ je Švajčiarsko. Podľa: <http://www.i-health.sk/statistiky/260_priemerna-ocakavana-dlzka-zivota>.

[6] Monitoruje sa koľkokrát občan za 1 rok navštívi lekára. Slovensko dosiahlo neslávne prvenstvo však najmä kvôli legislatívnej úprave – návšteva odborného lekára je podmienená dokladom od lekára prvého kontaktu.

[7] Džambazovič – Gerbery (2014).

[8] Stredná dĺžka života pri narodení je pod priemerom EÚ najmä v prípade mužov (72,9 roka na Slovensku oproti priemeru 77,8 roka v EÚ), ale i žien (80,1 roka na Slovensku, 83,3 roka v EÚ). Priemerný čas, počas ktorého si ľudia užívajú dobrý zdravotný stav a sú bez invalidity – zdravé roky života, je najnižší v EÚ u žien a jeden z najnižších u mužov. Vysoká miera úmrtnosti spôsobuje odhadované zníženie potenciálnej pracovnej sily Slovenska vo výške dodatočného 1,4-percentuálneho bodu oproti priemeru EÚ.

[9] Trend (2015), týždenník o ekonomike a podnikaní, 10/2015, č. 10, s. 28 a 29.

[10] Dlh nemocníc vo vlastníctve štátu prekročil v roku 2015 sumu 150 miliónov €. Podľa Trend (2015), s. 28.

[11] Podľa správy EK, Trend (2015), s. 28.

[12] Komplexné finančné audity sa uskutočnili do októbra minulého roka vo všetkých verejných nemocniciach a na jeseň 2015 sa začalo so zavádzaním informačného systému, ktorý poskytuje ekonomické a klinické údaje, ako aj údaje o zamestnancoch. Verejné nemocnice navyše vypracovali aj komplexný návrh na zoštíhlenie nemocničnej starostlivosti vrátane transformácie lôžok akútnej starostlivosti na lôžka dlhodobej starostlivosti.

Napriek tomu, že každému ekonómovi je jasné, že takéto kroky sú racionálne a musia sa urobiť, závisí to na tom, aké opatrenia sa prijmú a v akom časovom horizonte. Často sa siaha po najjednoduchších riešeniach,[13] takých, ktoré zdroje do systému neprinášajú. Aby sa navýšili zdroje zavádzajú sa hotovostné platby za zdravotnú starostlivosť alebo sa liečba niektorých ochorení zo systému platených diagnóz jednoducho vyberie. Najčastejšie komunikovanou metódou „šetrenia" je však „zoštíhľovanie" siete zdravotníckych zariadení. Aj keď z ekonomického hľadiska je toto rozhodnutie pochopiteľné – napokon vždy platilo, že menší poskytovatelia zdravotnej starostlivosti nemôžu byť takí efektívni ako tí väčší – ide v zásade o obmedzovanie dostupnosti zdravotnej starostlivosti, čo popiera jednu zo základných hodnôt, ktoré stáli pri koncipovaní systému. Ten má byť nastavený tak, aby právo na zdravotnú starostlivosť, ako ústavné právo, mohli občania aj reálne využívať a „zoštíhľovanie" siete zdravotníckych zariadení, teda počtu poskytovateľov zdravotnej starostlivosti je krokom, ktorého dôsledkom je zníženie počtu poskytovateľov. Počet obyvateľov to ale neovplyvňuje a tak idea „zoštíhľovania" poskytovateľov v systéme ťažko môže zvrátiť negatívne trendy v oblasti výdavkov. V zásade ale to, že sa siaha práve po takomto kroku svedčí o tom, že ekonomické determinanty sú pri riešení problémov zdravotníctva primárne a tým humánnym a medicínskym, vzťahujúcim sa k problematike dostupnosti zdravotnej starostlivosti a kvality života, sa prikladá menšia váha a teda aj dôležitosť. Predstava, že ak sa nastaví vyššia efektivita systému automaticky sa zvýši kvalita zdravotnej starostlivosti je totiž, s veľkou pravdepodobnosťou mylná. Pokúsime sa ukázať prečo, musíme však dať naše úvahy do súvisu s otázkami kvality života.

3 Kvalita života

Dostupnosť zdravotnej starostlivosti sa často a oprávnene vzťahuje k problematike kvality života. Súvisí to so špecifikáciou toho aké sú ciele zdravotníctva, s tým, akým spôsobom, metódami a metodikami sa jednotlivé aktivity vykonávajú a ako sa usmerňujú inovačné procesy alebo zavádzanie nových postupov a technológií do systému.

Diskusia o tom ako a či má zdravotníctvo pristupovať k otázke navrátenia zdravia, kto a akými metódami pomenúva a určuje metódy a prostriedky diagnostiky a liečby dnes intenzívne prebieha. Posudzuje sa kvalita zdravotníckych služieb v štáte a meria sa efektivita zdravotnej starostlivosti.[14] Účelom zavádzania nových metód a postupov do systému je skvalitnenie liečby a navrátenie zdravia aj v takých prípadoch, ktoré boli v minulosti kvalifikované ako nevyliečiteľné alebo celoplošné zavádzanie konkrétnych preventívnych postupov. Zavádzanie nových metód a postupov je totiž veľmi často podmienené ich ekonomickou náročnosťou. Rozdiely v jednotlivých štátoch sú zrejmé[15] a môžeme ich kategorizovať podľa úrovní na inštitucionálne, formálne a štrukturálne a, samozrejme, rozlišovať, ktoré sú kvantitatívne a ktoré kvalitatívne. Nestačí teda len vytvoriť prístup občanov k zdravotnej starostlivosti, je potrebné modifikovať kvalitatívne charakteristiky systému tak, aby zodpovedali moderným metódam a postupom a aby sa kvalita zdravotnej starostlivosti systematicky zvyšovala.

---

[13] K takýmto riešeniam, napriek ich kapitálovej náročnosti patrí aj koncept oddĺženia dlžníkov, teda akési „vymazanie" dlhu.

[14] Štatistiky EÚ berú do úvahy dĺžku života, informácie o úmrtiach na určité ochorenia a ďalšie faktory. Podľa: <http://www.euractiv.sk/zdravotnictvo>.

[15] Ako príklad môžeme uviesť, že Česko má 6 robotických zdravotníckych pracovísk, Slovensko ani jedno.

Hľadať riešenia ako ovplyvňovať kvalitu zdravotnej starostlivosti znamená hľadať cesty k ovplyvňovaniu kvality života. Pojem zahŕňa predovšetkým ekonomické atribúty, teda výšku príjmu, krajinu v ktorej človek žije, HDP na obyvateľa, hodnotu života človeka v štáte,[16] možnosti sebarealizácie, dostupnosť bývania, vzdelávania, životného štýlu ale najmä kvality zdravotnej starostlivosti. Prikladá sa význam aj tým faktorom, ktoré spájame s pojmom blahobyt. Kritériá vzťahujúce sa ku kvalite života jednotlivca vo vzťahu k zdraviu, alebo presnejšie zdravotnému stavu sa, obyčajne, premietajú do štatistík týkajúcich sa dĺžky života. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) definuje zdravie ako stav úplnej fyzickej, duševnej a sociálnej pohody a nie len neprítomnosť choroby alebo postihnutia.[17] V definícii ide o bio-psycho-sociálnu jednotu zdravia, zohľadňujú sa objektívne i subjektívne aspekty a je v nej obsiahnutý pozitívny i negatívny spôsob jeho vymedzenia.[18] Podľa WHO má každý človek, bez ohľadu na ekonomický a sociálny status, právo na dosiahnutie najvyššej úrovne zdravia. Právo na ochranu zdravia ale nepatrí medzi základné ľudské práva a zdravie sa dá zadefinovať z dvoch aspektov. Buď sa vníma a posudzuje ako tovar či komodita, ktorú si pacient kúpi či zaplatí alebo sa zdravie vníma ako základná ľudská potreba, na ktorú má každý človek právo. Z filozofického hľadiska je humanizmus základným princípom, ktorý musí podmieňovať posudzovanie zdravia, preto sa prikláňame k vnímaniu zdravia ako základnej životnej potreby. Z hľadiska morálnej filozofie je právo na zdravie právom každého človeka. Morálne východiská a postoje sú v tomto prípade jasné, zdravie je základným predpokladom plnohodnotného života.

Zdravie je významným atribútom kvality života a životnej pohody. „Predstavuje nielen funkčnú, inštrumentálnu hodnotu, ale má význam aj pre vlastnú identitu človeka, pretože určuje, kým vlastne človek je.“[19] Pojem kvalita života je termín, ktorý nemá jednotnú definíciu, predpokladáme však, že tie definície budú bližšie k pravde, ktoré budú zahŕňať atribúty spoločenské, biomedicínske a prírodné. Objektivizovať niektoré kritériá dobrého života,[20] vzhľadom na potrebu akceptácie osobných a kultúrnych preferencií nie je možné. Jednotlivé výskumy závisia od výberu kritérií, zamerania a výberu údajov. V kontexte problematiky sa pokúsime hľadať odpoveď na otázku: Aký život je možné považovať za dobrý? Za taký sa obyčajne pokladá plnohodnotný život, ktorý môže žiť človek podľa svojich predstáv o práci – tá má človeka baviť a naplňať – rodine, interakcii s prostredím a možnosti uplatnenia sa bez obmedzení. Sociologička D. Hamplová píše, že na počiatku 20. storočia sa pod kvalitou života rozumela predovšetkým materiálna úroveň spoločnosti. V 60. rokoch sa začalo uvažovať o širšom chápaní a kvalita života sa začala posudzovať ako nematerialistická dimenzia života. V 21. storočí sa výskumy kvality života individualizovali a dnes sa orientujú na objektívne i subjektívne vnímanie a hodnotenie vlastného života.[21] B. Šulavíková upozorňuje, že civilizačné zmeny ovplyvnili presúvanie dôrazu na hodnotenie života z hľadiska jeho dynamickosti a výnimočnosti, zvýraznila sa tendencia pristupovať

[16] Pozri: Keller (2006).

[17] Definícia WHO. Dostupné [online] na: <http://www.who.int/trade/glossary/story046/en/>.

[18] Podľa: Blaxter (2004), s. 27 a n.

[19] Džambazovič – Gerbery (2014), s. 194.

[20] Pozri: Šulavíková (2005), s. 237 a n.

[21] K tematike bližšie pozri: Hamplová (2006), s. 36.

k svojmu životu ako k umeleckému dielu. Bez zdravia ako základnej hodnoty, ako predpokladu možnosti viesť plnohodnotný a dobrý život[22] to však nie je možné. Predstavy o tom, čo je plnohodnotný a kvalitný život sa menia v závislosti na spoločenských a kultúrnych preferenciách a od preferovaného životného štýlu a životnej stratégie. Termín zdravý a kvalitný život sa zaradil do štatistických údajov až v tomto tisícročí, podľa neho sa posudzuje funkčnosť a účinnosť vytvoreného systému zdravotnej starostlivosti. Inými slovami, kvalita života sa priamo vzťahuje ku kvalite zdravotnej starostlivosti. Monitoruje sa najmä priemerná dĺžka zdravého života,[23] čo je termín, ktorý sa objavil v štatistikách WHO len pred troma rokmi.

Zdravie, ako sme sa pokúsili ukázať, je jedným zo základných predpokladov plnohodnotného života a kvalita života závisí na všetkých faktoroch, ktoré ju ovplyvňujú. Na otázku čo ju ovplyvňuje v najväčšej miere zaznieva, najčastejšie, odpoveď – kvalita zdravotnej starostlivosti a fungovanie systému zdravotníctva.[24] Zdravotnícke procesy v najväčšej miere ovplyvňujú zdravie. Sociálny systém zdravotnej starostlivosti je dôsledkom implementácie teórie sociálneho štátu v oblasti starostlivosti o zdravie. Problematika bohatstva vo vzťahu k zdraviu, konkrétne k už vytvorenému sociálnemu systému zdravotnej starostlivosti, sa viaže na problematiku blahobytu a kúpyschopnosti obyvateľstva. Interpretuje sa to ako možnosť pripoistiť sa nad rámec štandardných služieb. Vyžaduje to definovať štandardy, čo vo vzťahu k zdraviu nie je vôbec jednoduché a v SR to neurobila žiadna vláda. Funguje to v krajinách Západnej Európy ale len za podmienky, že sú ľudia schopní a ochotní vynakladať na zdravotnú starostlivosť ďalšie zdroje a aj to len v prípade, ak sa zdroje získané z pripoistenia dostanú do systému systému zdravotnej starostlivosti a neunikajú mimo neho. Apriórne právo na zdravotnú starostlivosť umožňuje vytvoriť ilúziu „bezplatného zdravotníctva“, čo je pre každý systém zdravotnej starostlivosti problematické.[25] Napriek takejto ilúzii zaplatili domácnosti v SR za zdravotnícke tovary a služby priamo zhruba miliardu eur ročne. Spolu s dominujúcimi verejnými výdavkami spotrebuje zdravotníctvo na Slovensku zdroje vo výške takmer 8 % HDP, čo je spolu s ČR najviac v rámci V4. Napriek tomu sa stredná dĺžka života v SR predlžuje, za ostatné dve dekády, najpomalšie spomedzi krajín V4.[26]

---

[22] Šulavíková (2005), s. 237.

[23] Priemerná dĺžka zdravého života v rámci celej EÚ bola stanovená na 61,8 rokov pre mužov a 62,2 rokov pre ženy. K problematike pozri: <http://www.europskenoviny.sk/2014/04/17/>.

[24] Katastrofickú pozíciu má Slovensko v porovnaniach kvality zdravia počas života. Obyvatelia SR prežívajú spolu s Lotyšmi najmenej rokov života v zdraví spomedzi 28 krajín EÚ (54 rokov – o 7 rokov kvalitného života menej ako je priemer EÚ, až o 15 rokov menej ako v Nórsku). Zo seniorov vo veku 65 a viac rokov na Slovensku až 78 % (najviac v EÚ) udáva dlhodobé obmedzenia v denných aktivitách. Podiel seniorov, ktorí môžu naďalej žiť plnohodnotný život, je tak v SR sotva polovičný v porovnaní s Českom, Poľskom, Rakúskom či Maďarskom a menej ako štvrtinový v porovnaní s Nórskom, Švédskom či Švajčiarskom. Podľa: <http://www.ineko.sk/clanky/ineko-predstavuje-analyzu-ako-slovensko-zaplati-za-neliecenie-zdravotnictva>.

[25] Napriek takejto ilúzii zaplatili domácnosti v SR za zdravotnícke tovary a služby priamo zhruba miliardu eur ročne. Spolu s dominujúcimi verejnými výdavkami spotrebuje zdravotníctvo na Slovensku zdroje vo výške takmer 8 % HDP, čo je spolu s ČR najviac v rámci V4. Napriek tomu sa stredná dĺžka života v SR predlžuje, za ostatné dve dekády, najpomalšie spomedzi krajín V4.

[26] Podľa: INEKO predstavuje analýzu „Ako Slovensko zaplatí za neliečenie zdravotníctva“. Dostupné na: <http://www.ineko.sk/clanky/ineko-predstavuje-analyzu-ako-slovensko-zaplati-za-neliecenie-zdravotnictva>.

4 Kvalita zdravotnej starostlivosti

Ako sme sa pokúsili naznačiť, jestvuje priama úmera medzi kvalitou života a systémom zdravotnej starostlivosti. Posudzovanie toho, čo je zdravie sa mení a ovplyvňuje ho vnímanie kvality zdravia. Kvalita zdravotnej starostlivosti vplýva na kvalitu života ak systém predstavuje „maximálny“ prínos pre zdravie jednotlivca. Prínos pre pacienta, v porovnaní s nákladmi, je totiž vyšší vždy a v každom okamihu starostlivosti.[5] Definícia kvality zdravotnej starostlivosti (KZS) Svetovej zdravotníckej organizácie (SZO) z roku 1966 hovorí o „súhrne výsledkov dosiahnutých v prevencii, diagnostike a liečbe, určených potrebami obyvateľstva na základe praxe a vedeckého výskumu.“[27] Iná definícia, z roku 1982, špecifikuje kvalitu ako stupeň dokonalosti vo vzťahu k súčasnej úrovni znalosti a technologického vývoja.[28] Organizácia pre ekonomický rozvoj a spoluprácu[29] hovorí vo vzťahu ku kvalite života o zdravotnej starostlivosti ako najvyššej dosiahnuteľnej úrovni profesionalizmu, ústiacej do pozitívneho dopadu na zdravie. Upozorňujem že je nevyhnutné hovoriť o kvalite zdravotnej starostlivosti ako o kolerácií medzi starostlivosťou o jednotlivcov a žiaducich zdravotných výsledkov, konzistentnosti medzi vedeckými poznatkami a spokojnosťou pacientov aj zdravotných pracovníkov.

Na základe uvedených názorov je ťažko možné jednoznačne posúdiť súvislosť medzi kvalitou života a kvalitou zdravotnej starostlivosti. Ak sa pokúsime zhrnúť vyššie uvedené, kvalitná zdravotná starostlivosť by mala konkrétne:

- zdôrazňovať prevenciu ochorení a ovplyvňovať, do budúcnosti, zdravotný stav populácie;
- využívať včasné a adekvátne diagnostické metódy a postupy;
- stavať na najnovších vedeckých poznatkov a na efektívnom využití moderných technológií a prostriedkov;
- spolupracovať s pacientom a vytvoriť spoluúčasť pacienta na procese liečby (dá sa povedať, že len výnimočne sa v tomto kontexte spomína finančná spoluúčasť);
- poskytovať starostlivosť s ohľadom na záujmy pacienta.

Princíp kvality poskytovaných zdravotných služieb môže byť jednoducho vyjadrený ako: „Robiť správne veci v správnom čase a to na prvýkrát.“[30] Dimenzie kvality zdravotnej starostlivosti sú merateľné ukazovatele zdravia. J. R. Maxwell v roku 1984 identifikoval vo svojej štúdií 6 dimenzií, ktoré tvoria kvalitu zdravotnej starostlivosti.[31] Je to dostupnosť, spravodlivosť, primeranosť, spoločenská akceptovateľnosť, efektívnosť a účinnosť. V aktuálnych štúdiach zaoberajúcich sa kvalitou zdravotnej starostlivosti sa stretávame s rozšírením Maxwellových dimenzií o včasnosť, bezpečnosť a nadväznosť.[32]

---

[27] Madar et al. (2004).

[28] Kovaľová (2011).

[29] Z anglického The Organisation for Economic Co-operation and Development: OECD.

[30] Gladkij (2003).

[31] Maxwell (1984).

[32] Kostičová – Badalík (2009).

Ak dáme do grafu všetky faktory, ktoré reálne vplývajú na kvalitu zdravotnej starostlivosti uvidíme, že štruktúra systému, procesy, ktoré sú v ňom nastavené a reálne výsledky sú tými určujúci pri posudzovaní kvality zdravotnej starostlivosti.

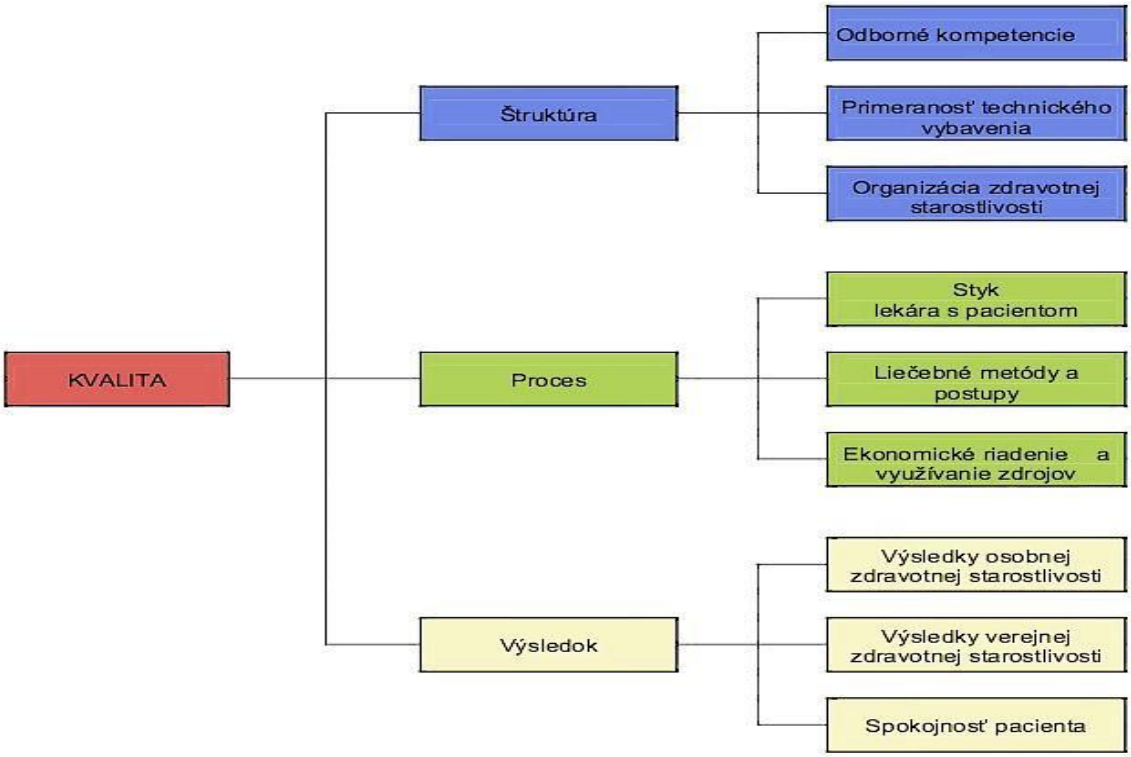

Obr. 1: Prvky zabezpečovania kvality zdravotnej starostlivosti

Zdroj: <http://katedry.fmmi.vsb.cz/639/qmag/mj56-cz.pdf>.

5 Záver

Pokúsili sme sa, v rámci problematiky kvality života, v kontexte systému zdravotnej starostlivosti ukázať, že systematické opatrenia môžu prinášať žiaduce efekty. Aj keď nik nespochybňuje potrebu zvyšovania efektivity systému zdravotnej starostlivosti solidarita je hodnotou, ktorá by v systéme rozhodne nemala prestať platiť, rovnako ako dostupnosť zdravotnej starostlivosti na báze rovnosti všetkých ľudí. Zdravotná starostlivosť musí byť nasmerovaná k tým, ktorí ju potrebujú. Problematika kvality zdravotnej starostlivosti je, zvyčajne, priamo závislá na štandardoch zdravotnej starostlivosti a stratégii štátnej zdravotnej politiky. Štatisticky je kvalita zdravotnej starostlivosti monitorovaným faktorom, ktorý sa premieta do európskych a globálnych hodnotení. Nároky na zdravotnú starostlivosť systematicky rastú, čo spôsobuje nielen starnutie populácie ale chorobnosť mladej generácie. Pravidelne rastie náročnosť modernej medicíny na technológie a teda na zdroje a kvalifikovaných ľudí. Problematika kvality zdravotnej starostlivosti úzko súvisí s otázkou ovplyvňovania kvality života ako podmienky lepšieho uplatnenia, možnosti prežiť plnohodnotný život a teda mať rovnaké šance. Ovplyvňovanie kvality života sa v súčasnosti pokladá v zdravotníctve za potrebné a nevyhnutné, ale nie štandardné. Ak totiž jestvujú metódy a postupy na ovplyvnenie kvality života alebo dĺžky života, je z morálneho hľadiska nevyhnutné ich využiť a to bez ohľadu na cenu zákrokov a výkonov.

6 Literatúra

Analýza: „Slovensko zaplatí za neliečenie zdravotníctva“. [Online.] [Cit. 27. marca 2016.] Dostupné na: <http://www.ineko.sk/clanky/ineko-predstavuje-analyzu-ako-slovensko-zaplati-za-neliecenie-zdravotnictva>.

BLAXTER, M. 2004. *Health.* Cambridge. Polity.

DŽAMBAZOVIČ, R. – GERBERY, D. 2014. Sociálno-ekonomické nerovnosti v zdraví: sociálno-ekonomický status ako determinant zdravia. *Sociológia*, roč. 46, č. 2, s. 194 – 219.

GLADKIJ, I. 2003. *Management ve zdravotnictví*. Brno: Computer Press. ISBN 80-7226-996-8.

HAMPLOVÁ, D. 2006. Životní spokojenost, štěstí a rodinný stav v 21 evropských zemích. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 42, No. 1, s. 228 – 238.

Health systems for health and wealth in the context of Health 2020: follow-up meeting on the 2008 Tallinn Charter. [Online.] [Cit. 22. marca 2016.] Dostupné na*:* <http://www.euro.who.int/en/media-centre/events/events/2013/10/health-systems-for-health-and-wealth-in-the-context-of-health-2020/documentation/health-systems-for-health-and-wealth-in-the-context-of-health-2020follow-up-meeting-on-the-2008-tallinn-charter>.

INEKO predstavuje analýzu „*Ako Slovensko zaplatí za neliečenie zdravotníctva“*. [Online.] [Cit. 31. marca 2016.] Dostupné na: <http://www.ineko.sk/clanky/ineko-predstavuje-analyzu-ako-slovensko-zaplati-za-neliecenie-zdravotnictva>.

KELLER, J. 2006. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON.

KOSTIČOVÁ, M. – BADALÍK, L. 2009. *Zabezpečovanie kvality zdravotnej starostlivosti na Slovensku*. *Lekársky obzor* 3/2009. [Online.] [Cit. 7. februára 2016.] Dostupné na: <http://www.lekarsky.herba.sk/lekarsky-obzor-3-2009/zabezpecovanie-kvality-zdravotnej-starostlivosti-na-slovensku>.

KOVAĽOVÁ, M. 2011. *Špecifické prvky kvality v zdravotnej starostlivosti*. Prohuman. [Online.] [Cit. 2016-02-07.] Dostupné na: <http://www.prohuman.sk/zdravotnictvo/specificke-prvky-kvality-v-zdravotnej-starostlivosti>.

MADAR, et al. 2004. *Řízení kvality ve zdravotnickém zařízení*. Praha: Grada Publishing, 248 s. ISBN 80-247-0585-0.

MAXWELL, R. J. 1984. Quality Assessment in health. *British Medical Journal*, Vol. 288. [Online.] [Cit. 31. marca 2016.] Dostupné na: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1441041/pdf/bmjcred00500-0072.pdf>.

NOVOSÁD, F. 2006. *Legitimita ideológií*. Bratislava: Fox&Col. ISBN 80-969514-3-2.

PALOVIČOVÁ, Z. 2013. *Morálne dilemy v sociálnych službách.* Bratislava: Infopress ISBN 978-80-9704-948-5.

Priemerná dĺžka zdravého života v rámci EÚ. [Online.] [Cit. 28. marca 2016.] Dostupné na: <http://www.europskenoviny.sk/2014/04/17/>.

Priemerná dĺžka života: štatistiky WHO. [Online.] [Cit. 20. marca 2016.] Dostupné na: <http://www.i-health.sk/statistiky/260_priemerna-ocakavana-dlzka-zivota>.

Prvky zabezpečovania kvality zdravotnej starostlivosti. [Online.] [Cit. 31. marca 2016.] <http://katedry.fmmi.vsb.cz/639/qmag/mj56-cz.pdf>.

SMOLKOVÁ, E. 2014. *Etika v zdravotníctve.* Bratislava: Filozofický ústav SAV. ISBN 978-80-89766-00-0.

ŠULAVÍKOVÁ, B. 2005. „Etické“, „Estetické“ a dobrý život. *Filozofia*, roč. 60, č. 4, s. 230 – 240.

Trend. 2015. Brusel varuje: Pozor na zdravotníctvo. *Trend, týždenník o ekonomike a podnikaní*, 10/2015, č. 10, s. 28 a 29.

Ústava SR. [Online.] Dostupné na: <http://www.nrsr.sk/web/Static/sk-SK/NRSR/Doc/zd_ustava_20160302.pdf>.

WHO. [Online.] [Cit. 31. marca 2016.] Dostupné na: <http://www.who.int/trade/glossary/story046/en/>.

Socio-economic situation of people with disabilities in the realities of modern society on the example of the Podkarpackie Province in Poland

Krzysztof Prendecki[1] Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza

Beata Rejman[2] Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. B. Markiewicza w Jarosławiu

Krzysztof Rejman[3] Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. B. Markiewicza w Jarosławiu

Socio-economic situation of people with disabilities in the realities of modern society on the example of the Podkarpackie Province in Poland

Authors' contact details:

[1] Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza, Wydział Zarządzania, Zakład Nauk Humanistycznych, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, Poland

k.prendecki@poczta.onet.pl

[2] Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. B. Markiewicza w Jarosławiu, ul. Czarnieckiego 16, 37-500 Jarosław, Poland

beata.rejman@poczta.pwste.edu.pl

[3] Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. B. Markiewicza w Jarosławiu, Instytutu Stosunków Międzynarodowych, ul. Czarnieckiego 16, 37-500 Jarosław, Poland

k.rejman@poczta.onet.pl

Abstract: The article focuses on issues relating to socio - economic situation of disabled people in modern society on the example of the Podkarpackie Province in Poland. People with disabilities are subject to greater risk of social exclusion, due to the features conducive to social marginalization. They are of individual type (poverty - difficult financial situation, low income, low level of satisfying their basic living needs, a relatively low level of education or a lack of education), social (a weak institutional environment, limited social ties, branding cultural standards, social prejudices), civilizational (a low level of technical infrastructure, limited access to modern technology, communication, information; a low level of social infrastructure, including health and education). The scope and forms of assistance for people with mental disabilities include all spheres of social life, so that people with mental retardation and other disabilities could actively participate in social and political life. The local governments have social assistance programs which are carried out as much as possible within the state welfare. The International Classification of Functioning Disability and Health coordinated by WHO defines three-dimensionality of disability phenomenon, synthesizing biological, personal (individual) and social aspects. The aid for the normalization of life for people with intellectual disabilities should include all these factors. Analyzing the activities of different institutions in the Podkarpackie province, it can be concluded that they are implemented in such a dimension, as referred to in the WHO document. However, the above aid is not sufficient, as due to various reasons, it is not provided everywhere. The most common obstacles are external, economic, social and cultural factors. Hence, the implementation of projects, plans to broaden and deepen, both the assistance and awareness of the whole society, play nowadays an important role. The disability phenomenon becomes a key issue for public discussion in Poland. The emerging media and information campaigns give some hope that the situation of the above mentioned social group will be improved.

Keywords: society and globalization, aid institutions, disability, social policy, economic policy.

1 Introduction

The roots of the Polish social economy and entrepreneurship refer to the 19th century. At that time the credit unions and cooperatives were set up in the rural areas. The period of the Second Polish Republic is characterized by the cooperative movement development as well as mutual insurance companies. The era of communism and real socialism in Poland – the period of setting up of agricultural cooperatives, housing associations and cooperatives for people with disabilities. The dynamic development of social economy, among others, the activities of non- profit organizations started during accession of Poland to the European Union. The modern economy, as well as modern societies should complement each other. It should be noted that social economy consists of entities that consider social goals to be a greater priority than economic ones.

While reading the expert guide on the social economy in practice, we should consider a business plan of social enterprise:

1. What is your potential business idea? (what do you want to do and what for) – the description, objectives and expected results;
2. Why is it worth undertaking? – an explanation;
3. Who should undertake the activities? – a target group, beneficiaries;
4. In what way is the work to be organized? – the management;
5. Who will be responsible for the tasks fulfillment? – a team;
6. What are the expected costs and how to finance it ? – budget;
7. What does one intend to achieve and how to check it? – results, indicators, monitoring;
8. What are the barriers for plan implementation? – the risks;
9. Is there needed an external support? – the potential partners, supporting institutions.

The arising unemployment phenomena can be determined by the following indicators: the difference between the labor resources (the quantity of people ready and able to work) and the people employed, that is, the quantity of working people (employed or self-employed). Another important indicator is economic activity rate, determining the connections between the manpower and the quantity of working-age people.

Because of different factors, the employers face difficulties in the employment of people with disabilities, mainly:

- Economic (fear of bearing the costs associated with employment of the disabled), inspection (fear of the external non-economic supervision and control of workflow).
- Psychological (anxiety caused by a kind of emotional trap: many employers foresee the difficulties relating to termination of the employment of the disabled, even if the disabled fail to comply properly with their obligations).
- Status (entrepreneurs, generally, do not want to be seen through the prism of outside aspects of their business, do not want to risk the brand and everything associated with profits).

2 The phenomenon of disability in modern society

Modern approach to the problem of disability differs from the already existing views which considered the disability to be a problem of individuals. Disability becomes a challenge in the broader context and is recognized in many areas, including the individual and subjective approach to the disabled, especially during rehabilitation services, supporting the individual by eliminating the effects of injury and expressing the desire to use the possibilities of an individual as much as possible. These activities are not made in one area, they are made in social environment, where the individual lives and fulfills not only his/her existential functions, but a lot of other ones.

Nowadays the disabled face many problems, both in daily activities and in social life. Besides common concepts relating to tolerance, standardization, integration and equal rights, a disabled person quite often faces discrimination, even in cases of applying for a job, remuneration or education opportunities. It is worth looking at personal problems of people with disabilities, their social life and loneliness. Social isolation and relatively low intrinsic activity push people with disabilities to the margins of social life and it often causes personal dramas.

Social policy of the state provides insufficient protection against social exclusion of people with disabilities. The results indicate that people with disabilities and their families are placed in high-risk social category, which is growing up in the fastest pace. The situation associated with the economic crisis, poorly managed state, rising unemployment and the poverty creates conditions unfavorable to development of both individuals and entire social groups. What to say about people with disabilities, when the fiscal burden and lack of support from the government are blocking the ability to employ people with intellectual disabilities. Thus, such social initiatives ought to be taken with recognition. It is therefore necessary to establish local mechanisms and institutions protecting the stability of the material conditions and guarantee to maintain the standard of living of disabled people and their families, at levels considered worthy for the human.

As John Paul II indicated that a disabled person also has its place in the labor market. The above problem was considered in chapter XXII of *Laborem Exercens*, which was published in 1981. In this document Pope described the teaching of the Church regarding the work of human being. The Holy Father wrote: "The disabled are human-beings with corresponding innate, sacred and inviolable rights, and, in spite of the limitations and sufferings affecting their bodies and faculties, they point up more clearly the dignity and greatness of man. Since disabled people are subjects with all their rights, they should be helped to participate in the life of society in all its aspects and at all the levels accessible to their capacities. The disabled person is one of us and participates fully in the same humanity that we possess. It would be radically unworthy of man, and a denial of our common humanity, to admit to the life of the community, and thus admit to work only those who are fully functional. To do so would be to practice a serious form of discrimination, that of the strong and healthy against the weak and sick. Work in the objective sense should be subordinated, in this circumstance too, to the dignity of man, to the subject of work and not to economic advantage."[1] Pope

[1] Jan Paweł II, *Laborem exercens*, Wyd. TUM, Wrocław 1995, Nr 22 (LE).

stated the following: The various bodies involved in the world of labor, both the direct and the indirect employer, should therefore, by means of effective and appropriate measures foster the right of disabled people to professional training and work, so that they can be given a productive activity suited to them. Many practical problems arise at this point, as well as legal and economic ones; but the community, that is to say, the public authorities, associations and intermediate groups, business enterprises and the disabled themselves should pool their ideas and resources so as to attain this goal that must not be shirked: that disabled people may be offered work according to their capabilities, for this is demanded by their dignity, as persons and subjects of work. Each community will be able to set up suitable structures for finding or creating jobs for such people. (LE 22). A state should play an important role to fulfill the above tasks. The Holy Father writes: "Equally important task is also incumbent on the state, which level of civilization is measured by respect that vulnerable members can be surrounded. The respect should be manifested in the development and implementation of prevention and rehabilitation programs, in the search and implementation of all possible forms of treatment and human development, in the pursuit of community integration with full respect for the dignity of the person, so as to ensure the disabled to participate in society in all its structures, which are: family, school, work, community social, political and religious dimension accessible to his ability" (LE 22). State policy towards disabled people is one of the primary tasks. Therefore, the quality of performed tasks and projects regarding the participation of people with disabilities in the labor market depends on the sensitivity and willingness of politicians who decide on legislation and policy of the state. This issue will be considered further in this document.

Today's highly developed societies perceive disability as incomplete usefulness or defectiveness of the disabled. Someone who can not keep up at a promoted philosophy of life defined by John Paul II as "to have", is not physically eliminated (although there are more and more cases of euthanasia of people with severe physical disabilities), but is relegated to the margins of life. He is surrounded by a wall of indifference, lack of interest, time commitment or concern. As it was noted by J. Vanier, those who bathe in the good, do not feel the duty to help the underprivileged. On the contrary, they are often subject to exploitation and oppression.[2] An identical analysis was made by Pope John Paul II, who believed that society is increasingly becoming a field of competition rather than cooperation. Proper decisive criteria for dignity, according to the Pope, are selflessness, respect and service. Currently it is replaced by such criteria as efficiency, functionality and usefulness. The other man is judged by what he possesses, what he does, as well as what profits he brings, but it doesn't matter who he is (cf. EV 23).

3 Organised forms of assistance offered to people with intellectual disabilities in Podkarpacie province

Subcarpathian Province covers the area of 17 844 km2, which constitutes 5.6% of the whole country area. The country is divided into 21 country districts and 4 townships. A province constitutes of 159 communes: 16 municipalities, 29 urban and rural

[2] Por. J. Vanier, *Kochać aż do końca. Skandal umywania nóg*, Wyd. Znak, Kraków 2002, s. 102.

communes, and 114 rural communes. 45 towns have town privileges. Rzeszów is the main administrative center and the administrative capital of Subcarpathian Province. The Province is located in the south-eastern part of Poland and shares a border with Slovakia – 234 km, and Ukraine – 236 km. As of December 31, 2010 the province had a population of 2 mln 103.5 thousand people which constitutes 5.5% of Poland's population. The rural area population is 1 mln 233.5 thousand and urban – 870 thousand people 1).

Subcarpathian Province is one of the poorest regions in Poland. That is why social policy should include local problems, the specific nature of the region, its market and economic infrastructure, and its ethnic, cultural and religious diversity. Those areas shape the social awareness and sensitivity towards the poor, those in need and toward the disabled. This province has one of the highest unemployment rate, especially among young people. Unemployment means no perspectives for the future. Young people leave Poland for Western European countries. Those who are less ingenious, the elderly or the disabled have to face the dramatic economical situation of Subcarpathia. Their lives become nightmares without a proper social policy. The government's helplessness leaves them no choice. This gives rise to social and individual pathologies. The rate of crime and suicides is increasing. The illegal cross-border commerce, which makes the sole source of income for many people, is also growing. It often becomes their path to prison. The government does not help those people, quite the opposite, takes away their properties by imposing high penalties. Social help project, when analyzed theoretically, looks optimistic. The reality, however, is grim and should be analyzed in terms of project fulfillment. The author analyzes this problem only in general because of a different character of his thesis.

The main reason behind low employment rate among the disabled in Subcarpathian region has been lack of governmental support during their education and before employment. Unemployment among the disabled is responsible for their social skills regress, low self esteem, which negatively influences their professional profile choices. Professional education programs among the young disabled should be implemented early (as shown in the analysis of PSOUU Center in Jarosław – non-governmental organization) to help them choose their professional path early. Regional Action Plan for Social Economy Development in Subcarpathian Province (RPDRRES-WP) covers the period from 2012 to 2020. It was created within a systemic project "Training and counseling for social help institutions in Subcarpathian Province area. Projects tools and support." 3) The project is co-financed by the European Union within the European Social Fund. RPDRRES-WP emphasizes the role of social economy in the development of the province. It corresponds with the development strategy implemented for years 2007 – 2020. The strategy lists 8 main strategic fields for the development of Subcarpathian region:

- Regional economy
- Technical infrastructure
- Rural areas and agriculture
- Environment protection
- Social capital

- International cooperation
- Healthcare
- Social policy.

RPDRRES-WP sees the improvement of the quality of life in Subcarpathian Province in:

- Gradual improvement of financial, capital and intellectual resources of the society
- Development of relationships with other regions
- Intensive use of internal resources and newly-created potential resources
- Reduction of the region marginalization in the Eurosphere 4).

Regional Action Plan for Social Economy Development in Subcarpathian Province lists the areas which help to create civil society and to develop social economy and the functions of social economy sector which is financed by structural funds, government and local budget, and other institutions within the European Strategy. The plan implemented for years 2012 – 2020 correlates with other important documents and programs implemented on the provincial level. These include such programs as:

- Equal Opportunity and Counteracting Social Exclusion of People with Disabilities Program for the years 2008 – 2020.
- Social Help Provincial Program for the years 2009 – 2015 6), with its main aim described as "Improvement of life quality of Subcarpathian Province dwellers through help and social integration" implemented in three areas:
  a) Reduction of social exclusion
  b) Reduction of negative social phenomena
  c) Improvement of the living standards among the elderly, chronically ill, children and youth.
- Disease Control and Prevention Alcohol Program for years 2007 – 2023
- Disease Control and Prevention Drugs Program for years 2008 – 2011
- Provincial Program to Prevent Aggression in the Family for years 2010 – 2013.

RPDRRES-WP was prepared by a group of experts appointed by a special Decree 7) and other persons representing institutions which are active in social economy, labor market institutions and social service institutions.

Main principles of RPDRRES-WP plan apply to the disabled especially mentally disabled people. Subcarpathian Province carries out a research which aims at assessing the number of the disabled, their type of disability, and employment and education status. RPDRRES-WP plan pays special attention to the issue of the level of education among the mentally disabled. The Plan underlines three main areas which are important for the program:

- The role of early diagnosis and early implementation of the vocational path for the disabled.
- The role of continuity between school graduation and first employment.
- Preparation of the basis for any future change of profession.

The mentally disabled are the least active in terms of employment among the disabled. Only 17% of the mentally disabled work and 61% have never worked. 63% are constantly unemployed and do not want to return to the labor market. The reason behind such an attitude is their health condition, fear of losing their disability pension or fear of new challenges and duties 8).

There are many public and non-public institutions which were included in the implementation of the plan. Their work can influence the successful development of social economy in Subcarpathian Province. The institutions engaged in the plan are the following:

- Commune authorities
- Poviat authorities
- Provincial authorities
- Regional Welfare Center in Rzeszów
- Regional Development Department of Marshal's Office of Subcarpathian Province
- Provincial Employment Agency in Rzeszów (WUP)
- Poviat Employment Agencies (PUP's)
- Social Economy Support Centers (OWES)
- Non-governmental organizations
- Rzeszów Regional Development Agency (RARR)
- Schools and universities
- Local Engagement Groups (LGD)
- Agricultural Counseling Centers (ODR's)
- Other.

Subcarpathian non-governmental organizations are varied in terms of their potential and standards. Only few are strong in terms of organization of work and staff (like PSOUU Center in Jarosław). Those located in big cities function better with the support of local authorities and external donations. They know how to apply for grants. Smaller organizations, especially those located in rural areas, are in a more difficult situation. The Plan states that we should:

- Support their initiative by appointing leaders and creating local partnerships
- Assure financial resources by increasing their efficiency and by applying for internal donations to non-governmental organizations; increase non-governmental organizations' presence by signing contracts with them
- Level their potential, human resources and services (development of human resources, organizational and technical support, standardization, increasing the number of non-governmental organizations – employers who are socio economic subjects)
- Increase our knowledge about the state, dynamics and trend of the changes in 3rd Sector in Subcarpathia in order to support and evaluate it efficiently

– Support activities aiming at building the representation of non-governmental organizations in the province.

The implemented program includes all those tasks in various operating activities. The program emphasizes the role of non-governmental organizations in the development of social economy in Subcarpathia and in Poland. Other important factors taken into consideration included:

– At-risk-of poverty rate in relation to poverty line – 21.4%
– The unemployed – 141 900; with 33.9% of people who have been unemployed for over a year
– Unemployment rate – 15.9%
– 57.7% of people at non-working age per 100 people at working age
– Natural growth of 1.8% in relation to total fertility rate of 1.34
– Migration: minus 1.875
– 32.1% of population below 25 years of age and 13.1% of population above 65 years of age
– 667.300 of employed which makes 31.7% (12th position in Poland)
– 690 self-employed per 10 000 people – 13th position in Poland
– Average salary – 84.4% of the mean salary in Poland.

To sum up the above given data, one can say that Subcarpathia is one of the poorest regions in Poland. The main reasons for the poverty are unemployment, low employment, negative employer-employee relationship, low self-employment rate, low purchasing power.

4 Conclusion

About 80% of the disabled in Poland do not get employment in the labor market. In the European Union this indicator is on average 40%-50%. The main reasons for the unemployment of the disabled are such as: economic barriers and a low level of education of the disabled, they are treated as inefficient employees, non-competitive ones. Hence, it should be taken a lot of initiatives regarding social economy aimed at people with disabilities. The mechanisms of social economy – a chance for self-reliance and active life of people with disabilities.

It is worth noting that local governments allocate only 10-13% of the funds to create workplaces for the disabled. Almost half of the funds of the National Fund for the Rehabilitation of the Disabled and 94% of the funds of the local governments have been used for the therapy workshops, which main purpose is social and professional rehabilitation of the participants. Due to the inspections results, the workshops did not fulfill its role, as among the employed there were only 1-2% of people, who took part in the workshops activities. One should also take into account that after the political changes in the 90s of the twentieth century in Poland the disabled population increased because of the economic situation. The disability certificates (it was easy to obtain) became a form of the alternative source of income and often were of corrupt character.

The employment opportunities for the disabled differ from the ones for the non-disabled. The employer of people with disabilities takes into account the need to incur the additional costs for the workplace adjustment or lower production costs. However, the relevant breaking barriers, not only the architectural ones, should be one of the main activities of different entities, including research scientists in social economy. The above activities should be carried out in the Podkarpackie province, Poland and the European Union.

5 References

AULEYTNER, J. 2004. *Polska polityka społeczna. Ciągłość i zmiany*. Warszawa: WSP TWP. ISBN 83-88278-52-5.

BARNES, C. – MERCER, G.2008. *Niepełnosprawność*. Warszawa: Wydawnictwo SIC. ISBN 978-83-60457-49-8.

JAN PAWEŁ II. 1995. *Laborem exercens*. Wrocław: TUM. ISBN 83-86204-80-X.

MACIARZ, A. 1999. *Bariery społecznej integracji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza IMPULS. ISBN 83-88030-30-2.

RUTKOWIAK, J. – KRAUSE, A. 2009. *Obszary społecznej marginalizacji - niepełnosprawność*. Olsztyn: OSW. ISBN 83-7171-753-9.

ŚLEDZIANOWSKI, J. – SAKOWICZ, T. 2006. *Jan Paweł II stróżem ludzkiej rodziny*. Kielce: ZPSiR Akademii Świętokrzyskiej. ISBN 978-83-62488-47-6.

VANIER, J. 2002. *Kochać aż do końca. Skandal umywania nóg*. Kraków, Znak. ISBN 83-240- 0252-9.

Znižovanie majetkovej nerovnosti prostredníctvom zvyšovania finančnej gramotnosti pomocou internetovej platformy

Marek Šarmír[1] Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU
Peter Sakál[2] Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU

Reducing economic inequality by improving financial literacy using the online platform

Authors' contact details:

[1] Slovak University of Slovakia in Bratislava, Faculty of Materials Science and Technology in Trnava, Institute of Industrial Engineering and Management, Paulínska 16, 917 24 Trnava, Slovak Republic

xsarmir@stuba.sk

Slovak University of Slovakia in Bratislava, Faculty of Materials Science and Technology in Trnava, Institute of Industrial Engineering and Management, Paulínska 16, 917 24 Trnava, Slovak Republic

peter.sakal@stuba.sk

Abstract: The aim of this work is to propose measures for reducing the wealth gap in the Slovak Republic. Based on an analysis, we provide an overview of the issue with the focus on the influence of the banking system on the current state of society and the influence of financial literacy on the wealth of the population. Unfair distribution of wealth is caused by a lack of ethics and morals in the financial sector. Moreover, foreign assets structures in the background of the banking sector in Slovakia ensure capital outflow from the country. Practical part concentrates on steps aiming to reduce the influence of the banking model on society by means of specific online and offline solutions with the help of an internet platform focused on peer-to-peer lending. The core of the work lies in a systematic design with the ambition of contributing to the improvement of current situation. Basis of the design is a sustainable concept delivering more effective and more efficient tools for increasing financial literacy of the population and reducing the wealth gap in the country.

Keywords: wealth gap, financial literacy, peer-to-peer lending, Internet platform, banking model.

Príspevok nadväzuje na výsledky projektu APVV č. LPP-0384-09: „Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR)" a projektu KEGA č. 037STU-4/2012 „Zavedenie predmetu „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie" so študijného programu Priemyselné manažérstvo na II. stupni MTF STU Trnava".

1 Úvod

„Za všetky krízy na svete môže majetková nerovnosť."

Thomas Picketty

Einsteinove slová v publikácií „*Prečo socializmus*" presne vystihujú problém súčasnej doby, ktorý on vnímal ešte v roku 1949. Súkromný kapitál má tendenciu koncentrovať sa v niekoľkých málo rukách, a to čiastočne v dôsledku súťaženia medzi kapitalistami, čiastočne v dôsledku technologického vývoja a vzrastajúcej deľby práce, ktorá podporuje vznik stále väčších produkčných jednotiek na úkor menších. Výsledkom tohto vývoja je oligarchia súkromného kapitálu, ktorého ohromnú silu nevládze účinne kontrolovať ani politicky demokraticky organizovaná spoločnosť. Príčinou je to, že členov legislatívnych orgánov vyberajú politické strany, do značnej miery financované či inakšie ovplyvňované súkromnými kapitalistami, ktorí z praktických dôvodov oddeľujú voličov od legislatívy. To má za následok, že reprezentanti národa v skutočnosti nechránia dostatočne záujmy sociálne slabých vrstiev občianstva (Einstein, 1949).

Na tieto slová priamo nadväzuje súčasná publikácia od organizácie Oxfam, ktorá je konfederáciou krajín bojujúcich proti chudobe. Hovorí, že 62 najbohatších ľudí na svete vlastní to isté čo 3,5 miliardy obyvateľstva. Táto štúdia taktiež konštatuje, že jedno percento obyvateľstva ovláda viac majetku ako zvyšok obyvateľstva dohromady (Hardoon – Deborah, 2015).

„Sociálne rozdiely sú oprávnené iba ak ide o všeobecný osoh."

Prvý článok deklarácie práv človeka a občana z roku 1789

Sú peniaze zlé? Záleží na tom kto ich vlastní. Tak isto by sme sa mohli zamyslieť aj nad majetkovou nerovnosťou. Nemecký sociológ Franz Oppenheimer opisuje dva spôsoby zaistenia si statkov pre uspokojenie svojich potrieb (Oppenheimer, 1972):

- *Ekonomický spôsob* – Tento spôsob živí štát, tvorí pracovné miesta, platí dane, inovuje a produkuje.
- *Politický spôsob* – Tento spôsob je živený štátom, žije s privilégií a výhod a je skôr konzument ako producent.

Majetková nerovnosť je dobrá, ak držiteľmi väčšinových aktív sú ľudia, ktorý zbohatli legálnym a spravodlivým spôsobom vďaka svojmu nadaniu a pracovitosti. Pretože takýto ľudia majú svoje bohatstvo prevažne vo forme akcií a akcie majú hodnotu iba vtedy, ak akciové spoločnosti zarábajú. Pri takýchto spoločnostiach funguje aj takzvaný autoregulačný mechanizmus, ak prestane firma prinášať úžitok svojim zákazníkom jej tržby klesajú, zisky sa prepadnú do straty a akcie strácajú na hodnote. Inak povedané boháči takéhoto typu si svoje bohatstvo zaslúžia, ak by si ho nezaslúži nikdy by nezbohatli (Kohout, 2016).

Majetková nerovnosť je zlá, ak držiteľmi väčšinových aktív sú ľudia, ktorý zbohatli pomocou určitých výhod zo strany štátu, privatizovali, uplácali alebo sami vlastnia nejaký štát. Jednoducho „*boli na správnom mieste v správny čas*". Sú to rôzny oligarchovia, šejkovia a rôzni magnáti, skorumpovaní politici. Ekonómovia James Robison a Daron Acemoglu zaviedli tejto skupine názov „*extraktívne elity*" sú to elity, ktoré svoje bohatstvo nevytvorili, ale extrahovali ho zo svojho prostredia pomocou rôznych skratiek, podvodov, veľkorysých štátnych zákaziek, dotácií, privatizácií a iných (Kohout, 2016).

Problémom je v systéme alebo v jeho správcoch? Tomáš Baťa videl Veľkú hospodársku krízu na začiatku 30. rokov 20. storočia takto: *„To, čomu sme zvykli hovoriť hospodárska kríza je len iné meno pre mravnú biedu. Mravná bieda je príčina, hospodársky úpadok je následok."* (Baťa, 2013). Adam Smith v knihe Bohatstvo národa k tejto problematike dodáva: „*Kapitalizmus je živený vlastným záujmom, ale ak ten nie je krotený morálnym sebaovládaním, môže sa zvrhnúť. A pokiaľ k tomu príde, sú využívaní bezmocní, neinformovaní sú klamaní, zákonodarcovia sú korumpovaní a strážcovia zadupávaní. Neviditeľná ruka trhu je úžasná vec, ale pokiaľ nie je vedená istým hlbokým povedomím morálnej povinnosti, môže napáchať všemožné škody."* (Smith, 2002).

2 Vplyv bankového sektoru na majetkovú nerovnosť v SR

Výsledok prieskumu agentúry FOCUS poukazuje na to že: „*Takmer polovica Slovákov, 46 %, považuje za najobjektívnejším zdroj informácií o financiách pracovníkov bánk. Štvrtina sa spolieha na finančné rady rodiny a známych a 12 % opýtaných verí recenziám a hodnoteniam na internete.“* (Nadácia PARTNERS, FOCUS, 2012). Zaujímavá je reakcia v tom období prezidentky SBA Reginy Ovesny-Straka**,** na zlú finančnú gramotnosť Slovákov: *„Banky síce môžu klientovi ponúknuť svoje produkty, ale ak nerozumie čo je úroková sadzba, nie je úlohou bánk mu to vysvetľovať“, (http:/ banky.sk/financna-gramotnost-slovakov-je-nizsia-ako-ocakavana/).*

Tlak na zamestnancov v bankách nás núti si položiť otázku: *„Ide o poradenstvo alebo predaj?“.* Prieskum Which?, ktorý sa realizoval na pracovníkoch bánk, odhalil skutočnosť, že zamestnanci bánk sa cítia byť vystavený značnému tlaku so strany inštitúcií, ak sa jedná o predaj bankových produktov a služieb. Ako vyplynulo z tohto prieskumu, 81 % pracovníkov neustále bojuje s cieľmi, ktoré vychádzajú z minulých výsledkov; 2/3 zamestnancov z predajného oddelenia uviedlo, že sú tlačení zvyšovať objem predaja. Z toho až 33 % opýtaných označovala úroveň tlaku na predaj ako nepríjemný až neprimeraný. Takmer polovica zamestnancov v prieskume uviedla, že cítili povinnosť produkt predať bez ohľadu na to, či je výhodný pre zákazníka alebo nie. Až 40 % respondentov boli svedkami, ako bol klientovi poskytnutý nevhodný produkt pre víziu naplnenia cieľa (Which?, 2013).

Reklama vs. realita

Napríklad analýzou produktu spoločnosti Prima banka ponúkaného v marketingovej kampani postavenej na výroku: *„Päť percent ročne počas celej doby sporenia*“, konštatujeme že reklama*: „Sporenie nebolo nikdy výhodnejšie. Päť percent ročne počas celého obdobia sporenia*.“ sa nezhoduje s realitou. Ak je doba sporenia 12 mesiacov pri úrokovej sadzbe 5 %, potom nasporená suma za 12 mesiacov bez úrokov predstavuje 1 200,- EUR. Hrubý úrok (úrok pred zdanením je 32,58 EUR a zrážková daň z úroku 6,19 EUR). Čistý úrok (po zdanení je 26,39 EUR). Nasporená suma po 12 mesiacoch s čistým úrokom je 1226,39 EUR. Poplatok za vedenie účtu v dobe 12 mesiacov predstavuje: 12x3,9 je 46,80 EUR. Čistý úrok – poplatok za vedenie (26,39 – 46,80) je **–20,41 EUR**. Po roku sporenia na 5 % ste prišli o 20,41 EUR. Ešte je tu možnosť mať účet zadarmo, ak v banke máte vložených minimálne 10 000,- EUR alebo mesačne zaplatíte kartou 780,- EUR.

Zhrnutie: Každý mesiac zaplatíte kartou 780,- EUR a súbežne budete vkladať 100,- EUR mesačne, tak v takom prípade dostane od banky 2,2 EUR mesačne, čo predstavuje čistý úrok vydelený 12 mesiacmi (26,39/12). Alebo počas doby sporenia máte v banke priemerný denný kreditný zostatok 10 000,- EUR a vkladáte si 100,- EUR mesačne. V tomto prípade tiež dostane od banky 2,2 EUR mesačne, čo predstavuje čistý úrok vydelený 12 mesiacmi (26,39/12). Každý mesiac necháte banke minimálne 10 000,- EUR na sporenie pošlete 100,- EUR a vaša odmena bude 2,2 mesačne. Ak to všetko spočítame zistíme, že banka úročí váš vklad hrubým úrokom 0,3258 % a nie deklarovaných 5 %. To v tom najlepšom prípade v opačnom prípade Vaše ročné sporenie skončí s výsledkom -20,41 EUR (SME.SK, 2015). Ironicky poznamenávame, že: „*Sporenie nebolo nikdy výhodnejšie. Päť percent ročne počas celého obdobia sporenia*“. Domnievame sa, že tvorcovia tohto produktu, si museli byť vedomí jeho

nevýhodnosťou pre klientov, pričom bankový analytik Maroš Ovčarik z portálu Finančný kompas dodáva, že: *„V súčasnosti má Prima banka na tento sporiaci produkt, ktorý síce nie je nový, veľmi silnú náborovú kampaň. V porovnaní s inými bankami až masívnu“* (SME.SK, 2015).

Kto z toho profituje?

Väčšina bánk na Slovensku hospodárila v roku 2014 v pluse, pretože v prostredí nízkych úrokov viac požičiavali. Národná banka Slovenska informovala už na konci januára 2015, že bankový sektor dosiahol na Slovensku v roku 2014 čistý zisk 560,2 mil. EUR. Na základe spôsobu rozdelenia ziskov slovenských bánk môžeme konštatovať, že takmer všetok zisk si nechajú ich zahraničné materské spoločnosti vyplatiť vo forme dividend. Týka sa to práve tých najväčších bánk ako SLSP, VÚB, TB, ČSOB (AKO-INVESTOVAT.SK, 2015).

3 Vplyv finančnej (ne)gramotnosti a (ne)zodpovednosti na majetkovú nerovnosť

Reprezentatívny prieskum finančnej gramotnosti Slovákov, ktorý zrealizovala Nadácia PARTNERS a agentúra FOCUS potvrdzuje, že naša úroveň finančných znalostí je rovnakým spoločenským problémom ako vo viacerých krajinách sveta. Prieskum sa zameral na základné finančné poznatky z ekonómie a financií a bol postavený na znalosti bežných pojmov, s ktorými prichádza človek do styku v každodennom finančnom živote. Najslabšie miesta máme v oblasti investovania a bankových produktov. Priemerná úroveň finančnej gramotnosti Slovákov je 62,5 %. Takmer rovnaké percento opýtaných – 64 % si myslí, že sa vyzná veľmi dobre alebo dobre v oblasti financií a starostlivosti o vlastné peniaze. Až 43 % domácností neušetrí z mesačnej výplaty ani cent (Nadácia PARTNERS, FOCUS, 2012).

Nízka finančná gramotnosť Slovákov prináša rôzne patologické vplyvy, ktoré negatívne ovplyvňujú vývoj kvality života jedincov i celej spoločnosti.

Medzi tieto javy môžeme zaradiť:

1) *Exekúcie* – V roku 2005 bolo evidovaných 211 395 žiadostí o exekúciu a počet vybavených exekúcií bol v počte 100 088. Pričom v roku 2015 bol počet žiadostí na úrovni 540 986 a počet vybavených exekúcií bol v počte 519 738 (PRAVDA, 2015). Za 9 rokov narástol počet žiadostí o 155,91 % a počet vybavených exekúcií o 419,28 %. Koncom roku 2013 evidovalo Ministerstvo spravodlivosti celkovo 2 829 941 nevybavených exekúcií (INNES, 2014).
2) *Samovraždy* – Sociálno-ekonomické informácie osôb po samovražde sú z väčšej časti neznáme. K dispozícii sú u pacientov po samovražednom pokuse. Z hľadiska pracovného stavu tvorili samovražedné pokusy nezamestnaných 34,4 %, pravidelne zamestnaných 20,3 %, treťou najpočetnejšou skupinou boli invalidní dôchodcovia (13,5 %). Motívom činu boli v 39 % pokusov o samovraždu konflikty a rodinné problémy, iné vnútorné osobné konflikty a problémy (24 % prípadov), nasledovali konflikty a existenčné problémy (10 % prípadov) (NCZI SR, 2015).
3) *Rozvodovosť* – Podľa reprezentatívneho prieskumu spoločnosti GfK, na pohodu vo vzťahu do veľkej miery vplýva aj finančná situácia v rodine. Prieskum ukázal, že

ľudia, ktorí sú spokojní so svojím príjmom, bývajú spokojnejší aj so svojím partnerským vzťahom. Súvisí to do veľkej miery s tým, že rodinné financie, sú druhým najčastejším dôvodom hádok medzi partnermi, hneď po malichernostiach (GfK, 2012). Štúdia skupiny Allianz poukazuje na to, že miera rozvodovosti sa neustále zvyšuje, približne každá druhá svadba sa na Slovensku dnes končí rozvodom. Z priemerného 0,8 rozvodu na tisíc obyvateľov v roku 1970 sa tento pomer zvýšil až na 2,2 rozvodu na tisíc Slovákov v roku 2010 (ALLIANZ, 2014).

4) *Chudobnejší sú viac chorí ako bohatší* – Obrovské rozdiely v zdravotnom stave svetovej populácie a priemernej dĺžke života majú na svedomí socioekonomické pomery, nie biológia. Hovorí o tom globálna štúdia Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO). Zistila, že takmer všade, kde je socioekonomická situácia zlá, je zlý aj zdravotný stav obyvateľstva. Medzi faktory, ktoré majú najrozhodujúcejší vplyv na zdravie populácie počas celej dĺžky života patrí vzdelanie, kvalita bývania, manažment prístupu k zdravým potravinám a sociálne zabezpečenie (EURACTIV, 2008).

4 Znižovanie majetkovej nerovnosti prostredníctvom nami navrhovanej platformy

„Aký typ sveta chceme odovzdať tým, ktorí prídu po nás, deťom, ktoré vyrastajú?“

Pápež František

Keď sa pýtame na svet, ktorý chceme po sebe zanechať, máme na mysli predovšetkým jeho všeobecné smerovanie, jeho zmysel, jeho hodnoty. My sme tí prví, ktorí majú záujem odovzdať obývateľnú planétu ľudstvu, ktoré príde po nás (František pápež, 2015). Začať musíme tým, že pozdvihneme vlastné etické štandardy a tým vyzveme ostatných, aby učinili to isté. K náprave kapitalizmu nepríde vďaka zhora diktovaným programom „*korporatívnej sociálnej zodpovednosti*“ – a potom je tu dennodenná realita skrytých bankových poplatkov, prehnané tvrdenia ohľadom vlastných produktov. Pokiaľ jednotlivci na celom svete stratili dôveru vo veľké firmy to preto lebo oni tú dôveru zneužili. Avšak veľkolepé, zhora naštartované iniciatívy, akokoľvek sú obdivuhodné, alebo dokonca výnosné nikdy nenahradia povedomie o morálnej zodpovednosti prichádzajúcej z dola hore (Hamel, 2013).

Aj podľa nás celá stratégia návrhu zmeny je podriadená myšlienke zvyšovania finančného zdravia spoločnosti. Existujú tri typy medzier, ktoré predstavujú reálne nebezpečenstvo pre finančné zdravie spoločnosti a fungovanie spoločnosti ako takej.

Chceli by sme pomôcť túto situáciu riešiť prostredníctvom internetovej platformy v podmienkach Slovenskej republiky na základe troch pilierov, ktoré majú ambíciu riešiť každú túto „medzeru“:

1) *I. pilier – Kolektívne požičiavanie* – má ambíciu riešiť majetkovú nerovnosť prostredníctvom sociálnej zdieľanej ekonomiky (majetková a príjmová medzera).

2) *II. pilier – Zvyšovanie finančnej gramotnosti* – má ambíciu riešiť vedomostnú nerovnosť prostredníctvom sociálneho výchovného systému (medzera vo vedomostiach).

3) *III. pilier – Poradenstvo* – rieši nerovnosť v oblasti prevencie a represie prostredníctvom poradenstva v oblasti budovania kapitálu a poradenstva v oblasti oddlžovania (medzera v oblasti prevencií).

Ad 1) I. pilier – Kolektívne požičiavanie

Rozvoj alternatívnych spôsobov požičiavania, aký predstavujú kolektívne pôžičky, je nevyhnutnosťou, aby ekonomika bola menej závislá od bánk. Dôležité je vytvoriť diverzifikovanú infraštruktúru, ktorá lepšie poslúži ekonomike, a tým zároveň aj spoločnosti. Kolektívne požičiavanie umožňuje obísť banku, kde sa zhromažďujú zisky úzkoprofilovej skupiny a prerozdeľovať zisky medzi ľudí tak, aby sme znižovali obrovskú majetkovú nerovnosť v spoločnosti.

Kolektívne požičiavanie je jednoduchý koncept, kde sa prostredníctvom internetového portálu stretáva dopyt s ponukou. Systém funguje na aukčnom princípe, ktorý je dobre známy a výhodný na výmenu tovaru alebo služieb. Platforma kolektívnych pôžičiek sa od týchto prostredí prakticky nelíši, jediný rozdiel je v tom, že sa tu neobchoduje s tovarom ako takým, ale priamo s finančnými prostriedkami. Stručne povedané, stretávajú sa tu ľudia, ktorí si chcú požičať a tí, ktorí chcú svoje peniaze rozumne zhodnotiť a uzatvárajú tak platné a právne zastrešené zmluvy o pôžičkách. Vzniká tak možná alternatíva bankovým úverom a vkladom. Ak chceme vnímať kolektívne požičiavanie ako alternatívu k bankovému modelu je potrebné porovnanie konkrétnych parametrov. Potrebné si všimnúť ukazovateľ zlyhaných úverov tzv. default rate. Čím vyšší je stav zlyhaných úverov, tým menej kvalitné je úverové portfólio. Je to štandardný nástroj na porovnanie vývoja kvality úverového portfólia a risk manažmentu. Tabuľky zobrazujú, pomer problémových pôžičiek v slovenských bankách v porovnaní s platformou, ktorá sa venuje kolektívnym pôžičkám.

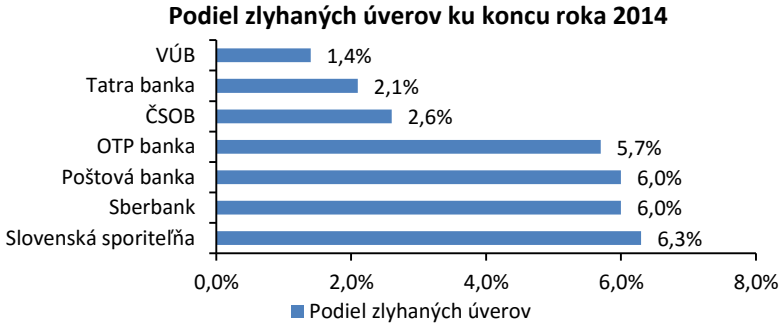

Nasledujúca tabuľka uvádza prehľad výnosnosti rozdelený podľa ratingových tried:

Rating	Počet*					Poskytnutá istina (EUR)	Čistá istina v defaulte (EUR) ***	Default rate	Priemerná úr. sadzba (p. a.)	Efektívna úr. sadzba (p. a.)
	Splácané	Splatené	NSK**	Vymáhané	Spolu					
AA	10	2	0	0	12	44 325	0	0,0%	7,68%	7,68%
A	33	17	0	0	50	195 975	0	0,0%	10,54%	10,54%
B	114	25	1	11	151	546 305	26 004	4,8%	13,10%	8,34%
C	108	24	4	27	163	426 260	53 684	12,6%	15,86%	3,27%
D	80	5	2	11	98	237 880	17 804	7,5%	18,47%	10,98%
D-	23	0	0	2	25	71 280	5 217	7,3%	24,05%	16,73%
HR	57	4	1	9	71	158 100	19 988	12,6%	34,09%	21,44%
CF Bývanie	72	4	0	0	76	1 172 600	0	0,0%	5,9%	5,9%
CF Parking	1	0	0	0	1	6 350	0	0,0%	5,9%	5,9%
CF Nákup	1	0	0	0	1	1 200	0	0,0%	14,01%	14,01%
SPOLU	**499**	**81**	**8**	**60**	**648**	**2 860 275**	**122 697**	**4,3%**	**12,16%**	**7,87%**
SPOLU bez CF Bývanie	**427**	**77**	**8**	**60**	**572**	**1 687 675**	**122 697**	**7,3%**	**16,51%**	**9,24%**

* Pôžičky poskytnuté od 1. 1. 2014 (po implementácii druhej verzie verifikačného modelu).

** NSK – Náhradný splátkový kalendár.

*** Čistá istina v defaulte predstavuje aktuálnu ohrozenú časť investície (pôvodná výška investície znížená o inkasované splátky v splatnosti a po zahájení vymáhania).

Obr. 1: Porovnanie zlyhaných úverov

Zdroj: ako-investovat.sk, zltymelon.sk.

Ďalším veľmi dôležitým ukazovateľom je porovnanie výnosnosti jednotlivých alternatív. Ak si vezmeme do úvahy, že celková výška vkladov obyvateľstva na Slovensku predstavovala ku koncu októbra 2015 sumu 28,3 mld. EUR, z toho vyše tretina peňazí bola uložená na bežných účtoch, viac ako pätina na termínovaných vkladoch do jedného roka, čo predstavuje produkty s veľmi nízkym výnosom. Ak si potom následne porovnáme výnosnosť vkladov v kolektívnom požičiavaní, obr. 2, vzniká nám veľký priestor pre obyvateľstvo na zvýšenie výnosov svojich vkladov na úkor ziskov bánk a tým sa časť finančného bohatstva presunie z bánk do spoločnosti.

↓↑Banka	Produkt	↓↑Úroková sadzba
BKS Bank AG	Termínovaný vklad	1,050%
ČSOB, a.s.	Termínovaný vklad	0,300%
Fio banka, a.s.	Termínovaný vklad s obnovou	0,250%
J&T Banka	Termínovaný vklad	1,000%
KDB Bank Europe	Termínovaný vklad	0,550%
mBank	mVklad	0,250%
Oberbank AG	Termínovaný vklad TOP ISTOTA	0,150%
OTP Banka Slovensko, a.s.	Termínovaný vklad	0,250%
Poštová banka, a.s.	Termínovaný vklad	0,900%
Prima banka Slovensko, a.s.	Termínovaný vklad s viazanosťou	0,400%
Privatbanka, a.s.	Privatbanka FIX Konto	1,400%
Privatbanka, a.s.	Privatbanka Profit Konto	1,400%
Raiffeisen BANK	VKLAD	0,400%
SBERBANK Slovensko, a.s.	Termínovaný účet	0,900%
Slovenská sporiteľňa, a.s.	Termínovaný vklad	0,100%
Tatra banka, a.s.	Termínovaný vklad	0,150%
UniCredit Bank	Termínovaný účet	0,250%
VÚB, a.s.	Termínovaný účet	0,150%
VÚB, a.s.	Flexivklad extra (viazanosť 36M)	0,150%
ZUNO BANK AG	VKLAD	0,200%

Nasledujúca tabuľka uvádza prehľad výnosnosti rozdelený podľa ratingových tried:

Rating	Počet*					Poskytnutá istina (EUR)	Čistá istina v defaulte (EUR) ***	Default rate	Priemerná úr. sadzba (p. a.)	Efektívna úr. sadzba (p. a.)
	Splácané	Splatené	NSK**	Vymáhané	Spolu					
AA	10	2	0	0	12	44 325	0	0,0%	7,68%	7,68%
A	33	17	0	0	50	195 975	0	0,0%	10,54%	10,54%
B	114	25	1	11	151	546 305	26 004	4,8%	13,10%	8,34%
C	108	24	4	27	163	426 260	53 684	12,6%	15,86%	3,27%
D	80	5	2	11	98	237 880	17 804	7,5%	18,47%	10,98%
D-	23	0	0	2	25	71 280	5 217	7,3%	24,05%	16,73%
HR	57	4	1	9	71	158 100	19 988	12,6%	34,09%	21,44%
CF Bývanie	72	4	0	0	76	1 172 600	0	0,0%	5,9%	5,9%
CF Parking	1	0	0	0	1	6 350	0	0,0%	5,9%	5,9%
CF Nákup	1	0	0	0	1	1 200	0	0,0%	14,01%	14,01%
SPOLU	**499**	**81**	**8**	**60**	**648**	**2 860 275**	**122 697**	**4,3%**	**12,16%**	**7,87%**
SPOLU bez CF Bývanie	**427**	**77**	**8**	**60**	**572**	**1 687 675**	**122 697**	**7,3%**	**16,51%**	**9,24%**

* Pôžičky poskytnuté od 1. 1. 2014 (po implementácii druhej verzie verifikačného modelu).

** NSK – Náhradný splátkový kalendár.

*** Čistá istina v defaulte predstavuje aktuálnu ohrozenú časť investície (pôvodná výška investície znížená o inkasované splátky v splatnosti a po zahájení vymáhania).

Obr. 2: Porovnanie výnosnosti

Zdroj: ako-investovat.sk, zltymelon.sk.

Ad. 2) II. pilier – Zvyšovanie finančnej gramotnosti

„Som presvedčený, že je len jedna cesta ako eliminovať tieto veľké zlá: je to vytvorenie sociálnej ekonomiky, sprevádzanej výchovným systémom, ktorý sa zameriava na sociálne ciele.“

Albert Einstein

Víziou stratégie nášho návrhu v II. pilieri – Zvyšovanie finančnej gramotnosti, založenom na hore uvedenom citáte, je vytvoriť sociálny vzťah k finančnému vzdelávaniu v spoločnosti. Veľký význam predstavuje komplexný systém vzdelávania v oblasti finančnej gramotnosti. Dôležitým prvkom je vytvorenie systému vzdelávania, ktorý zabezpečuje plnohodnotnú informačnú základňu. V našom návrhu koncepcie finančného vzdelávania sú dva smery komunikácie a to online a offline.

Online riešenie – Pri súčasných možnostiach, ktoré nám poskytuje internet, kde hlavnou komunikačnou formou sa stali sociálne média, vie spoločnosť efektívnejšie komunikovať prostredníctvom sociálnych sieti, video blogu, e-kníh, Email newslatterov, edukatívnych webinárov.

Offline riešenie – Ekonómovia Greg Duncan a Richard Murnane tvrdia, že majetková nerovnosť začína už v predškolskom veku. Majetnejší rodičia majú viac možností a času na rozvoj svojich detí. Tento aktívnejší prístup dáva deťom lepšie postavenie v škole a tento náskok im zostáva. Preto navrhujeme vytvorenie systému vzdelávania pre škôlky a základné školy, ktorý sa bude venovať edukatívnej činnosti v oblasti financií pre každú vekovú kategóriu špecificky.

Ad. 3) III. pilier – Poradenstvo

Poradenstvo postavené na filozofii, ktorá na prvé miesto kladie záujmy jedinca je pri prevencii a represii v oblasti financií veľmi dôležitým artiklom. Na základe odborných vedomostí a usmernení sa môžu jedinci adekvátnejšie rozhodovať a pracovať na sebazdokonaľovaní. Nassim Taleb v knihe „*Čierna labuť* hovorí: „*Že sme vo svojej nepoučiteľnosti nepoučiteľní, je poučenie, ktorému sa neučíme spontánne. Problém predstavuje samotná štruktúra ľudskej mysle: neučíme sa pravidlá, ale fakty a zase iba fakty.*“ (Taleb, 2011). Preto má poradenstvo v oblasti ozdravovania a budovania mikrofinancií svoje významné miesto.

Významné sú dva typy poradenstva podľa stavu finančného zdravia obyvateľstva:

1) Poradenstvo v oblasti budovania kapitálu

Analýza finančných aktív domácností predstavuje dôležitý komponent chápania ich finančnej pozície. Z hľadiska štruktúry sa finančne aktíva slovenských domácností vyznačujú niekoľkými významnými znakmi. Prvým je relatívne silná orientácia slovenských domácnosti na hotovosť. Slovenské domácnosti sa v tomto kontexte javia ako veľmi konzervatívne (Rychtárik, 2012). Z hľadiska prevládajúcich teórii finančného trhu takto prichádzajú o možnosť vyššieho zhodnotenia svojich úspor.

2) Poradenstvo v oblasti riadenia dlhov a oddlžovania

Z bezvýchodiskovej situácie môže zadlženým ľuďom pomôcť vyhlásenie osobného bankrotu. V roku 2014 takýmto spôsobom vyriešilo svoju finančnú situáciu 441 ľudí. Vo vyspelých krajinách bežný spôsob ako sa zbaviť dlhov, povedomie slovenského

občana je však tejto oblasti stále veľmi nízke, preto je veľmi dôležité pracovať na zmene dlho pretrvajúceho názoru na bankrot (CRIF.SK 2015). Preto si myslíme, že vzhľadom hore uvedeným patologickým vplyvom, tu vzniká potreba edukácie slovenského obyvateľstva.

5 Záver

„Lepšie je zapáliť čo len malú sviečku, ako preklínať tmu."

Konfucius

Cieľ tohto článku spočíva v systémovom návrhu platformy, ktorá má ambíciu prispieť k zlepšeniu súčasnej situácie vo finančnej gramotnosti a v znižovaní majetkovej nerovnosti slovenskej populácie na základe použitého udržateľného konceptu, prinášajúceho efektívnejšie a účinnejšie nástroje riešenia.

Prínosy návrhu riešenia spočívajú na troch úrovniach udržateľnosti:

1) *Z hľadiska sociálneho* – Celý návrh riešenia sa nesie v duchu sociálnej perspektívy vychádzajúcej z filozofie UBUNTU. Ubuntu v Xhosa kultúre znamená „*Ja som, pretože my sme".* Arcibiskup Desmond Tutu definoval ubuntu takto: *„Človek žijúci podľa pravidiel ubuntu je otvorený a prístupný ostatným, podporuje druhých, necíti sa ohrozený schopnosťami druhých, jeho sebavedomie pochádza z vedomia, že všetci patríme do väčšieho celku a že jeho hodnota je znížená, keď sú ostatní ponížení alebo trpia, keď sú ini mučení alebo utlačovaní".*
2) *Z hľadiska environmentálneho* – Rozvoj alternatívnych spôsobov požičiavania, aký predstavujú kolektívne pôžičky, je nevyhnutnosťou, aby ekonomika bola menej závislá od bánk. Náš cieľ je vytvoriť diverzifikovanú infraštruktúru, ktorá lepšie poslúži ekonomike, a tým zároveň aj spoločnosti všetko prostredníctvom online riešenia, ktoré eliminuje zbytočnú nadspotrebu administratívneho príslušenstva.
3) *Z hľadiska ekonomického* – Radi by sme prispeli našou činnosťou k tomu, aby Slovensko bolo bohatší národ. Bohatstvo národa plynie z bohatstva ľudí a bohatstvo ľudí plynie z vlastníctva aktív. Našou víziou a hlavným cieľom nielen tohto článku je vytvárať ľudom aktíva a tým znižovať patologické vplyvy chudoby na spoločnosť.

6 Literatúra

AKO-INVESTOVAT.SK. 2015. Slovenské banky – ako sa im darilo v roku 2014? Dostupné na: <http://www.ako-investovat.sk/clanok/1114/slovenske-banky-ako-sa-im-darilo-v-roku-2014>.

ALLIANZ. 2014. Rozvod je pre ženy finančným strašiakom. Dostupné na: <https://www.allianzsp.sk/rozvod-je-pre-zeny-financnym-strasiakom>.

BAŤA, T. 2013. *Úvahy a projevy.* Praha: Omega. ISBN 978-80-7390-019-9.

CRIF.SK. 2015. Osobný bankrot použil na oddlženie v roku 2014 rekordný počet občanov. Dostupné na: <www.crif.sk>.

EINSTEIN, A. 1949. *Why Socialism?* Dostupné na: <http://www.monthlyreview.org/598einst.htm>.

EURACTIV. 2008. Bohatí sú čoraz zdravší, chudobní chorlavejší. Dostupné na: <https://www.euractiv.sk/clanky/zdravotnictvo/who-bohati-su-coraz-zdravsi-chudobni-chorlavejsi/>.

FRANTIŠEK, Pápež, 2015. *Laudato si´*. Praha: Paulínky. ISBN 978-80-7450-187-6.

GfK. 2012. České a slovenské páry najčastejšie rozhádajú malichernosti a rodinné financie. Dostupné na: <https://www.askgfk.sk/index.php?id=186>.

HAMEL, G. 2013. *Na čem dnes záleží. Jak zvítězit ve světě nekonečné změny, zuřivé konkurence a nikdy nekončící inovace*. Praha: Peoplecomm. ISBN 978-80-904890-6-6.

HARDOON, D. 2015. *Wealth: Having it all and wanting more*. Oxfam international. ISBN 978-1-78077-795-5.

INESS. 2014. Komu slúžia exekúcie? Dostupné na: <https://www.iness.sk/stranka/9716-Komu-sluzia-exekucie.html>.

KOHOUT, P. 2016. *O nerovnosti*. Dostupné na: <http://www.pavel-kohout.cz/clanky/o-nerovnosti>.

NADÁCIA PARTNERS, FOCUS. 2012. Viac ako tretina Slovákov má nízku finančnú gramotnosť. Dostupné na: <http:/www.partnersgroup.sk/viac-ako-tretina-slovákov-ma-nizku-financnu-gramotnost>.

NCZI SR. 2015. Samovraždy a samovražedné pokusy v SR 2014. Dostupné na: <https://www. nczisk.sk/Documents/publikacie/2014/zs1505.pdf>.

OPPENHEIMER, F. 1972. *The State, Its History and Development Viewed Sociologically*. New York: Arno Press. ISBN 0-405-00433-8.

PRAVDA. 2015. Exekúcii je menej o 111-tisíc. Zabrali prísnejšie pravidlá. Dostupné na: <spravy.pravda.sk/domace/clanok/351395-exekucii-je-menej-o-111-tisíc-zabrali-prisnejsie-pravidla/>.

RYCHTÁRIK, Š. 2012. Finančné aktíva a pasíva slovenských domácností. Dostupné na: <https://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/rok2012/2-2012/01_biatec12-2_rychtarik.pdf>.

SME.SK. 2015. Banka láka na dobrý úrok. Môžete však aj prerobiť. Dostupné na: <http://www.sme.sk/c/7641826/banka-laka-na-dobry-urok-mozete-vsak-aj-prerobit-prehlad.html>.

SMITH, A. 2002. *Bohatství národů, pojdenání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut. ISBN 80-86389-15-4.

TALEB, N. 2011. *Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí.* Praha: Paseka. ISBN 978-80-7432-128-3.

WHICH? „Here to help? Bank staff reveal the truth about working for Britain´s big banks.“ A Which? Consumer Insight Publication, 2013. Dostupné na: <http:/www.which.co.uk/documents/pdf/banking-staff-research-pdf-305345.pdf>.

ŽLTÝ MELÓN. 2015. Štatistiky spoločnosti. Dostupné na: <www.zltymelon.sk>.

List of Most Important Publications in Period 2012 – 2016
Institute of Economic Research of SAS

BRZICA, D. a kol.: Motivácia aktérov pri smerovaní k znalostnej spoločnosti. [*Motivation of Actors in Transition Towards Knowledge-Based Society.*] 2014. 282 s. ISBN 978-80-7144-240-0.

DOMONKOS, T. (ed.): Inclusive growth and employment in Europe. Peer reviewed international conference proceedings Bratislava, Slovakia 3rd – 4th November 2015. 2015. 158 p. ISBN 978-80-7144-252-3.

HOŠOFF, B. a kol.: Determinanty dlhovej krízy a jej vplyv na ekonomiku a spoločnosť. [*Determinants of the debt crisis and its influence on economy and society*.] 2015. 148 s. ISBN 978-80-89608-25-6.

HOŠOFF, B. (ed.): Finančné a sociálne aspekty dlhovej krízy z pohľadu ekonómie a práva. [*Financial and Social Aspects of Debt Crisis from the Perspective of Economics and Law.*] 2014. 258 s. ISBN 978-80-89608-18-8.

KOŠTA, J. a kol.: Aktuálne problémy (ne)zamestnanosti nízkokvalifikovaných pracovných síl. [*Actual Problems of (Un)employment of Low-skilled Labour Force.*] 2014. 150 s. ISBN 978-80-89608-16-4.

LÁBAJ, M.: Štrukturálne aspekty ekonomického rozvoja: slovenská ekonomika v globálnych súvislostiach. [*Structural Aspects of Economic Development: Slovak Economy in the Global Context.*] 2014. 167 s. ISBN 978-80-225-3889-3.

MORVAY, K. a kol.: Pohľady na štruktúrne problémy slovenskej ekonomiky III. [*Insights into the Structural Problems of the Slovak Economy III.*] 2015. 199 s. ISBN 978-80-7144-241-7.

MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2014 a výhľad do roku 2016. [*Economic Development of Slovakia in 2014 and Outlook up to 2016.*] 2015. 130 s. ISBN 978-80-7144-241-7.

MORVAY, K. a kol.: Pohľady na štruktúrne problémy slovenskej ekonomiky II. [*Insights into the Structural Problems of the Slovak Economy II.*] 2014. 197 s. ISBN 978-80-7144-236-3.

MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2013 a výhľad do roku 2015. [*Economic Development of Slovakia in 2013 and Outlook up to 2015.*] 2014. 128 s. ISBN 978-80-7144-224-0.

OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky: krehké oživenie globálnej ekonomiky v čase relatívne nízkych cien ropy a pretrvávajúcich geopolitických rizík. [*The Development and Perspectives of the World Economy: Fragile Recovery of the Global Economy in the Time of Relatively Low Crude Oil Prices and the Persisting Geopolitical Risks*.] 2015. 336 s. ISBN 978-80-7144-245-5.

OBADI, S. M. (ed.): Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Oživenie globálnej ekonomiky: reálne trendy a rizikové faktory. Zborník z konferencie. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Recovery of Global Economy: Real Trends and Risks.*] 2014. 141 s. ISBN 978-80-7144-238-7.

OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Hľadanie možných ciest oživenia v čase pretrvávajúcej krízy dôvery. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Finding Possible Ways of Economic Recovery at the Time of the Persisted Crisis of Trust.*] 2013. 396 s. ISBN 978-80-224-1311-4.

OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Medzi stagnáciou a oživením. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Between Stagnation and Recovery.*] 2012. 354 s. ISBN 978-80-7144-197-7.

OBADI, S. M. – KORČEK, M.: Energetická bezpečnosť Európskej únie so zameraním na ropu a zemný plyn: teoretické pohľady a empirické dôkazy. [*Energy Security of the European Union with Focus on Crude Oil and Natural Gas: Theoretical Views and Empirical Evidence.*] 2014. 268 s. ISBN 978-80-7144-225-7.

PÁLENÍK, V. et al.: Potential of the Silver Economy: in an Ageing Europe Dealing with an Ongoing Debt Crisis and Problems in the Labour Market. Bački Petrovac, 2015. 135 p. ISBN 978-86-80394-00-8.

PÁLENÍK, V. a kol.: Strieborná ekonomika – potenciál na Slovensku. [*Silver Economy – Potential in Slovakia.*] 2014. 359 s. ISBN 978-80-7144-234-9.

PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Súvislosti príjmovej polarizácie na Slovensku. [*The Context of Income Polarization in Slovakia.*] 2016. 229 s. ISBN 978-80-7144-259-2.

PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí: adaptačné procesy – budúcnosť Európy a Slovenska. Zborník statí. [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century: Adaptation Processes – the Future of Europe and Slovakia.*] 2015. 320 s. ISBN 978-80-7144-248-6.

PAUHOFOVÁ, I. – SVOCÁKOVÁ, S.: Investičné stratégie Číny v podmienkach krízy. [*China's Investment Strategies in Terms of Crisis.*] 2015. 131 s. ISBN 978-80-7144-243-1.

PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Globálny svet – spolupráca alebo konfrontácia? [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century. Global World – Cooperation or Confrontation?*] 2014. 295 s. ISBN 978-80-7144-220-2.

PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí: Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. [*The Paradigms of the Changes in the 21st Century: Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential.*] 2013. 272 s. ISBN 978-80-7144-209-7.

PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí: Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. Zborník statí. [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century: Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential. Scientific Conference Proceedings.*] 2013. 283 s. ISBN 978-80-7144-212-7.

PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť). Zborník statí. [*Determinants of Wealth Polarization in the Globalized World (Present and Future). Scientific Conference Proceedings.*] 2012. 156 s. ISBN 978-80-7144-200-4.

PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí. Hľadanie kontúr v mozaike. [*Paradigms of Changes in the 21st Century – Quest for Configurations in Mosaic.*] 2012. 314 s. ISBN 978-80-7144-195-3.

PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Infraštruktúra spoločnosti, infraštruktúra človeka, kontrolovaná spoločnosť. Zborník statí. [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century. Infrastructure of Society – Infrastructure of Man – Controlled Society. Scientific Conference Proceedings.*] 2012. 268 s. ISBN 978-80-7144-198-4.

RADVANSKÝ, M. et al.: Impact of Cohesion Policy on Regional Development of Slovakia. Ex-post Assessment of National Strategic Reference Framework 2007-2013. 2016. 111 p. ISBN 978-80-7144-257-8.

RADVANSKÝ, M.: Možnosti analyzovania vplyvu kohéznej politiky na regióny a trh práce SR: ekonometrický prístup. [*Possibilities of Analysing the Influence of Cohesion Policy to Slovak Regions and Labour Market: Econometric approach.*] 2014. 147 s. ISBN 978-80-7144-218-9.

RADVANSKÝ, M. – LICHNER, I. (eds): Impacts of Ageing on Public Finances and Labour Markets in EU Regions. Theoretical Models and Empirical Analyses: Peer – Reviewed International Conference Proceedings Smolenice, 28. – 30. 10. 2013. 2013, 280 p. ISBN 978-80-7144-214-1.

ŠIKULOVÁ, I. a kol.: Slovenská ekonomika: desať rokov členstva v Európskej únii. Vybrané témy a problémy. [*The Slovak Economy: Ten Years in the European Union. Selected Topics and Issues.*] 2014. 242 s. ISBN 978-80-7144-228-8.

WORKIE TIRUNEH, M. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: Trh práce na Slovensku: Analýzy a prognózy. [*Slovak labour market: Analyses and prognoses.]* 2014. 222 s. ISBN 978-80-7144-232-5.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Predvídanie potrieb trhu práce v SR: teoretické východiská a empirické výsledky. [*Forecasting Labour Market Needs in the Slovak Republic: Theoretical Foundations and Empirical Results.*] 2012. 181 s. ISBN 978-80-7144-204-2.

Publikácie, ako aj jednotlivé čísla *Ekonomického časopisu*, ktorý vydáva EÚ SAV, si možno objednať alebo kúpiť v knižnici Ekonomického ústavu SAV a v kníhkupectvách: ELITA, VEDA, vydavateľstvo SAV v Bratislave a v internetových kníhkupectvách: Martinus.sk, s. r. o <www.martinus.sk>; Matej LAZÍK <www.bibliostudio.sk>; UniKnihy.sk, s. r. o. <www.unikniihy.sk>.

Paradigms of the Changes in the 21st Century
(Adaptation Processes and Pulsating Economy)

Editor:
Iveta Pauhofova

Reviewers:
Eduard Glatz
Peter Stanek
Beata Stehlikova

Published by:
© Slovak Academy of Sciences
Institute of Economic Research
Bratislava 2016

Number of Copies: 150

ISBN 978-80-7144-265-3
e-ISBN 978-80-7144-266-0